

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 2

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Nisan-30 Haziran 2023 / 1 April-30 June 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 2

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Nisan-30 Haziran 2023 / 1 April-30 June 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 25 Sayı: 2 Yıl: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Asuman ALTAY

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editörler : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Doç. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 15.06.2023

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr

Sekreter & Dizgi : Arş. Gör. Emine Betül Göktaş

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 Issue: 2 Year: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Asuman ALTAY, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editors : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 15.06.2023

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY
Tel: +90 (232) 301 87 60
Fax: +90 (232) 453 02 66
E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

Secretary & typesetting : Research Assistant Emine Betül Gökteş

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.
The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Hakemli Dergi

Cilt: 25 Sayı: 2 Yıl: 2023

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nilfen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal
Vol: 25 Issue: 2 Year: 2023

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcubay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mübeccel Banu DURUKAN SALI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa Erdem ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülay DİRİK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Serkan ODAMAN	Dokuz Eylül University
Doç. Dr. Çağnur BALSARI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Durmuş Ali DEVECİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Berna KIRKULAK ULUDAĞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Dr. Öğr. Üyesi Burak KÖSEOĞLU	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 25 Sayı/Issue: 2

01 Nisan- 30 Haziran 2023 / 01 April - 30 June 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENT

	SAYFA/PAGE
BANKACILIK VE SİGORTACILIK	
TÜRKİYE'DE SİGORTA ARAŞTIRMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ: DOKTORA TEZLERİNİN İÇERİK ANALİZİ <i>THE OVERVIEW OF INSURANCE RESEARCH IN TURKEY: CONTENT ANALYSIS OF DOCTORAL DISSERTATIONS</i> Behlül ERSOY, Hasan MERAL	480-498
DİJİTAL PAZARLAMA	
DIŞ KAYNAK KULLANIMI AÇISINDAN INFLUENCER'LARIN GÜCÜ: INSTAGRAM ÖRNEĞİ <i>THE POWER OF INFLUENCERS IN OUTSOURCING: THE INSTAGRAM EXAMPLE</i> Feride BAL, Emrah Sıtkı YILMAZ	499-528
DÜNYA DİLLERİ-RUS DİLİ VE EDEBİYATI	
EDEBİYATTA SAVAŞ YARATMAK: POST APOKALİPTİK GELECEK SENARYOSU TEMELİNDE NİKOLAY LİPNİTSKİY'İN EVE GİDEN YOL ESERİNDE "III. DÜNYA SAVAŞI" <i>CREATING WAR IN LITERATURE: ON THE BASIS OF THE POST APOCALYPTIC FUTURE SCENARIO IN ON THE WAY HOME OF NIKOLAI LIPNITSKY "WORLD WAR III"</i> Gülhanım Bihter YETKİN	529-555
FELSEFE	
BİR ADALET KRİTİĞİ: JOHN RAWLS' IN ADALET ANLAYIŞI HAKKINDA <i>A CRITIC OF JUSTICE: ABOUT JOHN RAWLS'S APPROACH OF JUSTICE</i> Emine CENGİZ	556-579
FİNANS	
GLOBAL EMTİA ENDEKSİ İLE BIST SEKTÖR ENDEKSLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER: YEREL VE ULUSLARARASI YATIRIMCILAR İÇİN ÇIKARIMLAR <i>ASYMMETRIC RELATIONS BETWEEN GLOBAL COMMODITY INDEX AND BIST SECTORAL STOCK MARKET INDEXES: IMPLICATIONS FOR LOCAL AND INTERNATIONAL INVESTORS</i> Mevlüt CAMGÖZ	580-598
HASTANE İŞLETMECİLİĞİ	
YOĞUN BAKIM ÜNİTELERİNDE KAPASİTE DEĞERLENDİRMESİ VE PLANLAMASI: 3. BASAMAK HASTANELER İÇİN SİMÜLASYON MODELLEMESİ <i>CAPACITY EVALUATION AND PLANNING IN INTENSIVE CARE UNITS: SIMULATION MODELING FOR LEVEL III HOSPITALS</i> Alkan DURMUŞ, Ali ÖZDEMİR, Necati GÖKMEN	599-620

İKTİSAT TARİHİ

- İKTİSADİYAT MECMUASI ve OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK SORUNLARI 621-652
JOURNAL OF İKTİSADİYAT AND THE ECONOMIC PROBLEMS OF THE OTTOMAN EMPIRE
Kenan DEMİR
- “CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK MALİ SKANDALI”: İSTANBUL ESNAF BANKASI T.A.Ş. 653-677
“THE FIRST FINANCIAL SCANDAL OF THE REPUBLIC PERIOD”: İSTANBUL ESNAF BANKASI T.A.Ş.
Kader AKDAĞ SARI

İLETİŞİM ÇALIŞMALARI

- PANDEMİ GÖLGESİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ İÇİN KÜLTÜR POLİTİKALARININ 678-707
ROLÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK
RETHINKING THE ROLE OF CULTURAL POLICIES UNDER THE SHADOW OF PANDEMIC
Serhat KAYMAS

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

- İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ (İKY) İÇİN “ÇEVİK” NE ANLAMA GELİYOR? İKY VE ÇEVİKLİK 708-739
KAVRAMINA İLİŞKİN BİR SİSTEMATİK DERLEME ÇALIŞMASI
WHAT IS THE MEANING OF “AGILE” FOR HUMAN RESOURCE MANAGEMENT? A SYSTEMATIC REVIEW ON HRM AND AGILITY
Merve GERÇEK

ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ

- İŞGÖRENLER TARAFINDAN ALGILANAN AÇIK LİDERLİĞİN YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞINA ETKİSİNDE 740-765
YÖNETİCİ DESTEK ALGISININ ARACILIK ROLÜ
THE INTERMEDIATE ROLE OF EXECUTIVE SUPPORT ON THE EFFECT OF OPEN LEADERSHIP PERCEIVED BY EMPLOYEES ON INNOVATIVE BUSINESS BEHAVIOR
Zeki UÇAR, Barış GÜNDOĞDU

SOSYAL POLİTİKA

- CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA STANDARTLARI 766-815
WORK STANDARDS IN TURKEY IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC
Gökhan GÜLLÜ, Yusuf ARSLAN

SOSYOLOJİ

- CHILDISM (ÇOCUK DÜŞMANLIĞI / ÇOCUKİZM) KAVRAMI VE COVID-19 PANDEMİSİNİN BU 816-843
BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ
THE CONCEPT OF CHILDISM AND EVALUATION OF THE COVID-19 PANDEMIC IN THIS CONTEXT
Aylin DİKMEN ÖZARSLAN

SPOR BİLİMLERİ

- TÜRK SPOR GAZETELERİNDE DEPREM ALGISI: 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ ÖRNEĞİ 844-860
THE EARTHQUAKE PERCEPTION IN TURKISH SPORT NEWSPAPERS: THE CASE OF THE KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKE
Ersin AFACAN, Meltem IŞIK AFACAN

STRATEJİK YÖNETİM

YÜZYILLIK ÇINARLAR: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK GİRİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 861-876
*CENTURY-OLD COLOSSUS: AN INVESTIGATION ON TURKISH ENTERPRISES IN THE EARLY
REPUBLICAN PERIOD*
Hale Eda AKDURU

TOPLUMSAL CİNSİYET

21. YÜZYILDA DÜNYADA KURUMLARIN YÖNETİM KADEMELERİNDEKİ SORUNSAK: CİNSİYET 877-901
AYRIMCILIĞI
*THE PROBLEM OF ORGANIZATIONS' MANAGEMENT LEVELS ACROSS THE WORLD IN THE 21st
CENTURY: GENDER DISCRIMINATION*
Rabia Bahar ÜSTE, Sırrı CEM

TURİZM İŞLETMECİLİĞİ

GLAMPİNG İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR GIDA FARKINDALIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 902-926
A RESEARCH ON SUSTAINABLE FOOD AWARENESS IN GLAMPING BUSINESSES
Özgür SARIBAŞ, Buğcan GÜVENOL

YENİÇAĞ TARİHİ

XVI. YÜZYILDA SELENDİ KAZASI'NDA KONAR GÖÇER VE PİYADEGÂN CEMAATLERİN İSTATİSTİKLERİ 927-939
(1530-1584)
*STATISTICS OF NOMADS AND PIYADEGAN COMMUNIONS IN SELENDI DISTRICT IN THE 16TH
CENTURY (1530-1584)*
Huriye BOSTANOĞLU

YÖNETİM VE ORGANİZASYON

AKADEMİK GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNİN KARIYER MOTİVASYONU ÜZERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMeye 940-959
İLİŞKİN NİCEL BİR ARAŞTIRMA
*A QUANTITATIVE RESEARCH ON DETERMINING THE EFFECT OF ACADEMIC ENTREPRENEURSHIP
ORIENTATION ON CAREER MOTIVATION*
Figen SÜTAY, Çağrı BULUT

Yayın Geliş Tarihi: 07.03.2023

Yayına Kabul Tarihi: 17.04.2023

Online Yayın Tarihi: 15.06.2023

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1261519>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 480-498
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’DE SİGORTA ARAŞTIRMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ: DOKTORA TEZLERİNİN İÇERİK ANALİZİ

*Behlül ERSOY**

*Hasan MERAL***

Öz

Türkiye’de sigortacılık son yıllarda dikkate değer bir büyüme performansı göstermiş, bu da onu araştırmacılar için önemli bir çalışma alanı haline getirmiştir. Sigorta alanında yazılan doktora tezleri, Türkiye’de sigortacılığın mevcut durumu ve gelişim potansiyeli hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sigorta alanındaki doktora araştırmalarının mevcut görünümünü sunmak ve daha fazla araştırma yapılması gereken alanları belirlemektir. Bu amaçla sigorta alanında yapılmış olan 161 doktora tezi içerik analizi yöntemi ile incelenmiş; bu alandaki ortak temalar, araştırma eğilimleri ve araştırmada tercih edilen metotlar hakkında sistemli bir analiz yapılmıştır. Sonuçlar Türkiye’de sigorta alanında yapılan doktora tezlerinin ağırlıklı olarak iş geliştirme, mevzuat, sigorta sözleşmesi ve fiyatlandırma konularına odaklandığını göstermektedir. Tezlerde çoğunlukla nitel analiz yöntemleri tercih edilirken son yıllarda nicel ve karma analiz yöntemleri de kullanılmıştır. Ayrıca sigorta alanındaki doktora tezlerinin sayısı son on yılda önceki yıllara göre dramatik bir şekilde artmıştır. Çalışma, Türkiye’de sigorta araştırmaları alanında ilerleme kaydedilebilmesi için sigortacılık alanında uzmanlaşmış çalışmalara öncelik verilmesi, veriye dayalı ampirik çalışmaların artırılması, üniversite-sanayi işbirliğinin güçlendirilmesi ve yabancı dil yeterliliğinin teşvik edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sigorta, Sigorta Araştırmaları, Doktora Tezi, Literatür İncelemesi.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ersoy, B. & Meral, H. (2023). Türkiye’de sigorta araştırmalarının genel görünümü: Doktora tezlerinin içerik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 480-498.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID: 0000-0003-2498-2988, behlul.ersoy@bilecik.edu.tr.

** Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-2079-0674, hasan.meral@marmara.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

THE OVERVIEW OF INSURANCE RESEARCH IN TURKEY: CONTENT ANALYSIS OF DOCTORAL DISSERTATIONS

Abstract

In recent years, the insurance industry in Turkey has shown remarkable growth performance, which has made it an important area of research for researchers. Doctoral dissertation on insurance provides valuable information about the current state and development potential of the insurance industry in Turkey. The aim of this study is to present the current outlook of doctoral dissertations in the field of insurance in Turkey and to identify areas that require further research. For this purpose, 161 doctoral dissertations on insurance were examined by content analysis method and a systematic analysis was made on common themes, research trends and preferred methods. The results showed that doctoral dissertation on insurance in Turkey primarily focus on topics related to business development, legislation, insurance contract, and pricing. Qualitative analysis was mostly preferred method, while quantitative and mixed analysis methods had also been used in recent years. Moreover, the number of doctoral dissertations in the field of insurance had dramatically increased in the last decade compared to previous years. The study suggests that in order to progress in the field of insurance research in Turkey, there should be a prioritization of specialized studies within the field of insurance, an increase in data-driven empirical studies, a strengthening of university-industry collaboration, and the promotion of foreign language proficiency.

Keywords: *Insurance, Insurance Research, Doctoral Dissertation, Literature Review.*

GİRİŞ

Sigorta, risklerin günden güne arttığı ve çeşitlendiği dünyada bireylere ve kurumlara önemli bir finansal koruma sağlar. Sigorta sektörü bireylerin ve kurumların sahip olduğu varlıkları teminat altına almakla kalmaz, aynı zamanda küresel ticaretin gelişimini destekleyen teminat ve hasar ödeme süreçlerinde de önemli bir rol oynar (Baştürk, 2016, s. 216). Denilebilir ki sigortacılık üstlendiği fonksiyonlar açısından modern dünyada ekonomik kalkınmanın kilit bir bileşenidir (Liedtke, 2007). Sigortacılık son yıllarda, teknolojik ilerlemeler, sosyoekonomik değişimler ve finansal koruma ihtiyaçlarındaki artış nedeniyle önemli bir büyüme performansı göstermiştir. Bu durum da araştırmacıların sigorta alanına olan ilgisini artırmıştır. Literatür incelemeleri, son yıllarda sigortayla ilgili bilimsel yayınların sayısında dikkate değer artış yaşandığını göstermektedir (Aziz & Suhardi, 2020; Kalfın vd., 2022; Talonen, 2016)

Sigorta alanındaki önemli araştırma türlerinden birisi de lisansüstü tezlerdir. Doktora ve yüksek lisans tezleri, sigortacılığın mevcut durumu ve gelişim potansiyeli hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Ancak bu çalışmaların çok sayıda araştırmacı tarafından, farklı başlıklarda ve çeşitli yöntemler kullanılarak yapılmış olması,

literatüre ilişkin genel bir görünüm elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu alanda yapılacak bir literatür incelemesi, araştırmaların mevcut durumunu, gelişim trendini ve literatürdeki boşlukları belirlemesi açısından önemlidir (Booth vd., 2021).

Sigortacılığın 200 yıla yakın süredir kurumsal olarak uygulandığı bir ülke olan Türkiye’de, sigortayla ilgili fikri tartışmalar 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Akbulut, 2014; Atar, 2023). Bu alanda hazırlanmış ilk doktora tezi ise 1965 yılında yayımlanmıştır. Aradan geçen yaklaşık 60 yıllık sürede, Türkiye’de sigortacılık dikkate değer bir gelişim göstermiş, bu gelişim akademik araştırmalara da yansımıştır. 01.04.2023 tarihi itibarıyla sigorta alanındaki lisansüstü tezlerin sayısı; doktora düzeyinde 230, yüksek lisans düzeyinde 1411 olmak üzere 1641’e ulaşmıştır (YÖK, 2023) Bu durum sigortacılığın Türkiye’de hızla popülerlik kazanan bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de sigorta alanında yayımlanmış olan doktora tezlerine ilişkin literatür incelemesi yapılacaktır. Çalışmanın veri seti 01.04.2023 itibarıyla YÖK Ulusal Tez Merkezinde listelenen, Türkçe ve İngilizce dilinde yazılmış 161 adet doktora tezinden oluşmaktadır. Çalışmada yazılı veya sözlü iletişim içeriklerini incelemek ve analiz etmek için kullanılan bir araştırma yaklaşımı olan içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. İçerik analizi, büyük miktarda veriyi değerlendirmek ve analiz etmek için kapsamlı ve objektif bir yol sağladığı için literatür taramaları incelemelerinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. İlgili literatür bu yöntemle analiz edilerek ortak temalar, araştırma eğilimleri ve araştırmada tercih edilen metotlar belirlenecek ve tahlil edilecektir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de sigorta alanında hazırlanan doktora tezlerinin mevcut durumu hakkında kapsamlı bir genel görünüm sağlamak ve literatürdeki boşlukları tespit ederek gelecekteki çalışmalar için öneriler sunmaktır. Bu çalışma Türkiye’de sigorta alanındaki doktora tezlerinin analizi üzerine yapılmış yazarların bilgisi dahilindeki ilk çalışmadır. Bu anlamda Türkiye’deki sigorta araştırmaları alanına özgün bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Özetle bu çalışma Türkiye’de sigorta alanında yazılmış doktora tezlerine kapsamlı bir genel bakış sunmakta, literatürdeki boşlukları tespit ederek gelecek çalışmalar için öneriler sunmaktadır. Çalışma, sigorta alanında ileriki dönemde yapılacak lisansüstü araştırmalar için faydalı bir başlangıç noktası sağlayacaktır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

İçerik analizi, metinlerin ve görsellerin temaları, örüntüleri ve ilişkileri belirlemek amacıyla sistematik olarak incelenmesini içeren araştırma yöntemidir (Krippendorff, 2013, ss. 18-21). Bu araştırma yöntemi işletme, iletişim ve eğitim başta

olmak üzere çok çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Bu bölümde özellikle sigortacılığa ve lisansüstü literatür incelemesi çalışmalarına odaklanarak, içerik analizi yönteminin kullanım alanlarına ilişkin genel bir görünüm sunulacaktır.

Sigorta alanında içerik analizi yönteminin kullanımına ilişkin literatür nispeten sınırlıdır. Öte yandan bu çalışmalar, içerik analizinin sigortacılıktaki kullanımına ilişkin değerli bilgiler sağlamaktadır. Örneğin Romanosky, Ablon, Kuehn ve Jones (2019), ABD’de sunulan siber güvenlik poliçelerine ilişkin tematik bir araştırma gerçekleştirmiş ve bu alandaki 235 poliçeyi kapsam, başvuru formu ve fiyatlama başlıklarında analiz etmiştir. Çalışma, poliçelerin kapsam yönünden büyük benzerlikler taşıdığını ve sigorta şirketlerinin fiyatlama sürecinde sofistike algoritmalarla ziyade basit kriterleri kullandıklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte çalışma, siber risklerin değerlendirilmesinde hassas ölçümler yapılabilmesi için yeterli verilerin olmadığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Wrede, Stegen ve Schulenburg (2020), Alman sigorta pazarında geleneksel sigorta poliçelerinin siber riskler için sunduğu teminatları incelemiştir. Araştırmada poliçelerde kapsam birliğinin olmadığı, teminat ve istisnaların genellikle yetersiz açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bir diğer çalışmada Nayak, Bhattacharyya ve Krishnamoorthy (2019), Hindistan sağlık sigortası sektöründe giyilebilir teknolojinin kullanımı üzerine 53 uzman ile derinlemesine görüşmeler yapmış ve elde ettikleri verileri içerik analizi yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sağlık sigortası şirketlerinin giyilebilir teknolojileri benimseme düzeyinin; şirketlerin teknoloji politikası, kurum kültürü ve stratejik felsefesinden etkilendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca neredeyse tüm uzmanlar giyilebilir teknolojinin kullanımının operasyonel maliyetleri azaltacağı ve müşterilere dair daha iyi içgörüler sağlayacağı konusunda hem fikirdir. Huang, Quaddus, Rowe ve Lai (2011), Tayvan hayat sigortası sektöründe bilgi yönetimi uygulamalarına ilişkin 10 bilgi teknolojileri uzmanının katılımıyla mülakatlar gerçekleştirmiş ve verilerin incelenmesinde içerik analizi yöntemini kullanmıştır. Çalışmada hayat sigortası şirketlerinde bilgi yönetiminin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için yeterli donanım ve yazılımın sağlanmasının, bilgi yönetiminin organizasyonel yapıya entegre edilmesinin ve üst yönetim desteğinin önde gelen belirleyiciler olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de sigorta alanında içerik analiz yönteminin kullanıldığı çalışmalar işletme ve iletişim alanlarında yoğunlaşmıştır. Örneğin İşseveroğlu (2019), Borsa İstanbul’da işlem gören sigorta şirketlerinin 2017 ve 2018 faaliyet yılı bağımsız denetçi raporlarını incelemiş, raporlarda yer alan kilit denetim konularının Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 70’e uygun olarak oluşturulduğunu tespit etmiştir. Taşkaya ve Güneş (2017), 2016 yılında yayımlanan 125 sigorta reklam videosunu içerik analizi yöntemi ile çözümlemiştir. İncelenen reklamların %20’sinde salt korku uyararı

kullanılırken, %80'inde ise korku ve mizah uyarıları birlikte kullanılmıştır. Reklamlarda sigorta hizmetinin olası maddi zararları bertaraf etme ve güvende olma vaadini ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Demireli ve Timur (2011), kurumsal şirketlerin sigorta şirketi tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yaptıkları çalışmada 13 şirket yöneticisi ile birebir görüşmeler yapmış ve sonuçları içerik analizi yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmada sigorta şirketi tercihinde öne çıkan faktörler güvenilirlik, fiyat, şirketin bilinirliği ve imajı, satış öncesi ve satış sonrası hizmetler olarak tespit edilmiştir.

İçerik analizi yöntemi Türkiye'de lisansüstü tezlerin farklı yönlerini analiz etmek için de kullanılmıştır. Literatürdeki çok sayıda araştırma yüksek lisans ve doktora tezlerinin temalarını, araştırma eğilimlerini ve araştırmada kullanılan yöntemleri incelemiştir.

Ozan ve Küçüköğlü (2013), Türkiye'de 2008-2012 yılları arasında yapılan 463 lisansüstü tezini inceledikleri çalışmada, tezlerde çoğunlukla nicel araştırma yönteminin kullanıldığını ve tezlerin eğitim programları ve öğretim, Türkçe eğitimi, hayat bilgisi ve sosyal bilgiler eğitimi alanlarında yapıldığını tespit etmişlerdir. Benzer bir çalışmada Bıkmaz vd., (2013), Türkiye'de 1974-2009 yılları arasında eğitim programları ve öğretim alanında yapılmış 358 doktora tezini incelemiş, tezlerin ağırlıklı olarak öğretme-öğrenme yaklaşımının, yönteminin ve tekniklerinin etkisini konu aldığını ve son yıllarda bu alanda yapılan tezlerin sayısında önemli bir artış olduğunu ortaya koymuştur. Tezlerde genellikle deneysel ve betimsel araştırma yöntemleri tercih edilmektedir.

Lisansüstü tezlerin içerik analiz yöntemi ile incelendiği bir diğer çalışmada Çelik (2016), Türkiye'de 2000-2015 yılları arasında yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezlerini analiz etmiş, tezlerin ağırlıklı olarak sosyal bilimler enstitüsünde ve işletme ana bilim dalında çalışıldığını bulmuştur. Ayrıca tezlerde en fazla araştırılan konu yenilikçilik performansı, en fazla tercih edilen araştırma yöntemi ise anket yöntemidir. Çilingir (2017), Türkiye'de iletişim alanında 1996-2015 yılları arasında yapılan 64 yüksek lisans ve doktora tezini incelemiş, yapılan çalışmaların gazetecilik ve halkla ilişkiler ana bilim dallarında yoğunlaştığını tespit etmiştir. Ayrıca araştırma yöntemi olarak içerik analizi ve literatür taraması ön plana çıkmaktadır. Sevilmiş, Erdoğan ve Şirin (2019), Türkiye'de 2005-2007 yılları arasında spor bilimleri alanındaki hizmet konulu 17 yüksek lisans ve yedi doktora tezini incelemiştir. Spor bilimleri alanındaki bu tezlerde ağırlıklı kullanılan araştırma yöntemi ise anket yöntemidir. Ayrıca anket yöntemi ile gerçekleştirilen tezlerde en fazla hizmet kalitesi değerlendirme ölçüğü kullanılmıştır.

Sonuç olarak içerik analizi yöntemi Dünya’da ve Türkiye’de sigorta alanında çeşitli disiplinlerde yapılan araştırmalarda ve lisansüstü tezlerin literatür incelemelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Yapılan literatür incelemesi, içerik analizi yönteminin Türkiye’de sigorta alanında yapılan doktora tezlerinin temaları, araştırma eğilimleri ve araştırmada tercih edilen metotların değerlendirilmesinde geçerli ve faydalı bir araştırma yöntemi olduğunu göstermektedir.

YÖNTEM

Çalışma kapsamında Türkiye’de sigorta alanında yapılmış doktora tezleri betimsel içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İçerik analizi, yazılı ve görsel içeriklerin sistematik olarak incelenmesini sağlayan ve sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem çok sayıda içeriğin analiz edilerek karmaşık konuların kapsamlı ve derinlemesine analiz edilmesine imkan sağlamaktadır (Ültay vd., 2021). Bununla birlikte içerik analizi yönteminin bazı sınırlılıkları da vardır. Yöntemin uygulanmasındaki en önemli zorluklardan birisi verilerin sınıflandırılması ve yorumlanması sürecinin öznelliğidir (Stemler, 2000).

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Türkiye’deki üniversitelerde yazılmış, başlığında “sigorta” ve/veya “sigortacılık” sözcüğü geçen doktora tezlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda örneklem seçimi yapılmadan 1965-2023 yılları arasındaki tezler incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan veri seti ise 01.09.2022-01.04.2023 tarihleri arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi veritabanından temin edilmiştir (YÖK, 2023). Bu kapsamda ulaşılan 230 adet tezdən, 69’u kapsam dışında bırakılmıştır. Kapsam dışında bırakılan tezlerden özet ve/veya indirme izni olmayanlar 25 adet, yüksek lisans tezi bir adet, BSMV konulu iki adet, mevduat sigorta sistemi konulu beş adet, sosyal güvenlik konulu 29 adet, emeklilik sistemi konulu altı adet ve Kırgızca yazım dili olan bir adet tezdır.

Veri Analizi

Toplanan verilerin kodlanması ve kategorize edilmesinde MAXQDA 20.4.0. yazılımı kullanılmıştır. MAXQDA, içerik analizi alanında sıklıkla kullanılan ve nitel verilerin analiz edilmesi ve görselleştirilmesine olanak sağlayan bir veri analizi yazılımıdır (Kuckartz, 2014). Veri analizi gerçekleştirilirken literatürle uyumlu bir süreç işletilmiştir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veritabanından alınan doktora tezlerine ilişkin veriler iki uzman araştırmacı tarafından MAXQDA’ya aktarılmıştır. Çalışma kapsamına giren 161 doktora tezi toplam 1196 defa kodlanmıştır. Geçerlilik ve güvenilirlik araştırması sonrası, ekonomi ve finans, mevzuat ve yasal konular, işletme

yönetimi, pazarlama, risk yönetimi ve aktüerya temaları ve bunların alt temaları oluşturulmuştur. MAXQDA yardımıyla oluşturulan ana tema ve alt temalara ait kod haritası raporlanmıştır. Ayrıca tezlere yönelik sektör, araştırma yöntemi, üniversite, çalışma yılı, çalışma dili ve danışmanın ünvanı başlıklarında kodlamalar yapılmıştır.

Çalışmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği

Nitel araştırmalarda çalışmanın geçerliliği ve güvenirliliği önemli bir problemdir. Bunun çözümü için kodlayıcıların uyumu veya uzlaşması sağlanmalıdır. Bu bağlamda kodlayıcı seçimi de çalışmanın geçerliliği ve güvenirliliği için önemli bir unsurdur. Çalışmada kodlama yapan iki uzman araştırmacı da sigorta sektöründe profesyonel olarak çalışmış, sigortacılık alanında eğitim almış, bilimsel çalışmaları olan akademisyenlerdir. Araştırmacılar verileri ayrı ayrı kodlamış ve kodlamalar üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.

Kodlayıcılar uzlaşması için Miles ve Huberman'ın (2021) formülü (Güvenirlilik = Görüş birliği sayısı / Toplam görüş birliği sayısı + görüş ayrılığı sayısı) kullanılmıştır. Uzlaşma oranı ise, %86 bulunmuş olup çalışmanın güvenirlilik düzeyinin yeterli olduğu görülmüştür (Miles & Huberman, 2021, s. 64). Buna ek olarak içerik analizlerinde sıklıkla kullanılan ve Cohen (1960) ait kodlayıcılar arası güvenirlilik testlerinden Cohen Kappa testi uygulanmıştır. Buna göre, Cohen'in Kappa katsayısı (κ) 0,794 hesaplanmıştır. İlgili katsayının yorumlanması için Landis ve Koch'un (1977) uyum düzeylerini içeren tablosundan yararlanılmıştır. Bu tabloya göre, kappa katsayısı 0,61-0,80 aralığında yer aldığı için kodlayıcıların iyi düzeyde uyumlu olduğu görülmüştür.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, çalışmanın kapsamına giren 161 doktora tezinin içerik analizine ilişkin bulgulara yer verilecektir. Öncelikle tezlerin ağırlıkla biçimsel özelliklerden oluşan, tezin konu aldığı sektör, yayımlandığı üniversite, yayın yılı, araştırma yöntemi, yayın dili ve danışman ünvanına ilişkin frekans dağılımı paylaşılacaktır. Son olarak oluşturulan temalara ilişkin bilgiler ve MAXQDA ile yaratıcı kodlama aracılığıyla tasarlanan temalara ait frekanslarında yer aldığı kod haritası raporlanacaktır.

Doktora tezlerinin frekans dağılımları

Dünyada sigortacılığın bilimsel bir disiplin olarak kabulünün uzun bir geçmişi vardır. Fakat Türkiye'de görece yeni olan sigortacılık bilim dalında yazılan doktora tezleri kısa sürede önemli bir sayıya ulaşmıştır. Bu noktada araştırmacıların sigortacılığa olan ilgisini ve farkındalığını arttırmak için tezlere ait özelliklere ilişkin veriler paylaşılacaktır.

Tablo 1. Doktora tezlerinin yıllara göre dağılımı

Dönem	Tez Adeti	Frekans
2020 ve sonrası*	42	%26,09
2010-2019	62	%38,51
2000-2009	47	%29,19
1999 Öncesi	10	%6,21
Toplam	161	%100,0

*01.04.2023 tarihine kadar.

Tablo 1’de doktora tezlerinin yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Sigortacılık alanındaki ilk doktora tezi 1965 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılmıştır. O halde Türkiye’de sigortacılığın bilimsel temsili olarak kabul edebileceğimiz doktora düzeyinde ilk eserin yaklaşık 58 yıl önce ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Takip eden 35 yılda Türkiye’de sigortacılık, doktora araştırmacıları tarafından fazla ilgi görmemiş ancak 2000 sonrasında araştırma sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu önemli sıçrayış 2010-2019 yılları arasında zirveye ulaşmış ve 2020’den bugüne henüz üç yıl bile olmamışken yüksek bir tez sayısına ulaşılmış olması artış trendinin sürdüğünü göstermektedir. Öyleki tek başına 2020 sonrası tez sayısı toplam tez sayısının %26,09’unu oluşturmaktadır.

Tablo 2. Doktora tezlerinin sigorta branşına göre dağılımı

Sigorta Branşı	Tez Adeti	Frekans
Genel	69	%42,9
Hayat Dışı	81	%50,3
Hayat	11	%6,8
Toplam	161	%100,0

Çalışma kapsamına giren doktora tezleri ele aldıkları sigorta branşı bakımından üç başlıkta sınıflandırılmıştır. Araştırmaların büyük oranda sigorta sektörünün genelini etkileyen konuları ele aldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle bu çalışmalar hayat veya hayat dışı branşlarındaki spesifik meselelerden ziyade, sektörün genelini ilgilendiren makro tartışmaları ele almıştır. Branş özelindeki çalışmalarda ise hayat dışı branşlarda yapılan çalışmaların sayısı hayat branşındaki çalışmaların yaklaşık sekiz katıdır. Bu durum bize Türkiye’deki sigorta doktora araştırmalarının büyük oranda sektörün genel görünümüne odaklandığını, sigorta branşları özelindeki konuları ele almada ise sınırlı kaldığını göstermektedir.

Tablo 3. Doktora tezlerinin araştırma yöntemine göre dağılımı

Araştırma Yöntemi	Tez Adeti	Frekans
Nitel Analiz	91	%56,5
Nicel Analiz	53	%32,9
Karma	17	%10,6
Toplam	161	%100,0

Doktora tezlerinin araştırma yöntemine göre dağılımı Tablo 3'te görülmektedir. Tezlerde kullanılan yöntemler ağırlıklı nitel ve nicel veri analizleridir. Fakat nitel veri analizi, nicel ve karma yöntemlere göre daha çok tercih edilmektedir. Nitel veri analiz yöntemleri içinde betimsel analiz en sık kullanılanıdır. Geniş bir alt tema çeşitliliğine sahip olan betimsel analiz içeren tezler, görece geçmiş yıllara ait çalışmalardır. Ayrıca son yıllarda nitel veri analiz yöntemlerinden vaka analiz yönteminin tercih edildiği doktora tezleri de önemli oranda artmıştır.

Nicel veri yöntemlerinin kullanıldığı doktora tezlerinde ise regresyon, panel veri ve rasyo analizleri öne çıkmaktadır. Bunların arasında regresyon analizi hem en çok tercih edilen hem de son yıllarda sıklıkla kullanılan analiz yöntemi olmuştur. Regresyon analiz yöntemini kullanan doktora tezlerinin de ağırlıklı olarak sigorta fiyatlaması, tüketici davranışları ve iş geliştirme alt temalarında yer aldığı görülmektedir. Panel veri analizini içeren doktora tezlerinin ise büyük bölümü finansal performans alt temasına sahiptir. Ayrıca panel veri analizinin son yıllarda daha sık tercih edilmeye başlandığı görülmektedir.

Karma yöntemlerin kullanıldığı doktora tezleri ise sınırlı sayıdadır. Fakat son yıllarda doktora tez sayılarındaki artış ve çeşitliliğin yükselmesi ile birlikte, karma yöntemler de tercih edilmektedir. Özellikle çok disiplinli çalışmalarda, karma yöntemlerin daha çok yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4. Doktora tezlerinin üniversitelere göre dağılımı

Üniversite	Tez Adeti	Frekans
Marmara Üniversitesi	29	%18,01
İstanbul Üniversitesi	24	%14,91
Ankara Üniversitesi	11	%6,83
Diğer	97	%60,25
Toplam	161	%100,0

Doktora tezlerinin üniversiteler arasındaki dağılımının yer aldığı Tablo 4’e göre, sigorta doktora araştırmalarında Marmara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi en yüksek paya sahiptir. Marmara Üniversitesi’ndeki doktora tezlerinin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün yanında Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü’ne ait olduğu görülmektedir. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde büyük oranda İşletme Ana Bilim Dalı’na ait olan tezler, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü’nde Bankacılık Ana Bilim Dalı’na aittir. Benzer şekilde doktora tezlerinin İstanbul Üniversitesi’nde de ağırlıklı Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı’na ait olduğu görülmektedir. Bunun yanında, son üç yılda yayımlanan doktora çalışmaları sigortacılık ve aktüerya ana bilim dallarının gelişimini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Sigortacılık Ana Bilim Dalı, İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü Sigortacılık ve Risk Yönetimi Ana Bilim Dalı ve Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Aktüerya Bilimleri Ana Bilim Dalı’na ait dokuz tez yayımlanmıştır.

Sosyal bilimlerin dışında kalan enstitülere kayıtlı doktora tezleri de bulunmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Boğaziçi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı’ndaki tezler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, sigorta doktora araştırmalarının ağırlıklı olarak sosyal bilimler alanındaki enstitülerde yapılmış olduğunu, bununla birlikte son yıllarda sigortanın diğer alanlarla olan ilişkisinin kurulduğu çok disiplinli çalışmalarında artmaya başladığını söyleyebiliriz.

Tablo 5. Doktora tezlerinin yazım diline göre dağılımı

Dil	Tez Adeti	Frekans
Türkçe	149	%92,5
İngilizce	12	%7,5
Toplam	161	%100,0

Doktora tezlerinin yazım diline göre dağılımını gösteren Tablo 5’e göre, tezlerin tamamına yakınının Türkçe dilinde yazıldığı görülmektedir. İngilizce dilinde yayımlanmış araştırmaların sayısı ise çok düşüktür.

Tablo 6. Doktora tezlerinin danışman unvanına göre dağılımı

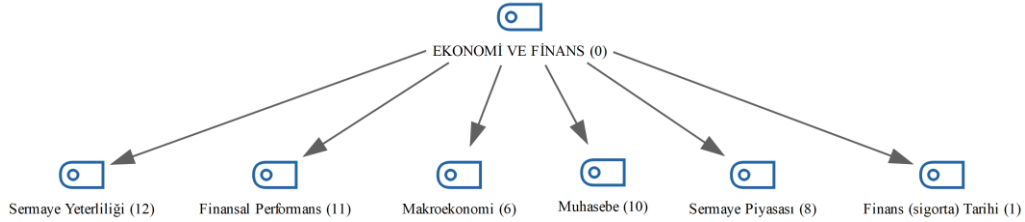
Danışman Unvanı	Tez Adeti	Frekans
Prof. Dr.	127	%78,9
Doç. Dr.	25	%15,5
Dr. Öğr. Üyesi	9	%5,6
Toplam	161	%100,0

Son olarak Tablo 6’da doktora tezlerinin danışman unvanlarına göre dağılımı görülmektedir. Doktora tezleri ağırlıklı Profesör Doktor unvanlı danışmanlar yardımıyla yazılmıştır. Doçent Doktor unvanlı danışmanların sayısı Doktor Öğretim Üyesi unvanlı danışmanların yaklaşık üç katıdır. Doktor Öğretim Üyesi danışmanlığında yazılan tezlerin bulunduğu üniversitelerin bir kısmının 2006 yılı sonrası kurulan üniversitelere ait olduğu görülmektedir.

Doktora Tezlerinin Araştırma Temalarına Göre Dağılımı

Ekonomi ve finans ana teması

Çalışmanın kapsamına giren tezlere ilişkin oluşturulan ana temalardan ekonomi ve finans, 48 adet kodlama ile en yüksek kodlamaya sahip ana temadır. Ayrıca Ekonomi ve finans, altı ayrı alt temadan oluşmaktadır. Bu alt temalar frekans sayıları ile Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Ekonomi ve Finans Ana Teması Ve Alt Temaları

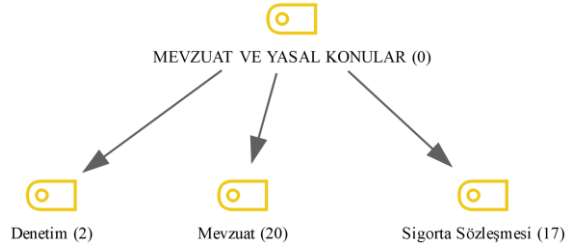
Ekonomi ve finans ana teması altında en sık kodlanan alt tema sermaye yeterliliğidir. Bu tezlerin Avrupa Birliği’ne entegrasyon çalışmaları çerçevesinde Sonvency II kriterlerine odaklandığı görülmektedir. Bunun yanında sigorta şirketlerinin hisse senedi değeri ve portföy performanslarını da analiz etmektedir. Bir diğer sık kodlanan alt tema ise finansal performanstır. Bu çalışmaların finansal karlılık üzerine odaklandığı ve özellikle son beş yıl içinde sıklıkla araştırma konusu yapıldığı görülmektedir. Üçüncü olarak en sık kodlanan alt tema ise muhasebedir. Muhasebe alt temasını kullanan tezlerin ağırlıklı sigorta sektöründe uluslararası finansal raporlama

standartları ve Avrupa Birliği Tek Sigorta Piyasası’na muhasebesel uyumu incelemektedir. Ayrıca sigorta tarihi alt temalı sadece tek bir doktora tezinin olması da dikkat çekicidir.

Mevzuat ve yasal konular ana teması

Mevzuat ve yasal konular en sık kodlama yapılan ikinci ana temadır. Toplam 39 kodlama yapılan mevzuat ve yasal konular ana temasının altında üç tema bulunmaktadır. Bu alt temalar frekans sayıları ile Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2. Mevzuat ve Yasal Konular Ana Teması ve Alt Temaları

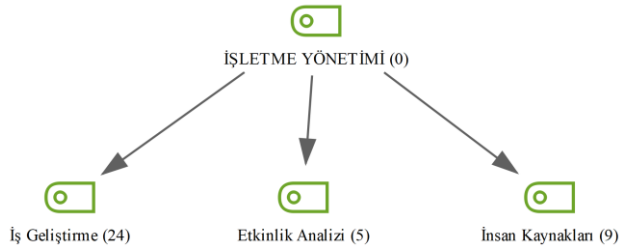

Mevzuat ve yasal konular temasına ait en yüksek kodlanan alt tema mevzuattır. Bu alt temaya sahip doktora tezlerinin hukuğun kapsamına giren kanuni ihtilafları, sebepsiz zenginleşmeyi ve Avrupa Birliği Tek Sigorta Piyasası’na mevzuatsal uyumu incelemektedir. Diğer en sık kodlanan alt tema ise sigorta sözleşmesidir. Sigorta sözleşmesi alt temalı tezlerin ise ağırlıkla betimsel analiz yöntemleri ile farklı sigorta ürünlerine yönelik sözleşme esaslarına odaklandığı görülmektedir.

İşletme yönetimi ana teması

İşletme yönetimi bir diğer ana tema olup, 38 kodlama yapılmıştır. En sık kodlanan ana temalar arasında üçüncü sırada yer alan işletme yönetimi temasının altında üç tema bulunmaktadır. Bunlar Şekil 3’te görülmektedir.

Şekil 3. İşletme Yönetimi Ana Teması ve Alt Temaları

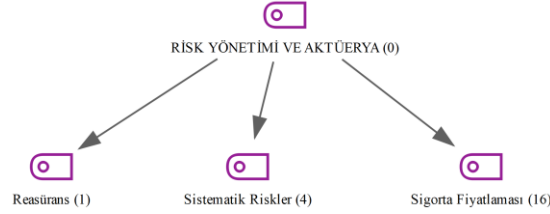

İşletme yönetimi ana teması altında en sık kodlanan alt tema iş geliştirmedir. İş geliştirme alt temasına ait doktora tezlerinin alternatif sigortacılık uygulamalarına odaklandığı görülmektedir. Bunların arasında katılım sigortacılığı sistemi ön plana çıkmaktadır. İşletme yönetimi ana teması altında en sık kodlanan diğer alt tema insan kaynaklarıdır. Bu alt temanın kapsamına giren doktora tezleri ise, insan kaynakları yönetimi, çalışanların sosyo-ekonomik profilleri, personel güçlendirme gibi konuları araştırdıkları görülmektedir. Ayrıca etkinlik analizi alt temalarına ait sınırlı sayıda doktora tezi vardır.

Risk yönetimi ve aktüerya ana teması

Risk yönetimi ve aktüerya en sık kodlanan dörüncü ana temadır. Bu ana temada 21 defa kodlama yapılmış ve üç alt temadan oluşmaktadır. Risk yönetimi ve aktüerya ana temasının altındaki temalar şekil 4'te görülmektedir.

Şekil 4. Risk Yönetimi ve Aktüerya Ana Teması ve Alt Temaları

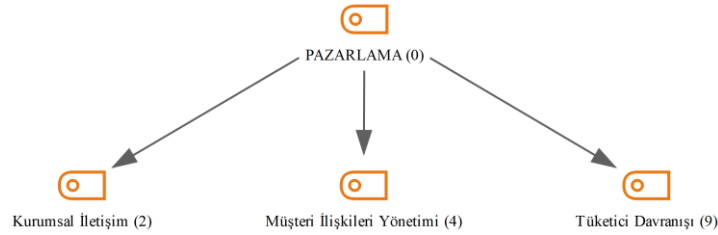

Risk yönetimi ve aktüerya ana teması altında en sık kodlanan alt tema sigorta fiyatlamasıdır. Sistematik riskler de bu ana temada en çok kodlanan alt temalardandır. Reasürans alt temalı ise sadece bir adet doktora tezi bulunmaktadır.

Pazarlama ana teması

Pazarlama en az kodlanan ana temadır. Pazarlama ana teması 15 defa kodlanmış ve üç alt temaya ayrılmıştır.

Şekil 5. Pazarlama Ana Teması ve Alt Temaları

Tüketici davranışı da en sık kodlanan alt temadır. Özellikle tüketici davranışları alt temalı doktora tezlerinin son yıllarda arttığı görülmektedir. Bunlar ise önemli sayıda davranışsal iktisat veya davranışsal finans alanlarını konu edinen tezlerdir. Benzer şekilde müşteri ilişkileri yönetimi alt temalı çalışmaların da son yıllarda arttığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de sigortacılığın bilimsel bir disiplin içinde değerlendirilmesi 1965 yılında bu alandaki ilk doktora tezinin yayımlanmasıyla başlamıştır. Ülkede 1990’lı yıllarda hız kazanan serbestleşme akımı, sigorta sektörünün büyümesini, sigortacılık mesleğinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sigortacılık alanında lisans ve lisansüstü programların açılması da benzer döneme rastlamaktadır. Ancak doktora araştırmacılarının sigorta alanına olan ilgisi uzunca bir süre sınırlı kalmıştır. Sigorta doktora tezleri alanında geniş bir literatürün oluşması ancak 2000 sonrasında mümkün olmuştur. Yayımlanan ilk doktora tezinden 2000 yılına kadar geçen 35 yıllık sürede yalnızca 10 doktora tezi tamamlanmışken, 2000 sonrası 01.04.2023 tarihine kadar bu sayı 151’e ulaşmıştır. Bu çalışmaların 42 tanesinin 2020 yılı sonrası yayımlanmış olması, doktora araştırmacılarının sigorta alanına olan ilgisinin üssel olarak arttığını göstermektedir. İncelenen doktora tezlerinin yarısından fazlası herhangi bir branş ayırımına gitmeden sigorta sektörünün genelini ilgilendiren makro konuları ele almaktadır. Ancak hayat ve hayat dışı sigorta branşları mevzuat, underwriting, finansal yönetim gibi birçok fonksiyon açısından birbirinden çok farklı dinamiklere sahiptir. Bu durum doktora araştırmalarında sigorta branşlarına özgü spesifik konu başlıklarının yeterince irdelenmediğini ortaya koymaktadır. Sigorta branşları özelinde yapılan araştırmalarda ise çalışmaların dağılımı sigorta sektörünün gelişmişlik düzeyi ile paralellik göstermektedir. Türkiye’de sigorta prim üretimi içerisinde önemli paya sahip olan hayat dışı branşlar, doktora araştırmalarında da yüksek ağırlığa sahiptir. Hayat branşında yapılan çalışmalar ise toplam doktora tezlerinin %6,8 gibi düşük bir oranı oluşturmaktadır. Gelecek dönemde yapılacak çalışmalarda, araştırmacıların sigorta branşları özelindeki konuları ele alması, özellikle de hayat branşındaki eksikliklere odaklanması literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Doktora tezlerinde sıklıkla nitel ve nicel analiz yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte kullanılan analiz yöntemi çalışmanın temasına göre şekillenmektedir. Nitel yöntemlerden betimleyici analiz yöntemi sınırlı sayıda olan ve alternatif bir sigortacılık modeli olarak değerlendirilen katılım sigortacılığı başta olmak üzere, denetim, tekdüzen muhasebe sistemi, sigorta mevzuatı, sigorta sözleşmesi gibi teorik ağırlıklı çalışmalarda kullanılmaktadır. Nicel analiz tekniklerinde ise regresyon ve panel veri analizi son yıllarda yaygınlaşan yöntemlerin başında gelmektedir.

Özellikle panel veri analizi gibi ileri ekonometrik analiz yöntemlerinin kullanımı, sigorta sektörüne ilişkin ikincil verilere erişimin artmasıyla paralel ilerlemektedir. İncelenen çalışmalarda nitel ve nicel analiz yöntemlerinin bir arada kullanıldığı araştırmalar ise sınırlıdır. Sigorta alanındaki çok disiplinli çalışmaların artması, araştırma yöntemlerinin zenginleşmesini sağlayacaktır.

Türkiye'deki doktora tezlerinin %32'inden fazlası, bu alandaki önde gelen üniversitelerden olan Marmara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'ne aittir. Bazı üniversitelerde tezlerin sayısı sınırlı olmakla birlikte, sigorta alanında doktora çalışmasının yapıldığı toplam 47 ayrı üniversite bulunmaktadır. Tezler ağırlıklı olarak işletme, iktisat gibi ana bilim dallarında çalışılmaktadır. Bunun nedeni Türkiye'de doktora düzeyindeki sigortacılık doktora programlarının görece geç bir tarihte açılmasıdır. Hali hazırda Marmara Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde sigortacılık, Hacettepe Üniversitesi'nde aktüerya bilimleri doktora programı mevcuttur. Sigortacılık doktora programlarına olan ilginin artması, bu alandaki araştırmaların sektörü doğrudan ilgilendiren, güncel ve spesifik konulara yoğunlaşmasını da sağlayacaktır.

Doktora tezlerinin dağılımına ilişkin bir diğer dikkat çekici gösterge de tezlerin %92,5'inin yayın dilinin Türkçe olmasıdır. Sigortacılık Türkiye'deki finansal sistem içinde bankacılık sektörünün gölgesinde ikincil bir rol üstlense de gelişmiş ülkelerde finansal sistemin en önemli unsurudur. Bu noktada sigortacılık uluslararası bir sektör ve akademik disiplindir. Küresel ölçekte çalışmaların büyük bölümü ise İngilizce dili ile yapılmaktadır. Doktora tezlerinin uluslararası sigorta literatürüne daha fazla katkı sağlaması için İngilizce dilinde yazılan tez oranlarının artırılması gerekmektedir.

Çalışmada içerik analizi yöntemi ile incelenen doktora tezleri beş ana tema ile sınıflandırılmıştır. Bunlar arasında ekonomi ve finans teması 48 tez ile en fazla araştırmanın yapıldığı alandır. Onu sırasıyla mevzuat ve yasal konular, işletme yönetimi, risk yönetimi ve aktüerya ve pazarlama temaları izlemektedir. Çalışmaların alt temalarına bakıldığında iş geliştirme, mevzuat ve sigorta sözleşmesi ön plana çıkmaktadır.

Doktora tezlerinin belirli konular etrafında yoğunlaşmış olması, sigortacılık gibi çok disiplinli uygulamaya sahip bir alanda henüz yeterince araştırılmamış alanların olduğunu göstermektedir. Örneğin sigortacılık pratiğinde önemli bir yere sahip risk yönetimi ve aktüerya başlığında 21 çalışma yapılmıştır. Yine sigortacılığın tabana yayılmasında önemli bir rol üstlenebilecek pazarlama ana temasına sadece 15 doktora tezi vardır. Oysa nispeten spesifik bir alan olan mevzuat ve yasal konular ana temasında daha yüksek sayıda doktora tezi bulunmaktadır. Ayrıca Türk sigorta sektörünün gelişim sürecine ışık tutacak ve bugün karşı karşıya olduğu yapısal

problemlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak sigorta tarihi alanında yalnızca bir araştırma yapılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye’de sigorta alanında yapılan doktora tezlerine ilişkin mevcut görünümü sunmak ve daha fazla araştırma yapılması gereken alanların belirlemek amacıyla yapılmıştır. Sonuçlar, Türkiye’de doktora araştırmalarının sayısının son dönemde hızla arttığını, çalışmalarda kullanılan yöntemlerin çeşitlendiğini ve yeni araştırma temalarının ortaya çıktığını göstermiştir. Öte yandan, yayımlanan doktora tezleri detaylı olarak analiz edildiğinde, Türkiye’de sigorta araştırmaları alanında bir dizi gelişim alanı olduğu ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak, sigortacılık alanında uzmanlaşmış araştırmalara öncelik verilmesi gerekmektedir. Doktora araştırmaları içerisinde sigortacılığın temel fonksiyonlarıyla ilişkili tezlerin oranı oldukça düşüktür. Risk yönetimi ve aktüerya gibi alanlardaki araştırmalar, sigortanın teknik yönlerinin daha doğru anlaşılmasını sağlayabilir. Ayrıca bu araştırmalar, sigortacılık alanındaki disiplinler arası çalışmalar için de sağlam bir temel oluşturacaktır. İkinci olarak, sigorta alanında veriye dayalı ampirik çalışmalar daha fazla teşvik edilmelidir. İncelenen doktora tezlerinin önemli bir kısmı teorik konuları ele almakta, tezlerde yer alan argümanları destekleyecek ampirik kanıtlar yetersiz kalmaktadır. Sigorta alanında daha fazla ampirik çalışma yapılması, ülkedeki sigortacılık pratiğinin gelişmesini sağlayacak içgörüler sunabilir. Üçüncü olarak, sigorta araştırmaları alanında üniversite–sektör işbirliğinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. İncelenen doktora araştırmalarının önemli bir kısmının belirli temalar etrafında yoğunlaşmış olması, araştırma konularının belirlenmesinde sektörel gündem ve önceliklerin yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu noktada akademi ile sektör paydaşlarının birlikte çalışması araştırma önceliklerinin daha doğru belirlenmesini ve uzmanlık paylaşımının artmasını sağlayacaktır. Dördüncü ve son olarak, Türkiye’deki sigorta araştırmalarının uluslararası literatüre katkısı artırılmalıdır. Yayımlanan doktora tezlerinin neredeyse tamamının Türkçe dilinde yazılmış olması, araştırmalarının uluslararası literatüre entegrasyonunu zayıflatmaktadır. Bu noktada yabancı dilde yayımlanacak doktora tezlerini teşvik etmek, uluslararası işbirliğini artırarak farklı bakış açıları ve yenilikçi araştırma konularının ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Bu çalışma, sigorta alanında lisansüstü düzeyinde inceleme yapmak isteyen araştırmacılar için faydalı bir başlangıç sunmakla birlikte bazı kısıtlara sahiptir. Öncelikle çalışmada yalnızca doktora tezleri incelenmiştir, bu alandaki yüksek lisans tezleri, makaleler ve diğer yayınlar kapsama dahil edilmemiştir. Ayrıca çalışma sigorta alanındaki literatüre ilişkin genel bir görünüm sunsa da sigorta sektöründe spesifik olarak hangi alanlarda daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulduğuna ilişkin

kapsamlı bir analiz içermemektedir. Gelecek çalışmalarda araştırmacılar, daha geniş bir veri seti ile sigorta sektöründeki güncel gelişmeler ışığında öne çıkan araştırma konularını belirleyebilirler.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akbulut, H. (2014). *Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda sigortacılık*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Atar, A. (2023). *Osmanlı'da sigorta düşüncesi ve uygulamaları*. H. Meral (Ed.), 21. yüzyılda Türk sigorta sektörüne 21 tavsiye içinde (ss. 21-38). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Aziz, B. & Suhardi, K. (2020). A systematic literature review of cyber insurance challenges. *In: International Conference on Information Technology Systems and Innovation (ICITSI 2020)*, Padang, Indonesia, 357-363.

Baştürk, F. H. (2016). Sigortacılık alanında yüksek lisans, doktora eğitiminin gerekliliği ve mevcut durum. *Journal of Research in Education and Teaching*, 5 (1), 215-224.

Bıkmaz, F. H., Aksoy, E., Tatar, Ö. & Altınyüzük, C. A. (2013). Eğitim programları ve öğretim alanında yapılan doktora tezlerine ait içerik çözümlemesi (1974-2009). *Eğitim ve Bilim*, 38 (168), 288-303.

Booth, A., Sutton, A., Clowes, M. & Martyn-St James, M. (2021). *Systematic approach to a successful literature review*. California: Sage Publications.

Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20 (1), 37-46.

Çelik, N. (2016). Yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezlerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2 (1), 29-42.

Çilingir, A. (2017). İletişim alanında içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (1), 148-160.

Demireli, C. & Timur, M. N. (2011). Kurumsal müşterilerde sigorta şirketi seçimi üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 1-18.

Huang, L. S., Quaddus, M., Rowe A. L. & Lai, C. (2011). An investigation into the factors affecting knowledge management adoption and practice in the life insurance business. *Knowledge Management Research & Practice*, (9), 58-72.

İşseveroğlu, G. (2019). Bağımsız denetim raporunda kilit denetim konuları: BİST sigorta şirketlerinin 2017-2018 yılları analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 49-64.

Kalfin, K., Sukono, F., Supian, S. & Mamat, M. (2022). Insurance as an alternative for sustainable economic recovery after natural disasters: a systematic literature review. *Sustainability*, 14 (7), 1-18.

Krippendorff, K. (2013). *Content analysis. an introduction to its methodology*. California: Sage Publications.

Kuckartz, U. (2014). *Qualitative text analysis: a guide to methods, practice & using software*. California: Sage Publications.

Landis, J. R. & Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 159-174.

Liedtke, P. M. (2007). What's insurance to a modern economy?. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, (32), 211-221.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2021). *Genişletilmiş bir kaynak kitap: nitel veri analizi*. (S. A. Altun, A. Ersoy Çev.). Ankara: Pegem Akademi.

Nayak, B., Bhattacharyya, S. S. & Krishnamoorthy, B. (2019). Integrating wearable technology products and big data analytics in business strategy: A study of health insurance firms. *Journal of Systems and Information Technology*, 21 (2), 255-275.

Ozan, C. & Küçüköglü, A. (2013). Sınıf öğretmenliği alanındaki lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 4 (12), 27-47.

Romanosky, S., Ablon, L., Kuehn, A. & Jones, T. (2019). Content analysis of cyber insurance policies: How do carriers price cyber risk? *Journal of Cyber security*, 5 (1), 1-19.

Sevilmiş, A., Erdoğan, A. & Şirin, E. F. (2019). Content analysis of the theses done on service quality in sports (2005-2017). *The Journal of Eurasia Sport Sciences and Medicine*, 1 (1), 31-45.

Stemler, S. (2000). An overview of content analysis. *Practica Assessment, Research, and Evaluation*, 7 (1), 1-10.

Talonen, A. (2016). Systematic literature review of research on mutual insurance companies. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 4 (2), 53-65.

Taşkaya, M. & Güneş, S. S. (2017). Post-modern belirsizlik ortamında “tüketime sunulan güven”: Sigorta reklamları üzerine bir analiz. *Global Media Journal TR Edition*, 7 (14), 223-228.

Ültay, E., Akyurt, H. & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201.

Wrede, D., Stegen, T. & Graf Von Der Schulenburg, J. M. (2020). Affirmative and silent cyber coverage in traditional insurance policies: Qualitative content analysis of selected insurance products from the german insurance market. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, (45), 657-689.

Yükseköğretim Kurulu, YÖK. (2023). Gelişmiş Arama, Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (Erişim Tarihi: 01.04.2023)

Yayın Geliş Tarihi: 04.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 29.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1247558>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 499-528
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DİŞ KAYNAK KULLANIMI AÇISINDAN INFLUENCER'LARIN GÜCÜ: INSTAGRAM ÖRNEĞİ

*Feride BAL**

*Emrah Sıtkı YILMAZ***

Öz

Gelişen teknolojik imkânlar, firmalara faaliyetlerini dijital ortamlara taşıması için büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatlar firmaların geleneksel pazarlama faaliyetlerinden, dijital pazarlama faaliyetlerine geçiş süreçlerini pozitif yönde etkilemektedir. Özellikle sosyal medya platformları gibi çift yönlü iletişimin çok güçlü olduğu mecralarda, dijital pazarlama faaliyetleri her geçen gün önem kazanmaktadır. Bazı firmalar, bu mecraları kullanan bireylere ulaşabilmek için influencerlarla işbirliği içine girmekte ve dış kaynak kullanımını dijital platformlara da taşımaktadır. Bu noktadan yola çıkarak çalışmanın amacı; “Black Friday, Şahane Cuma, Efsane Kasım, Muhteşem Cuma ve Cyber Monday” gibi kampanyaların yer aldığı kasım ayı boyunca influencerların story ve post paylaşımlarından hareketle firma ve influencer işbirliğini çeşitli yönlerden açıklamaya çalışmaktır. Bu doğrultuda Kasım ayı boyunca düzenli olarak paylaşım yapan 15 influencerın, Instagram hesaplarında takipçileri ile paylaştıkları story ve postlar günlük takip edilmiş ve işbirliği içinde olduğu marka ve ürünler belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, firmaların ürün ve hizmet tanıtımlarında influencerlar ile önemli bir işbirliği içerisinde olduğunu, seçilen influencerlar ile ürün ve hizmet özelliklerinin de özenli ve birbiri ile örtüşen içerikler ile sağlandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Dış Kaynak Kullanımı, Influencers, Instagram, Dijital Pazarlama.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bal, F. & Yılmaz, E. S. (2023). Dış kaynak kullanımı açısından influencer'ların gücü: Instagram örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 499-528.

* Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0003-4641-6151, feridebal@gantep.edu.tr.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2741-4222, esyilmaz@gantep.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

THE POWER OF INFLUENCERS IN OUTSOURCING: THE INSTAGRAM EXAMPLE

Abstract

Developing technological opportunities provide businesses with numerous opportunities to shift their operations to digital environments. These opportunities have a positive impact on companies' transition processes from traditional marketing activities to digital marketing activities. Digital marketing activities are becoming increasingly important, particularly in channels with strong two-way communication, such as social media platforms. Companies work with influencers to reach out to individuals through these channels, and they outsource to digital platforms. From this point, the study's goal is to attempt to explain how the company and influencer collaborated from various angles, based on the influencers' posts and shares during the month of November, when campaigns like "Black Friday, Wonderful Friday, Legendary November, Great Friday and Cyber Monday" were active. In this manner, the Instagram stories and posts of 15 influencers who regularly shared content with their followers throughout the month of November were monitored on a daily basis, and the brands and products with which they collaborated were identified. The obtained results indicate that companies work closely with influencers to promote their products and services, and that the selected influencers and product and service features are provided with content that overlaps with care.

Keywords: Outsourcing, Influencers, Instagram, Digital Marketing.

GİRİŞ

Dijital pazarlama için önemli bir kaynak haline dönüşen sosyal medya kavramı, gelişen yapay zekâ teknolojileri ile birlikte küresel ölçekte yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu kavram, firmalara yer ve zaman sınırlaması olmadan tüketicilere ulaşabilme, ürün ve hizmetlerini tanıtabilme, yeniliklerden faydalanabilme ve çeşitli pazarlama faaliyetlerini kullanabilme gibi birçok avantaj sağlamaktadır. Günümüzde tüketicilerin sosyal medya platformlarını, markalar ve diğer popüler kullanıcılarla doğrudan iletişim kurma unsuru olarak kullanması, bu bağlamda firmaları influencerlar üzerinden pazarlama stratejileri geliştirmeye yöneltmektedir (Borchers & Enke, 2022). En basit tanımıyla çevrimiçi etkileyiciler olarak ifade edilen "influencer" kavramı, firmaların sosyal medya üzerinden satış yapmak ve tüketiciler yönelik iletişim unsuru oluşturmak için iş birliği yürüttüğü kişiler olarak ifade edilmektedir (Kim & Baek, 2022). Sosyal medyanın bireylerin günlük yaşamlarına oldukça yoğun bir şekilde entegre olması ve tüketicilerin satın alma karar verme süreçlerinde önemli bir rol oynaması, firmaları "etkileyici pazarlama" ya da "influencer pazarlaması" gibi yenilikçi yaklaşımlara yönlendirmektedir (Tafesse & Wood, 2021; Sezgin & Çetin, 2022).

İletişim teknolojilerinde yeni bir dönemin yaşanmasına öncülük eden sosyal medya, hem bireyler hem de iş hayatı için yeni bir dijital kültür oluşmasına aracılık etmektedir. Oluşan bu yeni dijital kültür çerçevesinde önemli bir öge olan Instagram, 2022 yılında dünya çapında yaklaşık 1.2 milyar kullanıcıyla ön plana

çıkmaktadır (Freitas & Filho, 2022). Firmaların kendi alanları dışında kalan faaliyetlerini işin uzmanlarına bırakması şeklinde tanımlanan dış kaynak kullanımı ile birlikte, ürettikleri ürün ve hizmetleri dijital ortamlarda tüketicilere, influencerlar aracılığıyla hızlı bir şekilde tanıtması, Instagram ile yaygın olarak kullanılan bir strateji haline almıştır (DiResta, vd., 2022; Susilo, vd., 2022). Dijital platformlar içinde Instagram %92 oranla tüketicileri alışverişe yönlendirmede en etkili platform olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Karaçengel, 2022). Tüketiciler için anlık satın alma kararlarında önemli bir uyarıcı görevi gören Instagram (Djafarova & Bowes, 2021), firmalara bu uygulamada yer alan influencerlar aracılığıyla tüketicilerin satın alma karar süreçlerini etkilemesi açısından birçok fırsat sunmaktadır (Sokolova & Kefi, 2020; Tam, 2020a; Pop, vd., 2022).

Firmalar için sosyal medya platformları; influencerların dijital pazarlama stratejilerine dâhil edilmesiyle birlikte önemli bir noktada konumlanmaktadır. Sosyal medyanın yer aldığı bu konum, hem geleneksel pazarlamadan, dijital pazarlamaya geçişte hem de firmaların dış kaynak kullanımında toplumda etkileyici role sahip kişilerden faydalanılması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal medyanın ve influencer iletişiminin çağımızda popüler bir hale gelmesi, bu çalışmayı da kavramsal bir çerçeve geliştirebilmek ve stratejik iletişim perspektifi açısından süreç ile ilgili daha detaylı bilgi edinebilmek için oldukça değerli kılmaktadır. Özellikle de sosyal medya influencerlarının, firma ve influencer işbirliğine katkı sağladığı düşünülen dış kaynakları anlamaya yönelik araştırma bulguları ile literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı; firmaların influencerlarla kurdukları işbirliklerini belirlemek, bu işbirliklerinin yoğunluğunu tespit etmek ve etkisini anlamaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dış Kaynak Kullanımı

Dış kaynak kullanımı (outsourcing), firmalarda sürdürülen ve değer yaratan faaliyetlerin, başka bir kişi ve/veya firma tarafından yapılmak üzere dışa aktarılmasını ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Jones, 2010). Dış kaynak kullanan firmalar, yararlanacağı dış kaynağa işin sonunda nasıl bir sonuca ulaşmak istediğini belirterek bu süreci, konusunda uzmanlaşmış olan diğer kişi ve/veya firmalara devretmektedir. Bu durumun temel nedeni; firmaların dış kaynak kullandıkları faaliyetlerin, genellikle diğer kişi ve/veya firmaların temel yeteneği olması ya da yaptıkları en iyi iş olmasından kaynaklanmaktadır. Firmaların, bu yöntemi çok sık tercih etme nedenleri ise uzmanlaşma, esneklik sağlayabilme, hızlı karar verebilme, riski minimum düzeye indirgeyebilme, kaliteyi yükseltebilme ve maliyetleri azaltabilme olarak sıralanmaktadır (Saruhan & Yıldız, 2017).

Son zamanlarda influencerların dijital pazarlama içerisinde kapsadığı alan oldukça geniş olmasına rağmen, bu alanı tanımlamakta ve sınıflandırmakta oldukça zorlanılmaktadır. Bu zorluğun sebebi ise, geleneksel sınırların birçok açıdan

aşılması, samimiyet ile tanıtım, özgünlük ile ticarileştirme, sevgi ve eleştirel mesafe arasında bir noktaya konumlanmasından kaynaklanmaktadır. Stratejik perspektiften incelendiğinde, bu yeni anlayış oldukça zor ancak takibi gerektiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Susilo, vd., 2022). Günümüzde firmalar; hedeflerine ulaşabilmek ve markalarını daha iyi tanıtabilmek için influencerlar ile işbirliği içerisine girmektedir. Influencerlar, bu süreçte ticari ürün ve/veya hizmetleri doğal içeriklere entegre ederek ve/veya tarafsız eleştirmenler olarak markaların tanıtımına öncülük etmektedir (Borchers, 2019). ABD’de firmaların, influencerlar ile sağladıkları işbirliklerinin sonucunda çok ciddi bir karlılığa ulaştığı elde edilen verilerle saptanmaktadır. Bu verilere göre ABD markalarının %75’i 2018 yılında influencerlar ile işbirliği sağlamış ve 2018 yılında (4,6 milyar dolar) 2016 yılına göre (1,7 milyar dolar) iki katından fazla bir artış gözlemlenmiştir (Influencer Marketing Hub, 2019). Dolayısıyla bu yeni anlayış firmalar için zorunluluktan daha öte bir noktaya ulaşmakta ve firmalar için ciddi avantajlar sağlamaktadır. Influencerların; özellikle genç ve genç yetişkinler üzerinde oldukça geniş bir alana ve büyük bir etkiye sahip olması, tanıtım faaliyetlerinde kabul görme durumlarını oldukça yükseltmektedir (Defy Media, 2016). Influencerların etkisini artıran bir diğer unsur da firmaların ürün ve/veya hizmet faaliyetlerinin tanıtımında bir defalık değil, uzun süreli işbirliklerinin oluşturulmasıdır (Zerfass, vd., 2018; Tam, 2020b).

İçerik üretiminin profesyonelleşmesi, influencerlarla işbirliğini artırarak dış kaynak kullanımının da sıklıkla tercih edilmesini sağlamaktadır. Influencerların, sürekli “yeni” içerik akışını desteklemesi firmalar için oldukça cazip bulunmaktadır (Barbetta, 2022). Profesyonel veya kişisel amaçlar için içerik oluşturan influencerlar, yüksek takipçi kitlelerine ulaşarak hem yüksek ücretler kazanmakta, hem de markalar için öncelikli hale gelmektedir (Belli vd., 2021). Firmalar, markalarının tanıtımını influencerlara devrederek çok daha büyük bir kitleye ulaşabilmektedir. Influencerlar, firmalar için dış işbirlikçiler olarak görülmekte ve dünya genelinde de bu sistem sıklıkla tercih edilmektedir (Cunningham & Craig, 2017; DiResta vd., 2022). Çevrimiçi dış kaynak kullanımının bu yükselişi, belirli bir coğrafi ortamdan gelen emeği serbest bırakarak önemli hale gelmektedir (Banet-Weiser, 2012). Bağımsız çalışan bu kişilerin başarısı, biriktirdikleri itibar sermayesine bağlıdır (Gandini, 2016). Bu kişiler yani influencerlar, itibar sermayesi elde etmek ve takipçileriyle iletişimini güçlendirmek için oldukça fazla çaba göstermektedir (Jin vd., 2019). Firmalar da tam da bu noktada influencerların takipçileri üzerinde oluşturdukları itibarlarını kendi markaları için kullanmak istemektedir (Banet-Weiser, 2021; Tafesse & Wood, 2021).

Instagram ve Influencer

Sosyal medya platformları arasında, kullanıcılarına metinsel formatların ötesinde fotoğraf ve videolarla günlük yaşamlarını görsel olarak paylaşma imkânı

tanıyan Instagram (Freitas & Filho, 2022; Sokolova vd., 2022), aylık yaklaşık bir milyar aktif kullanıcısıyla başlı başına küresel bir topluluk olarak kabul edilmektedir (Takhar vd., 2021; Ryan & Linehan, 2022). Günümüzde önemli bir pazarlama aracı olarak kabul edilen, görsel unsurları ve estetik algısını etkileyen Instagram; fayda ve tutumlar göz önünde bulundurulduğunda (Hauser vd., 2022), influencerlar aracılığıyla ürünlerin tanıtımında firmalar ve kullanıcılar arasında köprü görevi görmektedir (Djafarova & Bowes, 2021; Yu & Egger, 2021). Özellikle Instagram genelinde, geleneksel reklamlarda yer alan ünlülerin aksine kendi alanlarında uzmanlığa sahip olan ve sosyal medyadaki kullanıcılar tarafından daha özgün ve ikna edici olarak kabul edilen influencerlar, dünya genelinde 2016 yılında 1.7 milyar dolar, 2022 yılında 9.7 milyar dolar ve 2022 yılında yaklaşık olarak 22 milyar dolarlık büyük bir endüstriyi oluşturmaktadır (Borchers & Enke, 2022). Instagram'ın pazarlama aracı olarak kullanılmasına yönelik yapılan literatür çalışmalarında, Instagram'ın kullanıcılarının anlık satın alma davranışlarını promosyon reklamları, markanın Instagram hesabında görüntülenen fotoğraf ve videolar ile fikir liderleri tarafından sunulan tavsiyeler gibi değişkenlerle pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Aragoncillo & Orus, 2018; Sundström vd., 2019; Jin & Ryu, 2020; Zhu vd., 2020; Djafarova & Bowes, 2021).

Sosyal medya fenomenleri, müzik, sağlık, seyahat veya moda gibi belirli bir alanlarda uzmanlığı olan, bilgi odaklı dijital içeriklerini sosyal medyada oluşturarak diğer kullanıcılara sunan ünlü kişiler olarak ifade edilmektedir (Kim & Baek, 2022). İlgi alanları ve yaşam tarzları çerçevesinde farklı hikâyelere dayalı içerikler üreterek özel bir takipçi kitlesi oluşturan influencerlar (Veirman vd., 2017; Ki vd., 2020), yayınladıkları fotoğraf, video ve etkinlikler ile güçlü bir çevrimiçi kimlik oluşturmaktadır (Lou & Yuan, 2019; Sokolova & Kefi, 2020). Stratejik açıdan bakıldığında ise “influencer” kavramı “içerik üretimi, içerik dağıtımı, etkileşim ve sosyal ağlarda kişisel görünüm aracılığıyla kurumsal paydaşlar üzerinde belirli bir kaliteye ve etkiye sahip, önemli sayıda ilgili kişiler ile ilişkiler kurmuş üçüncü taraf aktörler” olarak tanımlanmaktadır (Borchers, 2019). Firmalar, influencer'ların sosyal medya iletişimini, örgütsel hedeflere ulaşabilmek için stratejik bir pazarlama aracı olarak değerlendirmektedir (Jacobson vd., 2020; Schouten vd., 2020). Influencer pazarlaması olarak literatürde yer alan bu kavram, temelinde firma ve markaların sosyal medya üzerindeki erişimini ve etkisini genişletmek için influencerların takipçileriyle kurduğu güven ve bağlantı ilişkisinden yararlanmayı hedeflemektedir (Childers vd., 2019; Casaló vd., 2020; Ladhari vd., 2020).

Influencer pazarlaması üzerine yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde; influencerlar tarafından sağlanan ürün desteği (Lou vd., 2019; Belanche vd., 2020; Kim & Kim, 2021), influencerların sevilebilirliği (Veirman vd., 2017; Ki vd., 2020; Sokolova & Kefi, 2020), yapmış oldukları fikir liderliği (Casaló vd., 2020; Ladhari vd., 2020) ve geleneksel ünlülere göre sosyal medyadaki etkinlikleri (Jin vd., 2019; Schouten, vd., 2020) gibi değişkenlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Ayrıca literatürde influencerların sahip oldukları nitelikler ile fiziksel çekicilik gibi görsel özelliklerinin, kullanıcıların satın alma karar sürecine etkilerini anlamaya yönelik çalışmalarda yer almaktadır (Lou & Yuan, 2019; Ki vd., 2020; Ladhari vd., 2020; Schouten vd., 2020; Sokolova & Kefi, 2020; AlFarraj vd., 2021; Aw & Chuah, 2021; Childers & Boatwright, 2021; Kim & Kim, 2021; Tafesse & Wood, 2021; Masuda vd., 2022). Sonuçlar; influencerlar ile takipçileri arasındaki etkileşim gücünün ve fiziksel çekicilik gibi görsel özelliklerinin yüksek olmasının, kullanıcıların satın alma karar sürecine pozitif etkisi olduğunu göstermektedir (Lou & Yuan, 2019; Ki vd., 2020; Ladhari vd., 2020; Schouten vd., 2020; Sokolova & Kefi, 2020; AlFarraj vd., 2021; Aw & Chuah, 2021; Childers & Boatwright, 2021; Kim & Kim, 2021; Tafesse & Wood, 2021; Masuda vd., 2022). Bunların yanı sıra, influencerların paylaştıkları dijital içeriklerin ve reklamı yapılan ürünlere yönelik olumlu algıların (hazcı değerler) ve içerik uzmanlığının (faydacı değerler) yine kullanıcıların satın alma davranışları üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Ashraf vd., 2019; Meske vd., 2019; Lou & Yuan, 2019; Ladhari vd., 2020; Sokolova & Kefi, 2020; Schouten vd., 2020; Kim & Kim, 2021; Kim & Baek, 2022; Mero vd., 2023).

YÖNTEM VE BULGULAR

Dış kaynak kullanımı açısından influencerlar ile firma işbirliklerini konu alan bu çalışmada, verilerin elde edilmesinde influencerların Instagram hesaplarındaki paylaşımları dikkate alınmıştır. Çalışmada yer alan influencerların belirlenmesinde “<https://www.boomsocial.com/>” adlı web sitesinden ulaşılan istatistiksel verilerden yararlanılmıştır. Bu çalışma kapsamında en fazla takipçi sayısına ulaşan, kişisel bir hesap niteliğinde olan ve firmalar ile işbirliği içerisinde bulunan influencerlar tercih edilmiştir. Web sitesinde en fazla takipçi sayısı bulunan influencerların yer aldığı listeden ilk 50 içerisinde bulunan influencerlardan, paylaşım sıklığı süreklilik arz eden 15 influencer seçilmiştir. Seçilen bu influencerların kasım ayı itibarıyla takipçi sayıları ve demografik bilgileri Tablo 1’de detaylı olarak incelenmektedir.

Tablo 1. Influencer’ların Takipçi Sayıları ve Demografik Bilgileri

Sıra	Fenomenler	Takipçi Sayısı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
1	Çağrı Taner	15.922,816	Erkek	26	Bekâr	-
2	Şükran Kaymak	6.365,936	Kadın	38	Evli	2
3	Yasemin Sakallıoğlu	6.058,367	Kadın	34	Evli	-
4	Danla Bilic	6.039,191	Kadın	28	Bekâr	-
5	Gamze Erçel Yıldırım	4.972,374	Kadın	30	Evli	1
6	Selin Ciğerci	4.585,573	Kadın	38	Bekâr	-
7	Dilan Polat	4.174,538	Kadın	32	Evli	2
8	Nermin Yazılıtaş	3.860,445	Kadın	46	Evli	5
9	Nez Demir	3.730,163	Kadın	35	Bekâr	-

10	Eylül Öztürk Özkan	3.636,814	Kadın	36	Evli	2
11	Nermin Öztürk	3.305,385	Kadın	39	Bekâr	3
12	Cemal Can Canseven	3.229,101	Erkek	27	Bekâr	-
13	Enis Arıkan	3.174,420	Erkek	39	Bekâr	-
14	Berk Keklik	2.982,971	Erkek	22	Bekâr	-
15	Larissa Gacemer	2.880,569	Kadın	34	Evli	-

Influencerların takipçi sayıları incelendiğinde yaklaşık olarak 3 milyon ile 16 milyon arasında değişen takipçi sayısına sahip oldukları görülmektedir. Demografik bilgiler incelendiğinde ise influencerların yaklaşık %75'nin kadın, %25'nin erkek, yaş aralıklarının 22 ile 46 arasında değiştiği, yaklaşık yarısının medeni durumunun evli, diğer yarısının bekar ve çocuk sahibi olan influencerların sayısının ise 6 olduğu görülmektedir.

Influencerların story ve post paylaşımlarının takibi ve verilerin sağlanabilmesi için 1 Kasım-30 Kasım aralığı belirlenmiştir. Bu zaman aralığının belirlenmesinde "Black Friday, Şahane Cuma, Efsane Kasım, Muhteşem Cuma ve Cyber Monday" gibi kampanyaların bu ay içerisinde yapılması ve kasım ayının tüketicilere alışveriş dönemi olarak yansıtılması rol oynamaktadır. Kasım ayı boyunca günlük olarak takip edilen influencerların story ve post paylaşımlarında firmalar ile işbirliklerinin bulunduğu kısımlar dikkate alınmıştır. Ancak bu çalışmanın odağında dış kaynak kullanımı olmasından dolayı influencerların kendi ürünleri ve firmalarının tanıtımlarının bulunduğu story ve postlar göz ardı edilmiştir. Kasım ayı boyunca paylaşılan verilerin hepsi tek tek incelendiğinde örneklem yöntemi olarak tamsayım metodu kullanılmıştır. 1 Kasım-30 Kasım aralığında elde edilen verilerden, analizlere dâhil edilemeyen üç gün bulunmaktadır. 13 Kasım tarihinde İstanbul-Taksim bölgesinde yaşanan patlama sonucunda, o gün boyunca Türkiye genelinde internet erişimi sağlanamamasından ve 14-15 Kasım tarihlerinde de bu olumsuz durumun etkisinin devam etmesinden dolayı influencerların, işbirliklerine dair hiçbir paylaşımda bulunmaması nedeniyle analiz aşamasında bu üç güne ait verilere yer verilememiştir. Influencer'ların Kasım ayı boyunca Instagram üzerinden yapmış oldukları paylaşımların istatistikleri Tablo 2'de detaylı olarak gösterilmektedir.

Tablo 2. Influencerların Kasım Ayı Instagram Paylaşım İstatistikleri

Periyot	Toplam Paylaşılan Günlük Story Sayısı*	Toplam Paylaşılan Günlük Post Sayısı*	Toplam Story Ürün Sayısı*	Toplam Post Ürün Sayısı*
1 – 6 Kasım	1290	87	190	29
7 – 12 Kasım	1622	102	462	20
13 – 14 – 15 Kasım	-	-	-	-
16 – 22 Kasım	1557	78	309	24
23 – 30 Kasım	1784	136	455	25
TOPLAM	6253	403	1416	98

Toplam Story Ürün Markası		Toplam Post Ürün Markası		Tanıtılan Ürünün Türü	
Trendyol	870	Trendyol	79	Kişisel Bakım ve Kozmetik	610
Hepsiburada	31	Dacia	4	Yemek Hizmeti	318
Liv Hospital	16	Media Markt	1	Giyim	98
Zara	15	Diğer	14	Ev Dekorasyon Ürünleri	78
Karaca	11			Elektronik Ev Aletleri	61
Yudum	10			Gıda	57
Quiprive Official	9			Ayakkabı ve Çanta	49
Loreal Paris	9			Kişisel Aksesuar	41
Çiçek Sepeti	8			Sağlık Ürünleri	39
Watsons	6			Temizlik Ürünleri	32
Flormar	4			Mobilya ve Halı	26
Dacia	2			Oyuncak ve Çocuk Bakım Ürünleri	24
Getir	2			Kırtasiye Ürünleri	21
Diğer	423			Dijital Platform Uygulamalar	20
				Market Hizmeti	16
				Güzellik ve Sağlık Merkezi	11
				Kültür Sanat	5
				Otel	4
				Bankacılık Hizmetleri	2
				Bilgisayar Aksesuarları	2

*Story ve postlarda yer alan ürün markaları birden fazla paylaşılmıştır.

Tablo 2’de yer alan influencerların kasım ayı Instagram paylaşım istatistikleri incelendiğinde, toplam paylaşılan günlük story sayısının 6253, toplam paylaşılan günlük post sayısının 403, toplam story ürün sayısının 1416 ve toplam post ürün sayısının ise 98 olduğu görülmektedir. Influencerların story ve postlarda yer alan ürün markalarının birden fazla paylaşıldığı düşünüldüğünde, toplam story ürün markalarında büyük bir farkla ilk sırada “Trendyol” markası yer almaktadır. “Trendyol” markasını “Hepsiburada” ve “Liv Hospital” markaları takip etmektedir. Bu kategoride en az paylaşılan markalar ise “Dacia”, “Getir” ve diğer başlığı altında yer alan markalar olarak sıralanmaktadır. Toplam post ürün markalarında ise yine ilk sırada “Trendyol” markası bulunmaktadır. Bu kategoride “Trendyol” markasını “Dacia” ve “Media Markt” markaları izlemektedir. Kasım ayı boyunca influencerlar tarafından tanıtılan ürün türlerinin başında 610 kez paylaşılan “kişisel bakım ve kozmetik” kategorisi yer almaktadır. Bu kategoriyi “yemek hizmeti” ve “giyim” sektörlerine yönelik paylaşımlar takip etmektedir. Tanıtılan ürün türlerinin

son sırasında ise “otel”, “bankacılık hizmetleri” ve “bilgisayar aksesuarları” bulunmaktadır.

Çalışmada yeni bir kavram olan ve son zamanlarda literatürde çalışılma oranı giderek artan influencer pazarlamasının ve influencerların firmalar ile kurdukları işbirliklerinde dış kaynak kullanımının önemi, yeri ve gücü tespit edilmeye çalışılmaktadır. Firmalar, ürün ve/veya hizmetlerinin tanıtımında daha etkili olacağını düşündüğü influencerlar ile işbirliği oluşturmakta ve tutundurma faaliyetlerini dijital ortamlarda bu şekilde sürdürmekte ve böylece influencerların takipçileri üzerindeki itibarını, güvenini ve gücünü işbirlikleri aracılığıyla firmalar kendi markaları için kullanmaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı; firma ve influencerlar arasında kurulan iş birliğinin incelenerek yoğunluğunun tespit edilmesi, kurulan iş birliklerinin hangi boyutlarda tercih edildiğinin anlaşılması, influencerların oluşturdukları içeriklerin markalarla uyumunun araştırılması ve influencerların bu işbirliklerindeki gücünün gözlemlenmesidir. Ayrıca bu çalışma ile influencerların önemine dikkat çekmek, modern ve dijital pazarlama stratejilerinde ne ölçüde yer aldığını belirlemek ve firmaların bu yönde atacağı adımların günümüzdeki yoğunluğunu ortaya koymakta hedeflenmektedir. Çalışmanın amacına ulaşılabilmesi için, kısım boyunca influencerlar tarafından paylaşılan bütün story ve postlar takip edilmiş ve tamsayım yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın kısıtları arasında ise elde edilen verilerin tek bir internet sitesindeki sıralamaya göre belirlenmesi ve veri setinin tek bir aya ait olması olarak gösterilebilmektedir.

1-30 Kasım tarihleri arasında influencerların Instagram hesaplarında paylaştıkları günlük story ve postların sayıları, story ve postlarda paylaşılan ürün sayıları, içerikleri, story ve postlarda yer alan ürün markaları ve tanıtılan ürünlerin türlerine yönelik bilgiler haftalık periyotlar şeklinde Tablo 3’de detaylı olarak gösterilmektedir.

Tablo 3. Influencer'ların Kasım Ayı Haftalık Instagram Verileri

Tarih	Sıra	Fenomenler	Paylaşılan Günlük Story Sayısı	Paylaşılan Günlük Post Sayısı	Story Ürün Sayısı	Post Ürün Sayısı	Story Ürün Markası	Post Ürün Markası	Tanımlan Ürünün Türü
1 – 6 Kasım	1	Çağrı Taner	80	60	20	24	Trendyol Wolkswagen	Trendyol İsmail Diorama Art	Yemek Hizmeti Araç Kültür-Sanat Kırtasiye Ürünleri
	2	Şükran Kaymak	106	1	22	0	Trendyol Halkbank Altınoranhome Hepsiburada Smeg Kopu Fatma Yıldırım Official		Yemek Hizmeti Bankacılık Hizmetleri Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik Elektronik Ev Aletleri Gıda
	3	Yasemin Sakallıoğlu	39	7	4	4	Dacia Bianca Stella Boya	Dacia	Araç Ev Dekorasyon Ürünleri
	4	Danla Bilic	48	0	16	0	Trendyol Karaca Ducray Watsons Propia		Kişisel Aksesuar Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Gıda
	5	Gamze Erçel Yıldırım	0	0	0	0	Trendyol Karaca Nocturne Bircan Sevindik Saude Kiehls		Yemek Hizmeti Ev Dekorasyon Ürünleri Giyim Güzellik ve Sağlık Merkezi Kişisel Bakım ve Kozmetik Ayakkabı ve Çanta

6	Selin Cığerci	104	0	18	0	Trendyol Benim Pabucum Haribo	Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim Ayakkabı ve Çanta Sağlık Ürünleri Gıda
7	Dilan Polat	310	4	19	0	Fendi Trendyol Çiçek Sepeti Yudum Torku Acıbadem	Ayakkabı ve Çanta Kişisel Bakım ve Kozmetik Dijital Platform Uygulamaları Gıda Güzellik ve Sağlık Merkezi
8	Nermin Yazılıtaş	107	3	1	0	Antepspecial	Gıda
9	Nez Demir	161	3	41	0	Trendyol Zara Loras Balmain Oxxo Flormar Loreal Paris Garnier Pringles Nesfit Alpro Haribo Getir	Kişisel Bakım ve Kozmetik Yemek Hizmeti Giyim Ayakkabı ve Çanta Gıda Elektronik Ev Aletleri Mobilya ve Halı Temizlik Ürünleri
10	Eylül Öztürk Özkan	113	0	13	0	Trendyol Enterogermina Riluna Çetmen	Kişisel Bakım ve Kozmetik Yemek Hizmeti Sağlık Ürünleri Giyim Ev Dekorasyon Ürünleri Mobilya ve Halı Elektronik Ev Aletleri
11	Nermin Öztürk	66	1	17	0	Sosyete Home	Kişisel Bakım ve Kozmetik

									Dekorasyon Kokusanatı Franke Yudum Startwhite Trendyol Moja Fatma Özçalışkan Mihman Home Dell		Ev Dekorasyon Ürünleri Gıda Giyim Güzellik ve Sağlık Merkezi Ev Dekorasyon Ürünleri Yemek Hizmeti Bilgisayar ve Aksesuarları
	12	Cemal Can Canseven	48	0	9	0			Burberry Vogue Netflix		Giyim Kişisel Aksesuar Dijital Platform Uygulamaları
	13	Enis Arkan	43	4	5	1			Hairplus Le Cle Suat Sarıgül Trendyol	Trendyol	Güzellik ve Sağlık Merkezi Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik
	14	Berk Keklik	22	1	3	0			Trendyol		Kişisel Bakım ve Kozmetik
	15	Larissa Gacemer	43	3	2	0			Watsons Karaca		Kişisel Bakım ve Kozmetik Ev Dekorasyon Ürünleri
7 – 12 Kasım	1	Çağrı Taner	51	70	12	13			Trendyol	Trendyol	Yemek Hizmeti Oyuncak ve Çocuk Bakım Ürünleri Giyim Kişisel Aksesuar

2	Şükran Kaymak	91	0	37	0	Hepsiburada Trendyol Cabir Deluxe Hotel Pukka Çiçek Sepeti System	Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim Otel Ayakkabı ve Çanta Mobilya ve Halı Yemek Hizmeti Kişisel Aksesuar Temizlik Ürünleri Ev Dekorasyon Ürünleri Elektronik Ev Aletleri Gıda Mobilya ve Halı Dijital Platform Uygulamaları
3	Yasemin Sakallıoğlu	52	2	0	0	Trendyol	Sağlık Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Ayakkabı ve Çanta
4	Danla Bilic	66	2	20	0	Standup.com Garnier Trendyol	Dijital Platform Uygulamaları Kişisel Bakım ve Kozmetik Elektronik Ev Aletleri Temizlik Ürünleri Sağlık Ürünleri
5	Ganze Erçel Yıldırım	69	4	34	2	Trendyol Loreal Paris Massimo Dutti Mango Penti	Trendyol Yemek Hizmeti Kişisel Bakım ve Kozmetik Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Aksesuar Giyim Sağlık Ürünleri Gıda Ayakkabı ve Çanta Elektronik Ev Aletleri

6	Selin Çiğerci	141	2	35	0	Trendyol Strawberry	Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik Ev Dekorasyon Ürünleri Gıda Elektronik Ev Aletleri Sağlık Ürünleri
7	Dilan Polat	370	3	60	2	Trendyol Philips Prada Remington Pink Parfüm	Kişisel Bakım ve Kozmetik Elektronik Ev Aletleri Ayakkabı ve Çanta
8	Nermin Yazılıtaş	106	3	11	0	Bee You Trendyol Doğal Takıl Wmf	Sağlık Ürünleri Yemek Hizmeti Gıda Market Hizmeti Ev Dekorasyon Ürünleri
9	Nez Demir	257	4	126	1	Trendyol Golden Rose Mac Flormar Zara Peri Parfüm Garnier Carrefoursa Prada	Kişisel Bakım ve Kozmetik Elektronik Ev Aletleri Gıda Temizlik Ürünleri Kırtasiye Ürünleri Giyim Ev Dekorasyon Ürünleri Ayakkabı ve Çanta Market Hizmeti Yemek Hizmeti Sağlık Ürünleri Kişisel Aksesuar Oyuncak ve Çocuk Bakım Ürünleri

10	Eylül Öztürk Özkan	187	1	83	1	Trendyol	Trendyol	Kişisel Bakım ve Kozmetik Oyuncak ve Çocuk Bakım Ürünleri Mobilya ve Halı Yemek Hizmeti Ayakkabı ve Çanta Elektronik Ev Aletleri Sağlık Ürünleri Kişisel Aksesuar Ev Dekorasyon Ürünleri Giyim Mobilya ve Halı
11	Nermin Öztürk	73	1	18	0	Quiprive Official Liv Hospital Hane Temizlik		Giyim Güzellik ve Sağlık Merkezi Temizlik Ürünleri
12	Cemal Can Canseven	53	3	7	1	Trendyol Sephore	Trendyol	Kişisel Bakım ve Kozmetik Elektronik Ev Aletleri Giyim Yemek Hizmeti
13	Enis Arkan	62	2	11	0	Trendyol Loreal Paris Garnier Maybellini Nyxcosmetic Sleepy		Kişisel Bakım ve Kozmetik Temizlik Ürünleri
14	Berk Keklik	28	5	4	0	Trendyol Vavacars		Yemek Hizmeti Dijital Platform Uygulamaları Elektronik Ev Aletleri Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik
15	Larissa Gacemer	16	0	4	0	Trendyol Nutella		Kişisel Bakım ve Kozmetik Gıda

14 Kasım		Yaşanılan olumsuz durumdan kaynaklı işbirliğine dair paylaşımda bulunulmamıştır.							
15 Kasım		Yaşanılan olumsuz durumdan kaynaklı işbirliğine dair paylaşımda bulunulmamıştır.							
16 – 22 Kasım	1	Çağrı Taner	76	59	20	19	Trendyol	Trendyol	Yemek Hizmeti Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik Kişisel Aksesuar Ev Dekorasyon Ürünleri
	2	Şükran Kaymak	102	1	32	1	Trendyol Hepsiburada Çiçeksepeti		Kişisel Aksesuar Ev Dekorasyon Ürünleri Mobilya ve Halı Gıda Giyim Yemek Hizmeti Elektronik Ev Aletleri Dijital Platform Uygulamaları
	3	Yasemin Sakallıoğlu	45	0	2	0	Fumare Restoran Züber Gıda		Yemek Hizmeti Gıda
	4	Danla Bilic	81	1	20	1	Trendyol Chanel	Trendyol	Yemek Hizmeti Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim Kırtasiye Ürünleri Elektronik Ev Aletleri Ev Dekorasyon Ürünleri Temizlik Ürünleri

5	Gamze Erçel Yıldırım	35	2	16	2	Trendyol Sosunlmt Veteriner Anne Erişte Braun Kerastase Igor Watsons Karaca Lancome La Roche Loreal Paris	Yemek Hizmeti Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim Gıda Elektronik Ev Aletleri Ayakkabı ve Çanta
6	Selin Çiğerci	109	4	20	0	Trendyol	Kişisel Bakım ve Kozmetik Mobilya ve Halı Sağlık Ürünleri Ayakkabı ve Çanta Giyim
7	Dilan Polat	361	3	50	0	Trendyol	Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim
8	Nermin Yazılıtaş	92	0	3	0		Yemek Hizmeti Ev Dekorasyon Ürünleri Mobilya ve Halı
9	Nez Demir	195	3	48	0	Trendyol Olla Nail Bar Richard Harrison Blissatelier Hepsiburada	Yemek Hizmeti Kişisel Bakım ve Kozmetik Kişisel Aksesuar Güzellik ve Sağlık Merkezi Ayakkabı ve Çanta Ev Dekorasyon Ürünleri Elektronik Ev Aletleri Kırtasiye Ürünleri Temizlik Ürünleri

10	Eylül Öztürk Özkan	202	2	57	0	Trendyol		Temizlik Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Yemek Hizmeti Kültür Sanat Ev Dekorasyon Ürünleri Ayakkabı ve Çanta Sağlık Ürünleri Gıda	
11	Nermin Öztürk	109	1	23	1	Quiprive Official Amboss Liv Hospital Hane Temizlik Parrla Store Mihman Home Senna Design Aryamodacom Toucheoffic		Giyim Ev Dekorasyon Ürünleri Güzellik ve Sağlık Merkezi Temizlik Ürünleri Giyim	
12	Cemal Can Canseven	41	0	6	0	Trendyol Braun		Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik	
13	Enis Arıkan	68	0	1	0	Trendyol		Elektronik Ev Aletleri	
14	Berk Keklik	27	1	6	0	Trendyol Mc Donald's		Elektronik Ev Aletleri Yemek Hizmeti Kişisel Bakım ve Kozmetik Ayakkabı ve Çanta	
15	Larissa Gacemer	14	1	5	0	Trendyol Defacto		Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim Sağlık Ürünleri	
23 – 30 Kasım	1	Çağrı Taner	64	96	25	16	Trendyol	Trendyol	Yemek Hizmeti Giyim Ev Dekorasyon Ürünleri Ayakkabı ve Çanta Elektronik Ev Aletleri

2	Şükran Kaymak	133	0	48	0	Trendyol Bellona Orkide Yağ Hepsiburada Çiçek Sepeti Çiloğlu Gıda Gratis	Gıda Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Mobilya ve Halı Dijital Platform Uygulamaları Yemek Hizmeti Elektronik Ev Aletleri
3	Yasemin Sakallıoğlu	63	2	3	0	Trendyol Züher Gıda	Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Gıda
4	Danla Bilic	117	8	18	3	Trendyol Garnier Media Markt Bundleapp Yataş Sportify	Trendyol Elektronik Ev Aletleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Sağlık Ürünleri Ev Dekorasyon Ürünleri Yemek Hizmeti Giyim Dijital Platform Uygulamaları
5	Gamze Erçel Yıldırım	52	3	27	1	Trendyol Estee lauder Bosch Kiehls Levis	Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim Ayakkabı ve Çanta Elektronik Ev Aletleri Sağlık Ürünleri Gıda
6	Selin Çiğerci	117	1	20	0	Trendyol Egmobilya	Elektronik Ev Aletleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Mobilya ve Halı Giyim
7	Dilan Polat	417	12	66	0	Trendyol İnciwedding	Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim

8	Nermin Yazılıtaş	88	2	14	0	Trendyol Burker Saat Touche Doğal Takıl Amazon Sinoz		Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Kişisel Aksesuar Giyim Gıda
9	Nez Demir	183	1	76	1	Trendyol Gamy Nutrition Media Markt	Media Markt	Giyim Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Yemek Hizmeti Ayakkabı ve Çanta Kişisel Aksesuar Kırtasiye Ürünleri Elektronik Ev Aletleri Gıda Temizlik Ürünleri
10	Eylül Öztürk Özkan	278	7	101	1	Trendyol Sporindirim.com BİM Engin Ev Haremsuare	Haremsuare	Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Yemek Hizmeti Elektronik Ev Aletleri Sağlık Ürünleri Gıda Oyuncak ve Çocuk Bakım Ürünleri Market Hizmeti Mobilya ve Halı Giyim Temizlik Ürünleri Ayakkabı ve Çanta

11	Nermin Öztürk	62	1	19	0	Senna Design Amboss Peri Parfüm Studio 2in1 Art Design Parlla Store Mihman Home Saltiletişim İmannoor Gamy Nutrition Quiprivre Official		Giyim Ev Dekorasyon Ürünleri Kişisel Bakım ve Kozmetik Gıda
12	Cemal Can Canseven	86	1	15	1	Trendyol	Trendyol	Sağlık Ürünleri Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik Yemek Hizmeti Gıda Kişisel Aksesuar Elektronik Ev Aletleri
13	Enis Arıkan	80	1	12	1	Dominos Trendyol Marks&Spencer	Marks&Spencer	Gıda Kişisel Bakım ve Kozmetik Giyim Sağlık Ürünleri Elektronik Ev Aletleri
14	Berk Keklik	34	0	6	1	Trendyol	Cerave	Kişisel Bakım ve Kozmetik Elektronik Ev Aletleri Bilgisayar Aksesuarları Giyim Gıda

15	Larissa Gacemer	10	1	5	0	Trendyol Defacto	Sağlık Ürünleri Giyim Kişisel Bakım ve Kozmetik Gıda
----	-----------------	----	---	---	---	---------------------	---

Tablo 1’de detaylı olarak gösterilen veriler incelendiğinde kişisel hesap kategorisinde en çok takipçi sayısına ulaşan ve firmalar ile işbirliği içerisinde bulunan 15 influencer’ın 4’ünün erkek, 11’inin ise kadın olduğu görülmektedir. Belirtilen zaman diliminde influencerların; günlük story ve post sayıları ile bu sayılardan ne kadarının da ürün ve hizmet tanıtımı olduğu incelenmiştir. Influencerlar ürün tanıtımının yanı sıra hizmetlerle ilgili tanıtımlarda da bulunmuşlardır. Tablo 2’de yer alan veriler incelendiğinde sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmalardan ürün başlığı altında araç, gıda, kişisel bakım ve kozmetik, sağlık ürünleri, ayakkabı ve çanta, giyim, ev dekorasyonu ürünleri, bilgisayar ve aksesuarları, kişisel aksesuarlar, mobilya ve halı, elektronik ev aletleri, kırtasiye ürünleri, temizlik ürünleri, oyuncak ve çocuk bakım ürünleri gibi kategorilerin oluştuğu görülmektedir. Hizmet başlığı altında ise yemek, market, bankacılık, otel hizmetlerinin yanı sıra, dijital platform uygulamaları, güzellik ve sağlık merkezleri gibi kategorilerin yer aldığı tespit edilmiştir. Tablo 2’de yer alan verilere göre en yoğun paylaşım yapılan alanın kişisel bakım ve kozmetik olduğu ve ikinci sırada da yemek hizmetinin yer aldığı görülmektedir. Bu iki alan sayısal olarak çokça paylaşılmış ve takipçilere sıklıkla önerilmiştir.

Tablo 3’de yer alan story ve post markalarında ise influencerların yönlendirdikleri web siteleri ile bu ürün ve hizmetlerin türleri sınıflandırılmıştır. Bu çalışma kapsamında influencer paylaşımları dış kaynak kullanımı açısından incelendiği için influencerların kendi firmasının üretiminde olan ürün ya da hizmet tanıtımları dikkate alınmamıştır. Bu bağlamda Tablo 3’de yer alan story ve post paylaşımlarının ürün markası kısmında yer alan rakamlar tamamen başka firmaların ürün ve hizmet tanıtımına ilişkin verileri kapsamaktadır. Influencerların yaşları, cinsiyetleri, medeni durumları ve çocuk sahibi olup olmamaları yapılan işbirliklerde büyük ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir. Firmalar influencerların itibarlarını, takipçileri üzerindeki etkilerini ve takipçilerin influencerlara duyduğu güveni kendi ürün ve hizmetleri için avantaja dönüştürmektedir. Ayrıca influencerların özellikleri ile ürün ve hizmet özellikleri paralellik göstermektedir. Örneğin; oyuncak ve çocuk bakım kategorisinde 24 paylaşımın 21’ini ebeveyn olan “Eylül Öztürk” tarafından yapıldığı görülmektedir. Buna benzer şekilde erkek influencerların da paylaşımlarında bilgisayar veya dijital platform uygulamalarına daha fazla yer verdiği görülmektedir.

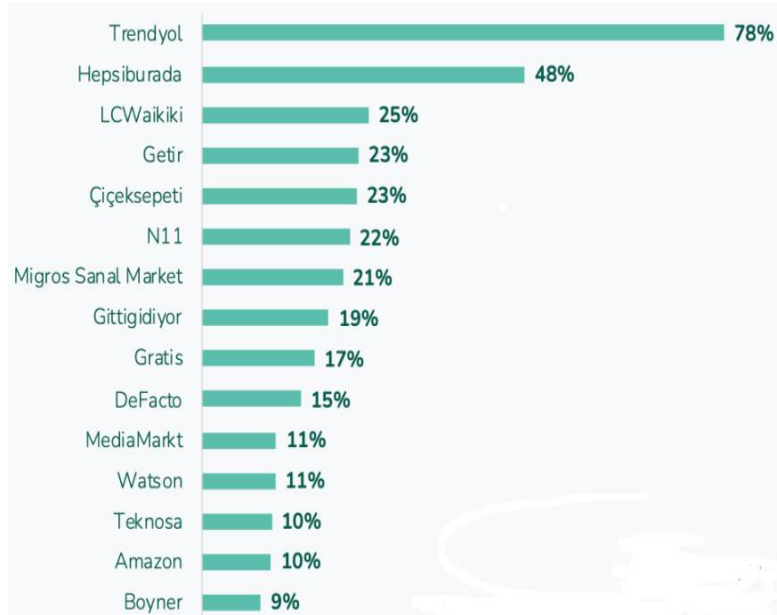
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Firmalar, dış kaynak kullanımı (outsourcing) ile asıl faaliyet alanlarına daha iyi odaklanabilmek adına tutundurma faaliyetlerini bazı kişi ve kurumlara devretmektedir. Günümüzde firmalar dış kaynak kullanımını sıklıkla tercih etmekte ve bu şekilde performansını ve verimliliğini artırmaktadır. Yine benzer şekilde çok fazla tercih edilen ve yeni bir uygulama alanı haline dönüşen firmalar ile influencer işbirlikleri bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Firmaların, hedeflerine

ulaşabilmek ve markalarını daha iyi tanıtılabilmek için influencerlar ile işbirliği içerisine girdiği, dijital platformlarda influencerlar aracılığıyla dış kaynak kullanımına yöneldiği ve bunu önemli büyüklüğe sahip firmaların neredeyse tamamının uyguladığı gözlemlenmiştir. Influencerlar, firmalar için dış işbirlikçiler olarak görülmekte ve dünya genelinde de bu sistem sıklıkla tercih edilmektedir (Cunningham & Craig, 2017; DiResta vd., 2022; Barta vd., 2023). Çevrimiçi dış kaynak kullanımının bu yükselişi ile firmalar büyük kitlelere ulaşabilmektedir (Banet-Weiser, 2012; Mero vd., 2023).

Sosyal medya üzerinden yapılan ürün tanıtımları giderek daha fazla ilgi görmekte, yapılan literatür taramaları ve incelenen raporlar sosyal medya platformları arasında özellikle Instagram'ın, tüketicileri alışveriş davranışlarına yönlendirmede en etkili platform olduğu belirtilmektedir. Bu platformlar üzerinden yapılan alışverişlerde de giyim, kişisel aksesuar, kişisel bakım ve kozmetik, gıda ve temizlik ürünlerinin çok fazla tercih edildiği ve son 12 ayda da özellikle gıda ürünlerinin satışının neredeyse 2 katına çıktığı verisine ulaşılmaktadır. Yine benzer şekilde en sık alışveriş yapılan e-ticaret siteleri arasında ilk sırada Trendyol bulunmakta ve onu Hepsiburada, LCW ve Getir gibi sitelerin takip ettiği görülmektedir (Karaçengel, 2022). Şekil 1'de 2022 yılına ait en çok alışveriş yapılan ilk 15 platform sıralanmaktadır:

Şekil 1. Türkiye E-Ticaret 2022 Araştırma Raporu

Firmalar ile influencer işbirliklerinin incelendiği bu çalışmada 1 Kasım-30 Kasım tarihleri arasında elde edilen sonuçlar, influencerların paylaşımlarında en çok Trendyol uzantılı ürün paylaşımlarının yapıldığını göstermektedir. Şekil 1'de

yer alan rapora göre e-ticaret sitelerinin paylaşılma oranlarına göre %78’lik bir oran ile trendyol ilk sırada bulunmaktadır ve aynı zamanda platformlar arasında Trendyol %51’lik bir oran ile en sık alışveriş yapılan sitedir. Bir yıl boyunca yapılan paylaşımların oranlarının verildiği bu rapor ile çalışma kapsamında incelenen 1 Kasım-30 Kasım tarihleri arasındaki paylaşımların paralellik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye E-Ticaret raporuna göre 2022 yılında bir önceki yıla göre gıda ürünlerinde neredeyse 2 katına çıkan oranlardaki artış oldukça dikkat çekmekte ve en çok alışveriş yapılan kategoride yer aldığı görülmektedir. Yine 1 Kasım-30 Kasım tarihleri arasında neredeyse tüm influencerların Trendyol uzantılı yemek hizmetini paylaştığı görülmekte ve bu durumun da araştırma raporunu destekler nitelikte olduğu sonucuna varılmaktadır. Influencerlar kendi özelliklerine uygun ürün ve hizmet paylaşımları yaparak takipçilerini etkileme oranını artırdığı düşünülmektedir. Yine bu çalışmada beklenmeyen ve veri akışında üç günlük aksamaya sebep olan olumsuz durum da influencerların ülke gündemine olan takibini göstermekte ve takipçileri üzerinde olumsuz bir imaj oluşturmamak adına işbirliği paylaşımında bulunmadığını düşündürmektedir. Ayrıca bu çalışmada beklenmeyen ve veri akışında üç günlük aksamaya sebep olan olumsuz durum da influencerların ülke gündemine olan takibini ve takipçileri üzerinde olumsuz bir imaj oluşturmamak adına işbirliği paylaşımında bulunmadığını düşündürmektedir. Ayrıca çalışmada ilk sırada yer alan “Çağrı Taner” isimli influencer takip edilen süreç boyunca Trendyol uzantılı yemek hizmeti paylaşımında bulunmuştur. Gıda kategorisinde görülen artış bu ve benzeri influencerların etkisi olarak gösterilebilmektedir. Bunların yanı sıra influencerların paylaşımlarında “kişisel bakım ve kozmetik” kategorisininin 610 kez paylaşılarak ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Influencerların sundukları içeriklerle firmalar ürünlerini daha rahat ve daha güvenilir bir şekilde tanıtmakta ve bu içeriklerle tüketicilerin pozitif yönde etkilendiği düşünülmektedir.

Firmaların dış kaynak kullanımına yeni bir alan açan dijital platformlar firmaların faaliyetlerine destek olurken aynı zamanda tüketicilerin geri dönüşlerini de kolaylıkla takip edebilmektedir. Dış işbirlikçiler olarak görülen influencerlar kendi itibarlarını güçlendirerek takipçi sayısını artırmakta, gelen işbirliği tekliflerini yükseltmektedir. Etki alanı artan ya da takipçi sayısı yüksek olan influencerlar markaların gücünü artırmaktadır. Bu doğrultuda firmalara uyguladıkları ya da uygulamayı düşündükleri modern ve dijital pazarlama stratejilerinde influencerların etki alanlarından faydalanmaları önerilmektedir. Ayrıca firmaların, influencerlar üzerinden tanıtmayı planladıkları ürün veya hizmetleri influencerların ilgi alanları, yoğunlaştıkları sektörler, cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları ve çocuk sayılarına göre kategorize ederek planlamaları gerekmektedir. Bu şekilde firmalar tanıtmayı planladıkları ürün veya hizmetler için en doğru hedef pazara ulaşarak influencerların etki alanlarından optimal şekilde faydalanmış olacaklardır. Bundan sonraki yapılacak çalışmalara öneriler ise sadece belirli bir sınıflandırma türünde değil, farklı sınıflandırmalarda yer alan

influencerların paylaşımlarının değerlendirilmesi, daha geniş bir aralık kullanılarak veri setlerinin elde edilmesi ve elde edilen veri setlerinin analizlerinde farklı kategorik değişkenlerin kullanılması şeklinde sıralanabilmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Araştırma, Öğr. Gör. Dr. Feride Bal ve Doç. Dr. Emrah Sıtkı YILMAZ tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar; çalışma fikrine, tasarımına, makalenin yazılması ve düzenlenmesi ile diğer bütün aşamalarına eşit oranda katkıda bulunmuştur. “Yazarlar, (Öğr. Gör. Dr. Feride Bal ve Doç. Dr. Emrah Sıtkı YILMAZ) araştırmalarını (makale) etkileyebilecek bilinen herhangi bir mali veya kişisel çatışma olmadığını beyan eder.”

KAYNAKÇA

AlFarraj, O., Alalwan, A. A., Obeidat, Z. M., Baabdullah, A., Aldmour, R. & Al-Haddad, S. (2021). Examining the impact of influencers' credibility dimensions: attractiveness, trustworthiness and expertise on the purchase intention in the aesthetic dermatology industry. *Review of International Business and Strategy*, 31 (3), 355-374.

Aragoncillo, L. & Orus, C. (2018). Impulse buying behaviour: an online-offline comparative and the impact of social media. *Spanish Journal of Marketing*, 22 (1), 42-62.

Ashraf, R. U., Hou, F. & Ahmad, W. (2019). Understanding continuance intention to use social media in China: The roles of personality drivers, hedonic value, and utilitarian value. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 35 (13), 1216-1228.

Aw, E. C.-X. & Chuah, S. H.-W. (2021). “Stop the unattainable ideal for an ordinary me!” fostering parasocial relationships with social media influencers: The role of self-discrepancy. *Journal of Business Research*, 132 (1), 146-157.

Banet-Weiser, S. (2012). *The politics and ambivalence in a brand culture*. New York: New York University Press.

Banet-Weiser, S. (2021). Ruptures in authenticity and authentic ruptures: Producing white influencer vulnerability. *Technology and Democracy*, 1-30.

Barbetta, T. (2022). Ghosts of YouTube: Rules and conventions in Japanese YouTube content creation outsourcing. *Policy Internet*, 14 (3), 633-650.

Barta, S., Belanche, D., Fernández, A. & Flavián, M. (2023). Influencer marketing on TikTok: The effectiveness of humor and followers' hedonic experience. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103149.

Belanche, D., Flavián, M. & Ibáñez-Sánchez, S. (2020). Followers' reactions to influencers' Instagram posts. *Spanish Journal of Marketing - ESIC*, 24 (1), 37-54.

Belli, L., Zingales, N. & Curzi, Y. (2021). *Glossary of platform law and policy terms*. Brazil: FGV.

Boomsocial. (2023). <https://www.boomsocial.com/>, (Erişim Tarihi: 21.11.2023).

Borchers, N. S. (2019). Social media influencers in strategic communication. *International Journal of Strategic Communication*, 13 (4), 255-260.

Borchers, N. S. & Enke, N. (2022). "I've never seen a client say: 'Tell the influencer not to label this as sponsored'": An exploration into influencer industry ethics. *Public Relations Review*, 48 (5), 102235.

Casaló, L. V., Flavián, C. & Ibáñez-Sánchez, S. (2020). Influencers on Instagram: Antecedents and consequences of opinion leadership. *Journal of Business Research*, 117 (1), 510-519.

Childers, C. C., Lemon, L. L. & Hoy, M. G. (2019). #Sponsored #Ad: Agency perspective on influencer marketing campaigns. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 40 (3), 258-274.

Childers, C. & Boatwright, B. (2021). Do digital natives recognize digital influence? Generational differences and understanding of social media influencers. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 42 (4), 425-442.

Cunningham, S. & Craig, D. (2017). Being 'really real' on YouTube: authenticity, community and brand culture in social media entertainment. *Media International Australia*, 164 (1), 71-81.

Defy Media. (2016). *Acumen report youth video diet*. Defy: <https://blog.hostalia.com/wp-content/uploads/2017/10/acumen-report-constant-content-defy-media-informe-blog-hostalia-hosting.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.01.2023).

DiResta, R., Grossman, S. & Siegel, A. (2022). In-house vs. outsourced trolls: How digital mercenaries shape state influence strategies. *Political Communication*, 39 (2), 222-253.

Djafarova, E. & Bowes, T. (2021). 'Instagram made Me buy it': Generation Z impulse purchases in fashion industry. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59 (1), 102345.

Freitas, L. C. & Filho, R. N. (2022). Aesthetic normalization of gender in the Instagram application: A portrait of the Brazilian woman. *Computer Law & Security Review*, 47 (1), 105753.

Gandini, A. (2016). *The reputation economy: Understanding knowledge work in digital society*. Berlin: Springer.

Hauser, D., Leopold, A., Egger, R., Ganewita, H. & Herrgessell, L. (2022). Aesthetic perception analysis of destination pictures using #beautifuldestinations on Instagram. *Journal of Destination Marketing & Management*, 24 (1), 100702.

Influencer Marketing Hub. (2019). *Influencer marketing benchmark report: 2019*. Influencer Marketing Hub: <https://influencermarketinghub.com/influencer-marketing-2019-benchmark-report/>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

Jacobson, J., Gruzd, A. & Hernández-García, Á. (2020). Social media marketing: Who is watching the watchers? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53 (1), 101774.

Jin, S. V. & Ryu, E. (2020). "I'll buy what she's #wearing": The roles of envy toward and parasocial interaction with influencers in Instagram celebrity-based brand endorsement and social commerce. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55 (1), 102121.

Jin, S. V., Muqaddam, A. & Ryu, E. (2019). Instafamous and social media influencer marketing. *Marketing Intelligence & Planning*, 37 (5), 567-579.

Jones, G. R. (2010). *Organizational theory, design and change*. Saddle River: Pearson.

Karaçengel, İ. (2022). *E-Ticaret'in Lideri Belli Oldu!* www.girisimhaberleri.com: <https://www.girisimhaberleri.com/e-ticaretin-lideri-belli-oldu/>, (Erişim Tarihi: 17.01.2023).

Ki, C.-W. (., Cuevas, L. M., Chong, S. M. & Lim, H. (2020). Influencer marketing: Social media influencers as human brands attaching to followers and yielding positive marketing results by fulfilling needs. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55 (1), 102133.

Kim, D. Y. & Kim, H.-Y. (2021). Influencer advertising on social media: The multiple inference model on influencer-product congruence and sponsorship disclosure. *Journal of Business Research*, 130 (1), 405-415.

Kim, M. & Baek, T. H. (2022). I'll follow the fun: The extended investment model of social media influencers. *Telematics and Informatics*, 74 (1), 101881.

Ladhari, R., Massa, E. & Skandrani, H. (2020). YouTube vloggers' popularity and influence: The roles of homophily, emotional attachment, and expertise. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54 (1), 102027.

Lou, C. & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of Interactive Advertising*, 19 (1), 58-73.

Lou, C., Tan, S.-S. & Chen, X. (2019). Investigating consumer engagement with influencer - vs. brand-promoted ads: The roles of source and disclosure. *Journal of Interactive Advertising*, 19 (3), 169-186.

Masuda, H., Han, S. H. & Lee, J. (2022). Impacts of influencer attributes on purchase intentions in social media influencer marketing: Mediating roles of characterizations. *Technological Forecasting and Social Change*, 174 (1), 121246.

Mero, J., Vanninen, H. & Keränen, J. (2023). B2B influencer marketing: Conceptualization and four managerial strategies. *Industrial Marketing Management*, 108 (1), 79-93.

Meske, C., Wilms, K. & Stieglitz, S. (2019). Enterprise social networks as digital infrastructures - understanding the utilitarian value of social media at the workplace. *Information Systems Management*, 36 (4), 350-367.

Pop, R.-A., Săplăcan, Z., Dabija, D.-C. & Alt, M.-A. (2022). The impact of social media influencers on travel decisions: the role of trust in consumer decision journey. *Current Issues in Tourism*, 25 (5), 823-843.

Ryan, E. & Linehan, C. (2022). A qualitative exploration into personal psychological agency in Instagram use. *Computers in Human Behavior Reports*, 6 (1), 100196.

Saruhan, Ş. C. & Yıldız, M. L. (2017). *Çağdaş yönetim bilimi*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Sezgin, M. & Çetin, H. (2022). Tüketicilerin sosyal medya fenomenlerine hangi ölçütlere göre güvendiğine dair bir araştırma. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (4), 90-103.

Schouten, A. P., Janssen, L. & Verspaget, M. (2020). Celebrity vs. influencer endorsements in advertising: The role of identification, credibility, and product-endorser fit. *International Journal of Advertising*, 39 (2), 258-281.

Sokolova, K. & Kefi, H. (2020). Instagram and YouTube bloggers promote it, why should I buy? How credibility and parasocial interaction influence purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53 (1), 101742.

Sokolova, K., Kefi, H. & Dutot, V. (2022). Beyond the shallows of physical attractiveness: Perfection and objectifying gaze on Instagram. *International Journal of Information Management*, 67 (1), 102546.

Sundström, M., Hjelm-Lidholm, S. & Radon, A. (2019). Clicking the boredom away – Exploring impulse fashion buying behavior online. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47 (1), 150-156.

Susilo, D., Putranto, T. D. & Santos, R. R. (2022). The strategy of digital marketing of Bening's Clinic through Instagram. *PROfesi Humas*, 7 (1), 109-129.

Tafesse, W. & Wood, B. P. (2021). Followers' engagement with instagram influencers: The role of influencers' content and engagement strategy. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58 (1), 102303.

Takhar, A., Bebek, G. & Jamal, A. (2021). Activists of themselves: Liminality of Instagram and its role in the ethnic identity construction processes of third generation British Sikhs to their imagined identities. *International Journal of Information Management*, 102467, <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102467>.

Tam, M. S. (2020a). Sosyal medya etkileyicilerinin kanaat önderliği rolü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8 (2), 1325-1351.

Tam, M. S. (2020b). Takipçiler nezdinde sosyal medya fenomenlerinin kanaat önderliği ölçeği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (1), 481-502.

Veirman, M. D., Cauberghe, V. & Hudders, L. (2017). Marketing through Instagram influencers: The impact of number of followers and product divergence on brand attitude. *International Journal of Advertising*, 36 (5), 798-828.

Yu, J. & Egger, R. (2021). Color and engagement in touristic Instagram pictures: A machine learning approach. *Annals of Tourism Research*, 89 (1), 103204.

Zerfass, A., Verčič, D., Nothhaft, H. & Werder, K. P. (2018). Strategic communication: Defining the field and its contribution to research and practice. *International Journal of Strategic Communication*, 12 (4), 487-505.

Zhu, Y.-Q., Amelina, D. & Yen, D. (2020). Celebrity endorsement and impulsive buying intentions in social commerce - the case of Instagram in Indonesia: Celebrity endorsement. *Journal of Electronic Commerce in Organizations*, 18 (1), 1-17.

Yayın Geliş Tarihi: 26.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 29.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1256643>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 529-555
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

EDEBİYATTA SAVAŞ YARATMAK: POST APOKALİPTİK GELECEK SENARYOSU TEMELİNDE NİKOLAY LİPNİTSKİY’İN *EVE GİDEN YOL* ESERİNDE “III. DÜNYA SAVAŞI”

Gülhanım Bihter YETKİN*

Öz

1978 yılında *SciFiNow* dergisinde Amerikalı eleştirmen Alan Frank tarafından ortaya atılan post apokaliptik terimi, ilk olarak edebiyat yazarlarının olası küresel felaketin yalnızca nedenlerini değil, aynı zamanda sonuçlarını da kavrama konusundaki arzuları sonucu çıkar. Özellikle XXI. yüzyıl dünya edebiyatında geniş yer kaplayan bu terim, “post apokaliptik edebiyat” adı altında yeni bir nesir anlayışının doğuşuna zemin hazırlar. Fantastik yazın türünün bir kolu olarak hareket eden bu edebiyat, genel anlamda soğuk savaş, uzay araştırmaları, III. Dünya Savaşı tehdidi gibi konular çerçevesinde şekillenir. Nitekim bu çalışmada, XXI. yüzyılın öne çıkmaya başlayan Rus yazarlarından Nikolay Lipnitskiy’in *Eve Giden Yol* eserinde, geleceğe yönelik çalışmalar içerisinde bir hayli geniş yer kaplayan III. Dünya Savaşı’nın sonuçları post apokaliptik temelde çözümlenecektir. Her zamankinden farklı olarak yaşanan bir savaşın edebiyata yansımalarının ele alınmadığı bu çalışmada, henüz gerçekleşmemiş bir savaşın, son derece canlı bir şekilde kurgulanışı ve aktarılışı betimleme yönteminden faydalanılarak gösterilmeye çalışılacaktır. Böylelikle Lipnitskiy’in yalın bir şekilde işlediği bu senaryosuyla aslında araştırmacılar tarafından oldukça ihtimal dâhilinde görülen III. Dünya Savaşı’nın gerçekleşmesi halinde olabileceklere yönelik vermek istediği önemli uyarısı ön plana çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Post Apokaliptik, Nükleer Savaş, III. Dünya Savaşı, Nikolay Lipnitskiy, *Eve Giden Yol*.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yetkin, G. B. (2023). Edebiyatta savaş yaratmak: Post apokaliptik gelecek senaryosu temelinde Nikolay Lipnitskiy’in *Eve Giden Yol* eserinde “III. Dünya Savaşı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 529-555.

* Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-2226-255X, gulhanimbihteryetkin@odu.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

CREATING WAR IN LITERATURE: ON THE BASIS OF THE POST APOCALYPTIC FUTURE SCENARIO IN *ON THE WAY HOME* OF NIKOLAI LIPNITSKY "WORLD WAR III"

Abstract

The term post-apocalyptic, coined by the American critic Alan Frank in 1978 in the journal SciFiNow, firstly derives from the desire of literary writers to grasp not only the causes but also the consequences of possible global catastrophe. This term, which especially occupies a wide place in the world literature of the 21th century, paves the way for the birth of a new prose genre under the name of "post-apocalyptic literature". This literature, which acts as a branch of the fantasy genre, generally is shaped around issues such as the cold war, space exploration and the threat of World War III. Indeed, in this study, in the work of Nikolai Lipnitsky, one of the Russian writers who started to come to the forefront of the 21th century, On The Way Home, the consequences of World War III will be analyzed on a post-apocalyptic basis. In this study, unlike usual, the reflection of a war in literature is not brought to the fore, it will be tried to show from a different point of view a very lively fictionalization and transmission of a war that has not yet taken place. Thus, it will be emphasized that this fiction of Lipnitsky, which he conveys in a simple way, is actually a warning to what might happen in the event of a war, which is highly probable by the researchers.

Keywords: Postapocalyptic, Nuclear War, World War III, Nikolai Lipnitsky, On The Way Home.

GİRİŞ

KIYAMETİ KURGULAMAK: APOKALİPTİK/POST APOKALİPTİK

Yeryüzünün oluşumu ve insanoğlunun yaratılışı konuları var olalı beri araştırılan, merak edilen ve çeşitli yönlerden açıklanan önemli çalışma alanlarıdır. Ancak insan, dünyaya nasıl geldiğini bilmenin yanı sıra yeryüzünün ne şekilde sonlanacağını, onu nasıl bir bitişin beklediğini da aynı oranda bilmek ister. Bu noktada bilimsel alanda "eskatoloji" adında bir terim kendisini gösterir. Yunanca *eschatos* (son) ve *eschata* (en son şeyler) sözcüklerinden türetilen eskatoloji, dünyanın sonunun nasıl geleceğine yönelik doktrinlere verilen genel addır. Ancak eskatoloji, yalnızca dünyanın yok oluşunu değil, gelinen sona ait tüm oluşları ve olayları ele alan bilim dalıdır. Eskatolojide en önemli husus, yeryüzünün, dünyanın ve yaşamın sonuna dair insanlarda oluşan inançların mitsel tarafıdır (Kayabaşı, 2016, s. 169). Bu noktada, eski zamanlardan itibaren uluslar arasında beliren bitiş kehanetleri, eskatolojinin ana temalarıdır. Eskatolojik kehanetler, çoğu dini sistemin temelini oluşturur ve yeryüzünün yok oluşu ile ilgili tüm versiyonlar benzer özelliklere sahiptir. Nitekim tarihsel anlamda birkaç inanca bakıldığında, örneğin Maya rahipleri yaratılış anından itibaren insan ırkının zaten dört döngüden geçtiğini savunur. Deprem, kasırga, devasa volkanlardan çıkan ateş yağmurları ve sel gibi dört büyük felaket sonucunda dört insan ırkının yok olduğunu dile getirir. İnsanoğlunun günümüzde Beşinci Yaratılış Çağı'nın son katununda yaşadığını,

mevcut 5.126 yıllık döngünün sonunda Dünya'nın bir miktar hareket edeceğine inanır. Bu döngünün son gününü 21 Aralık 2012 olarak ilan eder. İlerleyen süreçte ise bir sonraki döngü başlayacaktır.¹

İskandinavya'da dünyanın sonuyla ilgili kehanet, Vikinglerin yüce tanrısı Odin tarafından bir süreliğine özel olarak diriltilen Velva adlı ölü bir kâhin tarafından öne sürülür. Kâhin ise, kıyametin başlangıcının deprem ile olacağını, sonrasında ise ondan da şiddetli olacağını dile getirir. İslam'da kıyamet kopmadan önce ahlaki değerlerin çökeceği ve toplumda tam anlamıyla bir huzursuzluğun ve karmaşanın hâkim olacağından bahsedilir. Hindular modern çağa Kali Yuga adını verirler. Kutsal Hindu kitapları olan Ved'in farklı bölümlerinde Kali Yuga'dan sıklıkla söz edilir. Hepsinin ortak noktası, Kali Yuga'da kıyamete doğru dinin tüm gerçek ilkeleri tamamen unutulacaktır. Din, Tanrısızlaştırılacak, krallar hırsızlaşacaktır. İnsanların genel ahlakı, yalan, hırsızlık ve zulüm olacaktır. Kutsal mekânlar kalmayacaktır. Bulutlarda sürekli olarak şimşekler çakacaktır (Çupriy, 2012, s. 17-18).

Hristiyanlığa bakıldığında da eskatolojik kehanetlerin geniş bir yer tuttuğu görülür. Kıyamet gününün öncesine ait zamanlara dair savlar, doğrudan *Yeni Ahit*'in sonuncu kitabı olan *Vahiy Kitabı*'nda (*Откровение Иоанна Богослов*) anlatılır. Kitapta ilk olarak korkunç doğal afetlerden (kıtlık, depremler, kasırgalar, nehirlerin zehirlenmesi, ölümcül hastalıklar vb.) ve günahları için kendilerine gönderilen insanların toplu ölümlerinden; ikinci olarak ise Deccal'in gelişi ve İsa Mesih'in öğretilerine sadık kalan Hristiyanlara yönelik acımasız zulümden bahsedilir. Sorgu gününde ölümler "yaptıklarına göre" ödüllendirilir: doğrular yeni bir hayat kazanır ve günahkârlar "ateş gölüne" düşer (Şnirelman, 2014, s. 141-142). Bunun yanı sıra Hristiyanlıkta, eskatolojik açıdan çeşitli işaretlerden bahsedilir. Bunlardan ilki, İncil'in tüm dünyada yaygınlaşacağı ve yeryüzünde kutsal kitabın vaizlerinin ulaşmayacağı tek noktanın kalmayacağıdır. İkinci işaret, kötü güçlerin dünyada son derece aktif olacağı, kanunsuzluğun çoğalacağı, insanlarda sevginin azalacağıdır. İnançsızlığın artacağı yeni dünyada Hristiyanlık birçoğu için nefret kaynağı olacaktır. Bir sonraki işaret, dünyanın sonunun arifesinde insanlığın hayatta kalabilmesinin mümkün olmayacağı korkunç savaşların yaşanacağıdır. Buna ek olarak dünyanın her yerinde korkunç depremler, kıtlıklar görülecek, salgın hastalıklar çıkacaktır. Her ne kadar pek çok dinde, inançta ve anlayışta dünyanın sonuna yönelik kehanetler yoğunlukla üzerinde durulan konular olsa da ve birçok uzmana göre henüz bu kehanetler tam anlamıyla gerçekleşmediyse de her defasında ileri sürülen yeni kıyamet teorisinin tarihinin yaklaşmasıyla birlikte insanlar arasında bazen trajedilere yol açan huzursuzluklar baş gösterir. Örneğin, 1900 yılında Rusya'da yüzlerce "Kızıl Ölüm" (Красная Смерть) üyesinin dünyanın sonunu beklerken kendini yaktığı tarihte bilinen

¹ Nitekim Mayaların bu savı, söz konusu tarihte gündemden düşmeyerek pek çok tartışmaya, araştırmaya, kitaba ve sinemaya konu olur.

önemli bir vakadır. Buna ek olarak 1990'ların başında faaliyet gösteren “Beyaz Kardeşlik” (Белое братство) mezhebinin yandaşları da Kıyamet'in yakında başlayacağına inanarak mülklerini satarlar ve ailelerini terk ederler (Çupriy, 2012, s. 17-18).

Geçmişten günümüze apokaliptik, bilim insanlarının, psikologların, sosyologların ve filozofların odak noktasında yer alan önemli konulardan biridir. Gerek söz konusu temanın olay örgüsünün canlı oluşu gerekse bu konunun ulusların kültüründe önemli bir yere sahip olması araştırmacıların dikkatini çekmesi için yeterli hususlar olur. Bu durum, XX. yüzyılda yeni bir alanın yükselişe geçmesine zemin hazırlar: apokaliptik edebiyat (Kırlova, 2018, s. 65-66). Apokaliptik, Yunanca “açmak”, “keşfetmek”, “ifşa etmek”; “keşif, “vahiy” anlamlarına gelen eski bir edebî kıyamet türünün adıdır. Apokaliptik terimi, ilk olarak XIX. yüzyılın başında Alman bilim adamları tarafından kullanılır. Ancak sözcüğün asıl kaynağı, *Vahiy Kitabı*'dır (Savin, 2015, s. 41). Bu nedenle kelimenin betimi kutsal kitap bağlamında açıklanır. Sözcüğün kelime anlamlarından yola çıkılarak “açılan bilginin” öncesinde saklı olduğu ve yalnızca Yaratan'ın dâhilinde olduğu kast edilir. Ancak apokaliptik edebiyat, *Vahiy Kitabı* ile sınırlı değildir. Tarihte, *Yeni Ahit*'in kanonunda yer almasa da aynı zamanda İncil bilginleri tarafından inceleme konusu olan başka apokaliptik kaynaklar da bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları, *Petrus'un Vahiyi* (Откровение Петра, II. yüzyıl), *Pavlus'un Vahiyi* (Откровение Павла, IV. yüzyılın sonları) ve *Ezra'nın Vahiyi'dir* (Откровение Ездры, IX. yüzyılın son dönemleri) vb.dir (Rogalskiy, 2012, s. 2-3).

XX. yüzyılda apokaliptik edebiyatın ön plana çıkmasının temel nedeni, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan soğuk savaş esnasında Doğu ile Batı arasında süren uzun soluklu çekişmedir. Bunun sonucunda insanlar medeniyetin artık sona geldiğini, yeryüzünün bir yıkıma sürüklendiğini ve her geçen an ölüme daha çok yakınlaştıklarını hissetmeye başladılar (Kırlova, 2018, s. 65-66). Bu noktada çoğu zaman kıyamet eserleri, Tanrı'nın mahkemesi ve günahkârların cezalandırılması temalarıyla ilişkili ahlaki dersler sunar. Araştırmacılar, bu türün görevinin modern tarihin olaylarını kavramak ve yakın gelecekte meydana gelebilecek sıkıntıları önleyebilmek adına önemli bir misyon yüklendiğine inanmaktadır (Kvasnikov, 2022, s. 186). Apokaliptik edebiyat, türsel bağlamda peygamberlik edebiyatı ile karıştırılmaktadır. Peki ya apokaliptik edebiyatı peygamberlik edebiyatından ayıran fark nedir? Peygamberlere vahyedilenler “sözle” tebliğ edilebilir. Apokaliptik ise, çoğunlukla sözlü formüller şeklinde değil, “göstergelerle” tasvir edilir. Peygamber, Tanrı ile kul arasında bir elçidir. Apokaliptik, tabloyu gösterir ve yazar onu metaforlarda, sembollerde, alegorilerde, imgelerde cisimleştirir. Peygamber, gelecekte çok şimdiki zamanla ilgilenir ve insanların kendilerini düzeltmeleri için geleceğe yönelik tahminlerde bulunur. Apokaliptik yazar, çoğunlukla geleceği düşünür, içerisinde bulunulan zamanla pek ilgilenmez (Komarov, 2020). Apokaliptik edebiyat türünün içerisinde insanlığın ölümüne kimin veya neyin sebep olduğuna bağlı olarak birçok çeşit bulunmaktadır: uzaylı istilas, salgın,

yapay zekâ, nükleer savaş, doğal afetler veya Üst güçlerin eylemleri (Kırlova, 2018, s. 65-66).

Rus nesrinde apokaliptik yazın, olağan yaşam düzeninin çöktüğü ve insan varoluşunun sorunsallaştığı dönüm ve kriz zamanlarında ön plana çıkar. Özellikle modernitenin şekillendirdiği yeni algı, bireyin kendini ve dönemini kıyametin sembollerinde arama, tüm tarihsel çağların yansımalarını gördüğü bu mistik aynaya yeniden bakma ihtiyacını doğurur (Menglinova, 2007, s. 14). Daha özele indirgenildiğinde Rus apokaliptik edebiyat, yazarlarının bir tür kehanet veya geleceğin ütöpik bir senaryosu biçiminde, okuyucuya dünyanın ve Rus halkının ilerleyen süreçteki kaderinin perdesini ifşa eden özel bir seküler edebiyat türüdür. Apokaliptik edebiyat, özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda Rus nesrinde yansımaları bulur. M. Yu. Lermontov'un sanatında apokaliptik tema, belirgin bir şekilde ön plana çıkar. 1830 yılında kaleme aldığı *Kehanet (Предсказание)* şiirinde yalnızca şairin, etrafını saran çağdaş gerçeklik hakkındaki görüşleri değil, aynı zamanda varsayılan geleceğin tablosu da tasvir edilir. Yazar, şiirinde tüm dünyada en korkunç yıkımların, felaketlerin ve kanunsuzluğun gerçekleşeceği eskatolojik bir zamanı anlatır. XIX. yüzyıl Rus edebiyatında apokaliptik tema, bir diğer yazar N. V. Gogol'un eserlerinde kendisini gösterir. Özellikle *Müfettiş (Певизоп)* ve *Ölü Canlar (Мёртвые души)* adlı yapıtlarında sahtekârlık motifiyle Gogol, Hristiyanlıkta haberciliği yapılan Deccal imgesini cisimleştirir. Çağdaşlarından daha keskin bir şekilde apokaliptik, F. M. Dostoyevski'nin sanatında ön plana çıkar. Dostoyevski, çağdaş tarihi kıyamet benzeri son zamanların kaçınılmaz bir senaryosu olarak ele alır. Dostoyevski'nin romanlarında apokaliptik tema, kahramanın hem bedensel hem de ruhsal olarak acı çekmesi ve ölümü motifiyle ilişkilidir (Zaytseva & Samsonova, 2015, s. 60-63).

Dünyanın sonuna yönelik motifler, XX. yüzyılın ilk döneminde Rus edebiyatında başkın konulardan biri olmaya devam eder. 1909 yılında N. Berdyayev, entelijansiyanın eskatolojik duygularla dolu olduğunu ve "genel bir felaket" beklediğini dile getirir. Buna ek olarak V. Rozanov, *Zamanımızın Kıyameti (Апокалипсис нашего времени)*, D. Merejkovski *Gelecek Ham (Грядущий Хам)*, S. Frank *İdeallerin Çöküşü (Крушение идеалов)*, M. Gorki *Zamansız Düşünceler (Несвоевременные мысли)* adlı makalelerinde dünyanın sonuna yönelik fikirlerini ele alırlar. Bu çalışmaların yanı sıra İ. Bunin'in *Lanetli Günler (Окаянные дни)*, P. Wrangel'in *Canavarın İşareti (Начертание зверя)* adlı amı çalışmaları, M. Voloşin'in *Çarmıha Gerilmiş Rusya (Россия распятая)*, A. Remizov'un *Kasırgalı Rusya (Взвихренная Русь)*, İ. Severyanin'in *Halk Mahkemesi (Народный суд)*, B. Savinkov'un *Kara Kısırak (Конь вороной)*, A. Visyoliy'ın *Kanlı Yıkapan Rusya (Россия, кровью умытая)*, İ. Şmelyov'un *Ölülerin Güneşi (Солнце мертвых)* eserleri de apokaliptik edebiyata verilebilecek en güçlü örneklerdendir (Paşeva, 2010, s. 75-76).

Başlangıçta dünyanın sonuna yönelik kehanetler olarak ön plana çıkan apokaliptik, ilerleyen dönemde yeni ve farklı bir anlam kazanır. Günümüzde, insanlığı çok yakın gelecekte hayatta kalmanın eşiğine getirecek teknolojik ve bilimsel gelişmelerin hız kazanması, sanatsal açıdan kavramın yeniden anlamlandırma denemelerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu teşebbüsler sonucunda yeni bir yazın türü olan post apokaliptik belirir. Post apokaliptik terimi, 1978 yılında *SciFiNow* dergisinde Amerikalı eleştirmen Alan Frank tarafından ortaya atılır. Bu kavram, ilk olarak yazarların küresel felaketin yalnızca nedenlerini değil, aynı zamanda olası sonuçlarını da kavrama konusundaki doğal arzusu sonucu çıkar. İkincisi, bu yeni edebiyat türü, hem sosyal anlamda hem de diğer tüm açılardan “dönüşü olmayan noktaya” ulaşmış bir toplumu gösterdiği için anti ütopya ve distopya geleneklerinin bir tür tamamlayıcısı olarak ele alınır. Kıyamet sonrası olarak da adlandırılabilir olan post apokaliptik edebiyatta, yeryüzünün tamamında genellikle insan eliyle yaşanan büyük bir yıkımın ardından doğal ortamların yok oluşu ve bunun sonucunda çevrede radikal değişikliklerin gözlemlendiği, insanlığın beklenmedik bir şekilde, anında ve geri dönülmez bir biçimde eski uygarlık “uzayı”na dönüştüğü yeni bir dünya düzeni resmedilir. Başka bir deyişle post apokaliptik edebiyat, küresel bir felaketin sonucu olarak kendisini sınırlayıcı bir durumda bulan bir kişi ve toplumun sanatsal açıdan incelenmesine verilen addır. Edebiyat eserlerinde kıyamet sonrası içerik kurgulama şeması genel anlamda şu şekilde gerçekleşir:

* Felaketten hemen önceki hayat, yazar tarafından son derece akıcı bir şekilde anlatılır ve genellikle hayatta kalanların parçalanmış anıları şeklinde sunulur.

* Daima beklenmedik olan felaketin açıklaması da ya kısmen ya da tamamen hiç verilmez; üstelik yaşanan afet, kahramanlar tarafından bir “ceza” olarak değil, olağanüstü bir durum olarak algılanır.

* Bu edebiyat türünün en önemli yapısal bileşenini yeni gerçekliğin iki zıt planı oluşturur. Bunlardan ilki, hayatta kalanların gündelik yaşamlarının, geleneklerinin ve âdetlerinin ayrıntılı açıklaması, onları yeni (genellikle saldırgan) bir ortama uyarılmanın yolları; kıyamet öncesi dönemde gizli olarak var olan, ancak felaket tarafından “etkinleştirilen” çeşitli sosyal “deformasyonların” incelenmesidir. İkincisi ise, eski dünyanın harabelerinde ortaya çıkan “yeni doğa”nın detaylı tasviridir. Böylelikle yeni dünya formüle edilir ve artık kahramanların onarması gereken “yeni bir yıkım” ile vaat edilen toprak arayışı gibi gerçekleştirmeleri gereken “yeni bir ihtiyaç” şeklinde ayrılan iki ana model kendisini gösterir (Berezovskaya & Demçenkov, 2016, s. 64-65).

* afet (doğal afet, nükleer savaş, insan kaynaklı felaket, iklimde ve habitatın doğal- coğrafi koşullarında önemli değişiklik vb.),

* insanlığın manevi, teknolojik anlamda bozulması,

* pandemi (genetik deney, virüs, mutasyon, enfekte olan insanlar, hayvanlar, bitkiler, virüsler vs.),

* “biz” ve “onlar” olarak bölünme (özgür ve köleler, “saf” insanlar ve genetiği değiştirilmiş insanlar, yok olan kaynaklar için mücadelede hayatta kalanları birbirine düşman olarak karşı karşıya getirme vb.),

* ırkların mücadelesi, insanın kendi çabasıyla mücadelesi (insanlık ve yeni ırk),

* insanlığın, dünyanın varlığına yönelik kozmik tehdit (uzaylılar, diğer gezegenlerin zihni, zihin okyanusu, asteroit, kozmik beden vb.),

* siyasi kriz (uzun süren savaşlar, en kudretli güçler arasındaki çatışma, tüm yeryüzü için tek bir hükümet oluşturma fikri) (Çesnova vd., 2017, s. 47-48).

Post apokaliptik edebiyat türünün gelişiminin başlangıç noktası, XIX. yüzyılda İngiliz yazar Mary Shelley'nin 1826 yılında yayımlanan *Son İnsan (The Last Man)* adlı romanı olarak kabul edilir. Bir veba salgınının anlatıldığı romanda, ilerleyen dönemdeki post apokaliptik metinlerde periyodik olarak tekrarlanacak olan salgından kurtuluş sözü veren sahte peygamberlerin önderlik ettiği mezhepler; hayatta kalan kahramanların enfekte olmayan bir alan aramak için çıktığı zorunlu yolculuğu vb. gibi bir dizi motif kendisini gösterir. Eserin olay örgüsü, yazar tarafından uzak geleceğe taşınır. Salgın, 2092 yılında başlar ve romanda olaylar, XXII. yüzyılın gelmesiyle sona erer (Berezovskaya & Demçenkov, 2016, s. 65-66). Edgar Allan Poe'nun *Eiros ve Charmion'un Sohbeti (The Conversation of Eiros and Charmion, 1839)* adlı kısa öyküsünde, dünya atmosferindeki bir bozulmadan bahsedilir, oksijen diğer tüm elementleri havadan uzaklaştırır ve sonrasında gezegeni gerçek bir cehenneme çeviren kuyruklu yıldız çarpışması yaşanır (İskovskih, 2018, s. 1579). Post apokaliptik edebiyat türünü destekleyen en güçlü örneklerden bir diğeri de İngiliz yazar Richard Jeffreys'in 1885 yılında yayımlanan *Londra'dan Sonra veya Vahşi İngiltere (After London or Wild England)* adlı romanıdır. Eserde olaylar, bir felaketten kurtulmuş dünyada (yazar tarafından belirtilmeyen), esas olarak Orta Çağ feodal sistemine geri dönen İngiltere topraklarında gerçekleşir (Berezovskaya & Demçenkov, 2016, s. 65-66).

Edebî yazın türü olarak post apokaliptik, çeşitli teknolojik tehditlerin etkisi altında giderek daha yoğun bir şekilde zihinlerin medeniyetin olası çöküşünü merak etmeye başladığı XX. yüzyılda tam olarak şekillenir. Richard Jeffries'in romanından sonra, kıyamet sonrası türe atfedilebilecek eser görülmemektedir. Bu durum, söz konusu dönemde dünyanın tamamen yok olacağına dair tehdidin gerçekliğini kabul etmeye henüz hazır olmayışı olarak açıklanabilir. Bu motif, belirgin bir şekilde I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden ortaya çıkar ve özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen özellikle iki büyük olay, post apokaliptik düşüncelerin yaygınlaşmasında önemli rol üstlenir: Soğuk Savaş ve Çernobil Faciası. Büyük bir insan kıyımının yaşandığı II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra

başlayan soğuk savaş, dünyayı SSCB'yi destekleyenler ve ABD politikasını onaylayanlar olmak üzere iki büyük karşıt kampa böler. Geniş bir alanda hissedilen “Çar-bomba”nın² patlaması ve hemen ardından gelen Küba Füze Krizi³, insanlığı kitle imha silahlarının kullanılması durumunda, gezegendeki neredeyse tüm yaşamın yok olabileceği düşüncesine yöneltir. Bununla eş zamanlı olarak olası bir nükleer savaş durumunda insanlığın başına gelecekleri konu edinen film ve kitapların sayısı da gözle görülür şekilde artar. Bu nedenle 1960'lı yıllar, özellikle post apokaliptik edebiyat türünün altın çağının başlangıcı olarak kabul edilir. Soğuk savaşın ardından 1986 yılında gerçekleşen Çernobil faciası da söz konusu yazın türünün gelişimine büyük ölçüde katkıda bulunur. Bu felaket, sanatsal alanda şiddetli bir yankıya yol açar. En nihayetinde dönem yazımında biyokimyasal laboratuvarlarda, nükleer santrallerde ve diğer tehlikeli stratejik tesislerde benzer konularda üretilen eserler görünmeye başlar (Berezovskaya & Demçenkov, 2016, s. 66).

Rus edebiyatına bakıldığında post apokaliptik edebiyatın fantastik yazın türü içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Fantastik edebiyatın önemli bir kolu olarak ele alınan post apokaliptik edebiyat, büyük bir kıyametin ardından hayatta kalan insanların çeşitli şekillerde kurgulanması olarak ön plana çıkar. Söz konusu yapıtlar arasında Anton Tutinin'in *Biyosferin Gölgesi* (*Тень Биосферы*), Kirill Yevgenyeviç Lukovkin'in *Anlantis'in Gizemi* (*Тайна Атлантида*), Sergey Borisoviç Kuznetsov'un ... *Numaralı Sirkülasyon* (*Тираж №...*), Andrey Nikonov'un *Doğudaki Sessiz Yer* (*Тихое место на востоке*), German Anatolyeviç Gorşenev'in *Yoldaş Rezak* (*Товарищ Резак*), Aleksandr Semyonoviç Uralov'un *Teofizik... ve Tanrı torunu* (*Теофизика... и Бог-внук*), Dmitriy Marilov'un *Tur: Başlangıç* (*Тур: Начало*), Andrey Aleksandroviç Kiselyov'un *Terminatör. Rus Versiyonu* (*Терминатор. Русская версия*), Sergey Aleksandroviç Arkov'un *Karanlık Ordu* (*Тёмная рать*), Dmitriy Sergeyeviç Medvedev'in *Gökyüzünün Üzerindeki Gölge* (*Тень над небесами*), Nikolay Kuznetsov'un *Taşkent-Yeraltı. Metro 2034* (*Ташкент-подземная. Метро 2034*), Dmitriy Şuhman'ın *Geçmişin Gölgesi* (*Тень прошлого*), Yuriy Nikolayeviç Burnosov'un *Bırakma Noktası* (*Точка падения*) vb. saymak mümkündür (<https://www.livelib.ru/selection/16948-postapokalipticheskie-knigi>). Rus edebiyatında özellikle XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başlangıç dönemlerinde yoğunlukla rastlanan bu eserlerde “yeni hayatlarının” yazarlarının kendileri olduğu tiplerle başkahramandır. Klonların, psikopatların, uzaylıların, zombilerin,

² Çar bombası, Ekim 1961'de Novaya Zemlya'da patlatılan en güçlü termonükleer bomba AN602'nin adıdır. Bu bombanın yapılışı, yalnızca “SSCB Atom Projesi” tarihinde değil, aynı zamanda SSCB ile ABD arasındaki nükleer yarışta da bir dönüm noktası olarak kabul edilir (Gubaryov, 2017, s. 1).

³ SSCB'nin Küba topraklarına orta menzilli nükleer başlıklara sahip füzeler konuşlandırıldığı ABD'nin öğrenmesinin ardından 16 Ekim 1962 tarihinde patlak veren krizin adıdır. Bu anlaşmazlık, iki tarafı ilk kez nükleer savaşın eşiğine getirmesi bakımından en önemli soğuk savaş krizlerinden biri olarak bilinir (Sever, 1997).

gezegen savaşlarının, virüslerin, salgınların, kimyasal bombardımanların, mutantların, farklı dünyaların olay örgüsünü oluşturduğu bu eserlere güçlükle katkı sağlayan en önemli konu, III. Dünya Savaşı'dır. Nitekim bu çalışmada, XXI. yüzyılın öne çıkmaya başlayan yazarlarından Nikolay Lipnitskiy'in *Eve Giden Yol* eserinde III. Dünya Savaşı konusu post apokaliptik temelde incelenecektir. Ancak söz konusu eserin altyapısını güçlendirmek amacıyla öncelikle sıradaki bölümde henüz gerçekleşmeyen III. Dünya Savaşı'na yönelik araştırmacıların ve uzmanların görüşlerine yer verilecektir.

OLDU MU? OLUYOR MU? OLACAK MI?: III. DÜNYA SAVAŞI

Oluşumlanmaya başladığı andan itibaren sayısız savaşa tanıklık etmesinden dolayı insanlık tarihi bir nevi savaşlar tarihidir. Çünkü savaşlar, antik çağlardan günümüze değin binlerce yıldır insanlara eşlik eder. Bu nedenle insan yaşamının ayrılmaz bir parçasına dönüşerek toplumların tarihsel "arkadaşları" rolünü üstlenirler. Bununla beraber insanoğlu, içerikleri, boyutları ve çeşitlenmeleriyle çok sayıda savaşın ya tanığı ya da en önemli katılımcısı olur. Savaşlar, çoğunlukla yeni topraklara, pazarlara ve coğrafyalara sahip olmak, dünyaya hükmetmek, başka hedeflere ulaşmak vb. çeşitli nedenler sonucu çıkar. Sayısız savaşın vuku bulduğu yeryüzünde milyonlarca insan yaşamını yitirir. Son derece sert ve çetin geçen bu mücadelelerin sonunda pek çok ulus ve kudretli uygarlık yok olup gider. Bu savaşlar, kendi içlerinde karakteristik özelliklere sahiptir. XIX. yüzyıla kadar savaşların nispeten dar bir ekonomik temeli vardır ve genellikle profesyonel ordular tarafından gerçekleştirilir. Ancak bakıldığında XX. yüzyıl, öncekilerden çok daha yeni bir savaş türünün doğuşuna zemin hazırlar. Bu dönemde özellikle teknolojinin üst seviyelere çıkması sonucu daha fazla insana ulaşabilmesi, yoğun kitleleri içine çekebilmesi nedeniyle savaşlar, çarpışan tarafların ekonomileri üzerinde muazzam bir baskı oluşturmaya ve milyonlarca insanı uzun bir mücadeleye çekmeye başlar (Avramenko, 2009, s. 21-22). Yeni yüzyılla savaşma potansiyelinde gözle görülür bir şekilde ön plana çıkan bu üst düzey sıçrayış, modern dönemin başladığı XX. yüzyılın başlangıç döneminde tüm dünyayı hâkimiyeti altına alan sanayileşme ile kendisini gösterir.

XX. yüzyılın başlarında sanayileşme, önde gelen ülkelerin ekonomilerinin tüm kilit sektörlerini ele geçirir; ilerici teknoloji, toplumun alışılmış çehresini kökten değiştirir, teknolojinin insan varlığının bütün yönlerine net bir şekilde entegre olmasına katkı sağlar. Bu zamandan itibaren teknoloji, toplumun tüm noktalarına etkili bir şekilde nüfuz eder. Artık bu yeni zamanda artefaktlar gözle görülür bir şekilde organikleri dışlar, kas emeğinden zihinsel çabalardan vazgeçilir, mekanizmalara yönelir ve duygular, yerini formlara ve şemalara bırakır (Aladışkin, 2015, s. 18-24). Bu durum, belirgin bir şekilde XX. yüzyılın en çetin iki savaşında kendisini gösterir: (28 Temmuz 1914 - 11 Kasım 1918) I. Dünya Savaşı ve (1 Eylül 1939 - 2 Eylül 1945) II. Dünya Savaşı. Her iki savaşa da bakıldığında teknolojik ilerlemenin güçlü etkisi açıkça görülebilir. I. Dünya Savaşı

dönemi, yalnızca zehirli gazların kullanımıyla değil, aynı zamanda havacılık ve zırhlı araçların geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin başlamasıyla, en önemlisi de çeşitli üst düzey uygulamaların ve araçların kendisini göstermesiyle ön plana çıkar. Rusya’da bu süreç, Almanya’ya olan teknolojik bağımlılıktan kurtuluşun da eklendiği, hammadde kaynaklarının yoğun bir şekilde araştırıldığı ve keşfedildiği bir dönemdir. Savaş sırasında uzmanlar ve planlamacılar, hem hammaddelerin, hem de yiyecek ve iş gücünün (savaş esirleri de dâhil) dağıtımını da düzenlemek ve organize etmek için tamamen yeni bir şans yakalarlar. Araştırmanın ilerlemesi ve bilimin gelişmesi gerekliliğini gün yüzüne çıkaran savaş, birçok bilim dalının daha yeniden örgütlenmesine ve kurumsallaşmasına yol açar (Bayrau, 2007, s. 28-29). Zira savaş ortamında makineleşmenin üretimle sınırlı olmadığı, insan yaşamının tüm alanlarını ele geçirdiği, mücadelenin her noktasına aracılık ettiği gerçeği gün yüzüne çıkar ve bunun sonucunda savaş koşullarında teknolojinin yardımına büyük ölçüde ihtiyaç duyulur. En nihayetinde belirli teknolojilerin uygulama alanı giderek etkili hale gelir. Ordu, canlı insanlardan oluşan bir tür askeri makineden destek almaya başlar. Cephedeki insanların yerini otomatik silahlar, uzun menzilli toplar, havacılık ve motorlu birimler alır. Artık insanlar değil, silahlar, uçaklar, hava gemileri, tank birimleri vb. sayılır olur. Bu anlamda I. Dünya Savaşı, önceliklerin sırasını değiştirir, insan faktörü arka plana itilir ve hatta kimi zaman teknolojinin bir uzantısı olarak kabul edilir (Aladışkin, 2015, s. 18-24).

II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle birlikte, savunma sanayi kompleksi işletmeleri derhal seferberlik planlarını uygulamaya başlar. Sabahın erken saatlerinde SSCB hükümetinin ilk başkan yardımcısı N. A. Voznesenskiy, halk komiserleri toplantısı gerçekleştirir. Halk komiserliklerinin önceden onaylanmış seferberlik planlarına uygun olarak silah ve askeri teçhizat üretimini en üst düzeye çıkarmak için programlar geliştirmeleri ve ayrıca yetersiz malzemelerden tasarruf etmek, ithal ürünleri yerli muadilleri ile değiştirmek için önlemler almaları için bir gün içinde talimat verilir (İlyin, 2015, s. 27). Zırhlı kuvvetlere ve havacılığa gelince, Kızıl Ordu savaşa düşmanın sahip olduğu askeri teçhizatın çok daha üstünde bir sayıyla girer. Ancak Alman tanklarına kıyasla Sovyet tanklarının ve uçaklarının büyük kısmı, modası geçmiş “eski nesil” silahlardır. Savaş öncesi dönemde zırhlı tanklar yeniden elden geçirilir ve teknoloji ile donatılmaya başlanır. Ağır tankların gövdeleri, daha yüksek bir kalibre için tasarlanır. 1939 yılının sonunda, yeni orta ve ağır araçların zırhlı üretimi için ülkenin en büyük metalürji devleri belirlenir. Orduda ve askeri teçhizatlarda yapılan güçlü düzenlemelerle SSCB’nin ansızın karşısına dikilen Alman orduları üzerindeki zaferi kaçınılmaz olur (Timofeyev, t. y., s. 2-3). Zira daha savaşın başlangıcında Ana Askeri Konsey toplantısında konuşan Stalin, şunları söyler: “*Modern savaş, bir motor savaşı olacak. Yerde motorlar, havada motorlar, suda ve su altında motorlar. Bu koşullar altında kazanan, daha fazla motora ve daha fazla güç rezervine sahip olan olacaktır*” (Akt: Putseta, 2018, s. 72). Nitekim Sovyet liderin de ifade ettiği gibi sağlaştırılmış donanmasıyla Sovyetler Birliği kazanan taraf olur.

II. Dünya Savaşı, içeriğinin yanı sıra bitişyle de dehşete düşüren önemli bir mücadeledir. Savaşı Asya'da bitiren son etapta Amerikan birlikleri tarafından Hiroşima ve Nagazaki'ye bırakılan atom bombaları (sırasıyla 6 ve 9 Ağustos 1945), insanlık tarihinde söz konusu silahların kullanımının tek örneğidir. Pasifikte Japonya'nın güçlenmesinin önüne geçmek için ABD tarafından kullanılan atom bombalarının yarattığı ağır tahribatın tanıkları, patlamanın merkez üssünden 800 m'lik bir yarıçap içindeki neredeyse herkesin birkaç dakika içinde öldüğünü anlatırlar. Ardından başlayan yangınlar, Hiroşima'da saatte 50-60 km hızla esen rüzgârın da etkisiyle kısa sürede çok güçlü bir kasırgaya dönüşür. Bununla birlikte, ölümlerin sayısı yalnızca patlamadan değil, aynı zamanda felaketin hemen ardından yayılan radyasyon dan da artar. 31 Ağustos 2013 itibariyle ölü sayısı yaklaşık her iki şehirde toplam 450 bini bulur. Amerika'nın Japonya'da atom bombası kullanmasının amacı, yalnızca ülkenin savaşta teslim olmasını hızlandırmak değil aynı zamanda SSCB'nin dünya liderlerinden biri olmasını tüm gücüyle engellemek olarak yorumlanır (Çepaykin & Husnullina, 2018, s. 191-192). Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki bu gerilim, dönemde pek çok spekülasyona öncülük eder. Öyle ki I. Dünya Savaşı'nda başlanan teknolojik donatımın üzerine, II. Dünya Savaşı'nın da böylesine korkunç bir şekilde son bulması ve SSCB'nin ABD'nin istemediği şekilde savaştan sonra hızla ülkesini onarabilmesi ve yeniden ayağa kaldırabilmesi, araştırmacılar arasında yeni bir savaşa dair varsayımların belirmesine zemin hazırlar: III. Dünya Savaşı. III. Dünya Savaşı kitle iletişim alanında sunulan modern askeri çatışmaların söylemsel sisteminde özel bir yer tutar. Bu savaş ile ilgili pek çok soru sorulmaktadır: Oldu mu? Yoksa oluyor mu? Ya da olacak mı? Bu savaşın doğası nedir? Kimler katıldı, katılıyor veya katılacak? Hedefleri ve en önemlisi de sonuçları nelerdir? Tam anlamıyla sorular üzerinde şekillenen III. Dünya Savaşı'nın açıkça geliştirilmiş tek bir söylemi bulunmamaktadır. Bu nedenle savaş ayrıntılı formüle eden çok sayıda tartışmalı görüş hâkimdir (Kornilov, 2010, s. 75).

Anlatıldığı üzere İkinci Dünya Savaşı, Hiroşima'ya atılan nükleer bombadan kısa bir süre sonra sona erer ve bu olay, insanlık tarihinde ilk nükleer imha olasılığını beraberinde getirir. ABD Ulusal Park Servisi'ne göre, nükleer silahların yaygınlaşması, sonrasında büyük ölçekte yıkıma yol açabilecek atom bombalarının ve kıtalararası balistik füzelerin (ICBM) değiş tokuş potansiyeline öncülük edecektir. Nitekim 1945 yılında II. Dünya Savaşı, söz konusu silahların ne derece güçlü bir tahribata yol açabildiğini belirgin bir şekilde gözler önüne serer. Bununla birlikte, nükleer silahların geliştirilmesi yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nin tekelinde olmaktan çıkar. Sovyetler Birliği ilk nükleer denemesini 29 Ağustos 1949'da, nükleer testleri yasaklayan 1996 anlaşmasını izlemek ve uygulamak için kurulmuş BM tarafından kurulan kâr amacı gütmeyen Kapsamlı Nükleer Test Yasağı Anlaşması Organizasyonu (CTBTO) uyarınca gerçekleştirir. Sovyetlerin kendi nükleer silah cephaneliğini konuşlandırması ve dünya için potansiyel olarak yıkıcı sonuçları olacak küresel bir çatışma ihtimali yaratması çok

uzun sürmez. Office of the Historian'a göre, ABD ve Sovyetler Birliği, 1962 yılında Küba Füze Krizi sırasında nükleer savaşın eşiğine gelir. Ancak her iki ülkenin aldığı güvenlik önlemleri ve kararları ile korkunç savaş beklenildiği gibi henüz gerçekleşmez (Haskew, 2022).

New York Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Nouriel Roubini, bir röportajında III. Dünya Savaşı'nın fiilen başladığını söyler. Roubini, barışa yönelik tehditlerin olduğunu, bunlar arasında ise NATO'nun Rusya-Ukrayna çarpışmasına müdahalesini, İran ile İsrail arasındaki çatışmayı ve Çin'in Tayvan'a yönelik olası saldırısını sıralar. Söz konusu ihtimaller çerçevesinde belirlenen gündem haberlerinden de yola çıkarak akademisyen, savaşın aslında özellikle Ukrayna'da ve siber uzayda fiilen başlamış olduğunu öne sürer. Roubini'nin yanı sıra Amerikalı milyarder ve SpaceX'in kurucusu Elon Musk, Twitter hesabından yaptığı açıklamada, Rusya'nın Kırım'ı olası kaybetmesi durumunda, nükleer silahların kullanıldığı üçüncü bir dünya savaşının başlayabileceğini dile getirir. Ona göre Rusya, Kırım'dan vazgeçmek ya da nükleer silah kullanmak gibi bir seçenekle karşı karşıya kalırsa, ikincisini seçecektir (<https://www.vedomosti.ru/politics/news/2022/10/29/947984-rubini>).

Cornell Üniversitesi'nden Dr. George Friedman, Terence Monmaney ile yaptığı röportajında III. Dünya Savaşı'nın yılını 2050 olarak işaret eder. Konuşmasında öngörülerini sıralayan araştırmacı, söz konusu iddiasını çeşitli savları ile destekler. Beklentisinin iç sosyal baskılar ve Rusya'nın zayıflaması nedeniyle Çin'de bir parçalanma görüleceği yönünde olduğunu dile getirir. Bilim insanına göre, Avrasya'nın çevresinde üç güç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, gerçek anlamda Asya'nın çekim merkezi ve dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Japonya'dır. İkincisi, şu anda dünyanın en büyük 17. ekonomisi ve İslam ekonomisi olan Türkiye'dir. Türkiye, uzunca bir süredir Avrupa'nın en güçlü ve etkili ordusuna sahiptir ve büyük bir Akdeniz gücü olacaktır. Üçüncü ülke ise dünyanın en büyük 21., Avrupa'nın 8. büyük ekonomisi Polonya'dır. ABD'nin özellikle Japonya ve Türkiye tarafından devre dışı bırakılması senaryosunun yol açacağı III. Dünya Savaşı'nın 2050 yılında gerçekleşeceğini dile getiren akademisyen, öngörülerindeki detayların değişebileceğini de ekler (Monmaney, 2010).

Bir diğer versiyona göre, 1 Temmuz 1945'te, 14 zırhlı, İngilizler tarafından yeniden silahlandırılmış 10 Wehrmacht tümeni ve Polonya İç Ordusu'nun 4 tümeni dâhil olmak üzere 47 Anglo-Amerikan tümeninden oluşan bir koalisyon gücü, Kızıl Ordu'nun kuzeyindeki Zwickau-Chemnitz-Dresden-Görlitz hattı boyunca topraklara iki saldırı başlatır. Cephenin geri kalanı Polonyalılar, Almanlar ve İngilizler tarafından savunma altına alınır. Çatışma, Kızıl Ordu'nun kuzey (Stettin-Schneidemuhl-Bydgoszcz) ve güney (Leipzig-Cottbus-Poznan-Breslau) kanatlarında gerçekleşir. Eylül 1945'te Kızıl Ordu, tüm cephe hattı boyunca büyük bir karşı saldırı başlatır, Kasım ayına kadar tüm kıta Avrupa'sını ele geçirir ve

Britanya Adaları'nı zapt etmek için Manş Denizi'ni geçmeye hazırlanır. Kasım 1945'te ABD Başkanı Harry S. Truman, Rusları durdurmak için Polonya, Almanya ve Fransa topraklarında nükleer silahların kullanılması emrini verir. III. Dünya Savaşı böyle başlar... Bunlar, Almanya'ya karşı kazanılan zaferden iki ay sonra Avrupa'da ortaya çıkabilecek olaylar olarak ele alınır. Bu kurgu, İngiliz Savaş Kabinesi Ayrı Planlama Karargâhı tarafından İngiltere Başbakanı Churchill adına 22 Mayıs 1945'te hazırlanan, Büyük Britanya Ulusal Arşivleri tarafından 1998 yılında gizliliği kaldırılan "Düşünülemez" kod adlı harekâtın senaryosu olarak kendisini gösterir. Nisan ayında Churchill, Mareşal Montgomery'ye Wehrmacht'ın ele geçirilen birimlerini SSCB'ye karşı savaşta kullanılmak üzere yeniden silahlanmak üzere hazırlamasını emreder. Görüldüğü üzere başlangıcı Churchill tarafından 1 Temmuz 1945 olarak belirlenen III. Dünya Savaşı'nın senaryosu, bu "düşünülemez" kod adlı harekâtın kendisidir. İstihbarat subayı Kim Philby, Churchill'in bu fikrini vakit kaybetmeden Moskova'ya bildirir. Böylelikle planlanan savaşın eşiğinden son anda dönülür (Gadeyev & Abdeminova, 2020, s. 5-6).

Akademisyen Oktay Bingöl, *Üçüncü Dünya Savaşı Tartışmaları ve Gerçeklik* adlı makalesinde savaşa dair teorilerini ele alır. Bu konuda çeşitli tartışmaların olduğundan bahseden Bingöl, Fransız astrolog, fizikçi ve kâhin Nostradamus'un 2018 yılında Fransa ile Avrupa'da III. Dünya Savaşı'nın başlayacağını ve savaşın buradan yeryüzünün tamamını etkisi altına alacağına dair kehanette bulunduğunu ifade eder. Komplo teorisyenlerinin söz konusu savaştaki cepheler olarak ABD-İngiltere-Japonya-İsrail-Suudi Arabistan ittifakı ile Çin-Rusya-Kuzey Kore-İran ve bazen de Türkiye'yi sıraladığından söz eder. Savaşın çıkış noktası olarak da Doğu Asya Pasifik, ABD'nin İran'a saldırısı veya Orta Doğu, Doğu Avrupa/Baltık bölgesi gösterilir (Bingöl, 2018, s. 1).

Asker, yazar ve siyasetçi Osman Pamukoğlu (2019, s. 49-60), *III. Dünya Savaşı Ne Zaman Çıkacak ve Kimler Arasında Olacak* adlı kitabında söz konusu savaşı ayrıntılı bir şekilde formüle eder. Öncelikle savaşa dair emarelerden bahseden yazar, dünyada hâkimiyet kurmak isteyen kudretli devletlerden az gelişmiş ya da gelişmekte olan uluslara kadar pek çok devletin savaş teçhizatlarına önemli ölçüde sermaye aktarmasını kesinkes yeni bir büyük savaşa hazırlık olarak yorumlar. Artık günümüz koşullarıyla özellikle bireysel silahlanmanın kanun sınırları çerçevesinde artmasının, insanların aslında kendilerini huzursuz hissetmelerinden kaynaklandığını ve olası bir anlaşmazlık durumunda hükümetlerini içten içe savaşa karşı onaylayacaklarını vurgular. Tarihteki savaşlarda olduğu gibi ekonomiyi elinde bulunduran devletlerin daha fazla hâkimiyet kurma ve kaynak alanlarını genişletme ya da sahip olduğunu muhafaza etme isteğinden çıkacağını düşündüğü bu savaşın, toplumları yeniden en ilkel şekline büründüreceğini savunur. Özellikle nüfus patlamasının görüldüğü devletlerin daha az insanın yaşadığı komşu ülkelere planlı bir şekilde istila edeceğini dile getiren yazar, "Üçüncü Dünya" olarak nitelendirilen bölgelerde

savaşın daha az gelişmiş güçlerle yapılacağını ve belirgin yöntemi ile amacı olmadan yıllarca süreceğini anlatır. Bunun sonucunda da her savaşta olduğu gibi kasıtlı açlık, vahşet ve toplu katliam gibi felaketlerin yaşanacağından dem vurur. Güney Amerika ve Afrika'yı savaş noktası olarak görmeyen Pamukoğlu, Baltık, Doğu Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu, Doğu Asya, Hindinin bölgesi ve Pasifik gibi yerlerin birinci önceliği taşıdığını savunur. III. Dünya Savaşı'nın ABD, Çin ve Rusya arasında çıkacağını savunan yazar, savaşın gerekçelerini de enerji ile su kaynaklarının ve okyanuslar üzerindeki deniz ticaret yollarının kontrolünü ele geçirme isteği olarak sıralar. Savaşın başlama tarihinin net bir şekilde verilemeyeceğini dile getiren araştırmacı, bunun koşullara bağlı olduğunu, durumun dayanılmaz bir raddeye ulaşması halinde savaşı, zamanın aleyhine işlediği ABD'nin başlatacağına dair düşüncesini paylaşır. Topyekûn bir katılımı ve konvansiyonel savaş doktrininden faydalanılarak gerçekleştirilecek olan savaşta toprakları ele geçirilen ülkelerin uluslarının çatışmalarda yer alacağını savunur.

Görüldüğü üzere III. Dünya Savaşı, genel anlamda araştırmacılar tarafından çıkacağı kesinlikle öngörülen ancak emareleri bulunsa da henüz gerçekleşmeyen bir mücadeledir. Siyasetçilerin ve tarihçilerin hususî olarak üzerine eğildiği bir konu olan bu savaş, aynı oranda edebiyat yazarlarının da büyük ölçüde dikkatini çeker. Özellikle Rus edebiyatı, III. Dünya Savaşı'nın zaten çeşitli şekillerde gerçekleştiği özel bir arenadır. Nitekim bu çalışmada XXI. yüzyılın fantastik yazın türünün önemli isimlerinden Nikolay Lipnitskiy'in *Eve Giden Yol* adlı romanında III. Dünya Savaşı'nı gerçekçi bir şekilde kurgulayışı post apokaliptik temelde ele alınacaktır. Her zamankinden farklı olarak yaşanan bir savaşın edebiyata yansımalarının ön plana çıkarılmadığı bu çalışmada, aksine bir yöntem izlenerek henüz gerçekleşmemiş bir savaş, gerçekçi bir temele oturtularak sanatsal anlamda yazar tarafından kurgulanış şekli ve aktarılışı gösterilmeye çalışılacaktır.

EDEBİYATTA SAVAŞ YARATMAK: EVE GİDEN YOL

Savaş, insanlığın ayrılmaz bir parçasıdır. Kitaplardan, filmlerden, eski fotoğraflardan sayısız savaşın hikâyesi okunabilir. Genel anlamda bu kaynaklar dayanağını savaşın katılımcıları ya da tanıklarından alır. Bu noktada savaşı merkezine alan en doğal alan, insana ışık tutan ve onun manevi dünyasından, yaşantısına kadar bireyi tüm yönleriyle ele alan edebiyattır. Birçok edebî eserde savaş, insanlığın büyük bir trajedisi olarak yansıtılır. Savaşta insanı cephe içerisinde ve gerisinde olmak üzere pek çok noktada inceleyen bu eserlerde savaş, katılımcıların en mahrem yanlarıyla cisimleşir. Edebiyatta savaş, büyük komutanlar tarafından yönetilen bir dizi birlik oluşumları şeklinde değil, insan kaderlerinin ve karakterlerin karmaşık bir şekilde iç içe geçmesi olarak ön plana çıkar. Savaş, insan çehresine bürünür. Zira insan dünyası duygulardan ve hislerden ibarettir. Bu nedenle savaş eserleri okunduğunda birbirinden farklı ve çoğunlukla okurun yakından tanıdığı duygular gün yüzüne çıkar (Avramenko, 2009, s. 22-23).

I. Dünya Savaşı dönemi Rus edebiyatı incelendiğinde eserlerde, yazarların odak noktasında Rusya'nın siyasi ve ekonomik anlamda çöküşü, savaşa yönelik algı, edebiyatın milli kültür kapsamındaki konumu, savaşın kamu bilincini yönlendirmedeki işlevi, toplumun kültürel değerlerini ve insan yaşamının ahlaki temelleri muhafaza etmesi gibi konuların yer aldığı görülür. Dönemin önde gelen yazarları, teknolojinin ön planda olduğu ve bu nedenle çok sayıda ağır tahribat potansiyeli olan silah ve teçhizatın kullanıldığı mücadelede, yenilen ulustan ziyade savaşların ne şekilde yapıldığına ve bu çarpışmaların insanlığı getirdiği son duruma dikkat çekerler (Can Emir, 2019, s. 73). II. Dünya Savaşı döneminde ise yazarlar ve şairler, eserlerinde Rus halkının acısını ve sonrasında yaşanan galibiyet sevincini paylaşırlar. Dolayısıyla savaş, edebiyata yalnızca ideolojik açıdan değil, aynı zamanda ahlaki, felsefi ve psikolojik yönden de dâhil olur. Böylece yazar ile savaş arasında beliren bağ daha da güçlenir (Çelik, 2020, s. 40). Dönemde savaş kahramanı olarak görülmeye başlanan edebiyat, tarihte son derece canlı ve puslu izler bırakır. Sovyet edebiyatının önemli başarılarına imza attığı bu süreçte, mücadele ruhunu güçlendirmek ve artırmak için edebiyatın ilkelerinden yoğunlukla yararlanılır. Bu noktada savaş edebiyatı, tam anlamıyla eğitici bir kimlik üstlenir. İnsanlığın önemli unsurları olan sadakat, cesaret, vicdan ve onur gibi konular, bu dönem eserlerinde son derece etkili bir şekilde işlenir (Yetkin, 2022, s. 121). Savaşa bizzat katılan yazarlar ve şairler, edebiyata büyük ölçüde yön verirler. Kendi tecrübelerini eserlerinde paylaşan yazarlar, deneyimledikleri zorlukları, yenilgileri, zaferleri, kahramanlıkları, trajediyi, zulmü dile getirirken aynı zamanda halkın duygu durumunu da yansıtmayı amaçlarlar (Tekeli, 2022, s. 376). Yağcı'nın (2004, s. 94) da ifade ettiği gibi savaş dönemlerinde yazarlar, "yazdılar, yazdılar, savaşı yazdılar; yaşananları bir daha bir daha yaşattılar ki yaşanacak bir şey olmadığı anlaşılın." Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu eserlerin gerçekleşen, yaşanan ve ulusların hafızasında derin izler bırakan gerçek savaşları konu edinmeleridir.

XXI. yüzyıla gelindiğinde, Rus edebiyatında son derece canlı bir şekilde yeni bir konu zirveye çıkar. Bu, yaşanmamış ancak her an beklenen ve tahribat anlamında bir öncekilerden çok daha üst boyutlara çıkacağı öngörülen III. Dünya Savaşı'dır. Bu eserlerin içeriksel türüne bakıldığında ise post apokaliptik bir zeminde işlendikleri ayırt edilir. Tanınmış edebiyat eleştirmeni Yuriy Ivanoviç Seleznev, Rus edebiyatının bu savaştaki olayların ana arenası olacağını dile getirir (Yerkina, 2017). Modern dönem Rus nesrinde ön plana çıkan bu savaş konusunu ele alan eserler arasında Aleksandr Afanasyev'in *İllüzyonların Çöküşü* (*Крушение иллюзий*), *Kahraman Saati* (*Час героя*), *Adına Kötülük* (*Зло именем твоим*); Andrey Zagortsev'in *Üçüncü Dünya'nın Özel Kuvvetleri. Rus Siperleri* (*Спецназ Третьей Мировой. Русские козыри*), İlya Sadçikov'un *Çelik Fırtına. Arktik Yıldırımı* (*Стальной шторм. Арктический блицкриз*); Sergey Kuts'un *Yeryüzü 2252. Birleştirme* (*Земля 2252. Инкорпорация*); Sergey Vladimiroviç Lobanov'un *Zaman Arasından* (*Сквозь Время*); Valeriy Korovin'in *Üçüncü Dünya Ağ Savaşı*

(Третья мировая сетевая война); Mihail Nikolayev'in *Profesyoneller (Профессионалы)*; Vadim Denisov'un *Antibunker. Daldırma (Антибункер. Погружение)*; Vladislav Morozov'un *Washington Şehri Madalyası (Медаль за город Вашингтон)*; Nikolay Marçuk'un *2020 Savaşı. Kerç Düğümü (Война 2020. Керченский узел)*; Şamil İdiatullin'in *Russia (Россия) vb. saymak mümkündür (https://mybook.ru/tags/tretya-mirovaya-vojna-2/)*. Bu eserler içerisinde Nikolay Lipnitskiy'in *Eve Giden Yol (Дорога домой)* romanı özel bir yere sahiptir.

XXI. yüzyıl Rus edebiyatında bilim kurgu ve fantastik yazın türünün önemli isimlerinden biri olan Nikolay İvanoviç Lipnitskiy, kaleme aldığı eserlerinde sıra dışı konulara yer verir. 2002 yılında yayımlanan ve kısa bir süre sonra ses getiren *Olmatış Savaş (Война, которой не было)* eserinde yazar, korkunç bir savaşa dönüşen etnik bir çatışmanın ortasında Dağlık Karabağ bölgesine yaptığı iş gezisinin anılarına yer verir. 2006 yılında zor karakterlere sahip iki yalnız insanı kaderin hayatlarının bir noktasında karşı karşıya getirişini konu edindiği *İki Yalnızlık (Два одиночества)* eserini yazar. 2008 yılında yazdığı *Yaşamın Kıyısında (На грани жизни)* adlı eserinde kaderin iradesiyle kendilerini yabancı bir savaşın içinde bulan insanları anlatır. *Efsaneler Nasıl Doğar ya da Zaman Enstitüsü'nden Masallar (Как рождаются легенды, или байки из института времени)* adlı yapıtında bazı efsanelerin, peri masallarının ve destanların ortaya çıkışlarının alışılmadık bir versiyonunu sunar. Lipnitskiy, modern dönem Rus nesrinde *Felaket (Катастрофа)* adlı zombi apokaliptik serisiyle okur kitlesi arasında büyük yankı uyandırır: *Felaket. Hayatta Kalma Günlükleri (Катастрофа. Хроники выживания)*, *Felaket. Canavar (Катастрофа. Монстр)*, *Felaket. Yalnızlık Günlükleri (Катастрофа. Хроники одиночества)*, *Felaket. Özel Amaçlı Çiftçi (Катастрофа. Фермер особого назначения)*, *Felaket. Yaşa, Zombiler Neden Susuyor (Катастрофа. Ходок, О чём молчат зомби)*, *Felaket. Geri Geleceğim (Катастрофа. Я вернусь)*. İlerleyen süreçte Lipnitskiy, tüm robotların ve nanonun birleşik zihni olan yaray zekânın başkahraman olduğu eseri *Sürü'yü (Пою)* okurla buluşturur. 2020 yılında kozmik fantastik eseri *Glizdeyken Oldu (Дело было на глизе)* kitap raflarında yerini alır. 2022 yılında yayımlanan *Küçük Peri (Маленький Фея)* eserinde yazar, küçük bir perinin yılbaşı gecesi bir şehirde nasıl belirdiğini, arkadaş edindiğini ve onlara arkadaşlığa değer vermeyi öğretişini anlatan bir peri masalını konu edinir. Nikolay Lipnitskiy'in sıradan insanları ve insanüstü varlıkları, makineleri ve çeşitli yaratıkları gerek yeryüzünü gerekse evrenin dışındaki gezegenleri mekân olarak seçtiği eserlerinden bazıları da şu şekildedir: *Evren'in Kavşağında (На перекрестках вселенной)*, *Orada, Bu Dünyanın Ötesindeki Yerde (Там, за краем этого мира)*, *Marşlı'nın Notları (Записки марсианина)*, *Değişim Çağı (Эпоха перемен)*, *Kendine Giden Uzun Yol (Долгая дорога к себе)*, *Tanrılarla Oyunlar. Ben Canavar mıyım? (Игры с богами. Я – монстр?)*, *Taş Üzerindeki Çiçek (Цветок на камне)*, *Şayet Düşman Senin Toprağındaysa (Если враг на твоей земле) vb. (https://litportal.ru/avtory/nikolay-ivanovich-lipnickiy/)*. Nikolay

Lipnitskiy'in sanatında III. Dünya Savaşı geniş yer kaplar. Eserlerinde gerçekleşmemiş bir savaşı son derece gerçekçi bir şekilde ele alan yazar, bunu en başarılı şekilde *Eve Giden Yol* eserinde gözler önüne serer.

2018 yılında *Aemop* yayınevinden çıkan *Eve Giden Yol* eserinde Nikolay Lipnitskiy, eserinin girişinde de belirttiği üzere, tren kompartımanında sıradan bir iş gezisine çıkan kahramanın aniden toplamda altı saat süren ancak insanlığın neredeyse yarısını yok eden ve pek çok devleti yeryüzünden silen III. Dünya Savaşı'nın patlak verdiğini öğrendikten sonra herkesin çaresizce istasyonda durduğu, trenlerin hareket etmediği, uçakların sefere çıkmadığı ve daha düne kadar sarsılmaz gibi duran hükümetin çöktüğü haberlerinin geldiği, önceki dünyadan geriye yalnızca anarşinin ve kaosun kaldığı bir ortamda, içinde uyanan arzusuyla evine dönüş için giriştiği mücadeleyi konu edinir. Rus gazetesi *Kommersant*'ın 1998 yılında yayımlanan III. Dünya Savaşı'na yönelik bir yazısı, Lipnitskiy'in eserinin merkezinde yer alan bu savaş kurgusuyla büyük ölçüde örtüşür. Yazının detayları şu şekildedir:

25-26 Eylül 1983 gecesi, Sovyet füze saldırısı uyarı sistemi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üslerden birinden "Minuteman" katalararası balistik füzelerinin fırlatılışını kaydetti. Birkaç saniye sonra, sistem birkaç Amerikan fırlatması daha bildirdi. Böylece on beş yıl önce, SSCB'ye bir nükleer füze saldırısı başladı. Küba Füze Krizi döneminden sonra SSCB ve ABD, süper güçlerin liderleri, en azından kasıtlı olarak bir daha asla durumu aşırı derecede ileri götürmemeye karar verdi... Yine de Eylül 1983 gecesi teknoloji, emperyalistlerin aşırı bir adım atmaya karar verdiklerini duyurdu. Kıyamet saniyede beş kilometre hızla yaklaşıyordu. Beş ya da on dakika içinde Füze Saldırısı Uyarı Sistemi Merkez Komutanlığı, Amerikan füzelerini tanımlar ve CPSU Merkez Komitesi Başkomutanı Genel Sekreteri Yuri Andropov'a olanları bildirir. Yaklaşık yedi dakika sonra Başkomutan'ın "nükleer çantasından" alınan emrin ardından, Çita ve Tatişçevo yakınlarındaki Teykovo ve Dombarovskoye, Bologoy ve Zhangiztobe stratejik füze kuvvetlerinin tüm üslerinden Sovyet füzeleri kaldırıldı... Karşılıklı imha garantisi edildi. SSCB'nin tüm büyük şehirleri harabeye ve küle dönüşüyor - Moskova, Leningrad, Kiev, Minsk, Sverdlovsk, Omsk, Novosibirsk, Krasnoyarsk, Habarovsk... Toplam kurban sayısı ülke nüfusunun yarısına ulaşabilir. Radyoaktif bulutlar, Birliğin neredeyse tüm bölgesini kaplıyor. Uygun yönden esen rüzgârla Uzak Kuzey'e ve Çukotka'ya bile ulaşıyorlar. Yirmi ya da yirmi beş dakika sonra dünyada SS-18 olarak bilinen Sovyet füzeleri Amerika'ya varıyor. Ondan sonra Washington, New York, Philadelphia, Dallas, Houston, Chicago, Detroit, San Francisco, Los Angeles yok olur. 50-60 milyon Amerikalı neredeyse bir anda ölüyor. SSCB yönünden hareket eden radyoaktif bulutlar, iki veya üç gün içinde tüm Avrupa'yı kaplıyor. Aynı zamanda ölüm getiren bulutlar ABD'den Kanada'ya, Orta ve daha da Güney Amerika'ya kadar gidiyor.

Radyasyondan ve açlıktan kaynaklı salgınlarda bir ay içinde farklı ülkelerde en az 100 milyon insan daha ölüyor (<https://www.kommersant.ru/doc/14772>).

Lipnitskiy'in *Eve Giden Yol* eserinin olay örgüsü tam anlamıyla bu kurguyu işler. Bu anlatım, eserin ilk paragrafında anlatılan savaş başlangıcıyla birebir örtüşmektedir:

Almanya'daki ABD Hava Kuvvetleri üsleri Spangdal ve İtalya'daki Aviano üslerinden kalkan F-15E StrikeEagle avcı-bombardıman uçakları filoları Rusya'ya doğru yola çıktı. Açıkça bir tatbikatta olduğu gibi, kudretli korkunç makineler, yoğun bir bulut tabakasıyla yerdeki tesadüfî bakışlardan gizlenerek amansız bir şekilde kilometre üstüne kilometre yaptı. Ancak sakın uçuş, filonun Rus hava savunma radarlarının menziline girdiğini bildiren uyarı sistemlerinin yakında harekete geçeceğini bilen pilotların dikkatini dağıtmadı. Ve sistem çökecek ve herkes çılgın bir akrobasi kasırgasında uçaksavar füzelerinden kaçarak ve kurada ona çıkan kaderle oynayarak kendi başına olacak. ABD Hava Kuvvetleri Binbaşı Richard McKinley, artık kanatlarının altında eğitim mühimmatının asılı olmadığını, en son JASSM savaş seyir füzesi olduğu gerçeğini bilse de rehavete kapılmadan Kartalını güvenle yönetti. Zaten sınıra yaklaşırken pilot, uzaktaki boşlukları ve yerden yükselen mantar bulutlarını gördü. Nükleer savaş başlıklı taktik füzeler işlerini yaptı. Şimdi sıra onlarda. Gökyüzünün yükseklerinde, kıtalararası balistik füzeler, bölgenin derinliklerine doğru bir yerlere yönelerek gecenin karanlığını aştı. Artık Ruslar kesinlikle onlara bağlı değil, diye düşünebildi Richard, genel seslendirme sistemi alarm verdiğinde ve etraftaki dünya kör edici bir son flaşla aydınlandığında (Lipnitskiy, 2018, s. 4).

Lipnitskiy, kısaca aslında savaşı betimlediği bu paragrafın ardından hızlıca bu son flaşın ardındaki dünyanın yeni çehresini anlatmaya başlar. Yazarın, ayrıntılarıyla resmettiği bu bir anda ortaya çıkan yaşam, aslında tam anlamıyla post apokaliptik bir hayatın görüntüsüdür. Büyük bir kıyamet kopmuştur ve hayatta kalanlar, sis bulutlarının kalkmasının ardından yeni dünyanın tablosunu merak ederler. Ancak bu, beklenenden de korkunç bir tablodur. Yalnızca tek bir noktaya bakarak bile artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı hemen anlaşılmaktadır. Yıkım, tarifi imkânsız bir boyuttadır. Her aileden mutlaka bir üye ya da tamamı yok olmuştur. Savaşın tahribatının üstüne bir de insanlar, hala farklı kollardan gelmeye devam eden ölüme karşı direnir hayatta kalmaya çalışacaklardır. Post apokaliptik eserlere bakıldığında bütünüyle böyle bir tema üzerinden işlendikleri görülür. Nitekim bu türden yapıtlarda kıyametten önceki yaşam, yazar tarafından son derece acı bir şekilde anlatılır ve genel anlamda bu yeni dünyaya uyanabilenlerin anıları fragmanlar halinde sunulur. *Eve Giden Yol* eserinin başkahramanı Viktor, daha ilk sayfalardan okurun karşısına çıkar. Mesleği gereği her zamanki iş gezilerinden birine çıkan kahraman, tren yolcuğu esnasında bir anda

elektriklerin kesilmesi sonucu, öncesinde çok sakin olan yaşamının onu savurduğu farklı olaylar silsilesine sürüklenir. Savaşa aniden giriş yapılan eserde, Viktor'un önceki yaşantısına dair bilgiler hemen verilmez. Başına gelenlerden yola çıkarak geçmiş yaşantısına dönen kahraman, en çok da karısından boşanmasıyla çok yalnız ve miskin bir şekilde sürdürdüğü hayatına tekrar dönme isteğine yönelik içinde uyanan çelişkiyle okuru şaşırtır. Savaşa kadar olan yaşantısı eserin çeşitli noktalarında oldukça sade bir şekilde verilen kahramanın sıradan bir insandan gerçek bir savaşıya dönüşeceğinin ipuçları inceden hissettirilmeye çalışılır.

Post apokaliptik eserlerde genel anlamda bir anda vuku bulan felaketin açıklaması ya kısmen verilir ya da hiç üzerinde durulmaz. Nitekim eserde trendeki insanlar uzunca bir süre yaşananlara anlam veremez. Çünkü radyodan hiçbir istasyonun çağrılara cevap vermediğinden, büyük şehirlerin yok olduğundan, ülkenin çeşitli stratejik noktalarına roketli bombardımanların gerçekleştirildiğinden bahsedilir. Ancak bu olayların kaynağı ve gidişata yönelik herhangi bir bilgi paylaşılmaz. Eser boyunca savaşın tam olarak ne sebeple çıktığı ve nasıl gerçekleştiği bütünüyle öğrenilemez. Çünkü yapıtta yalnızca savaşın sonuçları verilir. Viktor'un eve dönme isteği ile okur, savaştan sonraki yeni Rusya ile tanışır. Herhangi bir vasıta bulamayan kahraman, dönüş yolculuğunu yaya olarak başlatır. Kahraman, savaş olduğunu anladıktan sonra I. ve II. Dünya Savaşları olmak üzere çok çetin mücadelelerden geçen ülkesinin tarihinden yola çıkarak dürüst bir vatandaş gibi davranır ve önce askerlik sicil-kayıt ofisine giderek cepheye savaşmak için başvuru yapmaya karar verir. Fakat gittiği yerde kendisiyle aynı talepte olan başka insanları göremez ve aynı zamanda kurumdaki askerlerin de olan bitenden haberinin olmadığını anlar. Bunun sonucunda çok farklı bir savaşın içerisinde olduğunu anlayan kahraman, post apokaliptik eserlerde olduğu üzere yaşanan afeti olağanüstü bir durum olarak algılamaya başlar. Tam olarak bu durum, kahramanın benliğinde daha öncesinde hiç deneyimlemediği bir dürtüyü harekete geçirir: *"Ruhumda aniden bazı mantıksız duygular uyandı ve büyümeye başladı. Eve! Eve, yalnızca eve gitmek istiyordum"* (Lipnitskiy, 2018, s. 7).

Post apokaliptik edebiyatın ana özelliği iki zıtlık üzerine kurulmuş olmasıdır. Bunlardan ilki, hayatta kalabilenlerin gündelik yaşamlarının ayrıntılı tasviri iken ikincisi ise eski dünyanın enkazı üzerinde yeşeren yeni doğanın detaylı anlatımıdır. Evine ulaşma amacıyla son derece zorlu olacağı daha başlangıcından itibaren kendisini gösteren yolculuğu boyunca kahramanın başına çok sayıda talihsizlik gelir. Henüz tren istasyonundan çıkmasıyla tanımadığı bazı gençler tarafından gaspa uğraması ve tüm parasını, önemli eşyalarını yitirmesi, kahramanı eserin sonunda tam anlamıyla bir savaşıya dönüştüren şartların ilk basamağını oluşturur. Etrafındaki harabelere baktığında büyük bir savaştan sağ olarak nasıl kurtulabildiğini daha kendisi anlamlandıramayan kahraman, onun gibi hayatta kalanların yaşam mücadelesini kavramaya çalışır. Mağazaların kapalı olduğu, şehir hayatının yok olduğu bu yeni dünyada her savaşta görüldüğü gibi yaşam en ilkel haline dönmüştür. Soygunda kredi kartlarına dokunulmamasıyla bulabildiği bir

bankomattan tüm parasını çeken ve onları ayak tabanlarına koyan kahraman ihtiyaçlarını gidermek için girdiği bir pazarda yeni dünyanın ilk oluşumlanmasıyla karşılaşır: “Yönetim değişti. Yerel polis merkezinin eski müdürü şehrin prensi ve sahibi oldu” (Lipnitskiy, 2018, s. 9). Tarihi boyunca pek çok ulusun, halkın ve devletin karşısında durmaktan çekindiği Rusya’da artık idare yok olmuştur. Birliğin olmayışı sağ kalan insanların kendi aralarında örgütlenerek yapılanmalara gitmelerine neden olmuştur. Zapt ettiği bölgelerin başına geçen kim varsa kendince yeni bir düzen kurmuştur. Buradan sorunsuz ayrılan kahraman, çok geçmeden yeni bir yapılanmanın ortasında yeniden kendisini bulur. Ancak burası bir öncekinden farklıdır. Modern çağ geride kalmış ve insanlar ilk zamanlardaki gibi arazilerde ağır koşullarda çalıştırılmaktadır. Tam anlamıyla can pazarının yaşandığı bölgeden akıllıca planının yardımıyla yanına alabildiği iki kişiyle kaçabilen kahraman, ülkesinin içerisine sürüklendiği bu içler acısı duruma üzmekten kendisini alıkoyamaz. Yeni arkadaşlarıyla yola koyulan Viktor, yolculuğu esnasında aslında Rusya’nın da yaşanan bu savaşa yönelik hazırlık içerisinde olduğunu ölmek üzere olan bir ormancından öğrenir: “Radyodan savaşı duyurduklarında önce inanmadım. Sonra uzaktan bir dizi patlama sesi duydum. Yaklaşık olarak bu yönde, üç yıl önce tamamen gizlilik içinde inşa edilmiş bir tür askeri tesis bulunuyordu” (Lipnitskiy, 2018, s. 16). Buraya gerçekleştirilen kimyasal saldırıdan bahseden ormancıyla eserin olay örgüsünün merkezindeki savaşın ayrıntıları yavaş yavaş gün yüzüne çıksa da net bir şekilde kendisini belli etmez.

Post apokaliptik eserlerde odak noktada daima bir afet ve bunun ardından gelen kaos yer alır. Bu, doğal afet olmanın yanı sıra nükleer savaş, insan kaynaklı felaket, iklimde ve habitatın doğal-coğrafi koşullarında önemli değişiklik şeklinde de görülebilir. Belirtilerden büyük bir nükleer savaşın gerçekleştiği bu yeni Rusya’da neresinin daha tehlikeli olduğu bilinmez. Ülkenin her köşesi, yozlaşma ve suç ile dolmuştur. Nitekim bu nedenle kahramanların devam ettikleri yolda yeni bir örgütün eline düşmeleri kaçınılmaz olur. Burası savaşın ilkel yüzünü bütünüyle açık eden bir yere dönüşmüştür. Güçlü ve daha sağlıklı insanların köle pazarında satılığa çıkarıldığı yerde, teknoloji insanlığı ileriden ziyade çok daha gerilere, ilk çağlara sürüklemiştir. Diğer yandan bazı bölgelerde tamamen huzur ve uyum gözlemlenirken bazı yerlerde de tam anlamıyla anarşi ön plandadır. Rusların haricinde çeşitli uluslardan insanlar da yaşanılabilir yerleri ele geçirerek belirgin bir şekilde ayırt edilen anarşiyi ileri boyutlara taşırlar. Bunlardan biri Amerikalılardır. Savunmasız Rus insan topluluğunun bulunduğu bir bölgenin üzerine konuşlanan bir grup Amerikalı, himayeleri altındaki insanlara adeta eziyet eden bir yönetim şekli sürdürürler. Bir diğer ulus olan Almanlar da bu topraklarda örgütlenerek kendilerince bir düzen kurarlar. Artık toprak bütünlüğünün hissedilmediği bu yerde idare, ulusal unsurlar gözetilmeksizin güçlü olanın iradesine göre şekillenir. Bir diğer ifadeyle teknolojinin güçlü devletler tarafından yanlış ve yanlış kullanımı, insanlığın manevi anlamda çöküşüne neden olur.

Pandemi, genetik deney, virüs, mutasyon, enfekte olan insanlar, hayvanlar, bitkiler, virüsler vs. konular, post apokaliptik eserlerin olay örgüsünün malzemeleridir. Esere bakıldığında da ABD'den atılan kimyasal silahlar, ülkede biyolojik katliamlara yol açmıştır. Bu tablo, Viktor'un her kapanına düştüğü bölgeden kaçarken yanına aldığı yeni arkadaşlarıyla sürdürdüğü yolculuğu esnasında trajik bir şekilde gözler önüne serilir: *"Bir şeyi bilmek gerekiyor, tüm şehirler radyoaktif düzlüklere dönmüş durumda"* (Lipnitskiy, 2018, s. 65). Her gittikleri bölgede nükleer saldırının bir sonucu olarak enfekte olan hayvanlara ve bitkilere rastlayan kahramanlar, karşısındaki savaşın diğerlerinden olan farkını artık çok daha net görmeye başlarlar. Bu, kimyasal ya da bir tür biyolojik savaştır. İnsanları, böylesi bir savaşta savunmasız yapan ise tam anlamıyla kimyasal saldırının yapılmamasından burada bir askeri noktanın bulunduğu çıkarımını yapan ve söz konusu bölgeden yolculuklarına devam etmelerini öneren Viktor'a karşı çıkan arkadaşlarına sarf ettiği sözlerinden açığa kavuşur: *"Kabul ediyorum. Tehlikeli. Ancak en fazla savaşabileceğimiz gerçek, somut bir düşmanla karşılaşırız. Ancak bu lanet görünmüyor ve kıvrılıp bükülene kadar neyin seni yakaladığını hissetmiyorsun"* (Lipnitskiy, 2018, s. 28). Ne ile savaşıldığının bilinmemesinin verdiği belirsizliğe söz konusu kimyasal düşmana karşı savunma silahına sahip olunamamasının da eklenmesi, savaşın çok daha farklı bir yüzünü göstermesi açısından önemli yere sahiptir.

Eserde Viktor ve arkadaşları üzerinden resmedilenler, ilk etapta savaşın yalnızca Rusya'yı yok ettiğini düşündürse de ilerleyen sayfalarda okurun karşısına çıkan yeni kahramanlarla dünyadaki diğer uluslar konusunda da bilgi edinilir. Bu kahramanlardan başlıcası, Georg'tur. Ataları Rus-Almanlardan olan Georg, köken olarak Alman olsa da atalarının yıllar öncesinde Rusya'ya yerleşmesiyle burayı kendi memleketi kabul eden topluluktan biridir.⁴ Bu nedenle Rusçayı çok iyi konuşan Georg, diğer yandan anavatanı Almanya'ya olan bağlılığını da kaybetmemiştir. Savaş sonucunda Almanya'nın bütünüyle yok olduğunu ve geriye kimsenin sağ kalmadığını anlatan Georg, başlangıçta kahramanlar arasında şüphe uyandırır. Bu durum da savaşla birlikte beliren yeni toplumun doğası içerisinde açıklanır: *"Şimdiki zamanda insan güvenilir olmalı. Güvenilmeyenlerle hızla yollarımızı ayırıyoruz"* (Lipnitskiy, 2018, s. 43). Bu durum, post apokaliptik eserlerdeki "biz" ve "onlar" şeklinde bölünmeyi yansıtır. Eserde görüldüğü üzere ülkenin her yerini eşkıyalar ve zorbalar ele geçirmiştir. Vatanını yeniden ayağa kaldırmak için mücadele eden insan kalmamıştır. Biraz güçlü olanlar zayıf ve çaresizler üzerinde hâkimiyet kurarak yeni Rusya'yı utanç verici manzaralarla doldurmaktadır. Yeniden bir Rusya inşa etmek isteyen Viktor ise bu nedenle yanında dürüst ve şeffaf insanları istemektedir.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yetkin, G. B. (2021). Sovyet-Alman yazar H. Wormsbecher'in kaleminden II. Dünya Savaşı Avlumuz ve Zafer İsim Getirecek. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 918-933.

Post apokaliptik eserlerde ırkların mücadelesi ön plandadır. Yeni bir insan ırkının yaratılması ya da yaratılmaya çalışılması, Lipnitskiy'in eserinde de işlenir. Kahramanların saldırıda yok olmuş bir bölgeye girmelerinin ardından boş evde saldırısına uğradıkları “şeyler” korkunç bir gerçeği gün yüzüne çıkarır: “*Bir kas dağı, boyun belirtisi olmayan küçük kulaklı bir kafa, hemen öteden kocaman omuzlara akan. Parmaklarda kıvrık pençelerle hipertrofik ve triceps geniş avuç içili uzun kollar. Orantısız olarak küçük güçlü bacaklar, büyük bir gövdeyi sıkıca tutuyordu*” (Lipnitskiy, 2018, s. 72). Güç bela öldürdükleri bu iki canavara bakan kahramanlar, aslında onların biri erkek biri kadın olan iki insan olduklarını anlarlar. Burada bir laboratuvarın belgelerine ulaşan kahramanlar, “Semender Projesi”, “Bukalemun Projesi” ve “Golyat Projesi” adında üç çalışmadan haberdar olurlar. Kendisi de bir zamanlar kapalı laboratuvarında çalışmasından kaynaklı olarak tecrübesi bulunan Mihaliç, bu laboratuvarın içeriğini anlattığında savaşın çok farklı bir noktası gün yüzüne çıkar. Bu laboratuvar üst asker yaratmak için kurulmuştur. Çeşitli savaşçı profillerinin yaratılmaya çalışıldığı bu merkezde Bukalemun projesinde üretilenler, bukalemun hayvanının ana özelliğinden yola çıkılarak taklit etme bir diğer ifadeyle kılık değiştirebilme yeteneğine sahip izcilerdir. Semender projesindeki savaşçılar, ateşten, soğuktan ve hepsinden önemlisi de radyasyondan etkilenmeyen kişilerdir. Golyat projesindekiler ise her noktanın içerisine yarararak girebilen ve kahramanların da biraz önce bizzat mücadele ettikleri fırtına askerleridir. Golyatlar, savaşın başlamasıyla çalışmalarını hızlandırmak isteyen uzmanların hata yapmaları sonucunda buldukları yerden çıkmışlar, Semenderleri ve Bukalemunları yemişlerdir. Buradan söz konusu kimyasal savaşın çok önceden planlandığı, ülkelerin gizli bir şekilde nükleer mücadeleye hazırlık içerisinde oldukları anlaşılabilir.

İnsanlık habitatının yok olduğu, oluşumlanması için asırların verildiği yaşam alanlarının düzlüklere dönüştüğü, etkisinin yanı sıra tepkisinin de bir o kadar sert olduğu nükleer savaşın neredeyse her noktada hissedildiği bu yeni dünyada eser kahramanları, olayların sonlandığı son sayfalarda kendi iradelerine göre bir yerlere savrulurlar. Başkahraman Viktor ise yolda onlara katılan Lyudmila ile evine varır ve genç kadının “*bizi burada ne bekliyor?*” sorusuna “*Bilmiyorum. Yalnızca şundan çok eminim ki: yok olmayacağız*” (Lipnitskiy, 2018, s. 124). cevabını vererek tüm yaşananlara rağmen geleceğe yönelik inancını gözler önüne serer. Nefes alındığı sürece her daim umudun var olduğuna atıfta bulunmak isteyen yazarın, en çaresiz zamanlarda dahi bir çıkış yolu bulunabileceğini insanlığın yarısından çoğunun yok oluşunu kurguladığı eserinin sonunda dile getirmesi son derece ilgi çekicidir. Trajedinin fantastik unsurlarla birleştiği bu eseriyle Nikolay Lipnitskiy'in, öznel düşüncelerine yer vermeden doğrudan aktardığı olaylar yardımıyla aslında dünya okuruna olası III. Dünya Savaşı'nın sonuçlarını göstermeye çalışarak büyük felakete yönelik uyarılarda bulunmaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Büyük bir facianın ardından hayatta kalabilen yeryüzünün detaylarının fantastik bir şekilde kurgulandığı post apokaliptik edebiyatın temel konularından biri, III. Dünya Savaşı'dır. Bu konuyu diğerlerinden ayırt edici yapan, pek çok araştırmacının da ortak görüşte bulunduğu üzere henüz gerçekleşmemiş olmasıdır. Genel anlamda dünya yazını, toplumsal olayların bir çıktısı olarak ön plandadır. Özellikle yaşanan ve çetin geçen muharebeler, edebiyatın ana malzemesi olurlar. İnsanın savaşta yeri, cephe yaşamı, cephe gerisindeki mücadele, halk, asker, çok vb. daha pek motiflerle işlenen savaş konulu edebiyat, tarih boyunca en canlı alanlardan biri olarak kabul edilir. Bu eserlerin temel özelliği, yaşanmış bir savaş konu edinmeleridir. Ancak XXI. yüzyılda belirgin bir şekilde ön plana çıkan III. Dünya Savaşı'nı ele alan yapıtlar, diğerleri arasında özel bir yere sahiptir. Tamamen öngörüler, varsayımlar ve teoriler üzerine kurulu bu savaş, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren post apokaliptik yazın türü içerisinde baskın bir şekilde ön plana çıkar. Modern dönem Rus edebiyatının ses getiren sanatçılarından Nikolay Lipnitskiy, sanatında bu konuya geniş yer veren yazarlardan biridir. Kaleme aldığı eserleriyle Rus fantastik yazın türüne büyük ölçüde katkıda bulunan Lipnitskiy, önemli eseri *Eve Giden Yol*'da III. Dünya Savaşı'nı oldukça gerçekçi bir tonda tüm ayrıntılarıyla kurgular. Uzmanların her an çıkmasını beklediği bu savaş, Lipnitskiy'in eserinde bütünüyle cisimleşir. Yapıtta, yaklaşık altı saat süren bir nükleer savaşın ardından insanlığın yarısından çoğu yok olup gitmiştir. Hayatta kalabilenler ise farklı kollardan gelen ölüme direnmektedir. Bu nedenle ülkede tam anlamıyla kaos ve anarşi hakim olmuştur. Atom bombasının yıkıcı gücünün belirgin bir şekilde resmedildiği eserde savaş, bir öncekilerden daha korkunç bir yüzle kendisini gösterir. Bu savaşta somut bir düşman ve savunma oluşturabilmek için askeri teçhizat yoktur. Kimyasal zehrin farkına varan insan için artık çok geçtir çünkü bu, çoğunlukla onun ölümü ândır. Genel anlamda savaşlar, tarih boyunca insanlığın büyük bir testten geçtiği mücadeleler olarak seyrederken, burada ne çarpışmak için bir cephe ne de direnecek bir kuvvet vardır. Bu, savaşın hayatta kaldığı değil, kimyasal bombardımanın gerçekleştiği askeri bölgelerin uzağında kalabilen yalnızca şanslı insanların ölüme karşı koyabildiği görünmez bir savaştır. Nikolay Lipnitskiy, *Eve Giden Yol* eserinde korkulan III. Dünya Savaşı teorilerini tam anlamıyla yaşanmış gibi işleyerek aslında dünya okurunun gözü önünde bu savaşın gerçekleşmesi halinde olabilecekleri canlandırır. Böylelikle bir yandan post apokaliptik yazın türüne güçlü bir örnek sunarken diğer yandan da içten içe modern dönemin siyasi yüzünü oldukça sert bir şekilde tuvale döker.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aladışkin, İ. V. (2015). *Bez straha i upryoka. O voyne i neporoçnoy tehnikе, Rossiya v globalnom mire*. İzd. Politehniçeskogo universiteta, 15-32.

Avramenko, Y. İ. (2009). Rol voynı v çeloveçeskom obşçestve. Mnogolikaya vojna v hudojestvennoy literature. *Filologiçeskiye nauki. Voprosı teorii i praktiki*, 2 (4), 21-23.

Bayrau, D. (2007). Nauka, tehnika i obşçestvo v pervoy mirovoy voyne, nauka, tehnika i obşçestvo Rossii i Germanii vo vremya pervoy mirovoy voynı (Perevod c Nem. A. Dmitriyeva). Sankt-Peterburg: Nestor İstoriya, 25-31.

Berezovskaya, L. S. & Demçenkov, S. A. (2016). Postapokaliptika kak janr nauçnoy/paranauçnoy fantastiki. *Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogiçeskogo universiteta. Gumatinarnıye issledovaniya*, 4 (13), 64-67.

Bingöl, O. (2018). Üçüncü dünya savaşı tartışmaları ve gerçeklik, *Merkez strateji enstitüsü, Güncel değerlendirme*, 1-6.

Can Emir, B. (2019). *Rus edebiyatında birinci dünya savaşı (tarihsel perspektif ışığında)*. İstanbul: Değişim Yayınları.

Çelik, R. (2020). *İkinci dünya savaşı ve sovyet edebiyatı üzerine*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Çepaykin, R. N. & Husnullina, D. R. (2018). *Atomniye bombardirovki Hirosimi i Nagasaki v 1945 g.: Politika i pamyat, 100-letıye velikoy russkoy revolyutsii*. Sbornik materialov vserossiyskih nauçno-praktiçeskih konferentsiy, İzdatelstvo: KNİTU-KAİ, 191-194.

Çesnova, Ye. N., Mansurova, Ş. İ. & Smitina, A. A. (2017). Filosofiya mirov postapokalipsisa v sovremennoy kulture. *Gumanitarnıye vedomosti TGPU im. L. N. Tolstogo*, 2 (22), 46-54.

Çupriy, L. V. (2012). *Yest li u çeloveçestva buduşçeye? Kniga 1. Znaki apokalipsisa*. K.: Kafedra.

Gadeyev, A. V. & Abdeminova, A. L. (2020). Kak London i Parij gotovili vtoruyu i tretıyu miroviye voynı, *Rossiyskaya nauka i obrazonaviye segodnya: Problemi i perspektivi*, 5 (36), 5-8.

Gubaryov, V. S. (2017). *Tsar-bomba. Taynı sozdaniya sovetskogo termoyadernogo orujiya*. Moskva: Algoritm.

Haskew, M. E. (2022). Can we prevent world war iii? History of diplomacy and deterrence. *Live Science*, <https://www.livescience.com/world-war-iii>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).

İlyin, Yu. V. (2015). Narkomatı oboronnoy promışlennosti v godı velikoy oteçestvennoy voynı. *Vestnik MGİMO-Universiteta*, 2 (41), 26-35, <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/307>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

İskovskih, Ya. V. (2018). Postapokalipsis kak janr massovoy kulturu. *Universitetskiy kompleks kak regionalnyy tsentr obrazovaniya, nauki i kulturu*, 1579-1582.

Kayabaşı, O. A. (2016). Türk mitolojisinde eskatoloji mit. *Folklor/edebiyat*, 22 (86), 167-180.

Komarov, S. (2020). Apokalipsis kak literaturnıy janr. *Monastery.ru*, <https://monastery.ru/bog-i-chelovek/apokalipsis-kak-literaturnyy-zhanr/>, (Erişim Tarihi: 09.02.2023).

Kornilov, P. (2010). Obraz tretyey mirovoy voynı v diskursah rossiyskoy massovoy kommunikatsii, *Vlast*, (12), 75-78.

Krılova, M. N. (2018). Sovremennıy oteçestvennyy zombi-apokalipsis: ştrih k portretu novogo literaturnogo janra. *Filologiya i çelovek*, (2), 63-74.

Kvasnikov, S. V. (2022). *Zarozdeniye i rasvitiye drevneevreyskoy apokaliptiki, Teologiçeskoye obrazovaniye v usloviyah tsifrovizatsii: vizovi, smıslı, praktiki*, Sbornik materialov regionalnogo etapa V vserossiyskoy nauçno-praktičeskoy konferentsii (Red. N. A. Dyaçkovaya), Yekaterinburg, 186-190.

Lipnitskiy, N. İ. (2018). *Doroga domoy*. LitRes: Samizdat.

Menglinova, L. B. (2007). *Apokaliptičeskiy mif v proze M. A. Bulgakova*. Tomsk: İzd. Tomskogo Universiteta.

Monmaney, T. (2010). George Friedman on World War III. *Smithsonian Magazine*, <https://www.smithsonianmag.com/history/george-friedman-on-world-war-iii-776748/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).

Pamukoğlu, O. (2019). *III. Dünya savaşı ne zaman çıkacak ve kimler arasında olacak*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Papşeva, G. O. (2010). Eshatologiçeskiye motivi v romane M. Osorgina Sivtsev vrajek. *Vestnik VGU*, (1), 75-78.

Polçasa tretyey mirovoy voynı (1998), *Jurnal Kommersant Vlast*, <https://www.kommersant.ru/doc/14772>, (Erişim Tarihi: 07.02.2023).

Putseta, S. A. (2018). Voyna motorov: oružiye krasnoy armii pered naçalom velikoy oteçestvennoy voynı. *Mejdunarodnyy studençeskoy nauçno-praktičeskoy konferentsii*, (Red. R. K. Yeritsyan), Minsk: БГУ, 72-77.

Rogalskiy, S. G. (2012). *Osobennosti tolkovaniya knigi apokalipsis*. Skrijali, Minsk: Kovçeg. http://elib.minda.by/bitstream/123456789/450/1/_Skrizhali_4_88-96.pdf, (Erişim Tarihi: 29.03.2023).

Rubin zayavil o naçale tretyey mirovoy voynı. *Gazeta Vedomosti*, <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2022/10/29/947984-rubini>, (Erişim Tarihi: 14.02.2023).

Savin, G. A. (2015). Apokalipsisi i apokaliptiçeskiye reçeniya: janrovıye karakteristiki i osobennosti. *Vestnik MBS EHB*, (4), 41-65.

Sever, A. (1997). Yeni bulgular ışığında 1962 Küba krizi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52 (01), DOI: 10.1501/SBFder_0000002004.

Şnirelman, V. A. (2014). Konets sveta ili naçalo novogo tsikla? Predstavleniya o kontse vremyon v hristianstve i ezoterike. *Antropologičeskiy forum*, (23), 140-164.

Tekeli, S. (2022). Rus edebiyatında Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) ve bir cephe yazarı: Leonid Leonov. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 374-396.

Timofeyev, A. V. (t. y.). Opiť voennoy mobilizatsii: Boevaya tehnika 1941-1945 gg. https://angtu.ru/universitet/Nauchny_polk/Timofeev.pdf, (Eriřim Tarihi: 12.02.2023).

Yağcı, Ö. (2004). *Savaş ve edebiyat*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Yerkina, V. İ. (2017). Tretya mirovaya voyna v romane a. varlamova mıslennyı volk, *Sinergiya nauk*, (18), 1741-1745, <http://synergy-journal.ru/archive/article1542>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

Yetkin, G. B. (2022). *Sovyet edebiyatına II. Dünya savaşının yansımaları*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Yetkin, G. B. (2021). Sovyet-Alman yazar H. Wormsbecher'in kaleminden II. Dünya Savaşı Avlumuz ve Zafer İsim Getirecek. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 918-933.

Zaytseva, İ. A. & Samsonova, İ. V. (2015). Apokaliptiçeskiye motivı i obrazi v russkoy literature XIX veka. *Nauçnyy poisk*, (3), 60-63.

<https://litportal.ru/avtory/nikolay-ivanovich-lipnickiy/>, (Erişim Tarihi: 29.03.2023).

<https://www.livelib.ru/selection/16948-postapokalipticheskie-knigi>, (Erişim Tarihi:15.02.2023).

<https://mybook.ru/tags/tretya-mirovaya-vojna-2/>, (Erişim Tarihi:
17.02.2023).

Yayın Geliş Tarihi: 19.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 17.04.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1191723>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 556-579
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİR ADALET KRİTİĞİ: JOHN RAWLS' IN ADALET ANLAYIŞI HAKKINDA

*Emine CENGİZ**

Öz

“Adalet nedir?” insanlığın cevaplamaya çalıştığı en eski, karmaşık ve zor sorulardan biridir. Bugüne kadar felsefe tarihinde çeşitli şekillerde adaletin neliği açıklanmaya çalışılmıştır. Siyaset felsefesinin en seçkin ve önemli uğrak noktası olan John Rawls da *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde adaleti, sosyal kurumların birinci erdemi olarak tanımlamıştır. Toplumsal adalet bağlamında komuyu ele alarak hakkaniyet olarak adalet şeklinde adlandırılan teorisini ortaya koymuştur. Rawls için siyasi ve sosyal kurumlardan oluşan temel yapı; insanların yaşamları, olanakları üzerinde belirleyici konumundadır. O halde adil toplumun teşekkül edebilmesi bu yapının adil bir usul çerçevesinde düzenlenmesiyle söz konusu olacaktır. Şüphesiz inşa sürecinde belirli kuralların olması gerekecektir. Buradan hareketle Rawls, adalet ilkelerinin seçim sürecini sözleşme teorisinden ve Kant'ın görüşlerinden faydalanarak açıklar. Geleneğin diğer üyelerinden farklı olarak sözleşme, toplum haline geçiş ile değil, adalet ilkelerinin müzakere edilmesi, seçilmesi ile ilişkilidir. Hipotetik, soyut, hak ve özgürlük bakımından tehlikenin olmadığı bir orijinal durumu tasavvur eder. Orijinal durumdaki adalet ilkelerini seçecek olan taraflar, bilgisizlik peçesi altındadır. Peçe ile hem kendileri hem de başkaları hakkında cinsiyetleri, toplumsal statüleri, dinsel inançları, iyi anlayışları, doğal yetenekleri vb. bilgilerden yoksun kalmaktadırlar. Bu şekilde tarafsızlık ve eşitlik sağlanmış olacak, kimse kendi için avantajlı olanı seçip, kimseyi kayıramayacaktır. Eşit, özgür, rasyonel, adalet duygusu ve iyi anlayışı oluşturma kapasitesi gibi özelliklere sahip olan taraflar sonunda adaletin iki ilkesine ulaşacaklardır. Bu ilkelere göre öncelikle adil bir toplumda bütün vatandaşlar eşit temel özgürlüklere; benzer yetenektekilerin, ırkına, etnik kökenine,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Cengiz, E. (2023). Bir adalet kritiği: John Rawls' in adalet anlayışı hakkında. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 556-579.

*Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-4167-2973, emineyurtyurt@gmail.com.

İlgili çalışma 22-24 Haziran 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen Dokuz Eylül Üniversitesi ev sahipliğinde, Sosyal Bilimler Enstitüsü Koordinatörlüğünde düzenlenen “Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Dönüşüm” temalı I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuş olan tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

Bu çalışma için etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır.

cinsiyetine vb. bakılmaksızın, görev ve mevkilerin dağıtımında eşit fırsatlara sahip olması gerekir. Ayrıca kaderin rastlantısallığı sonucu olan doğal yeteneklerden elde edilen kazançlar ancak ve ancak dezavantajlılara yarar sağladığında kabul edilebilir olacaktır. Bu çalışmada da Rawls'ın anlayışının dayanakları ifade edilerek adil toplumun meydana gelme şartları, bilgisizlik peçesinin sınırlandırmaları, ortaya koyulan kişi idesinin, fark ilkesinin yarattığı sorunlar hak ve özgürlükler bağlamında tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rawls, Hakkaniyet Olarak Adalet, Adalet İlkeleri, Bilgisizlik Peçesi, Eşitsizlikler.

A CRITIC OF JUSTICE:

ABOUT JOHN RAWLS'S APPROACH OF JUSTICE

Abstract

"What is justice?" It is one of the oldest, complex and difficult questions that humanity has tried to answer. Until today, in the history of philosophy, the nature of justice has been tried to be explained in various ways. John Rawls, the most prominent and important destination in political philosophy, also described justice as the first virtue of social institutions in his work A Theory of Justice. In the context of social justice, he presented his theory, which is called justice as fairness. For Rawls, The basic structure, consisting of political and social institutions, is in a decisive position on people's lives and possibilities. In that case, the formation of a just society will be possible by arranging this structure within the framework of a fair procedure. Undoubtedly, there will be certain rules in the construction process. From this point of view, Rawls explains the selection process of the principles of justice by making use of contract theory and Kant's views. Unlike other members of the tradition, the contract is not associated with the transition to society, but with the negotiation and selection of the principles of justice. He envisions a hypothetical, abstract, original situation where there is no danger in terms of rights and freedoms. The parties who will choose the principles of justice in the original situation are under the veil of ignorance. With the veil, they are deprived of information about themselves and others, such as their gender, social status, religious beliefs, conceptions of good, natural abilities, etc. In this way, impartiality and equality will be ensured, and no one will be able to choose what is advantageous for herself and favor anyone. Parties that are equal, free, rational, capacity for a sense of justice and a conception of good will eventually reach the two principles of justice. According to these principles, first of all, in a just society, all citizens must have equal basic liberties. People with similar skills, regardless of race, ethnicity or gender etc., must have equal opportunities in the distribution of duties and positions. In addition, the gains from natural talents, which are random, will be acceptable only if they benefit the disadvantaged. In this study, the conditions for the formation of a just society, the limitations of the veil of ignorance, the problems created by the idea of the person and the difference principle will be discussed by expressing the basis of Rawls's understanding in the context of rights and freedoms.

Keywords: Rawls, Justice as Fairness, The Principles of Justice, Veil of Ignorance, Inequalities.

GİRİŞ

İnsan sosyal/toplumsal bir varlık olarak diğer insanlarla bir arada olmakta, birlikte yaşamaktadır. Birlikte yaşamaya dair istek insanın doğasından kaynaklanmaktadır. Fakat dünyadaki sınırlı kaynağın dağıtılması, güç ilişkileri, kurumlar gibi daha birçok unsur insanı ve diğerleriyle ilişkisini etkilemekte, düzenlemektedir. Birliktelik ve bir aradalık durumu her zaman adalet, dayanışma, merhamet vb. öğeleri içine alan ilişkileri ve düzeni içermemektedir. Dolayısıyla insan hem kendi hem de toplum, kurumsal yapı üzerine düşünmeye, sorular sormaya başlamakta, cevap arayışında bulunmaktadır. Bu bitmez tükenmez çaba içerisinde “adalet” kavramı önemiyle merkezleşmekte, “adalet nedir?” en temel soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Adaletin neliği araştırması siyaset felsefesi açısından görüşlerin, çalışmaların epeyce fazla olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda adaletin ne olduğunun incelenmesi ciddi ve karmaşık yeni soruları, bağlantılı kavramların tanımlanmasını, tartışılmasını da beraberinde getirmektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Rawls’ın hakkaniyet olarak adalet anlayışı da bu çerçevede değerlendirilen önemli ve etkili alternatiflerden birisidir. Görüşleri ve yararlandığı kaynaklar açısından siyaset felsefesindeki metinlerin okunması, daha önceki fikirlerin canlanması, teorisiyle yeni bir çözüm önerisi sunması onun yadsınamaz katkılarıdır. Faydacılıktan uzak bir formülasyonla ahlak felsefesini değerlendirdiği onun bir devrim gerçekleştirdiğini yorumculara düşündürmektedir (Fleischacker, 2013, s. 208). Çalışmalarının faydacılığın alandaki başatlığını ortadan kaldırdığı ifade edilerek sistemler çokluğunun yeniden vücut bulmaya başladığı savunulmaktadır. Faydacılığın toplam/ortak yarar amacına karşı bireyin dokunulmazlığını müdafaa eden bir alternatif teori sunmaktadır. Eşitlik ve özgürlüğü birleştiren bir anlayış ortaya koymaktadır. Ayrıca eserlerinin etkisi onun hakkında söylenenlerde de somutlaşmaktadır. Örneğin Isaiah Berlin için 20. yüzyıl teori açısından tesiri kuvvetli anlayışlar çıkaramamıştır. Fakat Rawls’ın *Bir Adalet Teorisi* eseriyle birlikte Berlin’in iddiasının çürütüldüğü düşünülmektedir (Hünler, 1997, s. 21). Robert Nozick’e göre siyaset felsefesi çalışanlar için iki seçenek söz konusudur: Ya Rawls ile ilgili çalışmak ya da neden onunla ilgili çalışmadığını açıklamaktır (Nozick, 2006, s. 240-241). Onun adalet çözümlemesinin çeşitli konulardaki araştırmacı ve düşünürlerin teorilerine dayanak noktası olduğu ve tartışmalarda farklı boyutların ele alınmasını sağladığı görülmektedir. Sözün özü, Rawls’ın pergelin sabit kısmı gibidir. Rawls’ın görüşleri sadece fikirler düzeyinde değil pratikte de karşılık bulmuştur. Bugün devlet politikalarında onun fikirlerinin izlerini bulmak da mümkündür. Örneğin o, kişilerin seçimleri dahilinde olmayan özellikleri yüzünden dezavantajlı durumda olabileceği fikrine dayanarak toplumun temel yapısının düzenlenmesi gerektiğini teorisinde merkeze almaktadır. Devletin sosyal yardımlarının altında yatan işte bu Rawlsçı anlayıştır. (Güneş, 2017, s.117)

Rawls kariyerini adaletin neliği üzerine düşünmeye yönlendirmiş ve oluşturmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *A Theory Of Justice (Bir Adalet Teorisi)*, *Political Liberalizm (Siyasi Liberalizm)*, *Law of Peoples (Halkların Yasası)*. Çalışmamızın kapsamı itibarıyla ağırlıklı olarak *Bir Adalet Teorisi* temel alınacaktır. Elbette yeri geldiğinde diğer eserlerine de atıflar yapılacaktır.

Rawls hakkaniyet temelinde bir adalet kavramsallaştırması yapmakta, adil bir toplumun inşa sürecini ifade etmektedir. Burada yapmaya çalıştığımız, Rawls'ın adil bir topluma ulaşma sürecinin ve başvurduğu araçların yaratmış olduğu adil olmayan, belli başlı sonuçları göstermektedir. Dezavantajlı gruplar arasında ifade edilen kadınlar, engelliler ve hayvan hakları ile ilgili meseleler de ele alınacak, tartışmaya açılacaktır.

HAKKANİYET OLARAK ADALET'E DAİR

Rawls, *Bir Adalet Teorisi*'nde hakkaniyet esasında adaleti temellendirmekte, "toplumsal kurumların ilk erdemi" (Rawls, 2017, s. 32) şeklinde ifade etmektedir. Burada faydacılık ve sezgiciliğe alternatif olacak, deontolojik bir yaklaşım sunduğu ileri sürülmektedir (Hünler, 1997, s. 21). Adil bir toplumun inşa sürecini sözleşme geleneğinden ve Kant'ın fikirlerinden yararlanarak açıklama çabası içerisindedir: "Her birimizin, diğerinin yüzüne bakmamızı sağlayabilecek şekilde, derin yapısal eşitsizliklerin ahlaki olarak haklı gösterilebileceği bir topluma ulaşma mücadelesi..." (Uygur, 2003, s. 8).

Rawls adil toplumu inşa amacında, sosyal sözleşme geleneğine bağlılığından yararlanmaktadır. Şu şekilde ifade etmektedir:

"Benim amacım, örnekleri Locke'da, Rousseau'da ve Kant'ta bulunan sosyal sözleşme teorisini genelleştirmek, benzer nitelikteki bu teorilerin yüksek düzeydeki soyutlamasına ulaşan bir adalet kavramı sunmaktır. Bunu yapmak için orijinal sözleşmeyi, herhangi bir kişinin özel bir topluma girmesi veya özel bir hükümet şekli kurması olarak düşünmemek gerekir. Bunun yerine bize rehberlik edecek fikrin, orijinal anlaşmanın toplumun temel yapısı olan adalet ilkelerinin objesi olduğunu düşünmeliyiz. Bu ilkeler, birlikteliklerinin temel şartını kendi menfaatlerinin daha ilerisinde tanımlayan ve henüz eşitliğin başlangıç durumunda olan serbest ve rasyonel kişilerin benimsediği ilkelerdir. Bu noktadan daha ileriye doğru olan bütün anlaşmaları bu ilkeler düzenler, bu bağlamda sosyal iş birliğinin kapsayacağı durumları ve kurulabilecek hükümet şekillerinin çeşitlerini kesin olarak bu ilkeler belirler. Ben, adalet ilkelerinin bu şekilde dikkate alınmasını "hakkaniyet olarak adalet" diye isimlendiriyorum" (Rawls, 2017, s. 39-40).

Sözleşme geleneğine dahil edilmesi ile Rawls'ın teorisinin tüm özellikleriyle bir sözleşmeci olmadığı belirtilmektedir (Hünler, 1997, s. 32). Öncelikle sözleşmenin kullanıldığı yer farklılaşmaktadır. Rawls sözleşme fikrini toplum haline geçişi açıklamak için kullanmaz. O, adalet ilkelerinin seçimi bağlamında sözleşme fikrinden yararlanır. Fakat bütün bunların yanında geleneğin diğer üyeleri gibi varsayıma dayanan bir sözleşmeden ve doğa durumuna benzeyen ancak bilgisizlik peçesi fikrini kullanmasıyla farklılaşan (Uygur, 2014, s. 721) bir başlangıç/ orijinal durumdan da bahsetmektedir. Toplumun adil olabilmesinin adil şartlar altında adalet ilkelerinin seçilmesine bağlı olduğunu düşünür ve bu argümanı temel alarak bilgisizlik peçesinden söz eder. Ona göre güç ve yetenek bakımından insanlar farklılaşmaktadır dolayısıyla doğada bir adaletsizlik söz konusudur. Bilgisizlik peçesi de işte bu noktada işlevini yerine getirecek, adalet ilkelerinin seçiminde doğal avantajların etkisini ortadan kaldıracaktır. Böylesi bir süreç sonucunda Rawls'ın iddia ettiği adaletin iki ilkesine ulaşılabilecek ve bu ilkelerle ciddiyetle önem verdiği temel yapı düzenlenerek adil toplum teşekkül edecektir. Kısaca ifade etmeye çalıştığımız tablo Rawls'ın “bir toplum nasıl adil olabilir?” sorusuna verdiği cevaba ulaşma şeklini göstermektedir. Rawls hedefi doğrultusunda adil bir prosedürden, bununla birlikte belirli gereklilikler ve aşamalardan (tarafların özellikleri, cehalet perdesi vb.) bahsetmektedir. İdeal hedeflerin belirlenmesi ve bunların gerçekleşmesiyle ortaya çıkan bir toplum tasavvur etmektedir.

Amartya Sen, Nobel ödülü almış, refah ve kalkınma üzerine çalışan Hint bir ekonomisttir. Görüşlerini oluştururken Rawls ile ilişki içinde olmuş, onun fikirlerini ileriye götürme hedefindedir. Elbette bu yolda Rawls'a eleştirileri de söz konusudur. Konu itibariyle Sen öncelikle sosyal adalet teorileri hakkındaki bir ayrıma dayanarak Rawls'ı tenkit etmektedir. *The Idea Of Justice* adlı eserinde Sen, adaletle ilgili iki farklı akıl yürütme biçimi olduğundan bahsetmektedir. Buna göre biri düzenleme diğeri ise gerçekleştirme odaklı iki grup bulunmaktadır (Sen, 2009, s. 5). Birinci grup, düzenleme odaklı (*arrangement-focused*) (Sen, 2009, s. 7) olan transandantal kurumsallık (*transcendental institutionalism*) akıl yürütme biçimidir. Sen bu yaklaşıma T. Hobbes, J.J.Rousseau, J. Locke, I. Kant ve J. Rawls'ın temsilcileri olduğu sözleşme geleneğini dahil etmektedir. Transandantal kurumsallık “adalet ve adaletsizliğin göreceli karşılaştırmalarından ziyade, dikkatini mükemmel adalet olarak tanımladığı şeye yoğunlaştırmaktadır” (Sen, 2009, s.7). Dolayısıyla adaletin neyi gerektirdiği, adaletin neliği üzerine öncelik vermektedir. Buradaki tek hedef, “adil olan nedir?” sorusundan hareketle adil kurumların karakterizasyonudur.

İkinci akıl yürütme biçimi ise gerçekleştirme odaklı (*realization-focused*) olan karşılaştırmalı yaklaşımlardır. Adam Smith, Marquis de Condorcet, Jeremy Bentham, Mary Wollstonecraft, Karl Marx, John Stuart Mill gibi isimlerle birlikte

Sen kendisini de bu gruba dahil etmektedir (Sen, 2009, s. 9). Burada kusursuz bir adalet arayışından ziyade “mevcut olan adaletsizliklerin ortadan kaldırması için neler yapılabilir?” tartışma konusu edilmektedir. Dolayısıyla adaletin nasıl gerçekleşeceği üzerine yoğunlaşmakta, var olan toplumlar üzerinden bir karşılaştırma, değerlendirmeyele adaletin gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Anlaşılabacağı gibi transandantal kurumsallık ve karşılaştırmalı adalet teorileri adaletsizliği incelemekte fakat öncelikleri farklılaşmaktadır. Bu da teorilerin adalete dair mülahazalarını oluşturma ve ortaya koymada değişik yolları veya tarzları benimsemelerine yol açmaktadır. İşte Sen de bu farklılaşmaya dayalı olarak Rawls’ın sunmuş olduğu ideal çerçevenin adaletsizlikleri gidermede yetersiz olduğunu savunmaktadır. Zira Rawls ideal çerçeve içinde kalarak ulaşılan ilkeler aracılığıyla kurumları dizayn etmektedir ki Sen böylesi yapıların mevcut olduğu bir toplumda adaletsizliklerin olamayacağını söylemenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Ona göre bu kurumlar gerçekle bağlantı açısından sorunlara neden olacaktır. Adaletin ne olduğu hakkındaki bir tanımlamayla karakterize edilmiş kurumlar düşünüldüğünde bu çerçevenin dışındaki seçeneklerin ele alınması zorlaşmaktadır. Buradan Sen’in kurumlara veya kurallara karşı olduğu anlamını çıkarmamak gerekir. Sen’in eleştirisi Rawls’ın aşkınsal olan kurgusuna dairdir. Önemli olan Sen için önceliğin adaletsizliklere verilmesidir. Başlangıcın adil olana dair inceleme olması ona göre neyin adaletsizlik olarak nitelendirileceğini belirlemektedir. Oysa adalet söz konusu olduğunda nedenlerin çoğulculuğu hesaba katılmalıdır.

Bir toplumun adil olabilmesi Rawls’a göre adil şekilde düzenlenmesine bağlıdır. Bu ise onun temel yapıyı ciddi bir şekilde önemsemesine neden olmaktadır. Çünkü Rawls adaleti “sosyal kurumların birincil erdemi” (Rawls, 2017, s. 32) olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla adalet anlayışının konusu, kurumların yapısı ve bu kurumlara uygulanan ilke, standartlar ve kurallardır” (Uygur, 2014, s. 714). Aynı zamanda temel yapı belirleyici bir role sahiptir. Hak ve özgürlüklerin, statülerin dağıtımını tayin edeceği için kişilerin yaşamlarını etkilemektedir. Örneğin, “ABD’de en düşük gelir dilimine giren bir hanede doğduğunuzda yetişkinliğe ulaşma olasılığınız Norveç ya da Almanya’da aynı gelir dilimine girenlerininkine kıyasla daha düşüktür. Keza Norveç’te doğduysanız ömrünüzün büyük büyük kısmını mutlak yoksulluk içinde sürdürme olasılığınız, biraz daha zengin olan ABD’de doğmuş birine kıyasla...katbekat düşük olacaktır. Bu durum yoksul Norveçlilerin yoksul Amerikalılardan daha çalışkan ya da daha yetenekli olmalarından değil, temel yapının iki ülkede farklı düzenlenmiş olmasından kaynaklanır” (Brighouse, 2022, s. 56). Temel yapıdaki değişiklik bireyin ve toplumun üzerinde bir değişim yaratmaktadır. Öyleyse temel yapı ne anlama gelmekte, neleri içermektedir?

Temel yapıyı Rawls şu şekilde açıklamaktadır:

“Bize göre adaletin birincil konusu toplumun temel yapısıdır. Daha kesin olarak söylemek gerekirse, büyük kurumların temel hakları ve ödevleri dağıtmada ve yine sosyal iş birliğinden doğan avantajların bölünmesinin belirlenmesinde takip ettiği yol adalet üzerine kuruludur. Benim büyük kurumlardan anladığım siyasal anlamda anayasa, ekonomi ilkesi ve sosyal düzenlemelerdir. Bu nedenle düşünce özgürlüğünün, vicdan özgürlüğünün, rekabetçi pazarların, üretimin aracı olarak özel mülkiyetin, tek eşli ailenin hukuken korunması büyük sosyal kurumların somut örnekleridir. Bunları tek bir proje olarak ele aldığımızda insanların haklarını ve ödevlerini tanımlayan, hayata dair beklentilerini etkileyen, ne olmayı beklemeleri, nasıl yapmayı umut etmeleri gerektiğini söyleyen şeyin bu büyük kurumlar olduğunu görürüz. Temel yapı, adaletin asıl konusudur; çünkü onun etkileri çok derindir ve bu yapı başlangıçtan itibaren vardır” (Rawls, 2017, s. 35-36).

Temel yapıya dair Rawls’ın vurgusu düşünürler tarafından önemli görünse de belirsizlik içermektedir. Yukarıda alıntılanıldığı şekilde Rawls temel yapı içinde toplumun çekirdeği olarak gördüğümüz aileden bahsetmektedir. Ancak Rawls’ın zaman zaman bu konuda farklı düşündüğü görülmektedir. Çünkü Rawls, “siyasi ilkeler ailenin iç yaşamına doğrudan uygulanamayacağını” (Rawls, 2020, s. 221) belirtir. Aile; geleceğin yurttaşlarının yetiştirildiği, kalkınmanın sağlanması açısından son derece önemli olan bir yapıdır. Adaletin ilkeleri uygulanmayacaksa o zaman aile içinde yaşanan adaletsizlikler ne olacaktır? Birçok kişi aileyi sevgi, yardımlaşma, fedakârlık vb. içeren bir birlik olarak görmektedir. Fakat aile içinde gelir dağıtımında kadınların emekleri karşılıksız kalmakta, şiddet gibi birçok adaletsizlik, hak ihlalleri yaşanmaktadır. Bu durumda Rawls’ın aile üzerindeki eylemlere dair yaptığı ayrımıyla bireylerin hak ve özgürlüklerinin, onurunun korunması problem haline gelmektedir. Aile içi adaletin sağlanmasında müdahalenin yapılması gerektiğini (Nussbaum, 2000, s. 277) savunan düşünürler tarafından eleştirilmektedir. Rawls’ın fikri bireylerin eşit vatandaşlık statüsünü de ortadan kaldırmaktadır. Kadınların, çocukların aile içindeki hak ihlalleri eşit vatandaşlığı zedelemektedir.

Ek olarak Rawls’ın ifade ettiğinden farklı aile tipleri de bulunmaktadır. Bu durumda Rawls’ın teorisinde, eğer aile temel yapıya dahilse, geniş aile temel yapıda değil midir? Bütün bunlar ışığında aile adaletin ve adil bir toplumun sağlanmasında nerede ve nasıl konumlandırılacağı teoride mühim bir muğlaklık yaratmaktadır.

Temel yapıyı düzenleyecek adalet ilkelerinin seçim sürecini Rawls bir düşünce deneyiyle başlatmaktadır. Sözleşmeci geleneği sürdürmekte ve

varsayımsal, tarihsel gerçekliği olmayan bir başlangıç/orijinal durumdan (*original position*) bahsetmektedir. Bu, Hobbes'un ifade ettiği gibi bir savaş ve ölüm tehlikesinin olduğu bir durum değildir. Hak ve özgürlükler bakımından herhangi bir tehlike bulunmamaktadır. Rawls için başlangıç durumu adalet ilkelerinin taraflarca seçiminde hareket etme alanı yaratması açısından kullanılmaktadır. Fakat transandantal kurumsallık dahilinde yapılan eleştirinin benzeri başlangıç durumu için de söz konusudur. Rawls'da başlangıç durumu hipotetiktir, soyuttur. Dolayısıyla gerçekle bağlantısı olmadığı düşünülerek eleştirilmektedir (Sandel, 2014, s. 49). Kusursuz bir tasarı içinde her şey yerli yerinde gözüke de gerçek yaşamda birçok unsur etkili olmaktadır. Başlangıç durumunun soyut olması ayrıca bu durum içinde yer alan insanların gerçekliğinin sorgulanmasını sağlamaktadır.

Adil bir temel yapının dizaynını sağlayacak olan ilkeler adil koşullar altında seçilmelidir Rawls'ın kurgusunda: "Herkes benzer biçimde konumlandırıldığında hiç kimse kendi lehine olan ilkeleri biçimlendirme gücüne sahip olamaz ve dolayısıyla adalet ilkeleri bir pazarlığın ve adil bir anlaşmanın sonucunda oluşur." (Rawls, 2017, s. 41). Bu yüzden rasyonel seçiciler olarak taraflar bilgisizlik peçesi altındadır (*veil of ignorance*)[†].

Avantajlı durumda olduğunu bilen birçok insan bu durumdan vazgeçmek isteyecek midir ya da vazgeçmeli midir? Kuşkusuz birçok kişi avantajını daha da arttırmak isteyecektir. Örneğin Rawls'ın dediği gibi "bir insan zengin olduğunu bilirse, o insan, değişik vergilerin zenginlik ölçeğinde hesaplanarak artırılmasına ilişkin ilkeyi rasyonel olarak adil bulmayacaktır. Eğer bu insan fakirse büyük bir ihtimalle bunun aksi olan ilkeyi önerecektir" (Rawls, 2017, s. 47). İçinde bulunulan koşullar, sahip olunan özellikler ve eğilimler bireylerin davranışları üzerinde etkili olacak, adil davranışların yerine getirilmesini engelleyecektir. İşte Rawls adil toplumun gereklilikleri, yani genel ve tarafsız ilkelerin seçimi için bilgisizlik peçesini kullanmaktadır. Peçe Rawls'da hem adalet ilkelerini seçerken tarafların birbirleri üzerindeki tahakkümünü ortadan kaldırmayı ve doğadan gelen avantajların, üstünlüklerin, çıkarın etkisini önlemeyi hem de eşit muameleyi ve tarafsızlığı sağlamanın bir vasıtası durumundadır. İnsanlar kendi çıkarlarını gözeticeğinden kendilerine avantaj sağlayan durumların gerçekleşmesini isteyecektir. Ancak farklılaşan çıkarlar peçenin altında görünmez olduğu için adalet ilkelerine dair uzlaşma tarafların aynı yönde tercihlerini kullanmasına yol açmaktadır. Bu şekilde mutabakata varmanın ilk adımları güvence altına alınmaktadır (Sandel, 2014, s. 46). Ve de bilgisizlik peçesi onun "eşit ahlaki vatandaş fikrini biçimlendirmesi açısından önemini korumaktadır" (Brighouse, 2022, s. 61).

[†] Çevirilerde farklı şekilde isimlendirilmektedir: cehalet perdesi (Arnhart, 2013, s. 309), bilmezlik perdesi (Uygur, 2014, s. 722), bilgisizlik perdesi (Brighouse, 2022, s. 60)...

Rawls'ın peçesi tarafları bilgi açısından sınırlandırmaktadır: "... hiç kimsenin o kişinin toplumdaki yerini, sınıfını, sosyal statüsünü bilmemesi ve yine o kişinin kendisinin de doğal şeylerin dağıtılmasındaki kendi şansını bilmemesi vardır. Dahası ben bu durumda olan tarafların kendi iyi anlayışları ile özel psikolojik eğilimlerini de bilmediklerini varsaymaktayım" (Rawls, 2017, s. 41; 1980, s. 522-523). Taraflar hem kendileri hem de diğerleri hakkında birtakım bilgilere sahip değildir. *Siyasi Liberalizm* adlı eserinde paranteze alınan bilgiler arasında cinsiyet, ırk, statü, kast, iyi anlayışları... (Rawls, 2019, s. 69) bulunmaktadır. Bu durumda adil topluma ulaşma sürecinde taraflar cinsiyet hakkında bilgi sahibi değillerse toplumsal cinsiyet ve onunla bağlantılı sorunların farkında olamayacaktır. Ancak toplumsal cinsiyet ve rolleri kişilerin hayatında oldukça belirleyicidir. Örneğin, eğitim söz konusu olduğunda kız çocuklarının okuması engellenmektedir; işe alım süreçlerinde ve ücretlendirmede cinsiyet ayrımcılığı yapılmaktadır. Bu durumun daha iyi anlaşılması adına şu karikatürü ifade etmek gerekir: Yargıçlar şişmiş karınlarını görünce birbirlerine hayretle bakmaktadır. Aralarında şöyle bir konuşma geçer: "Belki de bu kararı yeniden gözden geçiresek daha iyi olur" (Okin, 1987, s. 65). Peçe altında oldukları düşünüldüğünde üç yargıcın da cinsiyetleri hakkında bilgileri yoktur. Dolayısıyla karar verirken hamile olup olmadıklarını hesaba katmamışlardır. Bunun gibi yargıçların engelli veya yaşlı olmaları seçenekler dahilindedir. Çeşitli ihtimaller peçenin kullanılmasıyla görmezden gelinecektir. Rawls peçe ile tarafları etkileyecek, kayırmaya sebep olacak bilgiler olmadan toplumun kurulabileceğini düşünür. Yani taraflar akıllarını kullanarak sıfırdan bir toplum kurabileceklerdir (Yayla, 2013, s. 99). Adalet ilkelerinin seçiminde bireylerin kendilerini bir diğerinin yerine koyarak, peçe kalktığında dezavantajlı konumda olabilecekmiş gibi, hareket etmelerini beklemektedir. Bilgisizlik peçesinin mağdur olabileceğimiz durumların neler olduğunun anlaşılmasını sağladığı ileri sürülmektedir, dolayısıyla bireylerin öyle bir durumda olmadıkları halde olsalardı neler düşünecekleri, hissedecekleri konusunda deneyim sahibi olabilecekleri bir vasıta şeklinde değerlendirilebilmektedir (Uygur, 2014, s. 729). Fakat nasıl olacak da peçeyle sınırlandırılan bilgiler olmadan bu olasılıkları düşünebileceklerdir? Eğer kadın, engelli veya yaşlı olmak dezavantajlı olmak ise taraflar bu gruptakilerin dezavantajlı olduğunu nereden bilecektir? Biliyorlarsa peçenin sınırlandırmaları sorgulanabilir duruma gelmektedir. Aynı şekilde cinsiyet gibi askıya alınmış bilgiler varsa ve kurumlar bu bireylerin seçimleri sonucu ulaşılan ilkelerle düzenlenecekse Rawls'ın kişisi soyut, sanal, tarihsel bir gerçekliği olmayan, deneyimsiz durumdadır. Ailemiz, bulunduğumuz ve yaşadığımız çevre, burada edindiğimiz konum vb. kimliğimizi oluşturmakta, amaçlarımızı belirlemektedir (McIntyre, 2001, s. 60). Rawls peçeyle tarafsızlığı sağlayacağını düşünüp bütün bu unsurlardan soyutlayarak bireyi benliğinden sıyırmaktadır. Rawls'ın özünden

koparılmış bireyi, bir kaza sonucu ıssız adaya düşen birbirini tanımayan insanlar gibidir (McIntyre, 2001, s. 368).

Rawls'ın anlayışında adalet ilkelerini seçecek taraflar birtakım niteliklere sahiptir. Ancak bu özellikleri taşıyanlar, adalet ilkelerini seçecek; ancak onlar adalet çemberine dahil edilecek ve muamele göreceklerdir. Rawls'ın sunduğu kişi idesine uyanlar için adil bir dünya istemi söz konusu olacaktır. Peki bu grubu tanımlayan özellikler nelerdir?

Ortak yaşamı düzenleyecek ve ilkeleri belirleyecekler yani adaletin öznesi olan taraflar; sosyal iş birliğine katılabilen, adalet duygusuna ve iyi anlayışına sahip, otonom, rasyonel, makul, eşit ve özgür kişilerdir. Adalet ilkelerini seçme ve rıza göstermek bakımından özerklerdir. Rasyonel seçicidirler. Birbirleri üzerinde tahakküm kurmamalarını sağlayan kabaca eşitliğe sahiptirler. Zira karşılıklı yarar temelli bir sözleşme yapılacaksa anlaşma yalnızca kabaca eşitliğin olduğu taraflar arasında bir anlam ifade edecektir. Fakat bu dünyada insanlar tek başına yaşamamaktadır. Birçok canlıyla dünyayı paylaşmaktadır. Daha iyi ve adil bir dünyada yaşama isteğinin, sadece insanların odak noktası olduğunda gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığı düşünülmektedir. Hayvanların hakları, ahlaki statüleri, insanların onlara karşı görevleri sıklıkla tartışılmaktadır. Bazı düşünürler için hayvanlarla insanlar arasındaki ilişki sadece etik bir mesele değildir (Nussbaum, 2007, s. 2), adalet alanı içerisinde değerlendirilmeli; hayvanlar adaletin konusu içinde muamele görmelidir. Ancak Rawls'ın kabaca eşitlik vurgusu hayvanlar söz konusu olduğunda sorunlara neden olmaktadır. Çünkü insanlar ve hayvanlar kaynaklar ve güç açısından karşılaştırıldığında eşit değildir. Karşılıklı yararın sağlanması düşünüldüğünde hayvanlar ve maruz kaldıkları olumsuz durumlar hak ve adalet bağlamında işlem göremeyecektir.

Aynı zamanda engelli insanlar açısından da kabaca eşitlik özelliği problemlidir. Çünkü "normal" kabul edilen insanların sahip olduğu güç ve özelliklerden yoksun olan bireyler Rawls'ın tanımı dışında kalmaktadır. Engellilik çoğu zaman insan yaşamından bağımsız bir olgu olarak düşünülmektedir. Halbuki insanlar geçici veya kalıcı bir biçimde engele sahip olabilir ya da fonksiyon kayıpları yaşayabilir. Kaza, felç, kalıtsal hastalıklar vb. ihtiyaçların farklılaşmasına ve dolayısıyla simetrik olmayan bağımlılık durumlarının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. "Normal" şeklinde sınıflandırılan insanlar bile zaman zaman bağımlı bir ilişki yaşayabilmektedir. "Normaller" arasında da "normal" olan farklılıklar insanların ayrışmasını, engelli olarak değerlendirilmesini sağlayabilecektir (Nussbaum, 2007, s. 104-105). O halde "normal" bir insanın yaşamı her zaman "normal" olan bir çizgide ilerlememektedir. Örneğin, akıllılık insanın gelişim sürecinde hep aynı kalan bir nitelik değildir. Bütün bunlar ışığında engelliliği insan olmaktan ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir.

Karşılıklı yarar ve iş birliği çerçevesinde engelli bireylerin ve hayvanların toplumsala katkı sağlamadaki asimetrikliği ayrımcılığı, dışlamayı doğuracaktır. İş birliği sayesinde elde edilecek daha fazla kazanç beklentisini sağlayabilecek insanlarla bir arada olma isteği ortaya çıkacaktır. Engelli bireylerin ihtiyaçlarının giderilmesi, diğer sorunlarının ortadan kaldırılmasının yarattığı maliyet ile arzulanan katkı dengeli görülmeyecektir. Bu bağlamda daha az katkı sağlayan bir kişiyi dahil etmek teoriye aykırı düşmektedir.

Dünya üzerinde milyarlar ifade edilen sayıda insan ve her birinin kendine özgü özellikleri, ihtiyaçları vardır. Kuşkusuz farklılıklar insanların tercihlerini, isteklerini, kaynakları kullanım biçimlerini etkileyecektir. Kaynağa sahiplik ve kaynakları işleve dönüştürme konusu ön plana çıkacaktır. Şayet hamile bir kadın ile hamile olmayan bir kadının beslenmesi, yürüme engeli olan bir kişi ile bu engele sahip olmayan bir kişinin hareketliliği aynı olmayacaktır (Nussbaum, 2003, s. 35). Hareketlilik için engelli ve engeli olmayan iki kişiye birer bisiklet sağlanması sorunu çözemeyecektir. Eşit kaynak tahsisi insanların gereksinimlerini ortadan kaldırmayacaktır. Çünkü Amartya Sen'in çevirim faktörleri (*conversion factor*)[‡] dediği unsurlar, kaynakların istenilen işlevi gerçekleştirip gerçekleştirilememesinde belirleyicidir. Bu bağlamda Sen, kaynak (*resourcist*) temelli yaklaşımları eleştirmekte, dağıtımda etkili olan kişisel nitelikleri hesaba katmadığı için adaletsizlik ve eşitsizlikler doğurduğunu ifade etmektedir. Bu minvalde Rawls'ın görüşlerini kaynak temelli yaklaşımlar içinde değerlendirmekte, konuyla ilgili getirmiş olduğu eleştirileri ona da yönlendirmektedir.

Sen'e göre "adalet herkes tarafından belirli bir eşitlik olarak kabul edilmekte" (Callinicos, 2000, s. 142) dolayısıyla sorulması gereken soru "Neyin eşitliği?" olmalıdır. Bu sorunun cevabı Rawls'da "birincil iyiler/değerler"dir (*primary goods*). Birincil iyiler/değerler; "vatandaşların iki ahlaki gücünü yeterli ölçüde geliştirebilmeleri ve tam icra edebilmeleri için, ayrıca muayyen iyi anlayışlarının peşinden gidebilmeleri için gerekli olan çeşitli toplumsal koşullar ve çok yönlü araçlardır...Sadece insan olarak değil, toplumun tam iş birliği yapan üyesi olan bir vatandaş olarak siyasal kişi anlayışına dayanan kişinin ihtiyaç duyduğu ve gereksindiği şeylerdir" (Rawls, 2020, s. 89). Bunları iki grupta ele alır: Sosyal birincil değerler; temel hak ve özgürlükler, fırsatlar, gelir ve servet, kendine saygının/özsaygının toplumsal dayanaklarıdır (Rawls, 2017, s. 92,120; 2003, s. 29-30). Doğal birincil değerler ise zekâ, hayal etme, yaratıcılık, sağlık vb. (Rawls, 2017, s. 92). Rawls, adil dağıtım konusunda sadece sosyal birincil değerleri gözetir. Dezavantajlılık bu çerçevede tanımlanır. Doğal birincil değerlerin bu minvalde

[‡] Amartya Sen, çevirim faktörlerini fiziksel ve sosyal olan beş gruba ayırmaktadır: kişisel ayrıksılıklar, çevresel çeşitlilikler, sosyal ortamdaki değişimler, ilişki perspektiflerindeki farklılıklar ve aile içindeki paylaşım. (Sen, 2004, s.99-100)

konuya dahil edilmemesi yaşlıların, engelle sahip olan bireylerin avantajlı kümesinde görülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Sen'in çevirim faktörleri arasında saydığı unsurlar Rawls tarafından görmezden gelinmekte, kaynakların işleve dönüştürülmesindeki farklılıklar hesaba katılmamaktadır. Bu ise adaleti sağlamaktan çok adaletsizlikleri daha da pekiştirmeye neden olmaktadır. Sen için bu "kısmen kör bir ahlakın ortaya çıkmasına sebep olmuştur" (Sen, 1979, s. 216). Bireylerin "yaşamlarının ayrıklığı, kişisel farklılıklar ve çeşitlilik göz ardı edilmektedir" (Sen, 1979, s. 215). Kız çocuklarının okutulmaması gerektiğini düşünen bir ortamda yaşayan çocuğun kaynaklara ulaşması, bunları işleve dönüştürmesi diğerlerine göre daha zor olacaktır. Öyleyse birincil değerlere dair ihtiyaç da kişilere göre değişiklik gösterecektir.

Birincil değerler, Rawls'ın birtakım özellikler atfettiği vatandaşlarının gerçekleştirmek istedikleri ideal veya amaçlar için gerekli gördüğü unsurlardır. Bu özellikler Kantçı özne fikrinden, sözleşmecî anlayıştan yararlanarak ortaya koyduğu görüşlerdir ki engelli bireyler açısından ciddi problemler yaratmaktadır. "Normal" kategorisi ile Rawls, çizginin üstünde ve altında kalanlar olarak bir ayırım yapmaktadır (Nussbaum, 2007, s. 125). Bu ayırım, onur ve değer açısından engelli bireylere karşı olumsuz tavır ve davranışlara yol açabilecek türdendir. Kamusal alanda engellilere yer verilmeyerek görünmez olmaları sağlanacaktır. Halbuki liberalizmin savunduğu üzere insan olmak bakımından bütün insanlar eşit değere ve onura sahiptir, saygıya layıktır (Yayla, 2013, s. 102). Bu bakış açısıyla kamusal alanda da muamele görmeleri gerekmektedir. Ortak insani öze sahip olduğu hareket noktası alındığında engel durumu, cinsiyet, ırk, ten rengi gibi arızı nitelikler birlikte yaşam için önemsiz hale gelecektir.

Rawls'ın ise teoride aksi yönde hareket ettiği görülmektedir. Şöyle der:

"Amacımız, vatandaşların kendilerini belirli bir şekilde tasavvur ettikleri demokratik bir toplum için en uygun adalet anlayışını bulmaktır. O halde şunu ekleyim; tüm vatandaşlar tam bir yaşamları boyunca toplumun tam iş birliği yapan üyeleridir. Bu herkesin toplumda normal bir rol oynamak için yeterli zihinsel güçlere sahip olduğu ve hiç kimsenin özellikle örneğin olağandışı ve maliyetli tıbbi gereksinimleri yerine getirilmesi zor olan olağandışı ihtiyaçlardan mustarip olmadığı anlamına gelir. Tabii ki bu tür gereksinimleri olanlar için bakım acil bir pratik problemdir. Ama bu başlangıç aşamasında sosyal adaletin temel sorunu, toplumun tam ve aktif, ahlaki olarak vicdanlı katılımcıları ve dolaylı veya doğrudan tam bir yaşam boyunca birbirleriyle ilişkilendirilmiş olanlar arasında ortaya çıkar (Rawls, 1980, s. 545-546)."

Bu hatta ilerlersek "normal" olarak nitelenen taraflar, herkesin uymaya rıza gösterdikleri adalet ilkelerini seçecektir. "Normal"lerin, engellilerin sorunlarına ve

durumuna dair farkındalıkları kuşkusuz ilkelerin seçiminde etkili olacaktır. “Her zihin öteki zihinler için belirsizdir” (Sen, 2004, s. 95) ifadesinden yola çıkıldığında dezavantajlı grupların veya bireylerin adına bu durumları tasavvur edemeyecek olanların seçim yapması sorgulanabilir bir vaziyet doğuracaktır.

Toplum incelendiğinde her bir üyesinin iş birliğine katılabildiğini söylemek de mümkün değildir. Yukarıda bahsedildiği gibi “normal” kategorisi dışında kalan birçok birey ve hayvan vardır. Bebekler, çocuklar, bağımlılıkları olan kişiler, yaşlılar bulunmaktadır. Bebeklik ve çocukluk evrelerinde insanlar için iş birliğine katılabilme özelliği geçerli olamayacaktır. Bebekler anneye bağımlı bir ilişki içindedir. Fakat bebeklerin, o anki durumları itibarıyla iş birliğine katılamasalar da yetişkinlikte bu koşulu yerine getirebilme potansiyeline sahip olduğu ileri sürülebilir. Yalnız bu potansiyeli gerçekleştirme olasılığı da net değildir. Dolayısıyla iş birliğine katılabilme özelliğinin kesin bir şart olarak toplumdaki herkes için geçerli olmadığı ortadadır. Bütün bunlara ek olarak hayvanlar da iş birliğine katılabilme potansiyeline sahip olmak bakımından konuya dahil olabilmektedir. Bazı türlerle ilgili örnekler hayvanların iş birliği içinde olabildiklerini gösteren niteliktedir.[§]

İş birliği fikri burada karşılıklı avantaj temelinde ele alınmaktadır. Fakat iş birliğinin içeriği sadece bununla sınırlı değildir. Sevgi, şefkat, yardımseverlik, adalet, dostluk gibi birçok unsuru da barındırmaktadır. Rawls’ınki gibi bir bakış açısı merkeze karşılıklı/ortak yarar/avantajı ele aldığından özgeci bağları, diğerkamılığı arka plana ittiği ifade edilmektedir (Nussbaum, 2018, s. 114). İnsan sadece çıkar odaklı olmayıp aileye, dostluğa, ilkelere, hukuka karşı bağları olan, merhamet, saygı, şefkat gibi duygular besleyen ve bunlara göre davranabilen karmaşık bir canlıdır. Bir diğeriyle ilişki içinde olup bundan memnun olan toplumsal bir varlıktır. Buna göre başkalarıyla birlikte yaşama arzusu, “zoon politikon” olmasına dayalıdır. Karşılıklı avantaj temelli iş birliği varsayımının tek başına insan davranışlarını nitelirmede yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir.

Rawls, tarafları adalet duygusuna ve iyi anlayışına sahip olma özellikleriyle de tarif eder. Bu iki güç diğer iki nitelikle bağlantılıdır: makul ve rasyonel olma. Makul olma adalet ilkelerini anlayabilme, yerine getirebilme ve bu yönde eyleyebilme kapasitesini” (Rawls, 1980, s. 525) ifade eden adalet duygusuyla; rasyonel olma ise “bir iyi anlayışı oluşturabilme, onu değiştirebilme ve rasyonel olarak takip edebilme kapasitesi” (Rawls, 1980, s. 525) anlamına gelen iyi anlayışına sahip olma ile ilgilidir. Bu kapasite sayesinde insan ahlaki değerlendirmenin konusu olabilmektedir. Rawls için adalet duygusuna ve iyi anlayışına sahip olma kapasitesi ayrıca faydacılığa dair eleştirisinde rol

[§] Bkn. Waal, F. D. (2006). *Our Inner Ape*. New York: Riverhead Books.

oynamaktadır. Çünkü ona göre faydacılık toplam/ortak yararı gözettiği için bireyin dokunulmazlığını ortadan kaldırdığı gibi onları eşit ve özgür özneler olarak değerlendirmemekte, sözü edilen kapasitelerine saygı duymamaktadır. Faydanın odak olduğu yerde adaletin güvence altına alınması zorlaşmakta, bireysel hakların değeri göz ardı edilmektedir (Sandel, 2014, s. 23).

Rasyonel olma, bu özellikler arasında Rawls'ın eleştirilere maruz kalmasını sağlayan zayıf noktalarından biridir. Rasyonel olma; onur, değer ve saygı bağlantısı engelli bireylerin ve hayvanların durumu ile ilgili birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Bu zorluğun kökeninde Kant'ın amaç olarak insan fikri yatmaktadır. Kant'a göre "... insan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için genel rastgele kullanılacak bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir..." (Kant, 2002, s. 46). Öyleyse rasyonel olma, amaç ve şey olmayı belirleyen özelliktir. Buna göre bir değerlendirme yapılmaktadır. Rasyonellik üzerinden yapılan bir vatandaşlık tanımı insanlar arasında bir ayırım yapmakta, bu özelliğe sahip olmayanlar değer ve nitelik açısından birbirine denk vatandaşlar olarak görülmemektedir. İnsan, Kant'ın amaçlar krallığının bir üyesi olarak saygıyı hak etmekte, onura sahip varlık durumundadır. Fakat hayvan olmak, "kendisinde bir amaç olmamakta dolayısıyla görece bir değeri vardır" (Nussbaum, 2007, s. 131). O halde buradan hareketle rasyonel özne fikri savunulduğunda hayvanlar teorisinde kalacak, onlara dair sorunlar adalet kavramı içerisinde değerlendirilemeyecektir. Aynı şey bu manada engelli bireyler için de geçerli hale gelmektedir.

Hayvan, bitki değil de insan olmak kişilerin seçimi sonucunda olan bir şey değildir. İnsan olmaya karar vermediğimiz gibi insan olarak doğma konusunda da kişiye sorumluluk yüklenemez (Arnhart, 2013, s. 315). Bu, doğal piyangonun bir eseridir. Rasyonel olma da insanın irade göstermesiyle edindiği bir özellik değildir. Rawls doğanın keyfiliğinden kaynaklı olan adaletsizlikleri gidermeye çalışmaktadır. Daha sonra bahsedeceğimiz üzere adaletin ilkeleri bu çabayı içermektedir. O zaman rasyonel olma eğer bu keyfiliğin sonucunda edinilen bir nitelikse Rawls'ın sağlamaya çalıştığı adalet keyfi olan bir özellik olarak bağlantılı şekilde ifade edilmektedir. Aksine Rawls adaleti bu gibi hak edilmemiş özellikler üzerinden kurmamak için uğraşır. Yine de rasyonel olma, onun bu çabasında tutarlılığını sorgulatır niteliktedir.

Görülmektedir ki Rawls'ın inşa sürecinde tanımı verilen bireylerin yaşayabileceği, seçim yapabileceği ortadadır. Engelli ve yaşlı bireyler, dezavantajlı konumdaki kadınlar, çocukların yaşadıkları problemler hesaba katılmamaktadır, toplumsal iş birliğine katılamamakta, kamusal alandan dışlanmaktadır. Ortaya koyduğu kişi idesi dışındakiler ikincil duruma gelmektedir. Bu ise ayrımcılık ve

dışlanmayı ortaya çıkaracağından insanların birbirleriyle ilişkilerinde hiyerarşik bir bakış açısını yaratacaktır. Hayvanlarla ilgili sorunları da adaletin konusu içinde görmemektedir. Zira Rawls *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde hayvanlarla ilgili şunları ifade etmektedir:

“... Adalet kavramı ahlaki bir görüşün yalnızca bir parçasıdır. Adaletin görevlerini yerine getirmek için bir adalet duygusu kapasitesinin gerekli olduğunu iddia etmezken bu kapasiteden yoksun yaratıklara zaten katı bir adalet sağlamamız gerekmiyor gibi görünüyor. Ama onlarla ilgili ne de doğa düzeniyle ilişkimizde hiçbir şekilde gerekliliklerin olmadığı anlamına gelmez. Hayvanlara karşı zalim olmak kesinlikle yanlıştır ve bütün bir türün yok edilmesi büyük bir kötülüktür. Hayvanların durumlarında onların yaşam biçimlerine ve haz ve acı duygularına dair kapasiteleri açıkça şefkat/merhamet ve insanlık görevlerini dayatır. Bu kabul edilen inançları açıklamaya çalışmayacağım. Onlar adalet teorisinin kapsamı dışındadır ve sözleşme doktrinini doğal bir şekilde onları içine almak için genişletmek mümkün görünmemektedir...” (Rawls, 2017, s. 542).

Rawls’a göre bir teori ilk olarak normal durumlara çözüm getirebiliyorsa daha sonraki zor ve kompleks sorunlara yanıt verebilecek durumda olacaktır (Rawls, 2017, s.546). Anlaşılacağı gibi kendisi de ortaya koyduğu kişi idesi ile aslında birbirine benzeyen, normal kabul edilen bireylerden hareket etmektedir. Farklılığın ve çeşitliliğin yaratacağı problemleri sonraya bırakmaktadır. Görüşlerinin kapsayıcılığı bu anlamda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca teorisinin yapısı dolayısıyla yani önceliği adaletin gerektirdikleri üzerine vermesi onun adaletsizlikleri gözden kaçırmasına neden olmaktadır. Rawls ortaya koyduğu adalet anlayışının üstesinden gelmeye çalıştığı dört sorundan (hayvanların, engellilerin durumu, uluslararası adalet ve gelecek nesillerle ilgili konular) (Nussbaum, 2007, s. 23) bahseder. Uluslararası adalet ve gelecek nesiller ile ilgili problemleri daha sonraki eserlerinde gidermeye çalışır. Ancak diğer iki mesele ortada kalmakta, yaptığı açıklamalar yetersiz bulunmaktadır.

Rawls, orijinal konumdaki taraflardan önlerindeki seçeneklerden (hakkaniyet olarak adalet, utilitarian, karma, sezgici, egoist adalet anlayışları) en makul olanı seçmelerini bekler. Bu beklentinin altında yatan soru şudur: “Toplum, özgür ve eşit olduğu kabul edilen vatandaşlar arasındaki hakkaniyetli bir iş birliği sistemi olarak düşünüldüğünde, temel haklar ve özgürlükleri belirlemek ve vatandaşların bütün bir ömür boyu beklentilerindeki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri düzene koymak için hangi adalet ilkeleri en uygundur?” (Rawls, 2020, s. 70). Bilgisizlik peçesi altında ne durumda olduğumuzu bilmeden sanki peçe kalktığında dezavantajlıymışız gibi düşünmemizi ister. Alternatifler arasından maksimumun kuralına (*maksimum minimorum*) (Rawls, 2017, s. 180) göre seçim

yapmaya yönlendirilmişlerdir. Anlaşmaya varırken ortada olan belirsizlik halindeki riskten kaçınma seviyesini bu şekilde ifade etmektedir (Brighouse, 2014, s. 59; 2022, s. 62-63). Yalnız insanların içinde buldukları durumlarda her zaman maksimin kuralına göre hareket edecekleri net değildir. Çünkü riskten kaçınma düzeyi farklılaşabilir (Brighouse, 2014, s. 59; 2022, s. 63). Fakat taraflar hakkaniyet olarak adalet anlayışını seçmektedir. Rawls temkinli, güvenli yollarda hareket eden bir profil ortaya koymaktadır. Ona göre bu şekilde seçilen adalet ilkeleri gelişigüzel seçilmemiş olacaktır. Tarafların rasyonel seçimlerinin sonucunda adaletin iki ilkesine ulaşılabilecektir. Rawls tarafların adalet ilkelerinin seçimini “birbirlerine duydukları saygıyı ifade etme arzusuyla” (Arnhart, 2013, s. 310) açıklar. Burada o, tarafların Kant’ın amaç olarak insan anlayışından hareket ederek kimseyi araçsallaştırmadan davranmayı istediklerini belirtir. Yani kimse başkasının çıkarı uğruna kendisinininkini gözden çıkarması için zor kullanmayacak şekilde muamele edilmeli (Arnhart, 2013, s. 310). Gerçekten insan doğası Rawls’ın belirttiği gibi iyi yönde isteklerle mi hareket etmektedir? Elbette insan salt kötü veya iyi değildir. Ama tasarıda bunu kabul edebilsen bile reelde insanların birçoğundan böyle bir muhakemeyi bekleyip beklememek tartışmalıdır.

Adaletin ilkeleri, *Political Liberalism* adlı eserinde son olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

“a. Herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır ve bu düzen herkes için aynıdır; bu düzende, eşit siyasal özgürlüklerin, ama sadece bu özgürlüklerin, değerleri eşit olarak sağlanır.

b. Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı üyelerinin en çok yararına olacak şekilde olmalıdır” (Rawls, 2019, s.51).

Adaletin ilk ilkesiyle Rawls bireylerin eşit temel haklara sahipliğini onaylar. Toplanma ve ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, oy kullanma hakkı, vicdan ve düşünce özgürlüğü gibi (Rawls, 2003, s. 29) temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesiyle alakalıdır. Toplumun sosyo-politik yapısıyla ilgili olan ilkedir (Hünler, 1997, s. 56). İkinci ilke, adil fırsat eşitliği ve farklılık ilkesinden oluşmaktadır. Buna göre görev ve mevkiler cinsiyet, ırk, sınıf gibi unsurlar dikkate alınmadan, yetenek açısından benzer kişilere açık olacak; kişilerin kaderin rastlantısallığıyla sahip olduğu yeteneklerden kazandıkları dezavantajlarının yararını sağlaması şartıyla onaylanacaktır. Yani ilkeler, “hangi malların dağıtılması gerektiği, bu malların hangi ihtiyaçları tatmin ettiği, neden ihtiyaçlara katkıdan daha fazla ayrıcalık tanındığı ve dağıtımın özgürlüğe karşı nasıl dengelenmesi

gerektiği” (Fleischacker, 2013, s. 216) sorularına cevaplar sunmaktadır. Rawls’ın adil dağıtıma dair bu girişimi, “dağıtıcı adaletin ilk olarak kesin bir tanımın verilmesi” (Fleischacker, 2013, s. 216) şeklinde yorumlanmıştır.

İlkelerin bu şekilde sıralanmasının bir anlamı vardır: “Özgürlüğün öncüllüğüyle ben, birinci eşit özgürlük ilkesinin ikinci adalet ilkesinin üzerindeki önceliğini kastetmekteyim. İki ilke de sözlüksel sıradadır ve bu sebepten dolayı özgürlükle ilgili istekler daha önce yerine getirilmelidir. Bu yerine getirilmediği sürece diğer hiçbir ilke devreye giremez” (Rawls, 2017, s. 273). Bu şekilde özgürlük maddi kazançların karşısında feda edilemeyecek, sadece özgürlük söz konusu olduğunda kısıtlanabilecektir. Özgürlük diğer değerlerden öne çıkarılmaktadır. Özgürlüğün önceliğini savunması da onun liberal geleneği sürdürdüğünün bir göstergesidir (Gray, 2003, s. 68). Ancak Rawls’ın özgürlüğe verdiği önceliğin devam ettirilebilir olmadığı ifade edilmektedir. Zira onun savunduğu çerçevede hareket edildiğinde iyi anlayışlarının konuya dahil olamayacaktır. Kişinin özgürlüğe dair anlayışı, iyi anlayışından bağımsız değildir. Özgürlüğün değerine dair yargılar farklılaşmaktadır. En büyük özgürlüğün neliği hakkındaki ayrışma özgürlüğün önceliğinin sürdürülemeyeceğini düşündürmektedir (Gray, 2003, s. 68,69). Aynı zamanda ilkeler arasındaki bu lexical düzende ortaya çıkan özgürlüğün önceliği birincil değerler açıklamasıyla tutarsızlık yaratmaktadır. Özsaygıyı Rawls, sosyal birincil değerler içinde daha yüksek derecede önemli olarak görür. Özsaygıya sahip olma yolunda temel hak ve özgürlükler, fırsatlar yardımcı konumundadır. Özgürlüğün önceliği özsaygı söz konusu olduğunda görmezden gelinmektedir.

Herkes eşit yeteneklerle doğmamıştır:

“...Doğal dağılım ne adil ne de gayri adildir. Kişilerin toplumda bazı pozisyonlarda doğmaları da gayri adil değildir. Bunlar sadece doğal olgulardır. Adil veya gayri adil olsun kurumların bu olgularla meşgul olmaları gerekir...İki ilke talihin keyfiliğiyle karşılaşmanın adil yoludur ve diğer yolların kusurlu olduğu hususu kuşkusuz ise, bu ilkeleri tatmin eden kurumlar adildir” (Rawls, 2017, s. 129).

Rawls bu hak edilmemiş eşitsizliği ortaya koyduğu ilkelerle gidermeyi denemiştir. Kurumların bu rastlantıyla kurdukları ilişki ile bahsedilen eşitsizliklerin ortadan kaldırılması düşünülmektedir (Uygur, 2014, s. 715). Adaletin ikinci ilkesi olan fark ilkesi ile Rawls eşitsizliklerin meşruluğunu avantajlıların kazancını dezavantajlıyla ilişkisi açısından ortaya koymaya çalışır. Fark ilkesi, kaderin rastlantısallığının sonucu olan yeteneklerin kazançlarının dağıtımda ortak değer olarak görüldüğünü, toplumun yeniden dağıtmaya hakkı olduğunu ifade etmektedir (Rawls, 2017, s. 128-129). Talihin keyfiliğinin neticesi olan donanım/ yeteneklerden elde edilen kazançların bölüşülmesini istemektedir. Dolayısıyla kişi,

kazanç elde etmesini sağlayan doğal yeteneklerin sahibi şeklinde ifade edilemeyecektir. Doğal yeteneklerin koruyucusu, gözeteni yahut bunların bulunduğu, kendisinde toplandığı bir yer olarak görülmektedir (Sandel, 2014, s. 95). Bu yüzden insan bir depo konumundadır ki Rawls, kişilerin depodaki yeteneklerin sağladığı kazançlar üzerinde özel bir talepte bulunmalarının söz konusu olmadığını belirtir. Fark ilkesinin kabulü kazançların ortak servet olarak bölüşüleceği üzerinde uzlaşıldığı anlamına gelir. O halde kişiler arasında yeteneklerin dağılımı konusunda hayıflanmalar ortadan kalkacaktır. Yetenekler ve genetik arasındaki bağlantı önemli olmaktan çıkacaktır (Sandel, 2014, s. 99).

Keyfilik üzerinden Rawls kişilerin üstünlüklerinin sahibi olmadığını söyler fakat neden bunlar ortak servet olarak görülmelidir? Bu açıdan yetenekler ile kişiler arasındaki bağlantı ne kadar keyfilik barındırıyorsa Rawls'ın yetenekler ile ortak servet fikri arasındaki ilişkisi de o kadar keyfi görünmektedir. Eğer kişi yeteneklerin sahibi değil de yeteneklerin barındığı bir depo durumunda olduğu iddiası temel alınacaksa bunların toplumun yetki alanına girdiği neye dayanarak iddia edilecektir (Sandel, 2014, s. 124-125)? Öyleyse kişiye ait olmadığı ileri sürülen yetenekler toplumun sahipliğine nasıl girmektedir? Nozick'in bu sorulara bir cevabı vardır: Yetenekler ve onlardan elde edilen kazançlar gökyüzünden düşen bir kutsal yemek durumunda olsaydı farklılık ilkesi üzerinde uzlaşım sağlanabilecektir (Nozick, 2006, s. 259).

Fark ilkesinin belirttiği durumun dezavantajlıların negatif duygulara kapılmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Bu ise dezavantajlıların özsaygılarını kaybetmelerini sağlayacak (Arnhart, 2013, s. 311), kendilik algılarında sorunlar ortaya çıkaracaktır. Dezavantajlı kişi; yoksul, başkalarına gereksinim duyan şeklinde kendini etiketleyecek, avantajlıya karşı da kıskançlık gibi duygular besleyebilecektir (Arnhart, 2013, s. 311). Aslına bakılırsa konunun diğer muhatabı olan avantajlı da bu şekilde kendini düşünülebilir. Çünkü fark ilkesiyle avantajlı, dezavantajlı için bir araç olarak görülmektedir. Araçsallaştırmanın kişilerin kendilik algılarında olumsuzluklara sebep olabileceği ileri sürülmektedir. Rawls daha önce ifade edildiği gibi Kant'ın amaç olarak insan fikrinden yararlanmıştır. Yalnız fark ilkesi açısından avantajlının araçsallaştırıldığı kabul edilirse amaç olarak insan anlayışıyla da bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Avantajlı ve dezavantajlı bireylerin eşit değeri hususu tartışmalı hale gelmektedir.

Avantajlının kazancı ancak ve ancak dezavantajlıya yararı açısından, koşullu bir onay ile kabul edilmektedir (Uygur, 2014, s. 730). Rawls'a göre avantajlı olmayı sağlayan yetenekler veya özellikler kişi kendisi olduğu için verilmiş değildir. Doğal piyango sonucudur. Bu durumda avantajlı, avantajlı olmasının bedelini fark ilkesiyle ödemektedir. Avantajlının avantajı da kendisinden kaynaklı bir şey değildir ki fark ilkesinin avantajlıya avantajının sorumluluğunu

yüklediği iddia edilmektedir. Avantajlının kendisinden kaynaklanmayan bir durumun karşılığını üstlenmesi problemi tartışmanın şiddetini arttırmaktadır.

Kaderin rastlantısallığı dolayısıyla bazı insanlar üstünlüklere sahip olmakta ki bu da doğal eşitsizliği ortaya çıkarmaktadır:

“Theory, S17’de doğuştan yeteneklerin dağıtımındaki yerimizi (ahlaki liyakat anlamında) hak ederek kazanmadığımız söylenmektedir. Bu ifade ile herkesin bildiği ahlaki bir gerçek dile getiriliyor. Kim bunu inkâr edebilir ki? Gerçekten insanlar başkalarından daha yetenekli olarak doğmayı (ahlaken) hak ettiklerini mi düşünüyorlar? Kadın yerine erkek olarak veya erkek yerine kadın olarak doğmayı (ahlaken) hak ettiklerini mi düşünüyorlar? Fakir aile yerine zengin bir ailede doğmayı hak ettiklerini mi düşünüyorlar? Hayır” (Rawls, 2020, s. 109).

Rawls için keyfi olan yeteneklerimiz/üstünlüklerimiz tesadüfidir. Bu rastlantısallık dolayısıyla kişinin yeteneklere sahipliği söz konusu olmadığından bir şeyleri hakkettiğini söyleyemeyiz (Sandel, 2014, s. 112). Fakat burada şu noktaya dikkat etmek gerekir: Örneğin Michael Jordan** boy uzunluğu, sportif yapısı, karakteri, basketbola dair yatkınlığı, yeteneği vb. özellikleri ile iyi bir basketbol oyuncusu olmaya adaydır. Ancak tek başına yeteneği onu bir yere kadar götürebilir; yeteneği çalışmadıkça, egzersiz yapmadıkça gelişemeyecek ve bugün bulunduğu noktada olamayacaktır. Dolayısıyla Jordan çaba gösterdiği için de herkesin bildiği, alanında isim yapmış iyi bir oyuncudur. Yaşamını iyi bir basketbolcu olmak adına düzenlemiş, ağır egzersizlerin olduğu programlara riayet etmiş, zamanını, gücünü bu amaç doğrultusunda ayırmıştır. Bu durumda Jordan’ın emeğinin karşılığı olan geliri/başarıyı hak etmediği söylenebilir mi? Eğer özgürlüğün önceliği var ise Jordan’ın kazancı konusunda istediğini yapması özgürlük bağlamında değerlendirilemez mi? Rawls için liberal bir anlayış; özgürlüğün önceliğini gözetmeli, bazı hak ve özgürlükleri ele almakla birlikte vatandaşların bunları kullanabilmeleri için gerekenleri sağlamalıdır” (Uygur, 2014, s. 714). Bu açıdan Rawls’ın anlayışı da liberal olarak değerlendirilmektedir. Ancak Jordan’ın durumunda ortaya koyduğu düşünceler arasında uyumsuzluklar meydana gelmektedir. Eşitliğin sağlanması yolunda özgürlüklerin gözden çıkarıldığı savunulmaktadır (Arnhart, 2013, s. 311). Bireylerin hak ve özgürlükleri, Rawls’ın hak ediş ile ilgili düşünceleri açısından tehlikeye girdiği ileri sürülmektedir. Rawls için yeteneklerin geliştirilmesinde gösterilen çaba hak ediş için temel olamamaktadır. Zira ona göre çaba da sosyal koşullara bağlıdır (Arnhart, 2013, s. 314). Jordan örneğiyle açıklamak gerekirse Rawls için Jordan’ın gelişimi kendisi

** Örnekle ilgili ayrıntılı bilgi için bkn. Sandel, M. (2013). Adalet: yapılması gereken doğru şey nedir? Mehmet Kocaoğlu (Çev.). 1.Baskı, Ankara: BigBang Yayınları.

dışındaki insanlarla birlikte, onların destekleri ile olmuştur. Aile bağları, arkadaşlık, koç-oyuncu ilişkisi vb. sosyal koşulların yardımının Jordan'a başarıyı getirmesi Rawls'a göre iyi talihin göstergesidir. Burada şu düşünülebilir: Eğer Jordan'ın başarısı diğerlerinin yardımını da gerektiriyorsa fark ilkesi bu yardımın karşılığını sağladığı ileri sürülebilir mi?

Rawls'ın dezavantajlılık ile toplumsal birincil değerler arasında kurduğu ilişki fark ilkesinin uygulanması konusunda soru işaretleri doğurmaktadır. Zira daha önce değindiğimiz gibi doğal birincil değerler adil dağıtıma tabi olmadığından engelli bir birey avantajlı kategorisinde değerlendirilecektir. Burada bir adaletsizliğin olduğu açıktır. Argüman biraz daha ileri bir noktaya taşındığında ortaya çıkan adaletsizliğin güçleneceği iddia edilmektedir. Çünkü yaşam iyinin, mutluluğun doğrusal çizgisi üzerinde gitmemektedir. Kötü birçok olay, durum ve kaza ile karşılaşmaktadır. Bütün insanlar bir gün dezavantajlı olma potansiyeline sahiptir. O halde "avantajlı durumdayken dezavantajlı duruma geçildiğinde fark ilkesi yine aynı şekilde uygulanacak mı?" sorusu gündeme gelmektedir. Hareketlilik konusunda engeli olmayan bir kişi geçirdiği kaza sonucu tekerlekli sandalye kullanmaya başladığında durum ne olacaktır? Rawls'ın cevabı açıktır: Hiçbir şey değişmeyecektir. Zira doğal birincil değerler adil dağıtıma dahil edilmemektedir. Engeli sahip olan bu kişi için fark ilkesi geçerli olacaktır. Avantajlı konumundan dolayı kazancının dezavantajlılarla ilişkisi fark ilkesi uyarınca devam edecektir. Anlaşılacağı üzere ilkenin içeriği ve uygulanması, adaleti sağlama amacı güderken pek çok adaletsizliğe sebep olmaktadır. "Eşitlik ve özgürlüklerin uzlaşması" (Arnhart, 2013, s. 308) hedefi için getirilen ilkeler, ulaşılabilecek noktadan farklı konumlara götürmektedir.

SONUÇ

Rawls adil topluma ulaşmak için adil bir usulün gerekliliğini vurgulamış, teorisinde buna uygun olarak gelişim çizgisi ve araçları belirlemiştir. Ancak görülmektedir ki metodolojisi onun gerçekle bağı ile ilgili sorunlar yaratmaktadır. Rawls soyutlamalar yapmakta, varsayımlar ortaya koymakta, bir kurgudan bahsetmektedir. Bu kurgunun ise gerçeklikle arasında uzak mesafeler bulunmaktadır. Zira " taraflar bilgisizlik peçesinden niye kurtulamamaktadır, neden bu şekilde davranmalıdır, riskli yolları tercih edebilirler miydi?" gibi birçok soru ortaya çıkmaktadır. Rawls ideal bir düzene ulaşmak için sınırlamalar koymakta, gidilecek belli bir yolu sunmaktadır. Dolayısıyla kurgunun yönünün tayin edilmesiyle istenilen sonuca ulaşmakta, başka bir ihtimal düşünülmemektedir. Bireylerin seçim özgürlüğü görmezden gelinmektedir.

Adaletin içeriğini toplumsal kurumlarla açıklaması, onun temel yapı üzerinden hareket etmesini sağlamıştır. Temel yapının birey ve toplum üzerindeki

belirleyiciliği adil bir şekilde düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu ise adaletin ilkeleri temel alınarak yapılacaktır. Ancak Rawls'ın temel yapı konusundaki belirsizliklerinin adaletsiz durumları ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Ailenin temel yapı içerisinde ele alınmasına rağmen adalet ilkelerinin doğrudan uygulanamayacağını ifade etmiştir. Aile içinde yaşanan adaletsizlikler görünmez olurken adil yurttaşların yetişmesi nasıl sağlanacak belli değildir. Bu, ailenin mahremiyetini koruma yolunda bir adım olarak görülebilecekse de bir takım dışarıdan sınırlamalarla aile içindeki adaletsizliklerin çözülme imkânı, hakların, özgürlüğün ve eşitliğin sağlanması sorgulanır hale gelmektedir.

Sözleşme fikrinden ve Kant'ın fikirlerinden yararlanarak kendi teorisini ortaya koyan Rawls bu çerçevede başlangıç durumu, bilgisizlik peçesi fikrini kullanmaktadır. Peçe Rawls'ın eşitliği ve tarafsızlığı sağlama aracıdır. Ancak bilgisizlik peçesinin sınırladığı bilgiler, bireylerin birbirlerine karşı davranışlarını, politikaları etkilemektedir. Kadın olmak, beyaz-siyah olmak, engelli olmak kişinin hayatını ciddi şekilde yönlendirmektedir. Peçeyle sınırlandırılan insan soyut bir varlık olarak kalmakta, kimliksiz bırakılmaktadır.

Rawls adaleti sağlama yolunda toplumsal kurumları önemsemektedir. Dolayısıyla kurumların adil olması gerekmektedir. Adilliği sağlayan da tarafların rıza gösterdikleri, üzerinde uzlaştıkları adalet ilkeleri olacaktır. Yani taraflar iş birliğinde olmalıdır. Fakat öncelikle taraflar kimdir? sorusu cevaplanmalıdır. Rawls belirli özellikler atfettiği kişilerle adaletin tesis sürecini açıklamaktadır. Bu ise tanımlamalarına uymayan kişilerin karar verme noktasında dışlanmasına sebep olmaktadır. Eşit değer, vatandaşlık ve saygı konusunda tutarsızlıklar barındırmaktadır. Araçsallaştırmamayı temel almasına rağmen, siyasi kişi idesi ve ikinci adalet ilkesi tam tersi yönde sonuçlar doğurmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin korunması tehlikeye girmektedir.

Dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının giderilmesi, hak ve özgürlüklerinin korunması gerekliliği "insan olma" paydasını paylaşmaktan ileri gelmektedir. Bunun yanında her ne kadar filozoflar farklı unsurlara dayandırarak açıklasalar da hayvanların hakları olduğunu da unutmamak gerekir. Onurlarına uygun, saygıya layık oldukları göz önünde bulundurularak davranılmalıdır. Zira insan dünyada tek başına değildir. Hayvanlarla ilişkimizi onur, saygı ve haklar çerçevesinde düzenlemenin gereği ortaya çıkmaktadır. Rawls'ın kurgusunda hayvanlara dair problemlerin adalet içerisinde ele alınmaması hayvanlara karşı adaletsiz davranışların değerlendirilmesinde istenmeyen sonuçları doğuracaktır.

İhlal edilemez hakların olduğu vurgusu, özgürlüğün önceliği bireyin özgürlüklerini korumaktadır. Bilgisizlik peçesi ve ilkeler arasındaki düzen ile toplumsal çıkarın bireyin hak ve özgürlüklerini engellenmesini önlemek ister. Bu

anlamda faydacılığa eleştirisini ortaya koymuş olur. Ancak birincil değerler, hak ediş, fark ilkesi gibi unsurlar onun teorisinde ulaşmak istediklerinden çok farklı neticelere götürmüştür. Onun teorisi herkes için adalet yerine bazılarımız için adaletin olduğu ve kapsayıcılıktan uzak bir hale gelmektedir.

Sonuç olarak Rawls'ın hakkaniyet olarak adalet teorisinin esasları ortaya konulurken eleştirilen yönleri de ifade edilmektedir. Bu minvalde Rawls'ın ileri sürdüğü görüşlerin, hedeflerin istenilen noktaya ulaşip ulaşılmadığı tartışmaya açılmıştır. Ancak yararlandığı kaynaklar itibariyle de teorisinin gerçekte bağlı arzulanan şekilde kuramadığı görülmektedir. Alternatif bir teori sunma çerçevesinde özgürlük ve eşitliği uzlaştırma yolunda ilerlerken aksi yönde neticelere vardığı ifade edilmektedir. Amaç olarak insan anlayışını kendi fikri dönüşümüne tabi şekilde kullanmış olsa da getirmiş olduğu ilkelerle anlayışını, araçsallaştıran yapıya dönüşmektedir. Eşitlikten bahsederken eşitsizlik durumları yaratmaktadır. Birbirine benzer kişi ve toplumlar için geçerli olan bir teori durumundadır. Özgürlüğü savunurken özgürlükleri ihlal eden sonuçlar doğurmaktadır. Elbette her teorisinin eleştirilen yönleri olmaktadır. Burada da yapılmak istenen eleştiriye açık olan yönleri belirtilerek tartışmaya açmaktır. Rawls'ın hakkaniyet olarak adalet teorisi özelinde başlangıçtan itibaren dezavantajlı gruplar ve canlıların sorunlarının hesaba katılması gerekliliğinin sorunların çözümünde faydalı olacağını ve gerçeği yansıtan analizlerin yapılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup yazar katkı oranı %100'dür. Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arnhart, L. (2013). *Platon'dan rawls'a siyasi düşünce tarihi*. (çev. Ahmet Kemal Bayram). 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

Brighouse, H. (2014). *Adalet*. Ankara: Epos Yayınları.

Brighouse, H. (2022). *Adalet teorileri çağdaş bir tartışma*. (çev. İsmail Yılmaz) 1. Baskı, Ankara: Fol Kitap.

Callinicos, A. (2000). *Equality*. Polity Press.

Fleischacker, S. (2013). *Dağıtıcı adaletin kısa tarihi*. (çev. Gökhan Murteza & Eylem Y. Murteza). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Gray, J. (2003). *Liberalizmin iki yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Güneş, I. (2017). Rawls'ın adalet anlayışının amerikan siyaset kuramına ve felsefesine katkısı. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 19, Cilt: 19, s. 103-120.

Hünler, Z. S. (1997). *Rawls ve macintyre iki adalet arasında*. Ankara: Vadi Yayınları.

Kant, I. (2002). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi*. (çev. İoanna Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

McIntyre, A. (2001) *Erdem peşinde*. (çev. Muttalip Özcan), İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet, ütopya*. (çev. Alişan Oktay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Nussbaum, C.M. (2000). *Women and human development: the capabilities approach*. Cambridge University Press.

Nussbaum, C.M. (2003) Capabilities as fundamental entitlements: sen and social justice, in *feminist economics* 9(2-3), s.33-59, <https://philpapers.org/archive/NUSCAF.pdf>

Nussbaum, C.M. (2007) *Frontiers of justice: disability, nationality, species membership*. Harvard University Press.

Nussbaum, C.M. (2018). *Yapabilirlikler yaratmak: insani gelişmişlik yaklaşımı*. (çev. Selda Somuncuoğlu). İletişim Yayınları.

Okin, M.S. (1987) Justice and gender. *Philosophy &Public Affairs*, Vol 16., No.1.

Rawls, J. (1980). Kantian constructivism in moral theory. *The Journal of Philosophy*, Vol.77, No.99, 515-572.

Rawls, J. (2003). Bölüşürücü adalet. (çev. Vural Fuat Savaş). *HFSA* 7.Kitap, 29-30.

Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi*. (çev.Vedat Ahsen Çoşar),. Phoenix Kitapevi.

Rawls, J. (2019). *Siyasi liberalizm*. (çev. Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

Rawls, J. (2020). *Hakkaniyet olarak adalet*. (çev. Osman Baş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Sandel, M. (2013). *Adalet: yapılması gereken doğru şey nedir?* (çev. Mehmet Kocaoğlu). 1.Baskı, Ankara: BigBang Yayınları.

Sandel, M. (2014). *Liberalizm ve adaletin sınırları*. (çev. A. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Sen, A. (1979). Equality of what?. https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Sen-1979_Equality-of-What.pdf

Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma*. (çev.Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları.

Sen, A. (2009) *The idea of justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

Uygur, G. (2003). John rawls'ın ardında. *HFSA*, 7. Kitap, 5-11.

Uygur, G. (2014). John rawls. Ahu Tunçel & Kurtul Gülenç (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi* içinde (ss.712-736). Ankara: Doğu Batı Yayınları

Waal, F. D. (2006). *Our inner ape*. New York: Riverhead Books.

Yayla, A. (2013). *Hangi liberalizm?* Ankara: Liberte Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 19.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 29.05.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1253265>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 580-598
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GLOBAL EMTİA ENDEKSİ İLE BIST SEKTÖR ENDEKSLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER: YEREL VE ULUSLARARASI YATIRIMCILAR İÇİN ÇIKARIMLAR

Mevlüt CAMGÖZ*

Öz

Emtialar hem bir maliyet girdisi hem de bir yatırım aracı olarak ekonomik ve finansal açıdan önem arz etmektedir. Emtia fiyatlarının firmaların üretim maliyetlerini etkileyerek hisse senedi performansında belirleyici bir unsur haline geldiği bilinen bir olgudur. Ayrıca, piyasa katılımcıları emtiaları hem bir yatırım alternatifi hem de çalkantılı dönemlerde güvenli varlık olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla genel ekonomiye ve finansal piyasalara etkisi bakımından emtia fiyat hareketleri hem firmalar hem de yatırımcılar tarafından takip edilen bir gösterge haline gelmiştir. Bu çalışmada global emtia fiyat endeksiyle BIST sektör endeksleri fiyatı arasındaki kısa ve uzun dönem asimetrik ilişkiler incelenmektedir. Araştırma metodolojisi olarak NARDL modeli benimsenmiştir. Ampirik bulgulara göre, sektör endeksleri ile emtia fiyat endeksi arasında uzun dönemde nonlineer eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Emtia fiyat artış ve azalışlarının kısa ve uzun dönem etkileri sektör bazında farklılaşmakta ve asimetrik özellik göstermektedir. Ulaşılan bulgular emtia fiyatlarının sektörel etkilerinin heterojen olduğunu ve aynı zamanda BIST hisse senedi piyasasının global emtia piyasaları ile entegre hale geldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan sonuçlar emtia piyasalarının finansallaşması olgusunu desteklemektedir. Elde edilen bulgular yatırımcıların varlık dağılımı ve risk yönetimi kararlarında emtia fiyatlarının etkilerini doğru değerlendirmelerine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emtia Fiyatları, Sektör Endeksleri, Emtia Piyasalarının Finansallaşması, Nonlineer ARDL Modeli.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Camgöz, M. (2023). Global emtia endeksi ile BIST sektör endeksleri arasındaki asimetrik ilişkiler: Yerel ve uluslararası yatırımcılar için çıkarımlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 580-598.

*Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-7106-3293, mevlut.camgoz@btu.edu.tr.

Bu çalışma 22-24 Haziran 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen Dokuz Eylül Üniversitesi ev sahipliğinde, Sosyal Bilimler Enstitüsü koordinatörlüğünde düzenlenen “Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Dönüşüm” temalı I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuş olan tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

Etik kurul onayına ihtiyaç yoktur.

ASYMMETRIC RELATIONS BETWEEN GLOBAL COMMODITY INDEX AND BIST SECTORAL STOCK MARKET INDEXES: IMPLICATIONS FOR LOCAL AND INTERNATIONAL INVESTORS

Abstract

Commodities have crucial importance economically and financially as both a cost input and an investment tool. It is a known fact that commodity prices become a determining factor in stock prices by affecting the production costs of companies directly. In addition, market participants consider commodities both an investment alternative and a safe haven asset in turbulent market conditions. Therefore, commodity price movements have become an indicator followed by both managers and investors in terms of their impact on the general economy and financial markets. This study investigates the short and long-term asymmetric relations between the global commodity price index and BIST sector index prices. The NARDL model was adopted as the research methodology. According to the empirical findings, a long-term nonlinear cointegration relationship was found between the sector indices and the commodity price index. The short- and long-term effects of commodity price increases and decreases differ by sector and exhibit asymmetrical characteristics. Findings indicate that the sectoral effects of commodity prices are heterogeneous, and that the BIST stock market has become integrated with the global commodity markets. Therefore, the results obtained in this study support the phenomenon of financialization of commodity markets. The findings will help investors evaluate the effects of commodity prices on asset allocation and risk management decisions.

Keywords: *Commodity Prices, Industry Indices, Financialization of Commodity Markets, Nonlinear ARDL Model.*

GİRİŞ

Emtialar hem bir maliyet girdisi hem de bir yatırım aracı olarak ekonomik ve finansal açıdan önemli bir fonksiyon arz etmektedir. Emtia fiyatlarının firmaların üretim maliyetlerini etkileyerek hisse senedi performansında belirleyici bir unsur haline geldiği bilinen bir olgudur. Buna ilaveten günümüzde çeşitlenen finansal teknolojiler sayesinde piyasa katılımcıları emtiaları hem bir yatırım alternatifi hem de çalkantılı dönemlerde güvenli varlık olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla genel ekonomiye ve finansal piyasalara etkisi bakımından emtia fiyat hareketleri hem firmalar hem de yatırımcılar tarafından takip edilen bir gösterge haline gelmiştir. Bu nedenle Covid-19 pandemisinin olumsuz ekonomik etkilerinin devam ettiği global ekonomide, emtia fiyatlarındaki artışların tüm dünyanın gündemine oturmuş olması bir tesadüf değildir. Özellikle gelişmekte olan ülkelere özgü dinamikler emtia fiyatlarının daha yakından takip edilmesini gerektirir. Türkiye özelinde karşılaştığımız enerji açığı ve ara malı ithalatına dayalı üretim modeli gibi olgular, ülkemizi emtia fiyat artışlarına karşı daha kırılgan bir ekonomik ve finansal yapıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Türkiye’de olduğu gibi diğer dünya ekonomilerinde de emtia fiyatlarındaki değişimlerin ekonomik ve finansal etkileri bilim insanları ve politika yapımcılar

tarafından merak edilen bir olgu olmuştur. Nitekim son dönemde emtia fiyatlarının ekonomik ve finansal etkileriyle ilgili geniş bir literatür oluşmuştur. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değerlendirilecek olan bu çalışmalar neticesinde emtia piyasalarının finansallaşması (financialization of commodity markets) kavramı ortaya çıkmıştır. Emtia piyasalarının finansallaşması kavramı emtia piyasalarının fiziksel bir risk yönetimi aracı amacıyla kullanılmasından ziyade yatırımcılar tarafından ayrı bir varlık sınıfı olarak görülmesi olarak tanımlanabilir.

Bu çalışmanın amacı global emtia fiyat endeksiyle BIST sektör endeksleri fiyatı arasındaki kısa ve uzun dönem asimetrik ilişkileri ortaya koymaktır. Başka bir deyişle, BIST hisse senedi piyasasının global emtia piyasalarıyla entegre olup olmadığı ve sektör endekslerinin global emtia fiyatlarındaki değişime nasıl tepki gösterdiği kısa ve uzun dönem analizlerle araştırılmaktadır. Analiz metodolojisi olarak NARDL (Nonlinear Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif) modeli benimsenmiştir. NARDL modeli farklı bütünleşme derecelerine sahip değişkenler arasındaki ilişkilerin ele alınabilmesi, kısa ve uzun dönem ilişkilerin asimetrik yapıda analizine imkân sağlaması gibi açılardan çeşitli avantajlar barındırmaktadır (Fousekis vd., 2016, ss. 501-504).

Hisse senedi ve emtia piyasaları arasındaki ilişki, varlık dağılımı, politika oluşturma ve risk yönetimi üzerindeki önemli etkileri açısından ilgi çekicidir. Emtia ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkilerin araştırılması Türk sermaye piyasalarının gelişmesinin desteklenmesi ve yabancı sermaye çekebilme için gereklidir. Özellikle finansal piyasaların gelişimi ve kalkınmanın finansmanı yönünden emtia ve hisse senetlerinden oluşan portföylerin risk ve getiri karakteristiğinin bilinmesi yatırımcılar için kısa, orta ve uzun vadede işlevsel olabilir. Bu olgu aynı zamanda, BIST hisse senedi piyasasının küresel yatırımcılar için alternatif bir yatırım aracı olarak nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair geliştirilecek stratejilerde de belirleyici olacaktır. Bu araştırmanın diğer bir katkısı da emtia piyasalarının finansallaşması bağlamında geliştirilen literatüre Türkiye piyasaları tarafından yeni ampirik bulgular sağlamaktır.

Çalışmanın takip eden bölümünde emtia ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkilerin çeşitli ülke ve metodolojilerle incelendiği literatürün bir özeti sunulmuştur. Veri seti başlığında bu çalışmada kullanılan verilerin özelliği, verilerin sağlandığı kaynaklar, tanımlayıcı istatistikler ve birim kök testleri yer almaktadır. Metodoloji başlığında NARDL modelinin analitik gösterimi özetlenmiştir. Ampirik bulgular başlığında NARDL modeli kısa ve uzun dönem asimetrik katsayı tahminleri, diagnostik testler ve bulgulara ilişkin temel yorumlar yer almaktadır. Sonuç kısmı ise araştırma bulgularının bir özeti ve politika çıkarımlarına tahsis edilmiştir.

LİTERATÜR

Petrol fiyatlarıyla hisse senedi getirileri arasındaki ilişki 1970'ler sonrasında merak edilen bir konu olmuştur. Wei (2003, s. 322), 1973-74 petrol krizinin hisse senedi getirilerinde dikkate değer bir etkisi olmadığını göstermiş olsa da daha yakın dönemli çalışmalar petrol fiyatlarındaki yükselişlerin hisse senedi piyasalarını olumsuz yönde etkilediğini iddia etmektedir (Soucek & Todorova, 2013, ss. 569-570; Xu, 2015, s. 2623; Diaz vd., 2016, s. 428). Diğer önemli bir emtia grubu olan kıymetli madenler daha çok güvenli liman fonksiyonu açısından incelenmiştir. Bazı çalışmalarda altının güvenli liman özelliği gösterdiği ve korunma sağladığı ortaya konmuştur (Baur & Lucey, 2010, s. 228; Baur & McDermott, 2010, ss. 1897-1898). Ayrıca, ampirik çalışmaların çoğu, altın ve borsa getirileri arasında tek yönlü bir ilişki olduğunu açığa çıkarmıştır. Geçmiş altın fiyatları hisse senedi getirilerinin tahmin edilmesinde iyi bir göstergedir (Patel, 2013, s. 107; Mensi vd., 2014, ss. 15-16; Kumar, 2017, s. 203).

1990'lı yıllardan sonra teknolojik imkanların gelişmesi ve emtialarla ilgili yapılan yasal düzenlemeler 2000'li yıllarda yatırımcılar arasında yeni alternatiflerin doğuşuyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde son yıllarda emtia fiyatları ile menkul kıymet piyasaları arasındaki ilişkilere ilişkin literatür oldukça genişlemiştir (Johnson & Soenen, 2009, ss. 80-81; Creti vd., 2013, s. 21; Chiarella vd., 2016, ss. 25-26; Stuermer, 2017, ss. 24-25; Drechsel & Tenreiro, 2018, s. 215; Ornelas & Mauad, 2019, s. 352; Kang vd., 2020, s. 12). Bu çalışmalarda genel olarak emtia fiyat şokları ile borsa dalgalanmalarının birbiriyle ilişkili olduğu ve emtia fiyatlarındaki değişimin reel ekonomik aktiviteyi etkilediği ortaya atılmıştır.

Yasal mevzuat ve finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler günümüzde emtia piyasalarının finansallaşması (financialization of commodity markets) kavramını gündeme getirmiştir. 2008 yılında Emtia Vadeli İşlemleri Ticaret Komisyonu (CFTC) tarafından yayımlanan bir rapora göre, erken dönemden itibaren çeşitli emtia vadeli işlem endekslerine yatırım girişleri 2000 yılından 30 Haziran 2008'e kadar toplam 200 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (CFTC, 2008, s.y.). Dolayısıyla emtia piyasalarının finansallaşması kavramı emtia piyasalarının fiziksel bir risk yönetimi aracı olarak kullanılmasından ziyade yatırımcılar tarafından ayrı bir varlık sınıfı olarak görülmesi olarak tanımlanabilir. Aşağıda konuyla ilgili literatürde seçme örneklerin yer aldığı kısa bir literatür özeti sunulmuştur.

Wen & Wang (2021, s. 17) ABD piyasasında hisse senedi ve emtia piyasaları arasındaki oynaklık ilişkilerini sektörel düzeyde incelemektedir. DCC-GARCH modelini benimseyen yazarlar 1960 ile 2020 yıllarını kapsayan bir dönemi incelemektedir. Araştırma bulgularına göre hisse senedi ve emtia piyasaları arasındaki korelasyon düzeyi çoğunlukla zayıf ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu bulgudan hareketle hisse senedi ve emtia endekslerinden oluşturulmuş portföy, sektör endekslerinden oluşturulan portföye kıyasla daha iyi performans

göstermiştir. Oynaklık yayılımı açısından, ABD hisse senedi piyasasındaki yayılma etkilerinin güçlü olduğu, yani bir sektör endeksinin kendisine ve diğer hisse senedi endekslerine yaklaşık %20 yayılma sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu olgu, sektör endeksleri arasındaki oynaklık yayılımının güçlü olduğuna işaret eder. Ancak incelenen altı emtia endeksinin yayılma etkileri büyük ölçüde kendi şoklarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, hisse senedi sektör endeksleri ve emtia endeksleri arasında çok az ve göz ardı edilebilir yayılma olduğu tespit edilmiştir.

Boako vd. (2020, ss. 21-22) Afrika ülkelerinde hisse senedi ve emtia piyasaları arasındaki dinamik ilişkileri 1996 – 2017 yıllarını kapsayan bir dönemde incelemektedirler. Wavelet tekniğini kullanan yazarlar hisse senedi ve emtia endeksleri arasındaki kısa, orta ve uzun dönem yapısal ilişkileri araştırmışlardır. Emtiaların ve Afrika hisse senedi piyasası getirilerinin birden fazla ölçekte birlikte hareket ettiği ve seyrek de olsa uzun vadede eş bütünleşme ilişkisi gösterdiğini iddia etmişlerdir. İkinci olarak, tüm örneklem için tek seferlik bir görünüm vermek yerine, ölçeğe özgü Sharpe oranlarını farklı alt dönemler üzerinden hesaplamak için dalgacık tabanlı çeşitlendirilmiş ve çeşitlendirilmemiş portföyler kullanarak Afrika hisse senedi piyasalarının diğer emtialarla portföy performansını analiz etmişlerdir. Bu yaklaşım sayesinde, riske göre düzeltilmiş getirilerin farklı dönemlerde nasıl değiştiği ortaya koyulabilmiştir. Sonuçlar, emtia ve hisse senetlerinden oluşan portföye sahip olmanın, farklı yatırım ufuklarında performansı iyileştirdiğini doğrulamaktadır.

Öztek & Öcal (2017, ss. 64-65) ABD’de emtia ve hisse senedi piyasaları arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkilerini araştırmaktadırlar. Araştırmacılar tarımsal emtia ve değerli metaller endeksi ile piyasa endeksi arasındaki ilişkileri STCC-GARCH ve DSTCC-GARCH modellerini kullanarak incelemişlerdir. Ampirik çıktılara göre tarımsal emtia endeksinin hisse senedi piyasasıyla korelasyonu için, daha önceki literatürden farklı olarak, bulgular yukarı yönlü eğilim hipotezini desteklememektedir. Bu piyasalar arasındaki korelasyon artışlarının, piyasa entegrasyonundan kaynaklanan kalıcı bir nitelik kazanmak yerine, bu piyasalardaki görece yüksek oynaklıkların eşlik ettiği finansal krizlerden kaynaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla, tarımsal emtia piyasası, finansal krizlerde kısmen ortadan kalksa da sakin dönemlerde daha iyi portföy çeşitlendirme fırsatları sunmaktadır. Kıymetli metal endeksi ile borsa endeksi arasındaki koşullu korelasyona bakıldığında, yükselen bir trend olmakla birlikte, finansal kriz dönemlerinde korelasyon seviyeleri piyasa dalgalanmalarından oldukça etkilenmiştir. Sonuç olarak emtia ve hisse senetlerinden oluşan portföylerin sadece hisse senedi içeren portföylere kıyasla daha üstün performans sergilediği ortaya koymuştur. Ayrıca, karma portföy volatilitenin yüksek olduğu dönemlere kıyasla, stabil piyasa koşullarında daha başarılı sonuçlar ortaya çıkarma potansiyeli barındırmaktadır.

Akkoc & Cıvcir (2019, ss. 237-238) Türkiye’de petrol, altın ve hisse senedi piyasası arasındaki dinamik ilişkileri incelemişlerdir. SVAR-DCC-GARCH yaklaşımını kullanan yazarlar 2009 – 2017 yılları arasında kalan dönemde günlük gözlemler kullanmışlardır. Ampirik bulgulara göre piyasalar arasındaki dinamik korelasyon parametreleri incelenen tüm durumlarda istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu piyasalar arasındaki eş hareketlerin anlamlılığına işaret etmektedir. Zamanla değişen korelasyonda oynaklık en yüksek 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleşmiştir. Korelasyonun maksimum ve minimum değerleri arasındaki büyük farklar, bu dönemde finansal piyasalardaki risklerin oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, emtia piyasaları ile BIST hisse senedi piyasası arasındaki zamana göre değişen korelasyon, inceleme döneminde her zaman pozitiftir.

Kang vd. (2020, s. 12) gelişmiş ve gelişmekte olan 16 ülkedeki hisse senedi piyasası volatilitesi ve emtia fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Emtia endeksini kendileri hesaplayan araştırmacılar kömür, petrol, doğal gaz, metal, tarım, gübre, altın ve gümüş fiyatlarını kullanmışlardır. Aynı yaklaşımı kullanarak inceledikleri 16 ülkenin hisse senedi fiyatlarını tek bir hisse senedi endeksinde birleştirmişlerdir. Ampirik bulgular küresel borsa oynaklığına yönelik şokların emtia fiyatları üzerinde ilk yılda istatistiksel olarak anlamlı negatif etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Küresel emtia fiyatlarına yönelik şokların, küresel borsa oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve kalıcı olan olumlu etkileri vardır. Emtia fiyatlarında meydana gelen şoklar, zaman içinde hem üretimde hem de faiz oranlarında büyük dalgalanmalara neden olmaktadır. İncelenen dört gelişmekte olan ekonominin emtia şoklarına karşı nispeten daha savunmasız olduğu görülmektedir.

Doğan vd. (2022, s. 13) zamanla değişen nedensellik testini kullanarak 2020 ve 2021 yıllarında kalan dönemde Covid-19 pandemisi ile enerji, tarım ve metal-madencilik endeksleri arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Ampirik bulgular Covid-19 vaka ve ölüm sayılarından doğal kaynaklar, tarım, enerji ve madencilik endekslerine doğru nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacılar sonuç olarak pandeminin getirdiği şartların hisse senedi ve emtia piyasalarındaki fiyatlama davranışını önemli ölçüde etkileyerek fiyat ve volatilité düzeylerinde dikkat çekici değişimlere yol açtığı sonucuna varmışlardır. Çalışma neticesinde ortaya koyulan bulgular zamanla değişen nedensellik yaklaşımının piyasalar arasındaki ilişkileri yakalamada standart modellere göre daha başarılı olduğunu göstermiştir.

Bahloul & Khemakhem (2021, s. 15) S&P GSCI emtia endeksi ile gelişmiş ve gelişmekte olan MSCI İslami endeksleri arasındaki risk ve getiri oynaklığını incelemiştir. 2007 – 2020 yılları arasında kalan döneme yoğunlaşan araştırmacılar, Diebold & Yılmaz (2014, ss. 15-16) tarafından geliştirilen vektör otoregresyon (VAR) tahmin hatası varyans ayrıştırmasına dayalı bağlantılılık (connectedness)

indeksini benimsemiştir. Sonuçlar, emtia ve İslami hisse senedi piyasaları arasındaki toplam statik bağlantı endeksinin, tüm dönemde getiri ve oynaklık serileri için sırasıyla %67.5 ve %66.1'e eşit olduğunu göstermektedir. Yönlü bağlantılılık endeksi, emtia piyasasının, dönem ne olursa olsun İslami endekse yönelik en yüksek şok kaynağı olduğunu göstermektedir. Ek olarak, getiri ve oynaklık yayılımının analizi, özellikle Covid-19 salgınından sonra emtialar ve İslami endeksler arasındaki ağ yapısının değiştiğini gösteren güçlü bir yayılma aktarımı olduğundan, bağlantılılık derecesinin zaman içinde değiştiğini göstermektedir.

Ali vd. (2020, s. 19) 21 farklı emtia türünün güvenli liman, korunma (hedge) ve çeşitlendirme potansiyellerini, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ait 49 uluslararası borsada incelemişlerdir. 2001 yılından 2018 yılına kadar olan dönemde günlük veriler kullanılmış ve getiri dağılımlarının istatistik özellikleri dikkate alınarak analizler yapılmıştır. Ampirik bulgulara göre özellikle değerli metaller ve endüstriyel metaller korunma ve güvenli liman özelliği göstermektedir. Sonuçlardan bazıları hem emtia türüne hem de ülkeye özgü görünüyorsa da en iyi performans elde etmek için her borsa endeksinin en uygun emtia grubuyla eşleştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, altın, özellikle birçok gelişmiş borsada tartışmasız en güçlü güvenli liman varlığı olarak ön plana çıkmaktadır. Emtialar, gelişmekte olan ülkelerde ve başlıca gelişmiş ülkelerin hisse senedi piyasaları için eşit ağırlıklı bir portföyde en iyi koşullu çeşitlendirme faydalarını sunmaktadır.

Azar & Chopurian (2018, ss. 141-142) GCC (Gulf Cooperation Council) hisse senedi piyasaları ile emtia endeksleri arasındaki ilişkileri incelemektedirler. Araştırmacılar 2005 ile 2017 yılları arasında kalan dönemde GCC hisse senedi endeksleri ile global emtia endekslerini haftalık frekansta kullanmışlardır. Ampirik bulgular, emtia endekslerinin GCC borsaları için güçlü çeşitlendirme özelliği gösterdiğini ve güvenli liman fonksiyonu görebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla GCC piyasalarında bir hisse senedi portföyünün performansı, emtia endekslerini veya bunların türevleri dahil edilerek iyileştirilebilir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok farklı piyasa özelinde yapılan çalışmalarda Wavelet, zamanla değişen nedensellik, Diebold & Yılmaz (2014, ss. 15-16), SVAR-DCC-GARCH, STCC-GARCH, DSTCC-GARCH ve DCC-GARCH gibi yöntemler kullanılarak analizler yapılmıştır. Çalışmaların büyük bir çoğunluğunda emtia piyasalarıyla hisse senedi piyasaları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yine birçok çalışmada doğrusal ve statik modellerden ziyade, dinamik ve nonlineer modellerin piyasalar arasındaki ilişkileri yakalamada daha başarılı performans gösterdiği öne sürülmüştür. Netice itibarıyla yakın dönemde gerçekleştirilen araştırmaların büyük bir çoğunluğu emtia piyasalarının finansallaşması olgusunu doğrular niteliktedir.

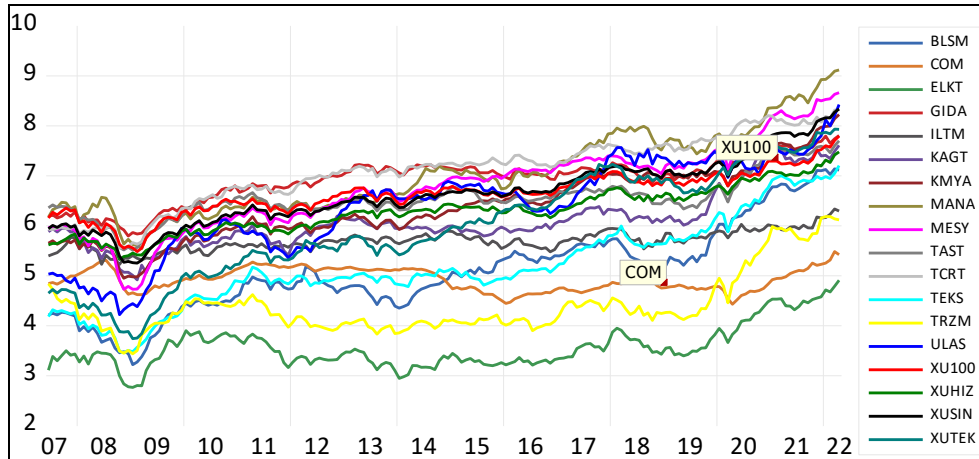
VERİ SETİ

Bu çalışmada reel sektörü temsil eden 16 adet sektör endeksi incelenmiştir. KOBİ Sanayi, madencilik ve inşaat endeksleri 2014 tarihinde başladığı için kapsam dışında bırakılmıştır. Bununla birlikte bankacılık ve finansal kurumlarla birlikte SPOR endeksi de analiz dışında tutulmuştur. Pazar endeksi olarak XU100 endeksi alınmıştır. Analiz dönemi Ocak 2010 ile Nisan 2022 tarih aralığını kapsamaktadır. Ay sonu kapanış fiyatları olarak kullanılan serilerle 148 aylık gözlem oluşturulmuştur. Tüm endeks verileri tradingview.com resmî web sayfasından temin edilmiştir.

Emtia fiyatlarını IMF (International Monetary Fund) tarafından hesaplanan Global Price Index of All Commodities (PALLFNINDEXM) endeksi temsil etmektedir. Endeks verileri St. Louis FED resmî web sayfasından temin edilmiştir. Endeks değeri global piyasadaki referans fiyatları temsil eder. Her fiyat ilgili emtianın en büyük ihracatçısı tarafından belirlenirler. Baz alınan fiyatlar nominal ABD doları cinsinden dönem ortalamalarıdır.

Logaritmik fiyat serilerinin sunulduğu Grafik 1 incelendiğinde, beklendiği gibi sektör endekslerindeki eş hareketler dikkat çekmektedir. Covid-19 pandemisinin global ölçekte yaygın etkilerinin görülmeye başladığı 2020 yılı Mart ayında serilerde yaşanan dalgalanma açık bir şekilde gözlenmektedir. Emtia fiyatlarını incelenen dönemde üç alt periyot olarak sınıflandırmak mümkündür. 2010 ile 2014 yılları arasında sabit kalan emtia fiyatları takip eden 5-6 yıl daha düşük bir düzeyde kalmıştır. 2020 yılı Mart ayından sonra ise Covid-19 pandemisi şartlarının getirdiği dinamiklerle önemli bir yükseliş trendine girdiği söylenebilir.

Grafik 1. Emtia Fiyat Endeksi ve BIST Hisse Senedi Endeksleri Logaritmik Zaman Serisi Grafiği

Kaynak: Tradingview, St. Louis FED.

Tablo 1’de sektör ve emtia endeksi logaritmik fiyat serilerine ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. İncelenen dönemde GIDA, MANA, MESY, TCRT ve XUSIN endeksi ortalamaları piyasa endeksinin üzerindedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde sektör endekslerinin genel olarak piyasa endeksinden daha volatil olduğu söylenebilir. Çarpıklık değerlerinin genel olarak 1’den küçük olduğu gözlenmektedir. Basıklık ise çoğunlukla 2, 3 civarında değerler olarak dağılımların leptokurtik özellik gösterdiğine işaret etmektedir. Jarque-Bera test istatistiği bulgularına göre GIDA, TCRT ve ULAS dışında kalan endeksler normal dağılım göstermemektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
COM	4.9220	4.9234	0.2307	-0.0163	1.9827	6.3879**
XU100	6.7701	6.7229	0.3150	0.7588	3.5399	15.9995*
BLSM	5.3354	5.1992	0.7395	0.9473	3.0477	22.1489*
ELKT	3.6198	3.4886	0.4284	1.0963	3.4688	31.0013*
GIDA	7.0900	7.0860	0.2870	0.1637	3.4283	1.7926
ILTM	5.7494	5.7298	0.1699	0.7894	3.9599	21.0530*
KAGT	6.2305	6.0402	0.5540	1.3306	3.6256	46.0836*
KMYA	6.5982	6.4949	0.6059	0.5819	2.5404	9.6542*
MANA	7.2204	7.0840	0.7580	0.5606	2.4619	9.5362*
MESY	7.0147	7.0526	0.6665	0.4813	2.7910	5.9836***
TAST	6.6654	6.5431	0.3594	1.5774	4.3854	73.2095*
TCRT	7.3401	7.2571	0.4717	0.1669	2.3670	3.1581
TEKS	5.4444	5.1068	0.7171	0.9639	2.7879	23.1934*
TRZM	4.4658	4.2273	0.6184	1.5846	4.3420	73.0417*
ULAS	6.7048	6.6952	0.6691	-0.0650	2.3098	3.0418
XUHIZ	6.4270	6.3416	0.3789	0.5781	2.7307	8.6903**
XUSIN	6.8305	6.6833	0.5460	0.7959	3.0831	15.6666*
XUTEK	6.3277	6.3306	0.8429	0.1574	1.7664	9.9946*

Not: Hesaplamalar logaritmik seriler üzerinde yapılmıştır. *, **, *** Jarque-Bera test istatistiğinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 2. Birim Kök Testleri – Logaritmik Fiyat Serileri

	ADF Testi				PP Testi				Zivot-Andrews Testi			
	Düzye		Birinci Fark		Düzye		Birinci Fark		Düzye		Birinci Fark	
	C	C+T	C	C+T	C	C+T	C	C+T	C	C+T	C	C+T
COM	-	-	-	-	-	-	-	-	-2.62	-3.24	-9.28*	-9.08*
	1.15	-0.78	-8.08*	-8.14*	0.67	-0.02	-8.10*	-8.11*	(2014M07)	(2020M02)	(2020M05)	(2020M05)
XU100	0.37	-1.72	-	-	1.18	-1.83	-	-	-2.77	-4.23	-5.62*	-6.05
			12.40*	12.45*			12.52*	12.73*	(2020M06)	(2020M02)	(2020M04)	(2018M03)
BLSM	0.72	-1.04	-	-	0.72	-1.20	-	-	-3.57	-3.93	-7.50*	-7.71*
			11.52*	11.60*			11.52*	11.60*	(2019M11)	(2018M03)	(2019M01)	(2019M09)
ELKT	0.63	-0.99	-	-	0.46	-0.74	-	-	-2.50	-2.31	-5.86*	-5.96*
			10.32*	10.70*			10.27*	12.14*	(2020M04)	(2018M10)	(2019M09)	(2018M04)
GIDA	-	-	-	-	-	-	-	-	-3.72	-4.23	-6.24	-6.21*
	1.58	-2.53	14.45*	14.40*	1.43	-2.40	14.72*	14.66*	(2020M04)	(2018M05)	(2018M11)	(2018M11)
ILTM	-	-	-	-	-	-	-	-	-4.63	-4.81	-10.60*	-10.70*
	1.47	-3.12	13.73*	13.71*	1.07	-2.99	14.62*	14.79*	(2015M08)	(2018M05)	(2018M11)	(2018M04)
KAGT	0.55	-1.21	-	-	0.49	-1.30	-	-	-4.61	-4.05	-11.93*	-12.13*
			11.46*	11.54*			11.46*	11.54*	(2019M11)	(2019M11)	(2019M06)	(2019M09)
KMYA	1.19	-1.17	-	-	1.43	-1.21	-	-	-2.39	-3.72	-12.64*	-12.56*
			11.91*	12.03*			11.91*	12.05*	(2020M06)	(2020M01)	(2020M04)	(2020M04)

MANA	1.04	-1.42	-	-	1.10	-1.54	-	-	-2.73	-3.76	-9.61*	-9.96*
			10.75*	10.83*			10.70*	10.78*	(2020M06)	(2019M05)	(2020M04)	(2018M09)
MESY	0.55	-1.45	-	-	0.92	-1.37	-	-	-3.62	-4.65	-13.29*	-13.28*
			12.50*	12.54*			12.55*	12.69*	(2020M06)	(2018M04)	(2020M04)	(2020M04)
TAST	0.29	-0.99	-	-	0.14	-1.20	-	-	-5.33**	-4.77	-5.66*	-6.04*
			10.39*	10.50*			10.33*	10.39*	(2020M04)	(2020M04)	(2019M09)	(2020M04)
TCRT	-	-	-	-	-	-	-	-	-4.75***	-4.77	-13.42*	-13.59*
	0.78	3.27***	13.26*	13.22*	0.70	3.28***	13.28*	13.24*	(2020M04)	(2020M04)	(2019M06)	(2012M01)
TEKS	0.89	-0.93	-	-	1.08	-0.89	-	-	-3.50	-3.58	-11.95*	-12.09*
			11.68*	11.82*			11.67*	11.84*	(2020M04)	(2015M02)	(2020M04)	(2020M04)
TRZM	0.83	-0.86	-	-	0.85	-0.75	-	-	-4.57	-3.48	-11.78*	-12.21*
			11.14*	11.50*			11.11*	11.56*	(2020M04)	(2020M04)	(2019M09)	(2020M04)
ULAS	0.32	-1.82	-	-	0.18	-2.21	-	-	-2.34	-2.49	-12.25*	-12.60*
			11.97*	12.02*			12.00*	12.05*	(2015M08)	(2012M06)	(2015M01)	(2020M01)
XUHIZ	0.61	-1.88	-	-	1.06	-1.70	-	-	-3.49	-3.85	-14.28*	-14.43*
			13.94*	14.01*			13.98*	14.07*	(2020M04)	(2019M02)	(2020M04)	(2018M03)
XUSIN	1.26	-0.66	-	-	1.78	-0.56	-	-	-3.25	-4.44	-12.39*	-12.33*
			11.56*	11.68*			11.55*	11.72*	(2020M06)	(2019M03)	(2020M04)	(2020M04)
XUTEK	0.02	-2.34	-	-	0.05	-2.52	-	-	-3.18	-3.40	-7.52*	-7.64*
			12.73*	12.70*			12.72*	12.69*	(2013M04)	(2018M10)	(2017M11)	(2017M11)

Not: ADF modelinde gecikme uzunluğu Schwarz kriterine göre 12 olarak belirlenmiştir. Zivot-Andrews (ZA) testinde maksimum gecikme sayısı 4 olarak seçilmiştir. ZA testi sabitli model test istatistikleri -5.34 (%1), -4.93 (%5) ve -4.58 (%10), trendli model test istatistikleri ise -5.57 (%1), -5.08 (%5) ve -4.82 (%10)'dir. *, **, *** T test istatistiğinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. Parantez içindeki değerler () ZA testi tarafından belirlenen yapısal kırılma tarihlerini gösterir.

Serilerin durağanlık özelliklerini incelemek için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Zivot-Andrews (ZA) testi uygulanmıştır. Birim kök testi sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır. ADF ve PP test istatistiklerine göre hem sabitli hem de trend ve sabitli modellerde emtia fiyat endeksi ve sektör endeksleri düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Başka bir ifade ile incelenen serilerin düzeyinde durağan olmadıkları, birinci farklarında durağanlık şartını sağladıkları anlaşılmaktadır. Zivot-Andrews testi büyük ölçüde ADF ve PP testini destekleyen bulgular üretmiştir. Yalnızca TAST endeksi bu teste göre I(0) görünüm arz etmektedir. Yapısal kırılma tarihlerinin genel olarak 2020 yılının ilk yarısında yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Birim kök testi sonuçları incelenen serilerin durağanlık düzeylerinin NARDL modeline uygun olduğunu göstermektedir.

METODOLOJİ

Bu çalışmada Shin vd. (2014, ss. 284-299) tarafından geliştirilen NARDL (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag, Nonlinear Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif) modeli kullanılmaktadır. Model hem standart hem de lineer versiyonuna kıyasla önemli avantajlara sahiptir. Farklı bütünleşme derecelerine sahip değişkenler bir arada ele alınabiliyorken bu değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler incelenebilmektedir. Daha da önemlisi bilhassa pozitif ve negatif şoklara farklı şekilde tepki veren finansal seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri araştırma konusu olduğunda doğrusal versiyonuna (ARDL) kıyasla daha başarılı sonuçlar üretmektedir.

Bu çalışmada emtia fiyat endeksinin BIST hisse senedi endeksi fiyatları üzerindeki etkilerini araştırmak için iki temel fonksiyonel yapı belirlenmiştir. Ayrıca gerektiği durumlarda yapısal kırılmaları dikkate almak için ZA testi tarafından önerilen kırılma tarihlerine göre kukla değişkenler kullanılmıştır.

$$\ln XU100 = (COM^+, COM^-) \quad (1)$$

$$\ln E = (\varepsilon_{Rm}, COM^+, COM^-) \quad (2)$$

İkinci denklemdaki ε_{Rm} terimi sektörel endekslerden piyasa endeksi etkisini dışlamak amacıyla kullanılmaktadır. Böylelikle McElroy & Burmeister (1988, ss. 33-35) tarafından önerilen bu yaklaşım sayesinde emtia fiyatlarının BIST sektör endeksi fiyatlarına etkileri daha açık bir şekilde izlenebilecektir.

NARDL yaklaşımında asimetrik etkileri gözlemleyebilmek için bağımsız değişkenler pozitif ve negatif kısmi toplamlarına ayrılmaktadır (Shin vd., 2014, ss. 284-299).

$$\ln COM_t = \ln COM_0 + \ln COM_t^+ + \ln COM_t^- \quad (3)$$

$$\ln COM_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta COM_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta COM_{j,0}) \quad (4)$$

$$\ln COM_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta COM_j^- = \sum_{j=1}^t \max(\Delta COM_{j,0}) \quad (5)$$

Böylelikle doğrusal ARDL modelinden farklı olarak, asimetrik etkileri dikkate alabileceğimiz pozitif ve negatif kısmi toplamları da içeren kısıtsız asimetrik NARDL(p,q) hata düzeltme modelinin gösterimi aşağıdaki gibi yapılabilir.

$$\begin{aligned} \Delta \ln E_t = & \alpha_0 + \theta_0 \varepsilon_{rm,t-1} + \theta_1 \ln E_{t-1} + \theta_2^+ \ln COM_{t-1}^+ + \theta_3^- \ln COM_{t-1}^- + \sum_{k=1}^{p-1} \gamma_{1,k} \Delta \ln E_{t-k} \\ & + \sum_{j=0}^{q-1} \gamma_{2,k} \Delta \varepsilon_{rm,t-k} + \sum_{k=0}^{q-1} \pi_k^+ \Delta \ln COM_{t-k}^+ + \sum_{k=0}^{q-1} \pi_k^- \Delta \ln COM_{t-k}^- + \varepsilon_t \quad (6) \end{aligned}$$

Emtia endeksinin sektör endeksi fiyatlarına olan kısa dönemli etkileri denklemdaki kısa dönem uyarılama parametreleri olan π_k^+, π_k^- ile gösterilmektedir. Uzun dönem asimetrik katsayılar olan β_i^+ ve β_i^- ise denklem (7)'deki gibi hesaplanır. Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisinin olup olmadığı Pesaran vd. (2001, ss. 296-304) tarafından geliştirilen F_{PSS} sınır testi yaklaşımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu testte sıfır hipotezi $H_0 = \theta_0 = \theta_1 = \theta_2 = \theta_3$ şeklindedir. Uzun ve kısa dönem asimetrik eşbütünlüşme ilişkileri ise sırasıyla $H_0 = \beta_i^+ = \beta_i^-$, $H_0 = \sum_{k=0}^{q-1} \pi_k^+ = \sum_{k=0}^{q-1} \pi_k^-$ hipotezleriyle sınanabilmektedir.

$$\text{Uzun dönem asimetrik katsayılar, } \beta_i^+ = \frac{-\theta_i^+}{\theta_1}, \beta_i^- = \frac{-\theta_i^-}{\theta_1} \quad (7)$$

Model tahmin edildikten sonra hata terimlerinin (ε_t) ortalaması sıfır ve varyansı sabit IID (independent and identically distributed) sürece sahip olup olmadığını ve modelin kararlılığını JB (Jarque Bera), LM (Lagrange Multiplier), BGP (Breusch-Godfrey), White Ki-Kare, CUSUM ve CUSUM² testleri ile sınamak mümkündür.

AMPİRİK BULGULAR

NARDL modeli tahmin sonuçları ve diagnostik test sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. F_{PSS} testinde sıfır hipotezi incelenen değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur şeklinde kurulmaktadır. Sıfır hipotezinin reddedilmesi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterir. Ayrıca Shin & diğerlerine (2014, ss. 284-299) göre hata terimlerinin ortalaması sıfır ve varyansının sabit olması gerekmektedir. Dolayısıyla varsayımlar açısından JB, LM, BGP ve White Ki-Kare testlerinin bu koşulu doğrulaması gerekmektedir.

Piyasa endeksi dâhil, incelenen tüm hisse senetleri için F_{PSS} test istatistikleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani tüm modellerde sıfır hipotezi reddedilebilmektedir. Bu bulgu incelenen sektörel hisse senedi endeksleri ile emtia endeksi arasında uzun dönem asimetrik eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterir. Yani global emtia endeksi ve BIST sektör endeksleri arasında uzun dönemli asimetrik eşbütünleşme ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Piyasa endeksi dâhil incelenen çoğu hisse senedine ilişkin tahmin edilen modellerde JB testi anlamlı bulunmamış, sıfır hipotezi reddedilememiştir. Yani hata terimleri normal dağılmaktadır. Ancak bu durum BLSM, KAGT, MESY, TRZM, XUSIN ve XUTEK endeksleri için geçerli değildir. Bu modellerde hata terimleri normal dağılmamaktadır.

Tablo 3. NARDL Tahmin Sonuçları - Uzun Dönem Asimetrik Katsayılar

	ε_{Rm}	COM ⁺	COM ⁻	F_{PSS}	JB	LM	BGP	White χ^2	W_{COM}	CUS	CUS ²
XU100	-	0.63*	0.14	4.30***	4.13	0.66	2.04***	1.33	3.45*	S	S
BLSM	9.40	0.41	-0.53	16.97*	74.63*	1.79	0.48	0.83	2.65*	S	S
ELKT	13.40*	-0.04	-0.24	17.48*	0.03	0.06	1.33	1.42***	1.12	S	S
GIDA	7.65*	0.61*	0.27	40.90*	0.18	0.33	0.43	0.96	2.74*	S	S
ILTM	2.77*	0.34*	0.05	12.99*	4.43	0.22	0.67	0.56	4.86*	S	S
KAGT	4.44*	0.14	-0.13	39.49*	10.99*	1.86	2.27**	1.28	2.70*	S	S
KMYA	5.85*	0.68*	-0.23	5.83*	0.91	0.42	0.96	0.78	3.09*	S	S
MANA	10.32*	0.98*	-0.23	29.19*	0.17	0.06	2.43**	1.64**	2.77*	S	S
MESY	8.00*	0.19	-0.54*	27.54*	6.78**	1.48	4.73*	8.05*	4.24*	S	S
TAST	5.34*	-0.01	-0.11	75.58*	1.25	0.75	1.03	2.57*	1.44	S	S
TCRT	3.89*	0.47*	-0.20***	30.00*	0.09	1.22	1.11	1.27	4.18*	S	S
TEKS	13.04	-0.24	-0.80	3.84***	1.16	0.18	1.68***	1.74***	0.70	N/A	S
TRZM	6.85*	0.08	-0.10	22.84*	14.40*	0.74	2.15**	2.42*	1.55	S	S
ULAS	27.60*	2.67*	1.10	47.71*	2.04	1.55	2.42**	0.88	2.59**	S	N/A
XUHIZ	6.42*	0.78*	0.17	14.78*	0.43	0.28	1.67***	0.62	4.55*	S	S
XUSIN	5.72*	0.68*	-0.06	29.62*	19.63*	0.28	2.09**	1.35	4.91*	S	S
XUTEK	8.29*	0.01	-1.08*	29.15*	28.31*	3.79**	0.98	0.78	3.16*	S	S

Not: *, **, *** T test istatistiğinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. Breusch-Godfrey seri korelasyon LM testinde gecikme uzunluğu 2 seçilmiştir. BGP ibaresi Breusch-Pagan-Godfrey sabit varyans testini ifade eder. W ibaresi uzun dönem asimetrik ilişkinin test edildiği Wald katsayı testini ifade eder. Wald testinde sıfır hipotezi uzun dönem asimetrik ilişki yoktur (simetrik ilişki) şeklindedir. CUS ibaresi CUSUM stabilite test istatistiğini ifade etmektedir. S ibaresi CUSUM testinin güven sınırları içinde olduğu anlamına gelir. Tüm modellerde HAC robust tahmincisi kullanılmış, maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiştir.

Tahmin edilen modellerin birçoğunda LM, BGP ve White Ki-Kare test istatistiği anlamlı bulunmamış, ilgili testlere ilişkin sıfır hipotezleri reddedilemediği için hata terimlerinde seri korelasyon ve değişen varyans problemi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte MANA, MESY, TEKS ve TRZM modellerinde değişen varyans sorunu mevcuttur.

CUSUM stabilite testlerinin %5 güven sınırları içinde kalması tahmin edilen parametrelerin tahmin dönemi boyunca istikrarlı olduğunu göstermektedir. Bu şart sadece TEKS ve ULAS modellerinde geçerli değildir. Netice olarak tahmin edilen modeller büyük oranda istatistiksel olarak gerekli şartları sağlamakta ve katsayı tahminlerinin kullanılabilir durumda olduğu değerlendirilmektedir.

Piyasa endeksi modelinde pozitif COM şokları %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. COM endeksinde ortaya çıkan %1'lik artışların uzun dönemde piyasa endeksi fiyatını %0.63 oranında arttırdığı görülmektedir. Bu bulgu global emtia fiyatlarında meydana gelen artışların piyasa endeksinde olumlu sonuç doğurduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Wald testi istatistiğine göre pozitif ve negatif COM şoklarının piyasa endeksi üzerinde asimetrik etkilere sahip olduğu görülmektedir. Piyasa endeksi dışında GIDA, ILTM, KMYA, MANA, TCRT, ULAS, XUHIZ ve XUSIN endeksleri de pozitif COM şoklarına olumlu yönde tepki vermektedir. Özellikle ulaştırma ve madencilik sektörü endekslerinin emtia fiyatlarında ortaya çıkan artışlarda dikkate değer oranda arttığı gözlenmektedir. Emtia endeksi negatif şokları MESY, TCRT ve XUTEK endekslerinde anlamlı bulunmuştur. Yani metal eşya ve makine, ticaret ve teknoloji endeksleri COM endeksindeki düşüslere de olumlu yönde tepki vermektedir. Özetle emtia endeksinde artışlara uzun dönemde incelenen çoğu hisse senedi endeksi olumlu yönde tepki göstermektedir.

NARDL modeli kısa dönem asimetrik katsayı tahminleri Tablo 4'te sunulmuştur. Genel olarak COM endeksi pozitif ve negatif şokları kısa dönemde endeks fiyatları üzerinde büyüklük, işaret ve süreklilik bakımından benzer etkiler göstermektedir. Piyasa endeksi bağlamında incelenecek olursa, COM endeksinde ortaya çıkan %1'lik artış kısa dönemde BIST100 endeksi fiyatında %0.80 düzeyinde artışa sebep olmaktadır. Negatif COM şoku da kısa dönemde piyasa endeksi fiyatını olumlu yönde etkilemekte, COM endeksinde ortaya çıkan %1'lik düşüş BIST100 endeksi fiyatını kısa dönemde %0.11 oranında arttırmaktadır. Pozitif ve negatif etkiler benzer yönde olsa da büyüklük açısından farklıdır.

Nitekim Wald test istatistiğine göre COM endeksi bileşenlerinin piyasa endeksine olan kısa dönem etkileri asimetrik özellik göstermektedir.

Piyasa endeksinde olduğu gibi COM endeksi pozitif şokları kısa dönemde endeks fiyatları üzerinde benzer etkiler doğurmaktadır. COM endeksinde ortaya çıkan %1'lik artış kısa dönemde GIDA, ILTM, KAGT, MANA, MESY, TCRT, XUHIZ ve XUSIN endekslerinde yaklaşık olarak %0.44 ile %0.74 artışa neden olmaktadır. Bununla birlikte BLSM, ELKT, TEKS, TRZM ve XUTEK sektörleri COM endeksindeki %1'lik artışa kısa dönemde yaklaşık olarak %1.15 ile %1.79 arasında değişen artışla tepki vermektedir. COM endeksi negatif şokları kısa dönemde endeks fiyatları üzerinde genel olarak olumlu etkiye sahiptir. Etki düzeyi pozitif şoklara kıyasla belirgin derecede düşüktür. COM endeksinde ortaya çıkan %1'lik negatif şok GIDA, ILTM, KMYA, TCRT, TEKS, ULAS ve XUHIZ endekslerinde hafif de olsa artışla sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte emtia fiyatlarındaki düşüşlere kısa dönemde KAGT, MANA, MESY, TAST ve XUSIN endeksleri olumsuz tepki vermektedir. Kısa dönemde, Wald katsayı testi sonuçlarına göre emtia fiyat endeksi ile GIDA, ILTM, KMYA, MESY, TAST, TCRT, TEKS, XUHIZ ve XUSIN endeksleri arasındaki ilişki asimetrik özellik göstermektedir. Hata düzeltme teriminin tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı ve 1'den küçük olduğu gözlenmektedir. Kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin yaklaşık olarak 3 ay ile iki yıl arasında değişen bir zaman zarfı içinde ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Uygulama sonucunda elde edilen ampirik bulgulara göre BIST hisse senedi piyasası global emtia piyasaları ile entegre durumdadır. Emtia fiyatlarında ortaya çıkan değişimler kısa ve uzun dönemde BIST sektör endeksleri üzerinde anlamlı ve asimetrik etkilere sahiptir. Araştırma neticesinde elde edilen bulgular genel anlamda Öztekin & Öcal (2017, ss. 64-65), Stuermer (2017, ss. 24-25), Azar & Chopurian (2018, ss. 141-142), Drechsel & Tenreyro (2018, s. 215), Akkoc & Civcir (2019, ss. 237-238), Ornelas & Mauad (2019, s. 352), Boako vd. (2020, ss. 21-22), Kang vd. (2020, s. 12) ve Bahloul & Khemakhem (2021, s. 15) tarafından ulaşılan bulgularla paralellik göstermektedir.

Tablo 4. NARDL Tahmin Sonuçları - Kısa Dönem Asimetrik Katsayılar

	Δy_{t-1}	Δy_{t-2}	Δy_{t-3}	$\Delta \varepsilon_{RM}$	$\Delta \varepsilon_{RM-1}$	$\Delta \varepsilon_{RM-2}$	$\Delta \varepsilon_{RM-3}$	ΔCOM^+	ΔCOM_{t-1}^+	ΔCOM_{t-2}^+	ΔCOM_{t-3}^+	ΔCOM^-	ΔCOM_{t-1}^-	ΔCOM_{t-2}^-	ΔCOM_{t-3}^-	Dum	Coint(-1)	W_{COM}
XU100	-	-	-	-	-	-	-	0.42***	0.38***	-	-	0.45***	-0.56**	-	-	-	-0.17*	2.04**
BLSM	0.10	0.14**	-	-	-	-	-	0.65***	-0.01	1.02*	-	-	-	-	-	-	-0.08*	-
ELKT	-	-	-	0.96*	0.11*	-	-	0.65*	0.14	0.44***	-	-	-	-	-	0.06*	-0.07*	-
GIDA	-0.15*	-	-	-	-	-	-	0.19	0.38**	-	-	0.43**	-0.36***	-0.17	-	-	-0.09*	2.07**
ILTM	0.00	-0.12***	0.15**	0.74*	-0.19***	-0.04	-0.10***	0.46*	0.19	0.43**	-0.38**	-0.10	-0.00	-0.54*	-	-0.05*	-0.35*	3.14*
KAGT	-	-	-	-	-	-	-	0.24	0.41***	-	-	0.51**	-0.42***	0.49**	-	0.19*	-0.19*	0.15
KMYA	-0.02	0.18**	-	0.86*	0.29*	-	-	0.50*	0.47*	-	-	0.30***	-0.39**	-0.29***	0.34**	-	-0.09*	3.25*
MANA	-	-	-	-	-	-	-	0.45**	-	-	-	0.80*	-	-	-	0.01	-0.08*	-0.97
MESY	-0.19*	-	-	0.90*	-	-	-	-0.02	0.44**	0.54*	-0.52*	0.61*	-0.30	-0.48**	0.24	0.09*	-0.13*	2.45**
TAST	0.13*	-	-	-	-	-	-	0.39**	0.48*	-	-	0.56*	-0.80*	0.37*	-	0.12*	-0.15*	2.37**
TCRT	-	-	-	-	-	-	-	0.49*	-	-	-	-0.02	-0.27	-0.28***	-	-	-0.15*	3.70*
TEKS	-	-	-	0.83*	0.23***	0.20***	0.22*	0.26	0.78*	0.54**	-	0.56**	-0.59**	-	-	0.02	-0.04*	2.93*
TRZM	-	-	-	0.83*	-	-	-	0.64**	-0.01	1.16*	-	-	-	-	-	0.21*	-0.16*	-
ULAS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.56**	-0.81*	-	-	-0.00	-0.04*	-
XUHIZ	-0.19*	0.12***	-	0.77*	0.14**	-	-	0.40*	0.30*	-	-	0.18***	-0.33*	-0.35*	-	-	-0.11*	5.84*
XUSIN	-	-	-	0.83*	-0.02	-0.06***	-	0.37*	0.37*	-	-	0.55*	-0.50*	-	-	0.04*	-0.15*	3.84*
XUTEK	-	-	-	-	-	-	-	0.38***	0.13	0.64*	-	-	-	-	-	-	-0.09*	-

Not: *, **, *** T test istatistiğinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. W ibaresi kısa dönem asimetrik ilişkinin test edildiği Wald katsayı testini ifade eder. Wald testinde sıfır hipotezi kısa dönem asimetrik ilişki yoktur (simetrik ilişki) şeklindedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı global emtia fiyat endeksiyle BIST sektör endeksleri fiyatı arasındaki kısa ve uzun dönem asimetrik ilişkileri ortaya koymaktır. Analiz metodolojisi olarak NARDL modeli benimsenmiştir. Çalışmada reel sektörleri temsil eden toplam 16 adet BIST sektör endeksi incelenmiştir. Emtia fiyatlarını IMF tarafından hesaplanan Global Price Index of All Commodities endeksi temsil etmektedir. Analiz dönemi Ocak 2010 ile Nisan 2022 tarih aralığını kapsamaktadır. Hisse senedi ve emtia piyasaları arasındaki ilişki, varlık dağılımı, politika oluşturma ve risk yönetimi kararları üzerindeki önemli etkileri açısından ilgi çekicidir. Bu araştırmanın diğer bir katkısı da emtia piyasalarının finansallaşması bağlamında geliştirilen literatüre Türkiye piyasaları açısından yeni ampirik bulgular sağlamaktır.

Uygulama bulgularına göre piyasa endeksi dâhil, incelenen tüm hisse senedi endekslerinde F_{PSS} test istatistikleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgu incelenen sektörel hisse senedi endeksleri ile emtia endeksi arasında uzun dönem asimetrik eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterir. Yani global emtia endeksi ve BIST sektör endeksleri arasında uzun dönemli ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre global emtia fiyatlarında meydana gelen artışlar piyasa endeksinde olumlu yönde sonuç doğurmaktadır. Emtia fiyat şoklarının piyasa endeksi üzerinde asimetrik etkilere sahip olduğu anlaşılmıştır. Piyasa endeksi dışında GIDA, ILTM, KMYA, MANA, TCRT, ULAS, XUHIZ ve XUSIN endeksleri de emtia fiyat artışı şoklarına olumlu yönde tepki vermektedir. Özellikle ulaştırma ve madencilik sektörü endekslerinin emtia fiyatlarında ortaya çıkan artışlarda dikkate değer oranda arttığı gözlenmiştir. Emtia endeksi negatif şokları MESY, TCRT ve XUTEK endekslerinde anlamlı bulunmuştur. Yani metal eşya ve makine, ticaret ve teknoloji endeksleri emtia endeksindeki düşüşlere de olumlu tepki vermektedir. Özetle emtia endeksinde artışlara uzun dönemde incelenen çoğu hisse senedi endeksi olumlu yönde tepki göstermiştir.

Genel olarak emtia endeksi pozitif ve negatif şokları kısa dönemde endeks fiyatları üzerinde büyüklük, işaret ve süreklilik bakımından benzer etkiler sergilemektedir. Kısa dönemde, emtia fiyat endeksi ile GIDA, ILTM, KMYA, MESY, TAST, TCRT, TEKS, XUHIZ ve XUSIN endeksleri arasındaki ilişki asimetrik özellik göstermektedir. Global emtia şoklarına karşı BLSM, ELKT, KAGT, MESY, TAST, TEKS, TRZM ve XUTEK sektörleri koruma sağlayabilecek niteliktedir. Uygulama sonucunda elde edilen ampirik bulgulara göre BIST hisse senedi piyasasının global emtia piyasaları ile entegre durumda olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca piyasalar arasındaki ilişki nonlineer özellik taşımaktadır. Gelecek çalışmalarda piyasalar arası ilişkilerin araştırılmasında doğrusal modellerden ziyade nonlineer modeller tercih edilmelidir. Zira nonlineer

modellerin çoğu durumda doğrusal modellere kıyasla değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılmasında daha başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak, bu çalışma emtia piyasası ile BIST hisse senedi piyasaları arasındaki entegrasyon seviyesini göz önünde bulundurarak yatırımcılara, portföy yöneticilerine ve politika yapıcılara uygun kararlar almaları için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Yatırımcılar, BIST hisse senedi ve global emtia piyasaları arasındaki ilişkileri dikkate alarak varlık dağılımı ve risk yönetimi gibi konularda menkul kıymet portföylerinin performansını iyileştirebilir. Bundan sonraki bilimsel çalışmalarda global emtiaların BIST hisse senedi portföylerinin risk ve getiri karakteristiğine olan potansiyel katkıları somut olarak ortaya koyulabilir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akkoc, U. & Civeir, I. (2019). Dynamic linkages between strategic commodities and stock market in Turkey: Evidence from SVAR-DCC-GARCH model. *Resources Policy*, 62, 231-239.

Ali, S., Bouri, E., Czudaj, R. L. & Shahzad, S. J. (2020). Revisiting the valuable roles of commodities for international stock markets. *Resources Policy*, 66, 1-20.

Azar, S. A. & Chopurian, N. A. (2018). Commodity indexes and the stock markets of the GCC countries. *Arab Economic and Business Journal*, 13, 134-142.

Bahloul, S. & Khemakhem, I. (2021). Dynamic return and volatility connectedness between commodities and Islamic stock market indices. *Resources Policy*, 71, 1-16.

Baur, D. G. & Lucey, B. M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds, and gold. *Financial Review*, 45(2), 217-229.

Baur, D. G. & McDermott, T. K. (2010). Is gold a safe haven? International evidence. *Journal of Banking and Finance*, 34(8), 1886-1898.

Boako, D., Alagidede, I. P., Sjo, B. & Uddin, G. S. (2020). Commodities price cycles and their interdependence with equity markets. *Energy Economics*, 91, 1-26.

Commodity Futures Trading Commission (CFTC). (2008). Staff report on commodity swap dealers & index traders with commission recommendations, September 2008. CFTF Press Rel. # 5542-08, Sep. 11. <http://www.cftc.gov/PressRoom/PressReleases/pr5542-08>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

Chiarella, C., Kang, B., Nikitopoulos, C. S. & Tô, T. (2016). The return–volatility relation in commodity futures markets. *Journal of Futures Markets*, 36, 127–152.

Creti, A., Joëts, M. & Mignon, V. (2013). On the links between stock and commodity markets' volatility. *Energy Economics*, 37, 16–28.

Diaz, E. M., Molero, J. C. & Perez de Gracia, F. (2016). Oil price volatility and stock returns in the G7 economies. *Energy Economics*, 54, 417–430.

Diebold, F. X. & Yilmaz, K. (2014). On the network topology of variance decompositions: measuring the connectedness of financial firms. *Journal of Econometrics*, 182, 119–134.

Dogan, E., Majeed, M. T. & Luni, T. (2022). Analyzing the nexus of COVID-19 and natural resources and commodities: Evidence from time-varying causality. *Resources Policy*, 77, 1–14.

Drechsel, T. & Tenreyro, S. (2018). Commodity booms and busts in emerging economies. *Journal of International Economics*, 112, 200–218.

Fousekis, P., Katrakilidis, C. & Trachanas, E. (2016). Vertical price transmission in the US beef sector: Evidence from the nonlinear ARDL model. *Economic Modelling*, 52, 499–506.

Johnson, R. & Soenen, L. (2009). Commodity prices and stock market behavior in South American countries in the short run. *Emerging Markets Finance and Trade*, 45, 69–82.

Kang, W., Ratti, R. A. & Vespignani, J. L. (2020). Impact of global uncertainty on the global economy and large developed and developing economies. *Applied Economics*, 52, 2392–2407.

Kumar, S. (2017). On the nonlinear relation between crude oil and gold. *Resources Policy*, 51, 219–224.

McElroy, M. B. & Burmeister, E. (1988). Arbitrage pricing theory as a restricted nonlinear multivariate regression model iterated nonlinear seemingly unrelated regression estimates. *Journal of Business and Economic Statistics*, 6(1), 29–42.

Mensi, W., Hammoudeh, S., Reboredo, J. C. & Nguyen, D. K. (2014). Do global factors impact BRICS stock markets? A quantile regression approach. *Emerging Markets Review*, 19, 1–17.

Ornelas, J. R. H. & Mauad, R. B. (2019). Volatility risk premia and future commodity returns. *Journal of International Money and Finance*, 96, 341–360.

Öztek, M. F. & Öcal, N. (2017). Financial crises and the nature of correlation between commodity and stock markets. *International Review of Economics and Finance*, 48, 56-68.

Patel, S. A. (2013). Causal relationship between stock market indices and gold price: Evidence from India. *The IUP Journal of Applied Finance*, 19(1), 99–109.

Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.

Shin, Y., Yu, B. & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In *Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications*, (281-314). Springer, New York, NY.

Soucek, M. & Todorova, N. (2013). Economic significance of oil price changes on Russian and Chinese stock markets. *Applied Financial Economics*, 23, 561–571.

St. Louis FED. FRED Economic Data. <https://fred.stlouisfed.org/>, (Erişim Tarihi: 22.05.2022).

Stuermer, M. (2017). Industrialization and the demand for mineral commodities. *Journal of International Money and Finance*, 76, 16–27.

Tradingview. Historical Data. <https://tr.tradingview.com/>, (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

Wei, C. (2003). Energy, the stock market, and the Putty-Clay investment model. *The American Economic Review*, 93, 311–323.

Wen, D. & Wang, Y. (2021). Volatility linkages between stock and commodity markets revisited: Industry perspective and portfolio implications. *Resources Policy*, 74, 1-18.

Xu, B. (2015). Oil prices and UK industry-level stock returns. *Applied Economics*, 47, 2608–2627.

Yayın Geliş Tarihi: 21.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 27.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1254173>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 599-620
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YOĞUN BAKIM ÜNİTELERİNDE KAPASİTE DEĞERLENDİRMESİ VE PLANLAMASI: 3. BASAMAK HASTANELER İÇİN SİMÜLASYON MODELLEMESİ

*Alkan DURMUŞ**

*Ali ÖZDEMİR***

*Necati GÖKMEN****

Öz¹

Sağlık sistemleri, birbiriyle karmaşık yollarla etkileşime giren çok sayıda paydaşı içeren insan temelli sistemlerdir. Sağlık sistemlerinin stokastik doğası ve girdilerinin, etkinliklerinin ve çıktılarının karmaşık dinamikleri ve etkileşimleri nedeniyle sağlık hizmeti sağlayıcıları, bu karmaşıklığı anlamalarını ve bu şekilde sistem performanslarını geliştirmelerini sağlayan araçlara ihtiyaç duyar. Yoğun bakım üniteleri (YBÜ), kapasite yetersizliği nedeniyle hastaları tedavi edememekte ve bazı durumlarda hastalar, başka hastanelere sevk edilmekte ve hasta bekleme süreleri uzamaktadır. YBÜ gibi kıt bir kaynağın verimli kullanımı ve yönetimi, bir hastanenin sorunsuz çalışması için kritik öneme sahiptir. Kapasite planlaması, yani gelecekteki talep ve kapasite ile ilgili mevcut bilgilere dayanarak optimal yatak konfigürasyonunun belirlenmesi hem kapasite hem de talepteki yüksek belirsizlikler nedeniyle çok zordur. Bu problemin çözümü için çalışmada, yoğun bakım yatak kapasitesi planlamasının karar verme sürecini kolaylaştırmak için simülasyon modeli önerilmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de faaliyette bulunan 3. basamak bir üniversite eğitim araştırma hastanesindeki YBÜ’nün kapasite planlamasını geliştirmeye

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Durmuş, A., Özdemir, A. & Gökmen, N. (2023). Yoğun bakım ünitelerinde kapasite değerlendirilmesi ve planlaması: 3. basamak hastaneler için simülasyon modellemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 599-620.

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5806-9962, alkan.durmus@deu.edu.tr.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3555-2123, ali.ozdemir@deu.edu.tr.

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Cerrahi Tıp Bilimleri Bölümü, Anesteziyoloji Ve Reanimasyon Anabilim Dalı ORCID:0000-0002-3225-7666, necati.gokmen@deu.edu.tr.

¹ Bu makale “Yoğun Bakım Kapasite Planlamasında Kuyruk Sorunlarının Ayrık Olay Simülasyonu ile Modellenmesi ve Bir Uygulama” adlı Doktora tezinden türetilmiştir. Araştırma için Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu’ndan 11/01/2023 tarih ve 2023/02-23 sayılı izin alınmıştır.

odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, YBÜ'nün kaynaklarını taleple eşleştirerek optimum yatak ihtiyacını belirlemek olarak tanımlanabilir. Çalışmanın sonucunda oluşturulan simülasyon modelleri, hastaların bekleme süreleri ve yatak sayılarına göre değerlendirilerek yoğun bakım kapasitesi hakkında öngörülerde bulunulmuştur. YBÜ'lerin hayati önemi, yönetiminde belirsizlik durumları gözönüne alındığında, farklı bölge ve hastane koşullarında kapasite kararlarının alınmasında bir araç olarak simülasyon yönteminin kullanılması, karar alıcılara kaynak tahsis stratejilerini değerlendirmelerinde yardımcı olabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Simülasyon, Yoğun Bakım Ünitesi, Kapasite Planlaması, Hasta Akışı.*

CAPACITY EVALUATION AND PLANNING IN INTENSIVE CARE UNITS: SIMULATION MODELING FOR LEVEL III HOSPITALS

Abstract

Health systems are human based systems comprising a high number of stakeholders who interact with each other in complex ways. Due to the stochastic nature of health systems and the complex dynamics and interactions of their inputs, processes and outputs; providers of health services require tools that allow them to comprehend the said complexity and improve system performance. Intensive care units (ICUs) may fall short in treating patients due to insufficient capacity and patients may be transferred to other hospitals under certain circumstances, and waiting times can get longer. Efficient use and management of a scarce resource such as the ICU is of critical importance for trouble-free operation of a hospital. Capacity planning, in other words, determination of optimal bed configuration based on current knowledge of future demand and capacity, is very difficult due to high uncertainty in both bed capacity and demand. The paper at hand proposes a simulation model to allow an easier decision-making process in the planning of bed capacity in ICU. The study focuses on improving the capacity planning of a level III university hospital in Turkey that specializes in education and research. The objective of the study is to determine optimal bed requirement by matching the resources of the ICU with demand. We provide forecasts of ICU capacity by evaluating the simulation models based on patient waiting times and bed quantity. Considered in the context of the vital importance of intensive care units and the uncertainties in their management, it is thought that the use of simulation modeling in the making of capacity decisions can prove useful for decision makers in assessing their resource allocation strategies under different regional and hospital conditions.

Keywords: *Simulation, Intensive Care Unit, Capacity Planning, Patient Flow.*

GİRİŞ

Yoğun bakım üniteleri (YBÜ), hastanelerdeki en önemli kaynaklardır. Hastalar açısından bazı durumlarda kullanımı, hayati öneme sahiptir. Hem hastalar hem de hastaneler için önemli olan bu kaynağın ulaşılabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından bir dengede olması gerekmektedir. Bu iki durum YBÜ yönetimini acil ve zor bir problem haline getirir. Yoğun bakım, iki veya daha fazla organ sistemi,

faaliyetini yerine getiremediğinde hastalar için gereken en üst düzey bakım olarak tanımlanır (Lyons vd., 2000; Rewa vd., 2018). YBÜ'ler en kritik durumdaki hastalara bakım sağlayan uzmanlaşmış yatan hasta üniteleri olup (Kim vd., 2015; Lamooki vd., 2014) bir hastanede diğer departmanlarla iş birliği içinde çalışan klinik aktivite ve bakım için ayrı bir organizasyonel ve fiziki varlıktır (Sarode & Hawker, 2019). YBÜ teorik olarak, sağlık durumunun kritik olarak derecelendirilen hastaların teşhis, tedavi ve bakımlarının yapıldığı, uzman hekim ve hemşirelik hizmetlerinin sunulduğu, yüksek düzeyde teknolojik cihazların kullanıldığı, belirli kapasiteye sahip, kaynakların yoğun kullanıldığı bir sağlık bakım ünitesi olarak tanımlanır. YBÜ'nün özelliklerini incelediğimizde;

- Yüksek eğitilmiş doktorlar, hemşireler ve özel ekipman gerektirir. (Singer vd., 1994)
- Sınırlı kapasiteli, yoğun kaynak kullanan bir birimdir (Bountourelis vd., 2013).
- Çok pahalı bir kaynaktır (Ouyang vd., 1990; Halpern vd., 2004).
- Hastane yataklarının yaklaşık %10'unu oluşturan YBÜ yatakları, tüm sağlık bakım maliyetlerinin %20'sini oluşturmaktadır (Milbrandt vd., 2008).

Hastalar, genellikle yoğun bakım ünitesine acil servis, ameliyathaneler, cerrahi veya dahili birimlerden ve doğrudan başka hastanelerden nakledilir (Bai vd., 2021; Goldhill & Sumner, 1998). Yoğun bakım yataklarının olmaması, kavramsal olarak talep ve arz arasındaki uyumsuzluk olarak tanımlanan bir kapasite gerilimi yaratır (Phua vd., 2020). Mevcut yoğun bakım yatağı sayısı çoğu hastanede mevcut talebin altında kalabilmektedir, bu nedenle hasta kabul ve taburcu kararları ile bu yataklardan en iyi şekilde yararlanmak önemlidir (Ouyang vd., 2020). Hastanelerdeki kritik hasta koşulları nedeniyle yoğun bakım yatak taleplerinin bekleme süresi olmadan işlenmesi gerekmektedir. Herhangi bir gecikme, hastaların sağlığı için önemli bir tehdit oluşturabilir. Yoğun bakım yataklarının olmaması, ambulans yönlendirmesi, ameliyatın iptali ve kabulün reddi gibi hizmet düzeyinde bozulmalara neden olabilir. Fakat fazla planlanmış yoğun bakım yatakları hastane bütçesinin, alanının ve diğer değerli kaynaklarının israf edilmesine neden olabilir. Bu nedenle, sağlık hizmeti sunucularının, yoğun bakım hizmet düzeyi ile maliyet etkinliği arasındaki dengeyi sağlamak için uygun YBÜ yatak kapasitesini belirlemesi önemlidir (Zhu vd., 2012).

Yoğun bakım hizmetlerine olan talep; nüfus artışı, insanların daha uzun yaşam beklentisi (de Lange vd., 2020) ve tıp bilimindeki ilerlemeler ve kritik hastaları destekleme kapasitesinin artması, (Garland vd., 2013; Parker vd., 1998; Rhodes vd., 2011) gibi nedenlerle artmaktadır. Artan talep ve acil vakaların stokastik doğası (West, 2001), yoğun bakım yataklarının talebine önemli ölçüde dalgalanma ve değişkenlik katmaktadır. Birçok araştırmacı, yoğun bakım ünitelerinde yatak kapasiteleri ile ilgili çalışmalarını geliştirmiş ve hepsi optimum

yatak sayılarını bulmayı amaçlamıştır (Griffiths vd., 2006; Zhu, Hen vd., 2012). Yoğun bakım ünitelerinde yatak kapasitelerinin yönetilmesine yardımcı olmak için birçok simülasyon ve kuyruk modeli mevcuttur (Harper & Shanani, 2002; Costa vd., 2003; Kim vd., 1999; Griffiths vd., 2010). Sağlık hizmetlerinde kapasite yönetimi zorluklarıyla başa çıkmak için, sağlık hizmetleri kapasite planlama süreçlerinin kaynakları ve hasta talebini daha iyi dengelemesi gerekmektedir (Silvester vd., 2004).

Yukarıda bahsedilen faktörlerin tümü, yoğun bakım yataklarını planlamayı daha zorlu bir görev haline getirir. Yoğun bakım hizmetlerinin yatak kapasitesi sorunları hasta talepleri ile doğru orantılıdır. Ayrıca yoğun bakım taleplerindeki artışlar, yatak planlamasını zorlaştırmaktadır. Buna göre yoğun bakım üniteleri, yatakların yeniden tahsisi, yeni departmanların kurulması ve kapasitelerin artırılması gibi önlemler almaktadır. Bu kapsamda çalışmamızda, öncelikle 3. basamak bir üniversite hastanesine ait YBÜ'nün süreçleri hakkında bilgi alınmış, hasta süreçleri gözlemlenmiştir. Alınan bilgiler ve yapılan gözlemler doğrultusunda YBÜ'nün hasta akış süreçleri çıkartılarak, araştırma problemi oluşturulmuştur. Araştırma problemi, hastaların ulaşılabilirlik açısından yoğun bakım hasta kabulündeki beklentilerin minimize edilmesi ve yoğun bakım yatak sayılarının belirlenmesi olarak belirlenmiştir. Problemin çözümü için simülasyon modeli oluşturularak farklı durum senaryoları test edilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle YBÜ'lerde kapasite planlaması, simülasyon modelleme konuları hakkında bilgiler verilmiş, 3. basamak YBÜ'nün gerçek verileri ile model kurularak simülasyon senaryoları gerçekleştirilmiştir.

YOĞUN BAKIM ÜNİTELERİNDE KAPASİTE PLANLAMASI

Optimum kapasite; mevcut tesis ve ekipman stoğu kullanılarak mevcut teknikler ve faktör fiyatları veri alındığında, minimum ortalama toplam maliyetle üretilen çıktı olarak tanımlanır (Hickman, 1964). Bir sağlık hizmeti sisteminin kapasitesi, hastalara hizmet vermek için mevcut kaynakları (örneğin mali, beşerî ve fiziksel) ifade eder (Bamford & Chatziaslan, 2010). Kapasite, genellikle eldeki kaynakların niceliği ve kalitesine veya mevcut çalışma süresine göre değerlendirilir. Kapasite, insan kaynakları (örneğin doktorlar ve hemşireler) fiziksel kaynaklar, (örneğin yataklar ve ekipman) yönetim stratejileri, (örneğin kaynak kullanımı ve tahsisi) kaynak planlama ve çizelgeleme faktörlerinden etkilenir (Tao & Liu, 2019). Belirli bir birime erişimi olmayan veya belirli bir birime zamanından önce nakledilen hastalar, başka birimlere yerleştirilebileceğinden belirli bir birime ilişkin kapasite kararları, hastanedeki diğer birimlerin kullanım ve hizmet kapasitesini de etkileyebilir (Cohen vd., 1980). Yüksek düzeyde dalgalanan talebi mevcut kapasiteyle eşleştirme ihtiyacı, herhangi bir hizmet sektöründe en önemli zorluklardan biridir. Bu tür zorluklar, çeşitli faktörlerin bir araya gelmesinin etkili talep yönetimi ve kapasite yönetimi stratejilerine olan ihtiyacı arttırdığı sağlık hizmeti sunumunda, daha da önemli hale

gelmektedir (Jack & Powers, 2009). Yüksek hizmet seviyelerine ulaşma ihtiyacı, pahalı ve uzmanlaşmış kaynakların varlığı ve talepteki belirsizlik nedeniyle kapasite planlaması, sağlık hizmetlerinde önemli ve zorlu bir problemdir (Batun & Begen, 2013). Kapasite planlaması, piyasa taleplerini uygun maliyetli bir şekilde karşılamak için gerekli kapasite düzeyini belirleme süreci olarak tanımlanmaktadır. (Davis vd., 2005) Kapasite planlaması, son derece karmaşık bir konudur (Vlachos vd., 2007). Örneğin bir kurum, hizmet üretim kapasitesini genişletmeyi her düşündüğünde, sayısız olasılığı göz önünde bulundurması gerekir. Hiyerarşik olarak kapasite planlama süreçlerini, stratejik, taktik ve operasyonel seviyede yapılandırabiliriz (De vries vd., 1999). Stratejik planlama uzun vadeli, taktik planlama orta vadeli ve kısa vadeli ufuk operasyonel planlamanın sınırlarını belirler (Jonsson & Mattsson, 2009; Guerriero & Guido, 2011). YBÜ'lerde kapasite planlama problemlerinin çözümünde deterministik (matematiksel programlama, istatistiksel analiz) ve stokastik yöntemler (kuyruk teoremi, stokastik süreç analizi yöntemleri) kullanılmaktadır (Bai vd., 2018). Kuyruk teoremi kapasite planlama ve hasta bekleme hattı problemleri çözümünde kullanılmaktadır (Özdemir & Maruf, 2018; Topoyan, 2021). Kapasite planlama sorunları için simülasyon modelleme, ilgili matematiksel modellerin geniş bilgi tabanını sağlık uzmanları ve yöneticileri için erişilebilir ve şeffaf bir forma dönüştürmenin bir yolunu sunar (Monks vd, 2016).

SİMÜLASYON MODELLEME

Simülasyon, belirsizlik durumlarını modellemek için son derece yararlı bir araçtır ve bu nedenle sağlık sistemlerini modellemek için simülasyonun kullanımı uygun olabilir. Ayrıca sağlık sistemlerinin çok sayıda etkileşimli parça içeren karmaşık sistemler olmasından dolayı simülasyon modellemesi faydalı sonuçlar vermektedir. Sağlık sisteminin karmaşıklığı nedeniyle simülasyon modelleri, sağlık sorunlarının modellenmesi için giderek daha önemli bir metodoloji haline gelmiştir. Simülasyon modelleri; sağlık sistemi, tesisler, sağlayıcılar, hastalar, sağlıkçılar ve diğer paydaşlar arasındaki ilişkileri modelleme yeteneğine sahiptir. (Alvarado vd., 2016) Simülasyon modelleme yöntemleri, bir sistemin veya sürecin işleyişini temsil etmek için (isteğe bağlı olarak açık denklemler biçiminde) matematiksel karakterizasyonu kullanır. Bu tür modeller, gerçek sistemin davranışını incelemek, bir sistemin performansını değerlendirmek ve optimize etmek ve çeşitli senaryolarda müdahaleleri ve bunlara karşılık gelen etkileri daha uzun sürelerle denemek için uygulanabilir (Maria, 1997). Simülasyon yöntemleri, çeşitli şekillerde sınıflandırılır. Ancak en yaygın; Monte Carlo (MC), ayrık olay simülasyonu (DES), sistem dinamiği (SD) ve etmen tabanlı simülasyon (ABS) olarak dört kategoriye ayrılırlar (Brailsford vd., 2009; Katsaliak & Mustafee, 2011; Sobolev vd., 2011).

Ayrık olay simülasyonu ister kararlar ister zaman içindeki olaylar olsun insanların olaylara maruz kalabilecekleri bireysel düzeyde süreçleri temsil etmek

için kullanılır. Ayrık olay simülasyonu, bireysel düzeyde heterojenliği yakalayan ve kaynakların kullanımına vurgu yapılan kuyruk süreçlerini ve kuyruk ağlarını karakterize etmek ve analiz etmek için kullanılan bir simülasyon yöntemidir (Siebers vd., 2010). Ayrık olay simülasyonu, sağlık ekonomisi modellemesi, (Karnon vd., 2012), kaynak kullanımı ve kuyruklar, yani bekleme süreleri ile ilgili alanlarda, (Marshall vd., 2015) hizmetlere yönelik talebi tahmin etmelerine ve sistem parametre ayarlarını analiz edip optimize etmelerine olanak tanıyan güvenilir ve esnek bir araçtır (Thorwarth vd., 2016).

Ayrık olay simülasyon modelleri, zaman içinde ayrı noktalarda meydana gelen ve sistemin durumundaki bir değişikliği işaret eden olaylar tarafından yönlendirilir. Ayrık olay simülasyon modelleri, sağlık problemlerini taktiksel veya operasyonel karar verme düzeyinde modellemek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Marshall vd. 2015). Bir sağlık hizmeti ortamında süreç veya hasta akışını iyileştirmeyi, hastane veya klinik kapasitesini yönetmeyi, personeli planlamayı, programlama prosedürlerini analiz etmeyi, yardımcı hizmetleri kullanmayı veya kaynakları tahsis etmeyi amaçlayan performans iyileştirme ve tasarım kararları için en pratiktirler (Hamrock vd., 2013). Ayrık olay simülasyon modellerinin temel yapı taşları; varlıkları, olayları ve kuyrukları içerir (Marshall vd., 2015). Varlıklar; kaynakları, konumları, varış oranlarını, hizmet sürelerini ve akış modellerini içerir. Hastalar, bir sağlık hizmeti ayrık olay simülasyon modelinde modellenen en yaygın varlıklardır, ancak diğerleri programları, ilaçları ve diğer malzemeleri içerir (Hamrock vd., 2013).

Ayrık olay simülasyonu, karar vericilere, sağlık hizmeti sunum sistemlerinin verimliliğini etkili bir şekilde değerlendirmesine, sistem performansını veya tasarımını iyileştirmesine ve farklı model değişkenleri arasındaki karmaşık ilişkileri araştırarak risksiz ve maliyetsiz bir ortamda yenilerini planlamasına olanak tanır. Bu kapsamda yoğun bakım yönetim sorunlarından yatak kapasitesi planlaması ile ilgili literatür taraması çalışması yapılmıştır.

LİTERATÜR

YBÜ yönetimi alanındaki birçok araştırmacı, son yıllarda konuya katkıda bulunmuştur. Personel çizelgeleme, kapasite planlama, hasta kalış süresi gibi çeşitli araştırma konuları vardır. Uygulanan metodolojiler simülasyon, tamsayı programlama ve dinamik programlama gibi teknikleri kapsamaktadır. Çalışmada, YBÜ yönetim sorunlarına ilişkin mevcut literatür araştırılarak, kapasite planlamasına yönelik çalışmalar incelenmiş, modelleme yöntemleri ve çözüm yaklaşımları gözden geçirilmiştir.

Nguyen vd. (Nguyen vd., 2003) YBÜ yatak ihtiyaçlarını tahmin etmek için simülasyon yöntemi kullanılarak evrensel olarak uygulanabilir bir parametrik olmayan yöntem geliştirmeyi öngörmüş, ihtiyaç duyulan yatak sayısı, üç parametrenin (erişilebilirlik, güvenlik ve verimlilik) hem ortalamasının hem de

varyansının minimizasyonuna göre seçilmiştir. Parametrelerin hiçbirinin belirli YBÜ özelliklerine bağlı olmadığı ve bu yöntemin her tür hastane koşuşuna uygulanabilir olduğunu ortaya koymuştur.

Ridge vd. (Ridge vd., 1998) 6 yataklı YBÜ'yü analiz etmek için bir M/M/c modeli (elektif hastalara göre acil hastalara öncelik vererek) kullanarak hem acil hastalar hem de elektif hastalar için kuyrukta bekleme süresini hesaplamıştır. Kuyruk modeli, bir simülasyon modelini doğrulamak amacıyla kullanılmıştır.

Kim vd. (Kim vd., 1999), 14 yataklı YBÜ'nün kabul ve taburcu verilerini, M/M/c kuyruk modeli oluşturarak simülasyon modeli aracılığıyla analiz etmiştir. Kuyruk modeli için genel ortalama hizmet süresini hesaplamının üç farklı yolunu değerlendirdikleri modellerinde dört tip hasta vardır. Çok uzun süre kalan hastaları ve hasta transferlerini modellerine dahil etmemişlerdir. Hem birimin kapasite kullanımını hem de hastalarına sağlanan bakımın kalitesini iyileştirmeye yardımcı olmak için bir YBÜ tesisinin operasyon yönetimine ilişkin öngörülerde bulunmuşlardır.

Costa vd. (Costa vd., 2003), bireysel hasta düzeyinde bir model kurup, gerekli YBÜ yatak sayısını tahmin etmek için matematiksel modelleme uygulamaları ve simülasyonu kullanırlar. Performans, farklı klinik durumlarda üç örnek kullanılarak değerlendirilir ve verimlilik iyileştirmeleri sağladığı tespit edilir. Ham verilerin uygun şekilde analiz edilmesi ve ayrıntılı matematiksel modellemenin birleşiminin, gereken yatak sayısını tahmin etmek için çok daha iyi bir yöntem sağladığı belirtilmiştir.

Masterson vd. (Masterson vd., 2004), tüm askeri sağlık tesisleri için askeri sağlık sisteminin optimizasyonunu tartışmaktadır. Uygun YBÜ boyutunu, yatak karması ve personel miktarını belirlemek için ABD Hava Kuvvetleri Wilford Hall Tıp Merkezi'ndeki YBÜ'nün simülasyon analizine dayanan bir vaka çalışması sunar.

McManus vd. (McManus vd., 2004) çalışmalarında yoğun bakım ünitesinde iki yıllık kabul, taburculuk ve geri dönüş verileri toplayarak, kuyruk teorisini kullanarak hasta akışının matematiksel bir modelini oluşturarak simüle etmişlerdir. Modelden tahminleri birimin gözlemlenen performansı ile karşılaştırarak ve modelin birim boyutundaki değişikliklere duyarlılığını araştırmışlardır.

Shahani vd. (Shahani vd., 2008) ayrıntılı veri analizi ile birkaç farklı senaryoda yoğun bakım hasta akışı değişikliklerini simüle ederek, yoğun bakım ünitesi kapasitesini artırmanın erteleme ve transfer oranlarını önemli ölçüde azaltabileceğini bulmuşlardır.

Litvak vd. (Litvak vd., 2008), bir bölgedeki birkaç hastanenin bölgesel acil hastalar için az sayıda yatak rezerve ettiği, YBÜ kapasitesi için orta vadeli bir ortak

çözüm önermiştir. Herhangi bir kabul oranı için ayrılmış bölgesel yatak sayısını hesaplamak için matematiksel bir model sunarlar ve bölgesel işbirliğinin daha az sayıda yatakla yüksek bir kabul düzeyine ulaşılmasına yardımcı olabileceğini simülasyon çalışmaları ile kanıtlarlar. Çalışmada telekomünikasyon sistemlerindeki taşma modellerine benzer özel bir analitik yaklaşım kullanırlar. Bölge dışındaki hastanelere sevk edilen hasta sayısı en aza indirilirken, planlanan ameliyatlara için yeterli yoğun bakım yatağı sayısı korunur.

Kokangül, (Kokangül, 2008) bir eğitim hastanesinin pediatrik YBÜ yatak kapasitesini optimize etmek için deterministik ve stokastik yaklaşımın bir kombinasyonunu geliştirmiş, gerekli olasılık dağılım fonksiyonlarını elde etmek için 2000 ve 2004 yılları arasındaki verileri kullanmıştır. Çalışmada, maksimum hasta talebinin pediatrik yoğun bakımda gerekli maksimum yatak kapasitesine neden olduğu varsayılmıştır. Kontrol parametreleri ile yatak kapasitesinin boyutu arasındaki matematiksel ilişkiler, oluşturulmuş bir simülasyon modelinden elde edilen veriler kullanılarak elde edilmiştir. Kontrol parametrelerinin hedef seviyelerine dayalı olarak gerekli yatak kapasitesinin optimum büyüklüğünü belirlenerek kar-zarar analizi yapılmıştır.

Troy ve Rosenberg (Troy & Rosenberg, 2009), cerrahi YBÜ yataklarına, hasta gelişleri ve yatak kalışlarının olaylarını, zamanlamasını ve mantığını yakalayan ayrık bir olay modeli kullanılarak YBÜ performansına ilişkin bir Monte Carlo simülasyon çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışma, fonksiyonel YBÜ kapasitesinin, yani YBÜ'de kalış gerektirdiği biliniyorsa ameliyat prosedürlerinin iptal edildiği dolu YBÜ yataklarının sayısının, beklemenin, gerçekleştirilen sayının ve iptallerin sayısının ana belirleyicisi olduğunu bulmuştur. Cerrahi YBÜ yatak gereksinimleri analiz edilirken gerçek ve işlevsel YBÜ kapasitesinin dikkate alınmasının gerekliliğini vurgulamış ve arz ile talebin senkronize edilmesi konusunda ek araştırmalara ihtiyaç olduğunu vurgulanmıştır.

Barado vd. (Barado vd., 2012), istatistiksel analize ve YBÜ'nün kuyruk sorunu olarak temsiline dayanarak, bir simülasyon modeli oluşturmuş, aynı zamanda hasta taburculuğu ile ilgili yatak yönetimi kararlarını da içeren bir model geliştirmiştir. Simülasyon modelinde, farklı nedenlerle yoğun bakım ünitesine gelen hasta sayısındaki artışı karşılamak için gereken yatak sayısını tahmin etme problemi çözülmüştür. Gelecekteki YBÜ kaynak ihtiyaçlarını tahmin etmede kullanılabilecek simülasyon modelleri geliştirilebileceği varsayılmıştır.

Zhu vd. (Zhu vd., 2012), sağlık hizmeti sunucularının, hizmet seviyesi ile maliyet etkinliği arasındaki dengeyi kuran uygun YBÜ yatak kapasitesini belirlemesine yardımcı olacak bir ayrık olay simülasyonu (DES) modeli geliştirmiştir. Singapur Devlet Hastanesi'nin YBÜ sistemi analiz edilerek, farklı sayıda yatak denemesi yapılarak optimum yatak sayısı hesaplanmıştır.

Bowers (Bowers, 2013) çalışmasında, YBÜ ve ameliyathane gibi iki simbiyotik kaynağa olan talepte belirsizliğin olduğu bir kapasite planlama problemine bir örnek sunmaktadır. Bu iki ünitenin kaynak mevcudiyeti ve günlük talebin karşılıklı bağımlılıklarını keşfetmek için klinik ve yönetim personeli ile bir simülasyon geliştirilmiştir. Modelde, tüm tesisin kapasitesini genişletme seçenekleri incelenmiştir. Yatak ve ameliyathane kapasitesinin dengeli olması gerektiği, ancak her iki kaynakta da eşsiz artışlarında faydalı olabileceği varsayılmıştır.

Marmor vd. (Marmor vd., 2013) Mayo Clinic'te talep edilen yüksek hasta hizmet düzeyine ulaşmak için minimum yatak ihtiyaçlarını tahmin etmek için kullanılan bir ayrık olay simülasyon modelinin geliştirilmesini ve kullanılmasını öngörmüştür. İhtiyaç duyulan yatak tahminlerine ek olarak model, ameliyat programlarını yumuşatmanın ve YBÜ'de uzun süre kalan hastaları transfer etmenin etkilerini araştırmak için kullanılmıştır. Model, geleneksel yatak planlama yaklaşımından %30 daha düşük olan yatak ihtiyaçlarını öngörmüştür.

Antmen ve Oğulata (Antmen & Oğulata, 2013), Türkiye'de bulunan üç hastanenin YBÜ'sünün taleplerini karşılayan yatak kapasitelerini belirlemek için bir simülasyon modeli oluşturmuşlardır. YBÜ'lerin ayrı ayrı optimum kapasite seviyeleri ve birleştirilmiş durumdaki kapasite durumlarının analizi yapılmıştır.

Steins ve Walther (Steins & Walther, 2013) çalışmalarında, dört farklı hastane YBÜ'ye yapılan tüm başvuruların anonimleştirilmiş hasta kayıtlarından elde edilen verileri kullanarak jenerik bir yoğun bakım simülasyon modeli geliştirmiştir. Modelin en önemli özelliği, kabul oranının fiili doluluğa bağlı olmasıdır. Nihai modelin doluluk, kapsam ve transferlerinin, simüle edilmiş dört yoğun bakım ünitesinin tümü için gerçek verilerin %2'si dahilinde olduğu bulunmuştur.

Mallor ve Azcárate, (Mallor & Azcárate, 2014) YBÜ boyutlandırma, kapasite analizi ve farklı YBÜ yönetim politikalarının test edilmesi için bir simülasyon modelini önermişlerdir. YBÜ iş akışlarını erken taburcu etme ve erken yatışla ilgili olarak yeniden tasarlamak için birleşik bir simülasyon optimizasyon tekniği geliştiren yazarlar, ana hasta gruplarını elde etmek için istatistiksel testler kullanmışlar ve kalış sürelerini belirlemek için bir denklem önermişlerdir. Önerilen metodoloji, İspanya Navarre Hastanesi'ndeki YBÜ'nün bir simülasyonu ile test edilmiştir.

Rodrigues vd. (Rodrigues vd., 2018), 3. basamak yoğun bakım yataklarındaki yetersizliklere alternatif olarak 2. basamak yoğun bakım yataklarının kullanılabilmesi varsayımında, büyük bir üniversite hastanesi için seviye 2 yatak ihtiyacını tahmin eden ayrık bir olay simülasyon modeli geliştirilmiştir. Model, hastanenin yatan hasta akışının tamamını ve en önemlisi YBÜ'nün günlük stokastik akışlarını "Hemşirelik İnsan Gücü Kullanım Puanının

Dokuz Eşdeğeri" (NEMS) adı verilen bir hemşirelik iş yükü puanlama ölçütüne dayalı olarak simüle ederek uygulanmıştır. Büyük bir üniversite hastanesinden alınan verileri kullanan model, seviye 2 yatakların hem hasta akışını hem de maliyetleri iyileştirmedeki faydalarını göstermektedir.

YBÜ yönetim problemlerinde bir teknik olarak simülasyon, kapasite planlaması, doluluk oranı kontrolü ve kabul ve taburcu politikaları gibi konularda literatürde kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Yapılan literatür taraması, incelenen çalışmaların problem ve çözüm yaklaşımlarına göre çalışmadaki metodolojimiz oluşturulmuştur.

METODOLOJİ

Ayrık olay simülasyon yöntemi, zaman içinde süreksiz olarak meydana gelen olayları taklit eden bir modelleme yaklaşımıdır (Banks vd., 2005). Ayrıca Günal (Güenal, 2012), ayrık olay simülasyonun kuyruklar içeren ve kullanıcılara esneklik sağlayan sistemleri başarılı bir şekilde modellediğini, yani kullanıcıların daha detaylı modeller oluşturabildiğini belirtmektedir. Ayrıca kullanıcılar, hastane modellerinde DES yöntemleri ile hastaları gözlemleyebilmektedir. Ayrık olay simülasyon yöntemlerinde kalış süresi, hasta gelişleri gibi tedavi süreçlerinin önemli bileşenleri dikkate alınır. Modeller, YBÜ'nün çalışmasını, kalış süresi, taburculuk kriterleri veya kabul taleplerinin dağılımına ilişkin hipotezler gibi parametreler açısından simüle ederek yatak ihtiyaçlarını tahmin eder. Bu nedenle bu modeller, YBÜ'ye özgü parametrelere veya istatistiksel hipotezlerin seçimine bağlıdır (Nguyen vd., 2003).

Yetersiz yoğun bakım kapasitesi, yalnızca YBÜ'ye değil, hasta bakım yolu boyunca bağlantılı diğer bölümlerde de birçok olumsuz etkiye neden olur. Yoğun bakım kapasitelerini verimli bir şekilde yönetmenin yollarını belirlemede ve istenen hizmet kalitesi düzeylerini sağlamada önemli bir rol oynar. Bu çalışmanın amacı, ayrık olay simülasyon modeli kullanarak YBÜ yatak ihtiyacını belirli doluluk oranlarında tahmin eden genel bir yaklaşım geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda, YBÜ'nün hasta akışının modeli oluşturulacaktır. İkinci olarak, ihtiyaç duyulan yatak kapasitesi, YBÜ yatan hastalarının ve yatışı yapılamayan hastaların verileri toplanarak ihtiyaç duyulacak optimum yatak sayısı tahmin edilecektir. Son olarak, farklı senaryolar, ayrık olay simülasyon modeli kullanılarak test edilecek ve sonuçlar karar vermede referans olarak kullanılacaktır.

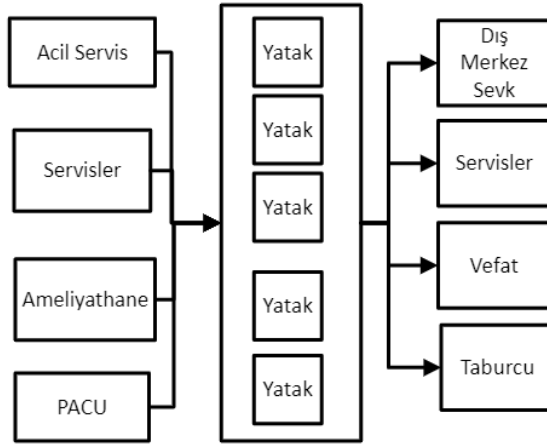
UYGULAMA

Çalışmada kullanılacak olan veriler, 3.basamak sağlık hizmeti sunan bir üniversite hastanesinin 2018-2019 yılları arasında YBÜ'de yatan hastaların ve yatmak için bekleyen hastaların verileri kullanılmıştır. İlk olarak, YBÜ'deki hasta akışını tanımlamak için çalışmanın yapılacağı YBÜ'nün sorumlu yoğun bakım uzman hekimiyile belirli aralıklarla görüşmeler yapılmıştır. Bu süreçte YBÜ'de

gözlemler yapılmış ve süreçler hakkında bilgiler alınarak hasta akış diyagramı oluşturulmuştur. İkinci olarak, mevcut durumdaki hasta geliş modelleri, hasta bekleme ve kalış süreleri, yatak sayısı hakkında istatistiksel bilgilere ihtiyaç vardır. Yapılan görüşmeler neticesinde modele kullanılacak veriler hakkında bilgiler alınmış ve gerekli idari izinler alınarak hastane otomasyon sisteminden çalışmada kullanılacak veriler alınmıştır. Çalışmada kullanılması öngörülen veriler, konsültasyon veri seti, yoğun bakıma yatış yapılan hasta veri seti ve yoğun bakıma yatışı uygun görülen fakat yatışı yapılamayan hasta veri setidir. Çalışmada gerçek operasyonel verilerin doğrudan uygulanması, YBÜ'de mevcut olan tüm varyasyonları ve mevsimsel faktörleri görmemizi sağlamıştır.

Üçüncüsü, uzun süreler boyunca gelen ve ayrılan hastalarla ünitenin çalışmasını simüle etmek için model, hastaların akışını dikte eden mevcut kurullarla tekrar tekrar çalıştırılır. Dördüncüsü, modellerin ürettiği istatistiksel bilgiler, modelin belirli YBÜ'yü ve vaka karışımını yansıtıp yansıtmadığını kontrol etmek için birimin gerçek verileriyle karşılaştırılabilir.

Şekil 1: Yoğun Bakım Ünitesi Hasta Akış Diyagramı

Şekil 1, çalışmamızda örnek olarak incelenen hastanenin erişkin YBÜ'deki genel hasta akışını göstermektedir. Hastalar, YBÜ'ye hastanenin farklı hizmet birimlerinden gelmektedir. Dış merkezlerden sevki gelen hastalar acil servis girişi yapılarak YBÜ yatışı yapılmaktadır, bu yüzden hastaların geliş kaynakları hastane içindeki birimlerden başlatılmıştır. Hastaların yoğun bakım kabul sürecinde hastaların önceliklendirmesi söz konusudur. Hasta kaynaklarından PACU (post-anestezi yoğun bakım ünitesi) ve acil servis gelişlerinde yoğun bakım ünitesine bekleme olmadan kabul edilebilmektedir. Tüm yoğun bakım yataklarının tamamen dolu olması durumunda yeni gelişler, diğer hastanelere yönlendirilebilir veya mevcut servislerinde hizmet alımını devam edebilmektedir. Hastaların tedavi süreci sonrası dört farklı çıkış kaynağı vardır: taburculuk durumu, dış merkeze sevk durumu, normal servise çıkış durumu ve ölüm durumu olabilir. Bu çalışmada,

problemin çözümü için simülasyon tabanlı analiz kullanılmıştır. Şekil 1'de görselleştirilen akış şeması, prosedürler ve değişkenleri, Arena Simülasyon programında simülasyon modelimizi oluşturmak için temel olacaktır.

Tablo 1: 2018-2019 Yıllarında Yoğun Bakım Ünitesinin Yatak Sayıları

AYLAR	Oca.18	Şub.18	Mar.18	Nis.18	May.18	Haz.18
Toplam Yatak	30	30	30	30	30	30
AYLAR	Tem.18	Ağu.18	Eyl.18	Eki.18	Kas.18	Ara.18
Toplam Yatak	30	32	33	33	33	33
AYLAR	Oca.19	Şub.19	Mar.19	Nis.19	May.19	Haz.19
Toplam Yatak	33	33	33	35	35	35
AYLAR	Tem.19	Ağu.19	Eyl.19	Eki.19	Kas.19	Ara.19
Toplam Yatak	35	35	35	35	35	35

Tablo 1'de araştırmaya konu dönemdeki YBÜ'nün yatak sayısı verilmiştir. Yoğun bakım yataklarında belirli dönemde artmalar olmuştur. Çalışmanın temel parametreleri, sırasıyla hastaların varışlar arası ve servis yatış süreleri, yoğun bakım yatışı uygun görülüp yatış yapılamayan hasta sayılarıdır.

Model, hasta düzeyinde ayarlanmış ve YBÜ'deki hastaların akışını taklit edecek şekilde ayarlanmıştır. Model, hastaların kategorileri, geliş biçimleri ve kalış süreleri kullanılarak oluşturulmuştur. Modelin simülasyonu, 2 yıllık bir zaman aralığında (870 gün) ve senaryolar 10 replikasyonu yapılarak gerçekleştirilmiştir. Modelimizde mevcut durumdaki hasta bekleme süreleri de göz önünde bulundurularak %70-%80 doluluk oranındaki ihtiyaç duyulacak toplam yatak sayılarının hesaplanması için iki durum senaryosu çalıştırılacaktır. Hastaların önceliklendirme durumunda, hasta yatışı için bekleme süresinin minimum durumdaki yatak sayısı ve hastaların ilk gelenin hizmet alabileceği ve bekleme durumunun minimum olduğu yatak ihtiyacının belirlenebileceği durumlar modellenerek simüle edilecektir.

Çalışma, kamu yararının maksimizasyonun ön planda tutulduğu bir kamu üniversite hastanesinde yapılmasından dolayı herhangi bir maliyet fonksiyonu ve gelir fonksiyonu kullanılmamış, tedavi amacıyla gelen hastalar için ihtiyaç duyulacak yatak ve bekleme sürelerinin azaltılması öngörülmüştür.

Çalışmada gerçek operasyonel veriler, doğrudan simülasyon modeline uygulandığı için hastaların gelişleri ile ilgili herhangi bir dağılım varsayılmamıştır. Hastaların yoğun bakıma yatış durumunun değerlendirilmesi için istenen konsültasyonun istem, kabul ve sonuç zamanları, yoğun bakım yatış zamanları ve konsültasyonsuz yatış yapılan hastaların yatış zamanları girdi olarak alınmıştır. Yoğun bakım hekimi değerlendirilmesi sonrası hastaların yatışlarının uygun görülmesi veya uygun görülmemesi durumu olabilmektedir. Yatışı uygun

görülmeven hastalar bekleme hattından çıkartılır. Yatışı uygun görülenler ise yoğun bakım yatağının uygunluk durumuna göre, uygun yatak olması durumunda yatağa yatışı yapılabilir veya yoğun bakım yatağı için bekleme hattında beklemeye başlar. Bekleme durumunda hasta mevcut servis yatağında hizmet alması devam eder. Hastaların yoğun bakım yatağı bekleme süreleri ve kalış süreleri ile yoğun bakım yatışı uygun olan fakat yatışı yapılamayan hastaların bekleme süreleri gerçek verilerden çıkarılmıştır. Yatak ihtiyacının belirlenebilmesi için yatışı yapılan ve yatışı yapılamayan hastaların gerçek verileri kullanılmış, hayali hasta geliş ve hasta kalış süreleri eklenmemiş, mevcut süreçte hizmet alamadan ayrılan hastaların varlığı nedeniyle, hastaların yoğun bakım bekleme hattından ayrılışlarına kurulan modelde izin verilmiştir. Çalışmada performans parametreleri olarak hastaların yatak bekleme süreleri ile yatakların faydalı kullanım oranları kullanılmıştır.

Model doğrulama, inceleme yoluyla gerçekleştirilir ve model kodunun model spesifikasyonu ile karşılaştırılmasını içerir (Altıok & Melamed, 2007). Modelin amaçlanan şekilde davranmasını sağlamak için her bölüm tamamlandıkça ayrı ayrı doğrulanmış, modelin kurulum, çalıştırılma, sonuçlarının analizi aşamasında, yoğun bakım sorumlu hekiminden bilgiler alınmış, modelin gerçek sistemi yansıttığı hakkında doğrulanmıştır. Ayrıca modelin kurulum ve çalıştırılma aşamasında simülasyon programındaki model doğrulaması yapılarak çalıştırılmış, her senaryoda, çalıştırıldığı süre ve replikasyonlarda izlenmiş herhangi bir hata gözlenmemiştir. Bir simülasyon modelinin geçerliliğinin en kesin testi, çıktı verilerinin gerçek sistemin çıktı verilerine çok benzer olup olmadığıdır (Law, 2019). Bu doğrulama yaklaşımı, simülasyon modelimize uygulanabilir çünkü mevcut bir YBÜ'den gerçek çıktı verileri kullanılmıştır. Modelin ampirik verilerle (modellenecek gerçek yoğun bakım sisteminin ölçümleri) uygunluğu, simüle edilmiş durumundaki hastaların yoğun bakım yatak bekleme süresi ve yatakların faydalı doluluk oranı değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan mevcut durum analizinde ve çalıştırılan senaryolarda benzer sonuçlar elde edilmiştir. Model uyumu, model tarafından tahmin edilen performans ölçütleri, gerçek hayattaki sistemdeki gözlemlenen karşılıklarıyla eşleştiği ve uyduğu gözlemlenmiştir. Senaryolar 870 günlük süre ve 10 replikasyon olarak çalıştırılmıştır.

Tablo 2'de mevcut durum senaryosu çalıştırılmış ve yoğun bakım ünitesinin %99 oranında kullanıldığı ve hastaların ortalama 28,7 saat yatak bekleme süreleri olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Mevcut Durum Senaryosu

Yatak Sayısı	Replikasyon Sayısı	Hastaların Yatak Bekleme Süreleri	Yatakların Faydalı Kullanım Oranı
35	10	28.716	0.990

Modelde yoğun bakım hizmetlerinin, ne olursa senaryosu ile, hasta bekleme sürelerini azaltarak, uygun YBÜ yatak sayısına karar verilmesi amacıyla, belirli yatak sayılarında sürecin simülasyonu gerçekleştirilmiştir.

Mevcut durumda PACU ve acil servis hastalarının bekleme olmadan YBÜ'ye alınma durumları olmaktadır. Tablo 3'te bu durum gözönünde bulundurularak çalıştırılan modelin sonuçları yer almaktadır. Yatakların faydalı kullanım oranları ve hasta bekleme sürelerine göre, minimum bekleme ve %79,5 faydalı kullanım durumunda mevcut duruma ilave 39 yatak gereksinimi daha bulunmaktadır.

Tablo 3: Hasta Önceliklendirme Durum-Senaryosu

Yoğun Bakım Yatak Sayısı	Hastaların Yatak Bekleme Süresi (Saat)	Yatakların Faydalı Kullanım Oranı(%)
5	41,882	0,999
10	39,747	0,998
15	37,632	0,998
20	36,004	0,996
25	32,394	0,994
30	30,865	0,993
35	27,646	0,990
40	25,12	0,985
45	21,934	0,98
50	16,504	0,964
55	11,891	0,943
60	7,4	0,919
74	0,998	0,795

Hastaların yoğun bakım bekleme hattında önceliklendirme olmadan ilk gelen ilk hizmet alır (FCFS) durumuna göre kabul edildiğindeki farklı yatak sayılarındaki hasta bekleme ve faydalı yatak kullanım oranları Tablo 4'de verilmiştir. Bu durumda hastaların minimum kuyrukta bekleme ve faydalı kullanım oranının %81 olduğu durumda 26 yatak daha gerekmektedir.

Tablo 4: Hasta Önceliklendirme Olmadığı Durum Senaryosu

Yoğun Bakım Yatak Sayısı	Hastaların Yatak Bekleme Süresi (Saat)	Yatakların Faydalı Kullanım Oranı(%)
5	36,768	0,999
10	33,924	0,998
15	32,733	0,996
20	30,441	0,995
25	26,546	0,987

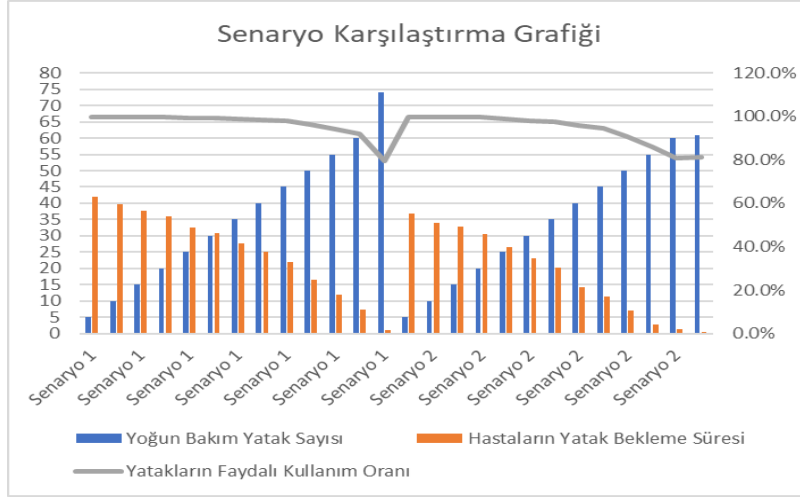
30	23,08	0,981
35	20,352	0,974
40	14,277	0,958
45	11,397	0,945
50	6,967	0,908
55	2,873	0,858
60	1,248	0,806
61	0,427	0,812

Hasta önceliklendirme olmadığı durum senaryosu durumda, 26 yatak ve hasta önceliklendirme olduğu durumda 39 yatak gerekmektedir. Bu durumda artış oranı %74'tür. Diğer bir deyişle, hastalar arasında öncelik belirlenmediğinde, daha fazla yatak kapasitesi sağlanması gerekmektedir.

SONUÇ

Bu makale, bir kamu üniversite hastanesi YBÜ'deki yatak ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla simülasyonunu gerçekleştirmek için ayrıık olay simülasyon modeli Arena simülasyon programı aracılığıyla geliştirilmiştir. Mevcut durumda yoğun bakım yataklarının kullanımında önceliklendirme söz konusudur, simüle edilen modellerde önceliklendirme durumu ve ilk gelen ilk hizmet alır durumundaki model çalıştırılmıştır.

Çalışmamız, yoğun bakım yöneticilerinin kapasite durumu ile ilgili daha iyi karar vermelerine yardımcı olacak öncelik ilkesini kullanarak YBÜ için farklı yatak kullanım sayısına ilişkin kapasite değerlendirmelerine girdi sağlamaktadır. Birinci durumda hastaların 0,99 saat bekleme süresinde 79,5% faydalı kullanım oranında 74 yatak gerekmektedir. İkinci senaryoda ise 0,427 saat bekleme süresinde %81,20 faydalı kullanım oranında 61 yatak gerekmektedir. Şekil 2' de görüldüğü gibi her iki senaryoda yoğun bakım yatak sayısı ilave edildikçe hastaların bekleme süreleri azalmaktadır. Belirli durumlarda hastaların bekleme olasılığının tıbbi olarak değerlendirilmesi gerekliliği ve kaynakların etkin yönetilmesi gerekliliğine göre oluşturulan senaryolardaki yatak sayıları belirlenebilir.

Şekil 2: Senaryo Karşılaştırma Grafiği

Sonuçlar, önerilen DES modelinin gerçek durumu doğru bir şekilde tanımladığını ve farklı ne olursa senaryolarını test edecek kadar esnek olduğunu göstermektedir. Modelin gerçek veri setiyle oluşturulması ve elde edilen sonuçların, YBÜ'lerdeki davranışı yeterince tanımlayabileceğini göstermektedir. Önerilen simülasyon modelleri, kapasite genişletme ile ilgili alternatifleri belirlemek ve ortalama yatak kullanım oranı tercihi ile YBÜ kapasitesini değerlendirmek için uygulanabileceğini göstermektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Altıok, T. & Melamed, B. (2007). *Simulation Modeling and Analysis with Arena*. London: Elsevier.

Alvarado, M., Lawley, M. & Li, Y. (2016). Healthcare Simulation Tutorial: Methods, Challenges, And Opportunities. *2016 Winter Simulation Conference (WSC)* (ss. 236-247). Washington: IEEE.

Antmen, Z. F. & Oğulata, S. N. (2013). The Capacity Planning of Intensive Care Units via Simulation: A Case Study in University Hospital. *Int.J.Appl. Math. Stat.*, 51 (21), 214-235.

Bai, J., Fügner, A., Gönsch, J., Brunner, J. O. & Blobner, M. (2021). Managing Admission And Discharge Processes In Intensive Care Units. *Health Care Manag Sci.*, 24 (4), 666-685.

Bai, J., Fügener, A., Schoenfelder, J. & Brunner, J. O. (2018). Operations Research In Intensive Care Unit Management: A Literature Review. *Health Care Management Science*, 21, 1–24.

Bamford, D. C. & Chatziaslan E. (2010). Healthcare Capacity Measurement. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 58 (8), 748–766.

Banks, J., Carson II, J. S., Nelson, B. L. & Nicol, D. M. (2005). *Discrete-Event System Simulation*. New Jersey: Pearson.

Barado, J., Guergué, J. M., Esparza, L., Azcárate, C., Mallor, F. & Ochoa, S. (2012). A Mathematical Model For Simulating Daily Bed Occupancy In An Intensive Care Unit. *Crit Care Med.*, 40 (4), 1098-1104.

Batun, S. & Begen, M. A. (2013). Optimization in Healthcare Delivery Modeling: Methods and Applications. B. T. Denton içinde, *Handbook of Healthcare Operations Management* (ss. 75-120). New York: Springer Science+Business Media.

Bountourelis, T., Ulukus, M. Y., Kharoufeh, J. P. & Nabors, S. G. (2013). The Modeling, Analysis, and Management of Intensive Care Units. B. T. Denton içinde, *Handbook of Healthcare Operations Management* (ss. 153-183). New York: Springer Science+Business Media.

Bowers, J. (2013). Balancing Operating Theatre And Bed Capacity In A Cardiothoracic Centre. *Health Care Management Science*, 16, 236–244.

Brailsford, S. C., Harper, P. R., Patel, B. & Pitt, M. (2009). An Analysis Of The Academic Literature On Simulation And Modelling In Health Care. *Journal of Simulation*, 3, 130–140.

Cohen, M. A., Hershey, J. C. & Weiss, E. N. (1980). Analysis Of Capacity Decisions For Progressive Patient Care Hospital Facilities. *Health Serv Res.*, 15 (2), 145–160.

Costa, A., Ridley, S., Shahani, A., Harper, P., De Senna, V. & Nielsen, M. (2003). Mathematical Modelling And Simulation For Planning Critical Care Capacity. *Anaesthesia*, 58, 320–327.

Davis, M. M., Aquilano, N. D., Chase, R. B. & Balakrishnan, J. (2005). *Fundamentals of Operations Management (1st Canadian Edition)*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson.

De Lange, D. W., Soares, M. & Pilcher, D. (2020). ICU Beds: Less Is More? No. *Intensive Care Medicine*, 46, 1597–1599.

De vries, G., Bertrand, J. W. & Vissers, J. M. (1999). Design Requirements For Health Care Production Control Systems. *Production Planning & Control*, 10 (6), 559-569.

Garland, A., Olafson, K., Ramsey, C. D., Yogendran, M. & Fransoo, R. (2013). Epidemiology Of Critically İll Patients İn İntensive Care Units: A Population-Based Observational Study. *Critical Care*, 17 (5), 1-7.

Goldhill, D. R. & Sumner, A. (1998). Outcome Of İntensive Care Patients İn A Group Of British İntensive Care Units. *Critical Care Medicine*, 26 (8), 1337-1345.

Griffiths, J. D., Jones, M., Read, M. S. & Williams, J. E. (2010). A Simulation Model Of Bed-Occupancy İn A Critical Care Unit. *Journal of Simulation*, 4 (1), 52-59.

Griffiths, J. D., Price-Lloyd, N., Smithies, M. & Williams, J. (2006). A Queueing Model Of Activities İn An İntensive Care Unit. *IMA Journal of Management Mathematics*, 17 (3), 277-288.

Guerriero, F. & Guido , R. (2011). Operational Research İn The Management Of The Operating Theatre: A Survey. *Health Care Management Science*, 14, 89-114.

Günel, M. M. (2012). A Guide For Building Hospital Simulation Models. *Heath Systems*, 1 (1), 17-25.

Halpern, N. A., Pastores, S. M. & Greenstein, R. J. (2004). Critical Care Medicine İn The United States 1985-2000: An Analysis Of Bed Numbers, Use, And Costs. *Critical care medicine*, 32 (6), 1254-1259.

Hamrock, E., Kerrie, P., Parks, J., Scheulen, J. & Levin, S. (2013). Discrete Event Simulation for Healthcare Organizations: A Tool For Decision Making. *Journal of Healthcare Management*, 58 (2), 110-124.

Harper, P. R. & Shanani, A. K. (2002). Modelling For The Planning And Management Of Bed Capacities İn Hospitals. *J. Oper. Res. Soc.*, 53, 11-18.

Hickman, B. G. (1964). On a New Method of Capacity Estimation. *Journal of the American Statistical Association*, 59 (306), 529-549.

Jack, E. P. & Powers, T. L. (2009). A Review And Synthesis Of Demand Management, Capacity Management And Performance İn Health-Care Services. *International Journal of Management Reviews*, 11 (2), 149-174.

Jacobs, P. & Noseworthy, T. W. (1990). National Estimates Of İntensive Care Utilization And Costs: Canada And The United States. *Crit Care Med.*, 18, 1282-1286.

Jonsson, P. & Mattsson, S. A. (2009). *Manufacturing Planning and Control*. Berkshire: McGraw-Hill Education.

Karnon, J., Stahl, J., Brennan, A., Caro, J. J., Mar, J. & Möller, J. (2012). Modeling Using Discrete Event Simulation: A Report Of The ISPOR-SMDM Modeling Good Research Practices Task Force-4. *Medical decision making*, 32 (5), 701-711.

Katsaliak, K. & Mustafee, N. (2011). Applications Of Simulation Within The Healthcare Context. *J Oper Res Soc.*, 62 (8), 1431-1451.

Kim, S. H., Chan, C. W., Olivares, M. & Escobar, G. (2015). ICU Admission Control: An Empirical Study of Capacity Allocation and Its Implication for Patient Outcomes. *Management Science*, 61 (1), 19-38.

Kim, S.-C., Horowitz, I., Young, K. K. & Buckley, T. A. (1999). Analysis Of Capacity Management Of The Intensive Care Unit In A Hospital. *European Journal of Operational Research*, 115, 36-46.

Kokangül, A. (2008). A Combination Of Deterministic And Stochastic Approaches To Optimize Bed Capacity In A Hospital Unit. *Computer Methods and Programs in Biomedicine*, 90 (1), 56-65.

Lamooki, G. R., Maleki, F. & Hajhosseini, A. (2014). A Mathematical Model For The Admission Process In Intensive Care Units. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 19 (1), 8-18.

Law, A. M. (2019). How To Build Valid And Credible Simulation Models. *2019 Winter Simulation Conference (WSC)* (ss. 1402-1414). National Harbor: IEEE.

Litvak, N., van Rijsbergen, M., Boucherie, R. J. & van Houdenhoven, M. (2008). Managing The Overflow Of Intensive Care Patients. *Eur J Oper Res.*, 185 (3), 998-1010.

Lyons, R. A., Wareham, K., Hutchings, H. A., Major, E. & Ferguson, B. (2000). Population Requirement For Adult Critical-Care Beds: A Prospective Quantitative And Qualitative Study. *The Lancet*, (355), 595-598.

Mallor, F. & Azcárate, C. (2014). Combining Optimization With Simulation To Obtain Credible Models For Intensive Care Units. *Annals of Operations Research*, 221, 255-271.

Maria, A. (1997). Introduction To Modeling And Simulation. *Proceedings of the 29th conference on Winter simulation* (ss. 7-13). Washington: IEEE.

Marmor, Y. N., Rohleder, T. R., Cook, D. J. & Huschka, T. R. (2013). Recovery Bed Planning In Cardiovascular Surgery: A Simulation Case Study. *Health Care Management Science*, 16, 314-327.

Marshall, D. A., Burgos-Liz, L., IJerman, M. J., Crown, W., Padula, W. V., Wong, P. K., . . . ISPOR Emerging Good Practices Task Force. (2015). Selecting a Dynamic Simulation Modeling Method for Health Care Delivery Research—Part 2: Report of the ISPOR Dynamic Simulation Modeling Emerging Good Practices Task Force. *Value in Health, 18* (2), 147-160.

Masterson, B. J., Mihara, T. G., Miller, G., Randolph, S. C., Forkner, E. M. & Crouter, A. L. (2004). Using Models And Data To Support Optimization Of The Military Health System: A Case Study In An Intensive Care Unit. *Health Care Manag Sci* 2004; *Health Care Manag Sci.*, 7, 217–224.

McManus, M. L., Long, L. C., Cooper, A. & Litvak, E. (2004). Queuing Theory Accurately Models the Need for Critical Care Resources. *Anesthesiology, 100*, 1271–1276.

Milbrandt, E. B., Kersten, A., Rahim, M. T., Dremsizov, T. T., Clermont, G., Cooper, L. M., . . . Linde-Zwirble, W. T. (2008). Growth Of Intensive Care Unit Resource Use And Its Estimated Cost In Medicare. *Crit Care Med.*, 36 (9), 2504-2510.

Monks, T., Worthington, D., Allen, M., Pitt, M., Stein, K. & James , M. A. (2016). A Modelling Tool For Capacity Planning In Acute And Community Stroke Services. *BMC Health Services Research, 16* (530), 1-8.

Nguyen, J. M., Six, P., Parisot, R., Antonioli, D., Nicolas, F. & Lombrail , P. (2003). A Universal Method For Determining Intensive Care Unit Bed Requirements. *Intensive Care Medicine*, (29), 849–852.

Ouyang, H., Argon, N. T. & Ziya, S. (2020). Allocation of Intensive Care Unit Beds in Periods of High Demand. *Operations research, 68* (2), 591–608.

Parker, A., Wyatt, R. & Ridley, S. (1998). Intensive Care Services; A Crisis Of Increasing Expressed Demand. *Anaesthesia, 53*, 113–120.

Phua, J., Hashmi, M. & Haniffa, R. (2020). ICU Beds: Less Is More? Not Sure. *Intensive Care Med.*, 46 (8), 1600–1602.

Rewa, O. G., Stelfox, H. T., Ingolfsson, A., Zygun, D. A., Featherstone, R., Opgenorth, D. & Bagshaw, S. M. (2018). Indicators Of Intensive Care Unit Capacity Strain: A Systematic Review. *Crit Care.*, 22 (86), 1-13.

Rhodes, A., Chiche, J.-D. & Moreno, R. (2011). Improving The Quality Of Training Programs In Intensive Care: A View From The ESICM. *Intensive Care Med.*, 37, 377–379.

Ridge, J. C., Jones, S. K., Nielsen, M. S. & Shahani, A. K. (1998). Capacity Planning For Intensive Care Units. *European Journal of Operational Research, 105* (2), 346-355.

Rodrigues, F. F., Zaric, G. S. & Stanford, D. A. (2018). Discrete Event Simulation Model For Planning Level 2 “Step-Down” Bed Needs Using NEMS. *Operations Research for Health Care*, 17, 42-54.

Sarode, V. V. & Hawker, F. H. (2019). Design And Organisation Of Intensive Care Units. A. D. Bersten, & N. Soni, *Oh's Intensive Care Manual* içinde (ss. 3-11). China: Elsevier.

Shahani, A. K., Ridley, S. A. & Nielsen, M. S. (2008). Modelling Patient Flows As An Aid To Decision Making For Critical Care Capacities And Organisation. *Anaesthesia*, 63, 1074–1080.

Siebers, P. O., Macal, C. M., Garnett, J., Buxton, D. & Pidd, M. (2010). Discrete-Event Simulation Is Dead, Long Live Agent-Based Simulation. *Journal of Simulation*, 4 (3), 204-210.

Silvester, K., Lendon, R., Bevan, H., Steyn, R. & Walley, P. (2004). Reducing Waiting Times At The NHS: Is Lack Of Capacity The Problem? *Clinician in Management*, 12 (3), 105-111.

Singer, M., Myers, S., Hall, G. & Cohen, S. L. (1994). The Cost Of Intensive Care: A Comparison On One Unit Between 1988 And 1991. *Intensive Care Medicine*, 20, 542–549.

Sobolev, B. G., Sanchez, V. & Vasilakis, C. (2011). Systematic Review Of The Use Of Computer Simulation Modeling Of Patient Flow In Surgical Care. *J Med Syst.*, 35 (1), 1-16.

Steins, K. & Walther, S. M. (2013). A Generic Simulation Model For Planning Critical Care Resource Requirements. *Anaesthesia*, 68 (11), 1148-1155.

Tao, L. & Liu, J. (2019). *Healthcare Service Management*. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG .

Thorwarth, M., Rashwan, W. & Arisha, A. (2016). An Analytical Representation Of Flexible Resource Allocation In Hospitals. *Flexible Services and Manufacturing Journal*, 28, 148–165.

Topoyan, M. (2021). *Kuyruk (Bekleme Hattı) Teorisi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Troy, P. M. & Rosenberg, L. (2009). Using Simulation To Determine The Need For ICU Beds For Surgery Patients. *Surgery*, 146 (4), 608-620.

Özdemir, A. & Maruf, M. (2018). Differentiation of Service Speed With Multi Criteria Decision Making Techniques in Waiting Line Problems. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20 (3), 470-482.

Vlachos, D., Georgiadis, P. & Iakovou, E. (2007). A System Dynamics Model For Dynamic Capacity Planning Of Remanufacturing İn Closed-Loop Supply Chains. *Computers & Operations Research*, 34 (2), 367-394.

West, R. (2001). Objective Standards For The Emergency Services: Emergency Admission To Hospital. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 39, 4-8.

Zhu, Z., Hen, B. H. & Teow, K. L. (2012). Estimating ICU Bed Capacity Using Discrete Event Simulation. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 25 (2), 134-144.

Yayın Geliş Tarihi: 07.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1248614>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 621-652
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İKTİSADİYAT MECMUASI ve OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK SORUNLARI

*Kenan DEMİR**

Öz

II. Meşrutiyet'in ilanı ile yönetime geçen İttihat ve Terakki Partisi'nin amaçlarından biri Osmanlı Devleti'nde kalkındırmayı sağlamak olmuştur. Öncelikle liberalizm doğrultusunda politikaları uygulayan parti yönetimi, 1912'den sonra hem Avrupa devletlerin dışlayıcı politikaları hem de Balkan sendromu sonrası yaşanan kırılmalar neticesi politikalarını Türklük görüşü doğrultusunda şekillendirmiştir. 1912'den sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin iktisadi politikaları da milli iktisat görüşü ışığında uygulanmıştır. Partinin ana amacı Osmanlı Devleti'nde orta sınıfı yaratarak milli sermayenin oluşumunu temin etmek ve bu doğrultuda tarım ve endüstri üretimini artırmak olmuştur. İttihat ve Terakki ideologları, Osmanlı kamuoyuna milli iktisadı tanıtmak ve benimsetmek amacıyla basında birçok yazı kaleme almış ve bu düşünceyi benimseyen birçok derginin çıkışını sağlamıştır. Bu dergilerden biri de İktisadiyat Mecmuası'dır. İktisadiyat Mecmuası, İttihat ve Terakki Partisi'nin doğrudan desteklediği bir yayım organı olmuş ve partinin iktisadi politikalarını şekillendiren ve yönlendiren bir yayım politikası gütmüştür. Bu çalışmada İktisadiyat Mecmuası'nın yayım politikası araştırılmış ve dergide çıkan yazılar ışığında Osmanlı Devleti'nin ekonomik sorunları incelenmiştir. Çalışmada tasvir yöntemi uygulanmış ve dönemin ekonomik sorunları anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadiyat Mecmuası, İttihat ve Terakki Partisi, Milli İktisat, Sermaye, İktisadi Kalkınma.

JOURNAL OF İKTİSADİYAT AND THE ECONOMIC PROBLEMS OF THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

One of the aims of the Union and Progress Party, which came to power with the declaration of the II. Constitutional Monarchy, was to provide development in the Ottoman Empire. First of all, the party administration, which implemented policies in line with

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Demir, K. (2023). İktisadiyat Mecmuası ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik sorunları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 621-652.

* Doç. Dr. İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID: 0000-0003-1508-5978, kdemir@medipol.edu.tr.

Çalışma arşiv çalışması olduğu için etik kurul onay raporu gerekmemektedir.

liberalism, shaped its policies in line with the view of Turkism after 1912, as a result of both the exclusionary policies of European states and the ruptures experienced after the Balkan syndrome. After 1912, the economic policies of the Union and Progress Party were also implemented in the light of the national economy view. The main purpose of the party was to ensure the formation of national capital by creating the middle class in the Ottoman Empire and to increase agricultural and industrial production in this direction. The İttihat ve Terakki ideologists wrote many articles in the press in order to introduce and adopt the national economy to the Ottoman public, and led to the emergence of many journals that adopted this idea. One of these journals is Journal of Economics. Journal of Economics has been a publishing organ directly supported by the Committee of Union and Progress and has pursued a publishing policy that shapes and directs the party's economic policies. In this study, the publication policy of Journal of Economics was researched and the economic problems of the Ottoman Empire were examined in the light of the articles published in the journal. In the study, the depiction method was applied and the economic problems of the period were explained.

Keywords: Journal of Economics, Union and Progress Party, National Economy, Capital, Economic Development.

JEL Kodları: N00, N15, N25

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 20. yüzyıla girerken iktisadi olarak kendine yeten bir ülke konumunda değildir. Osmanlı vatandaşların tüketim ihtiyaçları ve devletin üretim ve tüketim malları olmak üzere çoğu gereksinimleri dışarıdan temin edilmekteydi. *Osmanlı Devleti*'nde yerli üretim çok az miktarda olup başkentin un ihtiyacı bile coğrafi olarak yakın *İç Anadolu Bölgesi*'nden karşılanamayıp *Rusya* ve *Amerika*'dan gelmekteydi. Üretim olmadığından sermaye birikiminin de oluşması yavaşlamış, bu hem devletin mali olarak güçsüzleşmesine neden olmuş, hem ülkede iktisadi kurumların kurulmasını ve yaygınlaşmasını engellemiş, hem de iktisadi yatırımların gerçekleşmemesine neden olmuştur. Gelir kaynaklarının sınırlanmasıyla devletin borçlanma gereksinimi artmış ve art ardına yapılan borçlanmalar sonrası *Osmanlı Devleti*, moratoryum ilan etmeye zorlanmıştır. Moratoryum sonrası, devletin bir kısım vergi kaynaklarını kontrol eden *Duyun-u Umumiye İdaresi* ve *Tütün Reji Şirketi* adı altında iki özerk kurum kurulmuş ve bu kurumlar devlet içinde devlet rolünü sergileyen politikalar yürütmüşlerdir. Aynı zamanda kapitülasyonların uygulanması sonrası ticari faaliyetlerde *Müslüman Türk* unsurunun gücü azalmış, kapitülasyonlardan faydalanan gayrimüslim vatandaşların hem *Osmanlı* aidiyeti azalmış, hem de sermaye birikiminin güçlü temsilcileri haline gelmişlerdir. *Gayrimüslim* vatandaşların ticareti *Osmanlı Devleti*'nin çıkarları doğrultusundan daha çok kendi şahsi ve Avrupa çıkarları doğrultusunda şekillendirmesi devletin güçlü politikalar uygulanmasını engellemiştir. 1838 senesinde imzalanan *Balta Limanı Ticaret Anlaşması*'yla gümrük politikaları belirleme hakkının elinde alınmasıyla *Osmanlı Devleti*, bir pazar ülkesi haline gelmiştir. Bu anlaşmanın maddelerinin, *Osmanlı Devleti*'nin siyasi ve askeri

gücünün zayıf olması nedeniyle bürokratlar tarafından bir türlü değiştirilememiş ve *Osmanlı Devleti*, milli çıkarlar doğrultusunda ekonomi politikaları uygulayamamıştır.

II. Meşrutiyet, yukarıda tasvir edilen koşullar altında ilan edilmiş ve devleti yönetmeye başlayan *İttihat ve Terakki Partisi*'nin önem verdiği politikalarından birinin iktisat olmasına neden olmuştur. *İttihat ve Terakki Partisi*, bunun sorumlusu olarak istibdat yönetimini göstermiştir. Liberal bir zihniyetin benimsenmesiyle iç parçalanmışlığın sona ereceğini ve liberal Avrupa ülkeleriyle samimi ilişkilerin kurulmasıyla *Osmanlı Devleti*'nin iktisadi perişanlığından kurtulacağına inanmıştır. İktisat politikalarını liberalizm ilkeleri belirlenmiş ve liberalizm doğrultusunda devletin tarımsal bir kalkınmayı gerçekleştirilmesi gerektiği benimsenmiştir. *Osmanlı Devleti*'nde yatırımların başlaması ve iktisadi üretimin gerçekleşmesi için Batı'nın sermayesine muhtaç olduğunun bilincinde olan *İttihat ve Terakki Partisi*, Avrupa sermayesinin ülkeye girişini beklerken, sermaye girişinin olmaması ve hatta devletin zorunda kaldığı borç anlaşmalarının bile tavizler doğrultusunda olması, *Osmanlı Devleti*'nin parçalanma sürecinin devam etmesi, gayrimüslim tüccarların Osmanlı iktisadına aykırı hareket etmesi ve *Osmanlı Devleti*'nin merkezi ve önemli şehirleri olan Balkan topraklarının kaybedilmesi gibi gelişmeler *İttihat ve Terakki Partisi*'nde bir kırılmaya neden olmuş ve parti politikaları *Türkçülüğü* temel alan bir milliyetçi anlayış doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. *Osmanlı Devleti*, 1912'den sonra milli iktisat politikalarını benimsemeye başlamış ve bu politikaların uygulanması konusunda *Almanya* örnek alınmış ve bu da *Osmanlı Devleti*'nin *Almanya*'yla yakınlaşmasına ve müttefik olmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşma neticesiyle *Osmanlı Devleti*, *I. Dünya Savaşı*'nda *Almanya*'nın yanında savaşa girmiştir. *Osmanlı Devleti*'nin *Almanya*'yla müttefik haline gelmesiyle Alman sermayesinin *Osmanlı Devleti*'ne girişi hızlanmış ve *Osmanlı Devleti*'nin ihtiyacı olduğu sermayenin bir kısmı Alman sermayesinden temin edilmiştir.

İttihat ve Terakki Partisi'nin liberal hareketten milli bir partiye dönüşmesi iktisadi politikalarını da etkilemiştir. 1912'den sonra ekonomiyi milli iktisat ışığında yönetmeye başlayan *İttihat ve Terakki Partisi*'ne milli politikaları uygulama şansını *I. Dünya Savaşı* ortamı sağlamıştır. *I. Dünya Savaşı*'yla birlikte *Osmanlı Devleti*, savaş sürecinde bir asır yaşamadığı bağımsız politika uygulama şansını yakalamış ve iktisat politikalarını hemen değiştirmiştir. Öncelikle kapitülasyonlar kaldırılmış ve gümrükler artırılarak yerli üretimi korunmaya başlanmıştır. Sonra bir milli orta sınıf yaratmak için partinin önemli şahsiyetlerinden *Kara Kemal* öncülüğünde girişimlere başlanmış ve *Kara Kemal*, İstanbul'da esnafları organize ederek ticareti ve üretimi milli bir bakış açısıyla şekillendirmiş ve milli bir orta sınıfı yaratmaya başlanmıştır. Parti, milli iktisadi girişimlerin merkezi haline gelmiş ve ayrıca her türlü milli girişimi desteklemiştir. Bu doğrultuda önemli ticari şirketler kurulmuş ve kısa sürede bir milli servet yaratılmış ve bu servetle de *İtibar-ı Milli Bankası* tesis edilmiştir. *İttihat ve Terakki*

Partisi, ekonomi politikalarını milli iktisat doğrultusunda şekillendirmesi yanında milli iktisat zihniyetinin *Osmanlı* vatandaşları tarafından benimsenmesi için de basında bir propaganda girişimini başlatmış, art ardına milli iktisadı anlatan ve benimseyen yayın organlarını ya çıkartmış ya da desteklemiştir. Önce *Türk Yurdu*'nda Rus vatandaşı ve Alman istihbaratıyla yakın ilişkileri olan *Parvus Efendi*, emperyalizmin Osmanlı Devleti'ne girişini açıklamış ve milli ekonominin ana parametrelerini yazmış, sonra *İslam Mecmuası*'nda *Ahmet Muhittin* milli sermayenin önemini vurgulamıştır. Partinin çıkarttığı *İktisadiyat Mecmuası*, *Bilgi Mecmuası* ve *Yeni Mecmua*'da *Parvus Efendi*, *Ziya Gökalp*, *Tekin Alp* başta olmak üzere milli iktisat düşüncesinin ilkelerini oluşturan, politikaların neler olmasına değinen ve milli iktisadı destekleyen yayım politikaları gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada dönemin yayın organı olan *İktisadiyat Mecmuası* ışığında *Osmanlı Devleti*'nin iktisadi sorunları işlenmiş ve milli iktisadi politikaların süreci açıklanmıştır.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İKTİSADİ DÜŞÜNCESİ VE POLİTİKALARI

Meşrutiyet'in tekrardan ilan edilmesiyle birlikte iktisadi politikaların liberalleşmesi konusunda adımlar atılmıştır. Vatandaşlar özel girişimciliğe teşvik edilmiş ve yabancı sermayenin ülkeye girişi desteklenmiştir (Toprak, 1995a, s. 1-2). İktisadi liberalizm, 1830'lu yıllardan beri baskın görüş olarak benimsenmekteydi (Sayar, 2000, s. 243-262). 1908 ihtilalinden sonra ülkeyi yöneten *İttihat ve Terakki Partisi* de ilk yıllarda bir bakıma bu görüşün etkisi altındaydı. İktisadi liberalizmin hâkim olmasına çalışan kişi ise 1908'den sonra iktisadi politikaları yönlendiren *Mehmet Cavid*'dir (Çavdar, 2003, s. 83-84). 1908'de çıkan *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nda iktisadi yazılarıyla *Mehmet Cavid*, iktisadi politikaların liberalizm doğrultusunda olmasını savunmuştur (Mardin, 1990, s. 79). Derginin mukaddimesinde, ülkenin bir ziraat ülkesi olduğu ve uluslararası uzmanlaşma doğrultusunda sanayi sektörü ihmal edilmeden tarımsal kalkınmanın gerçekleşmesi gerektiğini vurgulanmıştır (Karaman, 2004, s. 67). İlk yıllarda *Mehmet Cavid*, hem *Maliye Bakanlığı* ile icracı politikalarında hem de dönemin basınında yazdığı yazılarıyla hükümetin ekonomi politikalarının iktisadi liberalizm doğrultusunda olmasını sağlamıştır (Çakmak, 2011, s. 178-179). Bu dönemde *Akyiğitzade Musa*'nın himayeci görüşleri rağbet görmemiştir (Toprak, 1985f, s. 636). *II. Meşrutiyet*'ten sonra iktisadi liberalizm doğrultusunda loncaların kaldırılması küçük üretici Müslüman esnafın aleyhine olmuş ve Müslüman zanaatkar, serbest rekabet şartları nedeniyle giderek yoksullaşmış ve zanaatı terk etmeye başlamıştır (Toprak, 1995a, s. 3). Bu nedenle *İttihat ve Terakki Partisi*, bir arayış içerisinde olmuş ve iktisadi politikalarını değiştirmiştir (Ahmad, 1985, s. 38-43). *İttihat ve Terakki Partisi*, ilk yıllarda ekonomi politikalarının iktisadi liberalizm doğrultusunda yürütmesine karşın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi sonucu Avusturya'nın mallarına karşı giriştiği ekonomik boykot gibi milli teşebbüslerde de bulunmuştur. Boykot, gayrimüslim

tüccara zarar vermiş, küçük Müslüman Türk tüccarına fayda sağlamıştır (Ahmad, 1985, s. 43). Sonraki yıllarda ise 1909'da Giritli Rumların Yunanlılarla birleşmesi sonrası Yunan mallarına da ticari boykot düzenlenmiştir (Göcek, 2017, s. 67).

Balkan Savaşları'yla büyük toprak kaybına uğranması ve Almanya ile yakınlaşması sonucu liberal iktisat politikaları son bulmuş ve *İttihat ve Terakki Partisi*, ekonomiyi milli iktisat düşüncesi doğrultusunda yürütmeye başlatmıştır (Findley, 2012, s. 227). İttihatçı ideologlar, milli iktisadın halk tarafından benimsenmesi ve yaygınlaştırılması için gazete ve dergilerde yazılar yayımlamıştır (Şener, 2000, s. 287). Hatta *İttihat ve Terakki* yönetiminde, *Türk Yurdu*, *İslam Mecmuası*, *Halka Doğru*, *İktisadiyat Mecmuası*, *Bilgi Mecmuası* ve *Yeni Mecmua* gibi milli iktisat doğrultusunda yayım yapan dergiler çıkmıştır (Demir, 2018, s. 551). 1912'de *İttihat ve Terakki Partisi*, içerisinde bir grup aydının öncülüğünde *Türk Yurdu* yayımlanmış ve dergide *Türkçülük* düşüncesine yönelik yayım faaliyetleri yürütülmüştür (Ahmad, 1985, s. 53). *Türk Yurdu*'nda Parvus Efendi, iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi için ülkenin iktisadi esaretten kurtulması gerektiğini belirtmiş ve iktisadi esaretin nedeni olarak kapitülasyonları göstermiştir (Gümüsoğlu, 2017, s. 272-273). Dış borçlanma ve yabancı sermayeyle bir ülkenin iktisadi kalkınmasının mümkün olmayacağını belirtmiştir (Berkes, 1978, s. 460). Ziya Gökalp, milli iktisat düşüncesinin teorisini oluşturan yazılarını *İktisadiyat Mecmuası* ve *Yeni Mecmua* dergilerinde yayımlamıştır. Gökalp, yazılarında Türklerin sadece asker ve memur kalarak milli iktisadi oluşturamayacağını ve bu nedenle Türklerin iktisadi girişimlerde etkin olmasıyla milli iktisadın gerçekleşeceğini ifade etmiştir (Koraltürk, 2011, s. 31-32). Ziya Gökalp, *Yeni Mecmua*'da çıkan bir yazısında liberalizmi açık bir şekilde tenkit etmiş ve milli iktisat politikalarını sanayileşmenin gerçekleşmesinde önemli kazanımlar sağlayacağını vurgulamıştır (Ünüvar, 2017, s. 133). 1914'te sanayileşmenin bilincini artırmaya yönelik olarak *Sanayi* dergisi çıkmaya başlamıştır. Dergi, sanayiye gerek olduğunu dile getirmiş ve Türklerin bu sektörde aktif bir şekilde yer alması gerektiğini vurgulamıştır (Toprak, 2015, s. 73). Türkiye'nin sanayi ve işçi hareketleri açısından önem taşıyan gelişmeleri, fabrikalar ve mesleki eğitiminin genel sorunlarına değinmiş ve Osmanlı Devleti'nin kısa sürede iktisadi bağımlılıktan kurtulup bir sanayi ülkesi haline gelmesini hedeflemiştir (Koraltürk, 2001, s. 41-43). 1915'te çıkan *İslam Mecmuası*'nda *Ahmet Muhiddin*, milli iktisat düşüncesi doğrultusunda iktisadın himaye edilmesini önermiş ve iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinin milli sermayeye malik orta sınıfın yaratılmasıyla olacağını vurgulamıştır (Demir, 2018, s. 555-560). 1917'de milli tüccarın yayım organı olarak çıkan *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, milli çıkarın ancak milli bir iktisat yapısıyla gerçekleşeceğini belirtmiş ve bu nedenle ülkenin iktisadi çıkarı için liberalizmin terk edilip milli iktisadın benimsenmesini talep etmiştir (Koraltürk, 2000, s. 152). Savaşın neden olduğu iktisadi çöküntü ve milli iktisat politikaları doğrultusunda zenginleşen bir sınıfın oluşması sonucu *Osmanlı Devleti*'nde solidarist düşünce savaşın son döneminde doğmuştur. *İttihat ve*

Terakki ideologları yaşanan aşırı enflasyon ve gelir dağılımı adaletsizliğinin nedenini ahlaki nedenlerle açıklanmış ve yaşanan bunalımın iktisadi olmaktan çok toplumsal kaynaklı olduğunu vurgulamıştır (Toprak, 1985d, s. 740). 1917’de çıkan *Yeni Mecmua dergisindeki* yazılarında *Tekin Alp*, bireysel mülkiyetin yanında toplumsal mülkiyetin de benimsenmesini dillendirmiş, artı değer topluma dağıtılmasının sosyal siyasetin gereği olduğunu vurgulamıştır (Toprak, 1985e, s. 378-379)

İttihat ve Terakki Partisi’nin iktisadi politikaları ilk yıllarda liberalizm doğrultusunda şekillenmiştir. *1911 Arazi Yasası* ve *1913 Miras Yasası*’nın çıkartılmasıyla ticari işlemler ve mülkiyet ilişkilerini modernleştirerek ekonomik büyümeyi sağlamak amaçlanmıştır (Zürcher, 2000, s. 179-180). *İttihat ve Terakki Partisi*, ilk yıllarda tasarrufla yerli sermaye birikimini oluşturmaya çalışmasına karşın gerekli başarıyı sağlayamamış ve *Müslüman-Türk* girişimci sınıfını yaratamamıştır (Koraltürk, 2011, s. 33). *İttihat ve Terakki Partisi*, yabancı sermayenin ülkeye girip yatırım yapmasını özendirmiştir. Demiryolu, karayolları, telgraf, telefon ve elektrik gibi yatırımlar için yabancı firmalara çeşitli imtiyazlar vermiştir (Kıpal & Uyanık, 2000, s. 30). *Mehmet Cavid*’in Almanya ile bir borç anlaşması yapması sonrası Almanya ile yakınlaşmaya başlaması (Ahmad, 1971, s. 124-125) ve Balkan yenilgisi *İttihat ve Terakki Partisi*’nin, ekonomiyi daha müdahaleci bir şekilde yürütmesine neden olmuştur. Sonraki süreçte bu müdahale tarzı, Almanya’nın kalkınma sürecinin örnek alındığı iktisadi politikalara dönüşmüştür (Zürcher, 2000, s. 183). *İttihat ve Terakki Partisi*, iktisadi sektör açısından uzlaşmacı bir tavır sergilemiş, sanayileşmenin yaygınlaşması için birçok teşvikler vermesine karşın örgütün taşra eşrafından aldığı güç nedeniyle ziraata daha fazla önem vermiştir. Bu doğrultuda *Osmanlı Çiftçiler Derneği*’ni kurarak kırsal kesimle olan ilişkileri güçlendirmeye çabalamıştır (Toprak, 1985f, s. 639). *İttihat ve Terakki Partisi*, iç piyasayı bütünleştirmek ve kırsal ürünlere milli bir piyasa yaratmak amacıyla kara ve demiryolu şebekesini inşa etme teşebbüslerine başlamıştır. *Konya* ve *Çukurova* ovalarını bir *Mısır* haline getirmek için sulama girişimlerini başlatmıştır (Ahmad, 1995, s. 68). Sanayinin gelişmesi için 1913’te *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çıkartılmıştır. *İttihat ve Terakki Partisi*, sanayileşmenin iktisadi açısından önemini kavramış ve iş adamlarına ayrıcalıklar tanımıştır (Toprak, 1982, s. 172). Sanayiye teşvik etmenin yanında sanayi mektepleri de modernleştirilmeye başlanmış ve iktisat eğitimi için birçok öğrenci Almanya’ya gönderildiği gibi sanayi işçileri de Alman atölyelerine gönderilmiştir (Mardin, 1985, s. 632). Harp nedeniyle ithalat kapıları kapandığı için (Kazgan, 2006, s. 53) tüketimin yurt içerisinden karşılanması nedeniyle yerli sanayinin oluşması açısından olumlu gelişmeler yaşanmış ancak zamanla hammadde sıkıntılarının yaşanması nedeniyle süreç sekteye uğramıştır (Pamuk, 2014, s. 166). 1913’te yerli ürünlerinin kullanılmasını teşvik amacıyla *Milli İstihlak Cemiyeti* kurulmuş ve bu cemiyet, yerli ürünleri tüketmek amacıyla çeşitli kampanyalar düzenlemiştir (Lewis, 2008, s. 620). Milli iktisat politikaları doğrultusunda dış ticaret

politikalarını belirlemede en önemli adım 1914'te kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasıdır. Koruyucu politikalar doğrultusunda gümrük rüsumu %15'e ve sonra %30'a yükseltilmiştir. Bunun yanında 1916'da spesifik tarife benimsenerek dış ticaret kökten değiştirilmiştir (Toprak, 1995a, s. 38). Hükümet, paranın değerini korumak amacıyla kambiyo işlemlerinin devletin kontrolünde olan bir komisyon kurmuştur (Kurtoğlu, 2012, s. 212). Bu dönemde hükümet, ihracatı denetime almış, dış ticareti kontrol etmek amacıyla 1916'da çıkarılan bir yasayla *İhracat Heyeti*'ni kurmuş ve ihraç edilen mallar vesikaya bağlanmıştır (Toprak, 1985c, s. 671). 1916'da çıkarılan bir kanunla tüm şirketlerde kurum içi yazışmaların Türkçe ile yapılması zorunlu hale getirilmiş ve yabancı şirketlerinde Türk istihdamı artırılmak istenmiştir (Mardin, 1985, s. 632).

Harp süresince büyük kentlerin iase sorununu halletmek amacıyla cemiyetin İstanbul sorumlusu Kara Kemal öncülüğünde *Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye* kurulmuştur (Toprak, 1985b, s. 371). Heyetin öncülüğünde başta İstanbul olmak üzere halkın temel geçim kaynaklarının temini ve dağıtımını gerçekleştirmiştir. Bu heyetin faaliyetleri sonucu *İttihat ve Terakki Partisi*'nin özlemi içerisinde olduğu milli sermaye birikimi gerçekleşmiş ve milli şirketler için gerekli sermaye elde edilmiştir (Toprak, 1985d, s. 744). Ekonomiyi canlandırarak bir şirketin kurulmasına öncülük eden *İttihat ve Terakki Partisi*, birçok şirketin kurulmasını sağlamıştır. Eylül 1918'de yabancı basında yayımlanan bir yazıda seksen anonim şirketinin kurulduğu belirtilmiştir (Ahmad, 1995, s. 69). *Kantarya İthalat Anonim Şirketi*, *Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi* ile *Ekmekçiler Şirketi*, *İttihat ve Terakki Partisi*'nin kurduğu önemli şirketlerden bazılarıdır (Kıpal & Uyanık, 2000, s. 32). *İttihat ve Terakki Partisi*, milli banka girişimi doğrultusunda 1917'de *İtibarı Milli Bankası*'nı kurmuştur. Bankanın on liralık olan 400 pay senedin satışı *Ziraat Bankası* şubelerinde gerçekleşmiştir (Toprak, 2003, s. 63). Milli bankanın kurulması yanında Anadolu'da üreticilere kredi veren çeşitli yerel bankalar kurulmuştur (Toprak, 1995b, s. 76-87). Bu bankaların ilki Konya'da kurulan *Konya İktisat Milli Bankası*'dır (Toprak, 1985a, s. 768). 1916'da mecliste çıkarılan *Ziraat Bankası Kanunu*'yla bankanın işlevi artırılmış ve çiftçinin kredi ihtiyacını karşılanmasında kolaylıklar sağlanmıştır (Toprak, 1982, s. 150). Harp uzadıkça İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde spekülâtörler devreye girerek büyük vurgunculuk yapmış ve hükümet bununla mücadele için 1917'de *İhtikarın Men'i Hakkında* kanunu çıkartmış ve vurguncularla mücadele etmiştir (Eldem, 1994, s. 72-73). *İttihat ve Terakki Partisi*, milliyetçi duyguyu aşilayarak 1918'de iç borçlanma gerçekleştirmiştir (Georgeon, 2006, s. 162-163). İç borçlanma kağıtlarını satın almanın milli bir görev olduğunu vurgulamış ve büyük bir propaganda sergileyerek halkı borçlanma tahvili almaya yönlendirmiştir (Toprak, 1995b, s. 42).

İKTİSADİYAT MECMUASI'NIN KÜNYESİ

İktisadiyat Mecmuası, 21 Şubat 1916-22 Kasım 1917 tarihleri arasında 68 sayı çıkmıştır. Derginin müdürü Celal Sahir'dir. Derginin yayın politikası *ilmi ve ameli her türlü iktisadi politikadan bahseder* olarak ifade edilmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916, s. 1). Haftalık yayımlanan derginin ilk sayısı 10 sayfa çıkmasına karşın diğer sayıları 8 sayfa çıkmıştır. Sayfa düzeni iki sütundan oluşan derginin 33. sayıdan itibaren bazen haftalık, bazen de on dört günde bir çıkmıştır. 1-8. sayıları pazartesi günleri, 9-68. sayıları ise perşembe günleri yayımlanmıştır. Nüshası 3 kuruş, senelik aboneliği Osmanlı Devleti'nde 1,5 lira, yabancı ülkelerinde 33 mark ya da 40 frank olarak açıklanmıştır. Derginin idarehanesi 1-51. sayılarında *Sultan Hamamı Makolyan Hamı*, 52-68. sayılarında ise *Yeni Postahane*'deki *Meydancık Numara 3* gösterilmiştir. Derginin 1-25. sayıları Karabet Matbaası, 26-68. sayıları ise Hilal Matbaasında basılmıştır.

İttihat ve Terakki Partisi'nin uyguladığı milli iktisat politikalarını benimseyen *İktisadiyat Mecmuası*, yayın politikasını ekonomide milli iktisat olarak açıklamış ve yayımını bu doğrultuda sürdürmüştür. Birinci sayıda *Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru* başlıklı makalede Tekin Alp, toplumun tüm unsurlarınca iktisadi konulara karşı bir ilginin gösterilmediğini ancak iktisadın devletin ya da toplumun yaşamasında önemli rol oynadığını belirtmiştir. Avrupa'da iktisadi duyarlılığının fazla olduğunu ifade eden Tekin Alp, *Osmanlı Devleti*'nde böyle bir duyarlılığın bulunmadığını ve *derginin* bunu değiştirmek için çalışacağını vurgulamıştır. Derginin milli iktisadın yayılmasını ve ziraat, sanayi ve ticaretin milli iktisat doğrultusunda gelişmesi için çabalayacağını belirtmiştir (Tekin Alp, 1916a, s. 1-2). *Dergide* yayımlanan yazıların çoğunda milli iktisat düşüncesi doğrultusunda Alman iktisadı örnek gösterilmiştir. Dergi, Alman kalkınmasının kaynağının milliyet ilkesi olduğunu vurgulamış ve ülkenin de bu ilke doğrultusunda iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir. Çıkan yazılarda Almanya'nın iktisadi gelişmeleri anlatılmış ve List'in düşünceleri verilmiştir (Toprak, 1985d, s. 740).

Dergide milli iktisat doğrultusunda birçok haber ve makale çıkmıştır. Dergide banka, borsa, bayındırlık, gümrük, eğitim, iktisadi kurumlar, dış ticaret, ziraat, hayvancılık, ticaret, spekülasyon, ulaşım, şirket, tasarruf sandığı, ormancılık, sanayi, maliye, piyasa, para, neşriyat, madencilik, milli iktisat, pahalılık, kalkınma gibi konularda makaleler yayımlanmıştır. *Osmanlı Devleti*'nin vilayetlerindeki iktisadi gelişmeler ve dünyanın birçok ülkesindeki iktisadi haberler de dergide genişçe yer bulmuştur. Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Romanya, İtalya, İran, Macaristan, Rusya gibi ülkeleri, Adana, Muğla, Konya, Aydın, İzmir, Bolu, Bilecik, Bursa, Edirne, Eskişehir, Kayseri, Kastamonu gibi vilayetlerin iktisadi hakkında bilgiler verilmiştir.

Yazar kadrosu derginin birinci sayısında verilmiştir. Listede şu isimler yer almıştır: Arslan Efendi, Ahmet Emin Bey, Erşed Bey, Tevfik Bey, Cavid Bey,

Cemal Bey, Hamid Bey, Hasan Tahsin Bey, Hallaçyan Efendi, Hulusi Bey, Sason Efendi, Suad Bey, Said Bey, Süleyman Sami Bey, Süleyman Sırrı Bey, Ziya Gökalp Bey, Osman Fıtrı Bey, Ali Cenani Bey, Ali Rıza Bey, Galip Bey, Faik Nüzhet Bey, Ferid Bey, Kazım Bey, Mustafa Bey, Mustafa Şeref Bey, Muhtar Bey, Münir Bey, Besim Bey, Yusuf Kemal Bey. Listede ismi olmayıp da dergide yazısı olan kişiler de şunlardır: Hasan Ferit, Elbarez, Fayet, Mehmed Zeki, İsmail Rıfkı, Müşavir Has Schmidt, Doktor Yakır Behar, Doktor Frederich Hoffman, Doktor Karl Schaefer, Binbaşı Ali Abidin, Kauness, Mahmud, Fuad.

İKTİSADİYAT MECMUASI'NIN İÇERİĞİ VE YAYIN POLİTİKASI

Tarımsal Sorunlar ve Ziraatın Geliştirilmesi İçin Çözüm Önerileri

II. Meşruiyet Dönemi'nde devletin iktisadi kalkınmasını gerçekleştirmesi için üretici bir devlet ve toplum olunması yönünde bir zihniyet oluşmuş ve *Osmanlı Devleti*'nin de bir üretim merkezi olması için sanayi ve tarımsal üretimi artırmak yönünde basında bir tartışma yaşanmış, bu doğrultuda *İktisadiyat Mecmuası* sütunlarında ziraatın gelişmesine yönelik birçok yazı görülmüştür. Derginin yazarlarından *Galip Haldun*, milli servetin artırılmasında en önemli gücün ziraat olduğunu vurgulamış ve ziraatın geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. *Osmanlı Devleti*'nin tarım sektöründe geri kalmasının nedeni olarak tarımsal araç ve gereçlerin gelişmemesiyle ulaşımın yetersizliğini göstermiştir. Ektiği toprağın sahibi olmayan çiftçinin üretimi artırıcı teşebbüslere girişmediğini vurgulayan *Galip Haldun*, *Osmanlı Devleti*'nde çiftçilerin tarımsal arazi tasarrufunun olması için özel mülkiyet anlayışının geliştirilmesini önermiştir (*Galip Haldun*, 1916a, s. 3-5). Dergide çıkan imzasız bir yazıda, tarımsal sorunlara değinilmeye devam edilmiş ve yazıda Anadolu'da ziraat sektöründe modern yöntemlerin uygulanmaması eleştirilmiştir. Çiftçilere modern yöntemleri öğretecek bir kurumun olmaması ve devletin bu konuda çiftçiye bilgilendirmemesi nedeniyle çiftçilerin modern yöntemlerden habersiz kaldığı vurgulanmıştır (*Galip Haldun*, 1916t, s. 4).

Derginin yazarlarından *Tekin Alp*, dokuma sanayisinin hammaddesi pamuğun yetiştirilmesinde toprakların elverişli olduğunu belirtmiş ve bu servet kaynağından istifade edilmesi için arazinin sulanmasına özen gösterilmesini önermiştir. Hükümetin verimli arazilerin verimliliğini artırmak için *Konya Ovası* ve *Irak Bölgesi*'nde sulama sistemlerini inşa ettiğini ifade etmiştir. Özellikle *Irak Bölgesi*'nin önemli pamuk üretim merkezi olacağını ve bu bağlamda *Osmanlı Devleti*'nin önemli bir pamuk ihracatçısı ülkeye dönüşeceğini belirtmiş ve bundan istifadeyi artırmak için bölgenin ulaşım sorununun da çözülmesini önermiştir (*Tekin Alp*, 1916e, s. 1-2). *Adana Ovası*'nın sulama girişimlerin bitiminden sonra pamuk ve şeker kamışı üretiminde büyük artışın gerçekleşeceğini ifade etmiş ve bu girişimin bitirilmesi için devletten yatırımın hızlandırılmasını talep etmiştir (*Tekin Alp*, 1916e, s. 2-3). *İktisadiyat Mecmuası*'nda imzasız çıkan yazıda tarımsal üretimin artırılması için sulamanın önemli olduğu belirtilmiş ve bu bağlamda

devletin girişimleri takdir edilmiştir. Yazıda, hükümetin Eskişehir'deki sulama faaliyetlerinin tarımsal üretimi artırmada doğru bir yatırım olduğu belirtilmiştir. Toprağın verimli olması ve demiryolu ulaşımın olması gibi faktörler nedeniyle bu yatırımdan hızlı bir şekilde istifade edileceği ifade edilmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916k, s. 5).

Tekin Alp, milli iktisat doğrultusunda toprağın verimini artırılması konusunda devletin çiftçiye destek olmasını talep etmiş ve köylülerin yaşam koşullarının iyileştirilmesinin tarımsal canlanma için önem arz ettiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda kırsal kesimdeki çiftçinin kazancının çoğunluğunun aşar mültezimi, tefeci ve madrabaz tüccarlara kaptırıldığını belirtmiş ve kazancın bu gruplara kaptırılmaması için devletten bu sorunu halletmesini talep etmiştir. Devletin tarımı himaye etmesini destekleyen Tekin Alp, yeni gümrük tariflerinin tarımın geliştirilmesine katkı sağlayacağını belirtmiş ve himaye sayesinde tarımsal ürünlerin fiyatının artacağını vurgulamıştır (Tekin Alp, 1916f, s. 1-2). *Osmanlı Devleti*'nin üretim göstergelerini halen Batı'da yayımlanmış kitaplarda öğrenilmesini eleştirmiştir. Bu kitaplardaki üretim göstergelerin gerçeği yansıtmamasına karşın bu konuya değinen bir yayın olmaması nedeniyle bunların değer gördüğünü belirtmiştir. Artık milli çıkarları önemseyen bir yönetiminin olduğunu vurgulayan Tekin Alp, *Osmanlı Devleti*'nin ziraat göstergelerini veren 1329 senesi istatistiklerinin yayınladığını duyurmuştur (Tekin Alp, 1916g, s. 1).

Tekin Alp, müze ve sergiler sayesinde Osmanlı vilayetlerinde ne gibi mahsulün yetiştiğini, işletmelerde hangi makine ve araçların kullanıldığını ve ne gibi yöntemlerin uygulandığını öğrenildiğini belirtmiştir. İstanbul'da açılacak sergi ve müzelerin mükemmel olsa bile vilayetlerdeki küçük çiftçilerin gelip bunları ziyaret edemeyeceğini ifade etmiştir. Bu tarz ziraat müzesi ve sergilerinin açılmasında vilayet idarecilerin güçlerinin yetmeyeceğini belirtmiş ve bu nedenle *Ticaret ve Ziraat Bakanlığı*'ni göreve çağırmıştır (Tekin Alp, 1916m, s. 1-2). Çiftçinin tarımsal girişimleri sürdürmesi ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılaması için tefecilere müracaat etmek zorunda kaldığını ve bu şartlarla çiftçinin tarımını modernleştirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Çiftçinin, modern yöntemleri uygulaması için bol sermayeye ihtiyacının olduğunu ifade etmiş ve devletin, krediyi temin edecek reformları gerçekleştirmesini talep etmiştir (Tekin Alp, 1917l, s. 1-3).

Tekin Alp, milli servetin artırılması konusunda yazılarına devam etmiş ve bir yazısında tütün üretiminin *Osmanlı Devleti*'nin önemli bir iktisadi kaynağı olduğunu vurgulamış ve tütünden istifadeyi artırmak için sorunların çözülmesini önermiştir. Tütün merkezlerinin Balkan savaşlarından sonra artık Osmanlı toprağı olmadığını ancak tütün ekimiyle uğraşan çiftçilerin Osmanlı toprağına göç etmesi nedeniyle bu servetten istifadenin mümkün olduğunu belirtmiş ve muhacir çiftçilerin iskanına özen gösterilmesini talep etmiştir (Tekin Alp, 1916i, s. 1-2). Tarımsal üretimini artırmada şirketleşmenin önemli bir faktör olduğunu belirtmiş

ve ziraatın geliştirilmesi için kooperatif şirketlerinin tesisinin yaygınlaştırılmasını önermiştir. Bu bağlamda *İzmit Sancağı*'nda tesis edilen *Tütün Kooperatif Şirketi*'nin amacının tütünü himaye etmek olduğunu ifade etmiştir. Bu tarz teşkilatların eksikliğinden dolayı tütünden yeterli şekilde istifade edilemediğini belirtmiş ve bu şirket sayesinde üretim maliyetlerinin düşeceğini ve ticaretinde ise araçların devre dışı bırakılarak çiftçinin kazancının artırılmasına yardımcı olunacağını vurgulamıştır (Tekin Alp, 1917b, s. 7-8). *İktisadiyat Mecmuası*, tarımsal üretimin artırılmasına yardımcı olacak diğer kurumun bankacılık olduğunu belirtmiş ve İzmir'de kurulan *Bağcılar Bankası* okurlarına duyurmuştur. Bankanın amacının İzmir ve çevresindeki üreticilerin tefecilere başvurmasını azaltmak olduğunu ifade etmiştir (İktisadiyat Mecmuası, 1917a, s. 3-4).

İktisadiyat Mecmuası, Osmanlı Devleti'nin bir tarım ülkesini olduğunu belirtmiş ve tarım ürünlerinin çeşitliliğini kanıtlamak amacıyla sütunlarında bir yazı yayımlamış ve yazıda ülkenin tarımsal coğrafyasına değinilmiş, Anadolu ve Suriye vilayetlerinin tarımsal zenginliği aktarılmıştır (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916v, s. 5). İmzasız çıkan yazıda, Osmanlı vilayetlerinde yetişen ziraat ürünlerine talebi artıracak, pazar imkanlarını genişletecek, modern tarımsal alet ve araçlarından çiftçileri haberdar edecek bir ziraat müzesinin *Ziraat Bakanlığı* tarafından açılacağını belirtmiştir. Bakanlığın, Anadolu toprakların yapısı, hayvanların cinsine göre tarımsal aletlerin benimsenmesi ve yaygınlaşması amacıyla yirmi dört bölgede tarımsal alet depoları oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu depoları uygun tarımsal alet ve araçlarla donattığını, broşürleri halka ücretsiz dağıttığını ve aletlerin bozulması takdirde bakanlığın bunları ücretsiz tamir ettiğini belirtmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916v, s. 5-7).

Dergi, *Ticaret ve Ziraat Bakanı Ahmet Nesimi*'yle bir röportaj gerçekleştirilmiştir. Röportajda *Ticaret ve Ziraat Bakanı Ahmet Nesimi*, hükümetin tarımsal politikalarını anlatmıştır. Ahmet Nesimi, seferberlik nedeniyle insan ve hayvan gücünde bir eksikliğinin yaşandığını ve üretimde makine gücünden istifade ederek eksikliği telafi edeceklerini vurgulamıştır. Ziraatın geliştirilmesi için çiftçiye yirmi milyon kuruş değerinde tohumun dağıtıldığını, çok sayıda çiftlik hayvanatının tedarik edildiğini ve amele taburları oluşturarak işgücü açığının ortadan kaldırılmaya çalışıldığını belirtmiştir. Çukurova'da mısır ekimine başlanacağını, Bursa, Adana ve Konya'da pirinç ekimine önem verildiğini bildirmiştir (C. S. 1916, s. 6). Endüstri tarımının ilerlemesine önem verildiğini, bu bağlamda şeker pancarının yetiyeceği arazilerinin tespit edildiğini ve bunun için bir uzmanın yurtdışından istihdam edildiğini belirtmiştir. Bu uzmanın yapacağı araştırmalardan sonra birçok şeker fabrikasının tesisine başlanacağını vurgulamıştır (C. S., 1916, s. 7). *İktisadiyat Mecmuası*, tüketim ihtiyacını temin edecek şeker üretiminin milli ekonomi için önemli olduğunu duyurmuş ve üretimin artırılması için fabrikaların kurulmasını desteklemiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916r, s. 3-5).

İktisadiyat Mecmuası, ipek böcekçiliğinin geliştirilmesinin servetin artırılmasında önemli bir yarar sağlayacağını dile getirmiştir. Gazetenin yazarlarından Adolf Rosensweig, ipek böcekçiliğinin hazineye önemli katkı sağladığını ve milletin refahını geliştirdiğini vurgulamıştır. İpekçilik sektöründe önceki yıllara göre az üretiminin gerçekleşmesi ve fiyatların düşük olması gibi iki sorunun yaşandığını belirtmiş ve bu sorunların yaşanma sebebinin de bir teşkilatın olmamasına bağlamıştır (Adolf Rosensweig, 1916, s. 1-3). İmzasız çıkan başka bir yazıda, himaye edilmesi gereken en önemli servetin ipekçilik olduğu vurgulanmıştır. Hükümetin de ipekçiliğin önemini farkında olduğundan bir dizi politikaların uygulandığını ve gerçekleştirdiği politikaların neticesinde ipekçiliğin geliştiği ifade edilmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1917f, s. 1-2).

A. R. rumuzuyla çıkan yazıda, endüstri ürünlerinin temini için ihracatın artırılmasını ve ihracatı artırmak için de tarımsal üretiminin önem arz ettiğini belirtmiştir. Tarımsal ihracatın artırılmasında ülkelerin iktisadi şartlarının önem arz ettiğini ve Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi ülkelerin hayvansal üretiminde sorun yaşadığını belirtmiş ve *Osmanlı Devleti*'nin bu ülkelere hayvan ihracatının artırılmasını önermiştir. Özellikle tiftik keçilerinin sayılarının artırılmasıyla gerek tiftik ihracatının çoğalacağını gerekse tesis edilecek fabrikaların hammaddesinin karşılanacağını ifade etmiştir (A. R., 1916, s. 4-6).

Ticaretin Gelişmesi ve Dış Ticaret

İktisadiyat Mecmuası, tarımın geliştirilmesinde ticaretin önemli olduğunu belirtmiş ve bu bağlamda ticaretin geliştirilmesi için ne gibi politikaların olmasını sütunlarında tartışmıştır. Bu bağlamda *Aynizade Hasan Tahsin*, çıkartılan yeni gümrük tarifesini desteklemiş ve yeni gümrük tarifesiyle hükümetin amacını maddeler halinde sıralamıştır. Hükümetin, hammaddesi ve üretimi kolay olan ürünlerin sanayileşmesini himaye etmesi, zorunlu mallara ılımlı bir vergi koyması, tesisi kısa zamanda gerçekleşmeyecek ürünlerden hafif vergi alması, tüm ziraat ürünlerini himaye etmesi ve lüks mallara ağır vergi koyması gibi kararları aldığını belirtmiş ve bunları desteklemiştir. Yeni gümrük tarifelerinde ne aşırı himaye politikası güdüldüğünü ne de aşırı liberal politikaların takip edildiğini belirtmiştir. *Aynizade Hasan Tahsin*, hükümetin hammaddesi bol olan ve kolayca üretilecek ürünleri himaye etmesinin sanayileşme açısından önemli olduğunu vurgulamış ve dış ticaret politikalarını uygularken hükümetin buna önem vermesi gerektiğini savunmuştur (Aynizade Hasan Tahsin, 1916, s. 3-5).

Tekin Alp, yeni gümrük tarifesinin kabul edilmesi nedeniyle *İktisadiyat Mecmuası*'nda bu konu paralelinde bir dizi makale yazmıştır. Tekin Alp, yeni gümrük tarifesiyle dış ticarete bir dengenin sağlanmasının mümkün olacağını, ancak dengenin sağlanmasında birçok faktörün bulunduğunu ve bunların düzeltilmesi için girişimlerde bulunulmasını talep etmiştir. 1884'ten beri her sene dış ticaretin %40 değerinde bir açıkla kapandığını ve bunun da ülkenin fakirleşmesine neden olduğunu belirtmiştir. Makine ve araç gibi üretimi artıran

ürünlerin ithalinden korkulmaması gerektiğini ve bu tarz bir ithalin serveti artırıcı bir rol oynayacağını vurgulamıştır. Ancak tüketim maddelerin ithalinin ise zararlı olduğunu ve buna dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Tekin Alp, 1916j, s. 1). Geçmiş istatistiklere bakıldığında *Osmanlı Devleti*'nin buğday, arpa, pirinç, fasulye, un gibi tüketim mallarının ithalini gerçekleştirdiğini ve yeni gümrük tarifesiyle bu ürünlere yüksek vergi konulmasıyla artık bunun gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916j, s. 2). Tekin Alp, diğer yazısında yeni gümrük tarifesiyle devletin, artık mali çıkarı gözetmekten ziyade iktisadi çıkarı gözettiğini ve yeni gümrük tarifesiyle ithalatın azaltılıp ihracatın artırılmasının öncelikli bir hedef haline geldiğini belirtmiştir. Yeni gümrük tarifesinin yabancı sermayeye karşı bir engel teşkil etmediğini dile getirmiş, iktisadi politikalara karışılmadığı sürece yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verileceğini ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916n, s. 1-2). Tekin Alp, yeni gümrük tarifesiyle sadece ithalatın milli menfaate uygun hale getirildiğini belirtmiş, ancak ihracatın artırılması ve yeni pazar imkanların yaratılmasında diğer ülkelerle uygun ticaret anlaşmasının imzalanmasının önem arz ettiğini vurgulamıştır. Ticaret anlaşmalarında iki faktöre önem verilmesi gerektiğini belirtmiş, birincisinin milli iktisat programının hazırlayıp bu program doğrultusunda ticari anlaşmalar imzalamak, ikincisinin de anlaşma imzalayacak ülkelerin iktisadi şartlarının bilinmesi gerektiğidir (Tekin Alp, 1916k, s. 1-2). Tekin Alp, yeni gümrük tarifesiyle tüm sanayinin geliştirilmesi için himaye edilmesinin yanlış bir girişim olduğunu belirtmiş ve ülkenin tüm sanayi şubelerini aynı anda geliştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Tekin Alp, yapılması gereken ilk girişimin *Osmanlı Devleti*'nin merkezi Avrupa birliğine dahil olarak öncelikle tesis edilmesi gereken sanayi şubelerinin tespit edilmesini talep etmiştir (Tekin Alp, 1916l, s. 1-2).

G. rumuzuyla çıkan yazıda yazar, dış ülkelerde ticaret odaların açılmasının ticareti geliştirmesi açısından önem arz ettiğini belirtmiş, dış ülkelerde tesis edilen ticaret odalarının yurt içerisinde açılan ticaret odalarından işlev olarak farklılık arz ettiğini dile getirmiştir. Dahildeki ticaret odalarının amacının tüccarların hak ve menfaatleri doğrultusunda ticari meselelerde onların haklarını hükümet nezdinde yardımcı olmak olduğunu ifade etmiştir. Ancak yabancı ülkelerde tesis edilen ticaret odaların ise ticarete yeni pazarlar bulmak, devletin iktisadi ve siyasi nüfuz hakimiyetini genişletmek ve devlete yardımcı olmak amacıyla kurulduğunu belirtmiştir (G. 1917, s. 9-13).

İlk sayısında *Ticaret ve Ziraat Bakanı* ile yapılan röportajda *Ahmet Nesimi*, *Osmanlı Devleti*'nin ticari politikalarına dair görüşlerini açıklamıştır. *Ahmet Nesimi*, iktisadi gelişimini engelleyen düzenlemelerin kaldırılmasıyla devletin çıkarı doğrultusunda iktisadi girişimlerinin gerçekleştireceğini belirtmiştir. Yeni gümrük tarifesiyle bir taraftan yerli malın iç ve dış dolaşımının kolaylaşacağını, diğer taraftan ise ziraat ve sanayide milli kurumların oluşmasının sağlanacağını ifade etmiştir. Yeni gümrük tarifesine paralel olarak diğer ülkelerle uygun ticaret anlaşmalarının yapılmasının önem arz ettiğini ve *Osmanlı Devleti*, bir tarım ülkesi

olduğundan endüstri ülkelerle iyi şartlarda bir anlaşma yapılmasını önermiştir. Ticaretin gelişmesi ve iktisadın düzenli bir şekilde uygulanması için *İktisadiyat Meclisi* adı altında yeni bir kurumun tesis edileceğini belirtmiştir. Bu meclisin amacının ihtiyacı hissedilen iktisadi kurumları tesis etmek ve iktisadi meselelerde hükümete tekliflerde bulunmak üzere bakanlığa yardımcı olmak olarak açıklamıştır. Ayrıca yerli ve yabancı tüccarlara bilgi vermek amacıyla ticaret odalarıyla münasebet kuracak bir istihbarat şubesinin de kurulacağını ve bu kurumun diğer ülkelerle olan ticareti kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Deniz taşımacılık şirketlerinin tesis edilse bile yabancı firmalarla rekabetinin zor olduğunu ve bu nedenle kabotaj ilan edilerek bir süre deniz taşımacılığının sadece Osmanlı gemilerine tahsis edildiğini belirtmiştir (C. S. 1916, s. 7-8).

Şirketleşme

İlk sayıda çıkan röportajda *Ticaret ve Ziraat Bakanı Ahmet Nesimi* artık ecnebi şirketlerin Osmanlı hukukunu benimsemezlerse ticari işlemlerden men edileceğini ve şubesi bulunan ecnebi anonim şirketlerinin Osmanlı kanunlarına uymadığı takdirde ise bunlara ceza verileceğini açıklamıştır. Ayrıca yabancı şirketlerin gerek devletle gerek halkla ilişkilerinde Türkçe lisanını kullanmasının zorunlu hale getirildiğini ve bu şirketlerde Türkçe bilen kişilerin istihdamının yaratıldığını belirtmiştir. Kooperatif şirketlerinin bir ülkenin servetine önemli katkılar yaptığını ve bu tarz şirketlerin kalkınmış ülkelerde çok sayıda olmasının bunun kanıtı olduğunu ifade etmiştir. *Osmanlı Devleti*'nde ticaret kanunlarının bu çeşit şirket teşkiline uygun olmadığını ve bu konuda gerekli değişiklikleri yapıp iktisadi ve içtimai şartlarına uygun bir kanunun çıkartılacağını vurgulamıştır. Kanun sayesinde atıl kalan sermayenin ekonomiye kazandırılacağını belirtmiştir (C. S. 1916, s. 8).

İmzasız çıkan yazıda yazar, küçük sermayeleri ziraat ve sanayi kesimine aktararak iktisadın yarar sağlaması için kooperatif şirketlerinin *Osmanlı Devleti* için en uygun iştirak yöntemi olduğunu ifade etmiştir. Kooperatif şirketlerin az sermayeyle kurulabileceğini, üç kişinin bir araya gelmesinin yeterli olduğunu, her üyenin istediği zaman çıkışının saklı ve eşit oya sahip olması gibi avantajların olduğunu ve sermaye miktarına göre gücünün artmadığını belirtmiştir. Aynı sanata mensup kişilerin ya da aynı mekânda yaşayanların olması nedeniyle girişimlerin yakından takip etme imkânı yarattığını ve suiistimallerin önlenileceğini vurgulamıştır. Kooperatif şirketlerin küçük sermayeleri birleştirip ortak menfaatle üretim yapmasını temin ederek onları uygun şartlarda iştirak haline getirdiğini belirtmiştir. Bu yöntemin yaygınlaşması için gerekli hazırlıkların yapıldığını ve kanuni düzenlemelerin çıkartılmasıyla kooperatiflerden istifadenin temin edileceğini vurgulamıştır (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916m, s. 6-7).

C. rumuzuyla çıkan yazıda yazar, memurların eşyayı ucuz ve kolay tedarik etmesi için şirket teşkili konusunda bir komisyon oluşturulduğunu belirtmiştir. Şirketin kurulmasıyla komisyonculara giden %20-25 oranında bir miktarın

memurun cebinde kalacağını belirtmiştir. Gıdadan sonra devletin ucuz ve sağlıklı mesken inşaatına başladığı takdirde memurların bu sıkıntısının da çözüleceğini vurgulamıştır. Memurların yaşadığı üçüncü sorununun ise ihtiyacı halinde kredi bulamaması olduğunu belirtmiştir ve kısa vadeyle düşük faizle krediyle memurların tefecilerin eline düşmesinin engelleneceğini ifade etmiştir (C., 1916a, s. 1-2).

İktisadiyat Mecmuası'nın yazarlarından Elbarez, *Osmanlı Devleti*'nin kalkınmasına katkı sağlayacak kurumlarından birinin de kooperatif şirketleri olacağını açıklamıştır. Kooperatif şirketlerin şehirlerde kurulduğu gibi köylerde bile kurulabileceğini ifade etmiştir. Kırsalda kurulan şirkete ziraat kooperatif şirketleri dendiğini ve bu şirketlerin tüketim, üretim ve itibar olmak üzere üç çeşidinin olduğunu belirtmiştir. Kooperatiflerin kurulmasıyla üreticilerin karının, tüketicilerin ise masrafların azalacağını ifade etmiştir (Elbarez, 1916a, s. 2-3).

İktisadiyat Mecmuası, harbin başlamasıyla *Osmanlı Devleti*'nde anonim şirketlerinin çoğaldığını vurgulamıştır. Ufak sermayelerin toplanmasıyla büyük ölçekli girişimlerinin icra edilmesini sağlayacak anonim şirketlerinin tesis edilmesinin Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve ticari olarak geliştiğinin göstergesi olarak açıklamıştır. Tasarruf edenlerin sermayelerini bir köşede saklamayı tercih ettiklerini belirtmiş, ancak bu durumun değiştiğini ve sermayenin artık iktisadi girişimlerde kullanıldığını ifade etmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916b, s. 5-6).

Pahalılıkla Mücadele

Savaş esnasında üretim ve dağıtım zincirinin bozulmasıyla fiyat artışlarında anormal bir artış yaşanmış ve karaborsacılık yaygın bir şekilde görülmüştür. *İktisadiyat Mecmuası* da dönemin önemli sorunlarından pahalılık meselesine değinmiştir. İmzasız yazıda yazar, ihtikar ve spekülasyonun savaşın doğurduğu şartların bir neticesi olduğunu ve hükümetlerin bu sorunu çözmek için çeşitli tedbirlere müracaat ettiğini vurgulamıştır. *Osmanlı Devleti*'nde de spekülasyona karşı hükümetin lakayt kalmadığını, savaşın başından beri sorunun çözülmesi için gerekli tedbirleri aldığını belirtmiştir. Alınan tedbirlere rağmen ihtikarın önünün alınamadığını ve hükümetin öncelikle narh yöntemini uyguladığını belirtmiş, ancak piyasada mal kıtlığının yaşanmasıyla zorunlu ihtiyaçların dağıtımına hükümetin teşebbüs ettiğini ifade etmiştir. Bu yöntemle muhtaç kişilerin ihtiyacının karşılanamaması yanında fiyatların da arttığını vurgulamıştır. Spekülasyon ve ihtikârı engellemek için birtakım kanuni düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmiş ve ticareti serbest bırakmak şartıyla maliyetinden yüksek fiyatla ürünü satan tüccarın cezalandırılmasıyla sorunun çözüleceğini dile getirmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1917c, s. 4-5).

Diğer yazıda Tekin Alp, pahalılık koşullarını ortadan kaldırmanın ihtikarla mücadelede önem arz ettiğini vurgulamıştır. İhtikarla mücadelenin geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmesini yani pahalılığı oluşturan tüm sebeplerin ortadan

kaldırılmasını önermiştir. Tüm ticari işlemlerin gala-i isar olarak görünmesini ve tüm tüccarların töhmet altında bırakılmasını eleştirmiştir. Tüccarların ucuz mal satmadığı için ihtikar damgasını yediğini ancak gala-i isardan en fazla etkilenen grubun başında yine tüccarın geldiğini dile getirmiştir. Gala-i isarın suçlusunun tüccar olmadığını belirtmiş ve bunun sebeplerinin araştırılmasını talep etmiştir. Gala-i isarın sebeplerinden birincisinin alavere ticareti olduğunu açıklamış ve piyasanın olağanüstü olduğu bir durumda alavere ticaretinin zararlarına göz yummanın doğru olmayacağını belirtmiştir. Harp süresince iktisadi dengenin sağlanmasının zor olduğundan bu süreçte alavere ticaretinin serbest bırakılmamasını talep etmiştir (Tekin Alp, 1917h, s. 1-2). Gala-i isarın ikinci nedenini piyasada ihtikarın şiddetle hüküm sürmesini göstermiştir. Tüccarın %100-200 karla malını satmaktan sakınmadığını ve bu ticaretin kesinlikle ihtikar olduğunu belirtmiştir. Bu gibi ticari kazançlarının önünü kesmek için ihtikar kanununa ihtiyaç olduğunu dile getirmiş ve harp ortamının ihtikar ortamını yarattığı için bu tarz bir kanunun uygulamanın gerekli olduğunu vurgulamıştır. Gala-i isarla mücadele etmek için istihlak kooperatif şirketlerinin kurulmasını önermiştir (Tekin Alp, 1917h, s. 2-3).

Sanayi Sorunları ve Sanayileşme

İktisadiyat Mecmuası, ziraatı önemsemesine karşın sanayileşmenin de öneminin farkında olarak sanayinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Derginin yazarlarından Mühendis Fuat, sanayinin tesis edilmesi için öncelikle bölgenin iklim ve coğrafi şartlarının önem arz ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bölgenin hammadde ve enerji bakımından zengin olması ve nüfusun önemli bir faktör olduğundan dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Büyük sanayinin kurulduğu bölgede ulaşımın gelişmiş olması ve banka ve kredi kurumlarının da yeterli sayıda olması gerektiğini belirtmiştir. Sanayinin tesis edilmesinde bölgenin toplumsal, yönetsel ve hukuksal şartlarının uygun olmasının ve devletin koyduğu mali düzenlemeler ve vergilerinde sanayinin gelişmesinde etki ettiğini vurgulamıştır (Mühendis Fuat, 1917, s. 1-4).

İmzasız çıkan yazıda yazar, fabrikaların önem arz etmesine karşın küçük sanayi işletmelerinin de sanayileşmede önemli kazanımlar sağladığını vurgulamıştır. Örneğin halıcılık gibi bir sanayi sektörünün makineye ihtiyaç duymadan üretim gerçekleştirdiğini ve fırıncı ve kunduracı gibi sektörlerin de makine gücüne ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Avrupa'da bu ürünlerin fabrikada üretilmesinin küçük işletmelerinin ortadan kaldırılmasının gerektiği yargısına ulaşamayacağını ifade etmiş ve küçük ölçekli işletmelerin toplumsal şartlar açısından yararlı olduğunu vurgulamıştır (*İktisadiyat Mecmuası*, 1917b, s. 1).

Milli Fabrikacılar Cemiyeti başlığıyla imzasız çıkan yazıda, cemiyetin amacının sanayileşmeyi temin edecek bilgileri toplamak olduğunu belirtmiş, milletin en çok neye ihtiyacının olduğunu, ne tür ürünlerin üretildiği ve milli servetin artırılması için ne gibi mamul üretimin gerçekleştirilmesi gerektiği

doğrultusunda araştırmalar yaptığını ifade etmiştir. Cemiyet, araştırma neticesinde tiftik yapağından istifadeyle dokuma fabrikaları ve un fabrikalarının açılması halinde devletin kazanç sağlayacağını ifade etmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1917g, s. 5-6). İmzasız çıkan diğeri yazıda *Ticaret ve Ziraat Bakanlığı* tarafından sanayi kuruluşların sayım teşebbüsünün sanayinin gelişmesi açısından olumlu olduğunu belirtmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916o, s. 6-7).

Tekin Alp, sanayi konusuna da değinmiş ve devlet ve milletin refahının hem maddi hem manen yükseltilmesinin kalkınmadan geçtiğini ifade etmiştir. İktisadi uyanışın en önemli delilinin sanayi tesislerin açılmasını göstermiştir. *Demir-Ahşap Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi*'nin açılmasının iktisadi açıdan önemli bir ihtiyacı giderdiğini ve bu teşebbüsün milli üretim için önemli bir adım olduğunu belirtmiştir. Ziraatı geliştirmek adına hammaddesi olan ve kurulması maliyetli olmayan sanayi ürünlerinde dışarıya bağımlı olmanın iktisadi menfaate uygun düşmediğini ifade etmiştir. Toprağın işlenmesi için gerekli tarımsal alet ve araçların *Osmanlı Devleti*'nde üretilmezse iktisadi esaretin devam edeceğini belirtmiştir. Üretimin insan gücüyle yapımı devam edildiği sürece Avrupa ülkeleriyle rekabetin imkânsız olacağını vurgulamıştır. Sanayinin yaygınlaşmasında en önemli katkıyı Harbiye'nin sağlayacağını ve bakanlığın ihtiyacı olduğu lojistiğın dışarıya başvurmadan içeride karşılanmasıyla sanayileşmenin hızlanacağını vurgulamıştır. Demir, deri, konserve gibi ürünlerin üretildiği fabrikalara da aynı desteğın verildiği takdirde milli sanayinin Harbiye Bakanlığı'nın himayesi altında gelişeceğini ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916z, s. 1-2).

İktisadiyat Mecmuası'nın yazarlarından Münir Süleyman, eskiden ürünlerin Osmanlı ustalarının emekleriyle üretildiğini belirtmiştir. Yurtiçi piyasayı karşılayan bir üretimin ortadan kalkmasının nedeni olarak Abdülaziz ve Abdülhamid dönemi politikalarını ve halkın yerli ürünlere rağbet etmemesini göstermiştir. Abdülaziz döneminde Batı tarzı yaşam tarzının benimsenmesi nedeniyle yerli ürünlere rağbetin azaldığını belirtmiş, rağbetin azalması nedeniyle yerli ürünlerin piyasadan çekildiğini vurgulamıştır. Giyim, gıda ve mobilyaların Avrupa ürünü olduğunu ve yerli malın tüketilmediğini belirtmiştir. Dış ticaret rakamları incelendiği takdirde ihracatın düşük olduğunu görüleceğini ve bu tedenniyi önlemek amacıyla milli sanayiye rağbet gösterilmesi için halkın teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Münir Süleyman, 1916, s. 6-7).

Ticaret ve Ziraat Bakanı Ahmet Nesimi ile yapılan röportajda sanayi sektörüne de değinilmiştir. *Ahmet Nesimi*, Avrupa'dan uzmanların istihdam edilip vücut bulacak sanayi tesisleri için araştırmalar yapılacağını ve ülkenin şartları gözetilerek ne gibi sanayi kurumların kurulacağı hakkında oluşturacağı raporların bakanlığın teşebbüslerinde dikkate alınacağını belirtmiştir. *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nun ıslah edileceğini ve bu değışikliğe göre, yerli hammaddeyi ve Osmanlı işçilerini çok kullanan sanayi tesislerinin teşvik kapsamına alınacağını ifade

etmiştir. Bu tedbirler sayesinde sanayide işçi ve ustaların sayısının artacağını ve bazı bölgelerde fabrikaların tesis edileceğini belirtmiştir. Küçük sanayi işletmelerine kredi verecek sanayi bankası tesis edilmek üzere olduğunu belirtmiş ve sanat sahiplerine yardımda bulunulmasının sanayinin ilerlemesi konusunda önem arz ettiğini vurgulamıştır (C. S., 1916, s. 8-9).

Sermaye Sorunu ve Milli Banka

İktisadiyat Mecmuası, ziraat ve ticari girişimlerinin gerçekleşmesi için sermayenin önemli olduğunun farkında olmuş ve sütunlarında bu konuya yer vermiştir. Derginin yazarlarından Tekin Alp, tasarrufun içtimai ve iktisadi olarak iktisadın gelişmesine ve bireysel refahın artması gibi yararlarının olduğunu belirtmiş, tasarrufla milli servetin oluşacağını vurgulamıştır. Tasarruftan istifade etmek için bankalarda saklanmasının iktisadi açıdan yarar sağlayacağını çömlerle saklanan tasarruflardan iktisadi menfaatin olmadığını belirtmiştir. Milli iktisadın oluşması için Osmanlı vatandaşlarının tasarruflarını ekonomiye kazandırmak gerektiğini ve bunun için tasarruf sandıklarının artırılmasını önermiştir. Artırma sandıklarında beş on kuruşun yatırılmasıyla devletin ihtiyacı olduğu sermayenin tedarik edileceğini belirtmiştir (Tekin Alp, 1916v, s. 1-2).

Ticaret ve Ziraat Bakanı Ahmet Nesimi ile yapılan röportajda sermaye konusuna değinilmiştir. Ahmet Nesimi, ecnebi sermayesi konusunda milli çıkarın aleyhinde olmayacak şekilde bir politika geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Servetin işlenmesi ve ekonominin gelişmesinde ecnebi sermayeye ihtiyaçlarının olması nedeniyle ecnebi sermayesine duyarsız kalamayacaklarını belirtmiştir. Milli sermayeyle ortak çalışacak ve yerli sermayenin teşebbüs edeceği işleri kolaylaştıracak ecnebi sermayesiyle birlikte hareket edecek sanayi girişimlerine hükümetin izin vereceğini vurgulamıştır (C. S., 1916, s. 9).

Tekin Alp, *İktisadiyat Mecmuası*'nda tarımsal kredi konusuna değinmiş, özellikle *Ziraat Bankası*'nın işlevinin artırılması için bir dizi yazı kaleme almış ve önerilerini sıralamıştır. Tarım sektörü için *Ziraat Bankası*'nın kurulmasının bir avantaj olduğunu belirtmiş ve tarımsal girişimlerinde bankanın kredi olarak oynadığı rolün önemli olduğunu vurgulamıştır. Ancak *Ziraat Bankası*'nın çiftçinin ihtiyacı olan sermayeyi temin edemediği için yararlarının sınırlı kaldığını ifade etmiştir. *Ziraat Bankası*'nın işlevini artıracak yeni kanunla gayrimenkul rehini gösterme şartının ve kredi miktarının artırıldığını belirtmiş ve yeni kanunun uygulanmasıyla kredi sorununun ortadan kalkacağını vurgulamıştır (Tekin Alp, 1916o, s. 1-2). Bankanın verdiği kredi miktarının düşük olduğundan dolayı çiftçinin tarımsal teknolojiyi alamadığını belirtmiştir. Kredi kurumlarının bataklık alanları kurutması, sulama kanalları inşa etmesi hatta imar faaliyetlerine girişmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tekin Alp, 1916p, s. 1-2). Bankanın sermayesinin artmasına karşın verdiği kredi miktarında bir artışın yaşanmamasını eleştirmiştir. *Ziraat Bankası*'nın verdiği kredi miktarıyla çiftçinin ihtiyacı olan girişimleri gerçekleştiremediğini belirtmiş ve kredi miktarının çiftçinin ihtiyacını temin

edecek derecede olmasını talep etmiştir (Tekin Alp, 1916r, s. 1-3). Bankanın kasasında sakladığı sermayeyle verimli arazilerden istifade edilemediğini, çiftçinin sıkıntılarının giderilemediğini, tarım teknolojisinin yaygınlaşmadığını, modern yöntemlerin uygulanmadığını ve tefecilerin ortadan kaldırılmasından ziyade etkisini bile sınırlayamadığını ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916s, s. 1-3). Bankanın özel kredi kuruluşlarının yaygınlaşması için çiftçilere yol göstermesi gerektiğini ve bu konuda köy bankaları ve kooperatif şirketlerinin teşkilinde öncülük etmesini talep etmiştir. Tefeciliğin ortadan kalkmasının çaresinin kooperatif şirketleriyle olacağını ifade etmiş ve kooperatif şirketlerin yaygınlaşmasıyla çiftçinin tefeciye gitmesine gerek kalmayacağını belirtmiştir (Tekin Alp, 1916ş, s. 1-2).

Tekin Alp yabancıların Türkiye’de ecnebi düşmanlığı var öngörüsünün önyargılı bir anlayışla benimsediğini belirtmiş ancak bu önyargıya devletin de duyarsız kalmamasını önermiştir. Bu sırada uluslararası arenada bir ülkenin tek başına bir şey yapamayacağını ve Osmanlı Devleti’nin de bunu gözeterek ecnebi sermayesinin girişini engelleyecek bu tarz propagandalara karşı kendi propandasını yapması gerektiğini savunmuştur (Tekin Alp, 1917ö, s. 1-2). İktisadi kalkınmasını gerçekleştiren ülkelerin bile yabancı sermayenin girişi için uğraştıkları bir devirde yabancı sermayeye ilgisiz kalınmayacağını belirtmiştir. Yabancı sermayenin bankacılık ve ticaret gibi sektörlerden yoğun bir şekilde girişimlerde bulunduğunu dile getirmiş ve bu nedenle devletin yabancı sermayeden gerekli istifadeyi elde edemediğini vurgulamıştır. Bu tarz girişimleri gerçekleştirmek için gelen yabancı sermayeye ihtiyacın olunmadığını belirtmiş, sanayi ve tarımsal üretiminin artacağı yatırımların yapılmasını talep etmiştir (Tekin Alp, 1916u, s. 1).

Tekin Alp, serveti işletecek ve yabancı sermayedarın girişimlerini organize edecek bir milli teşkilatın kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Yabancı konsorsiyum ve bankaların Osmanlı Devleti’nin iktisadi politikalarına karşı olumsuz girişimlerde bulunacağını belirtmiş, yaşanacak buhranlara karşı tedbirlerin milli banka sayesinde alınacağını ifade etmiştir. Sermayeyi çömlekte saklamanın ya da yabancı bankalarda işletilmesinin milli üretiminin artmasını sağlamadığını dile getirmiştir. Sermayenin milli bir yapıya bürünmesi için teşkilatlara ihtiyaç olunduğunu ve *İtibar-ı Milli Bankası*’nın bu konuda atılan ilk adım olduğunu belirtmiştir (Tekin Alp, 1916u, s. 1-2). Bankanın, sermayenin ekonomiye kazandırılması, ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerinin milli çıkarlar doğrultusunda işletilmesinde yararlar göstereceğini ifade etmiştir (Tekin Alp, 1917a, s. 1-2). Tekin Alp, *Osmanlı Devleti*’nde tesis edilen yerel bankalara da değinmiştir. Çeşitli vilayetlerde birçok anonim şirketinin teşekkül edildiğini ve teşekkül edilen milli şirketlerden birinin de *Konya Milli İktisat Bankası* olduğunu belirtmiştir. Bankanın sadece bankacılık işlevini yerine getirmediğini ve ticari girişimlerde bulunduğunu belirtmiştir (Tekin Alp, 1916t, s. 5-6). İmzasız yazıda diğer yazıda yazar, Konya’da bazı kişilerin milli bankayı tesis ederek elektrik aydınlatılması gibi teşebbüslere başladığını belirtmiştir. Çömlekte para biriktirme usulünü kaldıracak ve milli

teşebbüslerin ortaya çıkmasını teşvik edecek *Konya Milli İktisat Bankası* gibi bankalara ihtiyaç olunduğunu belirtmiştir (İktisadiyat Mecmuası, 1917d, s. 6-7).

Milli İktisat

İktisadiyat Mecmuası, *Osmanlı Devleti*'nin iktisadi politikalarına değinmesinden ziyade zihniyet değişimine gerek olduğunu belirtmiş ve sütunlarında milli iktisadın yaygınlaşması ve benimsenmesi için birçok yazı neşretmiştir. Tekin Alp, milletin ortak girişimlerini şuurlu hale getirecek bir iktisadi sistem yaratılırsa iktisadi kalkınmanın kendiliğinden oluşacağını belirtmiştir. Gazete sütunlarının milli iktisadi hayatı ilgilendirmeyen *Çin, Japonya ve Kuzey Amerika*'nın iktisadi şartlarını veren haberlerle dolduğunu ancak Osmanlı Devleti'nin iktisadi şartlarına genellikle sessiz kalındığını belirtmiştir. Derginin çıkış amacının ülkenin iktisadi yaşam ve şartlarını sütunlarında vermek ve iktisadın gelişmesi ve iktisadi bilincin uyanmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir (Tekin Alp, 1916a, s. 1-2). Gelişmiş ülkelerin iktisadi gelişim aşamaları izlendiği takdirde Osmanlı Devleti'nin bu süreci hızlı ve kolay gerçekleştireceğini ifade etmiş ve Almanya'yı Osmanlı Devleti için örnek göstermiştir. Almanların iktisadi kalkınmasını milli iktisada borçlu olduğunu ve milliyet esası üzerine şekillendirdiği milli iktisatla kısa sürede kalkındığını vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'ne Almanların iktisat yaşamda gösterdiği safhaları takip etmesini önermiştir (Tekin Alp, 1916a, s. 2). İmzasız çıkan bir yazıda *Ziraat ve Ticaret Bakanlığı*'nın iktisadi kalkınma için kuracağı kurumlardan biri olan *İktisadiyat Meclisi*'ne değinilmiştir. Meclisin görevinin iktisadi kurumların girişimlerine destek olma ve ne gibi iktisadi politikalarının uygulanması gerektiğine dair bakanlığa raporlar temin ederek iktisadi yaşamın şekillenmesini temin etmek olduğu belirtilmiştir. *İktisadiyat Meclisi*'nin özerk bir kurum olması ve milli iktisat konusunda uzmanlaşmış kişilerden oluşması önerilmiştir (*İktisadiyat Mecmuası*, 1916b, s. 1-2).

Tekin Alp, iktisaden kuvvetli olmayan milletin siyaseten hayatta kalamayacağını vurgulamıştır. Her hususta olduğu gibi iktisadi meselede de kalkınmak için bir kurumun olması gerekeceğini belirtmiş ve yakında *İktisat Derneği* adıyla bir kurumun açılacağını ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916c, s. 1-2). Talim ve terbiyenin amacının üretici bir toplum yetiştirmekten ziyade milli hars ve ruhta olan haslet ve meziyetleri bularak ortaya çıkarmak ve artırmak olduğunu ve bunlar sayesinde mülk ve devletin geliştiğini belirtmiştir. Türk harsından başka bir seçeneğin bulunmadığını ve Türk harsından gelen kurumların ve zihniyetin tesis edilmesi ve benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Tekin Alp, 1916d, s. 2-3). Milli iktisadi oluşturmak için objektif gözlemler yaparak üretim şekli ve hukuki yapının araştırılmasını ve aynı zamanda tarihi süreci de dikkate alınmasını istemiştir. *Osmanlı Devleti*'nin önceki dönemlerinde iktisadi yaşamın bugünden daha gelişmiş bir yapıda olduğunu ve kurumların iktisadi yaşamı şekillendirdiğini vurgulamıştır. Tanzimat'tan sonra iktisadi kurumların değiştiğini, tarihsel süreçle oluşan geleneksel sisteminden uzaklaşıldığını belirtmiş ve bu değişimin milli nazar

dikkate alınarak yapılsaydı iktisadi yaşamın bu vaziyette olmayacağını belirtmiştir (Tekin Alp, 1916b, s. 2-3). Tekin Alp, diğer bir yazısında *Milli Fabrikacılar Cemiyeti* namıyla yeni bir müessesenin kurulduğunu belirtmiş ve cemiyetin acilen yapması gereken vazifelerden birinin de sanayinin çeşidini ve mahiyetini tayin etmek olacağını belirtmiştir. Cemiyetin, milli iktisat için yararlı fabrikaları araştırmasını, dâhilde yetiştirilmesi lazım sanayiye tespit etmesini, fabrikaların vücuda gelmesine hizmet edecek sebeplerin neler olduğuna çalışması gerektiğini belirtmiştir (Tekin Alp, 1917c, s. 1-2). Tekin Alp, Fert, aile ve cemaat iktisatlarını birbirine bağlamak hususunda en önemli unsurun sermaye olduğunu, sermaye sayesinde çeşitli kuvvetin çeşitli iktisat amilin bir araya gelerek milletin saadetine hizmet edeceğini ifade etmiştir. *İttihat ve Terakki Partisi*, tarafından teşkil olunan ticari heyetlerin elde ettiği dört yüz bin lira kazançtan sermaye teşkili konusunda takip olunan siyasi amacının bu olduğunu vurgulamıştır. Husule gelen servetle *Milli Mahsulat Osmanlı Anonim, Kantariye İthalat Anonim ve Ekmekçiler* adıyla üç şirketin vücuda getirildiğini belirtmiştir (Tekin Alp, 1916y, s. 1-2).

II. Meşrutiyet'in Türkçü ideologlarından Ziya Gökalp, *İktisadiyat Mecmuası*'nda milli iktisat doğrultusunda yazılar kaleme almış ve bir yazısında milli iktisadın iki önemli aşaması olduğunu belirtmiştir. İlk devreyi milli üretimin milli tüketimi karşılayarak kendine yeten bir ülke haline gelmesi ve ikinci devreyi servetin adi bir şekilde dağıtımının sağlanması olarak açıklamıştır (Ziya Gökalp, 1916a, s. 1-2). Ziya Gökalp, diğer makalesinde Avrupa'nın hiçbir bölgesinde dini hükümlerin iktisada *Osmanlı Devleti*'nde olduğu gibi tesiri olmadığını belirtmiş, faizin dinen caiz olmamasının iktisada etkisini ve vakıf kurumların arazi mülkiyetini kontrol altına almasını örnek olarak vermiştir (Ziya Gökalp, 1916b, s. 1-2). Gökalp'in *İktisat Derneği*'ndeki konuşması dergide yayımlanmıştır. Konuşmasında Ziya Gökalp, milli iktisadın doğuşunu gerçekleştirmek için iktisadi politikaların milli iktisadi doğrultusunda uygulanmasını talep etmiştir. Ülke iktisadının üretim yapısı ve potansiyelin meydana çıkarılmasını ve iktisadi yaşamı araştırıp gerekli bilgileri topladıktan sonra kendi doktrin ve ilkelerin tayin edilmesini önermiştir (Ziya Gökalp 1917b, s. 4-5). Osmanlı Devleti'nin asri bir devlet mahiyetini aldığını ve bu nedenle milli teşkilatların kurulmasını talep etmiş ve öncelikle bir Milli İktisat Bakanlığı'nın kurulmasını önermiştir. *Milli İktisat Bakanlığı* kurulunca gümrük, demiryolu ve liman gibi konuların yönetiminin bu bakanlığa verilmesini istemiştir (Ziya Gökalp, 1917a, s. 1-4).

İktisadiyat Mecmuası'nın yazarlarından Doktor Yonfe, Türkiye'nin iktisaden gelişmezse ne askeri güce sahip olacağını ne de kalkınacağını belirtmiştir. İktisadi şekillendirirken tüm iktisadi girişimleri yabancı girişimcilerle bırakmasının doğru olmadığını ve iktisadi girişimleri milli anasırın gerçekleştirmesi gerektiğini dile getirmiştir. Türkiye'nin iktisaden geri kalmasını isteyen İngiltere'nin liberalizm doğrultusunda uygulanan gümrük usulünü muhafazasına çalıştığını ifade etmiştir. Yeni Türkiye'nin liberal sistemin ve kapitülasyonların kaldırılmasını ülkenin iktisaden gelişmesini temin edemeyeceğini belirtmiş, iktisaden gelişmek

için bir iktisadi programı hazırlanması gerektiğini önermiştir. Sonra Türkiye'nin iktisaden yapması gereken vazifeleri maddeler halinde sıralamıştır. 1. Kredinin intizama alınması 2. Tefeciliğin kaldırılması. 3. Ulaşımın geliştirilmesi. 4. Endüstri tarımın teşviki. 5. Numune çiftliklerinin inşası. 6. Rasathanenin tesisi. 7. Tarım endüstrisinin himayesi. 8. Ziraat mahsulâtının pazarlanması. 9. Nüfusun artırılması. 10. Para sisteminin düzenlenmesi. 11. Arazide tasarruf hakkı ve vergilerin düzenlenmesi (Doktor Yonfe, 1916, s. 1-2).

Savaş Sonrası Osmanlı Devleti'nin İktisadi Politikaları

İktisadiyat Mecmuası'nda savaş sonrası devletin yürütmesi gereken iktisadi politikalar hakkında çeşitli yazılar neşretmiştir. Tekin Alp, muharebeden sonra zararları telafi etmenin, servet ve üretimi artırmanın mevcut iktisadi teşkilatla mümkün olamayacağını vurgulamış ve *Ticaret ve Ziraat Bakanlığı*'nin yerine teşkil edilecek *İktisat Bakanlığı*'nin vazifesinin idari ve kırtasiye işleriyle uğraşmaktan ziyade memleketin lazım olan iktisadi ıslahat ve iktisadi siyasetini idare etmek olduğunu belirtmiştir. Ülkenin bir ziraat ülkesi olması ve iktisadi istikbalin ziraata muhtaç olmasından dolayı ziraat işlerini yürütecek özel bir bakanlığın da kurulmasını önermiştir (Tekin Alp, 1917g, s. 1-3).

Cemal, harbin bitiminden sonra Türkiye'nin birincisi harp münasebetiyle hükümetin müdahale edip düzenlediği iktisadi kurumları sahiplerine iade etmek, ikincisi olağanüstü iktisadi şartları olağan duruma getirmek, üçüncüsü de iktisadi siyaseti yeni şartlara göre düzenlemek gibi üç önemli iktisadi amacı olduğunu belirtmiştir. Harbe girerken tecrübesizlik sebebiyle olan hatalara, barış ortamında olmaması için hükümetin birtakım tedbirleri alması gerektiğini vurgulamıştır (Cemal, 1917, s. 1-2). Asıl düşünülmesi gereken harp dolayısıyla iktisadi hadiselerde görülen fevkaladeliklerin giderilmesi ve harpten sonra şekillenen şartlara göre iktisadi siyasetin oluşturulması olduğunu belirtmiştir. Osmanlı parasının harp süresince muhafazasına itibar edildiğinden Alman parasına %15, Avusturya-Macaristan parasına göre %40 oranında değerlendirildiğini belirtmiştir. Barış ortamında ithalat artacağından Osmanlı parasının değerinin düşeceğini ve dış ticarete bir denge tesis edilinceye kadar ithalatın göz altına alınmasını önermiştir. Barışın tesis edilmesiyle ülkeye dönecek insanların birçok eksiklik karşısında kendilerini bulacağını ve bu eksikliklerden birinin de hayvan eksikliği olduğunu belirtmiştir. Tohum, alet ve edevata ihtiyacının barış ortamında daha fazla hissedileceğinden çiftçinin zirai kredi ihtiyacının da birkaç misline çıkacağını vurgulamıştır (Cemal, 1917, s. 2-3). Barış ortamı sağlandıktan sonra Türkiye'nin iktisadi teşkilatı olarak sanayiden mahrum olmamak için de sanayi ve sanatkâra destek olunması gerektiğini belirtmiştir. Hükümetin itibarı sanayi konusunda göstereceği fedakârlıkta küçük esnaflara öncelik tanınmasını dile getirmiştir. Barış ortamında nüfusun sanayi ve ziraat şubelerinde dağılımının önemli olduğunu ve nüfusu iktisadi teşebbüslerde kendi haline bırakılmasının zarar getireceğini belirtmiştir (Cemal, 1917, s. 3-4).

Tekin Alp, harp iktisadındaki yanlışların barış zamanında yapılmaması için bir plan doğrultusunda intikal iktisadının uygulaması gerektiğini belirtmiştir. Ne üretici ne de tüccar arasında teşkilat bulunmadığı için devletin bir teşkilata ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. İntikal devrinde devletin müdahalesinin özel teşebbüsün yerine geçmekten ziyade özel teşebbüse yol göstermek, onu milli iktisat için uygun hale getirmek olduğunu belirtmiştir. İntikal devrinde hazırlanacak tedbirin araştırılması ve uygulanması vazifesinin yine ziraat, ticari ve sanayi cemiyet teşkilatlarına verilmesini önermiştir (Tekin Alp, 1917d, s. 1-3). İntikal devrinde ithalatın serbest bırakılmasıyla tüketici tarafından gösterilecek aşırı talep sebebiyle ülkeye birçok malın gireceğini belirtmiştir. Fazla malın ithal edilmesiyle paranın değerinin düşeceğinden ithalatın savaştan sonra kontrol altına alınmasını önermiştir. Lüks ve üretimi mümkün malların ithalinin sınırlandırılması ve bu suretle milli iktisadın dışarıya borçlu olmasının önüne geçileceğini belirtmiştir. Dokuma sanayinin bazı şubelerinin geliştiğini belirten Tekin Alp, bu gibi dokuma sanayinin bir an önce kurulması için hazırlıkların yapılması gerektiğini ifade etmiştir. İntikal devrinde önemli diğer meselenin nakliyat meselesi olduğunu belirtmiştir. Ticaret donanmasının vücuda gelmediği için dış ticarete vuku bulacak ticari teşebbüs için ecnebi donanmalarına ihtiyaç olacağını ve iç deniz ulaşımının çoğunun Yunan bandırası gemilerle icra edildiğini ifade etmiştir. Harp süresince iktisadi uyanışın etkisiyle seyr-ü seferin millileştirilmesinin zorunlu hale geldiğini belirtmiştir (Tekin Alp, 1917e, s. 1-2).

Madenler

İlk sayıda çıkan röportajında *Ticaret ve Ziraat Bakanı Ahmet Nesimi* madenler konusuna da değinmiştir. Ahmet Nesimi, Keçiözü'de çıkarılan kükürt madenin işlenmesi için bir fabrika tesisine başlanıldığını belirtmiştir. Uygulanan maden kanununun eksik olduğu kadar mevcut şartları idare ettiğini ancak bu yüzden çok madenin ileride zengin müşteriler bulup satmak ve işletmek üzere uzun imtiyazlarla uzmanı olmayan kişilerin ellerinde kaldığını ifade etmiştir. Servetin en önemli kaynağı madenlerin yeni kanunla birlikte atıl kalmaktan kurtulacağını ve memleket için yararlar getireceğini vurgulamıştır. Ayrıca madenleri gösteren bir maden haritasının da düzenlendiğini belirtmiştir (C. S., 1916, s. 9).

M. S. rumuzuyla çıkan makalede yazar, sanayi ve ticaretin iktisadi hayatın esasını teşkil etmekle birlikte bu esasın temelini madenin keşfi ve modern yöntemle üretimi olduğunu belirtmiştir. Madence zengin olmayan ülkelerinin sanatlarının terakkisi için harice muhtaç olduklarından rekabette zorlandıklarını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin maden bakımından zengin olduğunu ama bugüne kadar bu servetten yeteri şekilde istifade edemediklerini belirtmiştir. Fermanı verilen maden adedinin üç yüzü bulunduğunu, ancak memleketin genel servetine hizmet eden beş madenin gösterilmediğini ifade etmiştir. Aldığı ruhsatnamelerle ciddi araştırmalarda bulunarak maden keşfetmek ve maden işletmek amacını takip

edenlerin az olduğunu belirtmiştir (M. S., 1916, s. 3-4). Demiryollarının madenlerin nakline yardımı olduğu gibi madenlerin de demiryollarının gelişmesini sağladığını ve madenlerin demiryollarının kurulmasında icra ettiği tesirin fazla olduğunu belirtmiştir. Madenin bir servet kaynağı olarak kalkınan memleketin iktisadi hayatı üzerine doğrudan doğruya tesiri olduğu gibi madenin bulunduğu bölgede yolların açılmasına ve demiryollarının inşasına sebep oluşturduğunu vurgulamıştır (M. S., 1916, s. 4-5).

C. rumuzuyla çıkan makalede yazar, Karesi sancağı, Aydın, Hüdavendigâr, Trabzon, Kastamonu ve Adana vilayetlerinin maden açısından önemli vilayetler olduğunu ifade etmiştir. Türkiye madenleri arasında birinci derecede önemli madenin bakır olduğunu, ikinci madenin ise krom olduğunu vurgulamıştır. Son on yıl idaresinde Almanya'ya maden ihracının üç katına çıktığını belirtmiş ve Türkiye-Almanya arasındaki maden ticaretinin gelişmesi için bazı tedbirlerin alınmasını önermiştir. Bu tedbirlerden birincinin Almanya'nın maden ticaretiyle uğraşan ticarethanelerin memleketin üreticileriyle muamelede bulunmasına çalışması ortamının sağlanması olduğunu belirtmiştir. Türkiye ile Almanya arasında maden ticaretinin gelişmesine yardım edecek başlıca tedbirlerden birinin de Alman mali kurumlarının maden üreticilerine göstereceği kolaylıklar olduğunu dile getirmiştir (C., 1916, s. 3-4).

Tekin Alp, her sene açık veren dış ticareti dengeye getirecek üretim kaynağının maden sektörü olduğunu dile getirmiştir. Ancak madenler meselesinde ehemmiyetin gösterilmediğini ve milli servetten istifade etmek için az gayret gösterildiğini vurgulamıştır. Sanayinin düşük bir oranda kalmasının sebebi olarak madenlerin işletilmemesini göstermiştir. Madencilik terakkisine mani olan sebeplerden birinin de bu sanatla iştigal eden kimselerin yanlış kanaatleri olduğunu belirtmiştir. Madencilikle iştigal eden yüzlerce kimsenin yegâne gayesinin bir araştırma ruhsatnamesi elde edip onu bir Avrupa şirketine devir etmekten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Son zamanlarda iktisadi hayatta gözlemlenen uyanış sayesinde madencilikte de yeni bir dönemin başladığını, bir taraftan hükümetin maden imalatını intizama almak için yeni kanunlar tanzim ettiğini ve diğer taraftan da *İtibar-ı Milli Bankası* gibi kurumların madenlerin işletilmesi için gerekli desteği vermeye başladığını belirtmiştir (Tekin Alp, 1917p, s. 1-2). Derginin yazarlarından Mehmet Zeki, Osmanlı Devleti'nde yirmiden fazla madenin zikredildiğini ve bunların içerisinde en önemli olanın ise petrol ile bakır olduğunu belirtmiş ve Osmanlı Devleti'ne sermaye getirecek petrolün memleketi kurtarabileceğini ifade etmiştir. Alman iktisadını şekerin kurtardığını, petrolün de Osmanlı iktisadını kalkındıracağını ifade etmiştir (Mehmet Zeki, 1916, s. 6).

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi *Osmanlı Devleti*'nde önemli bir kırılma tarihidir. Bu tarihten sonra ülke yönetimini şekillendiren ve yönlendiren kişiler, iç dinamikleri doğrultusunda kadrolarını belirleyen ve ortak amaçlar uğrunda hareket eden bir kadro hareketi olarak adlandırılan *İttihat ve Terakki Partisi* tarafından yönetilmiştir. *İttihat ve Terakki Partisi*'nin üyelerinin hem genç olması hem de tecrübesizlik nedeniyle *Osmanlı* yönetimine önce dolaylı, 1913'ten sonra ise doğrudan kadrolarını yerleştirmiş ve devlet kadroları tamamen *İttihat ve Terakki* mensupları tarafından oluşmuştur. *İttihat ve Terakki Partisi*, Selanik merkezli bir oluşum olup Selanik'in liberal ortamından etkilenmiştir. Selanik liberal ortamının etkisiyle parti liberal bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Ancak *Balkan Savaşları* sonrası partinin merkezi *Selanik* başta olmak üzere *Balkanların* kaybedilmesi nedeniyle *İttihat ve Terakki Partisi*'nde bir kırılma yaşanmıştır. *Balkan* sendromu sonrası parti liberal bir harekettten milliyetçi bir parti kimliğine bürünmüştür. 1912'den önce de milliyetçi duygular önemli bir parametre iken bu tarihten sonra parti koyu ve militan milliyetçilik anlayışını benimsemiş ve *devleti* bu ideoloji ekseninde yönetmeye başlamıştır.

İttihat ve Terakki Partisi, ülkenin iktisadi geriliğine son vermek ve *Osmanlı Devleti*'nin Avrupa devletleri derecesinde gelişmiş ve refaha ulaşmış bir devlet haline gelmesi için iktisadın önemini farkına varmış ve refaha ulaşan bir *Osmanlı Devleti*'ne erişmek için girişimlerde bulunmuştur. 1912'den önce *İttihat ve Terakki Partisi*, bu ideali liberal politikaların uygulanmasıyla gerçekleştireceğine inanmış ve iktisadi politikaları bu düşünce doğrultusunda şekillendirmiştir. Partinin önemli kadrolarından olan *Mehmed Cavid* öncülüğünde iktisadi politikalarını uygulamaya başlamıştır. Liberalizm doğrultusunda tarım sektörünün geliştirilmesiyle *Osmanlı Devleti*'nin refaha erişeceği inancıyla politikalar uygulamış ve Avrupa sermayesinin ülkeye girişini teşvik etmiştir. Ancak kısa sürede bu politikaların *Osmanlı* gerçeklerine uymadığının farkına varan *İttihat ve Terakki Partisi*, politika değişikliğine gitmiş ve iktisadi politikaları milliyetçi bir bakış açısıyla uygulamaya başlamıştır.

Balkan Savaşları'ndan sonra partinin ana ideolojisi haline gelen milli iktisadın uygulanma şansını *I. Dünya Savaşı* şartları sağlamıştır. Savaş ortamıyla kapitülasyonları kaldıran ve bağımsız gümrük politikaları elde eden *İttihat ve Terakki Partisi*, bu fırsattan istifade etmek için enerjisini topyekûn bir anlayışla milli iktisadın *Osmanlı Devleti*'nde benimsenmesi ve uygulanmasına harcamıştır. Öncelikle bu düşüncenin halk tarafından benimsenmesi ve halkın bu düşünce doğrultusunda iktisadi girişimlerini gerçekleştirmek için milli iktisadın propagandasını basında işlemiştir. Sonra partinin kadroların öncülük ettiği milli iktisat girişimlerini gerçekleştirmiştir. *Kara Kemal*, esnaf cemiyetlerini organize ederek milli ticaret şirketlerini kurmuş ve iktisadi girişimlere öncülük eden

Çiftçiler Derneği, Esnaf Cemiyeti, İktisadiyat Meclisi ve İtibar-ı Milli Bankası gibi özerk iktisadi teşkilatlarının kurulmasını gerçekleştirmiştir.

İktisadiyat Mecmuası, İttihat ve Terakki Partisi'nin milli iktisat anlayışının propagandasını yapan bir yayın organıdır. Derginin yazar kadrosunun birçoğunun *İttihat ve Terakki Partisi*'nin karar alma organlarında olması *İktisadiyat Mecmuası*'nı önemli kılmaktadır. *İktisadiyat Mecmuası*, ilk sayısında da vurguladığı gibi milli iktisat anlayışını benimseyen ve bu düşüncenin *Osmanlı Devleti*'nde yayılmasına çalışan bir süreli yayındır. Dergi, *Osmanlı Devleti*'nin tüm iktisadi sektörlerine milli bir anlayışla değinmiş ve servetin milli bir perspektifle ele almasını öne sürmüştür. *İktisadiyat Mecmuası*, milli üretimin gerçekleşmesinin iktisadi bağımsızlığa giden en önemli yol olduğunu benimsediği için üretici bir iktisat zihniyetini savunmuştur. Ülkenin servet kaynakları olan tarım, maden, orman ve sanayi gibi sektörler öneme vermiş, ancak bu sektörleri göz ardı etmeden tarım sektörünü daha fazla önemsemiştir. *Osmanlı Devleti*'nin sanayisini de ancak tarımın gelişmesiyle gerçekleştireceğini belirtmiş ve çiftçilere tarımsal üretimi artırması gerektiğini vurgulamıştır. Devletin de bu sektörden daha fazla istifade etmesi için yatırım imkanlarını artırması gerektiğini dile getirmiştir. *İktisadiyat Mecmuası, Osmanlı Devleti*'nin bir tarım ülkesi olduğunu sürekli savunmasına karşın iktisadi gücün sanayileşmeyle gerçekleştireceğinin de farkında olmuştur. Sanayi sektörünün de önemszenmesi gerektiğini belirtmiş, başlangıçta tarımsal ürün ve madenler bazlı bir endüstrinin kurulmasını savunmuştur.

İktisadiyat Mecmuası, ticaretin ekonomi açısından öneminin farkında olmuş, sermaye birikiminin ticaretle elde edileceğini ifade etmiş ve milli ticaretin gelişmesine önem vermiştir. Dış ve iç ticarete *Müslüman-Türk* unsurun zayıf olduğunu belirtmiş ve *Müslüman-Türk* ticaret çevrelerin güçlendirilmesini savunmuştur. Ticarete *Müslüman-Türk* girişimin ancak milli şirketlerin kurulmasıyla güçleneceğini belirtmiş ve milli şirketlerin yaygınlaşmasını öğütlemiştir. *Müslüman-Türk* çevrelerini ticarete teşvik edici yazılar yayımlamıştır. Milli sermaye sorunu, *İktisadiyat Mecmuası*'nın da önem verdiği konuların başında gelmektedir. Yerli sermayenin oluşması gerektiğini vurgulamış, milli girişimlerin yerli sermayeyle yapılması gerektiğini savunmuştur. *İktisadiyat Mecmuası, Osmanlı Devleti*'nde kısa sürede yerli sermayenin oluşmasının güçlüklerinin idrakinde olmuş, bu nedenle siyasi hesaplara girişmemek şartıyla yabancı sermayenin girişini talep etmiş ve yabancı girişini destekleyici bir yayım politikası uygulamıştır. *İktisadiyat Mecmuası*, iktisadi gelişim için ulaşımın da önemine değinmiş ve iktisadi gelişme için iç ulaşım sisteminin tesis edilmesini gerektiğini vurgulamıştır. Devletin demiryolu, karayolu ve imar ve bayındırlık girişimlerini gerçekleştirilmesinin iktisadi kalkınma için elzem olduğunu dile getirmiştir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür. Çalışmanın herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- A. R. (15 Haziran 1916). Kapitülasyonların ref'inden sonra vazifelerimiz: Islah-ı ve teksir-i hayvan, *İktisadiyat Mecmuası*, 16, 4-6.
- Adolf Rosensweig, (2 Kasım 1916). İpek, *İktisadiyat Mecmuası*, 32, 1-3.
- Ahmad, F. (1985). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak.
- Ahmad, F. (1971). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. İstanbul: Sander.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Sarmal.
- Anonim şirketler, (6 Mart 1916b). *İktisadiyat Mecmuası*, 2, 5-6.
- Aynizade Hasan Tahsin, (21 Şubat 1916). Gümrük tarifeleri, *İktisadiyat Mecmuası*, 1, 3-5.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı.
- Bağcılar bankası, (1 Şubat 1917a). *İktisadiyat Mecmuası*, 40, 3-4.
- Büyük ve küçük sanayi, (11 Ekim 1917b). *İktisadiyat Mecmuası*, 66, 1.
- C. S. (21 Şubat 1916). Ticaret ve Ziraat Nazırı ile mülakat, *İktisadiyat Mecmuası*, 1, 6-9.
- C. (22 Haziran 1916a). Memurin şirketi, *İktisadiyat Mecmuası*, 17, 1-2.
- C. (27 Mart 1916b). Türkiye ve Almanya münasebatı İktisadiyesi, *İktisadiyat Mecmuası*, 5, 3-4.
- Cemal, (21 Haziran 1917). Harpten sulha geçerken. *İktisadiyat Mecmuası*, 58, 1-4.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı iktisat düşüncesinin evrimi*. İstanbul: Libra.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye ekonomisinin tarihi*. Ankara: İmge.
- Demir, K. (2018). İkinci meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti'nde Milli iktisat düşüncesi ve Ahmet Muhittin. *İcoss. Kapadokya 16-20 Nisan 2018 Uluslararası sempozyum kitapçığı*. Nevşehir.
- Doktor Rabnared Yonfe, (1 Haziran 1916). Türkiye'nin iktisaden takviyesi sistemi. *İktisadiyat Mecmuası*. 14, 1-4.
- Elbarez, (20 Mart 1916a). Kooperatif şirketleri. *İktisadiyat Mecmuası*, 4, 2-3.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eskişehir ovasının tesis ve irvası, (28 Eylül 1916k). *İktisadiyat Mecmuası*, 28, 5.

- Findley, C. V. (2012). *Modern Türkiye tarihi*. İstanbul: Timaş.
- G., (8 Mart 1917). Türkiye’de ecnebi ticaret odaları, *İktisadiyat Mecmuası*, 44-48, 9-13.
- Galip Haldun, (13 Mart 1916a). Ziraatımızın vaziyet-i hazırısı. *İktisadiyat Mecmuası*, 3, 3-5.
- Gala-i es’ar ve ihtikâr, (19 Nisan 1917c). *İktisadiyat Mecmuası*, 52, 4-5.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Göcek, F. M. (2017). Osmanlı Devleti’nde Türk milliyetçiliğın oluşumu: sosyolojik bir yaklaşım. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 4: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim.
- Gümüšođlu, F. (2017). *Türk yurdu. Modern Türkiye’de siyasi düşünce 4 Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim.
- Karaman, D. (2004). *Ulum-ı iktisadiye ve içtimaiye mecmuası, C. Ü. Sosyal bilimler dergisi*, 28/1.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Kıpal, U. & Uyanık, Ö. (2000). *Türkiye Milli iktisat tarihi*. İstanbul: Kaynak.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet döneminde ekonominin Türkleştirilmesi*. İstanbul: İletişim.
- Koraltürk, M. (2001). *Sanayi mecmuası ve dizini. Müteferrika*. 20.
- Koraltürk, M. (2000). Milli tüccarın sesi: *Ticaret-i umumiye mecmuası ve dizini. Müteferrika*, 18.
- Kurtoğlu, R. (2012). *Türkiye ekonomisi (1838-2010)*. Ankara: Sinemis.
- Konya Milli iktisat bankası, (19 Nisan 1917d). *İktisadiyat Mecmuası*, 52, 6-7.
- Kooperatif şirketleri kanun layıhası, (15 Haziran 1916m). *İktisadiyat Mecmuası*, 16, 6-7.
- Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. Ankara: Arkadaş.
- M. S., (6 Mart 1916). Memleketimizde madenler, *İktisadiyat Mecmuası*, 2, 3-5.
- Mardin, Ş. (1990). *Siyasal ve sosyal bilimler*. İstanbul: İletişim.

Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyete iktisadi düşüncesinin gelişmesi 1838-1918. *TCTA 3*. İstanbul: İletişim.

Mehmet Zeki, (13 Temmuz 1916). Neşriyat-ı cedide münasebetiyle yeni istikbal-i iktisadiyemiz. *İktisadiyat Mecmuası*, 20, 5-7.

Münir Süleyman, (10 Nisan 1916). Milli sanayimize adem-i rağbet. *İktisadiyat Mecmuası*, 7, 6-7.

Mühendis Fuat, (27 Eylül 1917). Sanayi-i cesimenin intişarı. *İktisadiyat Mecmuası*, 65, 1-4.

Memleketimizde ipekçilik, (25 Ocak 1917f). *İktisadiyat Mecmuası*, 39, 1-2.

Milli fabrikacılar cemiyeti, (7 Haziran 1917g). *İktisadiyat Mecmuası*, 57, 5-6.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür.

Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı iktisadi düşüncesinin çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken.

Sanayi ihさいyatı, (31 Ağustos 1916o). *İktisadiyat Mecmuası*, 25, 6-7.

Şeker, (3 Ağustos 1916r). *İktisadiyat Mecmuası*, 22, 3-5.

Şener, A. (2000). Tanzimat ve Meşrutiyette iktisadi politikalar. *Yeni Türkiye Osmanlı özel sayısı 2*, 6/32.

Toprak, Z. (2015). Sanayiden ve emekten yana bir dergi: *Sanayi mecmuası*. *Toplumsal Tarih*, 253.

Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli iktisat 1908-1918*. Ankara: Yurt.

Toprak, Z. (2003). *İttihat Terakki ve Cihan Harbi savaş ekonomisi ve Türkiye'de devletçilik 1914-1918*. İstanbul: Somer.

Toprak, Z. (1985a). Osmanlı Devleti'nde para ve bankacılık. *TCTA 3*. İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (1985b). Osmanlı Devleti'nde korporatif dünya görüşü: Meslekçilik. *TCTA c.2*. İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (1985c). Tanzimat'tan sonra iktisadi politika. *TCTA 2*. İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (1985d). Milli iktisat. *TCTA 3*. İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (1985e). Osmanlı Devleti'nde uluslaşmanın toplumsal boyutları. *TCTA c.2*. İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (1985f). İkinci Meşrutiyet döneminde iktisadi düşünce. *TCTA 3*. İstanbul: İletişim.

Toprak, Z. (1995a). *Milli iktisat-Milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı.

Toprak, Z. (1995b). *İttihat-Terakki ve devletçilik*. Ankara: Tarih Vakfı.

Tekin Alp, (21 Şubat 1916a). Mecmuamızın mesleği: milli iktisada doğru. *İktisadiyat Mecmuası*, 1, 1-2

Tekin Alp, (3 Nisan 1916b). Yeni iktisadi müesseselerimiz 1. *İktisadiyat Mecmuası*, 6, 1-2.

Tekin Alp, (10 Ağustos 1916c). İktisat derneği. *İktisadiyat Mecmuası*, 23, 1-2.

Tekin Alp, (7 Eylül 1916d). İktisadi nokta-i nazarından terbiye ve talim. *İktisadiyat Mecmuası*, 26, 1-3.

Tekin Alp, (13 Temmuz 1916e). Adana ovasının irva ve iskası. *İktisadiyat Mecmuası*, 20, 1-3.

Tekin Alp, (27 Temmuz 1916f). Bu seneki mahsulatımız. *İktisadiyat Mecmuası*. 21, 1-2.

Tekin Alp, (26 Ekim 1916g). 329 senesine mahsus ziraat istatistikî. *İktisadiyat Mecmuası*. 31, 1-3.

Tekin Alp, (6 Mart 1916i). Tütün meselesi. *İktisadiyat Mecmuası*, 2, 1-3.

Tekin Alp, (27 Mart 1916j). Ticaret hariciyemiz. *İktisadiyat Mecmuası*, 5, 1-2.

Tekin Alp, (15 Haziran 1916k). Milli İktisada Doğru: Yeni ticaret muahedeleri 1. *İktisadiyat Mecmuası*. 16, 1-2.

Tekin Alp, (3 Ağustos 1916l). Ticaret muahedeleri 4: Merkezi Avrupa ve biz. *İktisadiyat Mecmuası*, 22, 1-2.

Tekin Alp, (31 Ağustos 1916m). Ziraat müzesi ve sergileri. *İktisadiyat Mecmuası*, 25, 1-2.

Tekin Alp, (28 Eylül 1916n). Yeni gümrük tarifesi. *İktisadiyat Mecmuası*, 28,1-2

Tekin Alp, (27 Nisan 1916o/11 Mayıs 1916p/18 Mayıs 1916r/25 Mayıs 1916s/8 Haziran, 1916ş). Ziraat bankası 1-6. *İktisadiyat Mecmuası*, 9;11;12;13;15, 1-2;1-2;1-3;1-3;1-2.

Tekin Alp, (10 Ağustos 1916t). Konya Milli iktisat bankası. *İktisadiyat Mecmuası*, 24, 5-6.

Tekin Alp, (23 Kasım 1916u). Türkiye’de bankalar. *İktisadiyat Mecmuası*, 34, 1-2.

Tekin Alp, (20 Nisan 1916v), Artırma sandıkları. *İktisadiyat Mecmuası*, 8, 1-2.

Tekin Alp, (9 Ekim 1916y). *İttihat ve Terakki* Fırkasının iktisadi faaliyeti. *İktisadiyat Mecmuası*, 30, 1-2

Tekin Alp, (16 Kasım 1916z). Memleketimizde büyük sanayi. *İktisadiyat Mecmuası*, 33, 1-2.

Tekin Alp, (1 Şubat 1917a). İtibar-ı Milli bankası. *İktisadiyat Mecmuası*, 40, 1-2.

Tekin Alp, (5 Temmuz 1917b). Tütün zirai kooperatif şirketi. *İktisadiyat Mecmuası*, 59, 7-8.

Tekin Alp, (19 Nisan 1917c). İktisadi teşkilat. *İktisadiyat Mecmuası*, 52, 1-2.

Tekin Alp, (16 Ağustos 1917d/30 Ağustos 1917e). Harpten sulha intikal iktisadiyatı 1-2. *İktisadiyat Mecmuası*, 62; 63, 1-3; 1-2.

Tekin Alp, (22 Kasım 1917g). İktisadiyat nezareti. *İktisadiyat Mecmuası*, 68, 1-3.

Tekin Alp, (24 Mayıs 1917h). Gala-i es’are karşı mücadele. *İktisadiyat Mecmuası*, 56, 1-3.

Tekin Alp, (14 Eylül 1917l). İktisadi inkılap. *İktisadiyat Mecmuası*, 64, 1-3.

Tekin Alp, (26 Nisan 1917ö). Ecnebi sermayesine karşı siyaset-i iktisadiyyemiz. *İktisadiyat Mecmuası*, 53, 1-3.

Tekin Alp, (8 Şubat 1917p). Madenlerimiz. *İktisadiyat Mecmuası*, 41, 1-2.

Ünüvar, K. (2017). İttihatçılıktan Kemalizme ihyadan inşaya. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce I Tanzimat ve Meşrutiyetin birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. Z. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. İstanbul: İletişim.

Ziya Gökalp, (10 Nisan 1916a). Millet nedir Milli İktisat neden ibarettir. *İktisadiyat Mecmuası*, 7, 1.

Ziya Gökalp, (7 Aralık 1916b). Milli iktisat nasıl vücuda gelir. *İktisadiyat Mecmuası*, 35, 1-3.

Ziya Gökalp, (8 Mart 1917a). Türklerde Milli iktisat devreleri. *İktisadiyat Mecmuası*, 44-48, 1-4.

Ziya Gökalp, Koevess'e göre Milli iktisat, (25 Ocak 1917b), *İktisadiyat Mecmuası*, 39, 4-5.

Ziraat hususunda dertlerimiz, (4 Mayıs 1916t). *İktisadiyat Mecmuası*, 10, 4.

Ziraatımızın vaziyeti umumiyesi, (27 Mart 1916v). *İktisadiyat Mecmuası*, 5, 5-7.

Yayın Geliş Tarihi: 13.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 26.04.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1264197>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 653-677
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

“CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK MALİ SKANDALI”: İSTANBUL ESNAF BANKASI T.A.Ş.

*Kader AKDAĞ SARI**

Öz

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki Hükümetince benimsenen Millî İktisat politikası, Cumhuriyet dönemiyle süreklilik arz etmiş, bankacılığın geliştirilmesi ve millî sermaye birikimi oluşturulması bakımından taşıdığı önem artarak devam etmiştir. Yeni bankaların kurulmasının yanı sıra toplam mevduat ve kredi hacminde yaşanan büyük artışlar, millî bankacılık faaliyetlerini olumlu etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki yabancı bankaların ülke ekonomisi üzerindeki etkisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında azalırken, 1923-1929 yılları arasında 34 yerli yeni banka kurulmuştur. Yeni kurulan bankalar içerisinde idare merkezi İstanbul olan bankalardan biri de İstanbul Belediyesi'nin teşebbüsü ile 14 Haziran 1925 tarihinde kurulan İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş.'tir.

İstanbul esnafının “iktisadi iktidarlarının takviyesi ve mali itibarlarının temini”ni sağlamak amacıyla kurulan İstanbul Esnaf Bankası; bankacılık işlemlerinin yanı sıra, sermayesinin oldukça üzerinde ve kısa sürede daha fazla kazanç elde etmeyi amaçladıkları ticari faaliyetlere yönelmiştir. İşleyişinin, belli bir zümrenin iktisadi menfaatleri çerçevesinde rant odağı haline gelmesiyle, Mart 1935'te faaliyetlerine ara veren İstanbul Esnaf Bankasının, sermayesi kaybolduğu gerekçesiyle 28 Şubat 1938 tarihinde fesih ve tasfiyesine karar verilmiştir. Çalışmanın amacı; esnafa kredi vermek amacıyla kurulan İstanbul Esnaf Bankası'nın kuruluş amacından uzaklaşarak tasfiyesine giden süreci değerlendirmektir. Ele alınan dönem; bankanın kurulduğu 1925 yılı ile iflasını açıkladığı 1935 yılları arasını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sermaye Birikimi, Milli Girişimcilik, Bankacılık, İstanbul Esnaf Bankası, Yolsuzluk, Tasfiye.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akdağ Sarı, K. (2023). “Cumhuriyet döneminin ilk mali skandalı”: İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 653-677.

*Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-6275-8277, kader.sari@klu.edu.tr.

İlgili makale 17-19 Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Mehmet Genç Anısına Uluslararası Osmanlı İktisat Tarihi Sempozyumu”nda sunulan “Cumhuriyet Döneminin İlk Mali Skandalı: İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş.” adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

**“THE FIRST FINANCIAL SCANDAL OF THE REPUBLIC PERIOD”:
İSTANBUL ESNAF BANKASI T.A.Ş.**

Abstract

The National Economic policy, which was adopted by the Union and Progress governments during the First World War, continued in the Republican period. New banks have opened, and the number of bank branches has grown. As a result, national banks' overall deposit and loan volume increased significantly. In the last years of the Ottoman Empire, the influence of foreign banks' control over the country's economy decreased in the first years of the Republic. Between 1923 and 1929, 34 new local banks were established. İstanbul Esnaf Bank was one of the three newly established banks with an administrative center in İstanbul and was founded on the initiative of the İstanbul Municipality on 14 June 1925.

İstanbul Esnaf Bank was established to solve the credit problems of tradesmen. In addition to banking transactions, it has turned to commercial activities in which they hope to earn more money in a short period, far exceeding their initial investment. It halted operations in March 1935 after being the target of rent within the context of a specific group's economic goals. On February 28, 1938, it was decided to terminate and liquidate because its capital had been lost. The study aims to evaluate the liquidation process of İstanbul Esnaf Bank, which was established to provide loans to tradesmen, moving away from its founding purpose. The period analyzed covers the years between 1925, when the bank was founded, and 1935 when it ceased operations.

Keywords: *Accumulation of Capital, National Entrepreneurship, Banking, İstanbul Esnaf Bank, Corruption, Liquidation.*

GİRİŞ

19. yy'ın ikinci yarısından itibaren sermaye birikimi sorununa çözüm arayan Osmanlı aydınları, klasik iktisat teorisini benimsemiş, Müslüman girişimcinin oluşması için gereken sermayenin tasarruf birikimi sayesinde olacağını düşünmüştür. Ancak Balkan Savaşlarıyla birlikte Avrupa hakkındaki hayal kırıklığı (Sarı, 2021, ss. 139-140) ve liberalizm düşüncesine duyulan inancın zayıflamasıyla “Millî İktisat”¹ ilkeleri benimsenmeye başlanmıştır. Meşrutiyetin liberal dönem olarak nitelendirilen ilk beş yılında (1908-1913) kurulan anonim şirketlerde yabancı-gayrimüslim ortaklığındaki şirketlerin çoğunda yabancı sermaye etkisini korumuş, (1914-1918) “Millî İktisat” döneminde ise Türk-Müslüman kesim tarafından kurulan anonim şirketlerin sayısı hızla artmıştır (Toprak, 1995).

Anonim şirketlerde Türk-Müslüman unsurun girişimciliği bankacılık faaliyetlerinde de kendini göstermiştir. İttihat ve Terakki dönemiyle başlayan millî girişimci oluşturma çabaları Cumhuriyet döneminin ulusal niteliğiyle hız

¹ Millî İktisat; sermaye birikimi oluşturarak iktisadi alanda Türk-Müslüman unsurun gelişimini sağlamak amacıyla II. Meşrutiyet'ten sonra gündeme gelen, I. Dünya Savaşı ve ertesinde uygulanan iktisat politikasıdır. Bu konuda detaylı bilgi için Bkz. (Toprak, 1995)

kazanmıştır. Bu süreçte Anadolu’da kurulan banka sayısı hızla artmış, 1923-1925 yılları arasında yerelde kurulan banka sayısı 4’ten, 1926-1929 arasında 20’ye yükselmiştir (Silier, 1975, s. 505). Millî bankacılık faaliyetlerindeki yükseliş İstanbul’a da yansımış, 1923-1929 yılları arasında İstanbul’da üçü yerli, ikisi yerli-yabancı ortaklı ve biri de gayrimüslimler tarafından olmak üzere altı yeni banka kurulmuştur (Ökçün, 1975, ss. 414-419). İstanbul’da faaliyete başlayan bankalardan biri de İstanbul esnafının kredi sorunlarını çözmek amacıyla 1925 yılında kurulan İstanbul Esnaf Bankası’dır. Hissedarları arasında; İstanbul Belediyesi, Ekmekçi, Mavnacı, Hamal, Kehribarcı esnaf cemiyetleri ile birkaç tüccar yer almaktadır. Bahsi geçen cemiyetlerin İttihat ve Terakki’nin idarede olduğu dönemlerde Kara Kemal liderliğinde örgütlenen esnaf cemiyetleri olması önemli bir detaydır.²

Yeni kurulan devletin en temel amaçlarından biri de millî girişimci yetiştirmeye çalışarak iktisadi faaliyetlerde Türk-Müslüman unsurun güçlenmesini sağlamaktır. Cumhuriyet’in ilk yılları millî şirket ve millî bankaların faaliyetlerinin yükselişe geçtiği dönemi kapsamaktadır. Bu süreçte İstanbul’da ise bir yandan anonim şirket halinde yeni bankalar kurulurken diğer yandan İttihat ve Terakki tarafından kurulmuş bankaların faaliyetlerine son verildiği görülmektedir. İstanbul’da bu gelişmeler yaşanırken millî girişimcilik furyasında yolsuzluklar da dönemin önemli olayları arasındadır. İstanbul Esnaf Bankası örneğinden hareketle yaşanan yolsuzluklar ya “su-i idare” ya “talihsizlik” ya da “buhran”ın etkileri olarak görülmekte, usulsüz işleyişlerin sebeplerinden “nüfuz ticareti” gerçeği göz ardı edilmektedir. Esnafa kredi vermek amacıyla kurulan İstanbul Esnaf Bankası’nın tasfiyesine giden süreci değerlendiren çalışmada; alanyazın dışında, dönemin süreli yayınlarından, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridelerinden, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinden faydalanılmıştır.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DA BANKACILIK FAALİYETLERİ

Cumhuriyet dönemi ile yabancı sermayenin bankacılık sektöründeki etkinliği azalmış, yeni devletin para ve sermaye birikimi hususunda teşvikiyle millî bankacılığın gelişmesi için çalışmalar hız kazanmıştır. 1924 yılı itibarıyla yabancı bankaların toplam mevduatları içerisindeki payı %78’den 1930-1934 yılları arasında %30’a düşmüş, özel Türk ve Devlet bankalarının toplam payları ise sırasıyla %22’den %70’e yükselmiştir (Tezel, 2015, s. 149). Cumhuriyetin ilk yıllarında, iktisadi kalkınmanın, sermaye birikimini hızlandırmak açısından

² 1915 yılında esnafın tek çatı altında toplanmasıyla kurulan esnaf cemiyetlerinin başına, bir zamanlar hamal esnafı kethüdalığını yapan Kara Kemal getirilmiştir. Ekmekçi, hamal, mavnacı gibi esnaf gruplarının, İttihat ve Terakki döneminde denetimine ve düzenlenmesine dikkat edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Gökçe, 2021, s. 152).

bankacılık sektörüyle yakından alakalı olduğu görüşü hâkim olmuştur. 1930 yılı İstatistik Yıllığı verilerine göre, Ankara merkezli devlet bankaları hariç toplamda yaklaşık 73 milyon lira sermayeli 32 millî bankanın yer alması (1930-1931 İstatistik Yıllığı, 1931, s. 265) dönemin bankacılık alanında kayda değer başarılarındandır.

1923-1930 yılları arasında, başkent Ankara'da üç önemli banka kurulmuştur. Türkiye İş Bankası (1924), Türkiye Sanayi ve Maden Bankası (1925) ve Emlak ve Eytam Bankası (1926) Cumhuriyet döneminin millî sermaye birikimine katkısı bakımından, önemli bankacılık faaliyetleridir. Bu bankaların yanı sıra Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (1930) ve yeniden örgütlenen Ziraat Bankası da parasal istikrar ve kredi hacmi açısından dönemin önemli girişimleri arasındadır. Bizzat devlet tarafından kurulan bankaların yanı sıra Anadolu'da kredi sorunlarının çözümü için örgütlenerek millî bankacılık hareketine ivme kazandıran mahalli bankaların sayısında da artış yaşanmıştır (Silier, 1975, s. 497). Yerelde bürokrat-vekil-tüccar koalisyonları şeklinde gelişme gösteren bankacılık faaliyetlerinin belirgin özelliği ise siyasal iktidar etrafında oluşum göstermesi ve Ökçün'ün de ifade ettiği gibi çoğunlukla bürokratik özellikler taşımasıdır (Ökçün, 1975, s. 411).

Eski başkent İstanbul, transit ticaretteki konumunun sağladığı geniş bir tüccar ve komisyoncu kitlesinin yanı sıra yaygın bir üretim ve ticaret hacmine sahiptir. Ticaret hacminin sunduğu olanaklardan yararlanabilen ve iktisadi hayatın temel unsurlarından olan esnaf ve zanaatkârların da İstanbul ekonomisine katkısı büyüktür (Aktar, 1998, ss. 133-134). İstanbul'un ekonomisine yön veren unsurlar çoğunlukla küçük girişimcilerden oluşmaktadır. Kredi kaynakları olmaksızın, bu kesimlerin faaliyetlerini yürütebilmesi ise neredeyse imkânsızdır. Cavid Bey'in 1923 yılında hazırlanmış olduğu İstanbul İktisat Komisyonu Raporu'nda belirttiği üzere kentin iktisadi faaliyetlerindeki yükseliş, küçük girişimcinin kredi sorununun çözümünden geçmektedir:

“İstanbul da dahil olmak üzere bütün memleket henüz büyük üretim devrinde değil, münferiden icra edilen küçük teşebbüsler devrinde olduğu ve bu küçük teşebbüslerden her birinin krediye ihtiyacı bilindiği için, bir kısım ticaret ve zanaat erbabının gücü artırılacak olursa, bilhassa bu nevi sanayinin yoğunlaştığı İstanbul'da yeni bir iktisadi bolluğun baş gösterebileceği muhakkaktır. ... Yüzlerce küçük zanaatkâr tarafından icra edilen bu zanaatlara icap eden vasıtalar ve aletleri tedarik etmek, üretimlerini biraz genişletmek için lazım olan sermaye borç verilebilecek olursa, bunların ilerlemeleri temin edilmiş olur. Bu kısım zanaat ve ticaret erbabını, bankalar vasıtasıyla krediye mashar etmenin imkânı yoktur. Çünkü bir kere bunların ihtiyacı, birkaç ay için değildir ve her zanaatkârın ihtiyacı cüzi miktarlardadır. Bankalar, bu gibi cüzi paralar ve uzun vadeler üzerine iş yapamazlar” (İstanbul İktisat Komisyonu, 2006, s. 185).

1924-1925 yıllarında yayınlanan Türk Ticaret Salnamesi verilerine göre İstanbul’da 21 banka mevcuttur (Türk Ticaret Yıllığı 1924-25 II, 2015, s. 172). Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki düşük gelir seviyesi ve iktisadi hayattaki belirsizlik sebebiyle halkın, tasarrufa eğilimi düşük düzeydedir. Cavid Bey’e göre ise uygun koşullar sağlandığı takdirde, mevcut bankalar, hiçbir kuruma gereksinim duyulmaksızın ticari krediler sağlayabilecek durumdadır. Ayrıca bu bankaların sermayeleriyle mevduatı, ticari krediler açısından azımsanmayacak bir yekûn oluşturmaktadır (İstanbul İktisat Komisyonu, 2006, s. 175). Rapordan anlaşılacağı üzere İstanbul’un iktisadi hayatının yeniden canlanacağı, finansal açıdan zor günlerin geride kalacağı umut edilmektedir. Ancak 1928 yılındaki bir diğer kaynağa göre ise, İstanbul’da bankacılık faaliyetlerinde bulunan 1.705.000 Türk lira sermayeli altı, 30 milyon frank sermayeli bir şirketin, ticari ve mali muamelemleri, İstanbul’un ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu bilgisi verilmektedir (Saka, 1928, s. 41).

Millî bankacılık faaliyetlerinin ülke genelinde giderek arttığı 1923-1929 yılları arasında özel ve devlet olmak üzere toplam 34 yeni banka kurulmuştur (Kazgan, 2009, s. 65; Silier, 1975). Bu dönemde İstanbul’da, Türkiye İmar Bankası (1928), Üsküdar Bankası (1929) ile İstanbul Şehremanetinin girişimiyle İstanbul Esnaf Bankası (1925) yer alırken, gayrimüslimler tarafından ise Dersaadet (İstanbul) Küçük İkrazat Sandığı T.A.Ş (1923) kurulmuştur. 30.000 TL ödenmiş sermayeli Dersaadet Küçük İkrazat Sandığı ve 118.000 ödenmiş sermayeli İstanbul Esnaf Bankası ile 100.000 sermayeli Üsküdar Bankası, sermayeleri açısından küçük kuruluşlardır (Silier, 1975, s. 498). Bu kuruluşların yanı sıra kurucuları arasında yabancı-gayrimüslim ve Türklerin bulunduğu 400 bin lira sermayeli Ticaret ve Sanayi Türkiye ve İran Bankası A.Ş. (1923)³ ile 9 Ekim 1924 kuruluş tarihli kurucuları arasında Menteşe mebusu ve Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi ve Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa’nın da bulunduğu Türk Ticaret ve Sanayi Bankası A.Ş. yer almaktadır⁴.

Üsküdar Bankası, 1933 yılında Adapazarı Türk Ticaret Bankası ile birleşmiş (Ökçün, 1975, s. 419), Türkiye’deki Musevi vatandaşların durumlarının iyileştirilmesi için kurulan Dersaadet Küçük İkrazat Sandığı ise 1928 yılında zarar eden bankalar arasında olsa da (Tahsin & Saka, 1929, s. 84), faaliyetleri İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı T.A.Ş. olarak 1989 yılına kadar devam etmiştir (Bali, 1997, s. 53). Ticaret ve Sanayi Türkiye ve İran Bankası 1930 tarihli belgeye göre çalışmayan şirketler arasında yer alırken, Türk Ticaret ve Sanayi Bankası A. Ş’nin ise 1933 yılında tasfiyesine karar verilmiştir (Ökçün, 1997, ss. 56-57). Bahsi geçen bankaların dışında, 1911-1929 yılları arasında kurulan ve çoğunlukla İttihatçıların hâkim olduğu toplam 11 bankadan 8’i ise 1930’ların ortalarına gelindiğinde

³ Padişahın 3 Temmuz 1921 tarihli iradesi üzerine kurulmuş ve 9 Aralık 1923 tarihinde varlığı Ankara Hükümetince tanınmıştır. Bkz. (Ökçün, 1997, s. 56).

⁴ Banka, 1933 yılında tasfiye halindedir. Bkz. (Ökçün, 1997, ss. 56-57).

faaliyetlerine son vermiştir (Ökçün, 1975, ss. 476-477). Esnaf ve tüccarın kredi sorunu çözebilecek, Cavid Bey, Hüseyin Cahid ve tüccar Tefik Bey gibi İttihatçıların ileri gelenleri tarafından 11 Mart 1917 tarihinde kurulan 4 milyon lira sermayeli Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası ise 29 Haziran 1927 tarihinde tasfiye edilmiş, hisseleri İş Bankası'na devredilmiştir (Ökçün, 1975, s. 417)⁵.

20. yüzyıl başlarında merkezi İstanbul'da kurulan çoğu millî banka, faaliyetlerini sonlandırmıştır. Ayrıca nüfusu iki yüz elli bin kişiden yüksek olan şehirlerde, sermayesi bir milyon liraya ulaşmamış bankaların mevduat kabul etmelerini engelleyen 1935 tarihli Mevduatı Koruma Kanunu (Silier, 1975, s. 525) sonrasında da yabancı bankalardan birkaçı faaliyetlerini sonlandırma kararı almak zorunda kalmıştır. Romanya merkezli Hrisoveloni Bankası, Amerikan Ekspres, Bank Franko-Aziyatik bankaları bu duruma örnek teşkil etmektedir (Akşam, 1935, s. 1; Son Posta, 1935, s. 3).

İstanbul ekonomisine yön veren esnaf ve zanaatkârların kredi sorunu artarken, İstanbul'da Cumhuriyet dönemi ile küçük sermayeli bankalar kurulmuş, yabancı sermaye bu alanda yeni banka kurmaktan kaçınmıştır. Bir yandan yerelde millî bankacılık faaliyetlerinde artışlar kaydedilirken, İstanbul'da ise bankaların bir kısmı ya tasfiye edilmiş ya da küçük sermayeli faaliyetler olarak kalmıştır. Diğer yerel bankalar gibi millî sermaye oluşumuna katkı sağlayan ve İstanbul Belediyesinin teşebbüsü ile kurulan 100 bin lira sermayeli İstanbul Esnaf Bankası ise, faaliyette bulunduğu birkaç yılın ardından kuruluş amacından uzaklaşmış, kısa bir süre sonra iflas etmiştir. Amacının esnafın kredi sorununu çözmek olduğunu belirten banka, genellikle kredi başvurularını "*para olmadığı*" gerekçesiyle geri çevirmiştir (Son Saat, 1929, s. 1). 1933 yılına gelindiğinde borçları 400 bin liraya ulaşan İstanbul Esnaf Bankası bankacılık faaliyetlerini yürütememiş, kişi ya da kurumlardan alacaklarını tahsil edememiştir (Cumhuriyet, 1933b, s. 2, 1933c, s. 2).

İSTANBUL ESNAF BANKASININ KURULUŞU

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi faaliyetlerinin temelini, esnaf ve zanaatkârlar oluşturmaktadır.⁶ Özellikle manifatura, örmecilik, kunduracılık, dericilik gibi faaliyetlerde yoğunlaşan İstanbul esnafının gündelik ihtiyaçlarını temin edebilecek bir kredi müessesesine ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. İttihatçıların Maliye Nazırı Cavid Bey'in de dile getirdiği gibi esnaf ve zanaatkârların desteklenmesi iktisadi boşluğun oluşmasını engelleyeceği gibi küçük müteşebbislerin ilerlemesini sağlayacak en önemli adımı oluşturacaktır (İstanbul İktisat Komisyonu, 2006, s. 185).

⁵ Böylelikle İş Bankası'nın sermayesi 4 milyon liraya yükselmiştir. Bkz. (Tezel, 2015, s. 6).

⁶ Ergin'in belirttiğine göre 1934 yılında İstanbul'da yaklaşık 60 bin kadar esnaf bulunmaktadır. Bkz. (Ergin, 2003, s. 176)

İstanbul Esnaf Bankası, “*Bilimum esnafın iktisadi iktidarlarının takviyesine ve mali itibarlarının teminine hadim banka muameleleriyle muamelat ticariyesini ifa etmek üzere elli sene müddet ve yüzbin Türk lirası sermaye ile*” 3 Teşrinievvel [Ekim] 1925 tarihinde kurulmuştur⁷. Kurucuları arasında İstanbul Şehri Emini, Ekmekçiler Cemiyeti, Mavnacılar Cemiyeti, Hamallar Cemiyeti, Kehribarcılar Cemiyeti Reisi Ali Bey, Kehribarcılar esnafından Hâdi Efendi, Attar esnafından İsmail Hakkı Efendi, İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Cemiyeti Müdürü Zühtü Sabit Bey, Hamallar Cemiyeti Kâtibi Mes’ulu İzzettin Bey, Serasker Rıza Paşa mahdumu Süreyya Paşa Hazretleri, Türkiye Vapurları Sahipleri Hüseyin Nafi Bey ve Halim Bey, Meclisi Umumiye Vilayet âzasından Hâkim Rıza Bey, Sekbanzade Ahmet Necdet Bey, Reşid Saffet Bey, Şehremini Mehmet Ali Bey, eski Konya Valisi tüccardan Hüsnü Bey yer almaktadır (*İstanbul Esnaf Bankası Türk Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dahilisi*, 1925, s. 3). Anonim şirket olarak kurulan bankanın merkezi İstanbul olup gerektiği takdirde memleketin diğer bölgelerinde şubeler açması mümkündür. Bankanın başlangıç sermayesi 100 bin lira olup, 5 Türk lirası kıymetinde 20 bin hisseye ayrılmıştır (*İstanbul Esnaf Bankası Türk Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dahilisi*, 1925, s. 4). Kuruluş nizamnamesine göre banka, sermayesini 1 milyon liraya kadar artırabilecek, hisse senetleri ise yalnız Türkçe ve Fransızca olarak düzenlenecektir (*İstanbul Esnaf Bankası Türk Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dahilisi*, 1925, ss. 5-6).

İstanbul Esnaf Bankası, 1927 yılında 11.262 lira, 1928 yılında ise 12.104 lira kâr elde etmiş (Tahsin & Saka, 1929, s. 83), sermayesinin 64.658 lirası ödenmiştir (Ökçün, 1975, s. 419). İhtiyat sermayesi ise 2.751 liradır (Tahsin & Saka, 1929, s. 146). Ayrıca 1927 yılında tasfiyesi⁸ gerçekleştirilen Millî İktisad Bankası’nın yaklaşık 38 bin lirası (Milliyet, 1934a, ss. 1-5) Esnaf Bankasına tevdi edilmiştir (Saka, 1928, s. 41). 31 Aralık 1927 tarihi itibarıyla 13.150 lirası vadeli, 136.033 lirası vadesiz olmak üzere toplam 149.183 lira mevduata sahiptir (Saka, 1928, s. 41).

İstanbul Esnaf Bankasının müdürü Almanya’da iktisat alanında doktora yapmış Faik Bey’dir. Banka faaliyetlerinde işleyişe dair ilk yıllarında, 1927 senesinde %10, 1928’de %14, 1929 senesinde %6,5 temettü dağıtmıştır (Cumhuriyet, 1934d, s. 5). 1930 yılında yapılan İstanbul Esnaf Bankası Kongresinde müdür Faik Bey; faaliyetlerden kâr elde ettiklerini ve banka sermayesini 100 bin liradan 500 bin liraya artırdıklarını belirtmiştir. “*Uğraşacağız, çalışacağız ve bütün esnafa yardım edebilmek, halka müfit olabilmek için ne*

⁷ 14 Haziran 1341’de kurulmasına izin verilmiştir. Bkz. (BCA, 1341).

⁸ Millî Mahsulat Şirketi Müdürü Sait Bey, Millî Kantariye Müdürü Bekir Bey ve Millî Ekmekçiler Şirketi Müdürü İzzet Bey tarafından millî şirketlerin bankacılık faaliyetlerini yapmak üzere kurulmuştur. İttihatçıların hâkim olduğu bu banka, 15 Eylül 1926 tarihinde “su-i idare ve meşhük” vaziyetleri sebebiyle tasfiyesine karar berilmiş, tasfiyeleri ise 1930’da mümkün olmuştur. Bkz. (BCA, 1926).

lâzımsa yapacağız” sözleriyle faaliyetlerin gelişeceğinden bahsetmiştir (Vakit, 1930b, s. 1).

Nizamnamesinde sermayenin bir milyon liraya kadar artırılabilmesine izin verilmiş olsa da 1929 yılında sermayenin beş yüz bin liraya iblâğına heyeti umumiyede karar verilmiştir⁹. Müdür Faik Bey, özellikle trikotaj, kehribar, terzi, ayakkabıcı gibi küçük esnafa 500-2.000 lira arasında kredi verdiklerini dile getirmiş, banka sermayesi arttırdıktan sonra “*yerli mal yapan ve işleyen esnafa elimizden geldiği kadar muavenet etmeyi bir memleket ve vatan borcu addederek her türlü teshilâtı göstereceğiz*” diyerek yerli malı üreten esnafa kolaylık sağlayacaklarını belirtmiştir (Vakit, 1930a). 1932 yılına ait kâr ya da zarara ilişkin ayrıntılar bulunmamakla birlikte bankanın sermayesinin artırılması ve esnaf teşekküllerine daha geniş ölçülerde yardım edilmesi gündemdedir (Akşam, 1931, s. 2; Son Posta, 1932, s. 3).

TASFIYEYE GİDEN SÜRECİ

İstanbul Esnaf Bankası’nın işleyişindeki aksaklıkların gündeme getirilişi 1933 yılı İstanbul Belediyesi Şehir Meclisinde tartışılmış olsa da basında gündem oluşturması Nisan 1934’te mümkün olmuştur. İstanbul Belediyesi meclis üyesi ve aynı zamanda gazeteci olan Etem İzzet Bey’in durumu basına yansıtmasıyla, Esnaf Bankası hakkındaki suiistimaller büyük yankı uyandırmıştır. 1934 Nisan’ında neredeyse tüm gazetelerin manşetlere taşıdığı bankanın faaliyetlerine ilişkin usulsüzlükler uzun süre tartışılmıştır. Banka faaliyetleri 1934 Nisan-Mayıs döneminde sekteye uğramış, 1935 yılında ise faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Sermayesinin kaybolduğu gerekçesiyle bankanın fesih ve tasfiyesine karar verilmesi ise ancak 28 Şubat 1938 tarihinde mümkün olmuştur (Ökçün, 1975, s. 419). Anonim şirket halinde kurulan bankanın sermayesi 200 bin lirayı geçmemesine rağmen sermayesinin iki-üç misli ticari işlere girişmiş olduğu, yaklaşık 400 bin lira zarara uğradığı böylelikle sermayesinin yitirildiği tespit olunmuştur (Son Posta, 1934a, ss. 1-11).

Kuruluş amacından uzaklaşan banka, kâr etmeye başladığı ilk üç yılın ardından basındaki tabiriyle “*sergüzeşt*” faaliyetlere yönelmiştir. Denetimsizliğin yanı sıra, belli şahıslara verilen teminatsız kredilerle, banka çeşitli yolsuzluklara karışmıştır. 1933 Nisan’ında belediye meclisindeki toplantıda bankanın usulsüzlükleri dile getirilmiştir. Meclis üyesi Cevdet Kerim Bey’e göre bankacılık

⁹ Müdür Faik Bey sermaye artırımına gidildiği ifade etmiş ve 1930 tarihli İstatistik Yıllığı’nda da 500 bin lira sermaye ile millî bankalar arasında gösterilmiştir. Ancak dönemin Dahiliye Vekili Şükrü [Kaya] Bey’in açıklamalarına göre, 1929’da sermayenin 500 bin liraya iblâğına heyeti umumiyede karar verilmişse de sermaye artırımını İktisat Vekaleti tarafından kabul edilmemiştir. Şükrü Bey, 1933 yılı itibarıyla sermayenin 208 bin lira olduğunu belirtmiştir. Bkz. (TBMMZC, 1934, s. 115).

usullerini anlamayan Faik Bey tarafından yıllarca yönetilen banka, iflas etmiş şirketlerden alacaklarını tahsil etmekten uzaktır. Cevdet Kerim Bey’in ifadesiyle *“Bazı avantüriyeler zaman zaman bu bankanın başına üşüşmüşler ne koparabildilerse koparıp savuşmuşlardır. İşler arkadaşlık gayretkeşliğiyle yürümüş, şifahi tavsiyelerle lâyük olmyan yerlere krediler açılmıştır”* (Cumhuriyet, 1933a, s. 1; Vakit, 1933, s. 3). Amelenin refahı için harcanmak üzere eski belediye amele sandığında sahipsiz kalan 70.000¹⁰ lira, hisse senetleri alınarak bankaya verilmiştir. Cevdet Kerim Bey’e göre bunları yapanlar *“ticaret âleminde iyi tanınmış ve şayanı itimat zevattır”* (Cumhuriyet, 1933a, s. 1). Üyelerden Senihi Bey’e göre ise *“Esnaf Bankası maalesef esnafa hiç yardım yapmamış, hatta kendi muvazenesini bile kaybetmiş, gayesinden tamamen ayrılmıştır. Bundan dolayı borç girilmiş, varidat kaydedilmemiş, yalnız masraf yapılmıştır. Az memur, ufak bina yerine lüks bina tutmuş, fazla memur kullanmıştır”* (Cumhuriyet, 1933a, s. 6).

Bir diğer belediye meclis üyesi Galip Bahtiyar Bey, teminat alınmaksızın dağıtılan sermayeyi vurgularken, bankaya borçlu olanların vaziyetlerini *“çürük”* olarak nitelendirmektedir. Esnaf Bankası hakkında hazırlanan raporda, bankanın ilk beş yılda gerçekleşen faaliyetlerinde ciddiyet bulunmadığını ifade ederken, müdür ve idare heyetinin görevlerini yerine getirmedigine dikkat çekmektedir. Bankanın alacaklarının zaman aşımına uğradığını belirtilirken Kemal Bey ise, Esnaf Bankası idare heyetini *“vatana hıyanet”*le suçlamaktadır (Cumhuriyet, 1934b, s. 2). *Milliyet*’teki yazısında Ahmet Şükrü ise *“idari ve içtimai hayatımızda zayıf ve sakat noktaya delâlet eden bir haleti ruhiyenin tezahürüdür”* (Ahmet Şükrü, 1934, s. 7) diyerek usulsüzlüklerin ardındaki sebebin sadece *“iş bilmezlikten”* kaynaklanmadığını vurgulamaktadır. Şehir umumi meclisi azasından Halkevi reisi Ali Rıza Bey’e göre ise bu durum *“gafleti, derin ve ihmalkâr yılların birikimidir”* (Ahmet Şükrü, 1934, s. 7).

Denizli mebusu Mazhar Müfit Bey’in Dahiliye Vekaletine vermiş olduğu 25 Nisan 1934 tarihli soru önergesiyle bankada gerçekleşen usulsüzlükleri meclis gündemine taşımıştır:

“Esnaf Bankasındaki suiistimal ve idare hakkında gazetelerde okuduğumuz ve gördüğümüz tafsilât ve izahat cidden şayanı dikkat ve teessüf bir derecededir. Bu suiidare ve istimal nasıl ve kimler tarafından vukua getirilmiştir? Senelerdenberi devam eden bu hali alakadar makamlar şimdiye kadar görmemişler mi? Vatandaşların maddî ve manevî zararlarını mucip bu çirkin ahvale karşı neden müsamahada bulunmuşlardır? Hulâsa vakanın esası ile mesul olması lâzımgelenler ve mesuliyetin mahiyeti ve bu bapta ne yapıldığı ve neler düşünüldüğü hakkında Dahiliye vekilinin acilen

¹⁰ I. Dünya Savaşı sırasında işçiler için teavün sandıkları oluşturulmuş, özellikle çöpçü olarak çalışan işçi aylıklarından %5 oranında kesilmek suretiyle toplamda 70 bin lira birikmiştir. İlgili paranın işletilmesi için Esnaf Bankası’na verilmesi uygun görülmüştür. Bkz. (Haber, 1934b, ss. 1-7).

ve şifahen mecliste izahatta bulunması için işbu sual takririni takdim ettim efendim” (BCA, 1934, s. 3).

Mazhar Müfit Bey, nüfuzunu kullanarak gayri meşru şekillerde bankadan borçlanan kişi ya da kişilerin açıklanması gerektiğini önemle vurgularken:

“Zavallı mavnacılar, zavallı hamallar, veyahutta zavallı tanzifat amelesinin parası. ... tebahhur edip gidiyor. ... Bu paralar nasıl olmuşsa olmuş, yenmiş, içilmiş, halkın mevduatı kaybolmuş. Fakat efendiler, bunda çok şayanı dikkat bir cihet görüyorum. O da; bu halin memleketin malî ve iktisadi siyaseti, bankacılığın ruhu mertebesinde olan halkın emniyet ve itimadile oynanıyor” (TBMMZC, 1934, s. 119)

sözleriyle Kemalist İnkılabın vücuda getirmeye çalıştığı sermaye birikimi ve millî bankacılık teşebbüslerine ihanetini vurgulamaktadır. Bu sebeple sorumlular mutlak suretle cezalandırılmalıdır (Milliyet, 1934d, ss. 1-7). Dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ise meclis kürsüsünden banka faaliyetlerine dair raporları gündeme taşımıştır:

“Esnaf bankasının kuruluşu gününden sermaye bitinciye kadar geçen beş altı senelik zamanda bankanın muamelelerinde zerre kadar mazbutiyet, ciddiyet görülmediği gibi, sermayenin ve mevduatın hiç olmazsa bir az olsun sıyanet ve himayesine matuf ufak bir ihtimam eserine tesadüf olunmamıştır. Müdüriyetle heyeti idare azası murakip ve müfettişlerin de bu hususta vazifelerini ifa etmemiş oldukları görülmüştür” (TBMMZC, 1934, s. 115).

Bu gelişmelerin sonucunda, tahkikat yapılması için bir mülkiye müfettişi ve İktisat Vekâleti tarafından uzmanlar gönderilerek banka faaliyetleri incelenmeye alınmıştır. İlk incelemelere göre bankanın borcu 483.737 lira, alacaklarının ise 494.449 lira olduğu görülse de bankanın tüm sermayesinin yitirildiği anlaşılmıştır. Belediyenin ise yaklaşık 200 bin lira sermayesi kaybolmuştur. Şükrü Bey’e göre ise banka, kasıtlı olarak ihmal edilmiştir:

“Diğer taraftan bankanın alacakları ne kadar kuvvetli ise, bankaya borçlu olanlar borçlarını ödemek hususunda o kadar kayıtsız ve zayıf adamlardır. Bunların bazısı borçlandıkları on binlerce liradan on lirasını vermeyecek haldedirler. Banka bidayetinden beri, mevzuunun haricinde iş görmüştür. Banka, esnafın takviyesi gibi gayet iyi bir maksat için kurulmuştur. Fakat bu gayeye pek az riayet edilmiş ve akibeti meçhul işlere girilmiş ve banka müdürü, şayanı hayret bir surette kontrolsüz bırakıldığından, kasten denilecek derecede ihmal ve teseyyüp ve sermayenin israfı gibi müessif yolsuzluklar başgöstermiştir” (TBMMZC, 1934, s. 115).

Kuruluşundan, suiistimallerin gün yüzüne çıktığı süre incelendiğinde, bankanın, bir takım ticari faaliyetlere atıldığı görülmektedir. İflasa götüren işlerin başında Süt ve Su şirketlerine verilen krediler gelmektedir. Bahsi geçen şirketlerin iflası sonucu, banka teminatsız verilen 60 bin lira tutarındaki kredileri geri

alamamıştır. Süt Şirketi müdürü olan Alâiyeli Mahmut Bey¹¹ ise aynı zamanda Esnaf Bankası Meclisi İdaresi üyesidir. Basına yansıdığı kadarıyla Mahmut Bey süt şirketinin iflası sonrası, %80 sermayesine sahip olduğu Çimento Şirketi meclisi idare reisi görevini yürütmeye başlamıştır (Milliyet, 1934a, ss. 1-5). İzmir’e Ölçüler Baş Müfettişi olarak atanan eski Esnaf Bankası müdürü Faik Bey ise “emir almadan” işlem yapmadığını belirtmektedir. Eleştirilerin hedefi haline gelen Faik Bey’in açıklamaları üzerine M. Gayur, bankanın vaziyetini şu cümlelerle özetlemektedir;

“Bankanın başına Avrupada tahsil gördüğü için ehliyetli tahmin edilen bir müdür getirilmiştir. Bu müdür – belki de fazla ehliyetinden! - kendisine direktif vermekle mükellef meclisi idare âzasının her türlü tekliflerini söz dinler gibi tatbik etmiş; yaptığı muamelelerde koparabildiği komisyonları hazmetmekten başka bir şey düşünmemiş; muamele ne kadar çok ve karışık olursa komisyonun o kadar fazla olacağını göz önünden kaçırmamış. ...Bankaya direktif vermek için seçilen meclisi idare âzası bu gibi malî ve iktisadî işlerden anlamayan kimseler olduklarını “hakkı huzurları tediye edecek para bankanın kasasında bulunduğu müddetçe” her işin yolunda gittiği kanaati ile yaşanılmıştır” (Gayur, 1934, ss. 3-8).

Yapılan tahkikatlar neticesinde şirketin teminatsız borç verdiği kişi ve kurumlar ortaya çıkarılmıştır. Memba Suları Türk Anonim Şirketinde 29 bin lira, “İstanbulda çok tanınmış, meşhur ve sahibi salâhiyet bir zata 15 bin lira”, Ticaret ve Sanayi bankasında 40-50 bin lira gibi meblağlar bankanın alacaklarından sadece bazılarıdır (Haber, 1934a, ss. 1-7).

Bankayı zarara uğratan faaliyetlerinden bir diğeri de daktilo makineleri işidir. Harf İnkılabı neticesinde daktilo makineleri satışından kâr elde etmeyi planlayan Esnaf Bankası, Richard Volf isimli bir Almanla 20 Nisan 1930’da sözleşme imzalamıştır. Gazeteye yansıyan bilgilere göre Volf’a kefil olan kişi banka müdürü Faik Bey’in eşi Ülviye Faik’tir. (Milliyet, 1934c, ss. 1-7). Daktilo makineleri getireceğini ve banka ile ortaklık yaparak satış yapmak istediğini belirten Volf’a banka, yaklaşık 90 bin lira ödeme yapmış ancak Volf’un ortadan kaybolmasıyla banka zarara uğramıştır (Milliyet, 1934a, ss. 1-5). Yapılan tahkikatlar Volf’un sadece Esnaf Bankası’nı değil, birçok kişiyi fabrika açmak ya da Almanya’dan mal getirip satmak konusunda dolandırmış olduğunu ortaya çıkarmıştır (Cumhuriyet, 1934c, s. 6). Esnaf Bankası’nın faaliyetlerinden bir diğeri

¹¹ Hakkında çıkan iddialara karşın Mahmut Bey, banka meclisi üyesi olduğu 1928 Nisan-1929 Şubat süresi boyunca banka faaliyetlerinde sorun olmadığını aktarmaktadır. Yapılan usulsüzlüklerin ise istifasından sonra gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ancak alınan krediler ile ilgili herhangi bir açıklaması yoktur. Aynı zamanda daktilo makineleri işinde Esnaf Bankası’nı dolandırıp kayıplara karışan Volf ile yakın ilişkisini reddetmekte, Esnaf Bankası hisselerini bu kişiyi tanımadan sattığını ileri sürmektedir. Bkz. (Milliyet, 1934e, s. 5).

de Piyango bileti bayiliğidir. Banka, Piyango müdürlüğünden genel bayiliği almış, Piyango müdürlüğü bankaya, Ticaret ve Sanayi Bankasının kefaletiyle iki milyon liralık piyango bileti satmıştır. Esnaf Bankası teminat gösteremeyince, bayilik kendisinden alınmış ve banka borçlu çıkmıştır. Bilet bayiliğinden gelen paralar ise şahsi krediler¹² olarak verildiğinden geri alınamamıştır. Bankanın raporlarına göre piyango işlerinden kaybedilen toplam 110 bin liradır (Milliyet, 1934a, ss. 1-5).

Zarar edilen bir başka faaliyet ise, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaptırılan heykellerle ilgilidir. Banka, Kenan Ali Bey isimli bir heykeltıraş ile anlaşmış, Anadolu'nun muhtelif belediyelerine heykeller satmıştır. Belediyelerin heykeller için ödediği yüzbinlerce liraya varan meblağlar ise banka kayıtlarında yer almamıştır. Banka ayrıca asansörcülük, ayakkabıcılık, ekmekçilik, manavcılık ve yangın söndürme gibi işlere de girişmiş, şirketlerin iflasıyla alacaklarını temin edememiştir (Milliyet, 1934b, s. 7)¹³. Ayrıca bankaya borcu olan kişiler incelendiğinde ise çoğu borçlunun muhayyel olduğu anlaşılmıştır. Dokuz yıl faaliyette bulunan bankanın işleyişinden anlaşılan, bankanın yeteri kadar denetlenmediği ve yolsuzluklarla bankanın sermayesinin yitip gittiğidir (Milliyet, 1934a, ss. 1-5).

Dönemin İstanbul Valisi ve aynı zamanda Belediye Başkanı olan Muhittin Bey [Üstündağ] ise dünya ekonomik buhranın yarattığı kriz ortamında birçok iflas yaşanırken, piyasada infial oluşturmamak adına banka hakkında beyanda bulunulmadığını itiraf etmiş, sermayesinin üçte ikisi kaybolmadığı için ticaret mahkemesine başvurmadıklarını belirtmiştir (Cumhuriyet, 1934d, s. 5). Oysaki *Vakit* yazarı Mehmet Asım, Muhittin Bey'i eleştirerek, banka faaliyetlerindeki mali vaziyetinin 1930'da tehlikeye girdiğini ve bu durumun önceden önlenilebileceğini aktarmaktadır (Mehmet Asım, 1934b, ss. 1-4). Esnaf Bankası gelişmeleri için "*bir bardak suda fırtına*" (Haber, 1934c, s. 2) benzetmesi yapan Muhittin Bey, bankadaki yolsuzlukların ortaya çıkmasını sağlayan, Etem İzzet Bey ve Burhan Cahit Bey'e yazılarından ötürü hakaret davası açmış, gazetecileri "*Belediyeyi halkın husumetine bırakacak ve haysiyetini kesrecek*" yayınlar yapmakla suçlamıştır (Cumhuriyet, 1934g, s. 4). Etem İzzet Bey, "*Yüzlerini iki elle kapayarak gezmek mecburiyetinde olanlar yerine*" kendisine dava açılmış olmasını üzüntüyle karşıladığını belirtmektedir. Ayrıca *Milliyet* gazetesine de Belediyenin manevî şahsiyetini tahkir davası açılmıştır (Vakit, 1934a, s. 3). "Esnaf bankası rezaleti", "Yolsuzluk", "Vali değişiyor mu?", "Mahut hadise" başlıklı yazılarında "*kâh maddei mahsusa isnadı suretiyle halkın hakaret ve husumetine maruz bırakacak, kâh namus ve haysiyeti haleldar edecek mahiyette olduğu*" maksadıyla

¹² Bankanın 40 bin lira alacaklı olduğu İsmail Efendi ve Şeriki Nazmi Efendiler apartman yaptırmış ve bu apartmanları eşlerinin üzerine kaydettikleri için banka vermiş olduğu krediyi alamamıştır (Milliyet, 1934a, ss. 1-5).

¹³ Erzurum Belediyesine söz verilen Gazi Heykeli bitirilemediği için, tasfiye işlemleri için satılan eşyalara Erzurum vilayeti adına haciz konmuştur. Bkz. (Haber, 1935b, s. 3).

açılan davada Muhittin Bey, 20 bin lira tazminat talep etmiştir (Vakit, 1934b, ss. 1-10). 14 Ağustos 1934’te görülen davada Muhittin Bey’in avukatı “*Müvekkilimizin haysiyetine sürülen leke kendi kendine zail olmuştur*” diyerek davadan feragat etmiştir (Son Posta, 1934c, s. 2).

Bankadaki yolsuzluklar, yine aynı dönemde Fransa’da bankaları dolandırmakla suçlanan ve ölümünün ardından başbakanın istifası ve bakanların görevden alınmasına sebep olan Serge Alexandre Stavisky adlı kişiden esinlenerek “Stavisky” skandalına benzetilmiştir (Cumhuriyet, 1934b, s. 2, 1934d, s. 5; Mehmet Asım, 1934a, ss. 1-4). Bu skandala benzetilmesinin bir sebebi de yaşananların yağmalanma olarak görülmesidir. Esnaf Bankası’ndaki yolsuzluklar dış basının da ilgisini çekmiş, İngiliz *Ekonomist Mecmuası* 500 bin lira sermayeli bankanın idare edilemediği için perişan vaziyete düşmesini “*Cumhuriyetin ilk mali skandalı*” olarak adlandırmıştır: “*Bundan 9 sene evvel kurulan 500,000 lira sermayeli Esnaf Bankasının parası mali hülya kabilinden işlere yatırılmak suretile batırılmıştır. İstanbul Belediyesinin de sermayesine mühim nispette iştiraki olduğu anlaşılan bu müessese fena idare edilmiş, teminatsız, çürük işlere atularak perişan olmuştur*”(Cumhuriyet, 1934f, s. 4).

Suiistimaller Faik Bey’in müdürlük yaptığı beş yıllık dönem içerisinde gerçekleşmiştir. Dahiliye müfettişlerinin raporları sonucu eski müdür Faik Bey¹⁴ ve bankanın denetçisi Abdurrahman Naci Bey mahkemeye çıkarılmıştır. Faik Bey ifadesinde, Esnaf Bankası idare meclisinin aynı zamanda şehir meclisi azalarından oluştuğunu bu sebeple sorumluluğun belediye idare meclisi ve bankanın denetçisinde olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca eski müdüre göre banka faaliyetlerindeki bozuk işleyişin sebebi yaşanan ekonomik buhrandır. Abdurrahman Bey’e göre ise ortada yolsuzluk değil talihsizlik vardır (Cumhuriyet, 1934e, ss. 1-3). *Haber* gazetesinde konuyu dile getiren M. Gayur’a göre ise Esnaf Bankası meselesi kanuni bir tatbikatın ötesinde “*bir ibret dersi*” olmalıdır:

“Vazifeleri ehline vermek, amelmande [emekli] kimselerden idare meclisi âzası ve murakıp yapmamak, bankalarda, fabrikalarda sınaî ve malî teşebbüs müesseselerinde istihdam edilen memurların bilgili, görgülü ve aynı zamanda vazifesini tanır olmasına fazla ehemmiyet vermek, tavsiyelerle memur kullanmamak. ... Bu dersten ibret almazsak daha acı dersler göreceğimizi bilelim; bu musibet bize bin nasihat yerine geçsin” (Gayur, 1934, s. 8).

Yolsuzluklarla ilgili olarak Muhittin Bey ve İzmit Valisi olarak görev yapan eski belediye reisi muavini Hamit Bey [Oskay] hakkında dava açılmış, ancak af kanunundan (*Af Kanunu*, t.y.) istifade etmeleriyle haklarında muamele

¹⁴ Bankaya borcu olanlardan biri de ölçüler baş müfettişi olarak vazifelendirilen Faik Bey’dir. Borcu karşılığında Esnaf Bankası’nın yeni ölçü aletleri yapıp kendisine satmasını istemiştir (Son Posta, 1934a, s. 11).

yapılmalarına gerek kalmamıştır (Son Posta, 1936, s. 3). Muhittin Bey¹⁵, valilerin vilayet parti başkanı olmasıyla Haziran 1936'da İstanbul'un parti vilayet başkanı olarak görevlendirilmiştir (Kurun, 1936, s. 1).

Eski müdür Faik Bey, yeni ölçülerin kabulü sonrasında İzmir'de Ölçüler Baş Müfettişliğine görevlendirilmiş, yerine Devlet Bankası Kambiyo Şefi Afif Bey, getirilmiştir. Sadece üç gün görevinde kalan Afif Bey, banka faaliyetlerine dair rapor yazarak istifa etmiştir. Afif Bey'in istifasının nedeni kendi deyimiyle "*bankada olan karışık işler*"dir. Hatta bankanın 1925-1929 yılları arasındaki bilançoları da ortada yoktur (Son Posta, 1934a, ss. 1-11). Kendisine bankanın faaliyetleri hakkındaki soru üzerine Afif Bey; "*Ben bankada pek kısa zaman buldum ve banka hesaplarının çok fena bir halde olduğunu anladığım için daha fazla kalmayı mânasız bularak çekildim*" demektedir (Haber, 1934a, ss. 1-7). Afif Bey'in ardından Balıkçılar Cemiyeti reisi Hamdi Bey bir sene vazife yapmış, banka kadrosunu değiştirmiş, borçlarını ödeyemeyenler hakkında takibata başlamıştır (Cumhuriyet, 1933c, s. 2). Hamdi Bey'in ardından belediye reisi muavini Şerif Bey müdürlüğe getirildiyse de kendisinden övgülerle bahsedilen Hamdi Bey tekrar bankanın başına getirilmiştir (Milliyet, 1934a, ss. 1-5). Banka kadrosuna düzenleme getiren Hamdi Bey, bankaya borcu olduğunu tespit ettikleri yaklaşık 300 kişiyi icraya vererek alacaklarını tahsil yoluna gitmiştir (Cumhuriyet, 1934c, s. 6).

Hamdi Beyin müdürlüğe getirilmesiyle bankanın işleyişine dair ümitler artsa da 30 Mayıs 1933 yılında yürürlüğe giren 213 sayılı Mevduatı Koruma Kanununun getirdiği, bankaların faaliyet gösterdikleri merkezler itibarıyla minimum sermaye miktarına dair kısıtlamalarla birlikte İstanbul Esnaf Bankası'nın faaliyetlerini devam ettirmesine olanak kalmamıştır. Kanundaki düzenlemeyle mevduat kabul etmesi yasaklanan (Cumhuriyet, 1935b, s. 2) ve sermaye artırımına gitmesi gereken bankanın, mevcut sermayesi yalnızca 6 bin liradır. Bankanın en büyük hissedarı İstanbul Belediyesinin ise sermaye artıracak bütçesi bulunmamaktadır (Milliyet, 1934c, ss. 1-7).

İstanbul'un iâşesindeki önemlerine rağmen esnaf ve zanaatkârlar, Esnaf Bankası'ndan herhangi bir kredi desteği alamamıştır (Cumhuriyet, 1934a, s. 4). Yunus Nadi, Esnaf Bankası meselesini cehalet olarak nitelendirdiği yazısında küçük müesseselerin yardımsız kaldığını ve büyük müesseselerden istifade edebilmelerinin zorluğunu aktarmaktadır. Yunus Nadi'ye göre bakımsızlık yüzünden küçük san'atler mahvola ola İstanbul çöle dönmüştür:

"Bankanın idaresi başına geçirilenler, esnafa yardımdan ibaret olan asıl vazifelerini bir tarafa bırakarak vazifeleri haricinde işlere atılmak hevesine düşmüşler, orada kaybetmişler, burada batmışlar, hulâsa olmayacak

¹⁵ Muhittin Bey ve eski yardımcısı Hamit Oskay 1938 yılında adlarının karıştığı diğer dosyalar için tekrar mahkeme karşısına çıkarılmıştır (Tan, 1938, s. 6).

malihulyalar peşinde sürüklenerek küçük müesseseciği çukura düşürmüşlerdir. Halbuki bakımsızlık yüzünden küçük san’atleri mahvola ola beyabaneye [çöle] dönen koca İstanbulda hiçbir mali müessese bu Esnaf Bankası kadar kıymetli olamazdı” (Yunus Nadi, 1934, s. 1).

1935 yılında Esnaf Bankası’nın tasfiyesine karar verilmiş (Cumhuriyet, 1935a, s. 5) ilgili banka sermayesi kaybolduğu gerekçesiyle ancak 1938’de feshedilmiştir (Ökçün, 1975, s. 419). Tasfiye işinin yıllara yayılma sebebini ise Tahsin ve Saka şu şekilde özetlemektedir:

“İşine devam etme imkânı kalmayan Şirketlerin tasfiye ederek hissedarlarına en az zararlı bir netice verebilmelerini de iş noktasından muvaffakiyet saymak lâzımdır. İş adamlarının elinde ve idaresinde çalışma kabiliyet ve imkânı kaybeden her şirketin tabii akibeti olmak icab eden bu netice esefle işaret olunmalıdır ki, bizde ancak sermayeleri ecnebi olan şirketlerde tahakkuk edebiliyor. Millî sermayeye istibat eden Şirketlerde satılacak tek sandalye kaldıkça Şirketin hukukî mevcudiyeti devam ediyor. Ve ondan sonra da idare meclisi azaları ya bir istifa ile ve ya “ekseriyetle” buna lüzum görmeksizin, Şirketin ismini halile bırakıp çekiliyorlar” (Tahsin & Saka, 1929, s. 109).

1939 yılında Esnaf Bankası binasını ziyaret eden Faik Güneri, gördüğü manzara karşısında “*Acımacak vaziyet*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Tasfiye heyeti murakıbi Zühtü Sabit Bilmer’le görüşen Güneri, Esnaf Bankasının açtığı davaların sayısının 800’e ulaştığını ancak parasızlıktan kazanılan davaların dahi görüşülemediğini aktarmaktadır. Ayrıca, Aralık 1933 Adliye yangını sebebiyle daha önce mahkemeye verilen birçok dosya da yitip gitmiştir (Haber, 1935a, s. 3). Esnaf Bankası, tuttuğu odasının dahi kirasını veremezken bankanın alacakları ise faizi ile 700 bin liraya ulaşmıştır (Güneri, 1939, ss. 1-9). İstanbul’da, iktisadi faaliyetlerin bel kemiği olan esnaf ve zanaatkârların kredi ihtiyaçları ise 1939’a gelindiğinde hâlâ şikâyet konusudur. Her ne kadar esnafa yardım amaçlı bir kredi bankası düşünülmüş olsa da (Son Telgraf, 1937, s. 3) bu konuda girişim başlatılamamıştır. *Son Posta* gazetesinde İstanbul’un şehir bankasına ihtiyacından bahseden Muhittin Birgen;

“İstanbul halkının iktisaden kalkınması için esnafın himayesi lâzımdı. ... Bizde esnaf denilen koskoca bir iktisadi zümre kütlesi, hem asri bir teşekkülden mahrum, hem de iktisaden zayıf olduğu için, bunların kendi kendilerine böyle bir işi becermeleri imkansızdı. ... O zaman bu esnaf bankası yapıldı, fakat, şehremaneti büroları tarafından rasgele bir banka halinde kuruldu. Hikâyenin sonu malumdur. Feci bir akıbet. Bu feci akibeti görmüş lan Muhittin Üstündağ İstanbul’un bir şehir bankasına ihtiyacı vardır denildiği zaman evet, vardır ama onu benden başka biri yapsın! Diyor ve süt içerken ağzı yanmış, hatta kavrulmuş!, bir tecrübeli sıfatı ile, ayrıntı öfliyerek içmek değil, görmek bile istemiyor!” (Birgen, 1937, s. 2)

sözleriyle bankacılık faaliyetlerindeki çekinceye değinmektedir. Küçük sanat ve ticaret kesimi ise faaliyetlerini sürdürebilmek bir yana zorunlu gereksinimlerini karşılamak için dahi krediye ihtiyaç duymaktadır (Ferid, 1939, s. 1).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren süregelen sermaye birikimi sağlama ve millî girişimci oluşturma çabaları, Cumhuriyet dönemiyle birlikte hız kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren anonim şirketler ve anonim şirket halinde kurulan yerel ve millî bankalarının sayılarında kayda değer artışlar yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte bankacılık faaliyetlerinde yabancı sermayenin etkinliği giderek azalırken, millî bankaların sistem içerisindeki payları giderek yükselmiştir. Bankacılık sektöründeki önemli gelişmelerin izlenebileceği yerlerden biri de eski başkent İstanbul'dur. 1923-1929 yılları arasında İstanbul'da altı yeni banka kurulmuştur. Bu bankalardan biri de esnaf ve zanaatkârın kredi sorununa çözüm bulmayı amaçlayan İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş'dir.

1925 yılında büyük ümitlerle ve hiç de azımsanmayacak bir sermayeyle kurulan İstanbul Esnaf Bankası, kuruluş amacının dışındaki faaliyetlere girişerek kısa zamanda sermayesinin üzerinde borçlarıyla zarara uğramıştır. Tuhaf ilişkiler ağıyla çevrelenen bankanın ticari faaliyetlerini ilginç kılan durum ise bankacılık rasyonalesiyle bağdaşmayan ve Cumhuriyet inkılablarıyla ortaya çıkan fırsatlardan yararlanmaya çalışan bir yatırımcı profili çizmesidir. Anadolu'nun çeşitli belediyelerince sipariş edilen heykel işleri, harf inkılabının getirdiği daktilo makineleri ticareti, yeni ölçülerin kabulü sonrasında ortaya çıkan ticari fırsatlar, piyango bayiliği gibi girişimler banka müdürü Faik Bey'in faaliyetlerden sadece birkaçıdır. Bankanın kuruluş sermayesinin oldukça üzerinde gerçekleşen çok sayıda girişim, iflasa giden sürecin büyük sebepleri arasındadır. Banka faaliyetlerindeki bozuk işleyiş; su-i idare, cehalet, talihsizlik olarak yansıtılsa da döneme damgasını vuran "Stavisky Skandalı"na sıklıkla benzetilmesi yolsuzluk ve yağmalamanın vurgulanmasına da yol açmıştır. Ayrıca kuruluşunun ilk yıllarında banka sermayesinin artarak, kâr dağıtacak duruma gelmesi "talihsizlik" açıklamalarının yetersiz kaldığını göstermektedir. Bankanın gerçekte var olmayan çoğu hayali kişiyi borçlu kaydetmesi, iflasını açıklayan şirketlere teminat alınmadan krediler açılması gibi etkenler, bankayla kurulan ilişkilere odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İstanbul Belediyesi banka sermayesinde en büyük hisseye sahip ve bankanın kuruluşunda diğer cemiyetlerle birlikte ön ayak olmuş en önemli kurumdur. İttihat ve Terakki dönemindeki uygulamalara benzer şekilde, esnaf ve işçilerden belli oranlarda kesilen ücretlerin birikimiyle banka sermayesine katkı sağlanmıştır. Belediye meclis üyelerinin birçoğunun aynı zamanda bankanın idare meclisinde yer alması ve iflas eden şirketlere verilen borçların yine bu meclis üyelerinin bir kısmının etrafında gerçekleşmesi su-i idarenin yanı sıra suiistimalleri

de göz önüne almayı gerektirmektedir. Ayrıca belediye meclisinde Esnaf Bankası tartışılırken üyelerin, belediyenin diğer girişimlerindeki suiistimalleri gündeme getirerek birbirlerini suçlamaları ilginç bir detaydır. Yine bu suçlamaların ötesinde banka idare üyesi çoğu kişinin sorumluluk almadığını, sorumlu olanların da devletin diğer kurumlarına atandığını, suçlu bulunanların birkaçının da hayatını kaybetmiş banka memurları olduğunu belirtmek gerekmektedir.

İlgili dönem basını incelendiğinde, bankadaki yolsuzluklar meselesine geniş yer ayrıldığını söylemek mümkündür. Türk-Müslüman kesimin ticari hayattaki başarısını dile getirmek ne kadar elzem ise yolsuzluk meselelerinin üzerine gitmek de bir o kadar önemlidir. Aksi halde ülkedeki kıt sermayenin yitip gitmesi, Kemalist inkılabın amaçladığı millî girişimci düşüncesinin zarar görmesi kaçınılmazdır. İktisadi sahada sermaye birikiminin sağlanarak Türk-Müslüman girişimci yetiştirmek, İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi genç Cumhuriyet için de temel hedeflerdendir. Bundan dolayı gerek basının gerek Türkiye Büyük Millet Meclisinin yolsuzluk meselesini önemle takip ederek, dikkate aldığı görülmektedir. Ancak her ne kadar sorumlular için geniş çaplı tahkikatlar yapılmışsa da herhangi bir sonuca varılamaması, üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husustur. İlgili dönemde çıkarılan “Af kanunu” sorumluların bulunup yargılanmasını zorlaştırırken, bankaya borcu olan kişi ve kurumların dosyalarının 1933 yılındaki Adliye yangınında yitip gitmesi, sürecin takip edilememesinde büyük etkenlerden biridir. İncelenen dönemin bir başka özelliği de olumsuz her türlü gidişatın müsebbibinin 1929 yılında başlayan Ekonomik Buhran olarak ortaya atılmasıdır. Diğer bir deyişle ilgili dönem incelendiğinde, ekonomik buhranın, sorumsuzca yapılan her türlü faaliyetin dayanak noktası haline getirildiği görülmektedir. Banka faaliyetlerine ilişkin raporların zamanında dikkate alınamayışı, konuyu kamuoyuna aksettiren meclis üyesi ve gazeteciler hakkında davalar açılması, sorumlulara gereken cezaların verilmemesi gibi örnekler yolsuzluklara dair önlem alınmadığını, suiistimallerin önlenmesi adına gereken çabaların yetersiz kaldığını göstermektedir.

Çalışma sonucunda eldeki bulgular İstanbul Esnaf Bankasının, eski başkent İstanbul’u finansal açıdan desteklemekten yoksun, bir zamanlar İttihat ve Terakki’nin esnaf ve zanaatkarlar üzerindeki etkin denetimini kuracak ya da İttihat ve Terakki’nin tasfiyesiyle oluşan iktisadi boşluğu doldurabilecek girişimlerden uzak olduğunu göstermektedir. Ayrıca banka, dönemin millî girişimcilik adına yaratmış olduğu olanakları değerlendirememiş, kentteki binlerce esnaf ve zanaatkarı geliştirebilecek önlemleri alamamıştır. Belli bir zümrenin iktisadi çıkarları doğrultusunda kullanılan İstanbul Esnaf Bankası, kısa zamanda aşırı kâr getireceğini düşündüğü faaliyetlerle zarar etmiş, teminatsız verilen krediler ise geri alınamamıştır. Buhranın yarattığı etkilerin en aza indirilebilmesi için hükümetin, mevduat işlemlerine tedbir amaçlı getirdiği kısıtlamalar sonucu faaliyetlerini sürdürme şansı kalmayan banka “Cumhuriyetin ilk mali skandalı” olarak yerini almıştır.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup yazar katkısı %100'dür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Numarası: 14-39-9., 14 Haziran 1341.

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Numarası: 8-49-9., 25 Nisan 1934.

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Numarası 20-59-19., 19.09.1926.

Resmi Yayınlar

TBMMZC., İ:43, C: XXI, 26. 4. 1934.

Sürelî Yayınlar (Gazeteler)

Akşam. (1931, 10 Kasım). Esnaf Bankası. s. 3.

Akşam. (1935, 14 Şubat). Sermayesi bir milyondan az olan bankalar. s. 1.

Cumhuriyet. (1933a, 13 Nisan). Esnaf Bankası ne halde?, s. 1.

Cumhuriyet. (1933b, 1 Mayıs). Esnaf bankası ne olacak? s. 2.

Cumhuriyet. (1933c, 7 Mayıs). Esnaf bankasının müşkül vaziyeti., s. 2.

Cumhuriyet. (1934a, 8 Nisan). Esnaf için kredi bankası açılacak., s. 4.

Cumhuriyet. (1934b, 16 Nisan). Şehir meclisi dağıldı., s. 2.

Cumhuriyet. (1934c, 21 Nisan). Esnaf Bankası rezaleti sıkı tahkik safhasında., s. 6.

Cumhuriyet. (1934d, 9 Mayıs). Şehir meclisinde dünkü fırtına., s. 5.

Cumhuriyet. (1934e, 13 Mayıs). Faik Bey dün adliyede 5 saat isticvap edildi., ss. 1-3.

Cumhuriyet. (1934f, 16 Mayıs). Esnaf bankası işinin İngiltere'de akisleri., s. 4.

Cumhuriyet. (1934g, 3 Temmuz). Esnaf Bankasından çıkan neşriyat davası., s. 4.

Cumhuriyet. (1935a, 19 Şubat). Esnaf bankasının tasfiyesi kararlaştırıldı., s. 5.

Cumhuriyet. (1935b, 17 Şubat). Esnaf Bankası., s. 2.

Haber. (1934a, 18 Nisan). Milletın malı deniz..., deyip yemişler!, ss. 1-7.

- Haber. (1934b, 22 Nisan). Zavallı çöpçülerin 70.000 lirası da kaynamış., ss. 1-7.
- Haber. (1934c, 9 Mayıs). Bir bardak suda çıkan fırtınanın dalgaları., s. 2.
- Haber. (1935a, 13 Mart). Esnaf Bankası ne kadar borç verebilecek?, s. 3.
- Haber. (1935b, 5 Mayıs). Esnaf Bankası faciası., s. 3.
- Kurun. (1936, 20 Haziran). Muhittin Üstündağ., s. 1.
- Milliyet. (1934a, 17 Nisan). Mes’uller derhal meydana çıkmalı!, ss. 1-5.
- Milliyet. (1934b, 18 Nisan). Esnaf Bankası rezaleti!, s. 7.
- Milliyet. (1934c, 25 Nisan). Esnaf Bankası işi Fırka grubunda., ss. 1-7.
- Milliyet. (1934d, 27 Nisan). Mes’uller meydana çıkacak., ss. 1-7.
- Milliyet. (1934e, 14 Mayıs). Esnaf Bankası tahkikatı., s. 5.
- Son Posta. (1932, 22 Şubat). Esnaf Bankası., s. 2.
- Son Posta. (1934a, 18 Nisan). Esnaf Bankası meselesi., ss. 1-11.
- Son Posta. (1934b, 27 Nisan). Gizli iş yapanlar., s.3.
- Son Posta. (1934c, 14 Ağustos). Vali Beyin açtığı Dava., s. 2.
- Son Posta. (1935, 13 Şubat). İki ecnebi banka kapanıyor., s. 3.
- Son Posta. (1936, 6 Ocak). Esnaf Bankası işi., s. 3.
- Son Saat. (1929, 26 Ocak). Esnaf bankasının vaziyeti., s. 1.
- Son Telgraf. (1937, 9 Ekim). Yeni bir Esnaf bankası tesis edilecek., s. 3.
- Tan. (1938, 15 Temmuz). İstanbul valisinin dün muhakemesi başladı., s. 6.
- Vakit. (1930a, 21 Ocak). Esnaf Bankası., s. 3.
- Vakit. (1930b, 21 Mart). Esnaf Bankası kongresi., s. 1.
- Vakit. (1933, 13 Nisan). Şehir meclisinde hararetli bir müzakere., s. 3.
- Vakit. (1934a, 3 Temmuz). Esnaf Bankası işinden çıkan dava., s. 3.
- Vakit. (1934b, 15 Temmuz). Vali beyin açtığı hakaret davası başladı., ss. 1-10.

Kıtaplar ve Makaleler

1930-1931 İstatistik Yılığı. (1931). Ankara: Hüsñütabiat Matbaası.

Ahmet Şükrü. (1934, 17 Nisan). Esnaf Bankasının acıklı hikayesi. *Milliyet*, s. 7.

Aktar, A. (1998). Şark Ticaret Yıllıkları'nda 'Sarı Sayfalar': İstanbul'da Meslekler ve İktisadi Faaliyetler Hakkında Bazı Gözlemler, 1868-1938. *Toplum ve Bilim*, (76), 105-142.

Bali, R. N. (1997). Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu: Dersaadet Küçük İstikrazat Sandığı. *Tarih ve Toplum*, (160), 45-54.

Birgen, M. (1937, 15 Haziran). İstanbulun bir şehir bankasına ihtiyacı vardır. *Son Posta*, s. 2.

Ergin, O. N. (2003). *İstanbul Şehri Rehberi 1934*. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş.

Ferid. (1939, 12 Şubat). Esnaf kefil bulmak için müşkülât çekmektedir. *Cumhuriyet*, s. 1.

Gayur, M. (1934, 8 Mayıs). Şehir meclisinde. *Haber*, ss. 3-8.

Gökçe, A. (2021). *Kara Kemal ve Esnaf Cemiyetleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Güneri, F. (1939, 6 Mayıs). Acınacak vaziyet. *Cumhuriyet*, ss. 1-9.

İstanbul Esnaf Bankası Türk Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dahilisi. (1925). İstanbul: İkdam Matbaası.

İstanbul İktisat Komisyonu. (2006). *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Raporu 20 Kanunisani 1340-26 Teşrinisani 1340*. (A. Karayılmazlar, çev.). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Kazgan, G. (2009). *Tanzimat'tan 21.yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (4. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mehmet Asım. (1934a, 17 Nisan). Esnaf Bankası meselesi. *Vakit*, ss. 1-4.

Mehmet Asım. (1934b, 11 Mayıs). Esnaf Bankası münakaşalarından ne anladık?. *Vakit*, ss. 1-4.

Ökçün, A. G. (1975). 1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar. *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8- 10 Haziran 1973* içinde (ss. 409-484). Ankara: Mars Matbaası.

Ökçün, A. G. (1997). 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye (2. bs.). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

Saka, R. (1928). 1927 Senesinde Anonim Sa’y ve Sermaye. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Sarı, H. (2021). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Emek Düşüncesi. İstanbul: İktisat Yayınları.

Silier, O. (1975). 1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü. Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar 1973 içinde (ss. 485-533). Ankara: Mars Matbaası.

Tahsin, H. & Saka, R. (1929). Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

Tezel, Y. S. (2015). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923- 1950). (O. Kızıler, Ed.). İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

Toprak, Z. (1995). Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türk Ticaret Yıllığı 1924-25. (2015). (A. Tetik, Ed.) (C. II). Ankara: Ankara Ticaret Odası.

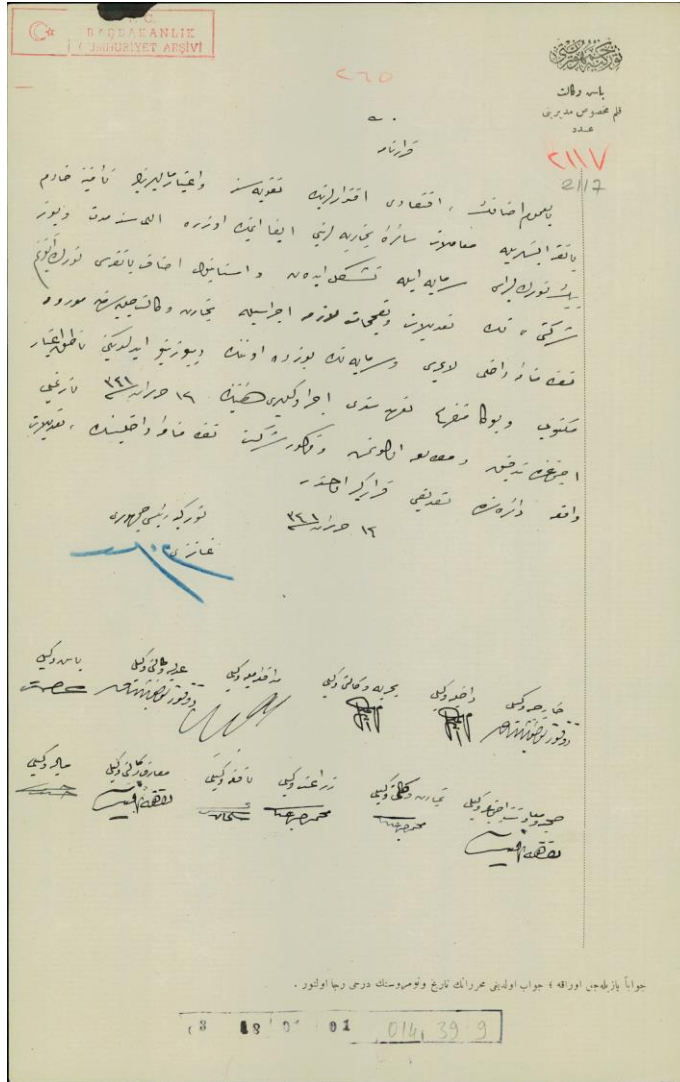
Yunus Nadi. (1934, 10 Mayıs). İstanbul Meclisi ve Esnaf Bankası. Cumhuriyet, s. 1.

İnternet Kaynakları

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202330.pdf, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

EKLER

Ek 1: İstanbul Esnaf Bankası Kuruluş Nizamnamesi

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 14-39-9, Tarih: 14.06.1925.

Ek 2: Esnaf Bankası ile İlgili Çıkan Bazı Haber Başlıkları.

HABER
26 Nisan Perşembe 1934

Esnaf bankası rezaleti Büyük Millet Meclisinde

Mazhar Müfit Bey tarafından verilen takrirdahiliye vekili Ş. Kaya B. tarafından bugün cevap verilecek

Ahmed Z. Özalp - Esnaf Bankası rezaleti hakkında Destahi Mahitîta Mustafa Reza Bey tarafından bugün cevap verilecek.

Ş. Kaya B.
Dahiliye Vekili Ş. Kaya Bey, bugün mecliste konuşarak, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi. Bankanın durumu hakkında bilgi vererek, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi. Bankanın durumu hakkında bilgi vererek, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi.

Mahitîta B.
Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştiren Ş. Kaya Bey'e cevap verirken, Mahitîta Bey, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi. Bankanın durumu hakkında bilgi vererek, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi.

Cahit B.
Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştiren Ş. Kaya Bey'e cevap verirken, Cahit Bey, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi. Bankanın durumu hakkında bilgi vererek, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi.

Londrada
Mösyö Saviz Sör Con Simon ile olan müzakere.

Esnaf bankası işi

Dahiliye vekili bugün mecliste Mazhar Müfit Bey'e cevap verecek

Tabhik komisyonu mesaisini sür'atle bitirecektir

Şehir meclisi de fevkalâde içtima davetini bekliyor

Esnaf bankasının rezaleti hakkında, Dahiliye Vekili Mazhar Müfit Bey, bugün mecliste konuşarak, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi. Bankanın durumu hakkında bilgi vererek, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi.

Mazhar Müfit Bey

Şehir Meclisinde dünkü fırtına

Şiddetli münakaşalardan sonra Esnaf Bankasının faaliyette devamına karar verildi

Vali Bey vakit vakit çok şiddetli benayatlarda Kadımları Çalıştırma Yurdu müteşebbihlerini de şiddetle itham etti. Güçlü münakaşalar koptu, yeni intihaba kadar banka vaziyetini muhafaza edecek!

Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştiren Ş. Kaya Bey'e cevap verirken, Vali Bey, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi. Bankanın durumu hakkında bilgi vererek, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi.

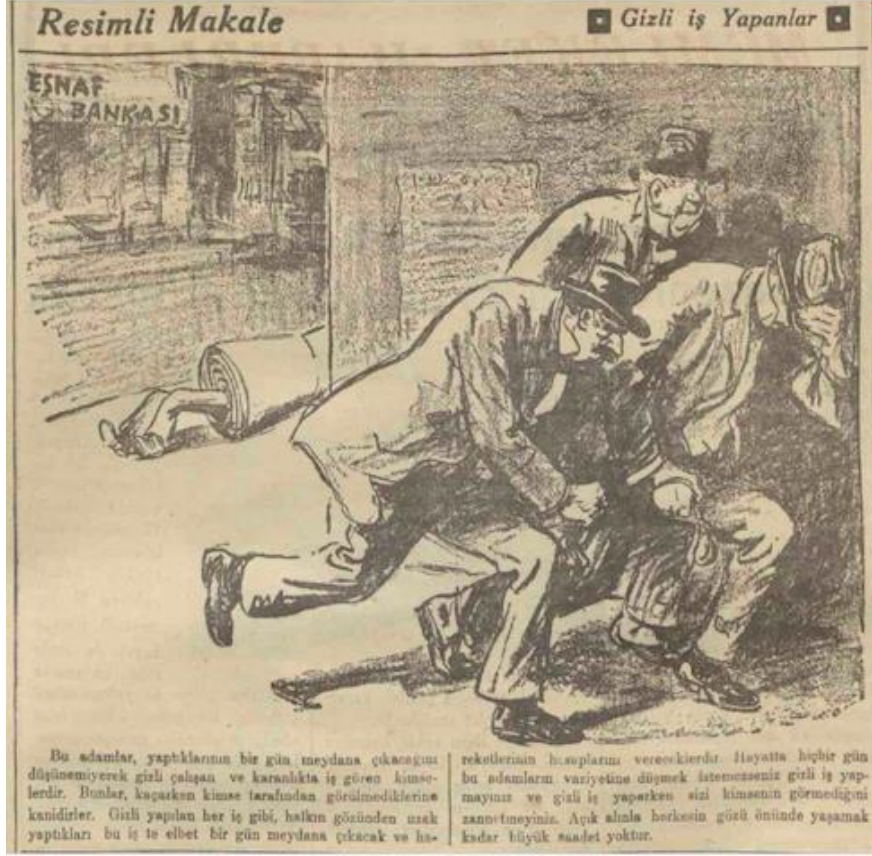
Esnaf Bankasından çıkan neşriyat davası

Dün İhtici Ceza mahkemesinde davanın riyetine başlandı, müddet vekili davasını terkih etti

Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştiren Ş. Kaya Bey'e cevap verirken, Müddet Vekili, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi. Bankanın durumu hakkında bilgi vererek, Esnaf Bankası'nın rezaletini eleştirdi.

Kaynak: Haber. (1934, 26 Nisan), s. 1.; Milliyet. (1934, 26 Nisan 1934), s. 1.; Cumhuriyet. (1934g, 3 Temmuz), s. 1; Cumhuriyet. (1934d, 9 Mayıs), s. 1.

Ek 3: Esnaf Bankası ile İlgili Resimli Makale

Kaynak: Son Posta. (1934b, 27 Nisan). Gizli iş yapanlar, s.3.

Ek 4: “Esnaf Bankasının Parasını Dağıtan El Kimin?” Başlıklı Haber

Kaynak: Haber. (1934a, 18 Nisan). Milletın malı deniz..., deyip yemişler!.

Araştırma Makalesi

PANDEMİ GÖLGESİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ İÇİN KÜLTÜR POLİTİKALARININ ROLÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Serhat KAYMAS*

Öz

Bu çalışma; çalışmanın yazıldığı dönem içerisinde üçüncü yılına giren COVID-19 koşulları altında yeni bir kültür politikasının olanak ve sınırlarını Türkiye özelinde tartışmayı amaçlamıştır. Çalışma, bu doğrultuda, karşılaştırmalı siyasa analizi ile kültür politikası analizleri üzerinden alternatif bir dizi siyasa önerisi geliştirmektedir. Bununla birlikte, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve geniş bileşenler ağının neo liberalizm ve bilgi toplumu dönüşümlerinin tam da ortak kesitlerinde yeniden keşfedilen doğasının, hiç değilse, kültür politikalarının yeniden ele alınması için önemli bir olanak sunduğu belirtilmelidir. O denli ki, neo liberalizmin hegemonyası altında yaratıcı endüstriler ekosistemi için kültür politikalarından daha çok, endüstriyel politikaların izlenmesinin, hiç değilse, krizler karşısında kırılğan bir ekosistemi oluşturduğu tam da küresel salgın dönemi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda çalışma içerisinde, odağında Türkiye yaratıcı endüstriler ekosisteminin olduğu bir dizi politika önerisi geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yaratıcı Endüstriler, Yaratıcı Emek, COVID-19, Yönetişim.

RETHINKING THE ROLE OF CULTURAL POLICIES UNDER THE SHADOW OF PANDEMIC

Abstract

This study has aimed to discuss the possibilities and restrictions of a new cultural policy in Turkey under the conditions of COVID-19 in which it has been entered its third year that the present study was written. In this sense, the present study has endeavoured that the improvement of a number of alternative set of cultural policy proposals based on comparative policy and cultural policy analysis. However, it should be noted that the creative industries ecosystem and its widespread associates have rediscovered in the very common cross-sections of neo liberalism and the transformations of knowledge society, so,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kaymas, S. (2023). Pandemi gölgesinde yaratıcı endüstriler ekosistemi için kültür politikalarının rolünü yeniden düşünmek. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 678-707.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID: 0000-0003-4096-1546, ask@hacettepe.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

at this point this said interactions between neo liberalism and the transformations of knowledge society have provided an important opportunity, if at all, for a reconsideration of cultural policies in the case of Turkey. In this stance, under the hegemony of neo liberalism, it should be noted that, within the dominant political stance has followed the industrial policies rather than cultural policies for the creative ecosystem and its associates, yet, the author of the present article has argued that this kind of political configuration has brought about an establishment of fragile ecosystem, especially, in the case of COVID-19. In this sense, within the present article a number of alternative political proposals have been improvement.

Keywords: *Creative Industries, Creative Labour, COVID-19, Governance.*

“Pandemi; bir yol ayrımı, ya bir yaşam projesi için kullanacağız tercihimizi ya da hızlandırılmış bir toplumsal yıkım projesi için” (Zelik, 2022, s. 14).

GİRİŞ

Bu çalışma; sermaye birikiminin yeni köprübaşı olarak insani yaratıcılığı, yetenekleri ve fikri hakları yenilikçi ekonomilere bağlayan yaratıcı endüstriler ekosistemi için yeni bir kültür politikasına neden ihtiyaç duyulduğunu ve kamu yönetişimi için yeni bir değerler dizisi değişimine doğru genişleyen bir kültür politikası tahayyülünün olanak ve sınırlarını pandemi döneminde tartışmayı amaçlamıştır. Çalışmanın yazıldığı dönemde üçüncü yılına giren küresel salgının, gerçekten de, yukarıdaki doğrudan alıntıda yer aldığı üzere ya toplumsal yaşam ya da bir yıkım projesi için keskin bir yol ayrımı üzerinden ele alınması gerektiğini düşündüren bir dizi boyutunun olduğu söylenmelidir¹. İlerleyen kısımlar içerisinde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, çalışma içerisinde sermayenin önemli bir bileşenine dönüştürmek için zorlayıcı bir çaba izlediği yaratıcı endüstrilerin kendi

¹ Küresel ölçekteki salgın hastalıkların gerçekten de uzun ve yorucu bir tarihçeye sahip olduğu tam da bu kısım altında değerlendirilebilir. Şevket Pamuk'un (2020, s. 1) küresel ölçekteki salgın hastalıkların ekonomik eksenindeki yansımaları tartıştığı çalışmasında belirttiği üzere, küresel ölçekteki ilk küresel salgın hastalığın milattan sonra 6. Yüzyılda başlayan ve aşamalı olarak 8. Yüzyıla değin sürmüş olan, ilk kez Bizans'ta görülmesi nedeniyle de Bizans İmparatoru Justinyen'in ismiyle anılan, Justinyen Salgını olduğunu belirtir. Osman Şadi Yenen (2020, s. 99-100) ise, tıp disiplininde yer alan bir akademisyen olarak, bu çalışmada tercih edilen “salgın” kelimesinin toplumun geniş kesimlerinde yaygın olarak yer edinmesine rağmen ancak birbirini izleyen patlamalar halinde kendisini gösteren bir olgu olduğunu bununla birlikte bir eğilim olmadığını belirtir. Çalışmada “salgın” kelimesi birbiri ile ilişkili iki amaç doğrultusunda tercih edilmiştir. Bu açıdan ilk amaç; sözü edilen küresel hastalığın yalnızca bir sağlık sorunu olarak değerlendirilememesi aksine sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sonuçları ile birlikte ele alınabilmesini anlaşılır kılması, ikinci amaç ise söz konusu bulaşıcı hastalığın sağlık bilimleri disiplini dışındaki bir alanda toplumun geniş uzlaşısını oluşturması nedenlerine dayanmaktadır.

başarısının kurbanına dönüşmemesi için tutarlı ve bütüncül bir kültür politikasının izlenmesi gerekliliği öne sürülmektedir. Yaratıcı endüstriler ekosisteminin mali büyüklüğü ve istihdam potansiyeli, örneğin Avrupa Birliği Kültür İstatistiklerinin (Eurostat, 2023a, s. 5) yakın dönemli raporunda dikkate değer bir veri yer almaktadır. Raporda yer aldığı üzere, Avrupa Birliği üye ülkelerinde toplam istihdamın yaklaşık olarak %6'sını, ihracatın ise yaklaşık olarak %5'ini oluşturması, yaratıcı endüstriler ekosisteminin kültürden çok, endüstriyel politikalar eliyle düzenlenme çabasını görünür kılmaktadır. Ancak böylesi bir siyasa izleğinin bir sonraki alt kısımdan itibaren tartışılacağı üzere; krizlere karşı kırılğan bir ekosistemin oluşmasına yol açtığı, bu nedenden ötürü, yaratıcı endüstriler ekosistemine dair, endüstriyel politikalardan daha çok bütüncül ve kendi içerisinde tutarlı kültür politikalarının izlenmesi gerektiği bu çalışma içerisinde öne sürülmektedir. Bu doğrultuda, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve geniş bileşenler ağına dair önemli bir vurgunun belirginleştirilmesi doğru olacaktır. Gerçekten de, Lee, Chau ve Terui'nin (2022, s. 145) işaret ettiği üzere küresel salgın; yaratıcı endüstrileri, yaratıcı emeği ve geniş bileşenler ağını "sarsarken", alan yazın içerisinde kültür politikalarının yeniden inşasına dair acil bir çağrının yükselmesinin de anlaşılabilir olduğu söylenmelidir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ: YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ VE KÜLTÜR POLİTİKALARI

Çalışma içerisinde, yaratıcı endüstriler ekosistemine dair politikaların hangi koşullar içerisinde ve hangi araçlarla kültür politikalarından çok, endüstriyel politikalara dönüştüğünü bu doğrultuda da ülkelerin "yaratıcı dönüş" sürecini izlerken, gerçekte, kırılğan bir ekosistemin oluşmasına yol açıldığını görünür kılma adına karşılaştırmalı siyasa analizleri içerisinde bakan bir tartışma izleği oluşturulmuştur. Bu doğrultuda küresel salgının yansımalarını Kore, Çin ve Japonya örneğinde sorgulayan Lee, Chau ve Terui'nin (2022, s. 145) ele aldığı üzere, üzerinden nerede ise üç yıl geçmesine rağmen henüz devam eden, salgının tartışılması adına gönderdiği açık çağrıyla ekonomi ve kültür diyalektiğinin nasıl değişebileceğini görünür kılması üzerinden gönderdiği söylenmelidir. O denli ki, araştırmacıların belirlediği üzere, 1997 yılındaki Asya finans krizi ya da 2007-2008 yıllarına yayılan küresel ekonomik krizin ardından kültürün, sanayi sonrası toplumlarının yeni "kurtarıcısı" olarak değerlendirilmesinin aksine, bu kez söz konusu olan yaratıcı endüstriler ekosisteminin topyekûn bir yıkıma uğramasıdır. Böylesi bir kesit içerisinde bakıldığında ise, kültür politikalarının yeni baştan kurulmasına doğru ilerleyen acil bir çağrının tetiklendiği belirtilebilir. Gerçekten de, neo liberalizmin eşitsiz mirası ile hiç değilse bütüncül bir tartışma gerekliliğinin tam da salgın dönemi ile birlikte açıldığı söylenmelidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2022, s. 1) pandemi dönemine dair verilerinden hareket edilmesi dahi söz konusu eşitsizliği ancak görünür kılmaktadır. Gerçekten de, Dünya Sağlık Örgütü'nün 28 Eylül 2022 tarihi itibarıyla duyurduğu üzere, küresel ölçekte 615

milyon 410 bin 796 kesinleşmiş vakanın, söz konusu vakaların gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaştığı dikkate alınmalıdır. Salgının, devam etmekte olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki sağlık hizmetlerine erişim hakkının ne denli sınırlı olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Küresel Salgının Dünya Sağlık Örgütü Bölgelerine Göre Dağılımı²

Dünya Sağlık Örgütü Çalışma Bölgeleri	Kayıtlı Vaka Sayısı
Avrupa	253.489.271
Amerika	178.137.137
Batı Pasifik	89.622.426
Güney-Doğu Asya	60.281.209
Doğu Akdeniz	23.081.689
Afrika	9.330.065

Kaynak : WHO (2022, s. 1).

Küresel pandemi, yukarıdaki Tablo 1 içerisinde de yer aldığı üzere, derinleşirken küresel salgın karşısında kayda değer bir yıkıma uğrayan yaratıcı endüstriler ve bileşenler ağı için bir dizi politikanın geliştirilmesini hedefleyen açık bir davetiye gönderilmiş olduğu açıktır. Bununla birlikte, çalışma içerisinde sözü edilen çağrının, bir sonraki alt kısmından itibaren ele alınacağı üzere, birbiri ile yakından ilişkili iki kesit içerisinden bakan bir tartışma üzerinden ele alınacağı söylenmelidir. İlk kesitte, karşılaştırmalı kültür politikası analizi eliyle kurulan bir perspektif aracılığı ile kültür politikalarının değişen sınırlarına yeniden bir değer biçilmesi ve Avrupa Birliği ile Birleşmiş Milletler öncelikli olmak üzere egemen siyasanın ülkelerin izlediği politikaları nasıl etkileyebildiğine dair bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Diane Betzler ve çalışma arkadaşlarının (2021, s. 788-799) belirttiği üzere, ülkelerin izlemiş oldukları kültür politikalarını karşılaştırmalı analizler eliyle değerlendirmenin, hiç değilse, 1980’li yılların henüz başına doğru genişletilebilecek bir tarihçeye sahip oldukları söylenebilir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde tercih edilen “karşılaştırmalı siyasa analizleri” ile birlikte “karşılaştırmalı kültür politikası analizinin” gerçekleştirildiği söylenmelidir.

Karşılaştırmalı kültür politikası analizlerinin, erken döneminden itibaren, ülkelerin hangi bağlamlarda ve hangi araçlarla kültür politikalarını belirlediklerini değerlendirmenin ötesine geçerek, kültür politikalarının ülkeleri hangi kesitlerde birbirine yaklaştırdığını ve nasıl uzaklaştırdığını da görünür kıldığı için kültür politikaları alan yazınında tercih edilen bir araştırma yöntemini oluşturmaktadır. Yaratıcı endüstriler ekosistemini henüz bir kalkınma aracı olarak değerlendirmemiş

² Yukarıdaki Tablo 1 içerisinde belirlenen kayıtlı vakaların, Dünya Sağlık Örgütü’nün çalışma bölgelerindeki verileri yansıttığı söylenmelidir.

ve bu doğrultuda ekosistemin ihtiyaçları üzerinden belirlenmiş ayırt edici bir siyasa geliştirmemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin söz konusu yöntem ve yöntemin getirdiği tartışma için dikkat çeken bir örneği oluşturduğu söylenmelidir. O denli ki, Birleşmiş Milletler'in ilk on kurucu üyesi arasında yer alması ve Birleşmiş Milletler'in tüm politikalarında olduğu gibi "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi" (KİFAÇ) ya da Birleşmiş Milletler "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" gibi sözleşmelerin tarafı olması yaratıcı endüstriler söz konusu olduğunda oldukça önemli bir uğrağı oluşturmaktadır. Öte yandan, Avrupa Birliği ile değişen siyasal dengeler doğrultusunda belirli dönemlerde gergin bir ilişki halini almış olsa da, Avrupa Birliği ile ilişkileri doğrultusunda Türkiye'nin kültür politikalarının tartışılması oldukça anlamlıdır. Bununla birlikte, yukarıda da sözü edildiği üzere, bu çalışmanın ayırt edici bir vurgusu pandemi döneminde izlenen politikaların bir kültür politikası olmaktan çok, bir endüstriyel politika olarak değerlendirilmesi gerekliliği üzerinedir. Hye-Kyung Lee'nin (2020:548), farklı bir perspektifi gözeterek işaret ettiği üzere, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve bileşen ekonomilerine dair kriz kapsamındaki "önlem" politikalarının, aslında giriş kısmında da yer aldığı üzere, neo liberalizmin çelişkilerini çözümüleme adına önemli bir kesit açtığı belirtilmelidir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde geniş bir perspektifin gözetileceği söylenmelidir. Küresel salgın döneminde önemli bir tartışma uzamının ise Türkiye özelinde geliştirileceği belirtilmelidir. Türkiye yalnızca yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki ayırt edici varlığı üzerinden değil (UNCTAD, 2018, s. 22), bununla birlikte Birleşmiş Milletler ve İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı'nın kurucu üyesi olarak da (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı; mfa, 2022a, s. 1; mfa; 2022b, s. 2) bir siyasa analizinin odağında yer almalıdır. Çalışma, bu doğrultuda, yalnızca egemen siyasanın küresel salgın döneminde izlediği politikaları karşılaştırmalı bir kültür politikası analizi perspektifinden değerlendirmeyi değil, bununla birlikte, yaratıcı endüstriler ekosistemi ve kültür politikaları diyalektiğini sorgulayarak alternatif bir yönetim modeli geliştirmeyi amaçladığı için yalnızca küresel salgın döneminde izlenen politikaların değerlendirilmesi ile sınırlandırılmamıştır.

Egemen siyasanın henüz küresel salgın dönemi öncesinde de yaratıcı endüstriler ekosistemi söz konusu olduğunda kültür politikaları ile nasıl ilişkilendiğini eleştirel bir perspektif üzerinden değerlendirmenin tam da bu doğrultuda önemli olduğu söylenmelidir. Çalışma içerisinde, bu nedenle, izleyen alt bölüm içerisinde çelişkili bir süreklilik olarak egemen siyasa içerisinde yaratıcı endüstriler ve kültür politikaları diyalektiği sorgulanmakta ve ardından tartışma salgın dönemi boyunca izlenen politikalar ve ekosistem içerisindeki yansımalarına doğru genişlemektedir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde yaratıcı endüstriler ekosisteminin egemen siyasa içerisinde yer edindiği 1990'lı yılların erken dönemlerinden bu yana kültür politikaları ile kurduğu diyalektiği sorgulamanın önemli olduğu söylenmelidir. Çalışma böylesi bir yakın okuma deneyimini, küresel salgın öncesi ve küresel salgının yaratıcı endüstriler ekosistemi üzerindeki

yansımaları üzerinden ele almaktadır. Salgının Mart 2020 yılı ve ardından küresel ölçekteki genişlemesi ile birlikte düşünüldüğünde, salgın karşısında alınan önlemlerin birbiri ile yakından ilişkili iki kesit içerisinde ele alınması anlamlı olmaktadır. İlk tartışma kesiti, salgın karşısında ülkeler eliyle alınan önlemlerin ülkelerin demokrasi, insan hakları ve özgürlüklere bağlılığının bir referansına dönüşmesi oluştururken, ikinci kesit ise doğrudan neo liberal hegemonyanın “geri çekilmesi” (Gerbaudo, 2022, s. 13) üzerinden açılmaktadır. Pandemi sonrasında yeni bir siyasal ortamın doğuşu, ya da farklı bir perspektif içerisinde bakarak okunduğunda, pandemi süreci ile birlikte neo liberalizmin gittikçe ikincil kaldığı devletin bu kez “yeni devletçilik” ekseninde yeniden dönmüş olduğuna dair öngörü ikinci kesitin güçlü bir tartışmasını oluşturmaktadır. Pandeminin yol açtığı küresel sağlık krizi yerini gittikçe ekonomik krize bırakırken, egemen sisteme ve onun kurucusu neo liberalizme karşı eleştirilerin de hiç değilse şaşırtıcı olmaması gerekmektedir. Bununla birlikte, henüz giriş kısmında da yer aldığı üzere, bu çalışma süregiden krizin yaratıcı endüstriler ve bileşen yenilik ekonomileri ile egemen siyasanın kriz karşısındaki yönetim pratiği kesitlerinden bakan bir tartışmayı sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, çalışma içerisinde yukarıda sözü edilen yeni devletçilik, ya da farklı okunduğunda pandemi sonrasındaki “siyasetin yeni normal”, tartışmaları içerisinde gerçekleştirilecek bir sorgulama eliyle yaratıcı endüstriler ve bileşen yenilik ekonomileri özelinde gerçekleştirilmesi, bu çalışma içerisinde gerçekleştirilmesi amaçlanan tartışma için, anlamlı bir bağlam oluşturmaktadır. Gerçekten de, neo liberalizmin hegemonyasında devlet gittikçe yerini serbest pazar güçlerine terk ederken, pandemi süreci ile birlikte neo liberalizmin yeni “mucizesi” olan yaratıcı endüstriler ve yenilikçi ekonomiler kesitlerinden bakarak, gerçekte, çalışmanın henüz giriş kısmında yer aldığı üzere kültür politikalarına yeniden bir değer biçilmesi bu dönemde önem taşımaktadır. Gerçekten de, küresel pandemi öncesinde, alan yazın içerisindeki egemen tartışmaların gündemini (Hesmondhalgh & Pratt, 2006; Gray, 2007; Betzler vd., 2021; Menger, 2010; Galloway & Dunlop, 2007), ağırlıklı olarak, yaratıcı endüstrilerin bir kültür politikası içerisinde nasıl yer edinebileceği oluşturmaktadır. Fusun Üstel’in (2021, s. 52) işaret ettiği üzere, 1980’li yıllarla birlikte neo liberal dönüşün siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda da yansımaları bulunduğu gibi kültür ve kültür politikaları cephelerindeki etkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

KÜRESEL SALGIN ÖNCESİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER, YENİLİKÇİ EKONOMİLER VE KÜLTÜR POLİTİKALARI DİYALEKTİĞİNİ ZİYARET ETMEK

Neo liberal dönüş süreci ile birlikte, devletin kültür ve kültür politikalarını son kertesinde kapitalizmin değer yaratma sürecinden ayıramaması, çoğu kez “kalkınmacı devletin yeni değerler dizisi ya da yeni devlet işletmeciliği olarak değerlendirilen süreç boyunca, neo liberal devletlerin kültürel korumacılık

düşüncesinden gittikçe uzaklaşmasıdır. Nancy Duxbury, Anita Kangas ve Christian de Beukelaer (2017, s. 218-219) kültür ve egemen siyasa arasındaki diyalektiği tarihsel kesitleri içerisindeki kırınımını dikkate alarak üç döneme ayırt etmektedir. Batı kapitalizminin ileri ülkelerinde kültür politikalarının “mütevazı” kurumsal düzenlemeler oluşturularak geliştirildiği 1940 ve 1950’li yılların ardından, Birleşmiş Milletler’in kültür politikaları cephesinde ülkeler üzerindeki ağırlığının arttığı 1960’lı yıllar boyunca ilerleyen yıllarda sürdürülebilir kalkınmanın önemli bileşenlerini oluşturan iki kavrayışın geliştiği görülmektedir. Nancy Duxbury ve arkadaşlarının belirlediği üzere ilk yaklaşımı, 1967 yılında Monaco görüşmelerinde daha da bir görünür olduğu üzere, Birleşmiş Milletler’in ekonomik ve toplumsal kalkınma ile kültürel kalkınmanın egemen siyasa içerisinde birbiri ile sıkı sıkıya ilişkilendirilmesi ve kararların birlikte alınması üzerinden açılmaktadır. Böylesi bir yaklaşımın son kertesinde kültür politikalarının, genel kalkınma politikaları ile işbirliği içerisinde ele alınması bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Dönemin öne çıkan bir diğer yaklaşımının ise kültüre, kültürel içeriklere ve kültürel ifadelerle erişimin önündeki engellerin kaldırılması ve toplumun geniş kesimlerinin kültüre erişiminin sağlanması 1960’lı yılların ardından güçlü bir siyasa hedefi olarak yer edinebilmiştir. Kültür politikaları cephesinde 1970’li yılların ise kültür demokrasi ya da kültürün demokratikleştirilmesi olarak isimlendirilen bir siyasa sürecini harekete geçirmiştir. Her iki kavramın ortak yönünü, olabildiğince geniş bir perspektif içinden bakarak değerlendirildiğinde, toplumun geniş kesimlerinin kültürel refahını yükseltebilme adına kültürel üretimin çeşitliliği vurgusunun öne çıktığı dönemi oluşturmaktadır (Duxbury vd., 2017, s. 218). 1970 ve 1980 arasındaki on yıllık sürecin aynı zamanda kültürel cephede kurumsallaşma ve profesyonelleşmenin desteklediği bir dönem olarak değerlendirilmesi gerekir. Ekonomilerin makro yapısal koşulları içerisinde, 1960’lı yıllardan başlamak üzere sözü edilen dönemin ayırt edici bir diğer niteliğini ise kültür politikalarının “refah devleti” politikaları ile eşgüdüm halinde hazırlanmış olduğu söylenmelidir. Bu dönem içerisinde kültür politikalarının, sosyal politikalar, eğitim politikaları ve kent politikaları olmak üzere çok daha geniş bir ölçekte ele alınması bir yana kültürün bir sosyal bütünleşme ve kalkınma aracı işlevini üstlendiği söylenebilir.

Kültür politikaları cephesindeki yukarıda olabildiğince geniş bir perspektif gözetilerek özetlendiği üzere 1980’li yıllarla birlikte yükselen neo liberal politikalar eliyle, tıpkı diğer alanlarda da olduğu üzere, kültür için de yalnızca kapitalist birikim sürecine sunduğu katkı, “kültürel üretimin metalaştırılması” ve “kültür pazarlarının oluşturulması” gibi, üzerinden ele alınan bir dönemin başladığı belirtilebilir. 1980 sonrası kültür politikaları döneminin bir diğer ayırt edici boyutunu, ilerleyen kısım içerisinde de tartışılacağı üzere, daha geniş ölçekli amaçların gerçekleştirilebilmesi adına kültür ve politikalarının araçsallaştırılması oluşturmaktadır. Kültürün ticari çıkarlar temelinde özelleştirilmesi, kültür politikalarının ise kültür ve sanatın kendinde değerini gittikçe ikincil kılarak (Üstel,

2021, s. 52), kültürün siyasal ve ekonomik çıkarların gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kullanılmasıdır. Kapitalist değerler bilgi temelli üretildiği, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gittikçe genişleyen bir yer edindiği üretim süreci yalnızca bir başlangıçtır. Neo liberal karakterli küreselleşmenin imalat kesimini geliştirmekte olan hatta az gelişmiş ülkelere, “küresel çevre”, doğru sürükler ve dijital ekonomiler içerisinde geleneksel imalat ve tarım gibi ekonomik üretim alanları değersizleştirilirken (Gerbaudo, 2022, s. 89), yaratıcı endüstriler ekosisteminin yükselişi ile birlikte kültür politikalarının da süregiden gelişmeler ekseninde yeniden biçimlendirildiği belirtilmelidir. O denli ki; imalat endüstrileri geliştirmekte olan ülkelere taşındığı için gittikçe sanayi bölgelerinin yerine bilişsel kapitalizmin olanakları ile güçlendirilen yaratıcı kent merkezlerinin yükselişine refakat eden bir siyasa tercihinin geliştiği bir sır değildir. Öte yandan, bilişsel kapitalizm ile uyum içerisinde yeni bir girişimci kültür üreticisi sınıfını hazırlayan politikaların doğuşu (Haugsevje, 2022, s. 6) ya da kültürün ekonomik kalkınmanın temel bileşeni olarak değerlendirilmesi yukarıda sözü edildiği üzere kapitalizmin aracı olarak kültür politikalarının görünür kılınmasını sağlamaktadır. Örneğin Stuart Cunningham (2004, s. 105-106), kültür politikalarını 1980 ve 1990’lı yıllara değin çepeçevre kuşatarak etki sahalarını genişleten “yakınsama”, “küreselleşme” ve “dijitalleşme” olmak üzere üç büyüklerin etkisini altına girmesinin öncesinde dahi, egemen siyasa eliyle kültür politikalarının makro yapısal sorunların çözümü adına araçsallaştırılmış olduğunu değerlendirir. Egemen siyasanın, kapitalist değer üretiminin önemli bir bileşeni olarak rol biçtiği kültür ve sermayenin aparatı olarak kültür politikaları diyalektiğinin, yaratıcı endüstriler ekosisteminin küresel ölçekteki yeniden keşfi öncesinden itibaren nerede ise bir süreklilik olarak devam edebildiği belirtilebilir. Bu doğrultuda, Toby Miller’in (2004, s. 57) yaratıcı endüstriler ve ekonomileri ile kapitalizmin nasıl da ilişkilendiğini anlamlandırmanın uğrağı olarak işaret ettiği “Washington Sözleşmesi”, yukarıda sözü edildiği üzere, kültürün kapitalizmin geniş ağı içerisinde araçsallaştırılabildiğini yeniden düşünmeye dair önemli bir kesit açmıştır. Fordist üretim ilişkilerinden, post Fordist üretim rejimi ve sermaye birikim modeline doğru genişleyen kapitalizmin yeni uğrağında kültüre de biçilen rolün ya da farklı okunduğunda sermaye birikiminin bir bileşeni olarak atfettiği değerlerin yeniden üretildiği belirtilmelidir. Kültürün ticarileştirilmesi ve son kertesinde böylesi bir ticarileşme adına kültür politikalarının araçsallaştırılmasını sağlayan, yaratıcı endüstriler döneminin zaten içine doğduğu, dönemin yaratıcı endüstriler ekosistemi ve bileşen yenilik ekonomileri için özel bir yerinin olduğu söylenmelidir. Dünya Ticaret Örgütü’nün yeniden yapılandırılmasını, NAFTA, GATT ve GATTS Anlaşmalarının yürürlüğe girmesini sağlayan koşulların yaratıcı endüstriler döneminde, yukarıda sözü edildiği üzere, kültür politikaları için çelişkili bir sürekliliğin koşullarını belirlediği söylenebilir. Clive Gray’in (2007, s. 203-204) belirttiği üzere, kültür politikalarındaki değişim ve inşa sürecinin aslında yukarıda işaret edilen sosyal, siyasal ve ekonomik değişim süreçleri ile ilişkilendirilmeksizin anlamlandırılabilmesi mümkün değildir (Fine, 2021, s. 74). Bununla birlikte, en

azından bu çalışmanın yazarı tarafından ileri sürüldüğü ve izleyen alt bölümden itibaren ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, kültür politikaları döneminden yaratıcı endüstri politikaları dönemine geçiş sürecinin hiç değilse kapitalizmin önemli kırılma ya da yeni sahnelerine taşınması süreci ile koşut bir anlatı oluşturduğu söylenmelidir. David Hesmondhalgh, Kate Oakley, David Lee ve Melissa Nisbett'in (2015, s. 6-8) değerlendirdiği üzere, yaratıcı endüstriler ekosistemine dair siyasanın aslında II. Dünya Savaşı'nın ardından ancak bu kez neo liberalizmin kesitlerindeki yaklaşımı izlemiş olmasının, gerçekte, kırılğan bir ekosistemin oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Kültür politikalarının, yukarıda olabildiğince geniş bir perspektif içerisinde bakarak tartışıldığı üzere, ulusal değerler ve kültürel korumacılıktan daha çok ticari çıkarlar temelinde ele alınmasının kültür politikalarından, tam da küresel pandemi öncesinde egemenliğini kurduğu gibi, endüstri politikalarına doğru bir geçiş sürecini deneyimlediği görülmektedir. Yaratıcı endüstriler ekosistemi söz konusu olduğunda kültür politikaları yerine, bir endüstri politikası yaklaşımının işaret edilmesi Hye-Kyung Lee'nin (2020, s. 546-547) değerlendirdiği gibi, art alanında kamu yönetişimi için değerler dizisindeki güçlü bir değişimi içermektedir. Böylesi bir kesit içinden bakıldığında değerler dizisindeki ilk değişimin kültür politikalarının gittikçe terk edilmesi ve yerine Lee'nin (2020, s. 543) belirttiği gibi endüstriyel politikaların yerleşmesi olduğu söylenebilir. Lee, bir endüstriyel politikanın birbirini tamamlayan iki kesite sahip olduğunu belirtir. Buna göre ilk kesit, seçili endüstriyel bileşenlerin geliştirilmesi ve üretimin artırılması için hükümet kaynaklarının ve otoritesinin ilgili endüstriler ve bileşenlerinin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmesidir. Endüstriyel politikaların ikinci kesiti ise, ekonomik aktiviteler ve sektörler arasındaki kaynak dağılımının değiştirilmesini amaçlayan kamu politikaları ve müdahalelerini içermektedir. Ancak bu kesit içerisinde kamu müdahalelerinin belirli sektörleri odağına alan "seçici" politika ile seçili ekonomik faaliyet alanlarında yenilikçilik, alt yapı olanaklarının tesis edilmesi gibi "yatay" politika seçenekleri bulunmaktadır. Müller ve Platzer'ın (2020, s. 297) tartışmasını izleyerek, endüstriyel stratejilerin Avrupa Birliği'nin yönetim gücünü kırdığı ve ticaret birliği yapılarının nerede ise kamu yönetişiminin yerine geçtiği görülür. Ancak, öte yandan, Avrupa'nın kültür politikaları ve kültür politikaları eliyle inşa etme çabası içerisindeki Avrupalılık ve Avrupa değerlerini (EU, 2021, s. 1) yıkıma uğrattığını belirler. Avrupa Birliği politikalarında kültür alanındaki siyasa süreç ve pratiğinin, en azından ağırlıklı olarak, kültürel olmayan etkenler ve gündemler refakatinde gerçekleştirilmesi (Üstel, 2021 s. 329) yönündeki olağanlaştırılmış politika sürecine yeni bir evre eklediği belirtilmelidir. Avrupa Birliği özelindeki söz konusu dönüşümün, Eleonora Belfiore'yi (2020, s. 387) izleyerek, "kültürel değer" kavrayışından "ekonomik değer" kavrayışına doğru köktenci bir değişim süreci olarak da değerlendirilebilmesi olasıdır. Ancak; Avrupa Birliği gündeminde kültür politikalarının, yukarıda da sözü edildiği üzere, nasıl da ekonomik kazanım adına araçsallaştırılabildiğini sorgulayabilme adına yaratıcı endüstriler ekosistemi özel bir bağlam oluşturmaktadır. O denli ki, küresel pandeminin henüz öncesinde

Avrupa Birliği içerisinde 1 milyon 200 bin kültür girişiminin yenilikçi ekonomiler içerisinde değerlendirilmesi gereken özel bir kesiti açtığı belirtilebilir. Bu doğrultuda, ekosistemin 3 milyon 800 bin çalışan ya da farklı söylendiğinde Avrupa'nın toplam istihdam potansiyelinin %3.8'inin (Avrupa Kültür İstatistikleri, 2018, s. 1) ev sahipliğini yaptığı yaratıcı endüstriler ekosisteminin öncelikli olarak yenilikçi ekonomiler içerisindeki katkısı doğrultusunda değerlendirilmesi, şartırcı olmayacaktır. Bununla birlikte, karşılaştırmalı bir siyasa analizi öncesinde küresel pandemi ve yaratıcı endüstriler ekosistemi üzerindeki yansımaları hiç değilse geniş bir perspektif içerisinde kalarak sorgulanması ve ardından tartışmanın pandemi döneminde izlenen siyasa pratiğinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine doğru genişlemesi doğru olacaktır.

KÜRESEL PANDEMİ DÖNEMİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ

Küresel pandemi döneminin, yukarıda da ele alındığı üzere, kültür politikalarının neo liberal dönemi içerisinde ve dönemin koşulları dikkate alınarak kurulan çerçevesi aslında iki önemli bileşeni gittikçe görünür kılmaktadır. O denli ki; pandemi sürecinin yıkıcı etkisine maruz kalan yaratıcı endüstriler ekosisteminin nasıl kırılabilir bir yapıyı içerdiği bir yana, neo liberal politikaların kendi içerisinde çelişkili ve tutarsız olabileceği ancak pandemi dönemi ile birlikte görünür olmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü'nün (UNESCO, 2021, s. 5), pandeminin söz konusu ekosistem içerisinde yol açtığı mali kaybın yalnızca pandeminin doğmasının üzerinden geçen sadece bir yıl içerisinde küresel ölçekteki gayri safi hasılanın %1'i düzeyindeki 750 milyar ABD Doları ulaştığını vurgulaması bu doğrultuda dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, sözü edilen ekonomik kaybın Polonya, Tayland ya da Birleşik Arap Emirlikleri gibi bir dizi ülkenin yıllık düzeydeki Gayri Safi Milli Hasıla değerinin üzerinde olması pandemi ile birlikte yaratıcı endüstriler ekosisteminin nasıl da kırılabilir bir yapıyı oluşturduğunu görünür kılmaktadır. Gerçekten de; söz konusu raporda (2021:6) yer aldığı üzere, salgının yaratıcı endüstrilerin emek bileşeni cephesinde 10 milyon işsiz ve toplam mali büyüklüğünde 750 milyar ABD Dolarına ulaşan bir yıkım bıraktığı dikkate alındığında yukarıda sözü edilen kırılabilir yapı ifadesi somut bir bağlama yerleşmektedir. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler'in 2020 yılının verilerini dikkate alarak hazırlanmış olduğu raporunun ardından salgının etkisinin derinleştiği belirtilmelidir. 2020 sonrasında da egemen siyasa eliyle salgına karşı alınan karantina, sosyal mesafenin artırılması, ülkeler arası ve hatta ülke içi seyahatlerin izne bağlanması ve çoğu kez iptal edilmesi yönündeki sözde önlemlerin yaratıcı endüstrilerin bileşenleri içerisinde olduğu gibi emek tarafında da önemli bir yıkım üzerinden değerlendirilebileceği açıktır. Küresel salgını sınırlı düzeyde bir sağlık krizini oluşturmasından daha çok, özellikle, yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki iş modelleri, örgütlenmeler, yaratıcı emek ve kullanıcıları olmak üzere geniş bir ağ üzerindeki yıkıcı ölçüdeki yansımaları bulan bir gelişme

olarak değerlendiren Dünya Fikri Haklar Örgütü'nün (WIPO, 2022, s. 5) bu doğrultudaki raporu dikkat çekmektedir. Dünya Fikri Haklar Örgütü'nün (2022, s. 10-11) COVID-19 ve yaratıcı endüstriler arasındaki ilişkileri değerlendirdiği raporunda yer aldığı üzere, salgın bir dizi açıdan köklü bir yıkıma yol açarken sektörün yeni ekonomilere dair bileşenlerinde önemli bir sermaye birikimini sağlamıştır. Örneğin 2020 yılında, pandemi geleneksel televizyon izleyici sayısında %10, geleneksel kanallarda yayınlanan reklamlarda ise %15 ila 20 büyüklüğündeki önemli bir gerilemeye yol açar ve gösterime girecek olan filmlerin %89'unun sahnelenmesini geciktirir ya da iptaline neden olurken, küresel platformlar yalnızca Hindistan'da 2019-2020 arasında %31 oranında bir gelişme göstermiştir. Akışım platformlarının yanı sıra küresel salgın döneminde bilgisayar oyunlarının da gelir ve istihdam yapılarının güçlendirdiği OECD (2020:10) eliyle gerçekleştirilen araştırmada belirlenmiştir. Örneğin, küresel salgının Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayıldığı tarih olan Mart 2020 dikkate alındığında bilgisayar oyun satışlarının bir önceki yıla göre %34 oranında ve oyunların oynanabilmesi için kullanılan donanım satışlarının ise %63 oranında arttığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, pandeminin yaratıcı endüstriler ekosisteminin bütün bileşenleri içerisinde aynı yıkıcı etkisini göstermediği yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde, son kertesinde kaçınılmaz bir yıkım üzerinden yansımaları bulmuş olmakla birlikte, salgının yaratıcı endüstriler bileşenleri içerisindeki etkisinin bileşenden bileşene doğru önemli ölçüde farklılık gösterdiği söylenmelidir. Mark Banks ve Justin O'Connor (2021, s. 3), bu doğrultuda önemli bir vurgu geliştirirler. Pandemi küresel olsa da, yerkürenin baştanbaşa homojen olmadığı belirleyen O'Connor ve Banks ile birlikte düşünüldüğünde ülkelerin de küresel salgına karşı birbirinden nitelik ve nicelik olarak değişen önlemler ile karşı koymaya çalıştığı belirtilmelidir. Bununla birlikte, Dünya Fikri Haklar Örgütü (202, s.8) raporunda yer alan iki önemli unsurun vurgulanması doğru olacaktır. Bu doğrultuda ilk unsur, yukarıda sözü edildiği üzere salgının yaratıcı endüstrilerin geniş bileşenleri içerisindeki yıkımının bileşenden bileşene doğru önemli ölçüde farklılaşması iken, ikinci unsuru ise neo liberal politikalar eliyle derinleşen küresel eşitsizliğin öne çıkmasının yanı sıra gittikçe derinleşmesinde kendisini göstermesi oluşturmaktadır. Dünya Fikri Haklar Örgütü (2022 s. 7-8) raporunda yer aldığı üzere, pandeminin derinleşmesi ve önlemler sonucunda küresel bir eşitsizlik dikkat çekmektedir. Örneğin, Arika görsel işitsel etkinlikler üzerinden elde ettiği gelirin %50'sini kaybederken aynı dönemde Afrika ülkelerine göre belirgin bir gelişmişlik farkı gösteren Avrupa'da söz konusu bileşen üzerindeki gelir kaybının ancak %10 düzeyinde olduğu görülmüştür. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Kongresi'nin (UNCTAD, 2020:5'den aktaran WIPO, 2022, s. 15) belirlediği üzere gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdeki yurttaşların %55'inin internete ve internet hizmetlerinin kullanılabilmesi için önemli olan yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerine sahip olamaması bir diğer önemli sorun olarak görülebilir. Ancak böylesi bir engelin ötesinde, her ne kadar talebe bağlı izleme ya da dinleme platformları salgının yol açtığı gelir ve izleyici kayıpları karşısında kullanılabilir

önemli bir kaynak oluştursa da akışım platformlarında pazarın doygunluğu gelişmekte ya da az gelişmiş ülkelerde salgına karşı dayanıksız bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler için söz konusu engellerin gelişmiş ülkelerde olmaması, krizin yönetişimi için yeni “yaratıcı” önlemlerin alınabilmesini olanaklı kıldığı söylenebilir. Örneğin, Kore bir devlet politikaları olarak da gördüğü yaratıcı endüstrilerine dair politikalarını, özellikle müzik ve bileşen sektörlerini, bu dönem içerisinde müzik sektöründe yer alan iki şirkete olanak tanıyarak “Beyond Live” isimli bir platformun kurulmasını sağlamıştır (WIPO, 2022, s. 13). Platform, geçmiş yıllardaki sahne etkinlikleri için geniş bir arşiv oluşturmanın ötesine geçerek örneğin AR ya da etkileşimli iletişim teknolojilerini kullanarak canlı performansların geleneksel sahne performansları ile birlikte birleştirilebilmesi ile küresel kullanıcılar için içerik oluşturmuştur.

Küresel salgın ile birlikte yalnızca yukarıda yer alan yaratıcı endüstriler bileşenlerinin değil, örneğin kitap yayıncılığı ve müzeler öncelikli olmak üzere yaratıcı ekonomilerin diğer güçlü bileşenlerinin de, gelir ve istihdam kaybı öncelikli olmak üzere, bir dizi açıdan süregiden salgından olumsuz olarak etkilendikleri belirtilmelidir. Örneğin Avrupa Yazarlar Birliği (IPA, 2020, s. 1’den aktaran WIPO, 2022, s. 17) tarafından iptal edilen fuarlar ve ertelenen yayın programları dikkate alındığında Avrupa bölgesindeki yazarların %77’sinin iptal edilen kitap fuarları ve diğer etkinliklerden mali olarak etkilendikleri ancak %90’ının dönem boyunca önemli bir gelir kaybı ile karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Örneğin OECD (2020, s. 8) eliyle gerçekleştirilen araştırmada, küresel ölçekte kitap satış gelirlerinin, 2019 yılındaki 92.8 milyar dolardan, 2021 yılında 85.9 milyar dolara doğru önemli bir gerileme göstereceği öngörülmektedir. Kitap endüstrisindeki bir diğer sorun ise yayınevleri tarafından gerçekleştirilen yayın planlamalarının küresel salgının derinleşmesi ile birlikte ertelenmesi ya da iptal edilmesidir. Yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı içerisinde müzelerin ve canlı performansların salgına özellikle kapatma dönemlerine karşı “dayanıksız” olduğu söylenmesi gereken bileşenini oluşturduğu gözlenmektedir. Müzelerin arşivlerini dijital ekosisteme aktarma yönündeki çabasına karşın, OECD (2020, s. 7), Avrupa’da kapanma dönemlerinin müzeler ve bağlı ticari gelirler oranında haftalık olarak 20.300 Euro düzeyindeki bir geliri yok ettiğini belirtir. Aynı araştırmada yer aldığı üzere Avrupa’da müze çalışanlarının %6’sının iş sözleşmelerinin yenilenmemesi proje temelli ya da süreli olarak çalışan müze çalışanlarının ise %16.1’i istihdamlarını sonraki yıllara genişleyecek ölçüde kaybetmesi aslında yeni bir kültür politikasına ihtiyaç duyulduğunu görünür kılan bir diğer gelişme olarak okunabilir.

KÜRESEL SALGIN DÖNEMİNDE KÜLTÜR VE ENDÜSTRİ POLİTİKALARI DİYALEKTİĞİNİ OKUMAK

Neo liberal politikaların hegemonyası altında, yukarıda da sözü edildiği üzere, kültür politikalarının makro yapısal koşulları içerisinde ekonomik, siyasal ve toplumsal olmak üzere daha geniş ölçekteki hedeflerin gerçekleştirilebilmesi adına araçsallaştırıldığı belirtilmişti. Ancak, neo liberalizmin art alanında yer aldığı kültür endüstrilerinden, yaratıcı endüstrilere geçiş sürecinin Christian De Beukelaer ve Thuy Tran'ın (2022,s. 2-3) işaret ettiği gibi kültürel ticaret ve kültürel kalkınma arasında ancak bir güç ve iktidar mücadelesi olarak anlamlandırılması gereken bir kesit açtığı belirtilmelidir. O denli ki, Beukelaer ve Tran'ın tartıştığı üzere, neo liberalizmin art alanında yaratıcı ekonomilerin yükselişine koşul olarak egemen siyasanın oldukça köktenci bir biçimde etkilendiği gözlenmektedir. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi ulus üstü örgütler cephesinde gözlemlendiği üzere, kültürün bu kez doğrudan ekonomik kalkınma ile güçlü bir diyalektik oluşturduğu ancak böylesi bir diyalektiğin aslında gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bir güç ve iktidar ilişkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağı belirtilmelidir. Böylesi bir kesit içerisinden bakıldığında, küresel salgın döneminde daha da bir görülür olan örnek, UNESCO'nun henüz 2005 yılında yürürlüğe giren "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi"³ ve Sözleşme'nin 18. Maddesi ile birlikte oluşturulan "Uluslararası Kültürel Çeşitlilik Fonu" ve Fonun desteklenmesi süreci içerisinden örneklendirilebilmektedir.

Sözleşme'nin nerede ise tek organı olarak, gelişmiş ülkelerin kültürel çeşitliliğin ve sürdürülebilir kültürel kalkınmanın sağlanması adına gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeleri desteklemesi amacıyla oluşturulan Fonun ne finansman ne de projeler temelinde doygun bir desteğe sahip olmadığı belirtilmelidir. Hatta Beukelaer ve Tran'ın (2022, s. 8) değerlendirdiği üzere⁴, Türkiye dışında, Sözleşme'nin tarafı olan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin, üstelik Fon Unesco'nun söz konusu bölgelerdeki sınıflandırmasına temel teşkil ettiği halde,

³ Türkiye; söz konusu Sözleşmeye, 3 Temmuz 2017 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından Sözleşmenin tarafı olunmasının onaylanmasının ardından, 27 Ağustos 2017'de Resmi Gazetede yayınlanması ve UNESCO'ya bildirilmesinin ardından taraf olunmuştur. Türkiye iç hukukundaki gelişmeler ve Sözleşme'nin iç hukuk içerisinde yer almasının ardından UNESCO tarafından 2 Şubat 2018 tarihinde Türkiye'nin sözü edilen Sözleşmeye resmen taraf olduğu Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir (telif hakları, 2022, s. 1). Bununla birlikte, Sözleşmenin Türkiye'de yaratıcı endüstriler ekosisteminin, gelişmekte olmakla beraber siyasa ekseninde yer edinmesini sağlayan anlamlı bir gelişme olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır.

⁴ 2010 ve 2019 yılları olmak üzere geçen 10 yıllık süreç içerisinde diğer bölgelerdeki desteklerin ise yine sınırlı olduğu söylenebilir. Örneğin, Tran ve Beukelaer'in tartışmasında yer aldığı üzere geçen 10 yılın ardından Afrika'nın 48, Arap Devletlerinin 5, Asya Pasifik Bölgesinin 9, Latin Amerika ve Karayipler 1, Doğu Avrupa 13, Batı Avrupa 1 düzeyinde desteklediği görülmektedir.

projeler eliyle desteklenmediği söylenmelidir. Ancak bu denli sınırlı bir proje ve finansman desteği ayrılmasının neo liberal politikalar döneminin küresel hegemonyasını kurduğu ve bölgeler arasında ancak eşitsizliği sürdürülebilir kıldığına dair bir vurgu olarak okunması doğru olacaktır. O denli ki, küresel salgın dönemi ile birlikte kültür politikalarının değil, yaratıcı endüstriler ekosisteminin önceki alt bölümler içerisinde de ele alındığı üzere endüstriyel politikalar eliyle yönetim eksenine dâhil edilmesinin salgının yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde ancak bir eşitsizlik diyalektiği olarak ele alınmasına yol açtığı söylenebilir. İlerleyen kısım içerisinde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, UNESCO üyelerinin yukarıda sözü edilen Sözleşme örneğinde görüldüğü gibi bir dayanışma kuramadığı gibi, neo liberal politikaların hegemonyası altında ülkelerin yaratıcı endüstriler ekosisteminin içsel ihtiyaçlarına yanıt verebilen bir yönetim pratiği geliştiremediği belirtilmelidir. Bununla birlikte, tartışmanın öncelikli olarak, küresel salgın boyunca UNESCO üyelerinin salgın karşısındaki önlemlerinin öncelikli olarak ele alınması ve ardından tartışmanın sözü edilen önemlerin eleştirisine doğru genişletilmesi doğru olacaktır.

Salgının derinleşmesi ve yaratıcı endüstriler ile yaratıcı emeğe doğru genişleyen bir yıkıma yol açması, örneğin krizin neredeyse ilk yılına ulaşmadan 10 milyon yaratıcı emeğin işsiz kalması, son kertesinde Unesco'nun (2020, s. 1) üye devletler için bir politika rehberi yayınlamasına doğru anlamlı bir çabayı harekete geçirdiği belirtilmelidir. Unesco'nun, Birleşmiş Milletler (2015, s. 10) eliyle 17 hedef üzerinden harekete geçirilen “Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi” ile yoğun bir bütünleşmeyi amaçlayan yeni siyasa programının, küresel salgın dönemini hedefleyerek, üye ülkeler için bir dizi öneri geliştirilmesini ve ülkeler bazında izlenen programlardaki başarıların takip edilmesini içermektedir. Aşağıdaki Tablo 2 içerisinde, Unesco eliyle süregiden salgına karşı geliştirilen önlem ve siyasa önerileri yer almaktadır.

Tablo 2: Unesco Üye Devletler İçin COVID-19 Karşısında Siyasa Önerileri

Unesco Politika Önerisi	Politika Önerisi için Politika Araçları	Seçili Ülke Uygulama Örnekleri
Kültür Profesyonelleri ve Sanatçılarına Doğrudan Destek	Sosyal yararların sağlanması Gelir kaybının telafi edilmesi Kültür üreticilerinin eserlerinin satın alınması ya da aracılık yapılması Yetenek geliştirilmesine dair çalışmalar	Doğrudan destek uygulaması, küresel salgın döneminde ülkelerin ağırlıklı olarak izledikleri bir siyasaı oluşturmuştur. Ancak, Güney Kore'nin Mart 2020'den itibaren uyguladığı üzere “istihdam sigorta fonu” uygulaması ilk eksende oldukça dikkat çekmektedir. Gelir kaybının telafi edilebilmesi için

		<p>doğrudan satın alma sürecinin ise Almanya ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin güçlü bir finans desteği sunduğu görülmektedir. Diğer iki siyasa uygulamasının ise Bulgaristan, Filipinler, Singapur, Şili, Afrika ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan ülkeler tarafından tercih edildiği belirtilmelidir.</p>
<p>Kültürel ve Yaratıcı Sektörler için Destek</p>	<p>Yardım ve ödemelerin hızlandırılması Düzenleyici yükümlülüklerden geçici muafiyetin sağlanması İş kesinti zararlarının tazmini Vergi ve harçlardan muafiyet Talebin canlandırılması Tercihli krediler Altyapı ve olanakların güçlendirilmesi</p>	<p>Unesco politika önerilerinin bu kısmı yaratıcı endüstriler ekosisteminin tam da bir endüstriyel üretim ilişkisi içerisinde ele alınmasının sonuçlarını yansıtan siyasa araçlarını oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, destek programları içerisinde özellikle Fransa'nın sinema filmlerinin doğrudan dijital aktarılmasında sunduğu destek ile Hollanda'nın karantina döneminde satılan biletlerin sonraki dönemlerde de kullanılabilmesine dair verdiği destek dikkat çekmektedir. Destekler eksenindeki ikinci önemli uygulamayı ise ülkelerin sunduğu doğrudan destekler ile İngiltere'nin uyguladığı üzere, endüstriden elde edilen vergi gelirinin %20'sinin iade edilerek talep artışı için çaba gösterilmesi oluşturmaktadır. Vergi gelirini iade eden bir diğer ülke ise Ukrayna olmuştur. Sektörler özelinde verilen mali desteklerin ise özellikle Almanya'nın "kültürü yeniden başlatmak" projesi ile dikkat çeken bir mali büyüklüğe ulaştığı, Japonya'nın ise kültür endüstrilerinin alt yapı olanaklarını güçlendirdiği söylenmelidir.</p>

<p>Kültürel ve yaratıcı endüstrilerin rekabet gücünün güçlendirilmesi</p>	<p>Katılımcı ihtiyaç değerlendirmeleri ve fizibilite çalışmaları Yeni iş modellerinin geliştirilmesi Ulusal kültürel içeriklerin güçlendirilmesi Yabancı yatırımlar için vergi teşvikleri</p>	<p>Bu siyasa araçları içerisindeki teşvikler boyunca özellikle İngiltere, İsviçre, İspanya ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerin küresel içerik akışındaki konumlanışlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi uygulamayı meydana getirdiği belirtilmelidir. Vergilerin azaltılması, yabancı film yapım şirketleri için teşvik uygulamalarının gerçekleştirilmesi, festivallerin düzenlenmesi ve özellikle İngiltere'nin gerçekleştirdiği gibi küresel salgın dönemi boyunca yeni "görev güçlerinin" oluşturulması ile ekosistem içerisinde yer alan kurum, kuruluş ve aktörlerin yakın bir işbirliği ile katılımcı bir kültürü geliştirmeyi amaçlayan projesi dikkat çekmektedir.</p>
--	---	---

Kaynak: Unesco (2020, s. 10-42)

Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri dikkate alındığında, küresel salgının etki alanını genişlettiği ve derinleştiği Mart 2020'den itibaren izlenen siyasanın aslında kendi içerisinde tutarlı ve yaratıcı endüstriler ekosistemini krizlere karşı güçlü kılmayı amaçlayan hedefleri izlediğini söyleyebilmek oldukça zorlayıcı bir değerlendirmenin ötesine geçememektedir. Ancak, Unesco'nun önerdiği siyasa araçlarının ve uygulamalarının, gerçekte, yaratıcı endüstriler ekosistemini krize karşı güçlendirmek ve kültürel çeşitlilik, çoğulculuk ve ekosistemin güçlü bileşenleri içerisinde yer alan yaratıcı emeğin dayanıklı kılınmasından çok, geçici ve sınırlı bir dizi mali yardım üzerinden neredeyse krizi "geçştirmeyi" amaçlayan bir önlemler paketine dönüştürdüğü belirtilmelidir. Bununla birlikte, bu çalışmanın yazarı tarafından egemen siyasanın söz konusu siyasa tercihinin aslında daha geniş ölçekte neo liberal politikalarının sonuçlarını yansıtan bir kesitte değerlendirilebilir. Avrupa Birliği'nin üye devletleri için önerdiği küresel salgın dönemi politikalarının tam da söz konusu neo liberalizmin hegemonyası altında Unesco'nun yukarıda özetlenen çabalarının ötesine geçemediği belirtilebilir. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Yatırım Fonu ortaklığında geliştirilen, küresel salgın döneminde 2021 yılından başlamak üzere 2027 yılına değin sürmesi hedeflenen Yaratıcı Avrupa Programı'nın yeni dönemi ile bütünleşen, "kültür ve yaratıcı sektörler için garanti olanakları" isimli yeni bir

destek paketi bu doğrultuda bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Destek paketinin (European Commission, 2022, s. 1) açılması ile 2020 yılı sonuna değin küçük ölçekli kültür üreticilerine sağlanması hedeflenen 121 milyon Euro değerindeki mali desteğin yukarıda da sözü edildiği üzere sınırlı bir mali desteğin ötesine geçemediği söylenmelidir. O denli ki, Avrupa Birliği'nin sözü edilen mali desteğinin sonraki 6 yıl içerisinde 600 milyon Euro düzeyine ulaşan bir kredi akışının meydana gelmesini hedeflemiş olması, bu doğrultuda yaratıcı endüstriler ekosistemi için hiç değilse ekosistemin bütüncül bir politika değişimi üzerinden güçlendirilmesini amaçlamadığı belirtilmelidir. Avrupa Birliği'nin küresel salgın dönemindeki bir diğer siyasası ise, ilk kez 2014 yılında uygulamaya konulan "Yaratıcı Avrupa"⁵ projesinin bu kez 2021-2027 yılına değin genişletildiği, farklı bir açıdan söylendiğinde, projenin ikinci dönemine geçildiği söylenebilir (European Parliament, 2023, s. 1). Bununla birlikte, tıpkı yukarıda da değinildiği üzere Birleşmiş Milletler'in "sürdürülebilir kalkınma" uzamı olarak yaratıcı endüstriler ekosistemine biçtiği değer gibi Avrupa Birliği'nin de Yaratıcı Avrupa programının yeni döneminde yaratıcı endüstriler ekosistemine sürdürülebilir kalkınma aracı olarak değer biçtiği belirtilmelidir. Böylesi bir kesit içinden bakıldığında önemli bir fark söz konusu sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sağlanabilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Avrupa Komisyonu (2023, s. 1) raporunda da yer aldığı üzere, ilk döneminde 1.470 milyar Euro olan bütçesinin ikinci döneminde 2.44 milyar Euro düzeyine yükseltilmesi ve ağırlıklı olarak bağımsız yapımcıların finansman olanaklarına göreli olarak daha hızlı olarak erişimini sağlamayı amaçlamaktadır. Öte yandan, 2021-2027 dönemindeki programın yalnızca Avrupa Birliği ile sınırlandırılmadığı aksine gittikçe uluslararası bir erişime sahip olmasının amaçlanması bir diğer farklılığı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, projenin bir kültür projesini mi yoksa yaratıcı endüstriler ekosistemini bir endüstri olarak değerlendiren bir endüstri politikasını mı oluşturduğu üzerinde tartışılması gereken önemli bir kesit sunmaktadır. İktisadi İşbirliği ve Gelişme Örgütü'nün (OECD, 2020, s. 40-44) pandeminin ilk yılı boyunca ülkelerin salgın karşısındaki önlemlerini ele aldığı raporunda da değerlendirdiği üzere desteklerin geniş ölçekli ve odağına kültürel kalkınmayı alan bütüncül bir siyasa değişimi olmaktan daha çok, sınırlı bir mali destek programı olarak değerlendirilmesi anlamlı olacaktır.

İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün söz konusu raporunda yer aldığı üzere, egemen siyasanın pandeminin ilk döneminde kültürel ve yaratıcı sektörler ve

⁵ İlk dönemini 2014-2020 yılları arasındaki altı yıl içerisinde gerçekleştiren "Creative Europe" projesi ağırlıklı olarak kültür ve yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde Avrupa kültürel ve dilsel çeşitliliğini korumayı, kültür üreticilerini desteklemeyi ve Birlik içerisinde sosyal uyumun gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Bununla birlikte, Birliğin kültürel uzamdaki önceki siyasalarında da gözlendiği üzere tek pazarın oluşturulmasının söz konusu politikada da izlendiği belirtilmelidir.

bileşenleri için geliştirdiği destek programlarının ana kategorileri aşağıdaki gibi tablo haline getirilebilir.

Tablo 3: Pandeminin İlk Yılında Egemen Siyasanın Yaratıcı Endüstriler Ekosistemindeki Destek Kategorileri

Egemen Siyasanın Pandeminin İlk Yılında Kültür ve Yaratıcı Endüstriler İçin Destek Kategorileri	Uygulanan Destekler
Kamu Finansman Destekleri	Kültür ve yaratıcı endüstriler için vergi olanaklarının geliştirilmesi. Sübvansiyon ve bağışların desteklenmesi. Yaratıcı endüstriler ve kültür endüstrilerindeki çalışanların gelir kaybının telafi edilmesi. Yatırım teşviklerinin verilmesi, işsizlik garanti fonlarının kurulması. Vergi ve diğer ödemelerin geciktirilmesi, yaratıcı emek için eğitim olanaklarının sağlanması ve geliştirilmesi. Yükselen dijitalleşme ve teşvik edilmesi, bilgi transferlerinin teşvik edilmesi, telif sözleşmelerinin yenilenmesi.
İstihdam Destekleri	
Ödeme Ertelemeleri ve Yönetişim Uygulamalarının Gevşetilmesi	
Yapısal Politikalar	

Kaynak : OECD (2020) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki Tablo 3'ün değerlendirilmesi ile birlikte gözlenebileceği üzere, egemen siyasanın küresel pandemi döneminde almış olduğu kararların ortak bir niteliğinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, küresel pandeminin gerçekte kültür politikaları alan yazınında erken dönemlerinden itibaren vurgulandığı gibi “tarihin ve ülkelerin verili sosyo politik koşullarının” refakatinde belirlenen bir niteliğinin (Lee vd., 2022, s. 146-147) olduğu söylenmelidir. Bu doğrultuda, ülkelerin kültür ve kültür ekosisteminin oluşturduğu geniş bileşenler ağı ile etkileşiminin gerçekte ülkelerin diğer alanlardaki politikalarına dair hiç değilse geniş bir perspektif çizdiği yönünde değerlendirilebilmesi doğru olacaktır. Lee, Chau ve Terui'nin (2022, s. 158) bu doğrultuda Güney Kore, Japonya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin pandemi dönemindeki kültür politikalarını karşılaştırmalı olarak okuduğu çalışması bu doğrultuda anlamlı bir örnek sunmaktadır. O denli ki, Lee ve arkadaşlarının belirttiği üzere, pandemi Güney Kore ve Japonya'da girişimcilik ekosisteminin kurulduğu ve kültür politikalarında kültürün değerine dair, bütüncül ve kapsayıcı bir yaklaşım değişiminin görülebildiği, yeni bir söylem değişimine yol açmıştır. Ancak böylesi bir tablonun Çin Halk Cumhuriyeti'nde tamamen aksini okumak mümkündür ki, kültürü egemen ideolojisinin yalnızca bir bileşeni olarak gören parti devleti politikaları içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin önceki egemen tavrının, üstelik vurgusunu arttıran bir baskı politikası ile birlikte, süre gittiğini belirtirler. Kültür politikalarının, yukarıda da olabildiğince geniş bir aralıktan bakarak tartışıldığı üzere, ülkelerin tarihsel, sosyal, ekonomik ve siyasal koşullarının refakatinde gerçekleştirilen bir siyasa olduğu Asya ülkelerinde olduğu kadar Avrupa ülkeleri özelinde de önemli bir tartışma bağlamı kurmuştur. Hylland ve çalışma arkadaşlarının (2022, s. 9-13) pandeminin ilk yılı içerisinde Hırvatistan, İngiltere, Almanya, Norveç, İspanya, İsveç ve İsviçre olmak üzere 7 Avrupa

ülkesinde, karşılaştırmalı kültür politikası araştırmasını gerçekleştirdiği araştırmasında da belirlediği üzere, söz konusu ülkelerin salgın koşullarında kültürel politikalarında bir yakınlaşmadan söz edilmesi olası değildir. Aksine, araştırmanın odağında yer alan ülkelerin salgın öncesi kültürel politikalarının zaten birbirine yakın olduğu ve ortak paydasının neo liberalizm üzerinden belirlendiğini belirtmek anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda ise Hylland ve çalışma arkadaşlarının (2022,s. 1) söz konusu yorumundan hareket edildiğinde, neo liberal siyasanın egemenliğinde kültür politikalarının gittikçe bir ekonomi politikasına, bir emek politikasına dönüşümünden söz edilmesi gerekir. Yaratıcı endüstrilerin yükselişi, ya da yaygın isimlendirilmesi ile söylendiğinde “yaratıcı dönüş” süreci ile birlikte kültür politikalarındaki değişimin pandemi döneminde Türkiye’yi nasıl etkilemiş olduğu ilerleyen kısımlar içerisinde tartışılacaktır.

PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ

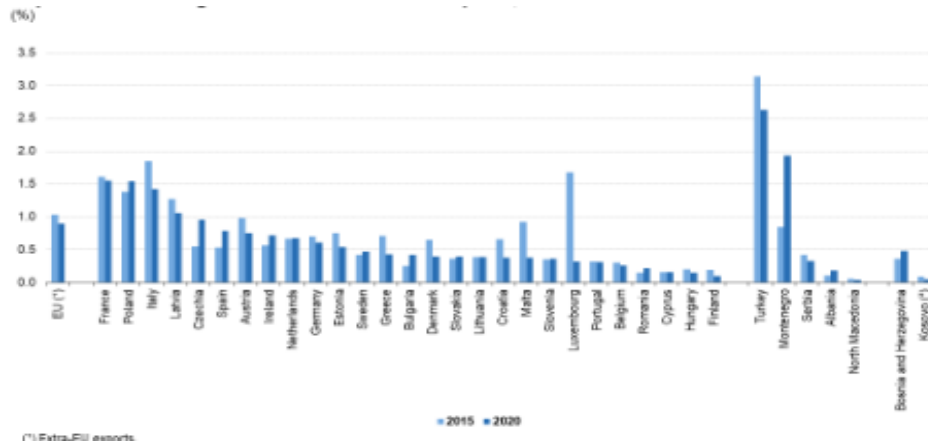
Türkiye’de COVID-19 pandemi sürecinin resmi olarak duyurulduğu 11 Mart 2020 tarihinden itibaren, bu çalışmanın yazıldığı dönemde, nerede ise üçüncü yılına girecek olan salgının diğer alanlarda da olduğu üzere; ülkenin kültür politikaları ve yaratıcı endüstriler ekosistemi ile nasıl ilişkilendiğinin sorgulanabileceği anlamlı bir kesitin açıldığı belirtilmelidir. Bununla birlikte bu alt kısım içerisinde iki kesit içerisinde kalan bir tartışmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. İlk kesit, süregiden pandemi sürecini de içerisine alan, 10. ve 11. Ulusal Kalkınma Planları içerisinde kalan bir tartışma içerisinden açılmaktadır. Alt bölümdeki tartışmanın ikinci kesitin ise, pandeminin ilk iki yılı boyunca yaratıcı endüstriler ekosistemi ve salgının ilk iki yılı içerisinde ekosistemin geniş bileşenler ağı için verilen desteklerin sorgulanması üzerinden açıldığı söylenmelidir. Ancak henüz söz konusu tartışmanın derinleştirilmesinin öncesinde; Türkiye’de, ancak ülkenin yaratıcı endüstrileri küresel ölçekte dikkat çekerken, yaratıcı endüstrilere dair bütüncül bir siyasasının olmadığı bu doğrultuda da ülke kalkınmasının önemli araçlarından birisi olarak egemen siyasa içerisinde yer edemediği belirtilmelidir. Örneğin, Türkiye’nin makro yapısal koşulları içerisinde izleyeceği siyalara dair geniş bir çerçeve çizme işlevi üstlenen Ulusal Kalkınma Planları bu doğrultuda dikkate alındığında yaratıcı endüstrilere dair oldukça sınırlı bir söylem repertuarına sahip olması ile dikkat çekmektedir. Yaratıcı endüstriler ifadesinin ilk kez, 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Ulusal Kalkınma Planı’nın (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 128) 964. Maddesinde yer aldığı düşünüldüğünde, küresel ölçekte yaratıcı endüstriler ekosistemi nerede ise yirmi yılı geride bırakırken, yukarıda sözü edilen gecikmeyi görünür kılmaktadır. Bununla birlikte, siyasa içerisinde yer alan söylemin bireysel yetenekler, yaratıcılık ve bilgi toplumu koşullarında gerçekleşen bir mesleki dönüşümü vurgulamaktan uzak olması dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda; maddeden doğrudan alıntılanıldığında, “kentsel dönüşüm projelerinde yenilikçi ve katma değer yaratan sektörleri, yaratıcı endüstriler ile yüksek

teknolojili ve çevreye duyarlı üretimi destekleyen uygulamalara öncelik verilecektir” ifadesinin bir dizi yüksek katma değerli endüstri olarak yaratıcı endüstrileri ele aldığı ancak doğrudan bir tanımlama getirmediği belirtilmelidir. Bu çalışmanın yazıldığı dönemde yürürlükte olan, 2019 ve 2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı, ya da daha geniş bir ifade ile söylendiğinde, Yüzüncü Yıl Türkiye Planı içerisinde (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 151) “yaratıcı endüstriler” söylemine yer verilmemiştir. Bununla birlikte söz konusu ulusal kalkınma planı içerisinde, kültür endüstrileri söylemi üzerinden kültür ekonomileri ve yaratıcı endüstriler ekosisteminin ihtiyaç duyduğu bir dizi kapsamlı düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, her iki ulusal kalkınma planının da bir dizi ortak amaç ve siyasa aracı üzerinden Türkiye’nin kültür mirasının korunması, yurt içi ve yurt dışındaki kültürel mirasın kayıt altına alınması ve envanterinin çıkartılması, yükseköğretim ekosistemi içerisinde kültür yönetimi çalışmalarının ve merkezlerinin geliştirilmesi, ulusal sinema müzesi ve arşivinin kurulması üzerinden bir dizi ortak hedefi oluşturduğu belirtilmelidir. On Birinci Kalkınma Planı’nda ise ağırlıklı vurgunun özellikle Planın 6365. Maddesi 2. Bendinde yer aldığı üzere yaratıcı endüstriler ekosistemi için oldukça hayati bir işleve sahip olduğunun söylenmesi gereken kültür istatistiklerinin uluslararası standartlara uygun bir biçimde geliştirilmesi ile tek bir veri tabanında toplanması dikkat çekmektedir. Planın 637. Maddesi ve alt bentlerinde ise kültür endüstrileri ve kültürel girişimlere yönelik mevcut desteklerin etki analizlerinin yapılması ile kapsayıcı, objektif ve kolay erişilebilir destek mekanizmasının geliştirilmesi hedefi ulusal kalkınma planının dikkat çeken bir diğer unsurunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmanın yazıldığı dönemde üçüncü yılına giren küresel pandemi dönemi ulusal kalkınma planlarında yer alan amaç ve hedeflerin ne denli gerçekleşebildiğine dair önemli bir son testi oluşturmaktadır.

Türkiye’de de, önceki alt kısımlar içerisinde tartışıldığı üzere, süregiden pandeminin yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı üzerine keskin bir yıkımı getirdiği açıktır. O denli ki, bu çalışmanın tam da küresel pandemi döneminin refakat ettiği bir bağlam içerisinde ve adı konmamış bir ekonomik krizin refakat ettiği pandeminin üçüncü yılında yazıldığı dikkate alındığında, süregiden krizin yıldan yıla devrettiği mirası boyunca yıkımların da görünür kılındığı bir sahanın açıldığı belirtilmelidir. Krizin ilk yılında Ebru Voyvoda ve Erinç Yeldan’ın (2020, s. 18) belirlediği üzere, ülkenin makro yapısal koşulları içerisinde, krizin ülke ekonomisine yansımalarının gayri safi yurtiçi hâsıla itibarıyla %267 oranındaki gerilemeyi oluşturacağı öngörülmektedir. Bunun gibi, istihdam %22.8 kayıp ile salgın öncesinde %14 düzeyindeki işsizliğin, salgının ardından %33 düzeyine yükseleceği böylesi bir artışın ise 11 milyonun üzerindeki işsiz sayısına ulaşacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, salgının öncesine göre salgın boyunca hane halkı harcanabilir gelirin ise %46 oranında gerileyecek olması bir diğer önemli sonucu oluşturmaktadır. Türkiye’nin ekonomik kalkınma sürecinin önemli bir bileşeni

olarak yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki ihracatının da 2015 ve 2020 yılları arasında önemli bir gerileme süreci içerisinde geçtiği görülür. Aşağıdaki Şekil 1 içerisinde, Avrupa Birliği üye ülkeleri ile Türkiye'nin yaratıcı endüstriler ekosistemine dair ihracat sürecindeki değişim yer almaktadır.

Şekil 1: 2015-2020 Yılları Arasında Türkiye'nin Yaratıcı Endüstriler Ekosistemi İhracatındaki Değişim

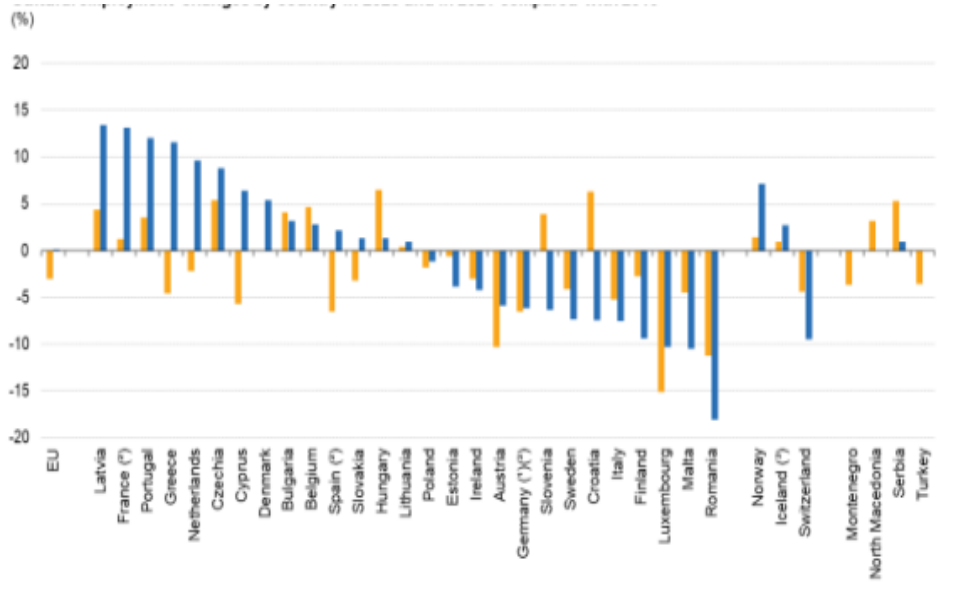

Kaynak : Eurostat (2023a, s. 5)

Türkiye'nin yaratıcı endüstriler ekosistemi üzerinden gerçekleştirdiği ihracatının, pandemi koşullarının öncesinde, toplam ihracatı içerisinde aldığı payın %3.5 düzeyinde gerçekleştiği dikkate alındığında, pandemi ile birlikte %2 seviyesine gerilediği görülen oranın, gerçekte, yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı için önemli bir dizi sorunu da görünür kıldığı söylenmelidir. Gerçekten de, yaratıcı endüstriler ihracatında Avrupa Birliği'nin %1 ortalama seviyesinin üzerindeki bir gerilemeye tanık olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, Türkiye'nin önemli bir diğer sorununun tam da pandemi süreci ile birlikte ortaya çıktığı belirtilmelidir. Yaratıcı endüstriler ve bileşenlerinin oluşturduğu ihracat gelirlerinin toplamda 3 milyar 689 milyon Euro (Eurostat, 2023, s. 8) düzeyinde gerçekleştiren Türkiye'nin; Almanya, İtalya ve Hollanda'nın ardında kalmış olmakla birlikte, Eurostat verilerine dayanarak söylendiğinde, Birliğin diğer üyeleri ile aday ülkelerinin önünde olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, ihracata konu olan kalemler temelinde bakıldığında önemli bir eşitsizliğin olduğu söylenmelidir. O denli ki, örneğin mücevherat (84.3 milyon Euro) ile el sanatları (1.5 milyon Euro) kalemlerinde, Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerinin önünde olmasına rağmen; antikalar, video oyun konsüllerinin üretimi ve kayıtlı medya ve kültür içerikleri alanında sıfır seviyesinde yer almaktadır. Bununla birlikte Türkiye örneğin sanat çalışmaları (0.3 milyon Euro), kitaplar (1.5 milyon Euro) ile müzikal aletler (0.3 milyon Euro) düzeyinde sınırlı bir yer edinmiştir.

Türkiye'nin halen süregiden salgının ilk yılında yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisindeki gelir kalemlerindeki gerilemenin son kertesinde yaratıcı emek ve bileşenlerini gittikçe derinleşen bir dizi sorunla karşı karşıya bıraktığı söylenmelidir. O denli ki; Eurostat (2023b, s. 1) verileri içerisinde bakıldığında, Avrupa Birliği üye ülkeleri içerisinde yaratıcı emeğin toplam işgücü içerisinde %3.7 düzeyinde bir orana sahip olduğu görülmektedir. Ülkeler bazında ise Romanya'nın %1.4 ile en az, Hollanda'nın ise %5.1 düzeyinde en çok olmak üzere yaratıcı emek ve bileşenleri için ev sahibi olan ülkeleri oluşturmaktadır. Ancak, pandemi dönemi ile birlikte dikkat çeken bir değişimin olduğu görülmektedir. 2019-2021 yılları olmak üzere pandeminin ilk üç yılında Avrupa Birliği ülkelerinde yaratıcı emek cephesindeki değişim 12 ülkede kültür istihdamının ve yaratıcı emeğin genişlemesi iken, 12 ülkede gerileme ve yalnızca 3 ülkede aynı kalması biçimindeki değişim dikkat çekmektedir. Aday ülke olarak Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Avrupa Birliği'nde yaratıcı emeğin pandeminin ilk üç yılı içerisindeki değişimi Şekil 2 içerisinde sunulmaktadır.

Şekil 2 : Pandeminin İlk 3 Yılında Yaratıcı Emek Cephesindeki Değişim ve Türkiye

Kaynak : Eurostat (2023a, s. 2).

Yukarıdaki şekil içerisinde de yer aldığı üzere, pandeminin ilk yılı olan 2019 yılı başlangıç olarak değerlendirildiğinde, değişimin 2020 ve 2021 yılları arasında ancak ağırlıklı olarak istihdam kaybı üzerinden okunabilecek bir kesit açılmıştır. Bu dönem içerisinde yalnızca; Latviya, Fransa, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Belçika, Macaristan ve Litvanya'da bir kültürel istihdam

pratiği olarak yaratıcı emek istihdamı yükselirken, yalnızca Slovenya ve Hırvatistan'da 2020 yılındaki düşüş 2021 yılı içerisinde yerini istihdamın yükselişine bırakmıştır. Türkiye ise, Şekil 2 içerisinde yer aldığı gibi, kültür istihdamında %5 düzeyinde bir düşüşün etkisinden, 2021 yılı içerisinde de, çıkamamıştır. Yukarıda yer alan şekil aslında bir bakıma Türkiye'nin dönem içerisinde salgına karşı almış olduğu önlemlerin etkisini de tartışılabilir bırakmıştır. Türkiye'nin salgın döneminde almış olduğu önlemler ise izleyen kısımlar içerisinde tartışılmaktadır.

PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR EKONOMİLERİ İÇERİSİNDE ALDIĞI ÖNLEMLER

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın (Sağlık Bakanlığı, 2020, s. 1) "COVID-19 Bilgilendirme Platformu" sayfasında yer aldığı üzere, Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinin eş zamanlı olarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından "pandemi" ilan edilmesi sürecini oluşturması hiç değilse dikkat çekici bir "tesadüf" olarak değerlendirilebilir. Ancak, söz konusu tarih ile birlikte Türkiye'nin de sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel eksenlerinde bir dizi zorlu unsurla karşı karşıya kaldığı belirtilmelidir. O denli ki, ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren, Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu'nun çalışmanın yazım aşamasında verilerinin güncellendiği 14-27 Kasım 2022 tarihinde 17. 042.722 vaka ve 101.492 vefat ile Türkiye'nin süregiden salgın boyunca kayda değer bir tahribata uğradığı belirtilmelidir. Bununla birlikte, önceki kısımlar içerisinde de tartışıldığı üzere yaratıcı endüstriler ekosisteminin gerek mali büyüklüğü ve gerekse toplam işgücü için sunduğu istihdam olanaklarındaki gerileme ile dikkat çektiği belirtilmelidir. Türkiye'de pandemi sürecinin refakatinde deneyimlenen yeni dönemin, en azından, Türkiye'nin kültür politikaları içerisinde yaratıcı endüstriler ekosisteminin nasıl ve hangi koşullarda yer alabileceğine dair önemli bir tartışma bağlamı oluşturduğu söylenmelidir. Ancak bu kısım içerisinde öncelikle pandemi döneminde yaratıcı endüstriler ekosistemi için desteklerin tartışılması ve ardından çalışmanın Türkiye özelinde kültür politikalarındaki bir dizi alternatif model önerisinin tartışılmasına doğru genişleyeceği belirtilmelidir. Bununla birlikte, öncelikli olarak söylenmesi gereken, bu çalışmanın yazıldığı dönemde halen süregiden pandemi karşısında Türkiye'de kamu yönetişiminin bütüncül ve sürdürülebilir bir destek sunmamış olduğudur. Zeynep Özaslan'ın⁶ (2021,s. 391) değerlendirdiği üzere; Türkiye'de "kültür ve sanat işletmelerine sunulan kamu desteğinin, dünyadaki gelişmiş ülkelerle sunulan desteklerle karşılaştırıldığında yeterli olmadığı" görülmektedir. Örneğin, İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nın (İKSŞV, 2020, s. 14-16) da belirtmiş olduğu gibi, Türkiye'de kamu yönetişiminin pandemi karşısındaki aldığı önlemler 18 Mart 2020 tarihindeki

⁶ Bununla birlikte çalışmanın bir diğer dikkate değer niteliğini ise pandemi koşulları ekseninde Türkiye'de yaratıcı endüstriler ekosistemi odağına alması oluşturmaktadır.

ekonomik istikrar kalkanı paketi ile birlikte başlamaktadır. Böylesi bir kesit içinden bakarak, ekonomik önlemler paketinin geniş kapsamlı olduğu görülmekle birlikte makro yapısal koşulları içerisinde diğer alanlar için alınan önlemler bu çalışmanın sınırlarının dışında kaldığı için tartışılmayacaktır. Kamu yönetişiminin, süregiden pandeminin ilk üç yılı için, kültür ve bileşen geniş ağını odağına alarak geliştirdiği önlemlerin ise İstanbul kültür sanat Vakfı'nın raporunda da belirtildiği üzere, kültür ve sanat alanı ile geniş bileşen ağının ihtiyacına yönelik bütüncül ve kendi içerisinde tutarlı bir desteği oluşturmadığı yönünde eleştirilmesi mümkündür. Örneğin, kültür ve sanat faaliyetleri ile otelcilik alanında faaliyet gösteren işletmelere getirilen vergi ödemeleri, kredi ödemeleri ile faiz ödemelerinin 3 ay, bu işletmelerin vermesi gereken muhtasar, prim ve SGK hizmet ödemelerinin ise 6 ay ertelenmesi ancak karantina dönemlerinde söz konusu işletmelerin kapalı kalması alınan önlemlerin de etkisini indirgemektedir. Öte yandan, benzeri bir diğer eleştirinin bu kez seyahat şirketleri üzerinden getirilebilmesinin olanaklı olduğu düşünülmektedir. A Grubu seyahat şirketlerinin müze ücretlerine %10 düzeyinde ek indirim sağlanmış olmasına rağmen, karantina dönemi içerisinde müzelerin de kapalı olduğu dikkate alınır ise yapılan desteğin işlevselliğinin hiç değilse yeniden düşünülmesi doğru olmalıdır. Bununla birlikte Türkiye'nin kültür ve sanat alanında belirgin bir dizi desteğinin vurgulanması gerekir. Kültür ve Turizm Bakanlığı eliyle gerçekleştirilen ve Bakanlığa bağlı olarak dışardan hizmet alımı biçiminde istihdam edilen üç binin üzerindeki personelin sözleşmeli statüye getirilmesi bir bakıma istihdam sürekliliğinin sağlanması adına dikkat çekmektedir. Bakanlık eliyle özel tiyatrolara da anlamlı bir teşvikin verildiği söylenmelidir. Özel tiyatrolara verilen teşviklerin kapsamının genişletilmesi, ödemelerin erkene alınmasının yanı sıra dönem içerisinde Bakanlık teşviklerinden yararlanan özel tiyatroların taahhütlerini yerine getirme şartları kaldırılarak, taahhütlerin yerine getirilememesi halinde de ödemelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda özel tiyatroların "kültür girişim belgesi" almaları ve maliyet kalemlerini önemli ölçüde etkileyen elektrik ve benzeri giderlerinde indirim sağlanması bir destek olarak düşünülmektedir. Sinema destekleri ise özellikle çocukları hedefleyerek "sinemaya gitmeyen çocuk kalmasın" projesi üzerinden desteklenmekte ve karantina dönemlerinin ardından sinema salonlarına destek olarak 2 milyon çocuğun sinemaya gitmesinin sağlanması yönünde bir destek uygulamasına gidilmiştir. Pandeminin ilk yılı içerisinde, önceki kısımlar içerisinde ele alındığı gibi yurt dışında önemli bir önlemin kültür ve sanat eserlerinin dijitalleştirilmesi ve dijital arşivlerin kurulması üzerinden açılmaktadır. Türkiye'de de pandeminin ilk iki yılı boyunca benzeri bir dijitalleştirme sürecinin TRT 2 ile Kültür ve Turizm Bakanlığı arasındaki işbirliği sonucunda opera, bale, tiyatro eserlerinin dijitalleştirilerek Bakanlık internet sitesi ile You Tube üzerinden gösterime açıldığı görülmektedir. Kütüphaneler için ise benzeri bir uygulamanın; "etkin kütüphanem evimde", "e-kitap", "konuşan kütüphane", "kütüphanem cepte" uygulamaları üzerinden eserlerin dijital ortama aktarılması ile gerçekleştirildiği belirtilmelidir.

Kütüphanelerin yanı sıra müzeler için de bu kez “sanal müze” etkinliği çerçevesinde benzeri bir dijitalleşmenin sağlandığı söylenebilir.

Pandeminin ilk iki yılında Türkiye'nin yaratıcı endüstriler ekosistemi içerisinde uyguladığı destekler içerisinde arkeoloji alanına yöneltilerek kazı çalışmalarının bütün bir yıla yayılması ile yıllık destekleme uygulamasına başlatılmasının yanı sıra ören yerleri ile kazı alanlarında istihdam edilecek arkeolog sayısının 5'e, sanat tarihçisi sayısının ise 2'ye yükseltilmesi kararlaştırılmıştır (İKSV, 2020, s. 14-16). Bununla birlikte, Türkiye'de uygulanan salgın karşısındaki önlemlerin yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağı üzerindeki etkisinin ve ihtiyaçlarını karşılama düzeylerinin ilerleyen yıllar içerisinde yeni baştan ele alınmasının doğru olacağı söylenmelidir. Bununla birlikte, süregelen pandemi döneminde kendi içerisinde tutarlı ve bütüncül nerede ise tek raporu gerçekleştiren İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın (2020, s. 16-18) raporunda yer aldığı üzere, Türkiye'de yaratıcı endüstriler bileşenleri gerek merkezi yönetim ve gerekse yerel yönetimler ile sürdürülebilir bir işbirliğinin arayışı içerisinde oldukları belirtilmelidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Küresel salgın bu çalışmanın yazıldığı dönem içerisinden bakıldığında her ne kadar devam ediyor olsa da; yaratıcı endüstriler, ekonomiler ve kamu yönetişiminin değişen sınırlarına dair gerçekten de anlamlı bir tartışma bağlamı oluşturmuştur. O denli ki, süregelen salgın bir yandan neo liberalizm ve bilgi toplumunun kesitlerinde yeni baştan inşa edilen yaratıcı endüstriler ve geniş bileşenler ağının ne denli kırılğan bir yapıya sahip olduğunu görünür kılmaktadır. Ancak hemen öte yandan, henüz giriş kısmından itibaren tartışıldığı üzere, kültür politikalarından daha çok endüstri politikaları eliyle geliştirilen bir yönetim pratiğinin yaratıcı endüstriler ekosisteminin ihtiyaçları ile uyumlu olmayan bir ekosistemin oluşturduğuna dair tartışılması gereken bir gündemi oluşturmuştur. Gerçekten de, gittikçe yalnızca sınırlı bir sağlık sorunu olmaktan çıkarak sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel kesitleri boyunca deneyimlenen bir krizin, neo liberal politikalar eliyle, üstelik kriz derinleştikçe etkisini kaybeden mali yardım paketlerinin ötesine geçemeyen önlemlerle yönetilebilmesinin sorunu bütüncül ve kendi içerisinde tutarlı politikalar eliyle çözümlenmekten uzaklaştığı belirtilmelidir. O denli ki, önceliği kültürel ifadelerin korunması ve geliştirilmesi yönündeki bir kültür politikası yaklaşımından uzaklaşarak bu doğrultuda da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dayanışma olanağına neredeyse yok sayarak ilerleyen endüstriyel politikaların ancak kısa dönemlerde etkili olabilen buna rağmen derinleşen bir krize karşı etkisiz kalan niteliği vurgulanmalıdır. Böylesi bir kesit içerisinden bakıldığında, henüz giriş kısmından itibaren tartışıldığı üzere, egemen siyasanın tercih ettiği “kültür şoku” ve “kriz içerisindeki kültür” ifadelerinin, gerçekte, ancak makro yapısal koşulları içerisinde karşı karşıya kalınan krizi ikincil kıldığı belirtilmelidir.

Küresel salgın bütün bu yönleri ile yaratıcı endüstriler ve bileşen geniş ağı içerisinde hiç değilse yeni ancak bu kez kendi içerisinde tutarlı ve bütüncül bir yönetim anlayışına dair açık bir çağrı olarak okunduğunda neo liberal politikaların yeni “mucizesi” olarak değerlendirdiği yaratıcı endüstriler ekosistemine dair anlamlı politikaların gerçekleştirilebileceği söylenmelidir. Bu çalışmanın yazarı tarafından yeni bir kültür politikası tahayyülü üzerinden okunması amaçlanan küresel salgın dönemi içerisinde tam da bu doğrultuda Türkiye için bir dizi önerinin geliştirilmesinin anlamlı olduğu söylenmelidir. Küresel ölçekteki varlığı ve ülke ekonomisi için sunduğu refah ve istihdam olanakları ile dikkat çeken Türkiye’deki yaratıcı endüstriler ekosistemi için teklif edilebilen ilk yönetim sürecini içerisinde merkezi hükümet, yerel yönetimler ve yaratıcı endüstriler ekosistemi bileşenlerinin yer aldığı ortak bir yönetim platformunun kurulması bu doğrultudaki ilk öneriyi oluşturmaktadır. Bir önceki alt bölümde tartışıldığı üzere Türkiye’de yaratıcı endüstriler ekosistemi ve bileşenlerinin, üstelik ülke ve kent ekonomileri için sunduğu refah ve istihdam olanakları dikkate alındığında, merkezi ve yerel hükümetler ile sürdürülebilir iletişim kanallarına ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir. Öte yandan, Türkiye’de yaratıcı endüstriler ekosistemin üstelik salgın döneminde dahi ülkenin ihracat potansiyeline sunduğu katkının dikkate alınması gerçekte söz konusu ekosistemin uluslararasılaşmasının önemini görünür kılmaktadır. Türkiye için söz konusu uluslararası bağlamın Türk cumhuriyetleri ile birlikte açılabilmesi belirtilebilir. Sermaye cephesinde alınabilecek bu önlemlerin yanı sıra oldukça önemli bir diğer önlemin ise yaratıcı emek tarafında alınmasının anlamlı olduğu belirtilmelidir.

Yaratıcı emeğin özellikle bilgi toplumu ile birlikte düşünüldüğünde nerede ise istihdam ilişkilerinin değişen karakteristiği içerisinde ağırlıklı bir yere sahip olduğu ve istihdam içerisinde edindiği yeri gittikçe genişletebilme potansiyeli dikkate alındığında emeğin istihdam ilişkileri içerisinde edindiği yerin bu kez yeniden, ancak alternatif bir perspektif üzerinden, değerlendirilmesinin önemli olduğu söylenmelidir. O denli ki pandemi ile birlikte gelişmiş ülkelerin tercih ettiği bir yöntem olarak “yaratıcı emek sigortası” pratiğinin Türkiye’de de geliştirilmesi hatta yeni bir dayanışma emek ilişki ağının oluşturulmasının önemli olduğu söylenmelidir. Yaratıcı emeğin ancak proje temelli istihdam edilebilen, sermaye karşısında nerede ise görünür bir güce sahip olmadığı preker bir emek biçimi olduğu dikkate alındığında yeni bir dayanışma ağının oluşturulmasının ne denli önemli olduğu belirtilmelidir. Bu doğrultuda, yaratıcı emek için yaratıcı emek sigortasının Türkiye’de de geliştirilmesinin önemli olduğu belirtilmelidir.

Küresel ölçekten bakıldığında ise salgın döngüsünün kendisini belirli aralıklarla yeniden gerçekleştirdiği ve dünya tarihinin hiç değilse bir salgın hastalıklar tarihi olarak da okunabileceği açıkken, içinden geçilen COVID-19 sürecinin ne yeni ne de son salgın olacağı söylenmelidir. Bu doğrultuda; kamu yönetimi, emek ve sermaye ilişkilerinin yeni baştan inşa edilmesi tam da yeni

salgın döngüleri içerisinde hiç değilse güvenilir uğrakların kurulmasını sağlayabilme olanağı sunmaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Makale içerisinde herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Banks, M. & O'Connor, J. (2021). A plague upon your howling: Art and culture in the viral emergency. *Cultural Trends*. 3-18.

Belfiore, E. (2020). Whose cultural value? Representation, power and creative industries. *International Journal of Cultural Policy*. 26 (3). 383-397.

Betzler, D., Loots, E., Prokupek, M., Marques, L. & Grafenauer, P. (2021). COVID-19 and the arts and cultural sectors: Investigating countries' contextual factors and early political measures. *International Journal of Cultural Policy*, 27 (6). 105-115.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *100. Yıl Türkiye Planı: On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları.

Cunningham, S. (2004). The creative industries after cultural policy: A genealogy and some possible preferred futures. *International Journal of Cultural Policy*. 7 (1). 105-115.

De Beukelaer, C. & Tran, T. (2022). between cultural trade and cultural development: Examining the first decade of UNESCO's international fund for cultural diversity. *Cultural Trends*. 1-20.

Duxbury, N., Kangas, A. & De Beukelaer, C (2017). Cultural policies for sustainable development: Four strategic paths. *International Journal of Cultural Policy*. 23 (2). 214-230.

EU (2021). Communication From The Commission: EU Guidelines for the Safe Resumption of Activities in the Cultural and Creative Sectors-COVID-19. <http://www.ec.eu>, (Erişim Tarihi: 01.09.2022).

European Commission (2022). Creative Europe's guarantee facility for the cultural and creative sectors. <http://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).

European Commission (2023). About the Creative Europe Programme. <http://culture.ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 26.04.2023).

European Parliament (2023). Establishing the creative Europe programme (2021 to 2027) and repealing regulation (EU) No 1295/2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content>, (Erişim Tarihi: 26.04.2023).

Eurostat (2020). Culture statistics: Cultural employment. <http://www.ec.europa.eu/eurostats>, (Erişim Tarihi: 12.01.2023).

Eurostat (2023a). Culture statistics: International trade in cultural goods. <http://www.ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 23.01.2023).

Eurostat (2023b). Culture statistics: Cultural employment. <http://www.ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 23.01.2023).

Fine, B. (2021). *Sosyal sermaye sosyal bilime karşı: Bin yılın eşliğinde ekonomi politik ve sosyal bilimler*. İstanbul: Yordam Yayınları.

Galloway, S. & Dunlop, S. (2007). A Critique of definitions of the cultural and creative industries in public policy. *International Journal of Cultural Policy*. 23 (1). 17-31.

Gerbaudo, P. (2022). *Büyük geri tepme: Popülizm ve pandemi sonrası politika*. Çev: Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gray, C. (2007). Commodification and inturmentality in cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*. 13 (2). 203-215.

Haugsevje, A. D. (2022). Justifying creative work: Norwegian business support and the conflicting narratives of creative industries. *Cultural Trends*. 1-15.

Hesmondhalgh, D. & Pratt, A. C. (2006). Cultural industries and cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*. 11 (1). 1-13.

Hesmondhalgh, D., Oakley, K., Lee, D. & Nisbett, M. (2015). *Culture, Economy and Politics*. New York: Palgrave MacMillan Publications.

Kültür Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü (2022). Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi İstisare ve Bilgilendirme Toplantısı Bakanlık İlgili Birimlerinin Katılımlarıyla Gerçekleştirildi. <http://www.telifhaklari.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 20.12.2022).

Hylland, O. M., Burri, Mira; G. L, Katarina; H, Christian; M. R; Oakley, K; Primorac & J; Uzelac, A (2022). Pandemic cultural policy: A comparative perspective on COVID-19 measures and their effect on cultural policies in Europe. *International Journal of Cultural Policy*. 1-20.

İKSV (2020). *Pandemi sırasında kültür sanatın birleştirici gücü ve alanın ihtiyaçları*. İstanbul: İKSV yayınları.

Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayınları.

Lee, H-K. (2020). Making creative industries policy in the real-world: Differing configurations of the culture-market-state nexu in the UK and South Korea. *International Journal of Cultural Policy*. 26 (4). 544-560.

Lee, H-K., Chau, L. K. & Terui, T. (2022). The Covid-19 crisis and critical juncture in cultural policy: A comparative analysis of cultural policy responses in South Korea, Japan and China. *International Journal of Cultural Policy*. 28 (2). 145-165.

Menger, P. M. (2010). *Cultural policies in Europe: From a state to a city-centered perspective on cultural generativity*. Tokyo: National Graduate Institute for Policy Studies Publications.

Müller, T. (2004). A view from a fossil: The new economy, creativity and consumption- two or three things I don't believe in. *International Journal of Cultural Studies*, 7 (1). 55-65.

Müller, T. & Platzer, W. H. (2020). The European Trade Union Federations within the European Polity: ETUFs and International Trade Union Activity. *Transfer*, 26 (3). 289-305.

OECD (2020). Culture shock: COVID 19 and the cultural and creative sectors. <http://www.oecd.org>, (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

Özaslan, Z. (2021). Yaratıcı ve kültürel endüstriler ve Covid 19 pandemi döneminde Türkiye'de kültür ve sanat sektörlerinin durumu. *Alternatif politika*, 13 (2). 371-408.

Pamuk, Ş. (2020). Tarihte küresel salgınlar ve iktisadi sorunları. <http://www.sarkac.org>, (Erişim Tarihi: 24.11.2022).

Sağlık Bakanlığı (2020). COVID-19 Bilgilendirme Platformu. <http://www.covid19.saglik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 25.01.2023).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022a). "İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı". <http://www.mfa.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 05.10.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022b). "Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye". <http://www.mfa.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 05.10.2022).

UNCTAD (2018). *Creative economy outlook: Trends in international trade in creative industries 2002-215. Country Profiles. 2005-2014*. Paris: United Nations Trade and Development Congress Publications.

UNESCO (2020). "Cultural and creative industries in the face of COVID 19: an economic impact outlook". <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377863>, (Erişim Tarihi: 25.11.2022).

UNESCO (2021). UNESCO and sustainable development goals. <http://www.en.unesco.org>, (Erişim Tarihi: 05.07.2022).

United Nations (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. <http://www.sdgs.un.org>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

Üstel, F. (2021). *Kültür politikasına giriş: Kavramlar, modeller, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Voyvoda, E. & Yeldan, E. (2020). *Impact of the Covid- 19 outbreak on Turkey's economy and a policy alternative for protecting labor incomes*. PERI Working Papers. Amherst, University of Massachusetts Publications.

WHO (2022). "COVID-19 Dashboard". <http://www.covid-19.who.int>, (Erişim Tarihi: 08.09.2022).

WIPO (2022). "The impact of the COVID-19 pandemic on creative industries, cultural institutions, education and research". <http://www.wipo.org>, (Erişim Tarihi: 29.11.2022).

Yenen, O. Ş, (2020). "Epidemi ve pandemi". *Pandemi ve COVID-19* içinde. O. Şadi Yenen ve Selim Baydur (Ed.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 98-129.

Zelik, R. (2022). *Sermayenin yaşayan ölüleri: Siyasi canavarlar ve yeşil bir sosyalizm üzerine*. Dilek Çınar (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 04.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 27.04.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1260274>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 708-739
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ (İKY) İÇİN “ÇEVİK” NE ANLAMA GELİYOR? İKY VE ÇEVİKLİK KAVRAMINA İLİŞKİN BİR SİSTEMATİK DERLEME ÇALIŞMASI

Merve GERÇEK*

Öz

Bu çalışmada, İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) ve çeviklik arasındaki ilişkileri konu alan kavramsal ve görgül çalışmaların derinlemesine incelenmesi ve İKY'nin çeviklik bağlamında nasıl incelendiğinin detaylı bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, çeviklik kavramını yönetim ve örgüt bağlamında ele alan, İKY politikaları/prosedürleri/süreçleri/mimarisi/uygulamalarını birlikte içeren, İngilizce ve Türkçe yazılmış, özgün araştırma veya derleme türünde, SSCI, SCI, SCI-Expanded, ESCI ve SCOPUS'ta taranan dergilerde yayınlanan makale türündeki 27 eser sistematik derleme yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, eserin yayınlandığı yıl, çalışmanın konusu, örneklemin ait olduğu veya örneklemin belirtilmediği durumlarda ilk yazarın bağlı olduğu ülke, örneklem türü, çalışmanın yöntemi ve veri toplama aracı, kullanılan çeviklik ve İKY yaklaşımları, incelenen İKY uygulamaları, çeviklik ve İKY arasındaki bağlantıyı kurabilmek için kullanılan kavramsal altyapı ve bulguların özeti açısından detaylı biçimde incelenmiştir. Sistematik derleme sonucunda elde edilen bulgulara göre yapılan araştırmalarda İKY'nin çevikliği olumlu yönde etkilediği ve İKY'nin çeviklik aracılığıyla örgütsel performansı arttırdığına ilişkin sonuçların bulunduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın, örgütlerde çevik yöntemlerin nasıl daha etkili hale gelebileceği veya İKY'nin nasıl çevik hale gelebileceği konularında farklı alanlardaki yöneticilere ve İK uzmanlarına ipuçları sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çeviklik, Çevik Yönetim, Örgütsel Çeviklik, İnsan Kaynakları Yönetimi, Çevik İKY.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gerçek, M. (2023). İnsan kaynakları yönetimi (İKY) için “çevik” ne anlama geliyor? İKY ve çeviklik kavramına ilişkin bir sistematik derleme çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 708-739.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, ORCID: 0000-0002-7076-8192, merve.gercek@kocaeli.edu.tr.

Bu çalışmada, herhangi bir hayvan veya insan katılımcıdan veri toplanmadığı için etik kurul izni alınmamıştır.

WHAT IS THE MEANING OF “AGILE” FOR HUMAN RESOURCE MANAGEMENT? A SYSTEMATIC REVIEW ON HRM AND AGILITY

Abstract

The purpose of this study is to examine both conceptual and empirical studies on the relationship between human resource management (HRM) and agility, with the aim of exploring the meaning of "agile" in the context of HRM. To achieve this objective, a systematic review method was employed, which involved the analysis of 27 original research and review articles from journals indexed in SSCI, SCI, SCI-Expanded, ESCI, and SCOPUS. These articles specifically focused on agility in management and organization, encompassing HRM policies, procedures, processes, architecture, and practices. The study findings were evaluated based on various criteria, such as publication year, research objectives, country, research methodology, data collection tools, agility approaches, HRM approaches utilized, and HRM practices investigated. Additionally, the study presented theoretical frameworks and summarized the key findings. According to the systematic review results, HRM has a positive impact on organizational agility, and HRM practices contribute to enhancing organizational performance through agility. The results of this study are expected to provide managers and HR specialists in various sectors with insights on how agile methods can become more effective in organizations or how they can make HRM agile.

Keywords: *Agility, Agile Management, Organizational Agility, Human Resource Management, Agile HRM.*

GİRİŞ

Yönetim alanında son 20 yılda yazılan hemen her araştırmada, dinamizm veya dinamik iş çevrelerinden bahsedildiği görülmektedir. Dinamizm, dış çevre koşullarındaki değişkenlik ve öngörülemezlik anlamıyla, örgütlerin geleneksel yönetim yaklaşımlarını terk ederek yeni yaklaşımlara ihtiyaç duymalarının temel nedenlerindedir. Dış çevrede yıkıcı iş modelleri ve dinamik pazarlar, farklı sosyo-demografik yapılar, dijitalleşmenin yanı sıra iç çevrede örgüt yapıları, kültür, liderlik, çalışan talepleri gibi etmenlerle yüzleşmek zorunda kalan örgütler, yeni yönelimlere ilişkin gereklilikler ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Saha vd., 2017). Bu bağlamda çeviklik; karmaşıklık ve belirsizlikle başa çıkma arayışında tüm örgütlerde dönüşüm yaratabilecek bir anlayış olarak görülmektedir (Mollet & Kaudela-Baum, 2022). Çeviklik (Agility) kavramı, 2000’li yıllarda özellikle yazılım geliştirme sektöründe, geleneksel proje yönetimi yaklaşımlarının dinamik iş çevresinin taleplerine yanıt vermede yetersiz kalmasıyla ortaya çıkan bir kavramdır (Kettunen vd., 2019). Günümüzde otomotiv, beyaz eşya, telekomünikasyon araçları gibi bir çok ürünün üretim süreçlerinde ve hizmet sektöründe de yazılımların yaygınlaşmasıyla çeviklik kavramının farklı sektörlere yayılmaya başladığı görülmektedir. Böylece örgüt bağlamında üretim, ar-ge, tedarik zinciri ve İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) alanları ile çevikliğin nasıl bütünleştirilebileceği üzerine farklı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Çeviklik, yönetim ve örgüt bağlamında örgütsel çeviklik (organizational agility), stratejik çeviklik (strategic agility), çevik üretim (agile production) ve çevik işgücü (agile workforce) gibi kavramlar çerçevesinde incelenmektedir. Bu kavramların ortak noktası, bir örgütün dış çevre değişimlerine ve müşteri taleplerine hızlı ve etkili yanıt verebilmek için takım çalışmasına dayalı esnek yapılar ile bu esnekliği ve hızı destekleyebilecek uygulamalara vurgu yapmalarıdır. Çevik anlayışın özünde esneklik, hız ve uyum sağlayabilme becerisi bulunmaktadır. Bu özellikleri kazanabilmek için örgütlerde dikey yapılara karşı yatay yapılar, kendi kendini yöneten küçük takımlar, proje temelli yönetim yaklaşımı ve otoriter liderliğe karşı uyumlu (adaptive) ve hizmetkar liderlik anlayışı yer almaktadır (Denning, 2016; 2018).

Daha önceki çalışmalar, yönetimde istikrara karşı değişim, bağlılığa karşı esneklik veya bireysel katkılara karşı takım çalışması gibi genel değişimleri vurgulamaktadır (Lewis vd., 2014). Bu değişimler, İKY'yi etkileyerek örgütün çevikliğini etkileyebilecek temel faktörlerdendir. Çevik İKY (Agile HRM), insan kaynakları (İK) uzmanları arasında örgütsel çevikliği arttırabilmek için kullanılabilir bir strateji olarak görülse de akademik yazında bu konunun gelişiminin 2020'den sonra hız kazandığını söylemek mümkündür. Çeviklik ve İKY arasındaki ilişkinin kuramsal altyapısına ilişkin çalışmalar son dönemlerde yayınlanmıştır (örn., McMackin & Heffernan, 2021). Yapılan çalışmalar İKY uygulamalarının örgütsel, stratejik, işgücü bağlamında çeviklik ile olumlu yönde ilişki içinde olduğunu vurgulamaktadır (örn. Alavi vd., 2014). Araştırmalara göre, çevik yönetim yaklaşımlarının uygulanmasındaki aksaklıklar genellikle çalışanlar arasındaki sosyal becerilerin eksikliği, sınırlı iletişim, takım üyelerinin görevleri ve gerçek yeterlilikleri arasındaki eşitsizlik ve etkisiz liderlik stilleri gibi İKY ile ilgili sorunlardan kaynaklanmaktadır (Dhir vd., 2019). Dolayısıyla çevik yönetim uygulamalarının etkili olabilmesinde İKY'nin rolünün önemli olduğu düşünülmektedir. Çeviklik ve İKY arasındaki ilişkilere yönelik farklı çalışmalar bulursa da bazı çalışmalarda Çevik İKY (Agile HRM) bazılarında ise Çeviklik için İKY (HRM for Agile) ayrımı olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki İKY'nin operasyonel düzeyde çevik hale gelmesi, ikincisi ise çevik yönetim yöntemlerinin uygulanmasına İKY'nin nasıl destek verebileceği ile ilgilidir (McMackin ve Heffernan, 2021). Çoğu yazara göre mevcut çevik yönetim yazını, çevik kuruluşların İKY ile ilgili karşılaştıkları zorluklar ve bunların nasıl üstesinden gelinebileceği hakkında bilgi eksikliğine sahiptir (örn. Ananthram & Nankervis, 2013).

İKY uygulamalarının, çevik işgücünün (agile workforce) geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Sherehiy ve Karwowski (2014), işgücü çevikliğinin örgütsel öncülleri hakkında yeterli araştırma olmadığını öne sürmüşlerdir. Harsch ve Festing (2020) ise işgücü çevikliğini geliştirme yöntemlerine odaklanan görgül çalışmaların sayıca az olduğundan bahsetmişlerdir. İşgücü çevikliği, Kaynak Temelli Yaklaşım bağlamında işgücünün

nadir, benzersiz, taklit edilemez ve biricik özellikleriyle örgütsel çevikliği arttıracığı varsayımına dayanmaktadır (Barney, 1991). Ayrıca şimdiye kadar, stratejik İKY yazını, İKY ile stratejik çeviklik arasındaki kavramsal bağlantılara odaklanmış ve İKY'nin örgütlerin stratejik olarak çevik olmasına yardımcı olmada nasıl bir rol oynadığını göstermeye çalışmıştır (Ananthram & Nankervis, 2013). Ajgaonkar vd.'ye (2022) göre mevcut yazın, İKY ve çeviklik arasındaki bağlantıyı açıklarken, örgütlerde çalışanların rolünü tam olarak ortaya koymakta başarısız kalmaktadır ve İK yöneticilerinin işgücü çevikliğini geliştirmede etkili olması için görgül araştırmalarla desteklenen bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut bilgiler ışığında, bu araştırmanın amacı, yönetim ve organizasyon bakış açısından çeviklik ve İKY yazınının nasıl kesiştiğini derinlemesine inceleyerek iki kavram arasındaki ilişkinin durumunu ortaya koyabilmektir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda benimsenen sistematik derleme yöntemi için Sistematik İncelemeler ve Meta-Analizler için Tercih Edilen Raporlama Öğeleri (PRISMA/Preferred Reporting Items for Systematic Review and Meta-Analysis; Page vd., 2021) protokolü izlenmiştir. Araştırmanın kapsamını sosyal bilimlerde derleme çalışmalarında sıkça kullanılan ve saygın bilimsel çalışmaların yer aldığı Web of Science (WoS) ve SCOPUS (Elsevier) veri tabanında yer alan eserler oluşturmaktadır. Bu veri tabanlarının seçilmesinin nedeni detaylı editoryal incelemesi, çift kör hakem sürecinden geçen nitelikli eserlerin yer aldığı uluslararası tanınırlığa sahip dergilerin tarandığı SSCI (Social Sciences Citation Index), SCI (Science Citation Index), SCI-Expanded, Emerging Citation Sources Index (ESCI) ve SCOPUS endekslerini kapsamıdır. Yapılan tarama ve elemeler sonucunda 27 kavramsal ve görgül makale araştırma kapsamına dahil edilmiş ve sistematik olarak incelenmiştir. Elde edilen veriler çalışmanın konusu, uygulamalı çalışmalarda örneklemin elde edildiği kavramsal çalışmalarda ise ilk yazarın bağlı olduğu ülke, örneklem, yöntem, veri toplama aracı, eserde benimsenen çeviklik ve İKY yaklaşımı, temel alınan kuramlar ve bulguların özetine göre incelenmiştir. Çalışmalarda farklı uygulama setlerinin incelenmiş olduğu tespit edilmiş, bu uygulamaların sıklıkları belirlenerek hangilerine en çok vurgu yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra 27 çalışmanın bulguları özetlenerek İKY'nin çeviklik ile ilişkisinin detaylı bir incelemesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın İKY ve çevikliğin nasıl bağlantılı olduğuna açıklık getirilmesine yardımcı olması beklenmektedir. Ayrıca yazında bulunan 27 çalışmanın örneklem, yöntem, veri toplama aracı, değişkenler ve kuramsal altyapı açısından incelenmesinin, gelecekte İKY ve çeviklik konusunda araştırma yapmak isteyenlere yol gösterici olması düşünülmektedir. Öte yandan bu çalışmanın, örgütlerde çevik zihin yapısının benimsenebilmesi, çevik yöntemlerin daha etkili nasıl kullanılabilirliği veya İKY'nin nasıl çevik hale getirilebileceği konularında farklı alanlardaki yöneticilere ve İK uzmanlarına ipuçları sağlayabileceği düşünülmektedir.

ÇEVİKLİK (AGILITY) KAVRAMI VE YÖNETİM YAZININDA ÇEVİKLİK

“Çevik” sözcüğü Türkçe’de “kolaylık ve çabuklukla davranan” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2022). Bu anlamıyla çevik olmak, hızlı harekete geçmeyi ifade etmektedir. Çeviklik, örgütsel bağlamda ilk olarak yalın üretim (lean production) bağlamında karşılaşılan bir kavram olmakla birlikte, günümüzde kullanım anlamı 2001 yılında yazılım geliştirme sektörü için hazırlanan “Çevik Manifesto (Agile Manifesto)”nun yayınlanmasıyla yaygınlaşmıştır (Agile Alliance, 2001). Bu manifesto, geleneksel proje yönetimi yaklaşımının (örn. Şelale Yöntemi/Waterfall Method) müşteri ihtiyaçlarına yanıt vermekte başarısız kalmaya başlamasıyla ortaya çıkan yeni bir çözüm arayışını ifade etmektedir. Çevikliğe duyulan ihtiyaç, iş çevresinde ve müşteri ihtiyaçlarında sürekli değişimlerin olduğu ve bu değişimlere ürün geliştirme aşamasında daha önce yapılan planları revize ederek yanıt verme zorunluluğundan doğmuştur. Çevik yönetim anlayışının, geleneksel yönetim anlayışına bir karşı duruş olduğu da öne sürülebilir. Bu bağlamda hazırlanan Çevik Manifesto’nun benimsemiş olduğu dört değer, süreçler yerine etkileşimler, dökümantasyon yerine anlamlı çıktılar, müşterilerle işbirliği ve planlara bağlı kalmak yerine değişime hızlı biçimde yanıt verebilmektir.

Çeviklik kavramından, çalışma ve iş kavramlarıyla birlikte çevik çalışma (agile working) ve iş/örgüt çevikliği (business/organizational agility) şeklinde özellikle COVID-19 salgını sonrasında yazında sıklıkla bahsedilir olmuştur (Roper vd., 2022). Çeviklik kavramı, yönetim alanında ilk kez 1980’lerde kullanmış, yüksek performanslı şirketlerin pazar değişikliklerine uyum sağlama yeteneği ve bürokratik örgütlerden farklı örgütlerin sahip olduğu bir özellik olarak vurgulanmıştır (Mollet ve Kaudela-Baum, 2022).

VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) olarak bilinen ve Türkçe’de Karmaşıklık, Oynaklık, Muğlaklık, Belirsizlik kelimelerinin kısaltması olan KOMB ile anılan iş çevresinin varlığı, yeni yönetim yaklaşımlarına olan ihtiyacı arttırmıştır. Sarkar’a (2016) göre KOMB dünyasında başarılı olabilmek için sağlam iş temelleri, yenilik, hızlı tepki verebilme, esneklik, değişim yönetimi, bilgi yönetimi ve tüm paydaşlarla güçlü işbirliği gerekmektedir. Çeviklik, KOMB dünyasında örgütlere başarılı olabilmeleri için anlamlı katkılar sağlayabilen bir yönetim yaklaşımı olarak görülmektedir. Günümüzde SCRUM gibi çevik yönetim çerçeveleri kullanılmaktadır. Çevik olmaktan bahsedebilmek için 2001’de yayınlanan Çevik Manifesto’nun temel ilkelerine uyulması gerektiği söylenebilir. Çevik uygulamaların ortak özellikleri arasında, küçük ve kendi kendini yöneten çapraz-fonksiyonel takımların varlığı, takım üyelerinin belirgin roller üstlenmeleri, yapılan toplantıların sık aralıklarla kısa sürelerle gerçekleşmesi, geriye yönelik değerlendirmeler yapılması ve müşteri taleplerinin değişimi durumunda anında uyum sağlanabilmesi gibi özellikler yer almaktadır. Bu bağlamda çeviklik, farklı

yöntemlerle kazanılabilir ancak herşeyden önce örgütte bir zihin seti olarak yer almalıdır (Denning, 2020).

Çeviklik yazını, “çevik iş yapma” ve “çevik olma” arasında bir ayrıma gitmektedir (Fernandez & Fernandez 2008: 16). Örgütsel bağlamda çeviklik, “işletmelerin ürün ve hizmetlerinin kalitesinden ödün vermeden, dış uyaranlara uygun maliyetli bir şekilde yanıt verme kolaylığı ve hızı” olarak tanımlanmaktadır (Ganguly vd., 2009:411). Stratejik çeviklik, “devam eden çevresel değişimlerden önce veya bunlara tepki olarak iş stratejilerini uygulamak için zamanında karar verme” olarak tanımlanmıştır (Glaister vd., 2015:1). Örgütsel çeviklik, “bir örgütün rekabet ortamında pazardaki sürekli değişimlere hızlı yanıt verme ve müşteri memnuniyetine dayalı ürün ve hizmet değeri yaratma yeteneği” olarak da tanımlanmaktadır (Qin & Nembhard, 2010:324). Örgütsel çeviklik, bir uygulamalar sistemi olarak örgütün felsefesini, değerlerini ve kültürünü kapsamaktadır (Narasimhan vd., 2006). Nejatian vd.’ye (2018:202) göre örgütsel çeviklik “bir işletmenin, öngörülen veya öngörülemeyen her türlü değişime uygun yollarla ve zamanında, hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vererek rekabetçi ve öngörülemeyen bir ortamda hayatta kalma ve gelişme yeteneği”dir. Bu tanımlamalara bakıldığında örgütsel çevikliği, örgütlere beklenen veya beklenmedik değişime zamanında uyum sağlayabilmek ve müşteri değeri yaratabilmek için hız, esneklik, uyum sağlama becerisi kazandıran bir zihin seti ve uygulamalar bütününden doğan kapasite olduğunu düşünmek mümkündür. Çevik örgütlerden bahsedebilmek için öncelikle çevik zihniyetin oluşması, çevik yöntemlerin kullanılması ve çevik bir kültürün yaratılması gerektiği düşünülmektedir (Denning, 2020). Çok yönlü bir kavram olan örgütsel çevikliğin, örgüt performansını olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Cegarra-Navarro vd., 2016).

Çevik bir örgüt, ortamdaki değişikliklere yanıt olarak kısa sürede çok çeşitli ürün ve hizmetler sunma esnekliğine sahiptir (Singh vd., 2013). İnsan sermayesi, çalışanların nadir bulunan, ikame edilemez ve taklit edilemez bilgi, beceri, deneyim, yenilikçi ve girişimci yeteneklere sahip olması durumunda örgütün sürekli rekabet avantajı kazanmasına yardımcı olmaktadır (Wright vd., 1994). Bu bağlamda örgütsel çevikliği geliştirebilmek için örgütlerin, iş gücünün yeteneklerini sürekli olarak değerlendirmesi, beceri boşluklarını belirlemesi ve yeniden beceri kazandırmaları veya var olanları geliştirmeleri gerekmektedir (Saha vd., 2017). Yakın zamanda yapılan çalışmalar, çevik iş uygulamalarının takım performansı ve örgütsel etkililik üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (Junker vd., 2022b).

İnsan etmeni, çevikliğin temel öncüllerinden kabul edilse de örgütsel bağlamdan bağımsız olarak düşünülmemelidir. Dolayısıyla çeviklik, strateji, örgüt yapısı ve işgücünün çevik olmasıyla da ilgilidir. Salmen ve Festing’e (2022) göre İKY sistemleri ve uygulamaları, bir örgütün insan kaynaklarını geliştirme

potansiyeline sahip olduğu için örgütsel çevikliğin geliştirilmesinde büyük bir etkiye sahip olabilir. Junker vd. (2022a) tarafından geliştirilen modelde, örgütsel çevikliğin SCRUM veya Kanban gibi çevik yöntemlerin uygulanmasıyla otomatik olarak ortaya çıkmadığını, örgütlerin çevikliği sağlamak için rutinlerini, iş tasarımlarını ve çalışan proaktivitesini iyileştirmeye odaklanmaları gerektiği önerilmiştir. Daha açık bir ifade ile son dönemde yapılan çalışmalar, çeviklik için İKY'nin kilit bir role sahip olduğunun sinyallerini vermektedir.

ÇEVİKLİK BAĞLAMINDA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Çeviklik bağlamında İKY'nin iki şekilde ifade edildiği görülmektedir. Öncelikle uygulamacılar tarafından kullanılan ilk kavram olan “Çeviklik için İKY (HR for Agile)”, bir örgütte çevik uygulamaları desteklemek için İKY sistemlerinin tasarımını ve uygulanmasını ifade etmektedir. İkinci kavram ise “Çevik İK (Agile HR)”, uygulayıcılar tarafından “İK için Çevik (Agile for HR)” olarak da adlandırılmaktadır. Bu kavram ise çevik ilkelerin İKY fonksiyonlarının faaliyetlerine uygulandığı bir İKY operasyonel stratejisi anlamına gelmektedir (McMackin ve Heffernan, 2021).

Çağdaş İKY'nin öncüleri olarak kabul edilen Ulrich ve Grochowski'ye (2018) göre İKY stratejileri; insan, performans, bilgi ve iş çerçevesinde değerlendirilir. Bu bağlamda İK stratejileri, örgütsel ve bireysel çevikliği desteklemek için yapılandırılabilir. Çevik dönüşümler yalnızca yönetsel konular olmayıp aynı zamanda çok sayıda İKY süreci ile etkileşim halindedir. Çünkü çevik dönüşüm, esas olarak çalışanların öğrenme, paylaşma ve bağlantı kurma ihtiyaçları etrafında bir örgüt yapısı tasarlamayı gerektirir (Tolchinsky 2015: 60). Martínez-Sanchez vd. (2019), üretim işletmeleriyle yaptıkları çalışmada çevikliğin uygulanmasının ilk olarak tedarik zincirinde başladığını ancak bunun, çalışan becerileri geliştirme, takım çalışması veya esnek yapılar gibi İKY yeteneklerini geliştirdiğini ortaya koymuşlardır. Bu çalışma aynı zamanda çeviklik için çalışanların önemini ve çevikliğin inovasyon performansına katkısını da vurgulamıştır.

Çeviklik ve İKY arasındaki bağlantıyı kuramsal temelleriyle açıklayabilmek için farklı kuramlara değinilmektedir. Bunlardan Beceri-Motivasyon-Fırsat/BMF (Abilities-Motivation-Opportunities/AMO) Modeli'ne göre İKY sistemi üç doğrultuda ilerlemektedir. Bunlar; çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmek, çalışanın motivasyonunu ve çalışma fırsatlarını arttırmaktır (Appelbaum vd., 2000). Yapılan çalışmalar yüksek performanslı çevik örgütlerin İKY mimarilerinin; yetenek, motivasyon ve fırsat artırıcı uygulamaların geniş bir kullanımını benimsediğini göstermektedir (Zavyalova vd., 2020). Dinamik Yetenekler Kuramı'na (Dynamic Capabilities Theory) göre, dinamik yetenekler bir örgütün derinlerinde yer alan, elde edilmesi veya taklit edilmesi zor ve büyük ölçüde bilgi çalışanlarına ve uzmanlara bağlı yeteneklerdir (Tece, 1997).

Bu bağlamda İKY uygulamaları ile örgüte çevik yetenekler kazandırmak mümkün görünmektedir. Ayrıca, Kaynak Temelli Yaklaşım (Resource based View) ve İşlem Maliyeti Kuramının (Cost Transaction Theory), yalnızca stratejik İKY yazınının geliştirilmesinde katkı sağlamakla kalmayıp, çeviklik araştırmalarında da faydalı olabileceği öne sürülmüştür (Danese vd., 2018). Bununla birlikte, İKY'nin çoğu zaman örgütlerde çatışan aktörlerin arasında bulunduğu ve bu nedenle çeviklik kazanılmasında önemli bir role sahip olduğunu belirten yazarlar vardır (Marchington, 2015: 176).

Çeviklik ve İKY konusunda yapılan bazı çalışmaların İKY stratejileri açısından, bazılarının ise İKY uygulamaları açısından çevikliği inceledikleri söylenebilir. Örneğin Shafer vd. (2001), belirli bir İKY stratejisinin, ilgili uygulamaların ve paylaşılan değerleri hedefleyen araçların insan kaynaklarını çevik hale getirdiğini tespit etmiştir. Doz (2020) ise stratejik çevikliğe katkıda bulunabilecek esnek iş dizaynı, proje temelli görevlendirme ve takım temelli performans değerlendirme ve ödüllendirme gibi uygulamalar önermiştir. Nijssen ve Pauwe (2012) İKY'nin örgütsel çevikliği, örgütsel öğrenme hızını arttırmak ve yüksek düzeyde uyum sağlayabilen bir örgüt yapısı tasarlamakla geliştirebileceğini öne sürmüşlerdir. Aynı zamanda İKY, çeviklik kültürünün oluşmasına katkı sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Rebentisch vd.'ye (2018) göre çevik kültürün sekiz bileşeni bulunmaktadır. Bunlar, hızlı ve takım odaklı karar verme; sürekli öğrenme ve gelişme isteği; çalışanların özerkliği ve güçlendirilmesi; destekleyici ve işbirlikçi yönetim; takım yönelimi; yoğun kişisel iletişim; açık bilgi paylaşımı ile değişim ve belirsizliklere uyum sağlayabilmedir.

Yazında çeviklik ve İKY konusunda yapılan çalışmalarda farklı yaklaşımlardan ve farklı uygulamalardan bahsedilmesi, üzerinde fikir birliğine varılmış bir kavramsal çerçevenin bulunmaması ve yapılan çalışmaların sayısının sınırlı olması, çeviklik bağlamında İKY'nin henüz gelişmekte olan bir alan olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı çeviklik ve İKY konusunda yapılmış kavramsal ve görgül çalışmaların derinlenmesine incelenerek çeviklik bağlamında İKY'nin konumuna ışık tutabilmektir. Bu çalışmanın yanıt vermesi beklenen başlıca sorular aşağıdaki gibidir:

- İKY için çeviklik ne anlama gelmektedir?
- İKY bağlamında çeviklik hangi perspektiflerden incelenmiştir?
- Çeviklik ile bağdaştırılan İKY yaklaşımları nelerdir?
- Yönetim/örgüt bağlamında çeviklik ve İKY arasındaki bağlantı hangi kuramsal temellere dayandırılmıştır?
- Örgütlerin çevik hale gelmelerinde veya çevik yöntemlerin etkili olmasında İKY'nin rolü nedir?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için araştırma yöntemi olarak sistematik derleme yöntemi benimsenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, çeviklik kavramı ve İKY uygulamaları arasındaki ilişkileri konu alan kavramsal ve görgül çalışmaları derinlemesine incelemek ve İKY'nin çeviklik bağlamında ne anlam taşıdığı konusunda detaylı bir bakış sunabilmektir. Bu amaçla sistematik derleme yöntemi benimsenmiştir. Sistematik bir derleme, herhangi bir konuyla ilgili araştırmaların durumunu tanımlamak ve değerlendirmek için belirli yöntemler kullanılarak bir konudaki kanıtların bilimsel bir sentezini yapmayı amaçlamaktadır (Karaçam, 2013). Bu çalışmada sistematik derleme yönteminin seçilmesinin nedenleri; çevikliğin farklı perspektiflere sahip olması, bu kavramı açıklayabilmek için sistematik derleme yönteminin önceki araştırmalarda da benimsenmesi, çeviklik ve İKY arasındaki ilişkileri konu alan çalışmaların sayıca az olması ve çoğu yazara göre bu alanın henüz gelişmeye devam etmesidir (Ananthram & Nankervis, 2013; Ajgaonkar vd., 2022). Örneğin, Gunasekaran (1998) çevik üretim işletmelerinde yapılan çalışmaları sistematik derleme yöntemi ile incelemiştir. Wendler (2013), çalışanların çeviklik üzerindeki rolünü incelemek için bir sistematik yazın taraması yapmıştır. Benzer şekilde Walter (2021), örgütsel çevikliği daha iyi açıklayabilmek için sistematik derleme yöntemini kullanmıştır. Ayrıca bilindiği kadarıyla çevik İKY veya çeviklik için İKY stratejilerinin durumunu belirlemek üzere geliştirilmiş belirgin bir ölçüm aracı da henüz yazında yerini almamıştır. Mevcut ölçüm araçlarının işgücü çevikliği (Muduli, 2016) veya çevik iş uygulamalarına yönelik (Junker, 2022b) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapılan görgül araştırmalarda genel olarak İKY uygulamaları veya elektronik İKY gibi kavramları belirlemeye yönelik ölçüm araçlarının bulunduğu görülmüş, bu çalışmada doğrudan "Çevik İKY"ye ilişkin bir veri toplama aracına rastlanılmamıştır.

Bu araştırmanın sistematik derleme sürecinde Sistematik İncelemeler ve Meta-Analizler için Tercih Edilen Raporlama Öğeleri (PRISMA/Preferred Reporting Items for Systematic Review and Meta-Analysis; Page vd., 2021) protokolü izlenmiştir. Bu protokol, sistematik derleme ve meta-analiz araştırmalarında bilimsel bir ana hat çizilebilmek için yazarlara yol göstermek üzere hazırlanmıştır (Karaçam, 2013). PRISMA protokolüne göre bu araştırmada sırasıyla izlenen adımlar şunlardır:

- Tanımlama - Veritabanı arama, ilk arama
- Ayırma - Tekrarlananlar elendikten sonra başlıkları ve özetleri incelenen eser sayısının belirlenmesi
- Seçim - Kriterlere uymayan kayıtların elenmesi
- Dahil Etme - Çalışmaya dahil edilenlerin belirlenmesi

Seçim Kriterleri ve Verilere Ulaşılması

Bu araştırmanın kapsamını yönetim/örgüt bağlamında çeviklik ve İKY arasındaki ilişkileri konu alan kavramsal veya uygulamalı çalışmalar oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamına dahil edilen eserler için belirlenen seçim kriterleri aşağıdaki gibidir:

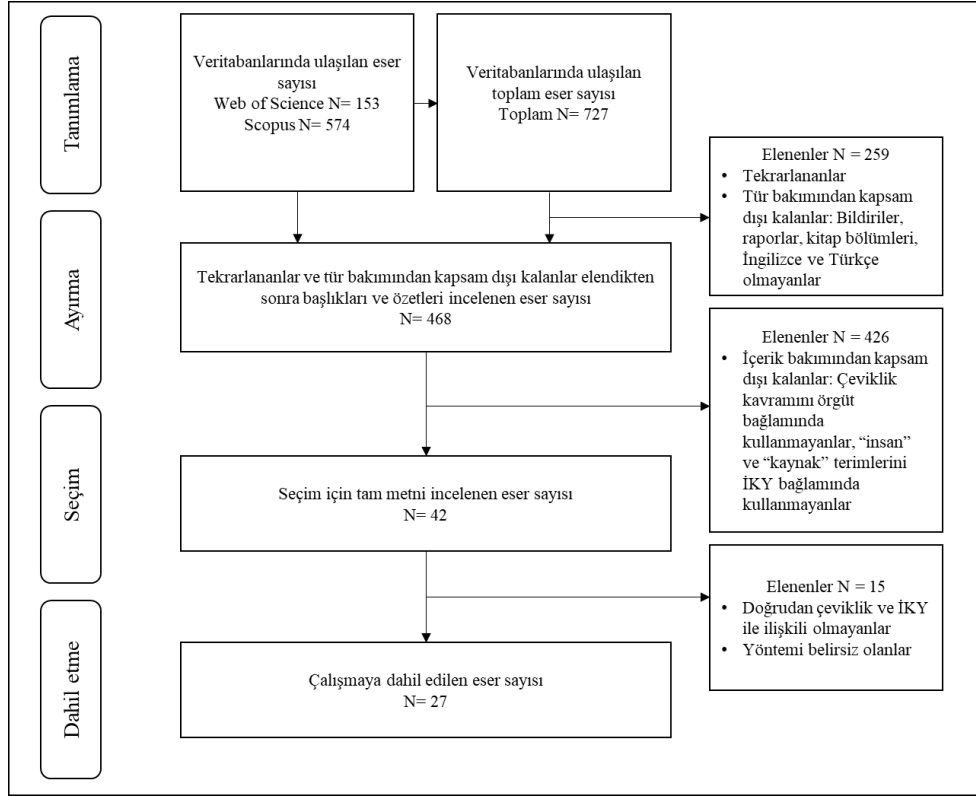
- Çeviklik kavramını yönetim ve örgüt bağlamında kullanan eserler
- İKY politikaları/prosedürleri/süreçleri/mimarisi/uygulamalarını konu alan eserler
- Bildiri, rapor, kitap bölümü hariç kavramsal veya uygulamalı özgün araştırma ve derleme makaleleri
- İngilizce ve Türkçe dilindeki eserler
- SSCI, SCI, SCI-Expanded, ESCI ve SCOPUS'ta taranan dergilerde yayınlanan eserler

Çeviklik kavramı, mühendislik, tıp, psikoloji ve benzeri disiplinlerde de kullanılan bir kavram olduğu için yönetim ve örgüt bağlamında kullanılan eserlerin araştırmaya dahil edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca yalnızca belirli veritabanlarında yer alan özgün araştırma ve derleme makalelerinin seçilmesi, eserlerin bilimsel yönetime uygunluğu ve güvenilirliği açısından belirlenmiş bir seçim kriteridir. PRISMA protokolünde ilk önce veri tabanında ilk arama gerçekleştirilmiştir. Kullanılan veri tabanı sosyal bilimlerde derleme çalışmalarında sıkça kullanılan ve saygın bilimsel çalışmaların yer aldığı Web of Science (WoS) ve SCOPUS (Elsevier) veritabanlarıdır. Bu veri tabanlarının seçilmesinin nedeni detaylı editoryal incelenmesi, çift kör hakem sürecinden geçen nitelikli eserlerin yer aldığı uluslararası tanınırlığa sahip dergilerin tarandığı SSCI (Social Sciences Citation Index), SCI (Science Citation Index), SCI-Expanded, Emerging Citation Sources Index (ESCI) ve SCOPUS endekslerini kapsamasıdır. Veritabanlarında tarama sürecinde mümkün olan en ilgili sonuçları elde edebilmek için aşağıdaki arama terimleri kullanılmıştır:

“(TI=(agil)) AND AB=(human resource*) OR (TI=(agil*)) AND AB=(hrm*) ve*

(TITLE-ABS-KEY (agil) AND TITLE-ABS-KEY (hrm*) OR (TITLE-ABS-KEY (agil*) AND TITLE-ABS-KEY ("human resource*")) ”*

Şekil 1: PRISMA Protokolü Çerçevesinde Yapılan Tarama

Yapılan ilk arama sonucunda WoS ve SCOPUS veritabanlarında ulaşılan toplam eser sayısı 727’dir. İlk arama sonucunda elde edilen çalışmalar arasından, tekrarlananlar ve tür bakımından kapsam dışı kalan bildirimler, raporlar ve kitap bölümleri elenmiştir (N=259). Daha sonraki aşamada tekrarlananlar elendikten sonra başlıkları ve özetleri incelenen eser sayısı 468 olarak belirlenmiştir. Bu eserler içinde çeviklik kavramını örgüt bağlamında kullanmayanlar, “insan” ve “kaynak” terimlerini İKY bağlamında kullanmayanlar içerik bakımından kapsam dışı kabul edilerek tam metin incelemesi için kalan eser sayısı 42’ye düşmüştür. Tam metni incelenen eserlerden 15 tanesinin doğrudan çeviklik veya İKY ile ilişkili olmayıp, yalnızca eser isminde veya özetinde bu kavramlara değinildiği ve bazılarının yöntem kısmında belirsizlikler olduğu belirlenmiştir. Böylece çalışmaya 27 eser dahil edilmiştir (Şekil 1).

BULGULAR

Sistematiik derleme çalışmasından elde edilen bulgular Tablo 1’de sunulmuştur. Elde edilen veriler çalışmanın konusu, uygulamalı çalışmalarda örneklemenin elde edildiği ülke, kavramsal çalışmalarda ise ilk yazarın bağlı olduğu ülke, örneklem, yöntem, veri toplama aracı, eserde benimsenen çeviklik ve İKY yaklaşımı, temel alınan kuramlar ve bulguların özetine göre incelenmiştir.

Tablo 1: Sistematiik Derlemeye Dahil Edilen alışmalara İlişkin zellikler

Sıra	Yazarlar	alışmanın Konusu	lke	rneklem/ Yöntem/ Veri Toplama Aracı	eviklik Yaklaşımı	İKY Yaklaşımı	İncelenen İKY Süreçleri/Uygulamaları	Kuramsal Altyapı	Bulguların zeti
1	Ajgaonkar vd. (2022)	Dinamik Yetenekler Kuramı’na dayanarak işgücü evikliğinin öncüllerinin belirlenmesi	Hindistan	N= 19, Bilgi işlem sektörü alışanı/ Nitel/ Derinlemesine görüşme	İşgücü evikliği (Workforce Agility)	Stratejik İK İKY evikliği	<ul style="list-style-type: none"> Sürekli gelişim Esneklik ve mobilite evik kültür oluşturma Müşteri odaklılık 	Dinamik Yetenekler Kuramı (Dynamic Capabilities Theory, Teece vd., 1997) Stratejik İKY (Boselie ve Paauwe, 2005)	İşgücünü evik hale getirebilmek için İK süreçleri evik hale getirilmelidir.
2	Alavi ve Aghakhani (2022)	Yeşil insan kaynakları yönetimi (YİKY) uygulamalarının yalın-çeviklik üzerindeki etkisinin belirlenmesi	İran	N=78, İK yöneticisi/ Nitel/ Anket formu	Yalın eviklik (Lean Agile/LEAGILE)	Yeşil İKY (Green HRM)	<ul style="list-style-type: none"> Yeşil dl yönetimi Yeşil eğitim ve geliştirme Yeşil performans değerlendirmesi Yeşil disiplin yönetimi Yeşil istihdam yeşil güvenlik ve sağlık yönetimi Yeşil seçim ve yeşil kariyer tasarımı 	.*	YİKY uygulamalarının yalın-evik zihniyet üzerinde önemli ve olumlu bir etkisi vardır.
3	Alipour vd. (2022)	İKY için yalın, evik, esnek ve yeşil (Lean-Agile-Resilient-Green/LARG) paradigmalarmın incelenmesi	İran	N= 102 Yöneticisi/ Nitel/ Anket formu	Yalın-evik- Esnek-Yeşil (Lean-Agile- Resilient- Green/LARG)	Yalın-Esnek-Dayanıklı- Yeşil İKY (YEDY İKY) (LARG HRM)	<ul style="list-style-type: none"> Yalın İKY evik İKY Dayanıklı İKY Yeşil İKY 	.*	YEDY, İKY’nin kurumsal örgütsel performansını önemli lde ve olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.
4	Al-Kasasbeh vd. (2016)	Elektronik İKY (E-İKY)’nin işgücü evikliği aracılığıyla	Malezya	Kavramsal alışma	İşgücü evikliği	Elektronik İKY	<ul style="list-style-type: none"> İşe alm Temin-seçim Eğitim 	.*	E-İKY uygulamalarının örgütsel performans üzerindeki etkisinde işgücü

		örgütsel performans üzerindeki etkisine yönelik model önerisi					<ul style="list-style-type: none"> Performans değerlendirme İletişim 		çevikliğinin aracı role sahip olduğu belirtilmiştir.
5	Al-Qaralleh ve Atan (2022)	Bilgi temelli İKY, iş analitiği ve çevikliğın yenilikçilik performansını üzerindeki etkisi	Fas	N= 182, Otel yöneticileri/ Nicel/ Anket formu	Örgütsel Çeviklik (Organizational Agility)	Bilgi Temelli İKY	<ul style="list-style-type: none"> İşe alım Bilgi paylaşımı Performans değerlendirme Eğitim olanakları Ödüllendirme 	Dinamik Yetenekler Kuramı (Teece vd., 1997)	Bilgi temelli İKY uygulamaları, iş analitiği ve örgütsel çeviklik yenilikçilik performansının öncülleridir.
6	Ambituoni vd. (2021)	Proje temelli örgütlerde İKY uygulamalarının stratejik çeviklik üzerindeki etkisi	İngiltere	N=32, İK yöneticileri ve kıdemli yöneticiler/ Nitel/ Yarı-yapılandırılmış görüşme	Stratejik Çeviklik (Strategic Agility)	Proje Temelli Örgütlerde İKY	<ul style="list-style-type: none"> Kariyer gelişimi Aidiyet hissi oluşturma Proje temelli performans değerlendirme Anında geribildirim Güçlendirme Tanım ve ödüllendirme Yenilikçiliği teşvik eden iş dizaynı 	Paradoks Kuramı (Paradox Theory, Keegan vd., 2019)	İKY uygulamaları veya modelleri, proje temelli örgütlerde stratejik çevikliğe ulaşılmasında karşılaşılabilecek zorlukları ortadan kaldırabilir.
7	Ananthram ve Nankervis (2013)	Stratejik çeviklikte İKY'nin stratejik iş ortağı olarak rolünün belirlenmesi	Hindistan	N = 26, Çok uluslu işletmelerdeki yöneticiler/ Nitel/ Yarı-yapılandırılmış görüşme	Stratejik Çeviklik	Stratejik İş Ortağı	<ul style="list-style-type: none"> İşe alım Elde tutma İş dizaynı Yönetici yetiştirme Ödüllendirme sistemleri Liderlik 	Stratejik İKY (Boselie ve Paauwe, 2005)	Esnek İK uygulamaları, İKY'nin stratejik iş ortağı olması, bilgi temelli İKY ve liderlik stratejik çevikliğın öncülleridir. Stratejik çeviklik örgütlere rekabet avantajı sağlamaktadır.
8	Battour vd. (2021)	İKY stratejilerinin sürdürülebilir rekabet avantajı üzerindeki etkisinde stratejik çevikliğın aracı rolünün incelenmesi	Yemen	N=227, Üretim işletmeleri çalışanları/ Nicel/ Anket formu	Stratejik Çeviklik	Stratejik İKY	<ul style="list-style-type: none"> İşe alım Eğitim ve geliştirme Kariyer planlama Performans değerlendirme Ücret İş-yaşam kalitesi 	Kaynak Temelli Yaklaşım (Resource-Based View, Barney, 1991)	İKY stratejilerinin sürdürülebilir rekabet avantajı üzerindeki etkisinde stratejik çevikliğın kısmi aracılık rolü olduğu belirlenmiştir.
9	Cunha vd. (2020)	Doğaçlama yetenekleri üzerinden stratejik çeviklik elde edilmesi	Portekiz	Kavramsal Çalışma	Stratejik Çeviklik	Paradoksal İKY (Paradoxical HRM)	<ul style="list-style-type: none"> Güçlendirme kültürü geliştirmek Takımlar için psikolojik güvenlik 	Paradoks Kuramı (Paradox Theory, Keegan vd., 2019)	Etkili doğaçlamayı geliştirebilen ve paradoks temelli İKY uygulamasına bilgi sağlayabilen İKY

							<ul style="list-style-type: none"> • ortamı oluşturmak • Psikolojik sermayeyi geliştirmek • Yakın ve uzak çevre odağı geliştirmek 		eylemlerine ilişkin önerilerde bulunulmuştur.
10	Doz (2020)	Stratejik çeviklikte İKY uygulamalarının rolünün incelenmesi	Fransa	Kavramsal Çalışma	Stratejik Çeviklik	İKY Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> • Esnek iş dizaynı • Takım temelli performans değerlendirme • Farklılıkların yönetimi • Takım temelli ödüllendirme • Çapraz-fonksiyonluluk • Uyumcu liderlik 	-*	Yazın taramasına dayalı olarak stratejik çevikliğe ulaşmada hangi İKY uygulamalarının rol oynadığı belirlenmiştir.
11	Garcia-Alcaraz vd. (2017)	İKY'nin çeviklik, esneklik ve performans üzerindeki etkisi	İspanya	N=64, Şarap üreticileri/ Nice/ Anket formu	Stratejik Çeviklik	İK Becerileri	<ul style="list-style-type: none"> • İK eğitimi • İşgücü deneyimi • İstihdam sözleşmeleri • Çok yönlü çalışanlar 	-*	İK becerilerinin ekonomik performans üzerindeki etkisinde stratejik çeviklik ve esnekliğin aracı rolü vardır.
12	Hamidianpour vd. (2016)	Elektronik İKY uygulamalarının örgütsel çeviklik üzerindeki etkilerinin incelenmesi	İran	N=315, Banka çalışanları/ Nice/ Anket formu	Örgütsel Çeviklik	Elektronik İKY	<ul style="list-style-type: none"> • İş dizaynı • İşe alm • Eğitim • Ödüllendirme 	-*	Elektronik eğitim, ödüllendirme ve performans değerlendirmenin örgütsel çevikliği olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.
13	Harsch ve Festing (2020)	Dinamik yetenek yönetimi yetenekleri ve örgütsel çeviklik arasındaki ilişkinin belirlenmesi	Almanya	N= 24, Yetenek yönetimi uzmanları/ Nite/ Yarı-yapılandırılmış görüşme	Örgütsel Çeviklik	Yetenek Yönetimi (Talent Management)	<ul style="list-style-type: none"> • Bireyselleştirilmiş yetenek yönetimi • Paternalistik yetenek yönetimi • Gelişmiş yetenek yönetimi 	Kaynak Temelli Yaklaşım (Barney, 1991) Dinamik Yetenekler Kuramı (Teece vd., 1997)	Örgütlerin farklı çeviklik gereksinimlerine yanıt verebilecek üç farklı dinamik yetenek yönetimi yeteneği türü belirlenmiştir.
14	Heidt vd. (2022)	Çevik işin evden çalışma başarısı üzerinde destekleyici İK'nın rolü	Almanya ve ABD	N= 1016, COVID-19 sürecinde evden çalışanlar/ Nice/ Anket formu	Çevik İş (Agile Work)	Destekleyici İKY (Supportive HRM)	<ul style="list-style-type: none"> • Planlama sürecine katılım • Karşılıklı güven • Eğitim • Destek • Teknik kaynakların varlığı 	Dinamik Yetenekler Kuramı (Teece vd., 1997)	Çevik iş özelliklerinin evden çalışma başarısı üzerindeki etkisinde destekleyici İKY'nin aracı etkisi vardır.
15	Heilmann vd. (2020)	KOBİ'lerde Çevik İKY	Finlandiya	N = 225, KOBİ'lerde çalışan İK uzmanı ve yöneticiler/	İşgücü Çevikliği	Çevik İKY	<ul style="list-style-type: none"> • İşe alm • İş dizaynı • Esnek çalışma saatleri 	İnsancıl Girişimcilik (Humane Entrepreneurship (HumEnt), Kim vd., 2018)	KOBİ'lerde çevikliğe katkıda bulunan İK uygulamalarının neler

				Nitel/ Yapılandırılmış görüşme			<ul style="list-style-type: none"> • İşbirliği • İşyeri refahı • Liderlik • Örgütsel gelişim • İş-aile dengesi • Çalışma ortamı 		olduğu ortaya çıkarılmıştır.
16	Khan vd. (2021)	Uluslararası şirket birleşmelerinde İKY uygulamalarının çeviklik ile ilişkisinin belirlenmesi	İngiltere	Kavramsal Çalışma	Birleşme Sonrası Çeviklik (Post-Merger Agility)	Beceri-Motivasyon- Fırsat Geliştirici İKY (AMO-Enhancing HRM)	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek performanslı iş sistemleri • Müşteri odaklı İK sistemleri • Yüksek bağlılık sistemleri • Yenilikçi İK uygulamaları 	Beceri-Motivasyon-Fırsat Modeli (BMF/AMO, Appelbaum vd., 2000)	Geçişli hafıza sistemlerinin birleşme sonrası çeviklik ve BMF geliştirici İKY uygulamaları arasındaki ilişki aracı olduğu önerilmiştir.
17	Martinez- Sanchez ve Vicente-Oliva (2022)	İK esnekliği seviyesinin ve bilgiyi özümleme kapasitesinin çevik inovasyonu nasıl destekleyebileceğinin belirlenmesi	İspanya	N = 161 çalışma/ Nicel/ Meta-analiz	Çevik İnovasyon (Agile Innovation)	İK Esnekliği (HR flexibility)	<ul style="list-style-type: none"> • Bilgi için dahili İK esnekliği • Bilgi için harici İK esnekliği 	Bilgiyi Özümleme Kapasitesi (Absorption Capacity of Knowledge, Cohen ve Levinthal, 1990) Bilgi Temelli Yaklaşım (Knowledge-Based View, Barney, 2001)	Bilgiyi özümseyebilmek için dahili ve harici İK esnekliği, ürün geliştirme süreçlerini destekler.
18	McMackin ve Hæffernan (2021)	Çevik İKY'nin kuramsal çerçevesinin belirlenmesi	İrlanda	Kavramsal Çalışma	Örgütsel Çeviklik	Stratejik İKY	<ul style="list-style-type: none"> • Çeviklik için İK (Stratejik düzey) • Çevik İK (Operasyonel düzey) 	Kaynak Temelli Yaklaşım (Barney, 1991) İşlem Maliyeti Kuramı (Transaction Cost Theory, Williamson, 1971)	Örgütsel çeviklik için örgüt stratejileri, İK stratejileri ve operasyonel İK stratejileri olmak üzere 3 aşama bulunmaktadır.
19	Menon ve Suresh (2020)	Yükseköğretimde çevikliği etkileyen etmenlerin belirlenmesi	Hindistan	Nicel/ Kapsamlı literatür taramasına dayalı yorumlayıcı yapısal modelleme (interpretive structural modeling)	Örgütsel Çeviklik	İK Stratejileri (HR Strategies)	<ul style="list-style-type: none"> • Sürekli eğitim ve geliştirme • Açık iletişim sistemleri • Kararlara katılım • Performansa dayalı ödüllendirme 	İnsan Sermayesi Kuramı (Becker, 1962; Wright vd., 1994)	İK stratejileri örgüt yapıları üzerindeki belirleyici etkisiyle değişime hazır olma, dış çevreyi algılayabilme, örgütsel öğrenme ve paydaşlarla işbirliği ile ilişkilidir.
20	Mollet ve Kaudela-Baum (2022)	Çevik örgütlerde İK yeteneklerinin incelenmesi	İsveç	N= 7, Bilgi teknolojileri işletmesi/ Nicel/ Vaka analizi	Örgütsel Çeviklik	İK Yetenekleri (HR Capabilities)	<ul style="list-style-type: none"> • Takım temelli ve değer uyumu temelli işe alm • İK koçluğu • Güçlendirme • İşletme çevikliği sağlayan işveren 	Olgunlaşma Modeli (Maturity Model, Werder & Maedche, 2018) Holakrasi Modeli (Holacracy Model, Robertson, 2015)	Önerilen kavramsal modelde çevik insan yönetimi, İK uzmanı, liderler ve çalışanların sorumluluk paylaştığı bir alandır. Çevik örgütlerde İK paylaşılmış/dağıtık (distributed) bir yapıya

							markası	sahiptir.	
							<ul style="list-style-type: none"> • Sürekli öğrenme • İş biçimlendirme • Düzlemsel olmayan kariyer yolları 		
21	Munteanu vd. (2020)	İşgücü çevikliğini arttıran İKY uygulamalarının belirlenmesi	Romanya	N= 60, İşletme/ Nicel/ Anket formu	İşgücü Çevikliği	İKY Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> • Seçici işe alım • Yetenek yönetimi • Yenilikçilik için sürekli geliştirme • Geribildirim • Liyata dayalı ödüllendirme • Kariyer olanakları • Karar almada çalışan katılımı • Güçlendirme • Özerklik 	-*	İşgücü çevikliğini arttıran uygulamalardan en sık başvurulanlar seçici işe alım ve takım çalışmasıdır.
22	Nijssen ve Pauwe (2012)	Çalkantılı zamanlarda İKY'nin örgütsel çevikliğe katkılarının incelenmesi	Hollanda	Kavramsal Çalışma	Örgütsel Çeviklik	İKY Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> • İşgücü ölçeklenebilirliği (workforce scalability) • İşgücü akışkanlığı (workforce fluidity) • Hızlı örgütsel öğrenme • Hızlı uyum sağlayabilen örgüt yapısı • İşgücü planlama • Çalışan katılımı • Bilgi paylaşımı 	Kaynak Temelli Yaklaşım (Barney, 1991) Dinamik Yetenekler Kuramı (Teece, 1997)	Örgütsel çevikliğinin geliştirilebilmesi için hangi İKY süreçlerinin katkıda bulunabileceğine ilişkin model önerilmiştir.
23	Salmen ve Festing (2022)	Çalışan çevikliği ve İKY'nin rolüne ilişkin sistematik derleme çalışması	Almanya	Sistematik Derleme	Çalışan Çevikliği (Employee Agility)	İKY Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> • Esnekliği teşvik eden İKY • Eğitim • Ödüllendirme • Geribildirim • Katılım • Güçlendirme • Sürekli gelişim • İş rotasyonu • Takım temelli çalışma • Bilgi paylaşımı 	İş Talepleri-Kaynakları Kuramı (Job Demands-Resources (JD-R) Theory, Bakker & Demerouti, 2014) Kişi-Çevre Uyumu Kuramı (Person-Environment Fit Theory, Edwards vd., 1998)	Çalışan çevikliğinin kuramsal temelleri ve yapılmış tanımları incelenmiş, etkili olabilecek İKY uygulamalarının esnekliği teşvik edici biçimde tasarlanması gerektiği öne sürülmüştür.
24	Shafer vd.	Örgütsel çevikliği	ABD	N=30, İşletme	Örgütsel Çeviklik	İK Stratejisi	<ul style="list-style-type: none"> • İşe alım 	-*	Örgütsel çevikliği

(2001)	destekleyen İK stratejisinin oluşturulması	temsilcisi/ Nitel/ Vaka analizi Yarı-yapılandırılmış görüşme					<ul style="list-style-type: none"> Eğitim Esnek görevlendirmeler Tanıma Takım temelli çalışma Sürekli gelişim İçsel ödüllendirme 360 derece geribildirim 		destekleyen İK stratejileri iş zenginleştirme, temel değerleri sağlamlaştırma ve kişisel gelişimi teşvik etme olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. İK stratejileri ve uygulamalarının işgücüne çevik özellikler kazandırarak davranışsal çıktılara yol açacağı önerilmiştir.
25	Subramanian ve Suresh (2022)	Çevik İKY uygulamaları için kavramsal çerçeve önerisi	Hindistan	N= 1 perakende işletmesi/ Nitel/ Çok düzeyli bulanık yaklaşım (multi-grade fuzzy approach)	Örgütsel Çeviklik	Çevik İKY	<ul style="list-style-type: none"> Yetenek yönetimi Eğitim ve geliştirme Performans yönetimi Ödüllendirme İK yazılımı ve veri analitiği Örgüt kültürü ve liderlik 	-*	Vaka analizinde ele alınan işletme için İKY uygulamaları, İK araçları ve öğrenme kültürü oluşturma önerileri sunulmuştur.
26	Tripathi ve Dhir (2022)	İK geliştirme uygulamalarının öğrenme çevikliği ve örgütsel yenilikçilik üzerindeki etkilerinin incelenmesi	Hindistan	N= 413, Yöneticiler/ Nitel/ Anket formu	Öğrenme Çevikliği (Learning Agility)	İK Geliştirme Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> Eğitim Kariyer geliştirme Performans yönetimi 	Sosyal Değişim Kuramı (Social Exchange Theory, Blau, 1964)	İK geliştirme uygulamalarını öğrenme çevikliği ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir.
27	Zavyalova vd., (2020)	Çevik ve geleneksel proje yönetimi yaklaşımlarında İKY mimarilerinin kıyaslanması	Rusya	N=154, İK uzmanları ve hat yöneticileri Nitel/ Anket Formu	Çevik Proje Yönetimi (Agile Project Management)	İKY Mimarisi (HRM Architecture)	<ul style="list-style-type: none"> Beceri geliştiren İKY uygulamaları Motivasyon artırıcı İKY uygulamaları Fırsatları artıran İKY uygulamaları 	Kaynak Temelli Yaklaşım (Barney, 1991) Beceri-Motivasyon-Fırsat Modeli (BMF/AMO, Appelbaum vd., 2000)	Bulgular, yüksek performanslı çevik örgütlerin İKY mimarilerinin, yetenek, motivasyon ve fırsat artırıcı uygulamaların geniş bir kullanımının benimsediğini göstermektedir.

Notlar: * Belirli bir kuramdan bahsedilmemiştir.

-Görgül çalışmalarda örneklemin elde edildiği ülke, kavramsal çalışmalarda ilk yazarın bağlı olduğu ülke esas alınmıştır.

-Kavramların İngilizce karşılıkları, okuyucuya yardımcı olması için Türkçe karşılıklarının yanında verilmiştir.

-Çalışmalar yazar ismine göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Yıl, Ülke, Örneklem ve Yönteme İlişkin Bulgular

Sistemik derleme sonucunda 27 eserin 2012-2022 yılları arasında yayınlanmış olduğu ve en fazla eserin (n=9) 2022 yılında yayınlandığı belirlenmiştir. Ayrıca 4 eser 2021, 7 eser ise 2020 yılına aittir. Ülkeler açısından Almanya (n=3), ABD (n=1), Fas (N=1), Finlandiya (n=1), Fransa (n=1), Hindistan (n=5), Hollanda (n=1), İngiltere (n=2), İran (n=3), İrlanda (n=1), İspanya (n=2), İsveç (n=1), Malezya (n=1), Portekiz (n=1), Romanya (n=1), Rusya (1) ve Yemen'e (n=1) ait çalışmalar olduğu belirlenmiştir. En çok çalışmanın Hindistan ve İran'da yapıldığı görülmüştür. Eserler araştırma yöntemi açısından incelendiğinde 6 eserin kavramsal, 21 eserin ise görgül eserler olduğu belirlenmiştir. 21 görgül eserin 7 tanesi nitel, 14 tanesi ise nicel araştırma yöntemini benimsemiştir. Örneklem türü açısından yapılan incelemede nitel araştırmalarda üç eserde, nicel araştırmalarda ise 5 eserde yönetsel kademedeki bireylerden veri toplandığı belirlenmiştir.

Çeviklik Yaklaşımları, İKY Yaklaşımları ve İKY Uygulamalarına İlişkin Bulgular

Tablo 1'e bakıldığında yapılan çalışmalarda çeviklik kavramına farklı perspektiflerden bakılmış olduğu görülmektedir. Örgütsel çeviklik (n=9), stratejik çeviklik (n=6) ve işgücü çevikliği (n=4) en sık kullanılan üç çeviklik türüdür. İKY açısından bakıldığında ise farklı yaklaşımların ele alındığı göze çarpmaktadır. Eserlerde karşılaşılan İKY yaklaşımları arasında Beceri-Motivasyon-Fırsat Geliştirici İKY (n=1), Bilgi Temelli İKY (n=1), Çevik İKY (n=2), Destekleyici İKY (n=2), Elektronik İKY (n=2), İK Becerileri (n=1), İK Esnekliği (n=1), İK Geliştirme (n=1), İK Stratejileri (n=2), İK Yetenekleri (n=1), İKY Mimarisi (n=1), Paradoksal İKY (n=1), Proje Temelli Örgütlerde İKY (n=1), Stratejik İKY (n=3), Yalın-Esnek-Dayanıklı-Yeşil İKY (n=1), Yeşil İKY (n=1) bulunduğu belirlenmiştir. Genel olarak İKY uygulamalarını ele alan ve herhangi başka bir kavramla ilişkilendirmeyen 4 çalışma olduğu görülmüştür.

Tablo 1'de her bir eserde bahsedilen İKY uygulamalarına yer verilmiştir. Bu uygulamaların İKY işlevleri bağlamında gruplandırılmış ve özetlenmiş hali Tablo 2'de görülmektedir. İşe alım işlevi kapsamında takım üyelerinin görüşünü alma, çevik yetkinliklerin işletmeye çekilmesi ve seçilmesi, çevikliği destekleyen işveren markası oluşturulması yer almaktadır. Eğitim ve geliştirme işlevi için gelecekteki bilgi ve becerilere ilişkin eğitimler, iş rotasyonu, çevik teknikler ve dijital araçlara ilişkin eğitimler, sürekli eğitim ve geliştirme bulunmaktadır. Kariyer yönetimi işlevinde çevik yetkinlikler çerçevesinde işletmeye çekme, seçme ve elde tutmaya ilişkin geniş kapsamlı bir yetenek yönetimi, koçluk ve dikey olmayan kariyer yolları vardır. Performans ve ödül yönetiminde çevik yetkinlikler çerçevesinde takım temelli hedef belirleme, değerlendirme ve ödüllendirme bulunmaktadır. İKY işlevlerine ek olarak çevik örgütlerde İK analitiği, Elektronik İKY, örgüt kültürü ve liderlik konularına da değinilmiştir.

Tablo 2: İKY Uygulamalarına İlişkin Bulgular

İKY İşlevi	Çeviklik Bağlamında Önerilen Uygulamalar
İşe Alım	İşe alımda takım üyelerinin görüşünü alma (Mollet & Kaudela-Baum, 2022) Krizlerde dayanıklı, öz-denetim sahibi, gelişime açık, çapraz-fonksiyonel becerilere sahip, takımın parçası olabilen, kaynak bulabilen, değişime tolerans gösterebilen yeteneklerin işletmeye çekilmesi ve seçilmesi (Doz, 2020; Mollet & Kaudela-Baum, 2022) Çevikliği destekleyen işveren markası oluşturma (Mollet & Kaudela-Baum, 2022)
Eğitim ve Geliştirme	Gelecekte ihtiyaç duyulabilecek bilgi ve becerilere yönelik eğitimler verilmesi Dijital araçlar, teknolojiler ve tekniklere yönelik eğitimler verilmesi (Heilmann vd., 2020) İş rotasyonu (farklı proje grupları arasında) (Salmen & Festing, 2022) Çalışanlara çevik yöntemlerin öğretilmesi (örn. Kanban, SCRUM, vb. (Subramanian & Suresh, 2022) İşgücü esnekliği/mobilitesi (Ajgaonkar vd., 2022) Sürekli eğitim ve geliştirme (Menon & Suresh, 2020) Hızlı öğrenmeyi teşvik etme (Nijssen & Paauwe, 2012)
Kariyer Yönetimi	Gelişmiş yetenek yönetimi (Harsh & Festing, 2020) Koçluk (Mollet & Kaudela-Baum, 2022) Dikey olmayan kariyer yolları (Mollet & Kaudela-Baum, 2022)
Performans ve Ödül Yönetimi	Takım temelli hedef belirleme (Doz, 2020) Takım temelli performans değerlendirme (Doz, 2020; Subramanian & Suresh, 2022) Kısa ve düzenli aralıklarla birden çok kaynaktan geri-bildirim alma (Subramanian & Suresh, 2022) Çevik yetkinlikleri ödüllendirme (dayanıklılık, değişime tolerans, esneklik vb.) (Subramanian & Suresh, 2022) 360 derece geribildirim (Shafer vd., 2001)
İK Analitiği ve Elektronik İKY	İK yazılımları ile işgücü istatistiklerinin yapılması (Subramanian & Suresh, 2022) İKY uygulamalarını elektronik temelde bütünleştirme (Al-Kasasbeh vd., 2016)
Örgüt Kültürü ve Liderlik	Yenilik odaklı, esnek iş dizaynı (Ambituuni vd., 2021; Doz, 2020) Güçlendirme kültürü (Cuhna vd., 2020) Psikolojik güvenlik ortamı (Cunha vd., 2020) İş-aile dengesi (Heilmann vd., 2020) Açık iletişim (Menon & Suresh, 2020) Çalışan katılımı (Menon & Suresh, 2020; Munteanu vd., 2020) Salmen & Festing, 2022) Uyumcu liderlik (adaptive leadership) (Doz, 2020)

Kuramsal Altyapıya İlişkin Bulgular

Yapılan incelemede çeviklik ve İKY arasındaki ilişkileri incelerken en fazla değinilen kuramın Dinamik Yetenekler Kuramı (Dynamic Capabilities Theory, Teece vd., 1997) (n=5) ve Kaynak Temelli Yaklaşım (Resource-Based View, Barney, 1991) (n=5) olduğu belirlenmiştir. Diğer kuramların kullanım sıklıkları Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Eserlerde Kullanılan Kuramlar, Varsayımları ve Sıklıkları

Kuram	Varsayım	Kullanım Sıklığı
Dinamik Yetenekler Kuramı (Dynamic Capabilities Theory, Teece vd., 1997)	Dinamik yetenekler bir örgütün derinlerinde yer alan, elde etmesi veya taklit edilmesi zor ve büyük ölçüde bilgi çalışanlarına ve uzmanlara bağlı niteliklerdir.	5
Kaynak Temelli Yaklaşım (Resource-Based View, Barney, 1991)	Bir işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için kullanabileceği değerli, nadir, taklit edilemez ve ikame edilemez stratejik kaynaklar olduğunu varsayar.	5
Beceri-Motivasyon-Fırsat Modeli (BMF/AMO, Appelbaum vd., 2000)	İKY sistemleri çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirme, motivasyonlarını ve çalışma fırsatlarını arttırmak üzere üç ana amaca yönelik faaliyetler içerir.	2
Paradoks Kuramı (Paradox Theory, Keegan vd., 2019)	Farklı taleplerin gerginliklere neden olduğu ve aktörlerin bu gerginlikleri çözmek yerine yönetmeye çalışmasını öne sürer.	2
Stratejik İKY (Strategic HRM, Boselie & Paauwe, 2005)	Uzun dönemli işletme hedeflerine katkıda bulunabilecek şekilde İKY uygulamalarının tasarlanmasını ifade eder.	2
İşlem Maliyeti Kuramı (Transaction Cost Theory, Williamson, 1971)	Bir işletmenin örgütteki maliyetleri asgari düzeye indireyecek şekilde işlemlerini yapılandıracağını varsayar.	1
Bilgi Temelli Yaklaşım (Knowledge-Based View, Barney, 2001)	Bir işletmenin bilgiyi kullanımı, değer yaratma sürecine etki edeceğini öne sürer.	1
Bilgiyi Özümseme Kapasitesi (Absorption Capacity of Knowledge, Cohen & Levinthal, 1990)	Bir işletmenin yeni ve dış bilginin değerini tanıma, özümseme ve ekonomik amaçlara uygulama yeteneğidir.	1
Holakrasi Modeli (Holacracy Model, Robertson, 2015; Mollet & Kaudela-Baum, 2022)	Bireysel çalışanlardan ziyade iletişim ve karar alma sistemlerini etkileyerek öz-yönetimi (self-management) desteklemeye yönelik çağdaş bir yönetim modelidir.	1
İnsan Sermayesi Kuramı (Human Capital Theory, Becker, 1962; Wright vd., 1994)	Bireysel çalışanların, eğitim ve öğretim yoluyla geliştirebilecekleri bir dizi beceri veya yeteneğe sahip olduğunu öne sürer.	1
İnsancıl Girişimcilik (Humane Entrepreneurship (HumEnt), Kim vd., 2018)	Girişimcilik, liderlik ve İKY'nin değer odaklı ve sürdürülebilir bir bileşimini oluşturarak istihdam yaratma ve toplumsal refahı arttırmayı öngörür.	1
İş Talepleri-Kaynakları Kuramı (Job Demands-Resources (JD-R) Theory, Bakker & Demerouti, 2014)	İş talepleri yüksek ve iş kaynakları düşük olduğunda, stres ve tükenmişliğin arttığını varsaymaktadır.	1
Kişi-Çevre Uyumu Kuramı (Person-Environment Fit Theory, Edwards vd., 1998)	İnsanların, çevrelerine uyma ve kendi özelliklerine uygun ortamlar arama konusunda doğuştan bir ihtiyaç duyduklarını öne sürer.	1
Olgunlaşma Modeli (Maturity Model, Werder & Maedche, 2018)	Çevikliğe ulaşmada başlangıç, dönüşüm ve olgunlaşma olmak üzere üç aşama bulunmaktadır.	1
Sosyal Değişim Kuramı (Social Exchange Theory, Blau, 1964)	İnsanların bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir ilişkinin ya da eylemin bedellerini ve ödülleri ölçerek ve nihayetinde ödülleri maksimize etmeye çalışarak kararlar verdiklerini varsayar.	1

Araştırma Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Sistematiik derleme sonucunda araştırmaya dahil edilen kavramsal ve görgül tüm çalışmalarda çeviklik ve İKY arasında olumlu ilişkiler bulunduğu belirlenmiştir. Ancak bu eserlerin tümünde dikkat çeken bir nokta, hem çeviklik kavramına hem de İKY'ye farklı şekilde yaklaşılmış olmasıdır. Örneğin, Ajgaonkar vd. (2022) işgücünü çevik hale getirebilmek için İKY süreçlerinin çevik hale getirilmesini öne sürmüştür. Ambituuni vd. (2021) ise İKY uygulamaları veya modellerinin, proje temelli örgütlerde stratejik çevikliğe ulaşılmasında karşılaşılacak zorlukları ortadan kaldıracabileceğini öngörmüşlerdir. Bu bakımdan yazarlar, proje temelli İKY yaklaşımını benimsemiş ve stratejik çevikliğe odaklanmışlardır. Cunha vd. (2020) Paradoksal İKY yaklaşımını çerçevesinden örgütlerin doğaçlama yeteneği kazanabileceğini ve stratejik çeviklik elde edebileceğini ortaya koymuştur. Paradoksal İKY, "istihdam ilişkisi bağlamında insanın yönetiminde sürekli olarak ikilik ve gerginliklerle karşı karşıya kalan bir fonksiyon olarak İKY"yi ifade etmektedir (Aust vd., 2015:198). Garcia-Alcaraz vd. (2017) İKY uygulamalarının örgüt performansını olumlu yönde etkilediğini ve bu ilişkide stratejik çevikliğin aracı role sahip olduğunu bildirmişlerdir. Bu bağlamda incelenen çalışmaların bulguları, İKY uygulamalarının farklı perspektiflerden de olsa örgütsel çeviklik ve stratejik çeviklik üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğunu destekler niteliktedir. Khan vd.'nin (2021) çalışması İKY uygulamalarının özellikle şirket birleşmelerinden sonra oluşan çevikliğe destek olabileceğini göstermiştir. İşgücü çevikliğine odaklanan çalışmalar, İKY uygulamalarının çalışanları daha çevik hale getirebileceğini öne sürmüştür (Al-Kasasbeh vd., 2016; Shafer vd., 2001).

Bazı çalışmaların yeni İKY yönelimlerine ilişkin önerileri bulunduğu görülmüştür. Alipour vd. (2022) Yalın İKY, Çevik İKY, Dayanıklı İKY ve Yeşil İKY'nin çeviklik ile ilişkilerini incelemişlerdir. Martinez-Sanchez ve Vicente-Oliva (2022), çevikliğe katkıda bulunabilecek bilgi için dahili ve harici İK esnekliğinden bahsetmişlerdir. Zavyalova vd. (2020) ise BMF modeli çerçevesinde beceri geliştiren, motivasyon arttıran ve fırsat arttıran İKY olmak üzere İKY uygulamalarını üç kategoride ele almışlardır. İncelenen eserlerin tümünde farklı çeviklik yaklaşımları ele alınsa da İKY ile olumlu ilişkilere sahip olduğu sonucuna varıldığı görülmüştür.

SONUÇ VE TARTIşMA

Bu çalışmada, çeviklik ve İKY arasındaki ilişkileri konu alan kavramsal ve görgül çalışmaların derinlemesine incelenmesi ve İKY'nin çeviklik bağlamında nasıl ele alındığına detaylı bir bakış atabilmek amaçlanmıştır. Bu amaçla çeviklik kavramını örgüt bağlamında ele alan ve İKY politikaları/prosedürleri/süreçleri/mimarisi/uygulamalarını birlikte içeren, İngilizce ve Türkçe dilinde, özgün araştırma veya derleme türünde, SSCI, SCI, SCI-

Expanded, ESCI ve SCOPUS'ta taranan dergilerde yayınlanan makale türündeki 27 eser sistematik derleme yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, eserin yayınlandığı yıl, çalışmanın konusu, örneklemin ait olduğu veya örneklemin belirtilmediği durumlarda ilk yazarın bağlı olduğu ülke, örneklem türü, çalışmanın yöntemi ve veri toplama aracı, kullanılan çeviklik ve İKY yaklaşımları, incelenen İKY uygulamaları, çeviklik ve İKY arasındaki bağlantıyı kurabilmek için kullanılan kuramsal altyapı ve bulguların özeti açısından detaylı biçimde incelenmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde 2020-2022 yılları arasında yapılan çalışmalarda artış olduğu ve en fazla eserin 2022'de yayınlanmış olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, çeviklik ve İKY arasındaki ilişkilere yönelik ilginin artış gösterdiği söylenebilir. Ülkeler açısından incelendiğinde en çok çalışmanın Hindistan ve İran'da yapıldığı belirlenmiştir. Hindistan, bilgi teknolojileri sektörünün oldukça yoğun olduğu bir ülke olması nedeniyle çeviklik çalışmalarında önde geldiği düşünülebilir. Ancak bu çalışmada, çeviklik ve İKY odaklı çalışmaların yoğunluğunu ülkelere göre açıklayabilecek yeterli düzeyde veri elde edilmemiştir. İncelenen çalışmalar araştırma yöntemi açısından değerlendirildiğinde 6 kavramsal çalışmanın yanında 21 görgül çalışmanın 14 tanesinin nicel, 7 tanesinin nitel yöntemi benimsemiş olduğu belirlenmiştir. İncelenen eserlerin yaklaşık 1/3'ünün nitel yöntemle gerçekleştirilmiş olması, çeviklik ve İKY arasındaki ilişkinin henüz keşif aşamasında sayılabilecek gelişmekte olan bir alan olduğunu düşündürmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde yanıt aranan sorulardan biri, İKY için çevikliğin ne anlama geldiği ve İKY bağlamında çevikliğin hangi perspektiflerden incelendiğidir. İncelenen eserlerde kullanılan çeviklik yaklaşımları değerlendirildiğinde en sık kullanılan yaklaşımın örgütsel çeviklik olduğu ve ikinci sırada stratejik çevikliğin yer aldığı görülmüştür. Diğer çeviklik yaklaşımları işletme birleşmeleri, yalın, tedarik zinciri ve işgücü bağlamında çevikliklerdir. Dolayısıyla çevikliğin farklı alanlarda ele alındığı görülmektedir. Araştırma sorularından bir diğeri ise çeviklik ile bağdaştırılan İKY yaklaşımlarının neler olduğudur. Yapılan incelemede farklı çeviklik yaklaşımlarının İKY ile ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Eserlerde karşılaşılan İKY yaklaşımları arasında Beceri-Motivasyon-Fırsat Geliştirici İKY, Bilgi Temelli İKY, Çevik İKY, Destekleyici İKY, Elektronik İKY, İK Becerileri, İK Esnekliği, İK Geliştirme, İK Stratejileri, İK Yetenekleri, İKY Mimarisi, Paradoksal İKY , Proje Temelli Örgütlerde İKY, Stratejik İKY, Yalın-Esnek-Dayanıklı-Yeşil İKY, Yeşil İKY bulunduğu belirlenmiştir. İKY uygulamalarına ilişkin bulgular incelendiğinde her bir İKY işlevi için farklı uygulamalar öneren çalışmalar olduğu gibi İKY uygulamalarını belirli gruplar altında incelemeyi öneren yazarlar olduğu da görülmüştür. Örneğin, Shafer vd. (2001), işe alım, eğitim, ödüllendirme, 360 derece geribildirim gibi uygulamaları sıralamıştır. Alipour vd. (2022) Yalın İKY, Çevik İKY, Dayanıklı İKY ve Yeşil İKY, Martinez-Sanchez ve Vicente-Oliva

(2022), çevikliğe katkıda bulunabilecek bilgi için dahili ve harici İK esnekliği, Zavyalova vd. (2020) ise BMF modeli çerçevesince beceri geliştiren, motivasyon arttıran ve fırsat arttıran İKY olmak üzere İKY uygulamalarını üç kategoride ele almışlardır.

Araştırma kapsamında yanıt aranan diğer bir soru ise çevik hale gelmekte veya çevik yöntemlerin etkili olmasında İKY'nin nasıl bir rol oynadığıdır. Bu soruya yanıt bulabilmek için araştırma kapsamına dahil edilen 27 çalışmanın bulguları incelenmiş ve kısaca özetlenmiştir. Görgül çalışmalar incelendiğinde elde edilen bulgulara dayanarak İKY uygulamalarının örgütsel çevikliğin (Al-Qaralleh & Atan, 2022) ve stratejik çevikliğin (Ambituuni vd., 2021) belirleyicilerinden olduğu saptanmıştır. Ayrıca stratejik İKY'nin stratejik çevikliğin bir öncülü olduğu (Ananthram & Nankervis, 2013; Doz, 2020) ortaya koyulmuştur. Daha açık bir ifade ile İKY, örgütsel çeviklik ve stratejik çeviklik üzerinde olumlu etkilere sahip görünmektedir. Diğer çalışmalarda ise Çevik İKY'nin işgücü çevikliğini etkilediği (Heilmann vd., 2020) ve İK geliştirmenin öğrenme çevikliğini olumlu yönde etkilediği (Triphati & Dhir, 2022) belirlenmiştir. Benzer şekilde İKY süreçlerinin çevik hale getirilmesinin işgücü çevikliğini arttıracığı (Ajgaonkar vd., 2022 (Çevik İKY); Al-Kasasbeh vd., 2016 (E-İKY) ve İKY uygulamalarının çevik zihniyet üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu (Alavi & Aghakhani, 2023) görülmüştür. Bu bağlamda İKY süreçlerinin birey düzeyinde çalışanlar üzerinde yaratacağı etkiyle işgücünü daha çevik bir hale getirebilme potansiyeli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İKY'nin çevikliğe olan katkıları yalnızca bireysel, operasyonel veya stratejik anlamda sınırlı kalmayarak aynı zamanda örgütlerde bir zihin seti veya kültür oluşturulmasında da kilit bir role sahip görünmektedir (Ajgaonkar vd., 2022). Ayrıca yapılan çalışmalarda İKY uygulamalarının örgütsel çeviklik ve stratejik çevikliğe katkıda bulunarak örgütlere sürdürülebilir rekabet avantajı sağladığı (Ananthram & Nankervis, 2013; Battour vd., 2021) ve ekonomik performansını arttırdığı (Garcia-Alcaraz vd., 2017) görülmüştür. Bu bilgiler ışığında İKY'nin örgütsel çeviklik ve stratejik çeviklik aracılığıyla örgütsel başarıya katkıda bulunduğu söylenebilir.

Bazı çalışmalar çeviklik ve İKY arasındaki ilişkileri açıklayabilecek kavramsal çerçevelere odaklanmışlardır. Bu çalışmaların genel olarak “İKY çevikliğe nasıl katkıda bulunabilir?” sorusuna yanıt aradığı düşünülebilir. Örneğin, Nijssen ve Paauwe (2012) örgütsel çevikliğin geliştirilebilmesi için hangi İKY süreçlerinin katkıda bulunabileceğine ilişkin model önermişlerdir. Bu modelde işgücü ölçeklenebilirliği (workforce scalability), işgücü akışkanlığı (workforce mobility) ile hızlı öğrenme ve uyum gibi konuların İKY'nin gündeminde olması gerektiğini savunmuşlardır. Diğer yandan Mollet ve Kaudela-Baum (2022) çevik insan yönetimini; İK uzmanı, liderler ve çalışanların sorumluluk paylaştığı bir alan olarak tanımlamış ve çevik örgütlerde İKY'nin paylaşılmış/dağıtık (distributed) bir yapıya sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Salmen ve Festing (2022), çalışan çevikliğinin kuramsal temellerini ve yapılmış tanımları incelenmişler, etkili

olabilecek İKY uygulamalarının örgütlerde esnekliği teşvik edici biçimde tasarlanması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Bu çalışmanın kuram ve uygulamaya yönelik bazı katkıları bulunmaktadır. Kuramsal katkılardan ilki, İKY için çevikliğin ne anlama geldiğini kuramsal olarak açıklayabilmektir. Sistematik derleme sonucunda İKY ve çeviklik ilişkisinin Dinamik Yetenekler Kuramı, Kaynak Temelli Yaklaşım ve BMF Modeli açısından incelendiği belirlenmiştir. Bu bağlamda özellikle dinamik iş çevrelerinde faaliyet gösteren işletmelerin değişimlere hızlı biçimde uyum sağlayabilmesi için bazı kritik yeteneklere sahip olması gerektiği, bu yeteneklerin geliştirilmesinde İKY uygulamalarının rolünün bulunduğu söylenebilir. Ayrıca çeviklik kazanabilmek için “insan” etmeninin önemli bir “kaynak” olarak düşünüldüğü ve İKY uygulamaları sayesinde işgücü çevikliğinin kazanılabileceği yapılan çalışmalarda ortaya koyulmuştur (Ajgaonkar vd, 2022). Bu ve benzer çalışmaları inceleyerek çeviklik bağlamında İKY uygulamalarının neler olabileceği özetlenmiş ve hem stratejik hem de operasyonel anlamda çevik bir İKY anlayışının hangi süreçleri içerdiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca incelenen çalışmalarda çeviklik ve İKY arasındaki ilişkilerde hangi kuramsal altyapının, çeviklik ve İKY yaklaşımlarının kullanıldığının belirlenmesinin gelecekte İKY ve çeviklik konusunda araştırma yapmak isteyenlere yol gösterici olması beklenmektedir.

Bu çalışma, yöneticiler ve karar alıcılara için de bazı öneriler sunmaktadır. Özellikle çevik zihin yapısını kazanmak isteyen, henüz çevik yaklaşımı benimsememiş, çevik yöntemleri halihazırda kullanan ama bunlar daha etkili nasıl kullanabilecekleri konusunda bilgiye ihtiyaç duyan veya İKY’yi nasıl çevik hale getirebileceklerini araştıran yöneticiler ve İK uzmanları için bazı çıkarımlar yapılabilir. Öncelikle, örgüt çevikliği veya stratejik çeviklikten bahsedebilmek için üst yönetim başta olmak üzere bir örgütteki tüm çalışanların çevik bir zihin seti oluşturmaya hazır olması ve çeviklik ile ilişkili kavramlar hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği söylenebilir. Bunun yanı sıra İKY’nin stratejik bir bakış açısıyla gözden geçirilmesi ve İKY uygulamalarının çeviklik için ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve yetenekleri örgüte kazandırabilecek ve bunları doğru yöne kanalize edebilecek şekilde tasarlanması gerektiği belirtilebilir (Ananthram & Nankervis, 2013). Çevik yöntemlerin kullanıldığı örgütlerde genellikle proje temelli süreçler ve yoğunluklu olarak takımlar bulunmaktadır. Örgütlerin takımlara özerklik için eylem özgürlüğü tanıırken aynı zaman da bir amaç duygusu sunması gerektiği düşünülmektedir (Cunha vd., 2020). Ayrıca, esnek örgüt yapısı nedeniyle, çevik örgütlerde çalışanlar bir projeden diğerine geçebilir, sorumluluk ve ödül seviyelerini artırabilir veya azaltabilir. Bu tarz örgütlerde kariyer gelişimi için farklı çözümler üretilebilir (Mollet & Kaudela-Baum, 2022). Performans ve ödüllendirme süreçlerinde çevik yapının gerektirdiği üzere takım temelli hedef belirleme, değerlendirme ve birden çok kaynaktan geribildirim alma noktalarına özellikle dikkat edilmelidir. Ayrıca çevik örgütlerin en önemli özelliklerinden birisi dijital araçları kullanabilmek olduğu için İK analitiği, dijital İKY ve yapay zeka

kullanımı örgütlerin gündemine alması gereken önemli konulardandır (Subramanian & Suresh, 2022). Daha açık bir ifade ile çevik bir örgütte tüm İKY işlevlerinin dijital ortamlara aktarılması, işgücü verileri ve anahtar performans göstergelerinin dijital ortamda takibi ve analizi, çalışanlara ilişkin süreçlerin daha etkin yürütülmesini sağlayarak örgütlere stratejik rekabet avantajı sağlayabilecektir. Son olarak yenilik odaklı esnek iş dizaynı, çalışanların kararlara katılımını arttırmak, projeler arası iş rotasyonu sayesinde çalışanlara çapraz-fonksiyonellik kazandırmak ve çalışanların uyum sağlama yeteneklerini geliştirmeye yönelik bir liderlik tarzının benimsenmesi örgütsel çeviklik için önerilebilecek uygulamalardandır (Doz, 2020; Menon & Suresh, 2020).

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, bu çalışmada çeviklik ve İKY arasındaki ilişkilere yönelik sistematik derleme yöntemine dayalı bir incelemenin yapılması, değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin kurulmasını olanaksız kılmaktadır. Ayrıca bu araştırmanın kapsamı, örneklem seçiminde belirlenen kriterler ve arama yapılan veri tabanları ile sınırlıdır. Ayrıca çeviklik ve İKY ilişkilerinin incelendiği çalışma sayısının oldukça sınırlı olması da geniş kapsamlı çıkarımlara varmayı engellemektedir. Bu araştırmanın ana odak noktası çeviklik ve İKY yaklaşımları veya uygulamaları olduğu için farklı yaklaşımlara yönelik ayrı ayrı derinlemesine incelemeler yapılmamıştır. Örneğin, gelecek araştırmalarda stratejik çeviklik ve stratejik İKY gibi yalnızca belirli yaklaşımlara odaklı incelemeler yapılabilir. Bu incelemelerde daha yeterli sayıda ve nitelikte çalışma olması durumunda meta-analiz yöntemi kullanılarak değişkenler arası anlamlı ilişkiler olup olmadığı incelenebilir. Bununla birlikte, Türkiye’de çeviklik ve İKY bağlantısını incelemek üzere keşfedici araştırmaların yapılması ülkemizdeki mevcut duruma ışık tutabilir. Ayrıca şu ana dek yapılan çalışmalarda İKY’nin çeviklik aracılığıyla örgütsel performansı arttırdığı belirlenmiştir. Bu bakış açısıyla İKY’nin performans üzerindeki etkisinde çevikliğin rolünün birey ve takım düzeylerinde incelenmesi, ilgili yazına katkıda bulunabilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı %100’dür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Agile Alliance (2001). Agile Manifesto, <https://www.agilealliance.org/agile101/the-agile-manifesto/>, (Erişim Tarihi: 07.01.2023).

Ajgaonkar, S., Neelam, N. G., & Wiemann, J. (2022). Drivers of workforce agility: a dynamic capability perspective. *International Journal of Organizational Analysis*, 30 (4), 951-982. <https://doi.org/10.1108/IJOA-11-2020-2507>.

Alavi, S. & Aghakhani, H. (2022). Identifying the effect of green human resource management practices on lean-agile (LEAGILE) and prioritizing its

practices. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 72 (3), 599-624. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-05-2020-0232>.

Alavi, S., Abd. Wahab, D., Muhamad, N., & Arbab Shirani, B. (2014). Organic structure and organisational learning as the main antecedents of workforce agility. *International Journal of Production Research*, 52(21), 6273-6295. <https://doi.org/10.1080/00207543.2014.919420>.

Alipour, N., Nazari-Shirkouhi, S., Sangari, M. S. & Vandchali, H. R. (2022). Lean, agile, resilient, and green human resource management: the impact on organizational innovation and organizational performance. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(55), 82812-82826. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21576-1>

Al-kasasbeh, A. M., Halim, M. A. S. A. & Omar, K. (2016). E-HRM, workforce agility and organizational performance: A review paper toward theoretical framework. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 14(15), 10671-10685.

Al-Qaralleh, E. R., & Atan, T. (2022). Impact of knowledge-based HRM, business analytics and agility on innovative performance: linear and FsQCA findings from the hotel industry. *Kybernetes*, 51(1), 423-441. <https://doi.org/10.1108/K-10-2020-0684>

Ambituuni, A., Azizsafaei, F., & Keegan, A. (2021). HRM operational models and practices to enable strategic agility in PBOs: Managing paradoxical tensions. *Journal of Business Research*, 133, 170-182. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.048>

Ananthram, S., & Nankervis, A. (2013). Strategic agility and the role of HR as a strategic business partner: an Indian perspective. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 51(4), 454-470. <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12004>

Appelbaum, E., Bailey, T., Berg, P., & Kalleberg, A.L. (2000). *Manufacturing advantage: Why highperformance work systems pay off*. London: ILR Press.

Aust, I., Brandl, J. & Keegan, A. (2015). State-of-the-art and future directions for HRM from a paradox perspective. Introduction to the special issue. *Zeitschrift für Personalforschung*, 29(3-4), 194-213. <https://doi.org/10.1688/ZfP-2015-03-Aust>

Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2014). Job demands–resources theory. *Wellbeing: A complete reference guide*, 1-28.

Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>

Barney, J., Wright, M., & Ketchen Jr, D. J. (2001). The resource-based view of the firm: Ten years after 1991. *Journal of Management*, 27(6), 625-641. <https://doi.org/10.1177/014920630102700601>

Battour, M., Barahma, M. & Al-Awlaqi, M. (2021). The Relationship between HRM Strategies and Sustainable Competitive Advantage: Testing the Mediating Role of Strategic Agility. *Sustainability*, 13 (9), 5315. <https://doi.org/10.3390/su13095315>

Becker, G. S. (1962). Investment in human capital: A theoretical analysis. *Journal of Political Economy*, 70(5, Part 2), 9-49. <http://www.nber.org/books/univ62-3>

Blau, P. M. (1964). Justice in social exchange. *Sociological Inquiry*, 34(2), 193-206. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1964.tb00583.x>

Boselie, P., & Paauwe, J. (2005). Human resource function competencies in European companies. *Personnel Review*. 34(5), 550-566. <https://doi.org/10.1108/00483480510612512>

Cegarra-Navarro, J. G., Soto-Acosta, P., & Wensley, A. K. (2016). Structured knowledge processes and firm performance: The role of organizational agility. *Journal of Business Research*, 69(5), 1544-1549. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.10.014>

Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative science quarterly*, 35(1), 128-152.

Cunha, M. P., Gomes, E., Mellahi, K., Miner, A. S., & Rego, A. (2020). Strategic agility through improvisational capabilities: Implications for a paradox-sensitive HRM. *Human Resource Management Review*, 30(1), 100695. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2019.100695>

Danese, P., Manfè, V., & Romano, P. (2018). A systematic literature review on recent lean research: state-of-the-art and future directions. *International Journal of Management Reviews*, 20(2), 579-605. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12156>

Denning, S. (2016). How to make the whole organization “Agile”. *Strategy & Leadership*. 44(4), 10-17. <https://doi.org/10.1108/SL-06-2016-0043>

Denning, S. (2018). Succeeding in an increasingly Agile world. *Strategy & Leadership*, 46(3), 3-9. <https://doi.org/10.1108/SL-03-2018-0021>

Denning, S. (2020). *Agile devri*, Okuyan Us.

Dhir, S., Kumar, D., & Singh, V. B. (2019). Success and failure factors that impact on project implementation using agile software development methodology.

In *Software Engineering: Proceedings of CSI 2015* (pp. 647-654). Springer Singapore.

Doz, Y. (2020). Fostering strategic agility: How individual executives and human resource practices contribute. *Human Resource Management Review*, 30(1), 100693. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2019.100693>

Edwards, J. R., Caplan, R. D., & Van Harrison, R. (1998). Person-environment fit theory. *Theories of Organizational Stress*, 28(1), 67-94.

Fernandez, D. J., & Fernandez, J. D. (2008). Agile project management—agilism versus traditional approaches. *Journal of Computer Information Systems*, 49(2), 10-17. <https://doi.org/10.1080/08874417.2009.11646044>

Ganguly, A., Nilchiani, R., & Farr, J. V. (2009). Evaluating agility in corporate enterprises. *International Journal of Production Economics*, 118(2), 410-423. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2008.12.009>

Garcia-Alcaraz, J. L., Maldonado-Macias, A. A., Alor-Hernandez, G., & Sanchez-Ramirez, C. (2017). The impact of information and communication technologies (ICT) on agility, operating, and economical performance of supply chain. *Advances in Production Engineering & Management*, 12(1), 29. <https://doi.org/10.14743/apem2017.1.237>

Glaister, K. W., Ahammad, M. F., & Junni, P. (2015). Special issue of International Journal of Human Resource Management: Organizational ambidexterity and human resource practices. *The International Journal of Human Resource Management*, 26(13), 1785-1789. <http://dx.doi.org/10.1080/09585192.2015.1028757>

Gunasekaran, A. (1998). Agile manufacturing: enablers and an implementation framework. *International Journal of Production Research*, 36(5), 1223-1247. <https://doi.org/10.1080/002075498193291>

Hamidianpour, F., Esmaeilpour, M., & Firoozi, H. (2016). Assessing the impact of electronic human resource management on creation of organizational agility: A study in the Bushehr Banks, Iran. *Asian Social Science*, 12(7), 105-118 <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v12n7p105>

Harsch, K., & Festing, M. (2020). Dynamic talent management capabilities and organizational agility—A qualitative exploration. *Human Resource Management*, 59(1), 43-61. <https://doi.org/10.1002/hrm.21972>

Heidt, L., Gauger, F., & Pfnür, A. (2022). Work from Home Success: Agile work characteristics and the Mediating Effect of supportive HRM. *Review of Managerial Science*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00545-5>

Heilmann, P., Forsten-Astikainen, R., & Kultalahti, S. (2020). Agile HRM practices of SMEs. *Journal of Small Business Management*, 58(6), 1291-1306. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12483>

Junker, T., Bakker, A., & Theunissen, D. D. (2022a). Organizational Agility: Routine Dynamics, Work Design and Proactive Behavior. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2022, No. 1, p. 18118). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2022.18118abstract>

Junker, T. L., Bakker, A. B., Gorgievski, M. J., & Derks, D. (2022b). Agile work practices and employee proactivity: A multilevel study. *Human Relations*, 75(12), 2189-2217. <https://doi.org/10.1177/00187267211030101>

Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33.

Keegan, A., Brandl, J., & Aust, I. (2019). Handling tensions in human resource management: Insights from paradox theory. *German Journal of Human Resource Management*, 33(2), 79-95. <https://doi.org/10.1177/2397002218810312>

Kettunen P, Laanti M, Fagerholm F, Mikkonen T (2019) Agile in the Era of Digitalization: A Finnish Survey Study. In: Franch X, Männistö T, Martínez-Fernández S (eds) Product-Focused Software Process Improvement. PROFES 2019. Lecture Notes in Computer Science, vol 11915. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-35333-9_28

Khan, S. H., Majid, A., & Yasir, M. (2021). Strategic renewal of SMEs: the impact of social capital, strategic agility and absorptive capacity. *Management Decision*, 59(8), 1877-1894. <https://doi.org/10.1108/MD-12-2019-1722>

Kim, K. C., ElTarabishy, A., & Bae, Z. T. (2018). Humane entrepreneurship: How focusing on people can drive a new era of wealth and quality job creation in a sustainable world. *Journal of Small Business Management*, 56, 10-29. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12431>

Lewis, M. W., Andriopoulos, C., & Smith, W. K. (2014). Paradoxical leadership to enable strategic agility. *California Management Review*, 56(3), 58-77.

Marchington, M. (2015). Human resource management (HRM): Too busy looking up to see where it is going longer term?. *Human Resource Management Review*, 25(2), 176-187. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2015.01.007>

Martinez Sánchez, Á., Pérez-Pérez, M., & Vicente-Oliva, S. (2019). Agile production, innovation and technological cooperation: Overlapping priorities of manufacturing firms. *Baltic Journal of Management*. 14(4), 597-615. <https://doi.org/10.1108/BJM-12-2018-0410>

Martinez-Sanchez, A., & Vicente-Oliva, S. (2022). Supporting agile innovation and knowledge by managing human resource flexibility. *International Journal of Innovation Science*, (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/IJIS-11-2021-0200>

McMackin, J., & Heffernan, M. (2021). Agile for HR: fine in practice, but will it work in theory?. *Human Resource Management Review*, 31(4), 100791. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2020.100791>

Menon, S., & Suresh, M. (2020). Synergizing education, research, campus operations, and community engagements towards sustainability in higher education: A literature review. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 21(5), 1015-1051. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-03-2020-0089>

Mollet, L. S., & Kaudela-Baum, S. (2022). Critical HR capabilities in agile organisations a cross-case analysis in swiss SMEs. *Review of Managerial Science*, 1-21. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00570-4>

Muduli, A. (2016). Exploring the facilitators and mediators of workforce agility: an empirical study. *Management Research Review*, 39(12), 1567-1586. <https://doi.org/10.1108/MRR-10-2015-0236>

Munteanu, A. I., Bibu, N., Nastase, M., Cristache, N., & Matis, C. (2020). Analysis of practices to increase the workforce agility and to develop a sustainable and competitive business. *Sustainability*, 12(9), 3545. <https://doi.org/10.3390/su12093545>

Narasimhan, R., Swink, M., & Kim, S. W. (2006). Disentangling leanness and agility: an empirical investigation. *Journal of Operations Management*, 24(5), 440-457. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2005.11.011>

Nejatian, M., Zarei, M. H., Nejati, M., & Zanjirchi, S. M. (2018). A hybrid approach to achieve organizational agility: An empirical study of a food company. *Benchmarking: An International Journal*, 25(1), 201-234. <https://doi.org/10.1108/BIJ-09-2016-0147>

Nijssen, M., & Paauwe, J. (2012). HRM in turbulent times: how to achieve organizational agility?. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(16), 3315-3335.

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). Updating guidance for reporting systematic reviews: development of the PRISMA 2020 statement. *Journal of Clinical Epidemiology*, 134, 103-112. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2021.02.003>

Qin, R., & Nembhard, D. A. (2010). Workforce agility for stochastically diffused conditions—A real options perspective. *International Journal of Production Economics*, 125(2), 324-334. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2010.01.006>

Rebentisch, E., Schuh, G., Dölle, C., Mattern, C., & Abel, H. (2018). Defining agile culture using topic modelling. In *DS 92: Proceedings of the DESIGN 2018 15th International Design Conference* (pp. 2111-2120). <https://www.designsociety.org/publication/40608/DEFINING+AGILE+CULTURE+USING+TOPIC+MODELLING>

Robertson, B. J. (2015). *Holacracy: The new management system for a rapidly changing world*. Henry Holt and Company.

Roper, I., Prouska, R., & Chatrakul Na Ayudhya, U. (2022). The rhetorics of 'agile' and the practices of 'agile working': Consequences for the worker experience and uncertain implications for HR practice. *The International Journal of Human Resource Management*, 1-28. <https://doi.org/10.1080/09585192.2022.2099751>

Saha, N., Gregar, A., & Sáha, P. (2017). Organizational agility and HRM strategy: Do they really enhance firms' competitiveness?. *International Journal of Organizational Leadership*, 6, 323-334. <https://ssrn.com/abstract=3335720>

Salmen, K., & Festing, M. (2022). Paving the way for progress in employee agility research: a systematic literature review and framework. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(22), 4386-4439. <https://doi.org/10.1080/09585192.2021.1943491>

Sarkar, A. (2016). We live in a VUCA World: the importance of responsible leadership. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 30(3), 9-12. <https://doi.org/10.1108/DLO-07-2015-0062>

Shafer, R. A., Dyer, L., Kilty, J., Amos, J., & Ericksen, J. (2001). Crafting a human resource strategy to foster organizational agility: A case study. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 40(3), 197-211. <https://doi.org/10.1002/hrm.1011>

Sherehiy, B., & Karwowski, W. (2014). The relationship between work organization and workforce agility in small manufacturing enterprises. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 44(3), 466-473. <https://doi.org/10.1016/j.ergon.2014.01.002>

Singh, A., Singh, K., & Sharma, N. (2013). Knowledge Management: the agile way. In *Proceedings of the Information and Knowledge Management*. 3(3), 143-152. <https://core.ac.uk/reader/234671370>

Subramanian, N., & Suresh, M. (2022). Assessment framework for agile HRM practices. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 23(1), 135-149. <https://doi.org/10.1007/s40171-021-00294-6>

Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:7%3C509::AID-SMJ882%3E3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7%3C509::AID-SMJ882%3E3.0.CO;2-Z)

Tolchinsky, P. D. (2015). Accelerating Change: New Ways of Thinking about Engaging the Whole System. *Organization Development Journal*, 33(4).

Tripathi, A., & Dhir, S. (2022). HRD interventions, learning agility and organizational innovation: A PLS-SEM modelling approach. *International Journal of Organizational Analysis*. (ahead-of-print) <https://doi.org/10.1108/IJOA-12-2021-3064>

Türk Dil Kurumu (2022), Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 11.11.2022).

Ulrich, D. & Grochowski, J. (2018). Building a world class HR department, *Strategic HR Review*, 17(4), 181-185. <https://doi.org/10.1108/SHR-05-2018-0046>

Walter, A. T. (2021). Organizational agility: ill-defined and somewhat confusing? A systematic literature review and conceptualization. *Management Review Quarterly*, 71, 343-391. <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00186-6>

Wendler, R. (2013). The structure and components of agility—a multi-perspective view. *Informatyka Ekonomiczna*, (28), 148-169.

Werder, K., & Maedche, A. (2018). Explaining the emergence of team agility: a complex adaptive systems perspective. *Information Technology & People*, 31(3), 819-844. <https://doi.org/10.1108/ITP-04-2017-0125>

Williamson, O. E. (1971). The vertical integration of production: market failure considerations. *The American Economic Review*, 61(2), 112-123. <https://www.jstor.org/stable/1816983>

Wright, P. M., McMahan, G. C., & McWilliams, A. (1994). Human resources and sustained competitive advantage: a resource-based perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 5(2), 301-326. <https://doi.org/10.1080/09585199400000020>

Zavyalova, E., Sokolov, D., & Lisovskaya, A. (2020). Agile vs traditional project management approaches: Comparing human resource management architectures. *International Journal of Organizational Analysis*. 28 (5), 1095-1112. <https://doi.org/10.1108/IJOA-08-2019-1857>

Yayın Geliş Tarihi: 20.12.2022
Yayına Kabul Tarihi: 03.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1221678>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 740-765
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İŞGÖRENLER TARAFINDAN ALGILANAN AÇIK LİDERLİĞİN YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞINA ETKİSİNDE YÖNETİCİ DESTEK ALGISININ ARACILIK ROLÜ

Zeki UÇAR*

Barış GÜNDOĞDU**

Öz¹

Bu araştırmanın amacı işgörenler tarafından algılanan açık liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde yönetici destek algısının aracılık rolünü araştırmaktır. Amaca yönelik olarak, ilgili literatür kapsamlı olarak incelenmiş ve araştırma model ve hipotezlerini destekleyecek kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Oluşturulan araştırma hipotezlerini test etmek için gerekli olan veri Bitlis ili kamu ve özel sektör çalışanlarından sağlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda Algılanan Açık Liderliğin alt boyutlarından olan Merakı Destekleme ve Hesap verebilirlik ve Sosyal Ağların Etkin Kullanımı boyutlarının Yenilikçi İş Davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkileri tespit edilmiştir. Buna karşın Açık Liderlik alt boyutlarından biri olan Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşımın Yenilikçi İş Davranışı üzerinde anlamlı etkisi izlenmemiştir. Yönetici Destek Algısı'nın aracı değişken olarak analizlere eklenmesi sonucunda ise Sosyal Ağların Etkin Kullanımı boyutunun Yenilikçi İş Davranışı üzerindeki etkisi ortadan kalmış ve Yönetici Destek Algısı üzerinden Yenilikçi İş Davranışı'na dolaylı olarak etkilediği bir diğer ifadeyle tam aracı rolünde olduğu bulgulanmıştır. Yine analiz sonuçlarında Merakı destekleme ve Hesap Verebilirlik boyutu ile Yenilikçi İş Davranışı ilişkisi üzerinde Yönetici Destek Algısının kısmı aracılık yaptığı bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Açık Liderlik, Yönetici Desteği Algısı, Yenilikçi İş Davranışı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Uçar, Z. & Gündoğdu, B. (2023). İşgörenler tarafından algılanan açık liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde yönetici destek algısının aracılık rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 740-765.

* Doç.Dr. Zeki UÇAR, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-7491-5703, zucar@beu.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-0971-948X, gundogdugroup13@gmail.com.

¹ Bitlis Eren Üniversitesi Rektörlüğü Etik İlkeleri Ve Etik Kurulu'nun 06/07/2022 Tarih ve 22/09-3 Sayılı kararlarıyla bu çalışmaya veri toplanması amacıyla anket yapılmasına izin verilmiştir.

THE INTERMEDIATE ROLE OF EXECUTIVE SUPPORT ON THE EFFECT OF OPEN LEADERSHIP PERCEIVED BY EMPLOYEES ON INNOVATIVE BUSINESS BEHAVIOR

Abstract

The purpose of this research is to investigate the mediating role of Manager Support in the effect of open leadership perceived by employees on innovative behavior of employees. For this purpose, the relevant literature has been extensively examined and a theoretical framework has been created to support the research models and hypotheses. The data required to test the research hypotheses were obtained from the public and private sector employees in the province of Bitlis. As a result of the analyzes, the dimensions of Supporting Curiosity and Accountability and Effective Use of Social Networks, which are sub-dimensions of Perceived Open Leadership, were found to have significant and positive effects on Innovative Behavior. On the other hand, no effect of Acceptance of Power and Continuous Sharing, which is one of the Open Leadership sub-dimensions, on innovative behavior was observed. As a result of adding Perception of Manager Support as a mediator variable to the analysis, the effect of Effective Use of Social Networks on Innovative Behavior disappeared and it was observed that it indirectly affected innovative behavior through the perception of manager support. Again, in the results of the analysis, it was found that the Perception of Manager Support partially mediated the relationship between Supporting Curiosity and Accountability and Innovative Business Behavior.

Keywords: *Open Leadership, Perception of Managerial Support, Innovative Business Behavior.*

GİRİŞ

Sosyo-ekonomik birimler olarak örgütler içerisinde yer aldıkları dinamik çevreden çok fazla etkilenmektedir. Bu örgütlerin açık sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla örgütler çevreleriyle geliştirdikleri farklı düzeylerdeki bağımlılık ilişkileri içerisinde kaynak alış verişi yapmak ve bunu sürekli kılmak zorundadır. Yine bu ilişki içerisinde karşılıklı faydanın optimum düzeyde tutulmasına yönelik çabalar ve bu çabaların sürekliliği örgütlerin başarısı ve bu başarının fonksiyonu olarak yaşamlarını garanti altına almaları açısından önemlidir. Bu nedenle günümüz örgütleri yıkıcı rekabetin küresel boyutlara ulaştığı dinamik iş çevresi içerisinde yeni iş ve teknolojik süreçlere adapte olmak ve daha yenilikçi ürünler geliştirmek zorundadır. Bu sayede örgütler, müşterilerinin ihtiyaç ve isteklerine daha etkin ve fonksiyonel ürün ve hizmetlerle cevap vererek onlara maksimum düzeyde fayda sağladıkları için daha tercih edilebilir hale geleceklerdir. Ancak her yıl yüz milyarlarca dolar yeni marka ve ürünlere harcanmakta, buna karşın yatırım yapılan bu marka veya ürünlerin sadece %10 ile 20'si arasında bir oranı başarılı olarak market raflarında veya pazarda yerini alabilmektedir. Sonuç olarak harcanan yüz milyarlarca dolar finansın büyük bir kısmı boşa gitmektedir (Sözmez Çakır & Adıgüzel, 2019). Özellikle de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yeni marka ve ürünlere harcayacağı paranın boşa gitmesi ülke refahını

önemli düzeyde etkilemesiyle birlikte zaten kırılğan olan işletmelerin de iflasına neden olmaktadır. Bu noktada işletmeler açısından temel problem daha yenilikçi ürün, süreç ve yaklaşımlarla dinamik bir yaşam biçimi oluşturmaktır. Çünkü yenilikçilik, değişimi yönlendirme, yönetme ve değişime adaptasyonda önemli bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmakta ve küresel rekabet ortamında örgütlere dinamizm sağlayan en önemli unsur ve kült bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla öncü değişimi sağlayarak rekabet avantajı sağlamak gerekmektedir. Bununla birlikte ortalamanın üzerinde bir getiri elde etmek tek başına yeterli değildir (Demirel & Seçkin, 2008, s. 190). Sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlanmak isteniyorsa yenilik yapma işletmeler açısından yaşamsal bir konu olarak değerlendirilmelidir (Sezgin vd., 2015, s. 2). Bu noktada çalışanlar ön plana çıkmaktadır ki onların göstereceği yenilikçi davranışlar, günümüz örgütlerinin yenilikçilik süreçleriyle yakından ilişkilidir. Bysted'in (2013)' de belirttiği gibi artan rekabete dayalı olarak örgütler üzerinde oluşan yenilikçilik baskısı çalışanların yeni rutinler geliştirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Nitekim Li & Zheng'in (2014) belirtmiş olduğu gibi, örgütlerin yenilikçi performans gösterebilmesi için çalışanlarının yenilikçi fikirler geliştirmeleri, sorunlara yönelik yeni tepkiler ve çözüm önerileri sunmaları ve yenilikçi faaliyetlere katılımları önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla çalışanların yenilikçi davranışlar sergilemesini özendirerek ya da yenilikçi yönlerini ortaya çıkaracak ortamları oluşturmak örgütler açısından yaşamsal bir konudur. Bu noktada liderlik önemli bir olgu olarak değerlendirilebilir. Çünkü yenilikçi iş davranışın ortaya çıkması her zamankinden daha fazla lider desteği (Sönmez & Yıldırım, 2014) ve yönlendirme gerektirmektedir.

Organizasyonlar açısından liderlik, çalışanlar ve organizasyon arasında olan karşılıklı bağımlılığı yönetme sanatıdır. Dolayısıyla lider örgüt ve çalışan arasındaki bu bağımlılık öğelerini destekleyen ve bu bağımlılığı örgütün yararına olacak şekilde yönlendiren kişi olarak değerlendirilebilir (Polat, 2015). Tüm bunlarla birlikte, bilişim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişim ivmesi liderlik tarz ve stillerinin de değişmesine neden olmuştur. Teknolojinin hayatın her alanını temelden etkilediği bu dönemde sosyal medyaya dayalı olarak kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan gruplar arasında bilginin anlık paylaşımı hem zaman yönetimi hem de yönetim etkinliği açısından yöneticilere önemli katkılar sağlamaktadır. Bu noktada Açık Liderlik olgusuna ilişkin bir kavramsallaştırma çabasının son zamanlarda ön plana çıktığı görülmektedir. Açık liderlik yüz yüze iletişime alternatif olarak çevrimiçi iletişim ve liderlik özelliklerine vurgu yapmaktadır. Bu iletişim biçimi lider ve takipçilerinin birbirleri ile hızlı bir şekilde bilgi alışverişi yapmalarını sağlamaktadır. Nitekim Açık Liderlerin en önemli özelliği, bloglar, facebook, twitter gibi sosyal paylaşım ağları ve diğer yeni teknolojik ürünler aracılığıyla çalışanlar ve müşteriler arasında yeni ilişkiler ve güven oluşturmaya katkıda bulunmalarıdır (Karcıoğlu & Kurt 2009). Açık liderler ayrıca takipçisinin ne yaptığına / bir şeyin takipçisi açısından neden önemli

olduğuna dair merak uyandıran kişilerdir (Sönmez Çakır & Adıgüzel, 2019, s. 433). Açık liderler bu özellikleri sayesinde inovasyon yönelimi sağlayarak (Sönmez Çakır & Adıgüzel, 2019), örgüt süreç ve performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Bununla birlikte çalışanlar tarafından algılanan liderliğin çalışanların yenilikçi davranışlarını ne şekilde etkilediğinin bilinmesi de önemlidir. Bu etkinin direkt bir etki mi yoksa başka bir olgu ya da algının varlığı üzerinden dolaylı bir etkiden mi kaynaklandığının bilinmesi bilimsel açıdan önemlidir. Nitekim çalışanların algılamış oldukları yönetici desteği, birçok pozitif işgören davranışını ortaya çıkaran bir yapı sunmaktadır. Literatür incelendiğinde yönetici desteği/lider desteğinin yenilikçi iş davranışı etkileyen bir değişken olarak ele alındığı görülebilir (örn., Çalışkan, 2011; Kanbur & Şen, 2020; Karabay vd., 2020; de Moraes vd., 2021; Lukes & Stephan, 2017; Sönmez & Yıldırım, 2014; Tüysüz, 2019; Wynen vd., 2020). Bununla birlikte Polat & Arabacı (2015) açık liderin kurum içerisinde bir güven duygusu oluşturabilmesini ve bunu sürekli paylaşımlarla desteklemenin önemini belirtirken, çalışanların her türlü merakını desteklemeleri gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla yönetici desteği, açık liderlik algısının yenilikçi iş davranışa dönüşmesinde aracılık edebilecek bir yapıdadır. Buradan hareketle bu çalışmada işgörenler tarafından algılanan açık liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde yönetici destek algısının aracılık etkisini araştırılması amaçlanmıştır. Bu bakımdan araştırma sonuçları, algılanan açık liderlik, yenilikçi iş davranışı ve yönetici destek algısının birbirlerini ne ölçüde ve ne şekilde etkilediğini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır. Çalışmanın ortaya konan amacıyla ilişkili olarak ilgili yazınlar taranmış ve oluşturulan araştırma model ve hipotezlerini destekleyecek kuramsal altyapı oluşturulmuştur. Araştırma oluşturulan hipotezleri sınamak için toplanan veriler üzerinde nicel bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

Literatür taraması yapıldığında, özellikle Türkçe yazında Açık Liderliğe ilişkin az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Mevcut araştırma sonuçları incelendiğinde işgörenlerin algılamış oldukları açık liderlik düzeyinin işgörenin örgütüne karşı sergiledi olumsuz tutum ve davranışlarına ilişkin özeleştiride bulunmalarını sağladığından önemli hale geldiği belirtilmektedir (Taze & Çavuşoğlu, 2020). Dolayısıyla işgörenlerin negatif tutumlarının farkına varmaları ve bu negatif durumlarını kabullenmeleri bu olumsuz tutumların pozitif tutum ve davranışlara dönüşmesi noktasında önemli ipuçları sunabilecektir. Özellikle yenilikçilik gibi işletmeler için vazgeçilmez bir olguya etki eden değişkenlerin araştırılması bu noktada farklı bir öneme sahiptir. Nitekim yenilikçilik işletmelerin yaşamlarını sürdürmeleri ve küresel rekabetle başa çıkabilmeleri noktasında önemli araçsalların en başında gelmektedir. İçinde bulunduğumuz sosyo-ekonomik değişim süreci, örgütleri şiddetli rekabete dayalı dinamik bir çevrede faaliyetlerine devam etmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda bakıldığında açık liderin ortaya koyduğu vizyon yenilikçiliği pozitif anlamda tetiklemektedir. Tüm bunların

doğrultusunda konunun önemi daha da artmaktadır. İşgörenler tarafından algılanan açık liderliğin yenilikçiliğe etkisinde örgütsel destek algısının aracılık rolü ile ilgili çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan araştırma sonuçlarının sonraki araştırmalara kaynak oluşturması yönünden önemli olabileceği düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Açık Liderlik Kavramı

Lider, Webster Amerikan sözlüğünde lider olacak kimsenin özellikleri şeklinde; Oxford İngilizce sözlüğünde ise insanlara öncülük edilmesi ve etkileme sanatı şeklinde tanımlanmıştır. (Şeker, 2021). Liderliği ifade etmek için birçok tanımla birlikte kısaca liderlik, bireyin belirlenmiş hedeflere yönelik olarak örgüt veya grubun faaliyetlerine yön verirken liderin sergilediği davranış şekilleri olarak tanımlanabilir. Liderlerin çalışanlara olumlu veya olumsuz etkileri olmakla birlikte (Yalçınsoy & Işık, 2018, s. 1017) yaşanan değişimler ve ortam koşulları, geçmişten günümüze kadar yapılan ve devam eden liderlikle ilgili çalışmalar, liderin kişisel özelliklerini ve liderliğin yaşandığı süreci dikkate alan farklı liderlik türlerini ortaya çıkarmıştır (Songur & İnce, 2020, s. 910). Nitekim literatürde son dönemlerde karizmatik liderlik, paternalist liderlik, kolaylaştırıcı liderlik, otantik liderlik, dönüştürücü liderlik, entelektüel liderlik, otantik liderlik, vizyoner liderlik, stratejik liderlik, hizmetkar liderlik, demokratik liderlik, etik liderlik, etkileşimci liderlik gibi liderlik türlerinin incelenmesinin yanı sıra teknolojik liderlik, bilişim liderliği ve açık liderlik gibi daha çok enformasyon, iletişim ve bilişim teknolojilerine dayalı olan liderlik türlerinin de son birkaç yıldır akademik araştırmalara konu olmaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmanın ana eksenini oluşturan Açık Liderlik olgusu bu ekseninde değerlendirilen önemli liderlik türlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim kavram, modern örgütlerde kişiler arası iletişim bağının değiştiğinin ve bu değişimin getirdiği yeni düzenin gerekliliklerinin iyi idrak edilmesi gerektiğine yaptığı vurgu nedeniyle liderliğe farklı bir bakış açısı getirmiştir (Li, 2010; Polat, 2015, s. 36).

Açık liderlik kavramsal olarak teknolojideki gelişmelerin ve multimedya iletişim araçlarının kullanımının bir fonksiyonu olarak liderlik özelliklerinin değişmesine odaklanmaktadır (Uslu vd., 2015). Bilhassa 21. Yüzyılda iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişimlerinde etkisiyle kişiler arası iletişim bağının sıklığı, yeri ve yönü internet temelli ve çevrimiçi sosyal platformlara dayalı iletişim ağlarından oldukça fazla etkilenmiştir. Sosyal ağlara olan yoğun ilgi nedeniyle; izleme, paylaşma, yorum yapma, beğenme, üretme, organize etme ve denetleme unsurları daha çok ön plana çıkmaktadır ki bu liderlerin takipçileriyle olan iletişim biçimini de büyük ölçüde şekillendirmektedir. Bu iletişim biçimini tercih eden liderler takipçileriyle iletişim kurma ve amaçlarını gerçekleştirme aşamasında sosyal ağ teknolojilerinden faydalandıklarından (Polat & Arabacı, 2016, s. 81) açık lider olarak nitelendirilmektedirler. Açık lider bir diğer ifadeyle

sosyal ağ teknolojilerini etkin kullanımını geliştirerek, takipçileriyle arasında temeli güvene dayanan ilişki ağları kurmaya ve örgüt amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Gürler, 2020, s. 16).

Açık liderlik yaklaşımına göre lider, doğru kişiyi kadrolamak, gerekli eğitimleri almasını sağlamak ve terfi ettirmek, açık ve destekleyici bir kültür yaratmak, örgütünde açık kültürün önünü açmak, risk almayı teşvik etmek ve başarısızlıktan kurtulmayı hızlandırmak gibi birkaç temel davranış sergiler (Uslu vd., 2015). Li'nin (2010) çalışmasında ayrıca açık liderin astlarının /işgörenlerin gücünü kabul etme, onlarla güven geliştirmek adına sürekli paylaşım yapma, merakı ve alçak gönüllülüğü desteklemek, açıklığın hesap verebilirliğe dayandırılması ve başarısızlıkları bağışlamak olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya dayalı olarak açık liderler örgütteki tüm süreçlerde hizmet verilenlerin/işgörenlerin bir potansiyelinin olduğunu kabul ederler. Instagram, facebook, twitter, bloglar, vb. sosyal platformlarda güven veren davranışlar sergilediklerinde yani medya ve teknolojik argümanlar ile güçlendirdiklerinde örgütte doğal olarak güven ortamı oluşturacaklardır. İşgörenlerin yaptıkları veya yapacakları işin örgüt için neden önemli olduğu hakkında meraklı davranışlar sergilerler ve aynı zamanda tüm süreçlerde iş görenler tarafından öğrenilecek birçok şeyin olabileceğini sürekli hatırlatırlar. Örgüt faaliyetleriyle ilgili olarak çalışanların fikir sunmaları ve görüş beyan etmelerine olanak sağlarlar. Son olarak açık liderler, başarısızlık halinde başarısızlığı kabul ettiği anlamında değil; bilakis nerelerde hata yapıldığını ve nasıl hata yapıldığının anlaşılmasına destek sağlarlar (Li, 2010; Gürler, 2020, s. 17).

Tüm bunlarla birlikte açık liderlik kavramı enformasyon teorisi temelindeki ağ teorisi kuramına dayanmaktadır. Aynı zamanda başta durumsallık kuramları olmak üzere diğer liderlik kuramlarından beslenmektedir (Polat & Arabacı, 2015, s. 222).

Algılanan Örgütsel Destek Kavramı

İnsanların hayatın her alanında başkaları tarafından desteklendiğini görmesi, kendilerini iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle önemli olan konu, kişinin işyerinde çalışan olarak desteklendiğini hissetmesidir (Giray & Sahin, 2012, s. 2). Çalışanlar, organizasyonun uygulamalarını, görünümü veya organizasyondaki belirli olayları algılamaları açısından farklılık gösterebilir. Bazı çalışanlar, örgütün uygulamalarına ilişkin olumlu bir değerlendirme verirken farklı bir çalışan olumsuz bir değerlendirme yapabilir (Özdevecioğlu, 2013, s. 116). Bu noktada çalışanın örgüt içerisinde bir değer olarak kabul görmesi, mutluluklarının önemsenmesi ve bunların ona hissettirilmesi, işgörenin örgütüyle duygusal ilişkisini pozitif anlamda etkileyecektir (Turunç & Çelik, 2010, s. 185).

Organizasyon ve işgören arasındaki ilişkiyi açıklamayı hedefleyen örgütsel destek kuramı sosyal takas kuramından temellenmektedir. Örgütsel destek kuramı,

işgörenin işyerlerine yaptığı katkının bilinmesi ve çalışan refahı ve mutluluğunun önemsenmesi boyutuna bağlı olarak duyumsadıkları algılar şeklinde yorumlanmaktadır (Tokgöz, 2011, ss. 368-369). Diğer bir deyişle, örgütsel destek, örgütsel değerlerin çalışanın esenliğini dikkate alması ve onların mutluluğunu artırmasıdır (Turunç & Çelik, 2010, s. 185). Özellikle çalışanların kuruma yaptığı katkının görülmesi ve çalışanların hissettiği katkının değeri; çalışanların mutluluğunun çalışma ortamında önemli olduğu ve çalışanlar ile organizasyon arasındaki duygusal ilişkiyi olumlu yönde etkilediği yönünde olumlu bir görüş ortaya koymaktadır.

Blau'nun (1964)'e göre sosyal takas teorisi, belirli koşullar altında, bireylerin kendilerine fayda sağlayacağını düşündükleri bir veya daha fazla insana olumlu yanıt verme eğiliminde olduklarını belirtir. Kuruluşa karşı olumlu davranışlar sergileyen çalışanların motivasyonlarını açıklamak için sosyal takas görüşleri ve karşılıklık normları sıklıkla kullanılır (Tokgöz, 2011, ss. 368-369). Ayrıca Eisenberg vd. (1986), örgüt desteğinin; örgüt ile çalışanları arasındaki ilişkinin kalitesine işaret ettiğini bildirmişlerdir. Bu durumda, çalışanların örgütün çalışma koşullarını, ödül sistemini, eşitlik ve adalet uygulamalarını hakkaniyete uygun olarak değerlendirmeleri, örgüte katkılarının dikkate alındığını hissetmeleri, refahlarını artırmaları ve mutlu bir ortamda çalıştıklarına inanmaları algılanan örgütsel destek açısından çok önemlidir (Fındıklı, 2014, ss. 138-139). Genellikle, örgütsel destek algısının yüksek seviyelerine sahip çalışanların, örgütün kendilerine çok fazla değer vermediğini, mutluluğunu önemsemediğini düşünen çalışanlara göre daha fazla bağlılık ve muhtemelen ekstra rol veya örgütsel vatandaşlık davranışlarına katılmaya daha istekli oldukları görülmektedir. Ek olarak, bazı çalışmalar algılanan örgütsel desteğin bireye olduğu kadar örgüte de faydalı olabileceğini ortaya koymaktadır (LaMastro, 1999, s. 4).

Yenilikçi İş Davranışı Kavramı

Yeni ve farklı bir şey yapmak anlamına gelen Yenilik, "innovation" olarak adlandırılan Latince "innovane" kelimesinden türemiştir. Türkçede bu kavram; yenileme, yenilik veya yenilikçilik olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte literatürde en sık karşılaşılan sorunlardan biri yenilikçilik ve yaratıcılık kavramlarının birbirine karıştırılması sorunudur. Yenilik ve yaratıcılık yakından ilişkili olmasına rağmen yapısal farklılıklar içerir. Yenilikçilik, yaratıcılığın ötesinde fikirlerin uygulanmasını içerdiği için yaratıcılıktan daha geniş bir kavramdır (Sezgin vd., 2015, s. 6). Nitekim yaratıcılık konusunda pek çok araştırma yapan Amabile ve Pratt (2016), yaratıcılık ve yenilik kavramlarını birbirinden ayırmakta ve şu şekilde tanımlamaktadır: Yaratıcılık, her alanda yeni ve faydalı fikirlerin üretilmesi olarak tanımlanabilse de yenilikçilik, bu fikirlerin organizasyon içinde başarılı bir şekilde uygulanması olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında, bireylerin ve ekiplerin yaratıcılığı, yenilikçiliğin başlangıç noktası olarak görülmektedir. Yaratıcılık, yenilik için gerekli bir koşuldur, ancak

yeterli bir koşul değildir. Başarılı yenilikçilik uygulamaları, örgüt içindeki fikirlerden veya teknoloji transferi gibi başka bir yerden gelen fikirlerden oluşmaktadır (Çavuş & Akgemci, 2008, s. 234).

Yenilikçilik, yaratıcı sürecin sonunda oluşan özgün ürünün mevcut ortama uyum derecesi olarak tanımlanmaktadır. İşletmeler açısından ele alındığında yenilikçilik kavramı, bir fikri ticarileştirilebilir ürün ya da hizmete, daha yeni veya teknolojik olarak daha da geliştirilen bir üretim veya dağıtım sistemine veya daha yeni bir toplumsal hizmet yöntemini geliştirmeyi ifade etmektedir (Mete, 2007). Bir diğer tanımda ise Anderson vd. (2004) yenilikçiliği, bir örgütte bilinçli olarak geliştirilen ve uygulanan yeni faydalı iş süreçleri, düşünceler ve ürünler olarak tanımlamaktadır. Örgütsel davranış açısından değerlendirildiğinde ise yenilikçilik uygulama alanı içerisinde ele alınmakta ve yenilikçiliğin, yaratıcılığın uygulamaya konulması durumu olduğu belirtilmektedir (Yahyagil, 2001, s. 10). Diğer bir ifadeyle yenilikçilik, "yeni fikirlerin iş faaliyetlerine aktarılması ve uygulanması" olarak açıklanmaktadır (Basim vd., 2008, s. 123). Bu noktadan hareketle yenilikçilik temelde yenilikçi iş davranışından etkilenmektedir.

İşletmelerin yenilikçilik süreçleri, yenilikçi iş davranışlarından doğrudan etkilenmektedir. Yenilikçi iş davranışı, genellikle sorunları tanımlama, yenilikçi fikir, davranış ve/veya çözümlerin bilinçli olarak geliştirilmesi ve uygulanması ve bunların kuruluş içinde ve kuruluşun çıkarlarını dikkate alacak şekilde oluşturulması, benimsenmesi ve düzenlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer tanım da De Jong & Den Hartog (2007, s. 19) tarafından yenilikçi iş davranışı, yeni fikir, süreç, ürün ya da prosedürlerin ortaya konulduğu bireysel davranışlar olarak ifade edilmektedir. Bu yenilikçi fikir, süreç ve ürünler işgörenlerin kişisel çabaları ya da diğer işgörenlerle olan sosyal etkileşimleri neticesinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yenilikçi iş davranışı, Abstein'in (2014, s. 211) de belirttiği üzere yenilik süreci ve uygulamalarının temeli olarak çalışanı merkeze almaktadır.

Sonuç olarak yenilikçilik, bir işletmenin sadece ürün veya hizmet yenilikçiliği değildir; yeni süreçler, yeni teknolojiler, yeni organizasyon yapıları, yeni yönetim yapıları, yeni yönetim uygulamaları, yeni iş modelleri ve yeni modeller geniş bir yelpazede değerlendirilmelidir (Uçar, 2019, s. 181).

KURAMSAL ÇERÇEVE

Algılanan Açık liderliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisi

Polat & Arabacı (2015, s. 224), günümüzde herhangi bir konuyu kişilerle paylaşmanın ve bu konu hakkında yorum ve değerlendirmelerin yapılması açısından en uygun yerin sosyal sosyal ağ teknolojileri aracılığıyla oluşturulan ve konu hakkında olabildiğince çok sayıda kişinin yorumlarının alınabildiği forum, blog, vb sanal ortamlar olduğunu belirtmektedirler. Bu platformlarda gerçekleşen izleme, paylaşma ve yorum yapma süreçlerinden sağlanan bilgiler ve farklı bakış

açıları herhangi bir soruna çözüm üretme sürecinde kişi veya kişilere yeni bakış açıları kazandırması yönünden yenilikçi bir yöne sahiptir. Bu bağlamda Polat & Arabacı'nın (2015) da belirtmiş oldukları gibi üretme yenilikçi ve yaratıcı süreci için özen gösterilmesi gereken önceki süreçlerin etkin işletilmesine ilişkindir. Nitekim, açık lider özellikleri olarak değerlendirilen merakı desteklemek ve başarısızlığı bağışlama/hoşgörme gibi kişisel davranış biçimlerinin kişileri yenilikçi davranma konusunda cesaretlendirecektir. Ayrıca Li (2010), açık lidere ilişkin özelliklerden bahsederken; çalışanların potansiyellerini kabul etmesi, çalışanların yaptıkları ve yapacakları işin örgüt adına ne denli önemli olduğu yönünde merak duyması, çalışanlardan öğreneceği birçok şeyin olduğu yönündeki inancı ve örgütteki faaliyetlere ilişkin olarak çalışanlarının fikir ve görüşlerini beyan etmeleri için olanaklar sağlamasının açık liderlerin takipçilerine karşı olan yaklaşımını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Mohammed & Mohammed (2021, s. 4745) açık liderlik özellikleri gösteren liderlerin, astlarının davranışlarındaki çeşitliliği artırdığını ve böylece takipçilerin bir dizi görevi veya yeni rolleri yerine getirmek için yeni yollar denemeye teşvik ettiğini ve onları işlerinde risk almaya ve kutunun dışını da düşünmeye motive ettiğini belirtmektedirler. Bu yaklaşımlar çalışanların yenilikçi iş davranışı göstermelerini sağlayacak motivasyonlar içermektedir. Bu teorik bakış açısına ek olarak nicel araştırma sonuçlarının da bu bakış açısını desteklediği görülmektedir. Sönmez Çakır & Adıgüzel (2019), açık liderin işgören yaratıcılığı/yenilikçiliği üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkileri olduğunu bulgulamışlardır. Ayrıca açık liderlikle benzer yönleri bulunduğu düşünülen Teknolojik liderlik ve yenilikçi iş davranışı ilişkisi ekseninde yapılan araştırmaların olumlu sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir (Ruhnke & Mulder, 2016; Contreras vd., 2017). Açık liderlerin teknolojiden yararlandığı düşünüldüğünde bu ilişkinin bir metafor olarak değerlendirilebileceği açıktır. Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Algılanan Açık liderliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerinde Pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H1a: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşımın İşgören Yenilikçi İş Davranışı Üzerinde Pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H1b: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerinde Pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H1c: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Sosyal Ağların Etkin Kullanımının Yenilikçi İş Davranışı Üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

Açık Liderliğin Yönetici Destek Algısı Üzerindeki Etkisi

Açık liderler, sosyal ağ teknolojilerini etkin kullanmayı geliştirerek örgütte çalışanlar ile arasında temeli güvene dayanan ilişki ağları kurmaya ve amaçlarının

gerçekleştirmeye çalışırlar (Gürler, 2020, s. 16). Ayrıca Açık Lider, örgüt içerisinde güven duygusunun gelişmesini sağlamanın yanında her türden merakı destekleyerek ve gerektiğinde başarısızlıkları bağışlamanın erdemine sahip bir lider olarak değerlendirmektedirler (Polat & Arabacı, 2015, s. 223). Norollahee vd. (2022) araştırma bulgularında açık liderlik tarzının çalışanları psikolojik güçlendirme üzerinde yüksek düzeyde olumlu etkilerini ortaya koymuşlardır. Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H2: Algılanan Açık liderliğin Yönetici Destek Algısı Üzerinde Pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2a: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşımın Yönetici Destek Algısı Üzerinde Pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2b: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirliğin Yönetici Destek Algısı Üzerinde Pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2c: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Sosyal Ağların Etkin Kullanımının Yönetici Destek Algısı Üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

Yönetici Destek Algısının Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisi

Örgütsel destek teorisine göre değerli kaynakları (örneğin maaş zamları, gelişimsel eğitim fırsatları) elde eden çalışanlar örgütsel destek algısını geliştirir ve karşılıklılık normuna (Gouldner, 1960) dayalı olarak, onu geri ödemeye ve çabalamaya mecbur hissederek kuruluşun hedeflerine ulaşmasına katkı sağlar (Neves & Eisenberger, 2014, s. 189). Bununla birlikte çalışanların örgüt adına arzu edilen tutum, davranış ve performansı sergilemesi, içinde yer aldığı örgütün değerlerini kabul etmesi ve lider/yönetici desteği ile sağlanabilir (Akkoç vd., 2011). Babin & Boles (1996) Lider/Yönetici desteğinin çalışanı cesaretlendirmesi/özendirilmesi ve ona destek olunmasıyla ilgili bir durum olduğunu belirtmektedir. Williams ve Foti (2011) destekleyici bir örgüt ikliminde, çalışanların yaratıcılığı takip etmelerine ve yaratıcı potansiyellerini kullanmalarına yardımcı olabilecek ayrılmaz bir özellik olduğunu belirtmektedir. Jung vd., (2003) bir organizasyonun çalışanlarını desteklemesinin çalışanların yaratıcı ve yenilikçi davranışını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedirler. Nihayetinde Podsakoff vd. (1996), örgüt içerisinde algılanan lider desteğinin çalışanların örgütlerine güven duymalarını ve örgütün başarısı için daha fazla gayret sarf etmelerini sağladığını belirtmektedir. Nitekim araştırma sonuçları lider/yönetici desteğinin işgörenlerin yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediği yönünde zengin bir içerik sunmaktadır (Çalışkan, 2011; Sönmez & Yıldırım, 2014; Lukes & Stephan, 2017; Lipych vd., 2018; Tüysüz, 2019; Kanbur & Şen, 2020; Wynen vd., 2020; Karabay vd., 2020; de Moraes vd., 2021). Buradan hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

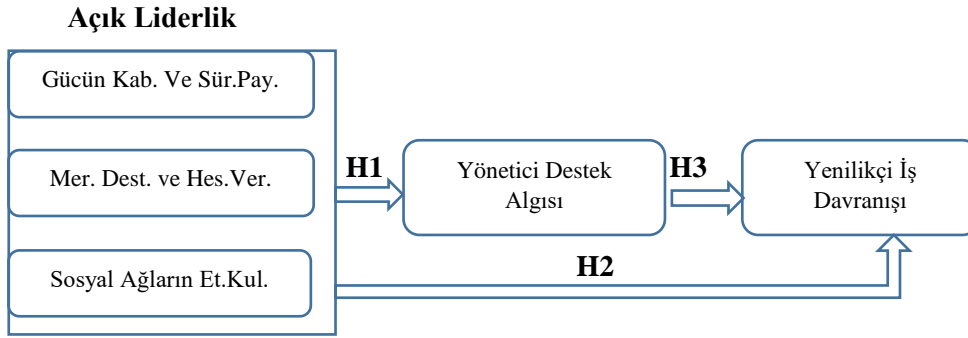
H3: Yönetici Destek Algısının Yenilikçi İş Davranışı Üzerinde Pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H4: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşım ve Yenilikçi İş Davranışı arasındaki ilişkide Yönetici Destek Algısı aracı değişken rolündedir.

H5: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik ve Yenilikçi İş Davranışı arasındaki ilişkide Yönetici Destek Algısı aracı değişken rolündedir.

H6: Algılanan Açık liderlik alt boyutlarından Sosyal Ağların Etkin Kullanımı ve Yenilikçi İş Davranışı arasındaki ilişkide Yönetici Destek Algısı aracı değişken rolündedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada nesnelci paradigmaya dayalı olarak, alan araştırmaları içerisinde değerlendirilen survey yöntemi kullanılmıştır. Belirlenen yöntem içerisinde veri toplanmak için yapılandırılmış anket formundan yararlanılmıştır. Oluşturulan anket formunda 51 (elli bir) ifade yer almaktadır. Bu ifadelerden 7'si katılımcılara ilişkin demografik/tanımlayıcı ifadelerdir. Geriye kalan 44 ifade ise araştırma konusu değişkenleri psikometrik olarak ölçmeye yönelik ölçüm sorularından oluşmaktadır. Yapılandırılmış anket formundaki değişkenleri ölçmeye yönelik olan ölçek ifadeleri ise 5'li likert tipi ölçeklendirmeye dayalı olarak olumsuzdan olumluya doğru "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3-Kısmen Katılıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde sıralanmıştır. Örneklem olarak kamu ve özel sektörde çalışan beyaz yakalı işgörenler seçilmiştir. Soru formu Google formlar üzerinde hazırlanarak cevaplamaları için Bitlis İlinde çalışmaz beyaz yakalı işgörelere gönderilmiştir. 324 soru formu katılımcılar tarafından çevrim içi olarak doldurulmuştur. Ancak 6 form yanlış ve eksik bilgi içerdiği düşünüldüğünden örneklemden çıkarılmış olup, kalan 318 soru formundan elde edilen veriler analizlere dahil edilmiştir.

Araştırma tasarımına yönelik ilk olarak araştırmada kullanılan veri toplama, araştırma örnekleminin özellikleri ve araştırmada kullanılan hakkında bilgiler verilmiştir. Sonrasında ise anketlerden elde edilen verilere dayalı olarak araştırma hipotezlerini test edecek analizler gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla verilere güvenilirlik, doğrulayıcı faktör analizi (DFA), açıklayıcı faktör analizi, korelesyon analizi (AFA), path analizi ve tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma) uygulanmıştır. İfade edilen analizlerin uygulanması için IBM SPSS 25 ve Amos 25 paket programları kullanılmıştır.

Örneklem ve Veri Toplama Yöntemi: Araştırma örneklemini belirlemek amacıyla kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasındaki amaç ana kütle içerisinde kolay, hızlı ve ekonomik bir biçimde örneklemin çekilebilmesidir (Aaker, vd., 2007, s. 394). Ayrıca araştırmacıya örnekleme kendi yargısına göre örnekleme belirleme imkanı vermesi (Haşiloğlu vd., 2015) açısından da bu araştırma için önemli hale gelmektedir. Nitekim araştırma örnekleminin akıllı telefon sahibi ve sosyal medya ve ağları kullanabilenlerden seçilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte çalışmanın örneklemini Bitlis İlinde kamu ve özel sektörde çalışan beyaz yakalı çalışanlar oluşturmaktadır. Örneklem ağırlıklı olarak bir büro tarzı ortamlarda üst yöneticiye bağlı olarak çalışan alt-orta düzey yöneticiler, genel idari hizmetler ve destek elemanlarından oluşmaktadır ki bu çalışanlar akıllı telefon kullanan ve sosyal ağları sıklıkla kullanan ve kullanmaya zaman bulabilen çalışanlardır. Araştırma için oluşturulan anket formu katılımcılarla online olarak paylaşılmış ve toplam 324 kişiden yanıt alınmıştır. Ancak analizler için 318 katılımcının yanıtı dikkate alınmıştır. Diğer altı katılımcıya ait yanıtlar eksik ve hatalı olduğu düşünüldüğünden analizlere dâhil edilmemiştir. Araştırma katılımcılarının %33 Kamu personellerinden oluşurken % 67'si özel sektör çalışanlarından oluşmaktadır. Aynı zamanda araştırma katılımcılarının % 64,3'ünü erkekler oluştururken % 35,7'sini kadınlar oluşturmaktadır. Çalışmada katılımcılarının yaş aralığına bakıldığında 21-45 yaş arası katılımcılar örneklemin yaklaşık olarak %88'ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların % 24'ü Lise, % 26'sı Önlisans ve %24'ü Lisans mezunlarından oluşmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların sosyal medya kullanımı ve bilişim teknolojilerine kavramlarına uzak olmadıkları değerlendirilebilir.

Araştırma Ölçekleri: Bu çalışmada Açık Liderlik olgusunu ölçmek amacıyla Polat & Arabacı (2015) tarafından geliştirilen üç boyut ve 23 maddeden oluşan Algılanan Açık Liderlik ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğin alt boyutları Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşım, Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik, Sosyal Ağların Etkin Kullanımı olarak belirlenmiştir (Polat & Arabacı, 2015). İşgörenlerin algılamış oldukları Yönetici Desteğini ölçmek amacıyla Giray ve Şahin (2012) tarafından yedi farklı araştırmaya ait ölçek maddeleri kullanılarak geliştirilen 11 madde ve tek boyuttan oluşan yönetici desteği ölçeği kullanılmıştır. Yenilikçi İş Davranışı ölçmek için ise De Jong ve Den Hartog (2010) tarafından

geliştirilen ve Çimen & Yücel (2017) tarafından Türkçeye uyarlanması yapılan 10 madde ve tek boyuttan oluşan Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği kullanılmıştır.

ANALİZ VE BULGULAR

Araştırma modelinde çizilen ilişkileri açıklamaya ilişkin analizlerden önce bu araştırmaya veri sağlamak için kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve yapı geçerliliğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla ilk olarak bu araştırmada kullanılan ölçeklere Güvenilirlik ve geçerlilik analizleri uygulanmıştır.

Güvenilirlik analizleri sonucunda 23 ifade ve üç boyuttan oluşan Algılanan Açık Liderlik ölçeğinin Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşım alt boyutunda yer alan 9. Maddenin analizden çıkarılmasıyla Cronbach Alpha değerinin ,026 gelişeceği görülmüş ve 9. madde analizden çıkarılmıştır. Son durumda Algılanan Açık Liderlik Ölçeğinin Cronbach Alpha değeri, ($\alpha=,983$) olarak tespit edilmiştir. Tek boyut ve 11 ifadeden oluşan Yönetici Destek Algısı Ölçeğinin Cronbach Alpha değeri, ($\alpha=,972$) ve tek boyut ve 10 ifadeden oluşan Yenilikçi İş Davranışı Ölçeğine ait Cronbach Alpha değeri 2 ifadenin analizden çıkarılmasıyla ($\alpha=,965$) (bir sonraki paragrafta ifade edilmiştir) olarak tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizleri sonucunda elde edilen Cronbach Alpha değerleri ölçeklerin yüksek güvenilirlik (Kalaycı, 2010) ve iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Ölçek geçerliliklerinin tespiti amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılması gerekmektedir. Ancak bunun için öncelikle yapı veya yapılaraya ait alt faktörleri oluşturan maddelerin geçerlilik yönünden gerekli değerleri sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Bu amaçla Hair vd.'nin (2017) çalışması dikkate alınmış olup; faktör yapıları içerisinde yer alan her bir madde için 0,70 ve üzeri madde skorları dikkate alınmış ancak skor olarak 0,50 ve 0,70 arasında kalan madde ölçümleri için ilgili maddenin çıkarılmasıyla birleşim güvenilirliği (CR) ve açıklanan ortalama varyansta (AVE) olumlu bir değişim meydana geliyorsa bu madde analizlerden çıkarılmıştır (Hair vd., 2017). Bu doğrultuda yenilikçi iş davranışı ölçeğine ait 4. ve 8. ifadeler sırasıyla analizlerden çıkarılmıştır. Geriye kalan tüm maddelerin anlamlı ve yüksek skorlarda olduğu (bkz. **Tablo 2**) görülmüştür. Daha sonra ölçekler üzerinde DFA analizleri yapılmıştır. DFA Analizi sonucunda tüm ölçeklere ait uyum iyiliği değerlerinin literatürde kabul gören sınırlar içerisinde olduğu (Schermelleh-Engel vd., 2003) **Tablo 1**'de görülmektedir.

Tablo 1: Doğrulayıcı Faktör Analizleri Uyum İyiliği Değerleri

DEĞİŞKENLER	CMIN/DF < 5	GFI >,850	AGFI >,800	CFI >,900	NFI >,900	TLI >,900	RMSEA < ,080
Açık Liderlik	2,889	,864	,832	,952	,928	,928	,077
Yönetici Destek Alg.	2,842	,937	,895	,982	,972	,975	,076
Yenilikçi İş Dav.	2,118	,972	,945	,986	,989	,986	,059

Araştırma ölçekleri üzerinde yapılan DFA analizlerinden sonra ölçüm araçlarının geçerliklerini tespit etmek için yakınsaklık ve ayırıştırma geçerliliğine bakılmıştır (Bkz. **Tablo 2**). Yakınsaklık geçerliliği için açıklanan ortalama varyans (AVE) ve faktör kompozit güvenilirliğine (CR) sonuçları değerlendirilmiştir (Bkz. **Tablo 2**). Ölçüm araçlarının yakınsaklık geçerliliği için AVE değerinin 0,50' den büyük olması (Bagozzi & Yi,1988) ve CR değerinin 0,60 ve üzerinde bir değer alması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). **Tablo 2** incelendiğinde ölçüm modelinde yer alan ölçeklerin yakınsaklık geçerliliğini sağladığı görülmektedir.

Tablo 2: Güvenilirlik ve Benzeşim Geçerliliği

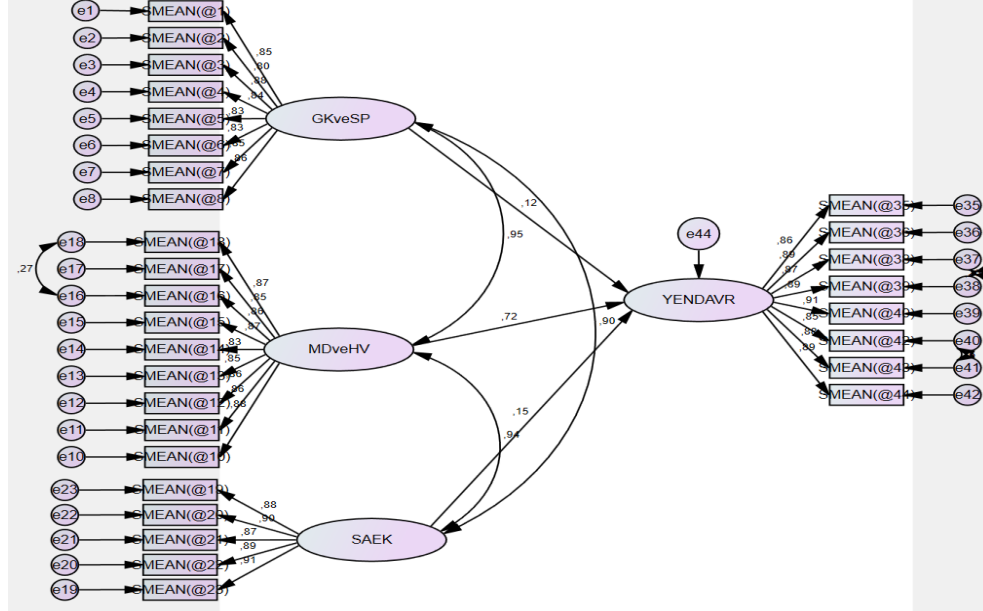
Yapılar	Maddeler	λ	α	CR	AVE
Yönetici Destek Algısı	YDA.1	,826	0,972	0,972	0,763
	YDA.2	,864			
	YDA.3	,882			
	YDA.4	,889			
	YDA.5	,901			
	YDA.6	,872			
	YDA.7	,885			
	YDA.8	,872			
	YDA.9	,846			
	YDA.10	,868			
	YDA.11	,883			
Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşım (Açık Lider Boyut 1)	GKveSP 1	,852	,951	0,951	0,708
	GKveSP 2	,801			
	GKveSP 3	,880			
	GKveSP 4	,839			
	GKveSP 5	,835			
	GKveSP 6	,824			
	GKveSP 7	,846			
	GKveSP 8	,855			
Merakı destekleme ve ve Hesap Verebilirlik (Açık Lider Boyut 2)	MDveHV 1	,881	,963	0,957	0,740
	MDveHV 2	,861			
	MDveHV 3	,858			
	MDveHV 4	,858			
	MDveHV 5	,838			
	MDveHV 6	,866			
	MDveHV 7	,863			
	MDveHV 8	,851			
	MDveHV 9	,869			
Sosyal Ağların Etkin Kullanımı	SAEK1	,915	,949	0,938	0,7

(Açık Lider Boyut 3)						5
						3
	SAEK 2	,883				
	SAEK 3	,867				
	SAEK 4	,897				
	SAEK 5	,877				
Yenilikçi İş Davranışı	YİD 1	,848	,965	0,964		0,
						7
						7
						1
	YİD 2	,881				
	YİD 3	,866				
	YİD 4	,883				
	YİD 5	,921				
	YİD 6	,856				
	YİD 7	,873				
	YİD 8	,896				

(λ =Faktör Yükleri, α =Cronbach Alpha, CR= Bütünleşik Güvenilirlik, AVE= Açıklanan Ortalama Varyans).

Ölçek geçerliliklerinin tespiti için son olarak ayırışma geçerliliğine bakılmıştır. Bunun için Henseler vd (2015) tarafından önerilen HTMT kriterleri temel alınmıştır. kriter analizine ilişkin sonuçlar dikkate alınmıştır. HTMT değerinin tüm değişkenlerde 0,90'nın altında olduğu görülmüştür.

Şekil 1: Yapısal Eşitlik Modeli (regresyon) /Yol Analizi

GKve SP: Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşım, **MDveHV:** Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik, **SAEK:** Sosyal Ağların Etkin Kullanımı, **YENDAVR:** Yenilikçi İşgören Davranışı

Tablo 4: Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Uyum İyiliği Değerleri

YEM	CMIN/DF < 5	GFI >,800	AGFI >,800	CFI >,900	NFI >,900	TLI >,900	RMSEA < ,080
Model 1	2,917	,820	,811	,936	,906	,930	,078

Tablo 4'ten Model 1'e ilişkin uyum iyiliği değerleri görülmektedir. Uyum iyiliği değerlerinin Model 1'i desteklemektedir.

Tablo 5: Model 1'e İlişkin Regresyon Skorları ve Anlamlılık

Regresyon		Estimate	P
Gücün Kabulü ve Sürekli Pay.	→	Yenilikçi İş Davranışı	,116 ,213
Merakı Destekleme ve Hesap Ver.	→	Yenilikçi İş Davranışı	,697 ***
Sosyal Ağların Etkin Kullanımı	→	Yenilikçi İş Davranışı	,146 ,040

YEM 1'de değişkenler arasında ölçümlenen regresyon katsayıları incelendiğinde Açık Liderlik alt boyutlarından Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşım'ın Yenilikçi İşgören Davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yine Açık Liderlik alt boyutlarından olan Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik ve Sosyal ve Ağların

YEM 2 üzerinde tasarımılanan aracılık testi sonucunda Açık Liderlik Alt boyutlarından Sosyal Ağların Etkin Kullanımı'nın Yönetici Destek Algısı'nın aracı değişken olarak modele eklenmesinden sonra Yenilikçi İşgören Davranışı Üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisi ortadan kalkmış ve anlamsızlaşmıştır. Dolayısıyla Yönetici Destek Algısı değişkeninin Sosyal Ağların Etkin Kullanımı ve Yenilikçi İşgören Davranışı ilişkisinde tam aracılık rolü olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte yine Açık Liderlik alt boyutlarından olan Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirliğin Yenilikçi İşgören Davranışı Üzerindeki Etkisinin gücü regresyon katsayısı üzerinden incelendiğinde, 697'den, 323'e gerilediği görülmüştür. Bu sonuç Yönetici Destek Algısı değişkeninin Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik ve Yenilikçi İşgören Davranışı ilişkisi üzerinde kısmi aracılığının olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak **H2a** hipotezi reddedilirken, **H2b**, **H2c** ve **H3 hipotezleri** kabul edilmiştir. Dolayısıyla **H2** hipotezi de kısmi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte araştırmanın temel amacını ortaya koyan **H5** ve **H6** hipotezleri kabul edilirken **H4** hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Teknolojik gelişmelere dayalı olarak günümüzde karşılıklı etkileşim biçimleri de dönüşmektedir. Özellikle de twitter, facebook, instagram gibi sosyal ağlar ve kitlesel iletişimi online olarak etkin kılan whatsapp gibi uygulamaların milyarlarca insan tarafından kullanılması buna en büyük kanıttır. Nitekim bu dönüşüm liderlik tarz ve anlayışında da farklılıkların ortaya çıkmasına ve açık lider gibi sosyal ağları bir enformasyon ve iletişim şekli olarak kullanan bir liderlik şeklinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte son dönemlerde sosyo-ekonomik alandaki değişim süreci, işletmeleri şiddetli ve ağır rekabet şartlarının olduğu bir ortamda faaliyetlerine devam etmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda yenilikçilik, birçok örgüt için rekabet avantajının ana kaynağı olarak görülmektedir. Nitekim işletmelerin rekabetin yüksek olduğu bir ortamda rekabet edebilmesinin en önemli koşulu, yenilikçilik yönlerini geliştirmesine bağlıdır. Bu noktada yöneticilerin sergilemiş oldukları liderlik ve takipçilerine olan destekleri yenilikçi iş davranışını etkiler niteliktedir. Bu gelişmelerden hareketle bu çalışmada işgörenler tarafından algılanan Açık liderlik Yenilikçi İş Davranışı üzerindeki etkisinde Yönetici Destek Algısını'nın aracılık rolünün araştırılması amaçlanmıştır.

Değişkenleri ölçümleyen analizler ve araştırma hipotez testleri sonucunda Açık Liderlik alt boyutlarından Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik ve Sosyal Ağların Etkin Kullanımı'nın Yenilikçi İşgören Davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi bulgulanırken, Gücün Kabulü ve Sürekli Paylaşım alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulgulanmamıştır. Araştırma bulgularına paralel olarak Hughes vd. (2018) liderliğin önemini belirtirken takipçilerinin yenilikçi davranışlarına ilişkin bilişsel süreçlerini olumlu yönde etkilediklerini ve yönlendirdiklerini belirtmektedirler. Literatürde açık liderlik

çalışmalarının yeterli olgunluğa ulaşmamış olması bu çalışma için tartışma kısmının kısıtlı kalmasına neden olmuştur. Ancak Sönmez Çakır ve Adıgüzel'in (2019) yaptıkları çalışmada Açık liderliğin işgören yaratıcılığı/yenilikçiliği üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkileri bulgulamış olmaları bu araştırma sonuçlarıyla uyumludur. Ayrıca Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik boyutunun yenilikçi davranış üzerindeki etkisine ilişkin olarak Mussel'in (2013) yaptığı tanım önemlidir. Mussel'e göre yeni, karmaşık ve belirsiz olan olayları takip etme, tanıma ve keşfetme arzusu nu ifade eden merak (Tsai & Zheng, 2020) bilgi arama, öğrenme ve düşünme ile ilişkili davranışsal eğilimlerde gizlenen bir kişilik özelliği olarak tanımlanmaktadır (Mussel, 2013). Dolayısıyla dolayısıyla işgörenlerin işe yönelik meraklarının desteklenmesi iş için gerekli bilgiyi arama, bulma ve öğrenmeyi etkileyerek yenilikçi davranış için düşünmeyi daha etkin kılacaktır. Nitekim Abukhait vd. (2020)'nin yaptıkları çalışmada, işe ilişkin işgören merakının yenilikçi davranışı olumlu yönde etkilediğini bulgulamışlardır. Sosyal Ağların Etkin Kullanımı boyutunun Yenilikçi İşgören Davranışı üzerindeki etkisi ise iletişimin zaman ve mekândan bağımsız hale gelerek daha etkin ve verimli hale gelmesiyle ilişkilendirilebilir. Nitekim Vardarlıer ve Zafer (2020) bu iletişim biçimini lokasyon olarak birbirlerinden uzak kişi ve kurumların bilgi paylaşımlarıyla birbirlerine yakınlaşmaları olarak tanımlamaktadır. Bu iletişim ağları üzerinden kişiler düşündüklerini paylaşma ve tartışma imkanı bulurken aynı zamanda diğerlerinin de bilgi, görüş ve düşüncelerini de öğrenebilecekleri karşılıklı bir etkileşim içerisine girebilirler (Solmaz vd., 2013). Dolayısıyla zaman ve mekân faydası sağlaması yanında çok daha fazla bilginin çok daha fazla insanla çevrim içi olarak paylaşılabilirdiği ve tartışılabilirdiği platformlara olanak sağladığından yenilikçi iş davranışı üzerinde sinerjik bir etki yaratabilir niteliktedir. Nitekim bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi birçok araştırmacı tarafından ortaya konmuştur (örn. Madjar, 2005, Li & Zheng, 2014; Radaelli, 2014; Erdem, 2021)

Bununla birlikte Yönetici Destek Algısı'nın Yenilikçi İşgören Davranışı üzerinde istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı etkisi bulgulanmıştır. Yem 2 üzerinde tasarımılanan aracılık modeline uygulanan path analizi sonucunda ise Sosyal Ağların Etkin Kullanımı'nın Yenilikçi İşgören Davranışı üzerindeki etkisi Yönetici Destek Algısı'nın aracı değişken olarak modele eklenmesiyle istatistiksel olarak anlamsızlaşmıştır. Dolayısıyla Model 1'deki anlamlı olan direkt etkinin Model 2'de Yönetici Destek Algısı'nın aracı değişken olarak eklenmesiyle birlikte ortadan kalması Yönetici Destek Algısı'nın Sosyal Ağların Etkin Kullanımı ve Yenilikçi İşgören Davranışı arasındaki ilişkide tam aracılık yaptığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Merakı Destekleme ve Hesap Verebilirlik boyutunun Yenilikçi İşgören Davranışı üzerindeki direkt etkisini ortaya koyan ve YEM 1 path analizi sonuçlarında belirlenen regresyon katsayısının YEM 2 üzerinde tasarımılanan aracılık modeline uygulanan path analizi sonucunda, 693'ten 323'e düştüğü görülmektedir. Bu sonuç Yönetici Destek Algısı'nın Merakı Destekleme

ve Hesap Verebilirlik boyutu ve İşgören Yenilikçi Davranışı ilişkisinde kısmi aracılık rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuçlar Sönmez ve Yıldırım (2014) tarafından nitel olarak tasarılan araştırma sonuçlarıyla daha anlaşılabilir bir tartışma zeminine çekilebilir. Sönmez ve Yıldırım (2014) üniversite hastanelerinde çalışan hemşirelerin yenilikçi davranışlarına etki eden faktörleri araştırdıkları çalışmalarında önemli bir bulguya ışık tutmaktadırlar. Araştırmacılar yeni düşüncelerin uygulamaya dönüşmesinin yönetici desteğine bağlı olduğunu bulgulamışlardır. Dolayısıyla içerisinde fiili bir uygulamayı barındıran yenilikçi iş davranışı yönetici desteği olmadan fiiliyata/uygulamaya dönüşmemektedir. Bu bağlamda Açık Liderlik davranışı sergileyen lider veya yöneticilerin takipçileri/çalışanları üzerinde desteklendiklerine yönelik algılarını geliştirdiği ve bu yönetici destek algısı üzerinden yenilikçi iş davranışını olumlu olarak etkilediği söylenebilir.

Bu sonuçlar teknolojinin sadece teknik bir konu olmadığı sosyal alanları da yeniden şekillendirdiğine önemli bir kanıt niteliğindedir. O nedenle yönetim bilimcilerin sosyal ağlar gibi iletişim, etkileşim ve sosyalleşmeyi yeniden biçimlendiren bilişim tabanlı uygulamaları daha fazla dikkate alarak araştırmalarında bu bağlamlara daha fazla yer vermelidirler. Öncelikle kavramların çoğalması, bilimsel mecralarda tartışılması ve bunlarla ilgili teorilere oluşması nicel tasarımı araştırmalar içinde kuramsal destek sağlaması açısından önemlidir. Uygulamacılar/yöneticiler açısından ise, zaten önemi bilinmekle beraber, bu etkileşimlerin takipçilerinin moral, motivasyon ve katkılarını olumlu yönde etkileyecek şekilde nasıl kullanılması gerektiği önemli hale gelmiştir.

Bu araştırmanın örnekleme bir kısıt olarak değerlendirilebilir. Farklı örneklemeler üzerinde özellikle de teknoloji çalışanları üzerinde benzer çalışmaların yapılması daha güçlü sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bununla birlikte Açık liderlik üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sayısının artması hem kavramsal hem de kuramsal düzlemde Açık Liderlik yazınının zenginleşmesini de sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Her iki yazarda eşit düzeylerde %50 ye %50 katkı sağlamışlardır. Araştırmaya ilişkin olarak yazarlar arasında ve herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aaker, D.A., Kumar,V. & Day, G.S. (2007). Marketing Research, 9. Edition, John Wiley & Sons, Danvers.

Abstein, A. & Spieth, P. (2014). Exploring HRM meta-features that foster employees' innovative work behaviour in times of increasing work–life conflict. *Creativity and innovation management*, 23 (2), 211-225.

Abukhait, R., Bani-Melhem, S. & Mohd Shamsudin, F. (2020). Do employee resilience, focus on opportunity, and work-related curiosity predict innovative work behaviour? The mediating role of career adaptability. In *Managing Knowledge, Absorptive Capacity and Innovation* (pp. 31-60).

Akkoç, İ., Turunç, Ö. & Çalışkan, A., (2011). Gelişim kültürü ve lider desteğinin yenilikçi davranış ve iş performansına etkisi: İş-aile çatışmasının aracılık rolü. *İSGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13 (4), 83-114.

Amabile, T. M. & Pratt, M. G. (2016). The Dynamic Componential Model of Creativity and Innovation in Organizations: Making Progress, Making Meaning. *Research in Organizational Behavior*, 36, 157-183.

Anderson, N., De Dreu, C. K. & Nijstad, B. A. (2004). The Routinization of Innovation Research: A Constructively Critical Review of The State-of-The-Science. *Journal of Organizational Behavior*, 25 (2), 147-173.

Babin, BJ & Boles, JS. (1996). Algılanan iş arkadaşı katılımı ve süpervizör desteğinin hizmet sağlayıcı rol stresi, performans ve iş tatmini üzerindeki etkileri. *Perakende Dergisi*, 72 (1), 57-75.

Bagozzi, R. P. & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of The Academy of Marketing Science*. 16 (1), 74-94.

Basim, H. N., Korkmazıyürek, H. & Tokat, A. O. (2008). Çalışanların öz yeterlilik algılamasının yenilikçilik ve risk alma üzerine etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 121-130.

Blau, K. A. (1964): Exchange and Power in Social Life." *Schlüsselwerke der Netzwerkforschung*, (2019), 51-54.

Bysted, R. (2013). Innovative employee behaviour: The moderating effects of mental involvement and job satisfaction on contextual variables". *European Journal of Innovation Management*, 16 (3), 268-284.

Contreras, F., Espinosa, J., Dornberger, U. & Acosta, Y. (2017), Leadership and Employees' Innovative Work Behavior: Test of a Mediation and Moderation Model, *Asian Social Science*, 13 (9), 9-25.

Çalışkan, A. (2011). Gelişimin öncülüğünde gelişmenin ve iş performansına katkıda bulunmak: İş-aile çatışmasının aracılık rolü. *İSGUC Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13 (4), 83-114.

Çavuş, M. F. & Akgemci, T. (2008). İşletmelerde personel güçlendirmenin örgütsel yaratıcılık ve yenilikçiliğe etkisi: İmalat sanayiinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 229-244.

Çimen, İ. & Yücel, C. (2017). Yenilikçi davranış ölçeği (YDÖ): Türk kültürüne uyarlama çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 6 (3), 365-381.

De Jong, J. & Den Hartog, D. (2007) How leaders influence employees' innovative behaviour. *European Journal of Innovation Management*, 10 (1), 41-64.

De Jong, J. & Den Hartog, D. (2010). Measuring İnnovative Work Behaviour. *Creativity and Innovation Management*, 19 (1), 23-36.

De Moraes, G. H. S. M., Spers, E. E., Mendes, L. & da Silva, H. M. R. (2021). Corporate entrepreneurship at the university: the influence of managerial support, autonomy and reward on the innovative behavior of university professors. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*.

Demirel, Y. & Seçkin, Ö. G. Z. (2008). Bilgi ve bilgi paylaşımının yenilikçilik üzerine etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 189-202.

Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchinson, S., & Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71, 500-507.

Erdem, A. T. (2021). Güçlendirici liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımının aracılık rolü: Bilişim sektöründe bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (1), 119-131.

Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.

Fındıklı, M. A. (2014). Algılanan Lider Desteği Ve Algılanan Örgütsel Destek İle İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Özdeşlemenin Aracılık Rolü: İstanbul'da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25 (77), 136-157.

Giray, M. D. & Sahin, D. N. (2012). Algılanan örgütsel, yönetici ve çalışma arkadaşları desteği ölçekleri: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15 (30), 1.

Gouldner, A. W. (1960). The Norm Of Reciprocity: A Preliminary Statement. *American Sociological Review*, 161-178.

Gürler, M. (2020). *Okul yöneticilerinin açık liderlik davranışlarının örgütsel muhalefete etkisi*. (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Hair, J., J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. & Sarstedt, M. (2017). A primer on partial least squares structural equation modeling (pls-sem). Sage Publications.

Haşiloğlu, S. B., Baran, T. & Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: Kolayda örnekleme ve sıklık ifadedi ölçek maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, (1), 19-28.

Henseler, J., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2015). A New Criterion For Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.

Hughes, D. J., Lee, A., Tian, A. W., Newman, A. & Legood, A. (2018). Leadership, Creativity, And Innovation: A Critical Review And Practical Recommendations. *The Leadership Quarterly*, 29 (5), 549-569.

Jung, D. I., Chow, C. & Wu, A. (2003). The role of transformational leadership in enhancing organizational innovation: Hypotheses and some preliminary findings. *The leadership quarterly*, 14 (4-5), 525-544.

Kalaycı, Ş. (2010). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kanbur, E. & Şen, S. (2020). Algılanan aşırı nitelikliliğin yenilikçi davranış üzerine etkisi: Algılanan lider desteğinin aracılık rolü. *Third Sector Social Economic Review*, 55 (2), 1060-1077.

Karabay, M., Akpınar, Ö. & Görmüş, İ. (2020). Sigorta şirketlerinde çalışanların proaktif kişilik özelliklerinin yenilikçi davranışa etkisinin araştırılması. *Journal Of Research In Economics*, 4 (1), 64-77.

Karcıoğlu, F. & Kurt, E. (2009). Örgütsel iletişimin etkinliği açısından kurumsal bloglar ve birkaç kurumsal blogun incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (3), 1-17.

LaMastro, V. (1999). Commitment and perceived organizational support. *In National Forum of applied educational research journal*, Vol. 12, No. 3, 1-13.

Li, C. (2010). *Open leadership: How social technology can transform the way you lead*. John Wiley & Sons.

Li, X. & Zheng, Y. (2014). The Influential Factors of Employees' Innovative Behavior and The Management Advices, *Journal of Service Science and Management*, 7 (6), 446.

Lipych, L., Volynets, I., Khilukha, O., Matviichuk, I. & Semchuk, Z. (2018). Model of management of the employees' innovative behavior at the industrial enterprises. *Problems and perspectives in management*, (16, Iss. 3), 197-206.

Lukes, M. & Stephan, U. (2017). Measuring employee innovation: A review of existing scales and the development of the innovative behavior and

innovation support inventories across cultures. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 23 (1), 136-158.

Madjar, N. (2005). The Contributions of Different Groups of Individuals to Employees' Creativity, *Advances in Developing Human Resources*, 7(2), 182-206.

Mete, G. (2007). *Örgütsel öğrenme ve yenilikçi iş davranışı* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mohammed, D. T. & Mohammed, N. J. (2021). The relationship between Ambidextrous Leadership Behaviors and strategic supremacy Research analysis in the Ministry of Construction, Housing, Municipalities and Public Works. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12 (12), 4743-4752.

Mussel, P. (2013), "Introducing the construct curiosity for predicting job performance", *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 34 No. 4, 453-472.

Neves, P. & Eisenberger, R. (2014). Perceived organizational support and risk taking. *Journal of managerial psychology*.

Norollahee, S., Nazarzadeh Zare, M. & Mousavi, M. (2022). The role of psychological empowerment in the relationship between ambidextrous leadership, teachers' job satisfaction, and stress in virtual education. *Technology of Education Journal (TEJ)*, 16 (3), 511-524.

Özdevecioğlu, M. (2013). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 113-130.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B. & Bommer, W. H. (1996). Transformational leader behaviors and substitutes for leadership as determinants of employee satisfaction, commitment, trust, and organizational citizenship behaviors. *Journal of management*, 22 (2), 259-298.

Polat M. & Arabacı İ. B., (2015) A brief history of leadership and open leadership. *Route Educational and Social Science Journal*, 2 (1), 207-232

Polat, M. (2015). *Yöneticilerin açık liderlik özellikleri ve sosyal ağları benimseme durumlarının örgütsel belirsizlik üzerindeki etkileri: Fırat Üniversitesi örneği*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Polat, M. & Arabacı, İ. B. (2016). Açık liderlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24 (1), 79-96.

Radaelli, G., Lettieri, E., Mura, M. & Spiller, N. (2014). Knowledge Sharing and Innovative Work Behaviour in Healthcare: A Micro-Level

Investigation of Direct and Indirect Effects, Creativity and Innovation Management, 23 (4), 400-414.

Ruhnke, M. & Mulder, RH (2016). *Ambidextrous Leadership and Innovative Work Behaviour*, Working Paper, 1-15

Sezgin, O. B., Uçar, Z. & Duygulu, E. (2015). Güven, yenilikçi iş davranışı ilişkisinde bilgi paylaşmanın aracılık rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 1-20.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8 (2), 23-74.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. & Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim*, 7 (4), 23-32.

Songur, A. & İnce, N. (2020). Liderlik türlerinin çalışan motivasyonu ve performansına etkisi: Bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Özel Sayı, 906-925.

Sönmez Çakır, F. & Adıgüzel, Z. (2019). Evaluation of open leadership and innovation orientation on employees and culture of the organization. *Verslas: Teorija ir praktika/Business: Theory and Practice*, 20, 432-445.

Sönmez, B. & Yıldırım, A. (2014). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerin yenilikçi davranışları ve yenilikçi davranışlarını etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin belirlenmesi: Niteliksel bir çalışma. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1 (2), 49-59.

Şeker, T. N. (2021). Sağlık kurumlarında liderlik kavramının çalışan motivasyonu üzerindeki etkileri: Bir tıp merkezi ile bir zincir hastanede uygulanan bir alan araştırması (Master's thesis, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Taze, Y. & Çavuşoğlu, S. B. (2020, March). Spor Kulübü Yöneticilerinin Açık Liderlik Özelliklerinin Belirlenmesi. In The 4th Physical Education, Sport, Recreation & Dance Congress 10th-11th of Sept 2021 Istanbul Rumeli University, Turkey.

Tokgöz, N. (2011). Örgütsel sinisizm, örgütsel destek ve örgütsel adalet ilişkisi: Elektrik dağıtım işletmesi çalışanları örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (2), 363-387.

Tsai, K. H. & Zheng, L. L. (2021). Bridging employee curiosity and service creativity: a new lens. *Journal of Service Theory and Practice*.

Turunç, Ö. & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17 (2), 183-206.

Tüysüz, H. (2019). Eğitim yöneticilerinin örgütsel destek algısı, örgütsel hafıza ve yenilikçi iş davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bilim Dalı Ortak Doktora Programı.

Uçar, Z. (2019). Yönetimsel sessizleştirme, hiyerarşik bilgi paylaşımı ve yenilikçi davranış arasındaki ilişkiler üzerine görgül bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 179-196.

Uslu, T., Bülbül, I. A. & Çubuk, D. (2015). An investigation of the effects of open leadership to organizational innovativeness and corporate entrepreneurship. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 1166-1175.

Vardarlıer, P. & Zafer, C. (2020). Social media and crisis management: The case study of Cambridge Analytica. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (Özel Sayı), 31-44.

Williams, F. & Foti, R. J. (2011). Formally Developing Creative Leadership as A Driver of Organizational innovation. *Advances in Developing Human Resources*, 13 (3), 279-296.

Wynen, J., Boon, J., Kleizen, B. & Verhoest, K. (2020). How multiple organizational changes shape managerial support for innovative work behavior: Evidence from the Australian Public Service. *Review of Public Personnel Administration*, 40 (3), 491-515.

Yahyagil, M. Y. (2001). Örgütsel yaratıcılık ve yenilikçilik. *IÜ İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi*, 12 (38), 7-16.

Yalçınsoy, A. & Işık, M. (2018). Toksik liderlik ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti ilişkisine yönelik bir araştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (3), 1016-1025.

Yayın Geliş Tarihi: 27.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 09.05.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1257195>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 766-815
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE’DE ÇALIŞMA STANDARTLARI

Gökhan GÜLLÜ*

Yusuf ARSLAN**

Öz¹

Bu çalışmanın amacı; çalışma standartlarının Türkiye Cumhuriyeti’ndeki 100 yıllık dönüşümünün dönemselsel olarak incelenmesi ve çalışma standartlarının uygulamadaki sorunlarının belirgin hale getirilmesidir. İmparatorluktan Cumhuriyete geçişle oluşan endüstri ilişkileri sisteminin dönüşümünün gözlemlenebilmesi için hatta imparatorluk dönemi, Cumhuriyetin ilk yılları ve küreselleşme sürecine geçiş ve sonrası dönemlerinde çalışma standartlarındaki dönüşümün incelenmesi çalışma standartlarının sosyo-kültürel etkilerini de görmek açısından oldukça önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren tarihsel süreç içerisinde zamanla olumlu gelişme gösteren çalışma standartları, 1980’li yıllar itibariyle küreselleşme olgusunun da etkisiyle birlikte olumsuz yönde gelişmeler yaşamaktadır. Bu durum dünyada endüstri ilişkilerinin değişmesine neden olduğu gibi gelişmekte olan ülkeleri de çalışma standartları konusunda dibe doğru bir yarışın içerisine çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti de 1990’lı yılların sonrasında bu dibe doğru yarışın aktörlerinden birisi haline gelmiş ve ucuz emeği doğrudan yabancı yatırımları çekebilmek adına bir avantaj olarak kullanmaya başlamıştır. 2000’li yıllardan itibaren Türkiye hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiş olduğu görünse de elde edilen refahın çalışma standartlarının artırılması konusunda etkili olmadığı hatta yapılan sektör (İnşaat gibi) tercihleri ile birlikte çalışma standartların düştüğü görülmektedir. Bu süreçte sadece sektör tercihlerinin değil düzenli göç gibi dışsal faktörlerin de etkisi oldukça fazladır. Bu çalışma sonucunda; 100 yaşında olan Türkiye Cumhuriyeti’nin endüstri

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Güllü, G. & Arslan, Y. (2023). Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye’de çalışma standartları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 766-815.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID: 0000-0001-7669-270X, drgokhangullu@gmail.com.

** Yüksek Lisans Öğrencisi / Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, ORCID: 0009-0000-5573-9003, yusufarslan8636@gmail.com.

¹ Bu çalışma yazar Gökhan Güllü’nün Yüksek Lisans Tezi olan “Küreselleşme ve Çalışma Standartları” adlı yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

ilişkileri ile ilgili politikalarını ILO sözleşmeleriyle uyumlu hale gelecek şekilde dönüştürmesi sonucunda çalışma standartlarındaki muhtemel gelişmeler tartışılmış ve sonraki politika tartışmaları için alan açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Standartları, Küreselleşme, Emek Piyasaları, Endüstri İlişkileri.

WORK STANDARDS IN TURKEY IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC

Abstract

This study aims to periodically examine the 100-year transformation of labor standards in the Republic of Turkey and to clarify the problems in the practice of labor standards. To observe the transformation of the industrial relations system formed by the transition from the Empire to the Republic, it is very important to examine the transformation in the working standards in the imperial period, the first years of the Republic, the transition to the globalization process and the following periods, to see the socio-cultural effects of the working standards. Working standards, which have shown positive development over time in the historical process since the Ottoman Empire period, have been experiencing negative developments with the effect of globalization as of the 1980s. This situation not only causes changes in industrial relations in the world but also draws developing countries into a race to the bottom in terms of labor standards. The Republic of Turkey has also become one of the actors in this race to the bottom after the 1990s and has started to use cheap labor as an advantage to attract foreign direct investments. Although it seems that Turkey has entered a rapid economic growth process since the 2000s, it is seen that the welfare achieved is not effective in increasing the working standards, and even the working standards have decreased with the sector (such as Construction) preferences. In this process, not only sector preferences but also external factors such as irregular migration have a significant impact. As a result of this study; As a result of the 100-year-old Republic of Turkey's transformation of its industrial relations policies in line with ILO conventions, possible developments in labor standards were discussed and space was opened for further policy discussions.

Keywords: Labour Standards, Globalization, Labour Market, Industrial Relations.

GİRİŞ

Çalışma standartları kavramsal olarak 20. yüzyılın başlarından itibaren literatüre girmiş olsa da Sanayi Devrimi sonrasında değişen üretim tarzı ve çalışma ilişkileriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Çalışma standartları işçi sınıfının doğduğu ve modern anlamda ilk fabrikaların kurulduğu İngiltere’de o yıllarda tamamen üretim maliyetlerinin en düşük düzeyde olacağı şekilde belirlenmiştir. Düşük ücretler işçilerin karınlarını doyuramayacakları seviyelerdeyken, günlük çalışma saatleri 16-18 saatlere ulaşarak insanları neredeyse sadece uyku ve çalışma arasında sıkıştırmıştır. İngiltere’deki fabrikaların işçi devinim oranları bizlere o dönemlerde işçilerin bu çalışma koşullarından memnun olmadığını açıkça gösterse de işgücü arzının yüksek olması işten ayrılan işçilerin yerini hızla yeni işçilerin almasını

sağlamıştır. İnsanlar yoksulluğun, yetersiz beslenmenin, evsizliğin yerine en kötü çalışma koşullarını kabul ederek fabrikalarda çalışmışlardır. Çalışmanın zamansal ve mekânsal açıdan belirli sınırlar çerçevesinde gerçekleştirildiği kapitalist üretim tarzında işçilerin sahip olduğu çalışma koşulları zamanla gelişme göstermiştir. Bu gelişimin arkasındaki en önemli faktör işçi ayaklanmaları ve işçi örgütlenmeleridir. Kapitalist üretim tarzına sahip olan her ülkede ve her sektörde zaman zaman ortaya çıkan işçi isyanları, her defasında sermaye sahiplerini ve devleti çalışma standartları konusunda iyileştirme yapmak için daha da zorlamıştır. Çalışma standartlarının gelişimi ülkeden ülkeye ve sektörden sektöre değişkenlik göstermiş, standartlardaki değişimlerin hukuksal olarak işçi haklarına yansımaları bu gelişmelerin kümülatif olarak olumlu yönde gelişmesini sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü çalışma standartları konusunda küresel alandaki en yetkili ve en fazla sorumluluk üstlenen kurumdur. ILO işçilere uygulanan çalışma standartlarının ülkeden ülkeye farklılaşmasının yanlış olduğunu ve uluslararası anlamda tüm ülkeleri kapsayacak şekilde temel çalışma standartlarının oluşturulması gerektiğini savunmuştur (Bazillier, 2004, s. 4-5). Bu konuda birçok uluslararası toplantı gerçekleştiren ILO aynı zamanda çalışma standartlarının olumlu yönde gelişmesi açısından sözleşmeler hazırlamıştır. Bu sözleşmelere taraf olan ülke sayısı ILO'nun kurulduğu 1919 yılından itibaren günümüze kadar her dönemde artış göstermiştir. İşçi sınıfı, çalışma standartlarında ve refah seviyesindeki artışı en net biçimde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hissetmiştir. Dünya savaştan sonra iki blok halinde sınıflanmıştır. Doğu Bloğunu oluşturan SSCB'nin yıllar geçtikçe güç kazanması liberal politikaları benimseyen ülkeler açısından tehdit oluşturmuş ve ekonomi politikalarının değişmesine sebep olmuştur. Liberal ekonomi modeli terk edilerek yerine Keynesyen ekonomi modeli benimsenmiş ve sosyal devlet anlayışı Batı Bloğu ülkelerinde kabul görmüştür. İşçi sendikaları bu dönemde altın çağını yaşarken çalışma standartlarında da olumlu yönde değişimler gerçekleşmiştir. Fakat 1980'li yıllarla birlikte neo-liberal politikalara dönüşlerin yaşanması ve küreselleşme olgusu çalışma standartlarındaki olumlu değişimlerin önünde engel oluşturmuştur. Küreselleşme sonrası sermayenin hızla yer değiştirebilme imkânı, üretimin çalışma standartlarının en düşük düzeyde uygulandığı bölgelerde yapılmasını sağlamıştır. Düşük maliyetlerle üretim gerçekleştirebileceği ülkelerde yatırımlar yaparak büyüyen sermaye aynı zamanda üretim gerçekleştirdiği bu ülkelerde çalışma standartlarının gelişimini dolaylı olarak olumsuz etkilemekte ve maliyetlerin düşük olmasına da yol açmaktadır. Çalışma standartları küreselleşme olgusu ile birlikte oldukça gerilemeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de çalışma standartlarının gelişimi dünyadaki durum ile paralellik göstermiştir. Osmanlı'daki ilk işçi sınıfı ya devlet eliyle kurulan fabrikalarda ya da yabancı sermayenin kurmuş olduğu işletmelerde çalışma imkânı bulmuştur. Düşük ücretler, günlük 14-16 saatleri bulan çalışma saatleri ve herhangi bir iş güvenceleri bulunmayan

işçilerin günlük ücretleri dışında herhangi bir hakları bulunmamaktadır. Öyle ki haftalık izin konusunda dahi bir çalışma yapılmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu sanayileşmeye dış dinamiklerle geçiş yaptığından, oluşan işçi sınıfı da kendi içsel dinamikleri ile doğmamıştır. Bu sebeple işçilerin sınıf bilinci kazanmaları oldukça geç olmuştur. Fakat toplu halde hareket ederek çıkarılan işçi isyanları bazı zamanlarda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sınıfı için bir kanun çalışması yapılmamış, işçi hakları hiçbir zaman bir iş kanunu ile düzenlenmemiştir. Çalışmanın şartlarını ve çerçevesini belirleyen, işçi ve işveren sınıfının haklarını hukuksal olarak tanımlayan ilk iş kanunu ancak Türkiye Cumhuriyeti döneminde oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde zamanla olumlu yönde gelişme gösteren çalışma standartları İkinci Dünya Savaşı sırasında dönemselsel olarak gerileme yaşasa da savaş sonrasında benimsenen sosyal devlet anlayışı ve Keynesyen ekonomik politikalar Türkiye Cumhuriyeti'nde de işçi sendikalarına altın çağını yaşatmıştır. Yaklaşık 30 yıl boyunca işgücü piyasasında işçi lehine yaşanan değişimler, 1980'li yıllar itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin de dünyada olduğu gibi neo-liberal politikalara dönüş yapması ve küresel üretim zincirine katılması yolundaki kararları ile tersine dönüş yaşamıştır.

Küreselleşme ile çalışma standartlarının olumlu yöndeki gidişatı sekteye uğramıştır. Neo-liberal politikaların, çok uluslu şirketlerin, dünyada giderek artan yoksulluğun ve çaresizliğin işçileri düşük standartlarda çalışmaya mahkûm etmesinin daha ne kadar süreceği bilinmemektedir. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki çalışma standartlarının dönüşümü ele alınarak geçmişten bugüne olan değişimler ve uygulamadaki sorunlar dönemselsel olarak incelenmiştir. Çalışmanın dönemselsel incelenmesinin sebebi çalışma standartları konusunda yaşanan dönüşüm sürecinde sosyo-kültürel etkilerin belirlenmesi ve kültürel faktörler de göz önünde bulundurularak politika oluşturma yolunda ilerleme kaydetmek ve bu yönde bir tartışma ve alan oluşturmaktır.

ÇALIŞMA STANDARTLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışma standardı kavramı ilk kez 1919 yılında Milletler Cemiyeti'nin bir kolu olan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulması ile ortaya çıkmıştır. Örgüt her ülkenin kendi emek piyasasını düzenlemesinin küresel anlamda işçilerin aleyhinde bir durum olduğunu öngörerek çalışma ilişkilerinin uluslararası bir standardı olması gerektiğini bildirmiş ve buna yönelik girişimlerde bulunmuştur.

“Çalışma Standartları” birbirinden farklı iki anlam taşımaktadır. Bu anlamlardan ilki, işçilerin içerisinde buldukları istihdam koşullarını (pozitif) ifade ederken ikincisi ise, bu koşulların standartlarının nasıl olması gerektiği (normatif) ile ilgili faaliyetlerdir (Parlak, 2004, s. 52, Güllü, 2004, s. 49).

Çalışma standartları Engerman'ın görüşüne göre üç temel gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ilki ve en temel olanı, işçilerin çalışma saatleri ve ücretlerine yönelik düzenlemeleri ifade eder. İkincisi, işçi sağlığı ve güvenliğini

kapsayan düzenlemelerdir. Üçüncü grup ise, işçi-işveren arasındaki ilişkileri belirleyen düzenlemelerdir. Toplu pazarlık, örgütlenme hakkı, uzlaşma çalışmaları gibi konular bu ilişkilerin kapsamına girmektedir. Sengerberger ise çalışma standartları kavramını bu üç gruptan farklı olarak ele almıştır. Ona göre kavram, örgütlenme standartları, katılım ve organizasyon standartları, koruma ve güvenlik standartları olarak üç kategoriye ayrılmaktadır (Parlak, 2004, s. 53).

Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının temel haklarının devlet tarafından kanunlarla belirlenip, bu hakların korunma altına alınması pek de kolay olmamıştır. İşçilerin lehine olan düzenlemelerin yürürlüğe girmeleri ve uygulamaya geçirilmeleri epeyce uzun bir süre zarfında gerçekleşmiş, daha sonrasında Avrupa’da oluşan belli başlı kanunların ticaret ilişkisinde buldukları ve henüz işçi haklarını koruyan yasaların ortaya çıkmadığı ülkelerin ulusal anlamda çalışma ilişkilerini etkilemesi pek de zor olmamıştır. Bu, uluslararası çalışma standartları oluşturma fikrinin temellerinin aslında 19. yüzyılın başlarına kadar dayandığını gözler önüne sermektedir. Bu yöndeki ilk girişimler Robert Owen ve Daniel Legrand gibi fabrika sahipleri, Christoph Ulrich gibi din adamları, Jeremy Blanqui gibi ekonomistler ve yaşadığı dönemin en çarpıcı isimlerinden biri olan Karl Marx gibi düşünürlerin çabalarıyla hayat bulmuştur. Bu dönemde uluslararası çalışma standartlarının oluşturulmasına yönelik fikirler her fırsatta gündeme taşınmış olsa da 1919’da ILO’nun kuruluşuna kadar bu konuda çok az bir başarı sağlanmıştır (Parlak, 2004, s. 54).

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün temellerinin atıldığı Versay Antlaşması, örgütün dünyada giderek hız kazanan ticaretin, çalışma ilişkileri ile bağlantılı olduğunu kanıtlaması açısından önem arz etmektedir. ILO emek piyasalarını gönüllülük ilkesine dayandırarak dönüştürmek ve geliştirmek amacı ile yola çıkmıştır. Bu bağlamda iyileştirilen çalışma ilişkilerinin sosyal adaleti de geliştireceği ve böylelikle sadece işçi-işveren arasındaki barışın sağlanmasından ziyade evrensel barışın da sağlanacağı öngörülmüştür. ILO’nun 1919 yılında oluşturulan anayasasının giriş kısmı bize bu öngörüü yansıtmaktadır. Anayasa’da:

“Sosyal adaletin sağlanması ile ancak evrensel ve kalıcı barış sağlanabilir ve çok sayıda insanın açlık ve yokluk çekmesi gibi bir adaletsizlik mevcut olduğu sürece dünyanın barışı ve uyumu zorlaşacaktır. Bu şartların acilen iyileştirilmesi gerekmektedir.”

İfadeleri yer almaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü, faaliyetinin ilk gününden bu yana çalışma standartlarının dünya ticaret ve rekabetiyle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Fakat örgüt ve üye devletler arasında bu görüş özelinde bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu sebeptendir ki ILO yürüttüğü faaliyetlerde gönüllülük esasıyla

hareket etmekte ve uygulanmayan kurallarla ilgili olarak üye devletlere bir yaptırımında bulunamamaktadır.

Çalışma standartları ile ilgili bir diğer önemli gelişmelerden birisi ise 1948 yılından imzalanan Havana Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile birlikte esasen uluslararası çalışma standartlarının temelini oluşturacağı Uluslararası Ticaret Örgütü'nün kurulması amaçlanmıştır. Fakat çalışma standartları ile ticaret arasındaki ilişkiyi kabul etmeyen ülkeler temelinde çalışma standartlarının gelişimini hedef alan bir ticaret örgütünün kurulmasına pek de sıcak bakmamış olacak ki ABD Kongresi Havana Antlaşmasını kabul edilemez bularak kurulacak olan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün de önünü kesmiştir (OECD,1996).

Bu bağlamda gelişen küresel ticaretin öncüsü olan ABD'nin çalışma standartlarını temel alan bir örgütün kuruluşunu reddetmesi, ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişkinin var olduğunu bize kuvvetle göstermektedir.

Aynı dönemde, 1929 yılında yaşanan küresel ekonomik krizinin olumsuz etkilerini atlatmak ve o dönem yapılan hataların benzerlerinden sakınmak adına (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) GATT kurulmuştur. ABD çalışma standartlarının korunmasının GATT'ın temel ilkelerine dahil edilmesi konusunda girişimlerde bulunmuş olsa da bu girişimler başarılı olamamış ve örgüt çalışma standartları konusunda önemli gelişmeler sağlayamamıştır. İlerleyen yıllarda Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşuyla birlikte uluslararası çalışma standartlarının Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) çalışmalarının arasına dahil edilmesi konusunda bazı Avrupa Ülkeleri'nin baskıları olmuştur. Bu konuda istekler 1996 yılında gerçekleştirilen Singapur Konferansı'nda gündeme getirilmiş ve uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişkinin gözlemlenmesi adına DTÖ Çalışma Grubu kurulması istenmiştir (OECD, 2000). Bu girişim başta İngiltere olmak üzere birçok gelişen ülke tarafından muhalefet görse de temel çalışma standartları, konferansın nihai deklarasyonuna dahil edilmiştir (Parlak, 2004, s. 57). Fakat bu durum ILO'nun çalışma standartları konusunda yetkili tek organ olması özelliğini değiştirmemiştir.

Bu standartlar her ne kadar uluslararası düzeyde bugün birçok ülke tarafından kabul görmüş olsa da çalışma standartlarının uygulanması konusunda elinde yaptırım gücü bulunan bir örgütün yetkili olmayışı ülkelerin imzalamış oldukları ILO sözleşmelerini uygulamada kolaylıkla görmezden gelebilmelerini sağlamaktadır (Sengenberger, 2005, s. 4).

Günümüzde gelişmiş ülkelerde çalışma standartları yükselmiş çalışma saatleri, işçi sağlığı ve güvenliği, ücretler gibi birçok temel konuda ilerlemeler kat edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler de ise çalışma standartlarını yükseltmek bir yana küresel ticaret içerisindeki rekabet avantajının kaybedilmemesi açısından koşulların günden güne daha kötüye gittiğine tanıklık etmekteyiz.

Buna karşılık küreselleşme madalyonunun diğer yüzüne bakarsak hızla ekonomik gelişimini tamamlayan gelişmiş ülkelerin, henüz gelişmekte olan ülkelere uluslararası örgütler aracılığıyla çalışma standartlarını dayatıldığı görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, çalışma standartlarının kendilerine dayatılarak, tek avantajları olan ucuz işgücü kullanımının engellenmesiyle ekonomik gelişmelerinin yavaşlatıldığını iddia etmektedirler. Gelişmiş ülkelerin çalışma standartlarını geliştirmekte olan ülkelere dayatmasının altında yatan gerçek sebebinin kendi ülkelerinde oluşan, vasıfsız ve yarı-vasıflı işçilerin artan işsizlik oranları olduğunu, geliştirmekte olan ülkelerin bu sebepten ötürü ülkelere çalışma standartlarının dayatıldığını iddia ederken geçmişte, bugün gelişmiş olan ülkelerin de aynı süreçlerden geçtiğini belirtmektedirler. Küreselleşme sürecinde hızla artan teknoloji üretimi okyanus ötesi ülkelere rahatlıkla taşıyabilmemizi sağlamıştır. Bununla birlikte ekonomik gelişimini henüz tamamlayamayan ülkeler ucuz işgücüne sahip olduklarından doğrudan yabancı yatırımların hedefi haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler bu konuda ucuz işgücü gibi avantajlarını kullanırken, öte yandan gelişmiş ülkeler zaman geçtikçe bu durumun kendi ülkelerinde işsizliği artırıcı etkisini gözlemlemişlerdir (Aykaç vd., 2009, s. 156). Çalışma standartlarının geliştirmekte olan ülkelere tam olarak uygulanabilirliğini sağlamak bu ülkelerin gelişmelerini daha tamamlayamadan avantajlarını ellerinden alarak, ekonomik gelişmelerinin tamamlanması önünde büyük bir engel teşkil edebilir. Ancak Çin'de olduğu gibi sosyal ve ekolojik dampinge dayalı bir büyüme dünyanın sosyal standartlarını aşağıya doğru çekmektedir. Bu sebeple çalışma standartlarının bir ülkeye dayatılıp dayatılmaması konusunda ince bir ayırım belirlenebilir. Bir ülkenin diğer ülkelere göre tek mukayeseli üstünlüğü ucuz işçi gücü ise ve uluslararası ticaretten elde edilen kazanç o ülkenin halkına refah getiriyorsa o ülkeye çalışma standartlarının daha yumuşak uygulanması gerekir. Fakat uluslararası ticaretten elden edilen gelir o ülkede belirli bir zümrenin zenginleşmesine sebep oluyorsa ve halk bu zenginlikten pay alamıyorsa o ülkeye çalışma standartları en sert şekilde uygulanmalıdır (Güllü, 2021, s. 24).

Sonuç olarak bugünlerde gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler arasında uluslararası çalışma standartlarının uygulanabilirliği konusunda henüz bir anlaşma sağlanamamış olup, uluslararası çalışma standartlarının küresel ticaret ile ilişkisi konusunda da bir fikir birliğine varılamamıştır.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ülkemizde çalışma standartlarının oluşması diğer geliştirmekte olan ülkelere daha farklı bir tarihsel arka plana sahiptir. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş dönemi ve cumhuriyet sonrası dönemler çalışma standartlarının oluşturulmasında önemli kilometre taşlarını oluşturmuştur. İmparatorluk döneminde modern anlamdaki çalışma standartlarının pek çoğunun çok erken dönemlerde oluşturulduğu ancak kitlesel üretime

geçilmemesinden dolayı sanayi içerisinde cumhuriyetle birlikte yeni deneyimler yaşandığı görülmektedir.

İMPARATORLUĞUN SON DÖNEMİ VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ÇALIŞMA STANDARTLARI

Sanayi Devriminin Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa’da olduğu gibi iç dinamikler ile gerçekleşmeyip, dışarıdan etkileşim yoluyla aktarılmış olması işçi sınıfının ülkemizde Avrupa’ya göre daha geç doğmasına ve yüzyıllar boyunca tarım ile uğraşan insanların karşılaştıkları bu yeni üretim tarzına oldukça zor alışmasına sebep olmuştur. Sanayileşme sürecine neredeyse 50 yıl önceden girmiş olan Avrupa devletleri ile olan etkileşim ve ticaret sonucunda piyasada oluşmaya başlayan rekabet ortamı Osmanlı üretim yapısını dönüştürmeye başlamış ve ücretli sanayi işçisini yaratmıştır. 19.yy’ın başlarında Osmanlı İmparatorluğunda ilk sanayileşme hareketleri görülmeye başlamış özellikle Tanzimat’tan sonra, devletin iktisadi yaşam içerisindeki yeri, daha öncekinden farklı bir konum kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde “Fabrika-i Hümayunlar” olarak nitelendirilen çok sayıda devlet fabrikaları kurulmuştur. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunun ilk sanayi işletmeleri özelliğini taşımakta olup, devletin dönemin ordusunun ihtiyaçlarını gidermek için açmış olduğu fabrikalardır. Ancak bunun yanı sıra, devletin ekonomik alandaki yerini, yeni koşullarla birlikte sağlamlaştırmak amacı da gözlemlenmiştir (Makal, 1997, s. 155). Tanzimatla birlikte paralel olarak gelen bu yeni üretim tarzındaki fabrikalarda ise işçiler değil dönemin askerleri çalışmışlardır (Quataert & Zürcher, 1998, s.28). Bu süreçte ordunun silah ve diğer her türlü ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan fabrikalar dışında, çeşitli dokuma, derikundura fabrikaları da açılmıştır. Bu kuruluşlar kullandıkları teknoloji ve ürünlerin üretim değerleri açısından dönemin diğer endüstri kuruluşlarından farklı bir öneme sahiptirler.

Kendi dinamiklerini zamanla evrimleştirerek oluşmayan Osmanlı İmparatorluğu’nun bu yeni işçi sınıfı özel fabrikaların kurulmasıyla birlikte kapitalist üretim ilişkilerinin içerisine girmiştir. İlk işçi hareketleri olarak adlandırabileceğimiz işyeri düzeyinde isyanlar da bu dönemlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu isyanlar İngiltere’de de olduğu gibi makine kırıcılığı hareketleriyle örneklendirilebilir. Örneğin; 1839 yılında Plevne’de bir fabrikada kadın işçilerin kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı isyan ettiklerini görüyoruz. 1861’de ise mezarlık üzerinde kurulu olduğu gerekçesiyle Bursa’da bir fabrika ateşe verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda o dönemlerde, işçi sınıfının yeni doğmaya başladığı her ülkede olduğu gibi henüz işçilerin hakları ile ilgili çalışmalar yapılmamış olup, işçi ücretleri ve çalışma haklarıyla ilgili de belirli bir düzen sağlanmış değildi. Avrupa’da da olduğu gibi çalışma standartlarının oluşması ve kanunlar ile birlikte bu standartların koruma altına alınması uzun yıllar sürmüştür. İşçiler o yıllarda çalışma hayatı ile ilgili olarak isteklerini duyurmak için isyanları kullanmış olup, yaşadıkları sorunların çözümü için taleplerde

bulunmuşlardır. Bu konuda Anadolu Demiryolu İşçilerinin hazırlamış olduğu liste güzel bir örnektir. Listede demiryolu işçileri bugünkü sendika olarak adlandıracağımız işçi örgütlerinin tanınmasını, çalışma saatlerinin belirlenmesini kesin olarak talep etmişlerdir. Bazı işçiler istedikleri çalışma saatlerini açıkça belirtmişlerdir. Örneğin Şark Demiryolu işçileri günlük çalışma saatinin sekiz saat olmasını isterken, İzmir tramvay işçilerinin talebi on saate, Beyoğlu lokanta garsonlarının ise on iki saate indirilmesi yönündeydi (Quataert & Zürcher, 1998, ss. 29-35).

Osmanlı'daki işçi sınıfının daha çok Batı Anadolu ve İstanbul civarında bulunuyor olması ve işçi sayısının genel olarak çok fazla olmaması işçilerin lehine bir konjonktür yaratmıştır. Çünkü bu sayede İngiltere başta olmak üzere Batı Avrupa'da olduğu gibi istihdam edilenlerin dışında, toplumda yedek bir işgücü ordusu bulunmamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemlerde işçi sayısı ile ilgili olarak birbirinden farklı tahminler bulunmaktadır. Örneğin, Tevfik Çavdar'a göre 50-75 bin kişilik bir işgücünden bahsedilirken Dumont'un 1908 yılı için bulunduğu tahmin ise 200-250 bin kişilik bir işgücü bulunduğu yönündedir. Öte yandan 1894-1895 yılları arasında yapılan bir nüfus sayımında ise nüfusun mesleki yönden dağılımına baktığımızda 186 bin civarında "amele" olduğu görülmektedir. Amele olan işçilerin hangi kesimleri tam olarak kapsadığı bilinmediğinden sayının doğruluğu kesin değildir. Oya Baydar ise 1908 yılına gelindiğinde İmparatorluk topraklarında milyonu bulan bir işgücünün varlığından bahsetmektedir (Makal, 1997, s. 162). Tüm bu tahminleri göz önüne aldığımızda 20.yy'ın başları dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda sayısal olarak fazla olduğunu söyleyebileceğimiz bir işçi sınıfı bulunmamaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu için o dönem işçi sayısının milyonlara ulaşmış olması çok zordur. Endüstriyel dönüşüm için oldukça geç kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu için birkaç yüz binlik bir işçi sınıfına sahip olduğunu söylemek en doğru tahmin olabilir. Bu sebeple işçiler çıkardıkları isyanlar ile ücretlerin yükseltilmesi, işten çıkarmalar, çalışma saatleri, kötü çalışma koşulları gibi konuları çözüme kavuşturabilecek pazarlık güçlerinin bulunduğu farkındalardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun da o dönemlerde ekonomik olarak zayıflamaya başlamış olması ve eski gücünü kaybetmiş olması bu tip isyanların bastırılmasını zorlaştırdığı gibi yeni isyanların engellenmesini de olumsuz yönde etkilemekteydi.

Bu durumun yanı sıra 19.yy'ın başlarında endüstrileşme adımlarını ağır ağır atan Osmanlı'da yüzyılın yarısına gelene kadar kolektif şekilde sınıf bilincine dayalı olarak hareket edilen isyanlar bulunmamaktadır. Şubat 1872 de Beyoğlu telgrafhanesi işçilerinin yapmış olduğu iş bırakma eylemi gerçek manada Osmanlı'da görülen ilk grev olarak nitelendirilebilir. Bu dönemden sonra çeşitli iş kolları içerisinde sık sık iş bırakma veya yavaşlatma eylemlerinin gerçekleştiğini görebiliriz. Zonguldak kömür madeni işçilerinin ve Haydarpaşa Demiryolu işçilerinin ödenmeyen maaşlardan dolayı işi bırakmaları, yine Şirket-i Hayriyye

işçilerinin iş bırakmaları ve ücretlerinin ödenmesi için Babıali'ye başvurmaları bu grevlere örnektir. Bu tür grevlerin ortak özelliklerine baktığımızda büyük ölçüde ödenmeyen maaşlardan kaynaklı olduğunu ve grev yapan işçilerin Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan fabrikalarda çalıştıklarını görebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemlerde gerek, henüz yeterli sanayi burjuvazisine sahip olmadığından gerekse, dış borçlarının sebebiyet verdiği kapitülasyonlardan dolayı diğer devletlerin sermayedarları ile ortaklık yaratılması durumundan işveren rolünü olduğunca fazla üstlendiğini görebiliriz. Aşağıda 1911 yılında yapılan bir sayımda işçi sayısı 1000'in üzerinde olan kuruluşlar gösterilmektedir.

Tablo 1: 1911 Yılı Sayımına Göre 1000'in Üzerinde İşçi Sayısı Bulunan Kuruluşlar

Kuruluşlar	Kuruluş Tarihi	İşçi Sayısı
Tütün Rejisi	1883	13.969
Şark Demiryolları	1868	3.758
Anadolu Demiryolları	1888	2.850
Aydın Demiryolları	1856	1.607
Seyr-i Sefâin İdaresi	1910	1.200
Ereğli Kömür Şirketi	1892	5.185
Osmanlı Bankası	1863	1.216
Ziraat Bankası	1888	1.022
Hicaz Demiryolu	1903	1.628

Kaynak: Makal, 1997, s. 159

Yukarıda işçi sayıları verilen kuruluşların çoğunun devletin iştiraki olması bize devletin işveren rolüne fazlasıyla sahip olduğunu göstermektedir. Endüstriyel dönüşümünün henüz yüzyıllık bir periyodunun içindeyken Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü yitirmiş olması ekonomik anlamda da devleti derinden etkilemiştir. Bu sebeptendir ki devletin içerisinde bulunduğu ekonomik zorlukları işveren rolünü üstlendiği işçiler de çalışma hayatlarında etkin bir şekilde hissetmişlerdir. İşçilerin ekonomik anlamda hissettiği en büyük sorun ücretler düzeyinde olmuştur. Ücretler genel seviyesi düşük olmasının yanı sıra aynı zamanda bölgeler arasında gelişmişlik düzeyinin de farklı olması işçilerin ücretleri arasında dengesizliğe sebep olmuştur. 1913 yılında İstanbul için günlük ortalama işçi ücreti (kuruş olarak) 14.1 iken, İzmir'de 12.4, Bursa'da 5.3, Adana'da 7.2, Beyrut'ta 9.4, Şam'da 8.5 ve Halep'te 7.2 seviyesindedir (Makal, 1997, s. 159). Bu

ücretler sadece bölgelerin gelişmişlik seviyeleri ya da bölgelerin emek arz-talep dengesinden ziyade o bölgelerde üretilen ürünlerle de ilgilidir. Böylelikle bölgelerarası ücret farklılığına bakarken bir yandan da sektörler arası ücret farklılıklarına dikkat çekmek gerekir. Değişen üretim tarzının en çok etkilediği sanayi sektöründe, farklı sanayi kollarının ücret düzeyleri ise şu şekildedir:

Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğu 1913-1915 Sanayi Sayımına Göre İşçi Ücretleri

SEKTÖRLER	Osmanlı İmparatorluğu 1913-15 Sanayi Sayımına Göre Ücretler (Kuruş/Gün)	
	1913	1915
GIDA SANAYİ	11,8	14,2
TOPRAK SANAYİ	13,8	-
DERİ SANAYİ	13,6	13,9
AĞAÇ SANAYİ	16,9	16
DOKUMA SANAYİ	6,1	6,8
KIRTASIYE SANAYİ	11,7	13,6
KİMYA SANAYİ	13,7	-
MADEN SANAYİ	15	-

Kaynak: Makal, 1997, s.179

Yukarıda sanayi alt sektörleri arasında 1913 ve 1915 yıllarına göre değişen ücret seviyelerini görmekteyiz. Ücretler sadece sektörler arası ya da bölgeler arası değişkenlik göstermeyip aynı zamanda bir sektörün farklı işkollarında da değişkenlik göstermektedir. Bu tür ücretler arası farklılıklar her ülkede her dönemde gözlemlenebilir. Savaş yılları öncesi dönem olması ve ücretlerin iki farklı yıl içerisinde ağaç sanayi haricinde artış göstermiş olması ise hem erkeklerin orduya alınmasının artışı sebebiyle işgücünde yeterli arzın bulunamaması hem de dünya pazarları ile bütünleşmekte olan Osmanlı'nın reel ücretlerin artışında dünyayı izlemesiyle açıklanabilir.

Kadın ve erkek işçilerin arasında çalışma şartları açısından her dönemde karşılaşılabileceğimiz eşitsizlikler Osmanlı İmparatorluğu'nun erkek ve kadın işçileri arasında da görülmektedir. Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarından itibaren erkek-kadın-çocuk işçiler arasında ücretler, çalışma saatleri, izinler gibi birçok alanda işçiler arasında çalışma şartları ve haklar açısından farklılık olduğu gözle görülebilmektedir. Bu farklılıkların incelenmesi aşamasında temel olarak ücretler arasındaki eşitsizliğe göz atabiliriz. Aşağıdaki tabloda bulunan 1913-1915 Sanayi

sayımı sonuçları ücretlerin eşitsizliği ile ilgili olarak bize en sağlıklı bilgiyi sunabilir.

Tablo 3: Osmanlı İmparatorluğu 1913-1915 Sanayi Sayımına Göre Erkek-Kadın-Çocuk İşçi Ücretleri

SEKTÖRLER	1913-15 Sanayi Sayımına göre Erkek-Kadın-Çocuk İşçi Ücretleri (Kuruş/Gün)		
	ERKEK	KADIN	ÇOCUK
ŞEKERCİLİK	17-25	8-10	-
KONSERVE	25-30	8-10	-
DOKUMA	10-13	4-6	2-4
KIRTASIYE	10-15	-	-
MATBAACILIK	8	3-5	2-4
SABUNCULUK	12-15	2-6	-
KİMYA	13-15	-	2-5

Kaynak: Makal, 1997, s. 195.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun kadın-erkek ve her iki cinsle çocuk işçileri arasında ciddi anlamda ücret farklılıkları bulunmaktadır. Avrupa'ya göre sanayileşme adımlarını daha geç atan Osmanlı İmparatorluğu'nda, henüz yeni yeni palazlanmış ve gelişmekte olan sanayi sektörüne sermayedarlar dönemin teknolojisini kullanarak yeni yatırımlar yapmaktaydı. Bu yatırımlarda sermaye sahipleri üretimin en düşük maliyetle gerçekleştirilmesini arzu etmekteydiler. Tarihin her döneminde olduğu gibi üretim maliyetinin düşük tutulması için her zaman ilk olarak ücretler seviyesinin düşük olduğunu görmekteyiz. Sermaye sahipleri tarafından, işçiler arasında düşük ücret uygulamaları ilk olarak kadınlar ve çocuklar üzerinden uygulanmaktadır.

20. yüzyılın başlarını düşündüğümüzde bugün de olduğu gibi işçi olarak ilk akla gelen erkeklerdir. Bu bakış açısı içerisinde kadınların istihdamda yer alabilmeleri ancak erkeklere göre daha düşük seviyede ücret düzeylerini kabul etmelerine bağlı olmaktadır. Bu durum sadece sanayi sektöründe yer alan kadın-erkek işçileri arasında değil hemen hemen her sektörde geçerli olmaktadır. Aşağıdaki tabloda yine aynı yıl içerisinde yapılan çalışmalara göre bazı bölgelerde erkek ve kadın tarım işçilerinin ücretleri arasındaki farklılığı görebiliriz.

Tablo 4: Mayıs 1913 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Cinsiyete Göre Tarım İşçisi Ücretleri

Bölgeler	Mayıs 1913 Tarım İşçisi Gündelikleri (Kuruş olarak)	
	ERKEK	KADIN
AYDIN	12-16	5-8
ANKARA	8-15	4-5
KIRŞEHİR	7-8	3-3,5
MALATYA	7	2
DİYARBAKIR	6-8	2,5
URFA	5-10	2-3

Kaynak: Makal, 1997, s. 196.

Kadın ve erkek işçiler arasındaki bu ücret eşitsizliklerine erkek işçilerin kadınlara göre çekirdek işgücü sayılması, kadınların toplumsal anlamda yerinin işyeri değil ev olması, kadın emeğine evde ya da toprakta erkeğin işini tamamlayıcı güç olarak bakılması, kadın işçilerin gelirlerine ailede ikincil (ekstra) gelir olarak bakılması gibi durumlar sebebiyet verebileceği gibi kadın işçilerin örgütlenmelerinin daha düşük olması da sebep olabilir.

Bu ücret eşitsizlikleri dönemin şartlarına bağlı olarak işverenlerin avantajına bir durum oluşturmuş, erkek işçilerin örgütlenerek ayaklandıkları ve çalışma şartlarının iyileştirilmesini istedikleri zamanlarda yedek işgücü ordusu olarak kadınlar kullanılmıştır. Çünkü kadın işçilerin örgütlenmeleri, gerek kadınların üzerindeki toplumsal rol ve baskının erkeklere nazaran daha yoğun ve şiddetli olması gerekse kadın okur-yazarlığının erkeklere oranla daha düşük olması sebebiyle çok düşük düzeydedir. Bu sebeple kadınlar erkeklerin işyerinden uzaklaştığı, grev benzeri durumlarda ikincil işgücü olarak işverenlerin ilk tercihleri olmuştur. Böylelikle erkek işçilerin iş güvenceleri ellerinden alınarak ayaklanmaların bastırılması kolaylaşmış olur, işyerinde üretim aksamadan devam eder, sorun yaratan erkek işçi sınıfı işyerinden uzaklaştırılır. Bununla birlikte zaten düşük olan ücretler genel seviyesinin, erkek işçilerin kadın işçilerle ikame edilerek daha da düşmesine olanak tanımakta ve üretim maliyetlerini doğrudan azaltmaktaydı. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ücretler genel seviyesinin durumunu sanayileşmenin çıkış noktası olan İngiltere ile karşılaştırarak daha net görebiliriz.

Tablo 5: Yıllara Göre İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu İşçi Ücretleri Oransal Karşılaştırma

Yıllar	İngiltere İşçi Ücretlerinin Yüzdesi Olarak Osmanlı İmparatorluğu Nominal İşçi Ücretleri
1839-1849	0,32
1850-1859	0,39
1860-1869	0,43
1870-1879	0,37
1880-1889	0,46
1890-1899	0,4
1900-1913	0,41

Kaynak: Makal, 1997, s.187.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere yıllar içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçi ücretleri seviyesi İngiltere'deki ücretlerin yaklaşık %40'ı dolaylarındadır. İngiltere'nin sanayi devrimini Osmanlı İmparatorluğu'na göre 50 yıl önceden başlattığını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda baz alınan yıllarda savaşlar ve toprak kayıpları verdiğini düşünürsek iki ülke arasındaki ücret farklılıklarının daha fazla olması beklenebilir.

Endüstri ilişkilerinin tarafları arasında yüzyıllardır anlaşmaya varılamayan ve çalışma koşullarının ücretlerden sonraki en önemli konularından biri olan çalışma saatlerine bakacak olursak ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda bu konudaki hukuksal düzenlemeleri incelemek gerekir. Çalışma süresi ile ilgili olarak ilk hukuksal düzenlemeleri Mecelle' de görüyor olsak da bu düzenlemeler İmparatorluğun tüm topraklarında geçerli olacak bir çalışma süresi ortaya koyamamaktadır. Mecelle' nin 495. Maddesine baktığımızda "Bir kimse, bir gün çalışmak üzere işçi tutarsa, gün doğumundan ikindiye veya gün batışına kadar çalışmak hususunda, o yerdeki gelenek nasılsa, ona göre hareket edilecektir." ibaresi yer almaktadır (Makal, 1997, s. 201). Mecelle, bir iş kanunu olmayıp medeni kanun niteliği taşıdığından dolayı kanunun işçiyi korumak gibi bir amaçla hareket etmediğini bilmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra kanunun hazırlandığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak genişliğini düşünecek olursak gün doğumu ve batımı arasındaki geçen sürenin imparatorluğun her bölgesinde aynı olmadığını söyleyebiliriz. Bu sebeple kanun işçiyi korumadığı gibi aynı zamanda işçilerin çalışma saatleri ile ilgili bir standart da belirleyememektedir. Kanunen tam olarak belirlenmeyen çalışma saatleri emek piyasası içerisinde sektörler ve bölgeler arası farklılıklar olacak şekilde belirlenmiştir. Bu şekilde kanunen sınırlandırılmamış olan çalışma saatleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda epeyce

uzundur. Aşağıdaki tabloda 1913-1915 Sanayi Sayımı sonucunda farklı sektörlerin günlük çalışma saatlerini görmekteyiz.

Tablo 6: 1913-1915 Sayımına Göre Bazı Sektörlerde Günlük Çalışma Saatleri

Sektörler	Günlük Çalışma Saatleri
Makarna İmalatı	10-12
Şekercilik	9-11
Toprak	10-11
Dericilik	Yaz Aylarında 11.5-12 / Kış Aylarında 9-9.5
Ham İpekçilik	12
Matbaacılık	9-10

Kaynak: Makal, 1997, s. 203.

Yukarıdaki tabloda verilen bilgiler ışığında Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma saatlerinin uzun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu uzun çalışma saatleri farklı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda işçilerin tepki göstermelerine sebep olmuştur. Çalışma sürelerinin kısaltılmasıyla ilgili olarak birkaç işçi hareketinden bahsedebiliriz. 1908 yılında İzmir tramvay işçileri çalışma sürelerinin 10 saate indirilmesi konusunda greve giderken, Kavala tütün rejisi işçileri de aynı yıl içerisinde çalışma saatlerinin kışın 8 yazın ise 9 saate indirilmesi konusunda grev gerçekleştirmişlerdir. Yine aynı yıllarda liman işçileri, Anadolu şimendiferleri işçileri, İzmir-kasaba ve temdid şimendifer memur ve işçileri de çalışma saatlerinin kısaltılması konusunda grev yapmışlardır. Selanik'te bulunan Şark Demiryolları şirketinde gerçekleştirilen grevde ise ücretlerin artışı ve diğer çalışma koşullarının iyileştirilmesine ilave olarak, daha kısa çalışma saatlerinin kabulü istenmiştir. Grevler sonucunda yapılan anlaşmada istenilen diğer koşulların yanı sıra çalışma saatlerinin kısaltılması üzerine olan talepler kabul edilmiş ve işçilerle işveren arasında anlaşma sağlanmıştır (Makal, 1997, s.204).

Osmanlı İmparatorluğu'na çalışma koşulları açısından baktığımızda işçilerin koşullarının İmparatorluğun tamamında geçerli olacak şekilde makro düzeyde bir standarda bağlı olmadığını bu sebeple her sektörde ve her bölgede farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Haftalık izinler konusunda da bu farklılık söz konusudur. Devletin bu konuda bir standart oluşturması ancak 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde mümkün olmuştur. Tanzimat dönemine kadar hafta tatili konusunda padişahların da esnek davrandığı, belirli bir güne sabitlenmesi yönünde ısrarcı olmadıkları ve bu durumun kurumlara göre farklılık gösterdiği

görülmektedir. Tanzimat'ın ilanından bir süre önce yapılan düzenleme ile devlet memurlarının hafta tatili önce perşembe günü olarak belirlenmiş ardından pazar günü de ilave edilerek devlet memurları için haftalık tatil iki güne çıkarılmıştır. Ancak bu durumun da uzun süre devam etmediği ve kısa bir süre sonra, devlet memurları için hafta tatilinin tekrar sadece perşembe gününe alındığı görülmektedir (Doğan, 2018, s. 6). Müslüman memurların tatil günü olan perşembe gününün ertesi günü yani cuma günü de işe gelmedikleri tespit edilmesinden dolayı 17 Ocak 1842 tarihinde alınan kararla birlikte hafta tatili cuma gününe alınmıştır. Bu karar ile birlikte devlet memurları için haftalık tatil günü 1 Haziran 1935 yılına kadar cuma günü olarak uygulanmıştır.

İşçi sınıfının haftalık tatil günü ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar İmparatorluğun tüm topraklarında geçerli olacak şekilde bir standarda oturtulamamıştır. Dahiliye Nezareti'nin Şûrâ-yı Devlet'e göndermiş olduğu 31 Aralık 1919 tarihli bir vesikada da haftalık izin konusunda bir standart olmadığı açıkça belirtilmiştir. Gönderilen vesikada; Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi sektörünün henüz gelişmekte olduğundan dolayı düzenli ve bilinçli bir işçi sınıfının olmayışı, tüm özel ve kamu kuruluşlarında çalışan işçi ve memurların bağlı oldukları dinlere göre hafta tatili yaptıkları belirtilmiştir (Doğan, 2018, s. 7).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kanunlara baktığımızda da 1909 tarihine kadar işçi ve işveren arasındaki ilişki temelinde çalışma yapılan bir kanun olmadığını ve çalışma ilişkilerinin diğer kanunlar içerisinde düzenlendiğini görmekteyiz. Mecelle bu konuda dikkatle incelenmesi gereken bir kanundur. Temelinde bir medeni kanun özelliği taşıyan kanun çalışma ilişkileri kapsamında da bazı noktalara değinmiştir. İşçiyi “nefsini kiraya veren kimse” olarak tanımlayan kanunda işçi-işveren ilişkisi tam olarak kavranamamış olup, bu ilişkiye “köle-efendi ilişkileri” çerçevesinde bakılmıştır. Kanunda liberal bakış açısıyla bazı maddelerde ele alınan endüstri ilişkileri, o dönemlerde henüz işçi sınıfının tam olarak bilinçli bir şekilde var olmadığı gibi iş ve işçi hukukunun da henüz o tarihlerde tam olarak kavranmadığını bizlere açıkça göstermektedir (Karaahmetoğlu, 2021, s. 14-15).

1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu ise devletimizin çalışma ilişkileri alanında doğrudan düzenlemeler getirdiği ilk kanundur. Yürürlüğe girdiği yıla kadar çalışma ilişkileri alanında düzenlemeler yapılmayan konularda önemli hükümler getirmiştir. Buna rağmen kanun kapsamına ülkedeki tüm işçiler girmemektedir. Kanun sadece “kamuya yönelik hizmet veren kurumlarda çalışanları” bağlayıcı hükümler bulundurmaktadır. Bu kuruluşlara bakacak olursak yasanın birinci maddesinde, “demiryolu, tramvay, liman, genel aydınlatma kuruluşları” yer almaktadır. Kanun kapsamındaki bu kuruluşların dikkat edilmesi gereken ortak özelliği ise çok sayıda işçi çalıştırmaları ve sermaye paylarının büyük ölçüde yabancı işverenlere ait olmasıdır (Makal, 1997, s. 272).

Tatil-i Eşgal Kanununun sekizinci maddesine göre kanun kapsamındaki kurum ve kuruluşlarda sendikal örgütlenme yasaklanmıştır. Bu kurumlarda sendika kuran ve sendikal örgütlenme çalışmalarında bulunan kişiler hakkında cezai düzenlemeler getirilmiştir. Böylelikle devlet dönemin en fazla işçi çalıştıran kurumlarında sendika hakkını yasaklayarak Osmanlı işçisini yabancı işverenlerle bir başına bırakmıştır. Geçmişe baktığımızda endüstri ilişkilerinin taraflarından biri olan işçi kesiminin ancak işverene karşı topluca örgütlenebildiği dönemlerde çalışma koşulları açısından kazanç sağlayabildiğini görmekteyiz. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun işçi sınıfı için yasal olarak böyle bir örgütlenme mümkün değildir. İşçi işveren arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için ise kanun da barışçıl çözüm yolları aranmıştır. Kanunun birinci maddesine göre çalışma koşulları ile ilgili olarak taraflar arasındaki bir uyuşmazlıkta işçi ve işveren tarafı üç adet vekil belirleyecek bu vekiller bakanlık tarafından atanan bir memurun başkanlık yaptığı bir toplantıya çağırılarak anlaşılabilen şartlar üzerinde görüşeceklerdir. Uyuşmazlıkların çözümü oy birliği ile sağlanmaya çalışılacağı belirtilmiştir. Kanunda memura oy hakkı verilmemiştir. Taraflar arasında oy birliği sağlanırsa konu ile ilgili olarak hazırlanan tutanak taraflar arasında bağlayıcı olacak şekilde kabul edilecektir. Oy birliği ile anlaşmanın sağlanamadığı durumlarda ise kanun açıkça işçiye grev yolunu göstermektedir. Fakat kanun grev hakkını da belirli sınırlamalar çerçevesinde özgür bırakmıştır. Altıncı maddeye göre grev süresince greve katılmayan işçilerin çalışma özgürlüğünü kısıtlayan veya tamamen ortadan kaldıran her türlü gösteri ve fiili eylem yasaklanmıştır. Yine grevle ilgili olarak sekizinci maddede greve katılmayarak çalışma faaliyetini yerine getirmek isteyen işçilerin korkutulması, greve katılmaları için cebir ve şiddet kullanılması hapis veya para cezası ile yasaklanmıştır. Kanunla belirtilen bu sınırlamalar greve karşı sınırlamalar olmayıp, greve katılmayan işçilerin çalışma özgürlüklerini koruyan düzenlemelerdir. Fakat kanunun onuncu maddesine baktığımızda genel hizmetlerde devamlılığı sağlamak amacıyla, devlet gerekli görüldüğü takdirde kamu kaynaklarının kullanılacağı, savaş veya savaş tehlikesi gibi durumlarda işçi taleplerinin incelenmesi konusunda erteleme yapabilir ve hatta bu talepleri tamamen askıya da alabilir (Ökçün, 1982, s. 14-15). Dönemin koşullarını düşünecek olursak Osmanlı İmparatorluğu'nun işçileri açısından grev haklarının ertelenmesi veya askıya alınması oldukça kolaydır. Demokratik bir yönetim modelinin bulunmadığı ve işçinin sendikal örgütlenme hakkının yasaklandığı bir endüstri ilişkileri içerisinde herhangi bir alt ya da üst limit belirtilmeyen bu tip düzenlemelerle, kanunla işçiye verilmiş olan grev hakkının özgürce kullanılabilirliği açıkça bir tartışma konusudur.

1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na baktığımızda kanunun endüstri ilişkileri bakımından iki önemli yönü ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamının dışındaki işçilerin örgütlenmelerinin bu kanuna göre uygulanacak olmasıdır. Diğer bir önemi ise Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamındaki işçilerin kanundaki sendika kurma yasağının aşılması için Cemiyetler Kanunu

kapsamınca cemiyet olarak, fiiliyatta sendika özelliği taşıyan örgütler kurma girişiminde bulunmuş olmalarıdır. Dernek konusunda serbest kuruluş ilkesini benimseyen kanunda derneklerin faaliyetlerine ilişkin sınırlamalar da bulunmaktadır. Buna göre “genel ahlak kurallarına aykırı bir temele dayanan, devletin bütünlüğünü tehdit eden, yönetim biçimini değiştirme amacına yönelik, Osmanlı İmparatorluğu’nun düzen ve birliğini bozan dernekler kurmak” yasaklanmıştır (Makal, 1997, s. 281). Kanun hükümleri dernekler üzerinde oldukça etkin bir şekilde uygulanmıştır.

Çalışma standartlarının oluşturulması ve işçi haklarının kanunla belirtilen sınırlar çerçevesinde korunması Osmanlı İmparatorluğu’nda pek mümkün olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun sanayi gelişimlerinin İmparatorluğun savaşlarla ve ülke içi karmaşıklıklarla geçirdiği son 50 yılında meydana gelmesi işçi hakları konusunda gelişmelerin çok ağır şekilde ilerlemesine sebep olmuştur. İş ve işçi haklarını gözetilen bir iş kanunu ve çalışma standartlarının oluşturulması için Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllara bakmak gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’i kuruluşundan itibaren teknolojik gelişmeleri sanayi ve tarım sektöründe yoğun bir şekilde üretimde kullanmayı hedeflemiş, böylelikle üretim hızında artış yaratmak istemiştir. Bununla birlikte ülkenin sanayi burjuvası oluşturulması hedeflenmiş fakat işçi sınıfının hakları ve çalışma koşullarının korunması ve kanunlarla güvenceye alınması da önem arz etmiştir.

1924 tarihinde çıkarılan 394 sayılı Hafta Tatili Kanunu ile birlikte on bin ve daha fazla nüfusu bulunan kentlerdeki işyerlerinde çalışan işçilerin haftada bir gün 24 saatten az olmamak kaydıyla hafta tatili yapmaları öngörülmüş ve tatil günü de cuma günü olarak belirlenmiştir. Fakat daha sonra 1935 yılında ilgili kanunda yapılan değişiklikle birlikte cuma günü olarak belirlenen hafta tatili pazar günü olarak kabul edilmiştir. 1927 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü’ne (ILO) gözlem için temsilci gönderen Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne katılımıyla birlikte doğrudan ILO’ya üye olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin ILO üyeliğinden sonra 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı iş kanunu ILO anayasasında yer alan ilkelere uygun şekilde hazırlanmıştır (Nurdoğan, 2018, s. 8).

Yasa birinci maddesinde “işçi, işveren, işveren vekili ve işyeri” gibi kavramları tanımlamıştır. İşçi kavramı yasada “Bir iş akdi dolayısıyla, başka bir şahsın, işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren çalışan kimseye "işçi" denir.” şeklinde tanımlanmıştır. Kanunun uygulama alanları bakımından sınırlandırılmış olması dikkat çeken önemli bir noktadır. Bu sınırlamalar çalıştırılan işçi sayısı, işyerinde yürütülen faaliyetler ve işçi niteliği ile belirlenmiştir. İşçi sayısı bakımından en az on işçi çalıştırılması gerekmektedir. Fakat bu durum işveren tarafından suistimal edilmeye açıktır ki bu sebeple kanun fiili olarak en az on işçinin çalıştığı işyerini kanun kapsamına almamış, işin niteliği bakımından en az on işçi ile yürütülebilecek işlerin olduğu işyerlerini kanun kapsamında tutmuştur. Böylelikle işveren kanun kapsamı dışında çıkmak için işyerindeki çalışan sayısını

azaltmayı denese de işin niteliği en az on işçi çalıştırmayı gerektiriyorsa yine de iş kanunu kapsamında sayılacaktır. Kanunda iş sözleşmeleri bakımından da çalışmalar yapılmış olup, deneme süreli iş sözleşmeleri, belirli ve belirsiz iş sözleşmeleri tanımlanmıştır. Toplu işten çıkarmaların önünü kesmek ve işçilerin iş güvencesini artırmak amacıyla “Toplu işçi çıkaran işverenler veya bu gibi işyerlerini aynı şartlarla işletmeye devam eden veya yeniden işe başlayan işverenler çıkarma tarihinden itibaren altı ay içinde aynı işyerlerine aynı iş için tekrar işçi almaya ihtiyaç duydukları takdirde, keyfiyeti münasip vasıtalarla ilân ederek, evvelce işten çıkardıkları işçilerden çalışmak isteyenleri aynı şartlarla işe almaya mecburdurlar” maddesi 25.04.1950 tarihinde kanuna eklenmiştir (Güzel, 2012, s.18-21).

Çalışma saatleriyle ilgili düzenleme kanununun 35. maddesinde yapılmıştır. Düzenlemeyle birlikte haftalık çalışma saati 48 saat olarak belirlenmiş, cumartesi günleri saat 13.00’a kadar çalışma yapılan işyerlerinde günlük en fazla çalışma saati 9 saat, cumartesi günleri 13.00’dan sonra da çalışma yapılan işyerlerinde ise günlük en fazla çalışma saati 8 saat olarak kararlaştırılmıştır. Fakat yasanın çalışma saatleriyle ilgili hükümleri 1945 yılına kadar sınırlı ölçülerle uygulama alanı bulabilmiştir. İşverenler günlük 8 saat çalışmanın verimi düşürdüğünü ileri sürerken, 1940 yılında çıkarılan “Millî Koruma Kanunu” günlük çalışma saatinin 11 saat olarak uygulanabilirliğini mümkün kılmıştır.

Ulusal tatil ve genel tatiller iş yasasında düzenlenmemiş olup yıllık ücretli izin hakkı ise ülkemizde ilk olarak 13.06.1952 yılında yürürlüğe giren 5953 sayılı kanunla basın işçilerine tanınmıştır. İşçi örgütlenmeleri ve toplu iş sözleşmelerine ilişkin hususlar ise 3008 sayılı iş kanununda bireysel iş ilişkileri alanındaki koruyucu hükümlerle benzer hükümler içermemektedir. Sendikalarla ilgili olarak düzenleme yapılmayan yasada grev ve lokavt ise kesin bir dille yasaklanmıştır. Toplu iş uyuşmazlıklarının çözümü ise devlet aracılığıyla çözüme kavuşturulmak için zorunlu tahkim mekanizmasına bırakılmıştır. Bilsay Kuruç’un değerlendirmesiyle “1936 yasası, işçinin yaşam hakkını devlet güvencesine alır, çalışma haklarını ve çıkarlarını kurumlaştırmayı kabul eder. Bunların karşılığında, işçi de grev hakkından vazgeçmiş, sözleşme hakkını geniş ölçüde merkezi kontrole bırakmış olur. İşçinin bu hakları bırakması, daraltılmasını kabul etmesi, sermaye sahipleri için birikim güvencesi olarak görülür. Sermaye çevreleri de bu güvence karşılığında kendilerini sıkıya sokacaklar, işçi haklarının bedelini eskisinden daha yüksek maliyetlerle ödeyeceklerdir. Yüksek maliyetin, yani yüksek ücretlerin sınırı ise merkezin kontrolüyle çizilecektir (Makal, 2007, s.105-106).

Bu değerlendirmeye göre endüstri ilişkileri tarafları arasında zımni sözleşmeye dayalı bir çıkar takası bulunmaktadır. Devlet işçiye bireysel haklar konusunda tavizler verirken, toplu iş ilişkileri konusunda ise işçilerden bazı haklarından feragat etmelerini istemektedir. Böyle bir takas mekanizması içerisinde endüstri ilişkilerinin taraflarının örgütlülüğü önem taşımaktadır. Fakat dönemin

şartlarına bakıldığında devlet dışında işçi veya işveren örgütlülüğü sağlanamamaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde fiili şartlar sebebiyle uygulanamayan sendika özgürlüğü 1938 Cemiyetler Kanunu'nun sınıf esasına veya adına dayanan cemiyet kurma yasağı ile hukuken de olanaksız hale gelmiştir. Sendikal örgütlenme özgürlüğü Türkiye Cumhuriyeti'nde ancak Cemiyetler Kanunu'nun 1946 yılında değiştirilmesinden sonra mümkün olmuştur.

BÜYÜK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ÇALIŞMA STANDARTLARI VE SENDİKANIN MEŞRULUĞU

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1932 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üyeliği Türk işçiler açısından önemli bir gelişmedir. Çalışma koşulları bakımından daha önce işçiler arasında bir standart oluşturulmadığından önceki bölümde bahsetmiştik. ILO'ya üye olunmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti, çalışma koşulları ve standart oluşturulması ile ilgili konularda ILO'nun sözleşmelerine taraf olmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ILO sözleşmeleri arasında taraf olduğu ilk sözleşme 1937 yılında onaylanan Maden Ocaklarında ve Yer Altı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 sayılı ILO sözleşmesidir (Nurdoğan, 2018, s.8).

1947 yılına kadar sendika kurma yasağı bulunduğu için ILO görüşmelerine sadece hükümet yetkilileri katılabilmektedir. ILO sözleşmeleri ve kararları, ülkemizde Çalışma Bakanlığı'nın kurulmuş olduğu 1945 yılından bu yana çalışma mevzuatımızı ve iş kanunlarımızı baskın şekilde etkilemiştir. 3008 sayılı İş Kanunu ile birlikte ücretler ve diğer çalışma koşullarıyla ilgili düzenlemeler yapılmış, işçi-işveren arasındaki çalışma ilişkileri belirli bir oranda düzenlenmiş ve her iki tarafında sahip oldukları haklar kanunlarla koruma ve güvence altına alınmıştır.

Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nde bu gelişmeler sürdürülürken Avrupa'da yaklaşmakta olan savaş tüm dünyayı etkilediği gibi bizi de etkilemiş, endüstri ilişkilerini savaş koşullarına göre şekillendirmek gerekmiştir. 3008 sayılı iş kanununun getirmiş olduğu koruyucu hakların uygulamaya konulmadığı ve ardından gelen 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu ile işçilerin kolektif olarak hareket etmelerinin önüne geçildiği bu dönemde özel sektör işçisi işveren ile adeta baş başa bırakılmıştır. Savaş yıllarında yaşanan yüksek fiyat artışlarına nazaran ücretlerde yaşanan düşüşler işçilerin yaşam standartlarının oldukça düşmesine sebep olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş yılları iktisadi politikasını oluşturan temel unsur ise Ocak 1940 tarihli "Milli Koruma Kanunu" dur.

Kanun sadece savaş yıllarını kapsamakla kalmayıp sonrasına da uzanmıştır. İşçilerin birçok haklarını askıya alan yasa çalışma ilişkilerine doğrudan müdahalede bulunmuştur. Savaş süresi boyunca seferberlik ilan edildiğinden oluşan işgücü açığının kapatılması ve emek arzının artırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler arasında mevcut işgücü için çalışma

saatlerinin uzatılması, çocuk ve kadın işçilerin istihdam edilmesi konusundaki yasal sınırlamaların ortadan kaldırılması gibi önlemler yer almaktadır. Bu önlemler maden sektöründe yeterli emek arzına ulaşılmadığından bu sektördeki işgücü talebi zorunlu çalıştırma yani “iş mükellefiyeti” ile karşılanmıştır.

Kanun sebebiyle mükellef olarak çalışan işçilerin çalışma koşulları diğer işçilere nazaran çok daha zorlu olmuştur. Daha uzun çalışma saatlerine ve daha düşük ücretlere maruz bırakılan maden işçileri ciddi iş kazası ve sağlık sorunlarıyla da karşı karşıya gelmişlerdir.

Dönemin çalışma şartlarıyla ilgili olarak incelememiz gereken ilk koşul işçi açısından da en fazla önem arz eden ücretlerdir. Aşağıdaki tabloda 1938-1948 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti’nde hem kamu hem de özel sektör işçilerinin ortalama ücretler genel seviyesini görmekteyiz.

Tablo 7: 1938-1948 Yılları Arası Kamu ve Özel Sektör İşçileri Ortalama Ücretler Genel Seviyesi

Yıllar	Nominal Günlük Ücret Ortalaması	Gerçek Ücretler	Sabit Fiyatlarla Kişi Başı GSMH ENDEKSİ
1938	136	136	100
1939	152	150	104
1940	167	149	97
1941	183	133	86
1942	198	85	90
1943	214	62	80
1944	238	70	75
1945	263	74	63
1946	287	84	82
1947	311	90	83
1948	355	97	95

Kaynak: Makal, 2007, s. 191’den düzenlenmiştir.

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında yıldan yıla artarak devam eden ücretler seviyesi karşısında gerçek ücretlerin savaş yılları döneminde oldukça düştüğünü görmekteyiz. Savaş yıllarından sonrasında da artarak devam eden gerçek ücretler seviyesi 1938 yılına göre oldukça geridedir. 1944 yılında gerçek ücretler 1938 yılının neredeyse %50 seviyelerindedir. Buradan yola çıkarak işçilerin savaş yıllarında ciddi ölçüde yoksullaştıklarını söyleyebiliriz. Ancak yukarıdaki tablonun bizlere hem kamu hem de özel sektör işçilerinin ücret ortalamalarını gösterdiğini

ve kamu işçisinin ücretlerinin bu ortalamanın üstünde olduğunu unutmamak gerekir.

Aşağıdaki tabloda ise 1938-1948 tarihleri arasında Ereğli Kömür Havzası'nda mükellef işçi olarak çalışan işçilerin ücretlerini görmekteyiz.

Tablo 8: 1938-1948 Yılları Arası Mükellef İşçi Ücretleri

Yıllar	Ortalama Yevmiye	Gerçek Ücretler
1938	114	114
1939	118	117
1940	120	107
1941	120	87
1942	158	68
1943	167	48
1944	194	57
1945	216	61
1946	235	69
1947	287	83
1948	294	85

Kaynak: Makal, 2007, s.191'den düzenlenmiştir.

Yukarıda yer alan her iki tabloyu da karşılaştırdığımızda mükellef işçi olarak madende çalışan işçilerin ücretlerinin, bağımlı çalışan diğer kamu ve özel sektör işçi ücretlerinden daha düşük olduğu ve savaş yıllarının bitimine kadar yaklaşık olarak %20 altında seyrettiğini görmekteyiz.

Her iki tabloda da savaş yıllarında gerçek ücretlerin gerilediği görülmektedir. Savaş dönemlerinde kadın istihdamının toplam istihdam içerisindeki payının artması ve çocukların da erkek yetişkin işçilerin yerine ikame işgücü olarak kullanılmalari, ücretlerin gerilemesine olanak sağlamaktadır. Bu yıllarda sadece ücretler genel seviyesinde değil diğer çalışma koşullarında da savaşın etkileri oldukça görülmektedir.

Maden ocaklarındaki mükellef işçilerin çalışma saatleri de 3008 sayılı İş Kanunu'nda yer alan 8 saatin üzerine çıkarılmıştır. 1942 yılında kanunda yapılan bir değişiklikle birlikte ocak içindeki günlük çalışma süreleri üç saat daha artırılabilir hale getirilmiştir. Zorunlu çalıştırmanın uygulamasına bakacak olursak, 1947 yılında mükellefiyetin bitmesine az bir zaman kala TBMM Çalışma Komisyonu üyeleri tarafından Havza'da yapılan bir inceleme gezisinde işçi şikâyetlerine göre, madenlerde günlük çalışma saatleri 12 saatten az değildir. Fakat madende çalışan işçilerin 3 vardiya şeklinde çalıştığını düşündüğümüzde işçiler

tarafından bahsedilen bu sürelerin ortalama çalışma süresi değil, zaman zaman gerçekleşen uygulamalar olduğunu düşünmek gerekir. Kesintisiz 3 vardiya şeklinde çalışmaların sürdürüldüğü madenlerde farklı çalışma grupları arasındaki iş bölümünü de düşünecek olursak günlük 8 saatlik çalışma sürelerinin her işçi için sistematik olarak artırılması olanaksızdır. Ancak bazı işçi gruplarının, belirli işlerin bitimine kadar çalıştırılması yani azami sınır olan 8 saatlik çalışmanın bazı zamanlarda belirli işçi grupları itibariyle aşılması söz konusu olabilecekti. Savaş yılları içerisinde kadın ve çocukların istihdama katılımları tarihin her döneminde her ülkede olduğu gibi ikinci dünya savaşı döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nde de artış göstermiştir. 1937-1943 yılları arasında 18 yaş kategorisinde yer alan işçilerin toplam işçiler içerisindeki oranları %8,80'den %18,86'ya çıkmış, aynı dönem içerisinde kadın işçilerin oranları ise %18,89'dan %20,70'e çıkmıştır. Bunlar İş Kanunu kapsamındaki işyerleri için geçerli istatistiklerdir. Kanun kapsamına girmeyen kadın ve çocuk işçiler düşünüldüğünde bu oranların daha fazla olduğu düşünülebilir (Makal, 2007, s.171-191).

Milli Koruma Kanunu'nun kadın ve çocuk işçilerin çalışmasına ilişkin koruyucu hükümleri daraltan düzenlemeleri işverenler açısından maliyetlerin düşürülmesi fırsatını doğurmuş oldu. Erkek işçilerin seferberlik ilanından sonra emek arzında yaşanan daralma, kadın ve çocuk işçilerle ikame edilmiş, bu sadece işgücü ihtiyacının karşılanmasını sağlamamış aynı zamanda kadın ve çocuk işçilerin ücretleri yetişkin erkek işçi ücretlerinden daha düşük olduğu için karlılığı da artırmıştır. Özel sektörün bu şekilde artan karlılığı savaş süresi boyunca işverenlerin sermaye birikimine katkıda bulunmuş ve savaş süresi boyunca sermayesini büyüten burjuva sınıfı sonrasında ülkenin ekonomik ve siyasi politikalarına etki etmeye başlamıştır.

Milli Koruma Kanunu İkinci Dünya Savaşı'nın ülkemize getirebileceği dezavantajları önlemek ve bu dezavantajların sebeplerini ortadan kaldırmak için yürürlüğe konmuştur. Fakat yasa endüstri ilişkileri açısından ülkemizin Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra yaşadığı sınırlı gelişmelerin önüne geçmiştir. Gerçek ücretlerde yaşanan düşüşlerin getirmiş olduğu yaşam zorluklarının yanı sıra, işçiler 3008 sayılı İş Kanunu'nun bazı hükümlerinin askıya alınmasıyla birlikte uzun çalışma saatlerine tekrardan mahrum bırakılarak işverenlerin insafına ya da insafsızlığına bırakılmıştır. Zorla çalıştırmanın meşruluğunun kabul edildiği bu savaş yıllarında işçiler sağlıklarını kaybetmişler, çiçek, sıtma, frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmişlerdir. Özellikle maden işçilerinin yetersiz önlem ve eğitimler sebebiyle hastalanma olasılıkları diğer işçiler arasında daha da yüksek olmuştur. Sadece hastalık değil iş mükellefiyeti döneminde Zonguldak'taki kömür havzalarında iş kazaları ve ölümlerin de ciddi düzeyde arttığı görülmüştür. 1940 – 1947 yılları arasında Zonguldak Havzası'nda iş kazası sonucu ölümler 700'ün üzerine çıkarken, yaralı sayısı 30.000'e yaklaşmıştır. 1 milyon ton kömür üretimine düşen ölümlü iş kazası sayısı gelişmiş ülkelerde 2 iken, Zonguldak Havzası'nda iş

mükellefiyetiyle beraber giderek artış göstermiştir. 1941 yılında bu sayı 25, 1942 yılında 35, 1943 yılında ise 75'tir (Makal, 2007, s. 199-200).

Bu iş kazalarının yüksek oluşu ve hastalıklar tabii ki sadece mükellefiyetle ilişkilendirilemeyecek de olsa mükellef olan işçilerin gerekli mesleki bilgiye sahip olmamaları, eğitimlerin yeterli seviyede olmaması, hastalıkların önlenmesi adına gerekli tedbirler alınmaması, gibi sebepler bu tür olayların yaşanılmasını etkileyen en önemli unsurlardır.

Milli Koruma Kanunu Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Dünya Savaşı ve sonrası yıllarının iktisadi ve çalışma yaşamını etkin bir biçimde etkilemiştir. Yasa kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere işgücünün çalışma koşullarını olağanüstü şartlara göre düzenlemiş, işçilerin madenlerde zorunlu olarak çalıştırılmasının önünü açmıştır. Bunu sağlarken işçilerin sosyal korunmasına hiçbir önem verilmediği gibi, insani şartlar da göz ardı edilerek sadece gerekli üretimin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Savaş bitimi yılların devamında da bir süre hükümleri geçerli olan kanun olağanüstü koşulların olağan dönemlerde uygulanmasına bir örnektir. Kanunun işçileri korumak bir yana onları koruyucu hükümleri de ortadan kaldırıcı düzenlemeler içermesi işçilerin işverenler tarafından istismar edilmesine olanak sağlamıştır. Ucuz ve sürekli işgücü oluşturan yasa geçerli olduğu yıllar içerisinde işverenlerin sermaye birikimine oldukça katkıda bulunmuştur. İş hukuku alanında kuruluşundan sonra oldukça hızlı gelişmeler sağlayan Türkiye Cumhuriyeti, Milli Koruma Kanunu'nun uygulanmasıyla birlikte bu alanda yaklaşık yirmi yıllık bir zaman kaybetmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyasi ve ekonomik değişimler olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de bazı değişimler meydana gelmiştir. Siyasi konjonktür bakımından çok partili hayata geçiş büyük bir değişim yaratırken, endüstri ilişkilerinde ise sendika kurma yasağının kalkmasıyla büyük bir değişim içerisine girilmiştir. 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle beraber Cumhuriyet Halk Fırkası dışındaki siyasi partilerin kurulmasına izin verilirken, sınıf esasına dayanan sendikaların da kurulması mümkün hale gelmiştir. İşçi ve işverenler adına örgütlenmenin önü açılırken bir yandan da devlet de endüstri ilişkilerinin bir tarafı olarak örgütlülüğünü genişletmekteydi. 1945 yılında Çalışma Bakanlığı ve İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuş, 1946 yılında ise İş ve İşçi Bulma Kurumu kurularak faaliyete geçirilmiştir.

Cemiyetler Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ile sendika kurma yasakları ortadan kaldırılmış ve sendikal haklar 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Yasa ile Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa işçi ve işverenlerin örgütlenmesine ilişkin hukuki düzenlemeler getirilmiş olsa da kanun tam anlamıyla sendikal özgürlük vermemektedir. 5018 sayılı kanun "genel sözleşme" adı altında sendikalara toplu sözleşme yapma yetkisi tanırken öte yandan 3008 sayılı İş Kanunu'nun halen grev ve lokavt ile ilgili yasakları devam etmekteydi. Grev ve lokavtın kanunen

yasaklanmış olduğu bir endüstri ilişkileri sisteminde, sendikaların sağlıklı bir toplu pazarlık sürecinden geçmeleri oldukça zordur. İşveren ve işçi sendikaları arasında toplu pazarlık sürecinde oluşacak olan güç dengesizliği toplu sözleşmenin maddelerine yansımış olacaktır. Elinde grev hakkı bulunmayan işçi sınıfının işverene karşı herhangi bir yaptırım olamayacağından yapılan toplu sözleşme tamamen işçi lehine olmayacaktır.

Çok partili hayata geçiş ile endüstri ilişkileri ile ilgili konular partilerin programlarına dahil edilmiştir. Kurulduğu ilk yıllarda grev konusunu parti programına alan Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarından sonra konuyu askıya alırken, iktidar olduğu dönemde greve kesin bir dille karşı çıkan Cumhuriyet Halk Partisi ise muhalefet döneminde bu konuyu parti programına dâhil etmiştir. Grev konusu 1947-1960 yılları arasında gündemdeki yerini oldukça koruyacaktır (Makal, 2012, s.8).

1946 yılında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılması ile çeşitli türlerde sendikalar kurulmuştur. Bir kısmı daha önce kurulan derneklerin sendikalara dönüşmesi ile olurken bazı işyerlerinde ise işçiler içsel dinamikler ile sendikalar kurmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş'ın koşullarının belirlenmesiyle birlikte Sovyet kanadında yer almayan Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyalist-komünist temellere sahip olan sendikalar 16 Aralık 1946 tarihinde kapatılmıştır. Bu durumun ardından 1947 yılında hükümetin ya da devletin doğrudan denetimi altında yer alan sendikalar kurulmaya başlanmıştır. Bu sendikalardan bazıları ve üye sayıları aşağıdaki gibidir (Pıçak & Kadah, 2017, s.12).

Tablo 9: 1947 Yılına Ait Sendika Üye Sayıları

Sendikalar	Üye Sayıları
Ereğli Kömür Havzası Maden İşçileri Sendikası	17.873
İzmir Tütün İşçileri Sendikası	4316
Tekel İstanbul Yaprak Tütün Bakım ve İşletme Sendikası	2500
İstanbul Un ve Unlu Mamulat İşçileri Sendikası	2138
İzmir Mensucat İşçileri Sendikası	1550
Samsun Tekel Tütün İşçileri Sendikası	1051

Kaynak: (Pıçak & Kadah, 2017, s. 12).

1948 yılında kurulan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği de yine hükümetin kontrolü altındaydı. Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası, Sivas Devlet Demiryolları Sanayii İşçileri Sendikası, İzmir Devlet Demiryolları Sanayii İşçileri Sendikası, Haydarpaşa Devlet Demiryolları I. İşletme Sanayi İşçileri Sendikası, Adapazarı Devlet Demiryolları Vagon Atölyesi İşçileri Müstakil Sendikası işyeri düzeyinde kurulmuş sendikalardır. Bu sendikalar 15.12.1952

yılında birleşerek Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurmuşlardır. Daha sonraları 1952 yılında Türk-İş Konfederasyonunun kurulması ile birçok işyeri ve işkolu düzeyindeki sendika bu konfederasyonun çatısı altında toplanmaya başlamıştır. 1952 yılına kadar sendikalar merkez teşkilatı görevini gören İstanbul İşçi Sendikaları Birliği de birçok sendika gibi Türk- İş Konfederasyonu'nun çatısı altına girmiştir. 1948-1963 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'ni sendikalaşma oranları ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 10: Türkiye Cumhuriyeti 1948-1963 Yılları Arası Sendikalaşma Oranları

Yıllar	İşçi Sayısı	Sendikali İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı
1948	-	52.000	-
1949	-	72.000	-
1950	292.608	78.000	0,2665
1951	382.024	110.000	0,2879
1952	447.963	130.000	0,2902
1953	494.024	140.000	0,2833
1954	510.344	180.387	0,3534
1955	533.216	189.595	0,3555
1956	543.554	205.155	0,3774
1957	577.630	244.853	0,4238
1958	611.703	262.591	0,4292
1959	618.775	280.786	0,4537
1960	620.900	282.967	0,4557
1961	688.819	298.000	0,4326
1962	680.125	307.000	0,4513
1963	710.820	259.710	0,3653

Kaynak: (Pıçak & Kadah, 2017, s. 12).

Yukarıdaki bilgiler ışığında ülkemizde sendika yasağının kalktığı yıllardan itibaren giderek artış gösteren sendikalaşma oranlarını görmekteyiz. Türkiye, 1945'in sonlarında çok partili hayata geçmesine rağmen, 1961'e kadar çoğulcu demokrasiye işlerlik kazandırılmamıştır. Tek parti döneminin tahammülsüz, müdahaleci ve yasaklayıcı alışkanlıkları sürdürülmüştür. Dolayısıyla, dönemin iktidar partileri sendikalar hakkında sendikacılığın ve işçi haklarının geliştirilmesi ve dünya standartlarına kavuşturulmasına çalışmaktan ziyade kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmaya ve iktidarlarını pekiştirme yolunda bir araç olarak kullanmaya yönelmişlerdir. Kısaca bu dönem sendikal hareket kendi doğal

dönüşümünü gerçekleştirememiş daha çok devlet müdahaleleriyle şekillenmiştir (Pıçak & Kadah, 2017, s. 14). Devletin sendikalara müdahalesine ve grev gibi önemli bir gücün işçilerin elinden alınmış olmasına rağmen sendikal örgütlülüğün sağlanabilmiş olması işçiler açısından eksik de olsa bir kazanımdır. Bu kazanımın sağlanması yıllar içerisinde diğer hakların da eksiksiz şekilde tamamlanacağına umutlarını içermektedir.

Türkiye Cumhuriyet'i bu dönemlerde tekrar ILO ile yakınlaşmış 1949 yılında ILO görevlileri Türkiye'de araştırmalar yaparak, "Türkiye'de Çalışma Sorunları" adlı bir rapor hazırlamış, Çalışma Bakanlığı'nın kuruluş ve işleyişi, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Sosyal Sigortalar, işçilerin iş kazası ve meslek hastalıklarına karşı korunması, meslek ilişkileri konularında yardımcı olmuştur (Nurdoğan, 2018, s.8).

Bireysel çalışma ilişkileri alanında yapılan hukuksal düzenlemeler de İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda ve özellikle Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 sonrası yıllarda giderek hızlanmıştır. İş Kanunu kapsamı yapılan değişiklikler ile genişletilmiş, kapsam dışında kalan işçiler için ise farklı iş kollarına yönelik olarak çıkarılan 1952 tarihli Basın İş Kanunu ve 1954 tarihli Deniz İş Kanunu kapsamına alınmışlardır. Bu iki yasa dışında, bireysel çalışma ilişkilerine yönelik olarak; 1951 tarihli İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun, 1953 tarihli Garson ve Benzer İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Kanun, 1954 tarihli Öğle Dinlenmesi Kanunu, 1956 tarihli Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlâve Tediye Yapılması Hakkında Kanun, 1960 tarihli Yıllık Ücretli İzin Kanunu gibi kanunlar da çıkarılmıştır (Makal, 2012, s. 9).

1961 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi açıdan büyük değişikliklerin yaşanmış olduğu bir dönemin başlangıcı olduğu gibi aynı zamanda endüstri ilişkileri açısından da yeniliklerin ve değişimlerin gerçekleşmesinin başlangıç yılı olmuştur. 1961 Anayasası'nın demokratik yapısı ülkemizde çalışma ilişkilerinde işçi lehine dönüşümlerin yaşanmasına olanak tanımıştır. 1963 yılından sonra toplu iş hukukuna yönelik düzenlemelerin tamamı İş Kanunu dışına çıkarılmış, daha önceki dönemlerde üzerinde sürekli olarak yapılan değişikliklerle karmaşıklaşmış olan 3008 sayılı İş Kanunu 1967 yılında çıkarılan 931 sayılı yeni İş Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından şekil yönünden iptal edilen 931 sayılı İş Kanunu ancak 4 sene boyunca yürürlükte kalabilmiştir. Aynı yıl içerisinde kabul edilen 1475 sayılı İş Kanunu 2003 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1475 sayılı yeni İş Kanunu ile kanun kapsamına giren işyerleri tek işçi çalıştıran işyerlerini ve fikir işçilerini içerecek biçimde genişletilmiştir. Aynı yıllar içerisinde Basın İş Kanunu ve Deniz İş Kanunu değiştirilmiş yeni düzenlemeler sonucunda mevcut haklarda artışlar sağlanmıştır. Demokrat Parti iktidarı ile birlikte 1951 yılından itibaren bazı şehirlerde belirli işkollarını kapsayan şekilde başlatılmış olan asgari ücret uygulamaları ise 1960'lı

yıllarda tüm şehirleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır. Sırasıyla 1946 yılında özel kesim işçileri için Sosyal Sigortalar Kurumu, 1954 yılında kamu işçileri için Emekli Sandığı kurulmuş, sonrasında 1971 yılında BAĞ-KUR'un kurulmasıyla birlikte işçi ve memurların ardından bağımsız çalışan kişiler de sosyal güvenlik sistemi içerisine alınmışlardır. 1945 yılından itibaren dağınık bir şekilde gelişme gösteren sosyal sigortalar mevzuatı, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu ile 1964 yılından itibaren sistematik bir hale getirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya iki blok halinde bir Soğuk Savaş dönemi içerisine girmiş. Batı Bloğu ülkelerinde toplam talebi artırmaya yönelik Keynesyen İktisat modeline geçişle birlikte sosyal devlet anlayışı etkin bir biçimde uygulanmaya başlamıştır. 1961 yılında oluşturulan yeni Anayasa bu yeni ekonomik model ile şekillenmiştir. Sosyal devlet anlayışının getirmiş olduğu yenilikler toplu iş ilişkileri alanındaki gelişmeleri hızlandırmış ve sendikal örgütlenme, toplu pazarlık, grev, çalışma ve sözleşme hürriyeti, çalışma hakkı ve ödevi, çalışma şartları, dinlenme hakkı, ücrette adalet sağlanması, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı gibi haklar 1961 Anayasasında düzenlenmiştir. Anayasada gerçekleştirilen toplu çalışma ilişkileri ile ilgili düzenlemeler 1963 tarihinde çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile yasalaştırılmıştır (Makal, 2012, s.14).

Bu düzenlemeler ile Türkiye Cumhuriyeti endüstri ilişkilerinde gerekli sacayakları tamamlanmış ve işçilerin grev hakları yasalaştırılarak tanınmıştır. Sendikalar işlevselliğini geri kazanmış ve toplu pazarlık sürecindeki güç dengesizliği ortadan kalkarak işçilerin işverene karşı pazarlık gücü artmıştır. Öte yandan toplu pazarlığın gelişerek endüstri ilişkilerinin de gelişmesinin önü açılmıştır. Anayasanın ilgili maddesinde sendikalaşma hakkı “çalışanlar” a tanınmış ve bu çerçevede devlet memurlarının da sendikalaşmasının önü açılmıştır.

Bu hakların tanınması ve anayasa çerçevesinde koruma altına alınmasında şüphesiz ki 1961 yılının son gününde Saraçhane’de İstanbul İşçi Sendikaları birliği tarafından gerçekleştirilen mitingin etkileri de bulunmaktadır. Miting Cumhuriyet tarihimizin ilk işçi mitingi olma özelliğini taşımasının yanı sıra kitlesel olarak en büyük mitinglerden biri olarak da tarihe geçmiştir. Sendikalı işçiler 27 Mayıs tarihli Darbeyi grev hakkını elde etme yolunda bir fırsat olarak görmüştür. Saraçhane Mitingi ile işçi sınıfının bu hareketliliği yükselerek devam etmiş ve ilerleyen zamanlarda DİSK’in kuruluşuna zemin hazırlayan işçi sınıfının kararlılığını artırıcı bir etki yaratmıştır. Bu dönemlerde radyo ve televizyon kullanımının yaygınlaşması bu hareketliliğe olan desteğin artmasına yol açmış, işçi sınıfının sendikacılık hareketi büyük ölçüde bağımsız ve etkin bir güç halini almıştır. Bu işçi hareketliliğinin gücü toplu iş sözleşmelerinde reel ücretlerin artırılmasını sağlamıştır. Fakat bu dönem içerisinde sendikalaşma oranlarıyla ilgili veriler gerçeği yansıtmayacak düzeylere ulaşmıştır. 274 sayılı Sendikalar Kanunu işçilere aynı anda birden fazla sendikaya üye olma imkânı sağlamış, sendikalara

üye olurken ya da üyelikten ayrılırken noter onayı şartı kaldırılmıştır. Şartın kaldırılışı işsizlik durumunda dahi sendika üyeliğinin sürdürülebilir olmasına ve suni üyeliklerin doğmasına sebep olmuştur. DİSK, MİSK VE Hak-İş konfederasyonlarının kurulmasıyla sendikalar arasındaki rekabet giderek artmış, sendikalar üye sayılarını suni olarak artırmaya ve kendi aralarında üye sayısı ile ilgili rekabete başlamıştır. Tüm bu durumların sonucunda sendikalı işçi sayısı sigortalı işçi sayısının üzerine çıkmıştır. Bu sebeple Çalışma Bakanlığı'nın bu dönemde sendikalaşmaya ilişkin yayımlanan istatistiki verilerinin gerçek bilgiler içermediğini anlamak mümkündür (Pıçak & Kadah, 2017, s. 14).

1961 Anayasası ile endüstri ilişkilerinde gelişmeler yaşanırken 1970 yılının sonuna geldiğimizde İş Kanunu kapsamına giren ücretli çalışanların sayısı iki milyonun üzerine çıkmış, sendikalı işçi sayısı bir milyonu geçmiştir. Önce sendikal özgürlüklerine kavuşan ardından da grev hakkını elde eden işçiler sendikalaşma oranlarının da artmasıyla birlikte toplu pazarlık aşamasında işverene karşı gücünü artırmıştır. Bu durumun işçilerin çalışma koşulları üzerinde olumlu etkileri meydana gelmiş, başta ücretlerde olmak üzere diğer çalışma standartlarında da işçilerin lehine olacak şekilde artış gözlemlenmiştir. 1969 yılında işçiler için günlük ortalama asgari ücret 17 TL iken 1972 yılına gelindiğinde ortalama 24 TL, 1974 yılında 34 TL, 1976' da 50 TL, 1977 de ise 70 TL olmuştur (Korkmaz, 2004, s. 7). 1961-1980 yılları arası dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nde reel ücretlerdeki artış aynı dönemde kişi başına düşen milli gelirdeki artış ile paralellik göstermiştir.

1980'li yıllara yaklaşıldığında ise dünya yeni bir ekonomik buhranın içerisine yavaş yavaş sürüklenirken bu sürecin yansımaları ülkemizde de görülmüştür. 1970'li yıllarda yaşanan iki büyük ekonomik kriz ardından Sovyetlerin dağılması ve doğu bloğundaki sosyalist hükümetlerin iktidarı kaybetmesinin etkileri ile başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere batılı ülkeler sosyal devlet anlayışını bir kenara bırakmaya başlamıştır. Toplam talebin artırılmasına dayalı olan Keynesyen ekonomik model gelişmiş ülkelerde yerini neo-liberal politikalara bırakmaya başlamıştır. Teknolojinin de artan bir hızla gelişmesi ve büyük şirketlerin üretimde uluslararası bir yayılım göstermesi dünyayı küreselleşme sürecine taşımıştır.

Dünyada büyük çapta ekonomik ve siyasal değişimlerin gerçekleştiği bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nde de ithal ikameci ekonomik modelin uygulanabilirliğinde sona yaklaşmış, sosyal devlet anlayışı ortadan kalkmaya başlamış, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile demokrasiden uzaklaşmıştır. Askeri darbe ile hükümetin düşürülmesi ülkemizde sadece siyasal alanda değişimler getirmemiş, iktisadi ve tabii ki endüstri ilişkileri alanlarında da değişimleri beraberinde taşımıştır. İthal ikameci modelin terk edilerek yerini ihracata yönelik sanayileşme politikalarının alması ücretlere temel maliyet unsuru olmasının yanı sıra aynı zamanda toplam talebin artırılmasını sağlayıcı bir etken olarak

bakılmasını görece yok etmiştir. Bu durum sadece ücretleri etkilemekle sınırlı kalmamış tüm çalışma koşullarını da etkilemiştir.

Askeri darbe ile sendikal örgütlenmeler ve ücretler üzerinde sınırlayıcı politikalar uygulanmıştır. Askeri darbe sonrası uygulanan sıkıyönetim politikaları ile sendikal faaliyetler durdurulmuş, her türlü grev ve grev-dışı eylem yasaklanmıştır. 1982 Anayasası'nın temel düzenlemelerine uygun olarak çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, endüstri ilişkilerini yeni politikalar doğrultusunda kalıcı bir biçimde düzenlemiştir. Askeri darbe ile gelen dönem içerisinde toplu sözleşme görüşmeleri yapılamamış, süresi sona eren toplu iş sözleşmeleri ise Yüksek Hakem Kurulu tarafından incelenerek elden geçirilmiştir. Bu süreçte, 1963-1980 yılları arasında işçiler tarafından toplu iş ilişkilerine yönelik kazanılmış birçok hak ortadan kaldırılmıştır.

Darbe sonrasında işçi ve memur ücretlerinde ani bir düşüş yaşanmamış olsa da yıllar içerisinde sürekli dalgalanmalar yaşanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı tarafından yapılmış bir araştırmaya göre, Türkiye Cumhuriyeti geneli net gerçek özel sektör işçi ücretleri 1981 yılında %17,5 oranında artış gösterirken 1982 yılında ücretler %19,0 oranında azalmış ve 1983 yılında %7,0 oranında yükselmiştir. 1983 yılında ücretler 3 yıl önceki ücret düzeyinin sadece %1,7 oranında üzerine çıkabilmiştir. Kamu kesimi işçilerinin net gerçek ücreti 1981 yılında %31,8 oranında artarken, 1982 yılında %14,3 oranında azalmış ve 1983 yılında %1,1 oranında yükselmiştir. Özel kesim işçi ücretlerinin aksine kamu işçisinin 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılı net gerçek ücret düzeyinin %14,2 si oranında artmıştır.

TİSK'e bağlı işveren örgütlerinin üyelerinin istihdam ettiği işçilerin net gerçek ücretleri 1981 yılında %37,9 oranında artarken; 1982 yılında %6,6 ve 1983 yılında %0,5 oranlarında azalmıştır. 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılındakinin %28,3 üzerindedir. Devlet memurlarının net gerçek aylıkları 1981 yılında %5,3 ve 1982 yılında %5,8 oranında azalmış, 1983 yılında ücretlerde %0,5 oranında artış yapılmıştır. 1983 yılın devlet memurlarının net gerçek aylıkları, 1980 yılındakinin %10,3 altına kadar düşmüştür (Koç, 2010, s. 30).

1980 askeri darbesi ile ülkemizin neo-liberal politikalara geçiş süreci hızlandırılmış, 1980 sonrası hızlıca gelişme gösteren küreselleşme sürecinin içerisine girilmiştir. Üretimde maliyetlerin olabildiğince düşük tutularak, maksimum verim alınmaya çalışıldığı bu dönemde ülkemizdeki ücretlerde düşüşler gözlemlenmiş, işçi hakları bakımından sınırlamalar ve engellemeler olabildiğince sürdürülmüştür. Böylelikle küreselleşme sürecinde üretimi sınır ötesine taşımaya başlayan yabancı sermayedarlar açısından ülkemiz bir seçenek olmaya başlamıştır.

KÜRESELLEŞME SONRASI TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA STANDARTLARINDAKİ DÖNÜŞÜM

John Maynard Keynes'in öncüsü olduğu makroekonomik politikaların uygulanmasının endüstri ilişkileri ve sendikaların altın çağı olarak nitelendirilen 1940'lı yıllar ile 1970'li yıllar arasındaki 35-40 yıllık bir süreçte hüküm sürebildiği görülmektedir. Küresel ticaretin önündeki sınırlamaların kaldırılması, hızlanan küreselleşme ve ekonomik çalkantıların beraberinde getirdiği işsizlik sorununa çare bulmakta yetersiz kalan Keynesyen politikalar, yavaşça dünya sahnesinden ayrılırken yerini neo-liberal politikalara bırakmıştır. Ancak Keynesyen politikaların yetersiz görülmesi, politikaların geçersiz olduğu anlamına gelmemektedir. İşçi sınıfının güçlenmesi, ücretlerin ve çalışma standartlarının iyileşmesi ile sendikaların vazgeçilmez bir şekilde endüstri ilişkilerinin aktörü olmasını sağlayan Keynesyen politikalar kim bilir belki de yenilenmiş bir şekilde dünya sahnesine çıkabilir. Neo-liberal politikaların 1980'li yıllardan sonra gündeme taşıdığı pek çok gelişme endüstri ilişkileri sistemlerinde ve emek piyasaları üzerinde etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir. Küreselleşmenin hız kazanması, üretim teknolojilerindeki yeni teknolojiler, üretim süreçlerinin avantajlı bölgelere kayması gibi birçok gelişmenin yaşandığı 1980'ler ve günümüze kadar devam eden dönemde emek piyasalarının, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ile birlikte dönüşüm sürecine girdiği görülmektedir. 1980'li yıllardan itibaren makroekonomik politikaların dönüşüm süreci içerisinde emek piyasalarının diğer mal ve finansal piyasalardan daha fazla etkilendiği söylenebilir. Özellikle 2008 sonrası birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin üretim daralması yaşaması, istihdam ve işsizliği doğrudan etkilemiş ve istihdam yaratma sorunu gelişmiş ülkelerin de sorunu haline gelmiştir (Güllü, 2021, s. 1).

Dünyanın en büyük ekonomisine sahip ülkeler 1970'lerin sonlarında hızla neo-liberal politikalara geçiş yapmış devletlerin piyasaya müdahaleleri minimum seviyeye inmiş ve serbest piyasa ilkesi benimsenmiştir. Hızla gelişen teknoloji ve makro ölçekte uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar küresel ölçekte üretim tarzının değişmesinde öncü rol oynamış ve küreselleşme sürecini başlatmıştır. Küreselleşme ile üretim ulusal ölçekten uluslararası ölçüğe taşınmış, sermaye hızla gelişen finans sektörünün de desteğini alarak uluslararası alandaki mobilitesini artırmıştır. Mobilite sınırları bulunmayan sermaye karının en yüksek olacağını düşündüğü ülkelerde soluk alarak üretim yapmak için yatırımlar yapmaya başlamıştır. Böylelikle üretimde mekânsal sınırlamalar ortadan kalkmış, zamandan ve mekândan bağımsız halde devam eden küresel üretim zinciri kurulmaya başlamıştır.

Bu durum okyanus ötesi ülkelerde yatırımlar yaparak üretim gerçekleştiren çok uluslu şirketlere, devletleri ve işçileri birbirleri arasında rekabete teşvik ederek, küresel ekonomiye yön verme ve şekillendirme imkânı vermiştir. Küreselleşme sürecine ivme kazandıran etkenler arasında; uluslararası mali piyasaların gelişmesi,

vergi cenneti olarak adlandırılan offshore bankacılık sisteminin gelişmesi, kurumsal yatırımcıların güçlenmesi ve serbest ticaret bölgelerinin her ülkede yaygınlaşmasının bulunduğunu söylemek mümkün olacaktır (Parlak, 2004, s. 46).

Neo-liberal politikalarla birlikte ticaretin serbestleşmesi, uluslararası yatırımların önünün açılması çok uluslu şirketlerin sermayelerini menşei ülkeden çok uzaklara götürerek buralarda üretim yapmasını sağlamıştır. Böylelikle çok uluslu şirketler henüz gelişmekte olan ülkelerin piyasalarına giriş yapmıştır. Çok uluslu şirketler bu yeni üretim alanlarında sadece üretim yapmakla sınırlı kalmayıp aynı zamanda bu ülkelerin sosyal, ekonomik ve toplumsal yapılarını etkilemiştir.

Küreselleşme ile üretim hızla mekân değiştirebilme özelliği kazanmıştır. Bu durum çok uluslu şirketlere bir ürünün her bir parçasını farklı ülkelerde üretebilme fırsatı yaratmıştır. İş bölümü olarak adlandırdığımız bu üretim şekli ilk olarak fordist üretimde görülmeye başlamıştır. Fakat fordist üretim sisteminde iş bölümü bir fabrika içerisindeki işçiler arasında iken küreselleşme bu iş bölümünü uluslararası alana taşıyarak ülkeler arasında iş bölümü yapılmasına olanak sağlamıştır. Üretim alanını ucuz işgücü ve düşük maliyetlere göre belirleyen şirketler yatırım yaptıkları ülkelerde üretimin tüm aşamalarını gerçekleştirmeyip nihai mal üretim sürecini ülkeler arasında paylaşmıştır. Üretimin küresel boyutta paylaşılması şirketlerin ve ülkelerin birbirlerine bağımlı hale gelmelerine sebep olmuştur. Bu bağımlılık tek taraflı olabileceği gibi karşılıklı da olabilir. Bu sebeple ülkeler ve şirketler çok uluslu firmaların ürünlerinin üretimlerini üstlendiklerinde sadece o ürünün üretimine yoğunlaşsa da ulusal ve uluslararası çapta ekonomik ve siyasi politikaları da etkilenmektedir.

Artan doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırırken aynı zamanda da sermaye birikimini sağlamaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı yatırımları ucuz işgücü ve çalışma koşullarının düşük olması gibi sebeplerle ülkelerine çektiklerini görmekte ve yatırımların kesilmemesi için bu alanlarda gelişmeleri olabildiğince baskılamaktadır. Bu da henüz gelişmekte olan ülkelerin endüstri ilişkilerinde yapısal sorunlara neden olmaktadır (Parlak, 2000, s. 2-4).

Küreselleşme ile uluslararası ticaret hacminin artması inkâr edilemez bir gerçek olsa da doğrudan yabancı yatırımlara ev sahipliği yapan gelişmekte olan ülkelerin bu ticaretten aldıkları pay yeterli değildir. Uluslararası şirketler üretimlerinin yüksek katma değer içeren kısımlarını hala menşei ülkelerde tutarken, yalnızca katma değeri düşük ürünlerin üretimlerini gelişmekte olan ülkeler ile paylaşmaktadır.

Küreselleşme sürecinin başlangıcıyla birlikte doğrudan yabancı yatırımlar, küresel ticaret içerisinde pay sahibi olmak isteyen ya da payını artırmak isteyen ülkelerin bunu gerçekleştirmek için başvurdukları ilk tercih olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların sahibi olan çok uluslu şirketlerin sayıları 1980'li yıllardan

İtibaren hızla artarken aynı zamanda küresel ticaretteki önemleri de artmaktadır. Bu şirketler dünya ticaretinin çok büyük payını ellerinde bulundurdıkları gibi aynı zamanda küresel anlamda milyonlarca insanı istihdam etmektedirler. Sahip oldukları sermaye ve yönetmiş oldukları fonlar birçok ülkenin GSMH'sından fazla olan bu şirketler dünya ticaretine yön vermektedirler. Öte yandan çok uluslu şirketler üretim alanlarını uluslararası düzeyde hızla kaydırabildiklerinden dolayı işçiler arası rekabeti küresel alana taşıyarak ülkeler arası rekabete dönüştürmüştür. Bu sebeple küresel ticaretin en güçlü aktörleridir (Koçtürk & Eker, 2012, s. 2-3).

Ülkemizde ise küreselleşme sürecine geçiş uluslararası piyasa ile paralel bir şekilde 1970'li yılların sonunda başlamıştır. Döviz yasaklarının kaldırılması, serbest piyasa ilkesinin benimsenmesi ile başlayan bu süreç 1980 darbesi sonrasında da hızla devam etmiş ve küresel üretim zincirine entegre olmak için politikalar uygulanmaya başlamıştır.

1970'li yıllar itibariyle dünyada yaşanan ekonomik durgunluk ve 1973 Petrol Krizi, makro ölçekte bir ekonomik krizin yolunu açmış, ülkemizin ekonomisinde de daralmalar yaşanmaya başlamıştır. Ülke içerisinde hem enerji hem akaryakıt hem de hammadde olarak kullanılan petrolün tamamına yakını ithal şekilde elde edilmektedir. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde devamlı olarak artan petrol maliyetleri devlet tarafından sübvans edilemeyecek boyutlara ulaşmış ve artan dış ticaret açığı tüm dünyayı olduğu gibi ülkemizi de ekonomik krize taşımıştır. Artan ithalat maliyetleri dış ticaret dengesini yüksek oranda bozarken öte yandan da ülke içi yatırımların azalması ve sermayenin ülkede tutulamaması krizin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Sermaye yetersizliği ve yaşanan ekonomik durgunluk ülkemizi borçlanma yoluyla sermaye bulmaya itmiş ve uluslararası kredilerle finansman sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat krizin 1980'li yıllara kadar devam etmesi ile alınan kredilerin ödemeleri aksatılmıştır. Durumun ciddiyeti 1979 yılında gün yüzüne çıkmış bir yıl içerisinde ihracattan elde edilen kar dışı borcun anaparası ve faizini karşılayamaz hale gelmiştir. Ülkemizin uluslararası alanda güvenilirliği zayıflamış ve IMF gibi kuruluşlar ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte uluslararası kredi kuruluşları Türkiye Cumhuriyeti'ne tam da küreselleşme sürecinin başladığı ve hız kazandığı bu yıllarda dışı açılması konusunda hem telkin hem de baskılarda bulunmuştur. IMF ile stand-by anlaşması imzalanarak ithal ikameci model terkedilmiş, serbest piyasa ekonomisi benimsenmiş ve dışı açılmanın önündeki engeller kaldırılmıştır (İçöz vd., 2008, s. 17).

Ülkemizin kapıları 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisini benimsenmesi ile yabancı firmalara açılmış, ulusal pazarlarımız uluslararası ticaretin bir halkası olmuştur. Neo-liberal politikalarla birlikte endüstri ilişkilerimizde küresel ölçekte olduğu gibi dönüşümler meydana gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların artması ve ülkemize gelen sermaye ile pazarlarımızın hem üretici hem tüketici portföyünün hızla yabancılaşması Türk firmalarını ayakta kalabilmek adına dünya

pazarlarındaki firmalarla rekabet etmek zorunda bırakmıştır. Bu doğrultuda bazı işverenler verimliliği artırıp üretim maliyetlerini düşürebilmek için ucuz işgücü, yüksek teknoloji ve yeni yönetim modelleri kullanmaya yönelmiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi dış piyasaya açıldıktan sonra küreselleşme olgusuyla doğrudan yüz yüze gelmiş ve bu olgu çalışma ilişkilerimizden, kanunlarımıza kadar her alanda hem özel hem de kamu sektöründe etkisini göstermeye başlamıştır.

Neo-liberal politikalarla birlikte ülkemizde sosyal devlet anlayışı terk edilmeye başlamış, Keynesyen politikaların uygulandığı dönemlerde altın çağını yaşayan sendikalar ve işçi sınıfı artık bu günleri geride bırakmışlardır. Küreselleşmeye uyum sürecinde uygulanan politikalarla özelleştirilmeler artırılmış, sendikal örgütlenmeler engellenmeye çalışılmış, işveren sendikalarının eli güçlenmiştir. İşverenler arasındaki dayanışmalar sendika dışında da artış göstermiş ve birlikte hareket ederek güçlenen işveren grubu hükümet politikaları üzerindeki baskısını artıracak pozisyonu elde etmiştir. Bu baskı mevzuatları etkileyebilecek seviyelere ulaşmıştır. Hükümetin her sektörde uyguladığı özelleştirme adımları ve kamuda sözleşmeli çalışan sayısının giderek artması ülke içerisindeki iş güvencesizliğini artırmış, insanlar işsizlik korkusu ile yüzleşmeye başlamışlardır. Öte yandan 1990'lı yıllarda ulusal alanda yaşanan milli güvenlik sorunları ve ekonomik kriz özellikle Doğu ve Güneydoğu'da kırdan kente doğru olan iç göçlerin artmasına sebep olmuştur. İnsanların hızla büyük şehirlere göç etmesi bu bölgelerde kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olmuş ve ülke enflasyonu giderek dev boyutlara ulaşmaya başlamıştır. Kayıt dışı ekonominin artışı aynı zamanda sendikal örgütlenmenin de en büyük engelleyicilerinden biri olsa da sendikalaşma oranları artmaya devam etmiştir. Fakat ülkemizdeki sendikalaşma oranlarının 2000'li yıllara kadar sistemsiz hesaplanmasından dolayı yapılan hatalar sebebiyle sendikalı işçi sayısı her dönem, olduğundan biraz daha fazla gösterilmiştir. Sosyal Güvenlik Bakanlığı, sayısal verilerdeki hataların mükerrer işçi kayıtlarından, vefat etmiş ve emekli işçilerin sendikalı işçi listelerinden düşülmemiş olmasından kaynaklandığını fark etmiş ve bu hataları gidermek amacıyla 2000 yılında gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Hesaplamalarda yapılan hatalara rağmen ülkemizde sendikalaşma oranlarındaki artış 2009 yılına kadar devam etmiştir (Pıçak & Kadah, 2017, s. 227).

Neo-liberal politikaların uygulanmasıyla birlikte çalışma saatleri, çalışma koşulları, ücretler, sendikalaşma oranları, toplu pazarlığın kapsamı gibi birçok çalışma standardında düşüş yaşanmıştır. Öyle ki bu durum ülkemizin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel çalışma standartlarıyla ilgili sözleşmelerinin ihlali sebebiyle ILO tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Özellikle çalışma hayatındaki ayrımcılık, sendikal hak ihlalleri ve çocuk işçiliği konularında temel çalışma standartları uygulanmamaktadır. Ülkemizde yaşanan temel çalışma standartları sözleşmelerinin uygulamadaki ihlallerinden sözleşmelerin ana başlıklarını ele alarak bahsetmemiz daha kapsayıcı olacaktır.

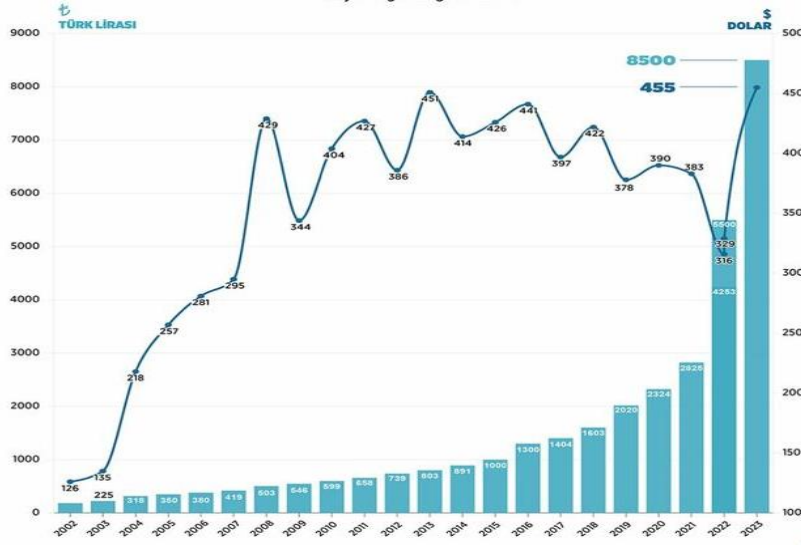
Asgari Ücret

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranla %25 seviyelerine geldiği bugünlerde kayıt dışı sektörde çalışanların sayısı oldukça fazladır. Kayıt dışı sektörlerde yer alan çalışanlar işverenler tarafından istismara açık durumdadır. Kayıt dışı sektörlerdeki işler çoğunlukla kötü çalışma koşulları altında, uzun çalışma saatleri olan ve aynı zamanda herhangi bir iş güvenliğinin olmadığı işlerdir. İşçiler zor koşullar altında herhangi bir sosyal güvenceleri bulunmadan bu işlerde çalışmaktadır. İş güvenceleri bulunmayan işçilerin işverene karşı herhangi bir pazarlık gücü de yoktur. Kayıt dışı sektörlerde istihdam edilen işçi grubu genellikle ülkeye kaçak yollarla giriş yapmış göçmenler ya da çocuklar tarafından oluşmaktadır (Özbay, 2020, s. 2-4). Kayıt dışı sektörde işçilere ödenen ücretler asgari ücretin altında seyretmektedir. Bu durumun devlet tarafından önüne geçilememesi ve gerekli tedbirlerin alınamamış olması ILO'nun 26 sayılı Asgari Ücret Belirleme Yöntemi Sözleşmesi'ne aykırıdır. Sözleşmenin dördüncü maddesinde açık bir ifadeyle;

“Sözleşmeyi onaylayan her üye, bir yandan ilgili işveren ve işçilerin yürürlükteki asgari ücretlerden haberdar olması ve öte yandan filen ödenen ücretlerin uygulanacak asgari miktarların altına düşmemesi için, bir kontrol ve müeyyide sistemi ihdas etmek suretiyle gerekli tedbirleri alacaktır. Her işçi, uygulanması gereken asgari ücret miktarlarının altında bir ücret ödenmesi halinde milli mevzuatla tespit edilecek bir süre içerisinde, mahkeme veya diğer kanuni bir yolla kendisine borçlu kalınan meblağı talep hakkına sahip olacaktır.”

ibaresi yer almaktadır (ILO, 2015, s.20). Yani bir işçi devlet tarafından belirlenmiş olan asgari ücretin altında ücret almamalıdır. Bu durum devlet tarafından kontrol altına alınarak bir yaptırım mekanizması oluşturulmalıdır. Ülkemizdeki kayıt dışı sektörde yer alan işçilerin ücretlerinin kontrol edilememesi ve tam olarak belirlenememesi ILO'nun 26 sayılı sözleşmesinin ihlal edildiğini göstermektedir. Son yıllarda ülkemizde bulunan yoğun göçmen nüfusunun kayıt dışı sektörde istihdam edilmesi ile birlikte hali hazırda yerli işçinin düşük olan ücretlerinin daha da düşmesine sebep olmuştur (Korkmaz, 2018, s. 12-13). Kayıt dışı sektörde ücret düzeyinde yaşanan ciddi azalmalar ve bu ücret ile asgari ücret arasındaki makasın açılması toplumun refah seviyesinin düşmesini ve yoksulluğu tetiklemektedir.

Kayıt dışı sektörü bir yana bırakarak asgari ücretin durumu incelendiğinde kayıtlı sektörde ücret konusundaki standartın dalgalı ancak yukarıya doğru bir seyrinde olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Asgari Ücret Dolar Para Birimi İle Karşılaştırılması

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

2023 yılında asgari ücrete yapılan son artış ile birlikte dolar bazında asgari ücret seviyesinin korunmak istendiği görülmektedir. Asgari ücret özelinde çalışma standardının korunduğu ancak orta ücret seviyeleri ile asgari ücret seviyesinin birbirine yaklaştığı ve orta ve düşük gelirlerinin birlikte taban ücret oluşturma eğilimi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Temel çalışma standartlarının ücret konusundaki halen yapısal sorununun kayıt dışı ekonomi ve buna bağlı olarak kayıt dışı istihdamın alanın geniş olmasıdır. Kayıtlılık sorunun aşılması sonrasında eşit işe eşit ücret politikasından bahsedebilir olunacaktır.

Zorla Çalıştırma

Osmanlı döneminde özellikle madenlerde mahkum ve tutukluların zorla çalışmasına rastlanmışsa da Cumhuriyetle birlikte 1990'lı yıllara gelene kadar zorla çalışmaya rastlanmamıştır. Sadece zorla çalışma sayılmasa da, zorunlu çalışma kapsamı içinde sayılabilecek bazı çalışma uygulamalar halen mevcuttur. Örneğin, sağlık hizmetlerinin yurt çapında dağılımını sağlamak ve genellikle ülkenin geri kalmış bölgelerine sağlık hizmeti götürebilmek amacıyla yeni mezun olmuş doktorlara "zorunlu hizmet" şartı getirilmiş; devlet fonları ile desteklenerek özel ihtisas eğitimi görenler, eğitimini tamamladıktan sonra bazı hizmetlerde belirli süreler içinde zorunlu hizmetle yükümlü tutulmuşlardır. Ayrıca, askeriye mensubu kişiler, yöneticilerce tespit edilmiş hizmet sürelerini doldurmadan (15 yıl) iş sözleşmelerini feshedip görevden ayrılabilme hakkına sahip değildir. Şayet makul bir ihbar öneli verdikten sonra bile sözleşmenin feshedilmesine izin verilmezse,

yapılan hizmetlerin bundan sonraki kısmı zorunlu çalışma olarak düşünülebilir. Halen günümüzde görülebilen diğer bir zorunlu çalışma örneği ise, bilhassa Karadeniz Bölgesi'nde Sinop gibi bazı İlleri içine alan sınırlı bir bölgede, yaşları 4 ile 15 arasında değişen yoksul aile çocuklarının belirli bir aylık veya senelik ücret karşılığında, genellikle hayvan sürülerine göz-kulak olmak, ev ve tarım işlerinde yardımcı olmak üzere aileleri tarafından zengin çiftlik sahiplerine işçi olarak kiralanmasıdır. Sayı olarak çok sınırlı da olsa, bu uygulamalar "zorunlu çalışma" olarak kabul edilebilir. Çünkü, böylesi iş ilişkisinde, çocukların çalışmaya rızası alınmamış, taraflardan işçi tarafını çocukların ebeveynleri oluşturmuştur (Özdemir, 2011, s. 209-210).

Kayıt dışı sektörde yer alan işçilerin her türlü istismara açık olduğu ve bazı zamanlarda zorla çalıştırıldıkları tespit edilmiştir. Özellikle Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte birçok Doğu Bloğu ülkesi tarafından göç almış olduğumuz 20. yüzyılın sonlarında ülkemize gelen göçmen kadınların zorla çalıştırıldıkları görülmektedir. Sovyetler dağıldıktan sonra Avrupa'nın sıkı sınır kontrolleri ve seyahatlerin pahalılığı sebebiyle ülkemiz eski Sovyet Devlet'lerinden yoğunluklu olarak göç almıştır. Fakat ülkemizin göçmenleri kısıtlayan istihdam yasaları ve çalışma izni almaktaki zorlu prosedürleri o dönemlerde ülkeye giriş yapmış olan birçok insanı kayıt dışı sektörde çalışmaya itmiştir. Çoğunlukla kadınlardan oluşan bu göç dalgasında ülkemize gelen göçmen kadınlar yasal olarak genellikle turizm, eğitim ve ev içi hizmetlerde yer almışlardır. Çalışma izinleri biten ya da çalışma izni alamamış olan göçmen kadınlar ise kayıt dışı sektörlerde uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, yetersiz izinler ve dışarıdan izole edilmiş çalışma ortamına maruz bırakılmış, ağır çalışma koşulları altında istihdam edilmişlerdir. Turist vizeleri biten ve kaçak olarak çalışmaya devam eden göçmen kadınlar bu süreçte sınır dışı edilme korkusu sebebiyle daha da savunmasız hale gelmektedir. O dönemlerde birçok göçmen kadın fuhuş sektöründe çalışmış ya da çalıştırılmaya zorlanmıştır. İnsan tacirleri tarafından alıkonarak çalışmaya zorlanan kadınların pasaportlarına el konulmuş, hareketlilikleri sınırlandırılmış, şiddet, baskı ve cinsel tacize uğramışlardır. Bu tip zorla çalıştırılmaların ülkemizde oldukça yaygın olduğu görülmektedir (Coşkun, 2014, s. 8-9). Bu durum 1998 tarihinde imzalamış olduğumuz, ILO'nun 29 sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmesi'ne ve 1960 tarihinde imzalanan 105 sayılı Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi'ne aykırılık oluşturmaktadır.

Çocuk İşçiliği

Kayıt dışı sektörün kullanmış olduğu emek gücünün bir kısmını da çocuk işçiler oluşturmaktadır. Yoksulluk, eğitim olanaklarının yetersiz olması, göç ya da işçiliğe karşı toplumun geleneksel bakış açısı gibi birçok neden çocuk işçiliğine sebep olmaktadır. Bu nedenlerin her biri birbirlerini tetikleyici unsurlardır. Araştırmalara göre yoksulluk çocuk işçiliği nedenleri arasında birinci sıradadır. Yeterli ekonomik gelire sahip olmayan ve asgari yaşam standartlarına ulaşamayan

aileler çocuklarının çalışmasına ihtiyaç duymaktadır. Neo-liberal politikalarla birlikte gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artması, işsizlik seviyelerinin giderek çoğalması, göçlerin artışı ve tabii ki kayıt dışı ekonominin büyümesi yoksulluğu artırıcı faktörlerdir. Araştırmalara göre eğitim seviyelerinin yükselmesi yoksulluğu düşürmektedir. Fakat yoksul aileler çocuklarını okutamadıklarında bir sonraki kuşak yeterli eğitimi alamamaktadır. Bu da yoksulluk ve eğitim arasında kısır bir döngü yaratmaktadır. Aynı zamanda çocuk emeğinin yoğun olarak kullanıldığı tarım sektöründe ise çocuklar kırsal bölgelerde genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Kentlerde ise eğitim masraflarının giderek artması ve vasıflı işgücünde yaşanan işsizlik durumu ailenin çocuğu meslek öğrenmesi adına çalışmaya yönlendirmesine sebep olmaktadır (Tor, 2010, ss.8-9). Çocuk işçiliği, çocukların hem fiziksel hem de psikolojik gelişimlerini ve çocuk haklarını ihlal eden nedenler arasında gösterilirken aynı zamanda çocuğun istismarına yol açan sosyal bir sorundur. Ülkemizde çocuk emeği yoğunlukla tarım ve sanayi sektörlerinde kullanıldığı gibi aynı zamanda sokaklarda da çocuk emeğine olabildiğince sık rastlanılmaktadır. Tarım sektöründe uzun yıllardır ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuklar bu durum sebebiyle kimi zaman okuldan ayrılmak zorunda kalmaktadır. Okul ile birlikte ailesinin tarımsal faaliyetine destek olan çocuklar da ise eğitimlerindeki başarının genellikle düştüğü gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra mevsimlik tarım işçisi olan ailelerin çocukları da aileleriyle birlikte hasat zamanlarında çalışmanın yapılacağı bölgeye geçici olarak göç etmektedir. Sokaklarda yer alan çocuklar ise mendil ya da simit satarak çalıştıkları gibi aynı zamanda dilencilik de yapmaktadır. Bu çocukların çoğu aileleri ya da üçüncü kişiler tarafından sokaklarda zorla çalıştırılmaktadır. Sokaklarda gece geç saatlere kadar bulunan çocuklar istismara ve tehlikeye açık durumdadır. Sokaklarda satıcılık yapan çocukların suç örgütleri tarafından alıkonmaları, tehdit veya ikna yoluyla suça teşvik edilmeleri oldukça muhtemeldir. Sanayi ve tekstil sektörlerinde de çocuk emeği oldukça yaygındır. Çocuklar oto sanayilerde, mobilya üretim atölyelerinde ya da küçük ölçekli tekstil atölyelerinde ağır koşullar altında çalışmaktadır. Çırak adı altında aileleri tarafında da küçük ölçekli işyerlerine iş öğrenmeleri için gönderilebilen çocuklar iş kazası riskinin yüksek olduğu işyerlerinde çalışmaktadır (Erbay, 2013, ss. 1-8).

Tablo 11: Türkiye Cumhuriyeti'nde Bazı Yıllara Göre Çocuk İşçi Sayısı

Yıllar	Çocuk İşçi Sayısı
2012	601.000
2014	709.000
2015	716.000
2016	708.000
2019	574.000

Kaynak: (Çöpoğlu, 2018, s. 34)- 2019 verisi TÜİK'ten alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda bazı yıllara göre ülkemizdeki 15-17 yaş arasındaki çocuk işçi sayıları verilmiştir. Çocuk emeği ülkemizde yıllar itibariyle azalma eğilimi göstermiş olsa da bugün hala birçok sektörde çocukların emeği yoğun olarak kullanılmaktadır. Çocuk işçiler eğitimden ve oyundan mahrum bırakılmaktadır. Yaşlılarının sokakta oyun oynayarak arkadaşlık ilişkisini güçlendirdikleri yaşlarda çalışan çocukların ilerleyen yıllarda birçok sorunla karşılaşması muhtemeldir. Küçük yaşlarda çalışmaya başlayan çocuklar toplumdansoyutlanmakta, ilerleyen yıllarda arkadaş edinmede zorluklar yaşamaktadır. Bu durum çocukların eğitimini engellediği gibi kişiliğinin oluşumunu, zihinsel ve bedensel gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir (Aykaç & Murat, 2019, s. 2). Çocukluğunu yaşayamayan ve erken yaşlarda büyümek zorunda kalan bu çocuklar, büyüdüklerinde küçükken yaşadıkları zorlukların kendilerinde bırakmış olabileceği travmalar sebebiyle şiddete meyilli, empati duygusu gelişmemiş, arkadaş bulmakta zorluk çeken, insanlarla iletişim sorunları yaşayan topluma zararlı bireyler olabilirler. Bu gibi travmatik durumların atlatılması ilerleyen yaşlarda giderek daha da zor olmaktadır. Özellikle gelişmiş olan ülkelerin en önemli sosyal sorunlarından biri olan sosyal dışlanmanın çocukluk çağındaki çalışma ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Günümüzde artan göçmen nüfusu da çocuk işçiliğini artıracak nedenler arasındadır. Göçmenlerin genellikle yoksulluk düzeylerinin yüksek olması ve göçmen çocukların eğitimlerinde aksaklıklar yaşanması göçmen çocukların çalışma hayatına atılmasına neden olurken, kayıt dışı ekonominin de artışı beraberinde getirmektedir. Yıllar itibariyle Türkiye’de çocuk işçiliği düşme eğiliminde olmasına rağmen ülkemizin maruz kaldığı düzensiz göç sebebiyle çocuk işçiliği oranlarının hızla yükseldiği düşünülmektedir. Ancak bu konuda henüz yapılmış istatistiki veriler içeren bir çalışma bulunmaması, bu oranla ilgili sadece tahmin yürütülebilmesine sebep olmaktadır. ILO’nun tahminlerine göre dünyada bulunan 160 milyon çocuk işçinin 2 milyona yakını Türkiye’de bulunmaktadır (ILO, 2017, s.45). Özellikle göçmen ailelerin çocuklarının çalışmasında ücretsiz aile işçiliği gibi pek çok faktör devreye girdiğinde resmi kurumlarca bu çocuklar, çocuk işçi olarak görülmemektedir. Ancak karton toplama, mendil satma gibi sokak işçiliği olarak adlandırdığımız çalışma tarzlarında yoğun bir şekilde çalıştıkları görünen göçmen çocukların sayısı ILO tahminlerini doğrular niteliktedir. Tam da bu noktada Bhagwati’nin ifade ettiği gibi; bu çocukların durumu çalışıp ya da çalışmamaları onların açlık ve tokluk arasındaki sınırı belirleyen noktada olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı, ücretsiz aile işçiliği gibi pek çok değişkenin sürecin içine dâhil olmasıyla bu çocukların sayısının tam olarak tespit edilmesi neredeyse mümkün değildir (Bhagwati & Srinivasan, 1996, s. 56). Küreselleşme ile düşük maliyetlerin olduğu bölgelere doğru kayan doğrudan yabancı yatırımlar ucuz emek gücünü istihdam eden kayıt dışı ekonominin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ülkemizde çocuk işçiliğinin yaygın olması ve çocuk emeğinin kullanımını engelleyecek politikaların yetersiz kalması ülkemiz tarafından imzalanan, ILO’nun 182 sayılı Çocuk İşçiliğinin En

Kötü Biçimleri Sözleşmesi ve 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi'ne aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmeye açıktır. Devlet bu konuda tam bir sosyal devlet anlayışı sergileyerek hiçbir çocuğu çalışmaya mahrum bırakmamalıdır (Chatterjee & Ray, 2019, s. 217).

Ayrımcılık

Ülkemizde işçi denildiğinde akla ilk gelen erkek figürüdür. Geleneksel anlamda geçmişten gelen kız çocuklarının okutulmaması, kadınların evde oturtulup babaları ya da eşleri tarafından çalıştırılmaması ülkemizde kadınların işgücü piyasasına girişine engel olmaktadır. Bu durum ülkemizdeki büyük işgücü arzının piyasada bulunmasını engellemektedir. Fakat ülkemizde emek piyasasındaki tek sorun kadınların işgücü piyasasına katılamamaları ya da katılım oranlarının düşük olması değildir. İşgücü piyasasında bulunan kadınlara ikincil emek olarak bakılmakta ve kadınlar düşük statülü işlere yönlendirilmektedir. Bu durum kadınların düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmalarına sebep olmaktadır. Aynı işyerinde bir erkekle aynı işi yapan kadın arasında ücret farklılıkları bulunmakta ve bu durum eşit işe eşit ücret ilkesinin ihlalini doğurmaktadır. Cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığı kadınların kendilerini geliştirmelerine engel olabileceği gibi aynı zamanda kadınların sosyalleşmesini engelleyen ve ülke ekonomisine de zarar veren bir sorundur (Yalçın vd., 2019, s. 4-5). Aynı zamanda kadınlara uygulanan cam tavan uygulamaları da kadınların erkeklerle aynı pozisyonda, aynı verimde ve aynı nitelikte çalışmasına rağmen bazı pozisyonlara gelmelerinin önünde büyük bir engeldir. Bu durum da aslında kadınların hak etmiş oldukları pozisyonlara gelemeyerek ücret seviyelerinde yaşanabilecek olası artışın önüne geçmektedir. Toplumdaki erkek egemen anlayış işgücü piyasası içerisinde de kendine yer bulmuştur. Kadınların kazandığı ücretlere ikincil gelir gözüyle bakıldığı toplumumuzda, neo-liberal politikaların getirmiş olduğu esnek çalışma şekilleri de kadınlarla özdeşleşmeye başlamıştır. Yarı zamanlı çalışma ya da kısmi çalışma gibi çalışma şekilleri de kadınların tam olarak emek piyasasına entegre olamamasına yol açmaktadır. Eşit işe eşit ücret ilkesinin çiğnendiği ve işverenlerin kadınlara karşı uygulamış olduğu düşük ücret politikaları endüstri ilişkilerimizin gelişimine engel olmaktadır. Bu durum aynı zamanda imzalamış olduğumuz ILO sözleşmelerinden 100 sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi'ne aykırıdır.

Emek piyasasında cinsiyetler arası yaşanan eşitsizliklerin yanı sıra yargı sürecinde yaşanan münferit olayların da gösterdiği üzere İş Kanunu 5.maddeye göre de din, dil, mezhep ya da siyasi görüş sebebiyle ayrımcılıkların ve eşitsizliklerin yapıldığı görülmektedir. Fakat davalar sonucunda İş Kanunu 5.maddeye göre ayrımcılığın yapıldığı çoğunlukla kanıtlanamamıştır (legalbank.net). Fakat yargılama sonucunda ayrımcılığın somut olarak kanıtlanamamış olması böyle bir ayrımcılığın yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Bu durum bazen işçiler tarafında bile fark edilememektedir. İşverenler siyasi görüşleri ya da önyargıları sebebiyle işçiler arasında ayırım

yapabilmektedir. Hemşericilik bu durumun tipik örneği olabilir. Bu yönlerde işverenler tarafından işçiler arasında yapılan ayrımcılık ILO ile imzalamış olduğumuz 111 no'lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi'nin uygulamada ihlal edildiğini göstermektedir.

Küreselleşme sonrasında üretim yöntemlerinde yaşanan teknolojik gelişmeler ve sermayenin ülkelerarası dolaşabilme hızının artmasıyla birlikte toplu pazarlığın kapsamı giderek zayıflamıştır. Sendikalar iş kolu kapsamında yapılan toplu sözleşmelerden işyeri düzeylerine kadar gerilemiş, küresel ölçekte üretim yapan çok uluslu şirketlere karşı rekabet güçlerini korumak isteyen yerli işverenler teknolojik üretim araçlarını işçilere ikame olarak üretime dahil etmektedir. Aynı zamanda işçilerin belirli stratejiler kullanarak şirkete olan aidiyetlerinin artırılması sağlanmış ve işçi sınıfı bilinci yok edilmeye başlamıştır. Toplu pazarlık giderek âdem-i merkeziyetçi bir yapıya doğru evrilmiştir (Tokol, 2017, s. 107-108). Fakat sendikal tazminat ve işe iade davalarının artış göstermiş olması işverenin işyerinde sendikalaşmaya karşı bir engelleme eğiliminin olduğunu göstermektedir. Bu tür davaların sonucunda işverenler yüklü miktarlarda ceza ödeseler de bu durum küresel üretim gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin yine de bu konuda geri adım atmalarını engelleyememektedir. Çok uluslu şirketler ödedikleri cezalar karşısında bu tutumunu sergilemeye devam ettiğine göre anlaşılıyor ki bu şirketler için ceza meblağları oldukça göz ardı edilebilecek seviyededir. Ancak bu uluslararası şirketlerin maddi cezalar yerine marka değerlerinin düşmesine sebep olabilecek cezalar bu eğilimlerinden vazgeçmelerine sebep olabilir. Bu konuda Çalışma Bakanlığı veya Adalet Bakanlığı tarafından hakkında en fazla sendikal tazminat davası açılan şirketlerin paylaşılması önemli bir öneri olabilmektedir. Çünkü çok uluslu şirketlerin ekonomik yönden zorluk yaşamamaları nakdi cezaların bir yaptırım gücü olmadığını göstermektedir. Bu şirketler ancak marka değerlerinin zedeleneceğini anladığı durumlarda davranışları konusunda hassasiyet göstermektedirler. Bu sebeple haklarında açılan davalar ya da ödedikleri sendikal tazminatlar üzerinden, ilgili bakanlıklarca kamuoyu ile istatistikler paylaşılması bu şirketlerin 87 no'lu Örgütlenme Özgürlüğü ve 98 no'lu Örgütlenme ve Toplu Sözleşme Hakkı sözleşmelerinde belirtilen konularda yaptıkları ihlallerin yapılmasında caydırıcı etkisi olabilecektir. Çok uluslu şirketler marka değerlerinin zedelenmemesi konusunda özenle davranmaktadır.

SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

18.yüzyılın sonlarında Batı Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi, başta İngiltere ve diğer Avrupa Devletleri olmak üzere tüm dünyanın kapitalist üretim biçimine geçiş yapmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın ilk yarısı itibariyle bu yeni üretim tarzını benimsemiş ve çalışma ilişkilerini kapitalist üretim biçimine göre şekillendirmeye başlamıştır. Osmanlı'da kapitalist üretim biçimine geçiş Batı Avrupa'da olduğu gibi içsel dinamikler ve tarihsel bilgi birikim ile

olmamıştır. Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkiler içerisinde olan Osmanlı İmparatorluğu, İmparatorluğun pazarlarında Avrupalı devletlerin mal ve hizmet satışı sunmasının da etkisi ile Avrupalı devletlerin bu yeni üretim biçiminden hızlıca etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapitalist üretim ilişkilerinin ilk olarak görülmeye başlandığı Fabrika-i Hümayunlar devletin işveren rolünü üstlenerek üretim yaptığı, endüstrileşme çabalarının ilk örnekleridir. Aynı zamanda bu fabrikalar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk fabrika işçilerinin görülmeye başlandığı üretim yerleridir. Devlet eliyle kurulan bu fabrikalarda ilk olarak askeriyenin ihtiyaçlarının giderilmesi adına üretimler gerçekleştirilmiş ve işçi olarak çoğunlukla askerler çalışmışlardır. Daha sonraları yabancı sermaye sahiplerinin de kurduğu fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlayan Osmanlı halkı yavaşça çiftçilikten işçi sınıfına doğru bir geçiş yaşamıştır. Bu yeni fabrikalar uzun yıllar boyunca İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük pazarlara ve limanlara sahip olan şehirlerde veya bu şehirlerin yakınlarında bulunmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda benimsenen bu yeni üretim biçimi ile doğan işçi sınıfı toplumsal ve kültürel değerler sebebiyle uzunca bir süre işçi sınıfı bilincine sahip olamamıştır. Fakat fabrikalarda çalışılmaya başlandığı ilk yıllardan itibaren işçilerin gerek ücretlerinde gerekse de diğer çalışma şartlarında iyileştirilmeler yapılması amacıyla isyanlar başlattıklarını görmekteyiz. Bu durum işçilerin, kollektif olarak hareket ettiklerinde kazanımlar elde edebileceklerini görmelerini ve böylelikle birbirlerine destek olmalarını sağlamıştır. İşçi isyanları çoğunlukla ağır şartlar altında çalışan maden işçileri, liman işçileri ve tramvay işçileri tarafından başlatılmıştır. Bu isyanlar devlet tarafından bastırılmaya çalışılmış olsa da her bastırılan isyan sonrasında işçiler, çalışma koşullarının biraz daha iyileşmesini sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda grev ve lokavt yasak olduğundan işçilerin yasal olarak iş bırakma ve greve gitme hakları bulunmamaktadır. Aynı zamanda sınıf temelli derneklerin kurulmasının da yasaklanmış olması işçilerin sendikalaşmasını engellemektedir. İşverene karşı işçinin en büyük pazarlık gücünü oluşturan grevin ve işçilerin yasal olarak toplu kazanımlar elde etmesini sağlayan sendika kurumunun yasak olması endüstri ilişkileri tarafları arasında güç dengesizliğinin oluşmasına sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçilerin sahip oldukları çalışma standartları bu koşullar altında oldukça yavaş bir şekilde iyileşme göstermiştir. Aynı zamanda çalışma standartlarındaki düzenlemeler ve iyileşmeler Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma ilişkilerini düzenleyen bir İş Kanunu'nun olmaması sebebiyle sektörden sektöre ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir. Osmanlı'da endüstri ilişkileri ile ilgili düzenlemelerin bir kısmı Mecelle 'de yer alırken, işçi ve işveren haklarıyla ilgili çoğu düzenleme yapılmamış ve Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar bir İş Kanunu çıkarılmamıştır. Bu sebeple çalışma standartlarında yaşanan olumlu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki her işçiyi kapsayacak şekilde olmamış, sadece gelişmenin yaşandığı bölgede ve sektörde çalışan işçileri etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının genişliğini düşündüğümüzde işçiler arasında çalışma koşulları açısından oldukça büyük farkların oluşacağını düşünmek mümkündür.

İstanbul, İzmir, Bursa, Selanik, Şam, Halep gibi ticaretin merkezi olan şehirlerin dışında bulunan işçilerin çalışma koşulları buralardaki işçilere nazaran daha düşüktür. Osmanlı İmparatorluğu'nda ülkedeki tüm işçileri kapsayacak şekilde çalışma standartlarının oluşturulması ve işçi haklarının, bir İş Kanunu kapsamına alınarak korunması mümkün olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşümün İmparatorluğun savaşlarla ve ülke içi karmaşıklıklarla geçirdiği son 50 yılında meydana gelmesi işçi hakları konusunda gelişmelerin çok ağır şekilde ilerlemesine sebep olmuştur. Ülkedeki tüm işçileri kapsayacak şekilde çalışma standartlarının oluşturulması ve işçi haklarını gözeten bir İş Kanununun yapılması ancak Türkiye Cumhuriyeti döneminde meydana gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 1936 yılında çıkarmış olduğu 3008 sayılı İş Kanunu ile endüstri ilişkilerinin taraflarının hakları bakımından hukuksal düzenlemeler yapmıştır. İşçi için belirlenen çalışma standartlarının tamamının yer aldığı 3008 sayılı Kanun endüstri ilişkilerinin en önemli sac ayağı olan grevi kesin bir dille yasaklarken aynı yıl çıkarılan Cemiyetler Kanunu ise sendikaları yasaklamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki işçiler 1946 yılına kadar sendika kurma hakkından mahrum bırakılmış ve işverene karşı pazarlık edebilme gücünü ancak 1946 yılından sonra Cemiyetler Kanunu'nun değişmesi ile kazanabilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde çalışma standartları İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar yavaş yavaş iyileşmeler göstermiştir. Ücretler genel seviyesinde her dönem artış sağlanırken aynı zamanda çalışma saatleri düşmüş, haftalık ve yıllık tatil hakları tanınan işçilerin diğer birçok çalışma koşulunda da iyileşmeler olmuştur. Büyük Savaş sonrası dönemde dünyanın en büyük ekonomilerine sahip ülkelerin makro ekonomik model olarak benimsediği Keynesyen İktisat Modeli, Türkiye Cumhuriyeti tarafından da kabul edilmiştir. Sendikalaşma yasağının kalktığı 1946 yılı sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nde işçiler hızlıca sendikalaşmış, ülkedeki sendikalaşma oranları hızlıca artmıştır. Sendikaların yüksek üye sayıları, işverenlere karşı olan pazarlık gücünü artırmış ve işçi haklarında hızlıca gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Benimsenen sosyal devlet anlayışı içerisinde artan kamu harcamaları toplumun refah seviyesinin artmasını sağlamıştır. Reel sektöre yapılan yatırımların sayısı artırılmış ve ülkedeki işsizlik seviyelerinin düşürülmesi amaçlanmıştır. İşçi haklarında gelişmeler yaşanmış, hatta işçi ve işverenlerle ilgili konular devlet planlama teşkilatı tarafından hazırlanan kalkınma planlamaları içerisinde de yerini almıştır. İşçi ve işverenin birlikte ahenk içerisinde çalıştığına sinai kalkınmanın sağlanabileceği belirtilen Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967) devlet bu konuda sendikaların işçi ve işverenler arasında köprü olması gerekliliğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda gelir dağılımında sosyal adaletin sağlanmaya çalışıldığının belirtildiği planda sanayi burjuvazisine işgücü talebinde artış sağlayacak yatırımlarda bulunulması tavsiye edilmektedir. Planda işçinin işveren karşısında pazarlık edebilme gücünün oluşturulmaya çalışıldığından ve bu durumun sendikaları geliştireceğinden bahsedilmektedir. Bu doğrultuda grev ve toplu sözleşme konularının

kanunlaştırılması kararı alınmıştır. Böylelikle ücretler konusunda pazarlık gücünün işveren lehine olmaması sağlanacak ve çalışma saatleri, ücretli izinler gibi çalışma şartlarının değiştirilmesinde işçinin etkinliği artırılabilecektir. Sosyal devlet ilkesinin benimsendiği yaklaşık 30 yıllık süreç boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nde sendikalar altın çağını yaşarken işçi hakları konusunda olumlu yöndeki değişimler meydana gelmiştir.

1970'li yılların ortalarında yaşanan petrol krizlerinin ardından başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin de krizin çıkış yolunu Neo-liberal politikalarda görmesi Keynesyen Ekonomi Modelinin terk edilmesine sebep olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde de 24 Ocak 1980 Kararları ile sosyal devlet anlayışını içeren Keynesyen Ekonomi Modelinin terk edildiği ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yapıldığı açıklanmıştır. 24 Ocak Kararları ile Türkiye Cumhuriyeti'nde oldukça sert ekonomik tedbirler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Kamu harcamalarında sınırlamaya gidilmiş, özelleştirmeler artırılmaya başlanmış, dış ticaret serbest hale getirilmiş, birçok sektörde uygulanan sübvansiyonlar kaldırılmış, ücretler düşürülmek istenmiş ve döviz kuru serbest bırakılmıştır.

Dünyanın Neo-liberal politikalara dönüşü, küreselleşme ile paralellik göstermiştir. Artan teknolojik gelişmeler, sermayenin uluslararası alanda rahat ve hızlıca dolaşmasını sağlamış ve üretim hattının en ucuz maliyetle üretim yapılabilecek bölgelere kaydırılması imkanını kazandırmıştır. Bu durum karşısında gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye yatırımlarını ülkelere çekebilme fırsatına sahip olmuştur. Fakat yabancı sermayenin ülkesine yatırım yapmasını isteyen gelişmekte olan ülkeler düşük ücretler ve düşük çalışma standartlarından dolayı kendilerinin yatırım bölgesi olarak tercih edildiğini bilmekte ve bu avantajı kaybetmemek adına kendi işçisinin haklarının gelişmesine engel olmaktadır. 1980 sonrası küresel alanda artan doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmekte olan ülkeleri kendi aralarında ucuz emek ve düşük üretim maliyetleri açısından rekabet etme yoluna sokmuştur. Bu sebeple dünya küreselleşmenin başladığı 1980'li yıllar itibariyle hem çalışma standartları hem de diğer üretim maliyetleri konusunda "dibe doğru bir yarışım" içerisine girmiştir (Davies & Vadlamannati, 2013, s. 3, Rodrik, 1997, s. 26).

Çalışma standartları, yaklaşık 150 yıllık bir süreç içerisinde olumlu gelişmeler yaşamış fakat yaşanan olumlu gelişmeler 1980'li yıllardan itibaren tersine dönmüştür. Küreselleşme sürecinin başlamasından itibaren yaklaşık 40 yıldır çalışma standartları konusundaki dönüşümler standartların yükseltilmesinden ziyade daha çok düşürülmesi yönündedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde de çalışma standartları konusundaki durum dünya ile paralellik göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti 1932 yılından bu yana ILO üyesi ve ILO'nun 189 sözleşmesinden 59'una taraftır. Fakat çalışma standartları konusunda Uluslararası Çalışma Örgütü ile imzalanmış olan 8 temel

çalışma standartları sözleşmelerinde dahi uygulamalarda ihlaller söz konusudur. Bu durum ülkemizde halen daha temel çalışma standartlarının uygulanması konusunda sorunlar olduğunu göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün raporlarına göre Türkiye Cumhuriyeti 1995-2015 yılları arasında 202 konuda uyarı almıştır. Her yıl çok fazla sayıda sözleşmede yaşanan ihlaller ve sorunlar sebebiyle ILO tarafından çok sık eleştirilen Türkiye Cumhuriyeti özellikle sendikal hak ihlalleri ve işgücü piyasasındaki ayrımcılık konularında uyarılar almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti 1995-2015 yılları arasında 87 sayılı Sendika Hakkı ve Özgürlüğünün Korunması Sözleşmesinin ihlali nedeniyle 18 kez, 98 sayılı Sendikalaşma Hakkı ve Toplu Pazarlık Sözleşmesinin ihlali nedeniyle 18 kez ve 111 sayılı İstihdamda Ayrımcılık Sözleşmesinin ihlali nedeniyle 11 kez ILO raporlarında yerini almıştır.

Türkiye'nin temel çalışma standartları konusunda uygulamadaki ihlallerinin azaltılması ve nihai olarak ortadan kaldırılması için öncelikle denetimlerin artırılması ve aşağıda bulunan politika önerilerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Devlet için politika önerileri;

- Kayıt dışı ekonominin ve göçmen nüfusunun yoğun olduğu emek piyasamızda asgari ücret konusundaki denetimlerin sıklaştırılması, şikâyet kanallarına ulaşımın kolaylaştırılması,

- Göçmen nüfusunun yoğun olması özellikle göçmen kadınların özelinde zorla çalıştırma ve buna bağlı olarak farklı suçların işlenmesi konusunda emniyet birimleri arasında koordinasyonun ve Çalışma Bakanlığı'nın denetiminin artırılması,

- Ülkemiz çocuk işçiliği konusunda temel çalışma standartları arasında en büyük mücadeleyi vermesine rağmen göçün ve ücretsiz aile işçiliğinin yoğun olması sebebiyle uygulamadaki sorunların aşılamadığı görülmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve emniyetin çocuk birimlerinin koordineli bir şekilde çalışması ve denetimleri yoğunlaştırması,

- Ücret konusu başta olmak üzere ve büyük oranda kadın erkek arasındaki ayrımcılığın emek piyasası içerisinde önlenmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın bu konudaki denetimlerini artırması,

- Sayılı örnekleri az olmasına rağmen emek piyasası içerisinde dil, din, ırk, mezhep ve siyasi görüş konularındaki ayrımcılığın önlenmesi gerekmektedir.

Sendikalar için politika önerileri;

- Çalışma standartlarının yükseltilmesi için öncelikle işçilerin vasıf düzeylerinin yükseltilmesi ve bu konuda sendikaların da vasıf artışına yönelik politikaları gündemine alması gerekmektedir.

- Hizmet sendikacılığı modelinin benimsenmesi ve bu yönde sendikal eğitimlerin yoğunlaştırılması gerekmektedir.

- Temel çalışma standartlarının denetimi konusunda sendikaların aktif rol alması gerekmektedir.

- Sendikaların sadece örgütlendiği alanda değil toplumsal sendikacılık örneği de göstererek her alanda sivil toplum örgütü kimliğini ön plana çıkarması ve özellikle temel çalışma standartları konusunda projeler üretmesi gerekmektedir.

Özel Sektör için politika önerileri;

- Uluslararası piyasalarda rekabet üstünlüğü sağlanabilmesi için temel çalışma standartlarına uyma konusunda maliyetlere katlanılması ve yönetim planlamasının orta ve uzun vadeli yapılması gerekmektedir.

- Temel çalışma standartları konusunda “etiketleme” yönteminin kullanılması özel sektörde marka değerinin oluşması ve artırılmasına katkı sağlayabilir. Bu konuda “bu üründe çocuk işçiliği kullanılmamıştır”, “bu ürünün üretilmesinde kadınlar ve erkeklere eşit ücret uygulaması yapılmıştır” ya da “bu ürünü sendikalı işçiler üretmiştir” gibi ürün üzerine etiketleme yapılabilir.

Bu çalışmanın İmparatorluktan günümüze kadar kronolojik bir sıralamada olması çalışmanın sonunda oluşması muhtemel politikaların sosyo-kültürel etkilerden ne derece etkilendiği ve uygun politikaların seçilmesi için hayatidir. Bu noktada Türkiye özelindeki çalışma standartları konusundaki diğer çalışmalardan farkı küresel ölçekten daha çok Türkiye emek piyasasına odaklanması ve temel çalışma standartları konusunda 100 yılı aşan sürecin incelenerek uygun politika öneri ve alanlarının gündeme getirmesidir. Konu üzerinde çalışmayı planlayan gelecek araştırmacılar için tartışma alanları açarak her bir temel çalışma standardı konusunda Türkiye özelinde çalışmayı derinleştirme fırsatı bulunmaktadır. Bu çalışmanın hipotezi olarak adlandırabileceğimiz kısım ise son 25 yıldır dünya ekonomik entegrasyonundan kopma eğilimi gösteren inşaat gibi kolay sektörleri tercih eden Türkiye ekonomisinin tamamen uluslararası ekonomik konjektörden ayrılarak çalışma standartları konusunda gerileme kaydetmesi ve sonucunda kaydedilmeye çalışan gelişmelerin yok olmasıdır. Ancak çalışmanın öncelikli olarak savunduğu tez Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağından kurtularak gelişmiş ülkeler arasında yerini alacak olması ve bu durumda dışsal olarak oluşan göç gibi unsurlara rağmen çalışma standartları konusunda ilerleme kaydederek niş piyasalarda faaliyet gösteren yatırım yapan konumunda bir ülke haline gelmesidir.

Buna ek olarak çalışma standartlarının gelişimi konusunda yukarıda maddeler halinde sıralanmış olan politika önerilerinin başta devlet olmak üzere her kurum açısından belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Devletin bu politikaları hayata geçirmesinin önündeki en büyük engel sektörel durumdur. Faaliyet gösterilen sektörlerin dünya ekonomisindeki yeri işgücünün vasıf düzeyi ve uluslararası göç dahil emek piyasaları dinamikleri sektörel tercihte oldukça önemlidir. Sektörlerin konumu yükseldikçe önerilen politikaların hayata geçmesi daha mümkün görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde temel çalışma standartlarının geliştirilmesi konusunda öncelikle toplum bilinçlendirilmeli daha sonrasında ise devletin ilgili kurumlarının her türlü siyasi kaygı ve yatırım kaygısından arınarak görevini yerine getirmesi beklenmelidir. Çalışma standartlarının ufkuna baktığımız zaman ekonomik olarak hızlı bir büyüme gerçekleştiren ülkemizde çalışma standartlarının iyileştirilmesi ancak katma değeri yüksek olan sektörlerle geçiş ve bu sektörlerde çalışan işçilerin değerinin/vasıflarının artmasıyla mümkün olduğu görülmektedir. Bu kapsamda devletin üst sektörlerle ve niş piyasalara yatırım yapılmasını teşvik eden konumda olması, özel sektörün bu yatırımları yapmak için istekli olması ve sendikaların bu ekonomik dönüşümün altyapısında aktif rol alması oldukça önemlidir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiş olup herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aykaç, M. & Murat, G. (2019). Sürdürülebilir kalkınma 2030 gündemi bağlamında çocuk işçiliğinin önlenmesinde sosyal koruma tabanları. *International Journal of Management Economics and Business*, 15, 93-118.

Aykaç, M., Parlak, Z. & Özdemir, S. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Artırılması ve Türkiye'de Kobiler*. İstanbul: ITO Yayınları.

Bazillier, R. (2004). *Core Labour Standards and Economic Growth*. Universite Pantheon-Sorbonne, 1-32.

Chatterje, B. & Ray, R. (2019). *Economic of Child Labour*. Springer. Singapur.

Coşkun, E. (2014). Türkiye'de göçmen kadınlar ve seks ticareti. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3 (42), 185-206.

Çöpoğlu, M. (2018). Türkiye'de çocuk işçiliği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 357-398.

Davies R.B. & Vadlamannati, K.C. (2013). A race to bottom in labour standards? an empirical investigation. *Journal of Development Economics*, 103, 1-14.

Doğan, H. (2018). Arşiv belgelerine göre islam hukuku'nun geçerli olduğu II. meşrutiyet döneminde tatiller, izinler ve çalışma süreleri. *Bellekten*, 82 (294), 699-733.

Erbay, E. (2013). Türkiye'de çocuk işçiliğinin büyük resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 24 (1), 157-167.

Güllü, G. (2021). *Seçilmiş OECD Ülkelerinde Karşılaştırmalı Emek Piyasaları Analizi*, Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi, 1.Baskı.

Güllü, G. (2004). Küreselleşme ve Çalışma Standartları, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Güzel, A. (2012). 3008 sayılı iş yasasının önemi ve başlıca hükümleri. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (35-36), Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/935/10549>.

International Labour Organization, (2015). 26 No'lu Asgari Ücret Belirleme Yöntemi Sözleşmesi, (www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377243/lang--tr/index.htm), (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

International Labour Organization, (2017). Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2012-2016.

İçöz, E., Nas, F. & Öztürk, Ş. (2008). 24 Ocak kararları, neo-liberal politikalar ve türkiye tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 15-32.

Jagdish Bhagwati & T.N. Srinivasan, "Trade and the Environment: Does Environmental Diversity Detract from Free Trade", Der: Bhagwati and Robert E. Hudec, Fair Trade and Harmonization: Prerequisites for Free Trade? Vol. 1 Economic Analysis, MA: Cambridge, MIT Press, 1996, s.56.

Karaahmetoğlu, A. (2021). Osmanlı devleti'nde tanzimat dönemi'nde mecelle bağlamında işçi işveren ilişkileri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10, 46-74.

Koç, Y. (2010). 30. Yıldönümünde 12 eylül darbesi ve işçi sınıfı. *Mülkiye Dergisi*, 34, 43-74.

Koçtürk, O. M. & Eker, M. (2012). Dünyada ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çok uluslu şirketlerin gelişimi, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18, 35-42.

Korkmaz, A. (2004). Bir sosyal politika aracı olarak Türkiye'de asgari ücret: 1951-2003. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 53-69.

Korkmaz, M. (2018). Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye işgücü piyasasına etkileri ve değerlendirmeler. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 0 (13), 57-83.

Legalbank, Mahkeme Kararları, www.legalbank.net, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).

Makal, A. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*. 1.Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Makal, A. (2007). *Ameleden İşçiye*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş. 1. Baskı.

Makal, A. (2012). *Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye'de Çalışma İlişkileri*. Journal of Social Policy Conferences, 0 (47), 123-172. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/920/10391>

Nurdoğan, A. K. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütünün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(4), 78-95.

Organisation for Economic Co-operation and Development (1996). *Trade, Employment and Labour Standards: A Study of Core Worker's Right and International Trade*, Paris.

Organisation for Economic Co-operation and Development (2000). *International Trade and Core Labour Standards*.

Ökçün, A. (1982). *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909*. Ankara: A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Özbay, B. (2020). Türkiye'de çocuk, kadın ve göçmenlerin kayıt dışı istihdamı, *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-6.

Özdemir, S. (2011). Türkiye'de "Zorunlu Çalışma" uygulamaları. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (41-42), 181-214. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/917/10346>.

Parlak, Z. (2004). Küreselleşme ve Çalışma Standartları. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 43-90.

Parlak, Z. (2000). "Yeni uluslararası iş bölümü yaklaşımının eleştirel bir değerlendirmesi". *Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan*. Ankara: TUHİS Yayını, 661-688.

Pıçak, M. & Kadah, H. (2017). "Türkiye'de sendikalaşmanın tarihsel gelişimi". (Ed. Selçuk Koç vd.). *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 198-241.

Quataert, D. & Zürcher, E.J. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler*. (Çev. Asena Günel). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş. (1995).

Rodrik, D. (1997). *Has Globalization Gone Too Far?*. Institute for International Economics, USA.

Sengenberger, W. (2005). Globalization and Social Progress: The Role and Impact of International Labour Standards. *Friedrich Ebert Stiftung*, (9), 1-126.

Tokol, A. (2017). Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler. Bursa: Dora Yayıncılık, 7. Baskı.

Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 2, 25-42.

www.csgg.gov.tr, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).

www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 25.12.2022)

Yalçın, E.C., Arlı, N.B., Aytaç, S., Başol, O. & Aydemir, M. (2019). Türkiye’de Emek Piyasalarında Cinsiyete Dayalı Ücret Ayrımcılığı: IBBS Düzey 1’e Göre Farklılıklar. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 293-314.

Yayın Geliş Tarihi: 18.01.2023
Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1238329>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 816-843
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

CHILDISM (ÇOCUK DÜŞMANLIĞI / ÇOCUKİZM) KAVRAMI VE COVID-19 PANDEMİSİNİN BU BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ

*Aylin DİKMEN ÖZARSLAN**

Öz¹

Bu çalışmanın amacı Covid-19 sürecini çocuklar açısından değerlendirmektir. Ancak bunu yaparken, 2000'lerin başlarından itibaren İngilizce alan yazında sıkça karşımıza çıkan childism kavramını mercek olarak kullanmaktadır. Böylece sınırlı olan çocuk çalışmaları literatürüne bu kavram(lar)ı tanıtmak ve bu kavramların Covid-19 deneyimini değerlendirmede sunduğu olanakları görmek amaçlanmaktadır. Childism kavramı aşağı yukarı aynı zamanda iki düşünür tarafından iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bunlardan biri Elisabeth Young-Bruehl'in, çocuk düşmanlığı olarak kullanacağımız ve toplumsal yaşamın her alanına sızmış olan, fark etmediğimiz hatta normal olarak gördüğümüz çocuğa karşı önyargı, ayrımcılık ve adaletsizliği su yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. John Wall'un, çocukizm olarak Türkçeleştireceğimiz kavramı ise çocukların, yetişkinlerle birlikte, yaşadıkları toplumun eş-inşacıları oldukları, sözlerinin ve deneyimlerinin yetişkinlerinki kadar deneyimli olduğu fikrine dayanmaktadır. Toplumda egemen olan normları eleştirerek ve yeniden inşa ederek çocuk-yetişkin karşılığını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Her iki kavramda özünde çocukları marjinalleştiren patriyarkal, yetiştirici topluma bir karşı duruş olarak şekillenmektedir. Pandemi dönemi ve salgınla mücadele amaçlı uygulama ve pratikler çocuklar açısından düşünüldüğünde sıklıkla çocuk düşmanlığı kavramı açısından değerlendirilmektedir. Çalışma pandemi döneminin bu açıdan değerlendirilmesini, çocukların yaşlarından dolayı sürekli karşı karşıya kaldıkları adaletsizliği görünür kılmak açısından bir fırsat olarak görmektedir. Genel olarak söylemek gerekirse çocuk düşmanlığı kavramı, çocuklara karşı her türlü önyargılı, ayrımcı, adaletsiz durumların ve pratiklerin tanınması ve tanımlanması için önemli bir araç iken çocukizm, bu önyargı ve adaletsizliğe karşı durabilmek, çocukları güçlendirerek yetişkinlerle aynı şekilde değerlendirilmelerinin sağlanması açısından yol göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Düşmanlığı, Çocukizm, Çocukluk Çalışmaları, Çocuklara Karşı Ayrımcılık, Covid-19.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Dikmen Özarslan, A. (2023). Childism (Çocuk düşmanlığı / Çocukizm) kavramı ve Covid-19 pandemisinin bu bağlamda değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 816-843.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-3301-8488, aylin.dikmen@msgsu.edu.tr.

¹ Çalışmada etik kurul onayına gerek yoktur.

THE CONCEPT OF CHILDISM AND EVALUATION OF THE COVID-19 PANDEMIC IN THIS CONTEXT

Abstract

The aim of this study is to evaluate the Covid-19 period in terms of children. While doing this, the concept of childism, which has been frequently encountered in the English literature since the early 2000s, is used as a lens. Thus, it is aimed to introduce this concept(s) to the limited child studies literature and to see the possibilities this concept offers in evaluating the Covid-19 experience. The concept of childism was used in two different senses by two thinkers at roughly the same time. One of them is Elisabeth Young-Bruehl's concept that aims to bring to light the prejudice, discrimination and injustice towards children that infiltrating all areas of social life which we are unaware of or even accept as normal. On the other hand, John Wall's concept is based on the idea that children, along with adults, are co-producers of their society and that their words and experiences are as valuable as adults. And it aims to transform the child-adult opposition by criticizing and reconstructing the norms that dominate the society. Both concepts are shaped as a stance against the patriarchal, adultist society that marginalizes children in essence. When the pandemic period and the measures, and practices to combat it are evaluated in terms of children, they are generally evaluated in terms of the concept of Young-Bruehl's childism (children hostility). This study sees the evaluation of the pandemic period from this perspective as an opportunity to make visible the injustice that children constantly face due to their age. In general, Young-Bruehl's concept is an important tool for recognizing and defining all kinds of prejudiced, discriminatory, and unfair situations and practices against children, while Wall's concept of childism provides a functional guide to stand up to this prejudice and injustice and to ensure the evaluation of children in the same way as adults by empowering them.

Keywords: *Childism, Childhood Studies, Discrimination Against Children, Covid-19.*

GİRİŞ

2020 yılının başında adını duyduğumuz ve hızla yayılan yeni tip koronavirüsün yol açtığı Covid-19 pandemisi, dünya genelinde yüz milyonlarca insanın hastalanmasına ve milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Ancak bunun ötesinde toplumsal yaşamın her alanında önemli etkileri olmuş, gündelik yaşamın bütün rutinlerini bozmuştur. Salgın, fiziksel sağlıktan çok daha fazla sosyal ve ekonomik yaşam üzerinde etkili olmuştur. Salgın insanları çok farklı şekillerde ve şiddette etkilemiştir fakat her kriz döneminde olduğu gibi dezavantajlı ve kırılgan gruplar hastalığı ve/veya hastalığın yarattığı koşulların etkilerini çok daha derin yaşamışlar ve yaşamaya devam etmektedirler. Bu çalışma sözü edilen bu gruplardan olan çocukları odağına almaktadır.

Salgının ilk zamanlarında çocukların virüsten çok etkilenmedikleri, daha az enfekte oldukları, hastalanma ve ölüm risklerinin yetişkinlere göre çok daha düşük olduğu, hastalanmaları durumundaysa ya hiç belirti göstermedikleri ya da hastalığı hafif rahatsızlıklarla kısa zamanda atlattıkları ilan edilmiştir. Ancak hastalıktan

daha az etkilenmeleri ve özellikle herhangi bir belirti göstermeden virüsü taşıyor olabilmeleri nedeniyle hastalığın yayılmasında önemli rol oynadıkları da yine uzmanlar tarafından dile getirilmiştir. Öte yandan, diğer dezavantajlı bir grup da altmış beş yaşın üstündekiler olarak belirlenen yaşlılardır. Virüs karşısında çok savunmasız durumda oldukları anlaşılmıştır ki nitekim hastalıktan dolayı ölenlerin büyük bölümünün ileri yaştakiler oldukları sıklıkla dile getirilmiştir. Dolayısıyla koronavirüs ile mücadelede alınan ilk önlemler bu iki grubu hedef almıştır.

Pek çok ülkede yaşlılara sosyal mesafeye uymaları, zorunlu olmayan seyahatlerden kaçınmaları, alışveriş yapmaya gitmemeleri ve kendilerini evlerinde izole etmeleri konusunda öneriler getirilmiştir (Cocuzzo vd., 2022). Türkiye’de ise sosyal izolasyon öneri olmaktan çıkarak resmi bir kısıtlama halini almıştır. Çocuklar da sosyal izolasyonun sıkıca uygulandığı bir diğer grup olmuştur. Nitekim Aydın-Düzgit ve diğerleri, Türkiye’de pandemi yönetimi politikasını inceleyen çalışmalarında altmış beş yaş üstü ve on sekiz yaş altı grubun, kapanma tedbirlerinin öncelikle ve en uzun süre hedef aldığı gruplar olduğunu vurgulamışlardır (2021, s. 5). Sadece Türkiye’de değil dünyada da çocuklar için bu izolasyon düzenlemeleri hızla hayata geçirilmiştir. Birleşmiş Milletler’in raporuna göre dünya genelinde 188 ülkede, ülke çapında okulların kapatılması tedbir amacıyla uygulamaya sokulmuştur ve bu durumdan bir buçuk milyar öğrenci etkilenmiştir. (UN, 2020, s. 7). Virüsün yayılımını yavaşlatabilmek için alınan bu önlemler, ülkeden ülkeye değişiklik gösteren kısa ya da uzun sürelerle yaşlı ve çocukların sosyal izolasyon ve yalnızlık ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur ve bu durumun hem yaşlılar hem de çocuklar açısından ciddi olumsuz etkileri olduğu literatürde sıklıkla dile getirilmiştir (Gayatri, 2021; Brooke & Jackson, 2020; Altın, 2020; UNICEF, 2020). Ayrıca söz konusu bu önlemler yaşlılarla çocukların kimi haklarının kısıtlanması, en temel gereksinimlerine erişimlerinin ya sınırlandırılması ya da tamamen imkansız hale gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla salgınla mücadele kapsamında alınan önlemlerde, özellikle bu iki grubun; çocuklar ve yaşlıların durumunu, bu gruplara karşı ayrımcılık bağlamında düşünmek olanaklıdır.

Aslında salgından bağımsız olarak, yaşa bağlı ayrımcılık toplumsal yaşamın her alanında yaygın bir şekilde yaşanmaktadır. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir konu; yaşa bağlı önyargılar ve ayrımcılıktan söz etmeye başladığımızda genellikle yaşlılara yönelik olumsuz algı ve tutumların akla gelmesidir. Oysa yaş ayrımcılığının iki ucu vardır; bir tarafta yaşlılar varken diğer tarafta çocuklar yer almaktadır. Ve çocuklar da sadece yaşlarından dolayı olumsuz algı ve tutumlara, ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadırlar. Bu koşullarda Covid-19 salgını ile mücadelede, çocuklar ve yaşlılarla ilgili ayrımcı uygulamaların, toplumsal yaşamın her alanına sızmış olan bu önyargı ve ayrımcılıktan bağımsız olduğu düşünülebilir mi? Çalışma bu soruyu çocuklar açısından tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma boyunca fark edileceği gibi, pandemi sürecinde çocukların yaşadıkları, neredeyse bütün dünyada benzer bir

seyir izlemiştir. Dolayısıyla çalışma genel bir çerçeveden soruna bakmakta, Türkiye’deki duruma zaman zaman değinmeler ile yetinmektedir.

Zeynep Gambetti, pandeminin, diğer tüm krizler gibi, toplumsal yaşamın “normal” işleyişini sekteye uğratması nedeniyle çoğu zaman hiç farkına varmadığımız eşitsizlikleri, çarpıklıkları gün yüzüne çıkarttığından söz etmektedir. Gambetti’nin, “[G]ünlük hayatın temposu içerisinde kanıksanan, sorgulanmayan, hatta hiç fark bile edilmeyen birçok kronik sorun görünür hale gelir” (2021, s. 218) ifadesindeki “sorgulanmayan” ve “hiç fark bile edilmeyen” vurguları özellikle önemlidir. Çünkü pandeminin yarattığı koşullar ve sorunlar; kanıksanmış, sorgulanmayan ve hatta fark edilmeyen çocuğa karşı ayrımcılığın sorunsallaştırılması için bir fırsat olabilir. Çalışmanın amacı bu fırsatı değerlendirmek çocukların toplumsal yaşamdaki yerini ve çocuğa karşı önyargı ve ayrımcılığı görünür kılmak ve tartışmaya açmaktır. Bunu yaparken de *childism* kavramını açıklamayı hedeflemektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın esas amacı, son on-on beş yıldan beri çocuklarla ilgili İngilizce literatürde karşımıza daha çok çıkmaya başlayan *childism* kavramını tartışmak ve Covid-19 pandemisi deneyimini bu kavram bağlamında yeniden değerlendirmektir. Bu amaçla metinde öncelikle *childism* kavramı ele alınacaktır.

Childism (Çocuk Düşmanlığı/Çocukizm):

Buraya kadar metin boyunca *childism* kavramı kullanılmıştır zira kavramın Türkçede nasıl karşılanacağı önemli bir sorundur. Bunun nedeni ise uzun süredir İngilizce alan yazında görmekte olduğumuz *childism* kavramının iki farklı bakış açısından anlamlandırılmasıdır. Bir yandan çocuğa karşı ayrımcılık ve önyargıya işaret ederken diğer yanda toplumun eş-inşacıları olarak çocuğa saygı gösterilmesi gerektiğine ve bu amaçla çocuğun güçlendirilmesine vurgu yapılmaktadır. Kavramın bu iki farklı veçhesinin biri *çocuk düşmanlığı* kavramı ile karşılanmaktadır çünkü Elisabeth Young-Bruehl’in, kavramı olumsuz anlam yüklü olarak tanımladığı, 2012 tarihli *Childism Confronting Prejudice Against Children*² başlıklı çalışması 2021 yılında Aksu Bora tarafından *Çocuk Düşmanlığı Çocuklara Karşı Önyargıyla Yüzleşme* olarak Türkçeleştirilmiştir. Öte yandan, aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacak olumlu içeriğe sahip kavramsallaştırmada ise *çocukizm*³ terimini kullanmak uygun görünmektedir.

² 2013 tarihinde hemen hemen aynı başlıklı makalesinin dipnotunda (Young-Bruehl, 2009, s. 251), bu çalışmanın 2008 yılında bir konferansta sunulmuş olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla Young-Bruehl’in *childism* kavramsallaştırması 2000’lerin başına denk gelmektedir.

³ Çocukizm, *childism* kavramını karşılamak için bir öneri olarak ileri sürülmektedir. Daha önce Zeynep B. Erdiller Yatmaz ve arkadaşları, 2018 tarihli çalışmalarında kavramı bu şekilde kullanmışlardır (Bkz. Erdiller-Yatmaz, Z. B., Erdemir, E., & Erbil, F. (2018). Okulöncesi öğretmen adaylarının bakış açısından: Neden öğretmenliği seçtiler ve nasıl

Childism kavramının ilk kullanımlarından birini, 1975 tarihinde Chester M. Pierce ile Gail B. Allen tarafından kaleme alınan aynı başlıklı çalışmada görmekteyiz. Psikiyatrist ve eğitim uzmanı olan Pierce ile meslektaşı Allen'in çalışmasında kavram, herhangi bir yetişkinin herhangi bir çocuk üzerindeki üstünlüğünü otomatik olarak kabul eden varsayıma işaret etmektedir. Dahası yetişkinin ihtiyaçlarının, arzularının, umutlarının ve korkularının sorgusuz sualsiz çocuğunkilerden öncelikli görüldüğü vurgulanmaktadır.

Pierce ve Allen (1975), çocuk düşmanlığı⁴ teorisinin, çocuklar ve kitle iletişim araçlarıyla ilgili bir projeden evrildiğini yazmıştır. Reklamları ve televizyonun içeriğini ırkçılık açısından incelerlerken yaptıkları içerik analizi ırkçılık, cinsiyetçilik ve kuşakçılık arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmış ve dikkatlerini, childism (çocuk düşmanlığı) de dahil olmak üzere bu konulara çekmiştir. Bundan sonra yazarlar, televizyon reklamlarında çocukların nasıl tasvir edildiğine bakmışlar ve çoğunlukla değersiz bir şekilde gösterildiklerini saptamışlardır. Yani reklamlarda çocuklar pis, yiyecekleri konusunda mızımızlanan, ailedeki iş birliğini sekteye uğratan, düşünen varlıklar olmaktan çok fiziksel yaratıklar olarak temsil edilmekteydiler.

çocuk/çocukluk algıları var. Kuramsal Eğitimbilim Dergisi [Journal of Theoretical Educational Science], 12(1), 316-341).

Adultism'in yetişkinlik, womanism'in kadıncılık, racism'im ırkçılık, environmentalism'in çevrecilik şeklinde Türkçeleştirilmesi gibi childism'in de çocukçuluk kavramı ile karşılanması hemen akla gelmekte ve daha uygun görünmektedir. Ancak çocukçuluk kavramının, çocuklara cinsel arzu duymak olarak dolaşımda olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Güngör O.C. (2018). Türkiye'de Çocukla İlgili Söz Varlığı. Konya: Kömen Yayınları, s. 320; Zengin B. (2013). Yeni Argo Sözlüğü. İstanbul: Cinius Yayıncılık, s. 75; Keçe, A.C. (2018). "Pedofili ve Yansımaları". Hürriyet. 22.02.2018). Bu nedenle çocukçuluk teriminin kullanılmasından özellikle kaçınılmıştır.

Childism kavramını, feminizm'de olduğu gibi, orijinal haliyle literatüre dahil etmek de akla gelmektedir. Ancak metnin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi kavram İngilizce literatürde birbirinden farklı iki anlamda kullanılmaktadır. Bu kavramlardan biri *çocuk düşmanlığı* olarak Türkçeleştirilmiştir. Bu durumda iki kavramsallaştırmanın farkını ortaya koyabilmek amacıyla *çocuk düşmanlığı* teriminin yanına çocukizm kavramının konulması işlevsel görünmektedir. Öte yandan yeni kavramların kazandırılması alanda düşünme ve yazın pratiklerini zenginleştirecektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, burada bir öneride bulunmaktadır. Kavramın, alanda söz üreten araştırmacıların benimsemesi oranında kabul göreceği açıktır. Ama bir yandan da bu öneri kavram üzerinde farklı öneriler üzerine düşünmek ve geliştirmek için bir davet olarak da görülmelidir. Ki bu da gene alanın kavramsal açıdan zenginleşmesine olanak sağlayacaktır.

⁴ Pierce ve Allen'in childism'ini de çocuk düşmanlığı kavramı ile karşılayabiliriz zira görüldüğü gibi burada da kavram olumsuz bir içeriğe sahiptir, yetişkin merkezli toplumda çocuğun marjinalleştirilmesine işaret etmektedir.

Söz konusu çalışmalarında Pierce ve Allen, çağdaş Amerikan toplumunun çocuk merkezli olduğuna dair yanlış bir algının varlığına dikkat çekmektedirler (ki aynı şeyi modern toplumlara genelleyebiliriz) fakat yazarlar bunun doğru olmadığını ve çocukların, sahip oldukları nitelikler ne olursa olsun sadece çocuk oldukları için ayrımcılığa maruz kaldıklarını dile getirmektedirler. Çocukların, yetişkin modern toplumdaki dezavantajlı konumlarına ve bir azınlık grubu olarak, yaşlarından ötürü ayrımcılık ve kolektif dışlamaya maruz kalmalarına işaret edilmektedir.

John Wall, childism kavramının 1990'larda, bu kez edebiyat kuramcısı Peter Hunt tarafından, çocuk edebiyatını incelemek için bir yöntem arayışı bağlamında kullanılmış olduğunu anlatmaktadır. Bu yöntem yetişkinleri çocuklar gibi; çocuklar ve yetişkinler arasındaki kişisel, alt kültürel, deneysel ve psikolojik farklılıkları dikkate alarak okumaya davet etmektedir. Ancak Wall, Hunt'ın childism kavramını sadece birkaç edebiyat teorisyeninin kullandığını, alan dışından kimsenin kullanmadığını belirtmektedir. Dahası Hunt'ın kendisi bile 1990'ların sonunda kavramı terk etmiştir. Bu durumun önemli bir nedeni, çocukların yaptığı tek bir okuma türü olmadığına ilişkin eleştirilerdir. Genellenabilir çocukça (childist) tek bir tepki yoktur, ki bu durumda çocuk gibi okuyormuş gibi yapmak da mümkün değildir. Wall yöntemin, çocukları güçlendirilmiş anlam yaratıcıları olarak tasavvur ettiğini önemsemekle birlikte Hunt'ı, çocuk failliğinin, kendi başına bir araştırma nesnesi olmasının anlamını ve önemini kavrayamadığı için eleştirmektedir. Oysa çocukluk çalışmaları perspektifinden bakarak çocukların kendi deneyimlerinin yetişkinlerinkiler kadar araştırmaya açık olduğunu kabul ettiğimizde çocukların edebiyat okumalarının tüm sosyal ve kültürel çeşitlilikleri ve kurguları içinde incelenebileceği ve incelenmesi gerektiğinin ortaya çıktığını savunmaktadır (Wall, 2019). Wall'un kendisi ise kavramı çok farklı bir şekilde tanımlamaktadır. Fakat bundan önce, özellikle Wall'un getirdiği eleştirileri de görebilmek için, kavramın çok daha fazla tanınır hale gelmesini, dolaşıma girmesini sağlayan Elisabeth Young-Bruehl'in kavramsallaştırmasına bakmak yerinde olacaktır. Nitekim bu çalışmanın ana dayanağını da bu kavramsallaştırma oluşturacaktır.

Elisabeth Young-Bruehl'in childism (çocuk düşmanlığı) kavramı:

Elisabeth Young-Bruehl filozof ve psikoterapisttir. Psikiyatri eğitiminden önce Hannah Arendt'in danışmanlığında felsefe doktorası yapmıştır. Arendt'in etkisiyle psikanalize ilgisi artmış ve bu alanda eğitim almıştır. Burada ele aldığımız çalışması üzerine bir tanıtım yazan Peter Wilson, önce Arendt'in sonra da Anna Freud'un biyografilerini yazan Young-Bruehl'in bu düşünürlerden büyük ölçüde etkilendiğini ve bu iki kadının, kırılan grupların haklarını ve risklerini daha iyi anlamasında ilham olduklarını yazmaktadır (Wilson, 2013, s. 265). Önyargı konusunda çalışan Young-Bruehl, özellikle Freud'un biyografi için çalışırken

çocuk psikoterapisi konusuna giderek artan ilgisine de bağlı olarak, çocuklara karşı önyargı üzerine çalışılmadığına işaret ederek bu alana yönelmiştir.

Çalışmasında Pierce ve Allen'a da referans veren Young-Bruehl'in kullandığı anlamda childism kavramı çocuklara yönelik ayrımcılığı, önyargıyı ve sistematik adaletsizliği ifade etmektedir. Çocuk üzerindeki yetişkin otoritesinin - yaşam ve ölüm kadar- mutlak olduğunu kabul eden görüşe işaret etmekte ve bunun çocuk karşıtı olduğunu savunmaktadır (Young-Bruehl, 2012, s. 3-4; 2021, s. 11). Ancak çocukların, sadece yaşlarından dolayı maruz kaldıkları bu ayrımcılık, önyargı ve adaletsizliğin farkına varmak/farkında olmak çoğu zaman mümkün görünmemektedir. Dahası çocuğun, yetişkinin ötekisi olarak inşası bu sistematik ayrımcılık, önyargı ve adaletsizliğin normal ve hatta olması gereken algısını beraberinde getirmektedir. Young-Bruehl, çocuklara karşı önyargıya işaret eden herhangi bir kavram ya da bir kelime olmamasına ve bu durumun sorunun bir parçası olduğuna dikkat çekmektedir. (2021, s. 11-12; 2009, s. 254). Oysa kavram önemlidir çünkü sorunu görmemizi ve anlamamızı sağlamaktadır. Bunun için de childism kavramını önermektedir. Bu terim “racism (ırkçılık), anti-Semitizm (antisemitizm), sexism (cinsiyetçilik)” gibi diğer önyargılar için kullanılan kavramlara benzemektedir. Ve bu kavramların her biri, “belirli bir grup insana mülk gibi davranılmasını ve onların bağımlılıklarını belirli bir düşünceyle, bir “izm”le meşrulaştırılmasını” anlatmaktadır. Dolayısıyla, Young-Bruehl, childism kavramını dolaşıma sokmanın, “önyargının çocukları nasıl tasavvur ettiğimizi belirlediğini vurgulamak” gibi önemli bir işlev görebileceğini savunmaktadır (2021, s. 13).

Buradan okumaya devam edersek, örneğin çok uzun zamandır kullanımda olan sexism (cinsiyetçilik) kavramı [C]insel taciz, kadınların eşit ücret alamaması, cinsiyetçi dil, patriarkal mülkiyet ve boşanma kuralları, dişilik hakkındaki bütün o sözde bilimsel hükümler, ev içi şiddet, kadın ticareti...” gibi pek çok olguyu bir arada görme ve ifade etme imkanı vermektedir. Ve bütün bu olgular, “kadınlara erkeklerden farklı muameleyi meşrulaştırmak için kadınları stereotipleştirmenin ya da onları belirli bir biçimde tasavvur etmenin tezahürleri”dir (Young-Bruehl, 2021, s. 14). Sexism (cinsiyetçilik) terimi, politik bilincimizi yükselterek Kadın Çalışmaları programlarına, özellikle, özel olan politiktir sloganıyla belirginleşen ikinci dalga feminist kuramlarına ve dünya genelinde varolan kadınlara karşı önyargıyla mücadeleye olanak sağlamıştır. Young-Bruehl, bunun gibi çocuklara karşı önyargıyı formüllemeye olanak sağlayacak, çocuklara karşı ayrımcılıkla ilgili araştırma yapanların kullanabileceği ve çalışmalarının sonuçlarını biraraya getirebilecek, politik eyleme kılavuzluk edecek bir terime ihtiyaç olduğunda ısrar etmekte ve bunun için kapsayıcı ve birleştirici bir “şemsiye kavram” olarak childism'i önermektedir (2021, s. 15-16).

Daha önce de ifade edildiği gibi, Young-Bruehl'in adı geçen kitabını tercüme eden ve onun gibi sorunun görünür olmasında Kavramın önemli olduğunu

savunan Bora, childism'i neden "çocuk düşmanlığı" olarak çevirdiğini şöyle ifade etmektedir; "[Orjinali Childism olan bu terim, sexism, racism gibi terimlerle birlikte düşünülmeli. Ancak çeviride "ism" in taşıdığı bütün çağrışım ve göndermeleri kaybetmeyi göze alarak "çocuk düşmanlığı" demekten başka bir çıkar yol bulamadım" (Young-Bruehl, 2021, s. 12, dipnot). Meselenin adını koymanın önemli olduğunu ifade eden Bora, düşmanlık kelimesini kullanmanın gerekli olduğuna inandığını ve hafifletici herhangi bir ekleme yapmak istemediğini belirtmektedir (Bora, 2021). Genel olarak ifade etmek gerekirse çocuk düşmanlığı, yetişkinler ile çocuklar arasında yaşa bağlı olarak algılanan farklılıklar nedeniyle çocukların adaletsizliğe maruz kalmasıdır.

John Wall'un childism (çocukizm) kavramı:

Childism kavramını tanımlayan diğer yolun başında John Wall bulunmaktadır. Wall felsefe, din ve çocuk çalışmaları profesörüdür. *Give Children The Vote: On Democratizing Democracy* (Çocuklara Oy Hakkı Ver: Demokrasiyi Demokratikleştirmek İçin) (2021) başlıklı son kitabında demokratik toplumlarda çocukların oy kullanma hakkının reddedilmesinin hem haksız hem de demokrasiye zarar verici olduğunu oysa çocukların oy hakkının tanınmasının, tarihteki diğer oy hakkını mücadeleyle kazanan gruplarda olduğu gibi, demokrasiyi güçlendireceğini savunmaktadır. Wall aynı zamanda Birleşik Devletler'de Rutgers Üniversitesi bünyesindeki *Childism Institute* (Çocukizm Enstitüsü)'ün kurucu direktörüdür. 2019 yılında kurulan enstitü; bilimsel, sosyal ve politik yapıları ve normları eleştirerek ve dönüştürerek çocukların tarihsel merjinalleştirilmesine meydan okumayı amaçlayan küresel bir işbirliği olarak tanımlanmaktadır (Wall, tarih yok). Ya da enstitünün kendi internet sitesi⁵ nin hemen başında yazdığı şekliyle; normları ve yapıları eleştirerek çocukları güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

2007 yılında açığa çıkan Wall'un childism kavramı; feminizm (fenimizm), kadıncılık (womanism) postcinsiyetçilik (postgenderism), postkolonyalizm (postcolonialism), dekolonyalizm (decolonialism), çevrecilik (environmentalism) ve transhümanizm (transhumanism) gibi kavramlara benzetilerek anlandırılmaktadır. Dünya üzerinde kadınlar ve erkekler kadar on sekiz yaşın altında çocuk da bulunmaktadır ve bu çocuklar, yetişkinler gibi toplumsal yaşamın her yönüyle ilgilidirler. Bu durumda çocukçu (childist) bir bakışa ihtiyaç vardır. Wall, bu çocukçu eleştirinin kullanılmamasının, aynı feminist eleştirinin kullanılmamasında olduğu gibi bilimin orantısız ve hegemonik yapısıyla açıklanması gerektiğini savunmaktadır. Aslında patriyarşinin yalnızca erkek değil aynı zamanda yetişkin olan babanın normatif egemenliğini içerdiğinin belirtilmediğine dikkat çekmektedir. Buradan hareketle Wall'un childism fikri hem araştırmalarda hem de toplumda yetişkinliğin yapısını bozmak ve yaşı daha fazla içeren bilimsel ve toplumsal tasavvurları yeniden inşa etmek için gerekli eleştirel

⁵ <https://www.childism.org/about>

bir merceık sunma iddiasındadır (Wall, 2019). Dolayısıyla Wall'un childism kavramı yetişkin erkek egemen toplumsal ve bilimsel normları yeniden inşa etmek ve böylece çocukların toplumsal failliğini görünür kılmak ve güçlenmelerini sağlamak için bir yöntem sunmaktadır. Wall'un childism kavramını çocukizm terimi ile karşılamak uygun olacaktır.

Çocukizm, çocukların düşünce ve deneyimlerinin yetişkinlerinki kadar değerli olduğu ve aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu nosyon yeni çocukluk çalışmalarının da temelini oluşturmaktadır. Nitekim Wall da kavramı çocukluk çalışmalarına yaslanarak açıklamaktadır. Wall'a göre akademik feminizmin kısmen kadın çalışmaları yoluyla gelişmesi gibi çocukizm de yeni çocukluk çalışmalarında bir gelişme çabası olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukizm çalışmalarının çocukluk çalışmalarına derinden kök salmış olduğunu iddia etmektedir (Wall, 2019). Bu durumda yeni çocukluk çalışmalarına değinmek, çocukizm için nasıl bir temel oluşturduğunu anlayabilmek açısından yararlı olacaktır.

1980'lerde sosyal bilimlerin çocuğu ele alısında ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Özellikle sosyoloji, antropoloji ve tarih disiplinlerinde çocukların ve gençlerin incelenmesi için, gelişim psikolojisinin egemen paradigmasının ötesinde yeni bir paradigma ortaya çıkmıştır. Böylece geleneksel paradigmanın çocukları, gelişmekte olan yetişkinler olarak sosyalizasyon kavramı bağlamında ele alan, toplumsal konumları ve durumlarındaki farklılıkları dikkate almayan bakışı ciddi olarak değişmiştir. Yeni çocukluk çalışmaları çocuklara, sosyal "oluşlar" (becomings) olarak değil, sosyal "varlıklar" (beings) olarak ya da yetişkin sosyalleşmesinin pasif alıcıları olarak değil, kendi başlarına aktif ve kendi haklarına sahip sosyal katılımcılar olarak yaklaşmaktadır. Bu bağlamda Wall, yeni çocukluk çalışmalarının kurucularından Alison James ve Alan Prout'un, çocukların kendi sosyal hayatlarının, etraflarındakilerin ve içinde yaşadıkları toplumların hayatlarının inşasında aktif rol aldıklarının farkına varılması gerektiği vurgusunu hatırlatmaktadır (Wall, 2019, s. 258). Ayrıca çocukluk, çeşitli ve değişen tarihsel bağlamlarla ilişkili olarak hem çocuklar hem de yetişkinler tarafından sosyal olarak inşa edilmektedir. Bu kabulü merkeze alan yeni çocukluk çalışmaları tek bir doğal ve evrensel çocukluğun olamayacağı görüşü ile geleneksel yaklaşımdan ayrılmaktadır; çocuk olmanın tanımları ve çocukların deneyimleri farklılık göstermektedir yani birden çok çocukluk vardır. Dahası yeni çocukluk çalışmaları çocukları, kendi hakları olan failler olarak ele almaktadır. Wall'un deyişiyile toplumsal aktörler olarak çocuklar, yalnızca koruma ve gelişme değil aynı zamanda katılım ve iktidar hakları da dahil olmak üzere çok çeşitli sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi hakları kullanmakta ve hak etmektedirler. Bu tür görüşlerin, Birleşmiş Milletlerde 1989'da kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin, özellikle de ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ile düşünce, din ve vicdan özgürlüğü gibi çocuk katılım haklarının oluşturulmasına ilham verdiğini belirtmektedir (Wall, 2019, s. 258).

Çocukların etkin toplumsal aktörler ve kendi haklarının taşıyıcıları olarak görülmeye başlanması, sadece araştırma nesnelere olarak kalmayıp araştırma sürecine dahil olmalarını mümkün kılmaktadır. Çocuklar üzerine araştırma yapmak anlayışı giderek çocuklarla birlikte araştırmak şeklini almaktadır. Çocukların sadece yetişkinlerin araştırma ve politikalarının nesnesi olmak değil ancak kendi gündemleri ve endişeleri açısından da ele alınıp incelenmesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır (Wall, 2013, s. 69).

Yeni çocukluk çalışmalarının seyrini ve çocukluk çalışmalarından çocukizme nasıl gelindiğini açıklamak için Wall feminizmin gelişiminde ard arda gelen dalgalara benzer bir izlek sunmaktadır. Buna göre çocukluk çalışmalarının ilk dalgası, 1980'lerde öncelikle çocukların toplumsal aktörler ve farklı toplumsal ve tarihsel bağlamlarda kendi başlarına anlam üreticiler olduklarının farkındalığının gelişmesidir. Bu görüş, çocukluğu pasif bir gelişim dönemi, toplumsal öncesi ve ahlak öncesi, yetişkinliğe hazırlık dönemi olarak algılayan egemen Batı normuna karşı çıkıştır. İkinci dalga, 1990'ların sonlarından itibaren çocukların kendilerinin araştırma süreçlerine dahil olma ve toplumsal katılımcı olma çabalarının artmasıyla tanımlanmaktadır. Bu ikinci dalga aynı zamanda çocukların vatandaşlar, siyasi katılımcılar, parlamenterler, kendi kendilerinin yasal temsilcileri, kültür yapıcılar, medya kullanıcıları ve benzerleri olarak nasıl güçlendirilebileceğini araştıran sosyal politika sorunlarını da ele almaktadır. Çocukluk çalışmalarının bu ilk iki dalgası ile feminizmin ilk iki dalgası arasındaki analogi mükemmel olmasa da önce toplumsal failliği, ikinci olarak da toplumsal eşitliği elde etmek için ortak bir mücadeleyi önermesi bakımından feminizmin yolculuğuna yaklaşmaktadır. Ve Wall'a göre artık çocukluk çalışmalarında, çocukizm adını verdiği ve daha radikal olan bir üçüncü dalganın zamanı gelmiştir. Çocukizm sadece çocukların failliğini anlamak ve onları katılım yönünde güçlendirmeye uğraşmakla kalmayıp aynı zamanda çocukların farklı ve çeşitli yaşam deneyimlerinin, yapısal olarak dönüştürülmüş bilimsel ve toplumsal normlara olan ihtiyacını sorgulamalıdır (Wall, 2013, s. 69-70)

Yeni çocukluk çalışmaları feminizmden ve kadın çalışmalarından hem teorik hem de metodolojik olarak büyük oranda beslenmiştir. Nitekim Wall gibi Young-Bruehl da kavramını açıklarken feminizmin farklı dalgalarına gönderme yapmıştır. Young-Bruehl, çocuk düşmanlığını benzediği cinsiyetçilik (sexism) kavramının ortaya çıkışını açıklarken ikinci dalgayı anmaktadır. Buna göre kadınlar, adını bilmedikleri bir şeye karşı olduklarını -ya da bir şeyin onlara karşı olduğunu- fark etmişlerdir. Son derece karmaşık olan bu şey onları "ikinci cins" konumuna itmektir. Ancak kadınlara karşı var olan bu önyargının ne kapsamlı ne de psikolojik olarak derin bir kavrayışının olmadığını görmüşlerdir. Young-Bruehl, bu kadınların cinsiyetlerine yönelik önyargıları cesurca yeniden düşünmelerinin, kültürün her alanına ve dünyanın her bölgesine yayılan, bugün de süregiden bu önyargıyla mücadele çabalarına yol açtığını savunmaktadır. (2012, s. 7-8). Buradan

hareketle, çocukların da sürekli yüz yüze oldukları önyargının kavramsallaştırmasının bununla mücadeledeki önemine işaret etmektedir.

Wall, Young-Bruehl'in kavramsallaştırmasını yetersiz bulmakta ve eleştirmektedir. O'na göre çocuk düşmanlığı kavramıyla ilgili sorun, çocukları incelemek için olumlu değil sadece olumsuz, eksik odaklı bir mercektir. Aslında bu durum çocukların kendi etkinliklerinden çok yetişkinlerin onlara karşı tutumlarıyla ilgilidir. Gelişim psikolojisinin, çocukların öncelikle yetişkinler tarafından yürütülen sosyalleşmenin veya zararların pasif nesnelere olduklarına ilişkin sınırdan dışına çıkamamaktadır. Dolayısıyla Young-Bruehl'in, çocukların, yetişkinler gibi sosyal olarak yetkin failer ve kendi başlarına anlam üreticileri olduklarını ortaya koyan onlarca yıllık yeni çocukluk çalışmalarının araştırmalarından yararlanmakta başarısız olduğunu savunmaktadır (Wall, 2019, s. 263). Oysa geleneksel paradigmanın sınırlarını çok aşan yeni çocukluk çalışmaları, çocukları araştırmanın merkezine yerleştirerek sadece eylemliliklerini ve deneyimlerini kendi başlarına anlamayı değil ama aynı zamanda çocuk-yetişkin ilişkilerine ve toplumsal pratiklere dair eleştirel anlayışlar geliştirmeyi de başarmıştır. Wall'un, yeni çocukluk çalışmaları alanında doğmakta olduğunu savunduğu çocukizm ise yalnızca çocukların kendi etraflarında, hatta çocuk-yetişkin kuşakları arasında değil fakat bilim ve toplumları genel olarak temellendiren yaygın normatif varsayımlar etrafında da anlayışları ve uygulamaları dönüştürmeye odaklanmaktadır. Feminizmin güncel formlarına benzer şekilde çocukizm, çocukların hali hazırda tahayyül edilen ve önceden kurgulanmış yaşamlarının ve deneyimlerinin toplumsal ve politik temellerinin olduğunu iddia etmektedir. Toplumsal mutabakat ve pratikler tarihsel olarak yetişkinlerin ve yetişkin bakış açısının egemenliğinde olup insan toplumlarının, kültürlerin, dilin, hakların, hukukun, ilişkilerin, anlatıların ve normların tüm yapısı güçlü bir yetişkinlik temeli üzerine inşa edilmektedir. İşte çocukizm bu, daha geniş ve daha sistematik soruna yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Wall bu yolda çocukizme, postyapısalcı feminizmin çabalarının öğretici bir model olabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda Butler, Irigaray ve Heywood gibi, feminist araştırmanın sadece kadınların deneyimlerini anlamak ve savunmakla yetinmeyeceğini öne süren üçüncü dalga feministlerin çalışmalarına işaret etmektedir. Postyapısalcı feministlere göre kadınların deneyimlerini örtbas eden ve marjinalleştiren geniş normatif çerçeveleri, esas olarak da erkeklerin tarihsel perspektiflerinden inşa edilen çerçeveleri eleştirmekle de ilgilenilmelidir. Akademik ve toplumsal yaşam sadece, ikinci dalga feminizde genel olarak ifade edildiği gibi, kadınların erkeklerle eşit şekilde dahil olması için gösterilen çabaların ötesinde, altta yatan ve büyük ölçüde görünmeyen dışlamaların ve farklılıkların ışığında eleştiriye tabi olmalıdır. İşte Wall'un da çocukizm ile yapmaya çalıştığı, akademik ve toplumsal yaşama çocukların da yetişkinlerle eşit şekilde katılması çabalarının ötesine geçerek çocukların marjinalleştirilmiş deneyimlerine temel olan normatif kabulleri eleştirme ve yeniden yapılandırma çabasını temsil etmektedir.

Başka bir ifadeyle, tarihsel olarak kök salmış yetişkinlik normlarını eleştirel olarak yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır (Wall, 2019,s. 259-260).

Aslında bu iki kavramın bakış açıları birbirinden çok farklı görünse de çıkış noktalarının ortak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira her iki kavram da çocukları marjinalleştiren yetişkin ve patriyarkal toplumsal yapının yarattığı ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle bu iki farklı childism kavramı temelde patriyarkaya bir karşı çıkış olarak belirmektedir. Young-Buehl, çocuk düşmanlığının kaynağında kadınları ve çocukları ezen erkek otoritesini bulmaktadır. Ancak Wall, Young-Bruehl'ün çocuk düşmanlığı kavramının, "feminizmi" yalnızca "cinsiyetçilik" veya "kadınlara karşı önyargı" ile tanımlamaya eşdeğer olduğunu, bunun da feminizm kavramını, kadınların güçlendirilmesini inceleme ve ilerletme konusundaki en önemli kapasitelerinden mahrum bırakacak son derece sınırlı bir görüş olduğunu savunmaktadır (Wall, 2019, s. 263).

Kısaca ifade etmek gerekirse Young-Bruehl, çocuklara karşı var olan ayrımcı ve dışlayıcı tutumu teşhis etmek ve adını koymak amacındadır. Böylece girişilecek mücadelenin neye karşı olduğunun belirlenmesi mümkün olacaktır. Buna karşın Wall, çocukların da yetişkinlerle eşit toplumsal aktörler olarak ele alınmasının çocuğu güçlendirme ve toplumu dönüştürme potansiyeline gönderme yapmakta ve böylece Young-Bruehl'in teşhis ettiği sorunla mücadelede işlevsel olabilecek bir araç ve yol önermektedir.

Çocukları konu alan literatüre baktığımızda Young-Bruehl'in çocuk düşmanlığı kavramının daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Wall da psikanalist Young-Bruehl'in kavramının sadece psikoloji değil, diğer pek çok alandan akademisyen tarafından da benimsendiğini kabul etmektedir. Ama özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde çocukların durumunu sorgulayan çalışmalarda sıklıkla işe koşulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 Pandemisi

Covid-19'un yol açtığı salgın sürecinde, hastalığın ortaya çıkmasından yayılmasına ve bununla baş etme yollarına kadar her aşamada toplumsal, kültürel, ekonomik, politik vb. yönleri biyolojik süreçlerden çok daha etkili olmuştur. Bu koşullardan bütün insanların bir şekilde etkilendiği tartışma götürmezse de bazı grupların çok daha şiddetli ve uzun dönemli etkilendiği açıktır. Çocuklar ise pandeminin ve pandemiyle mücadele için alınan önlemlerin yol açtığı toplumsal ve ekonomik koşullardan en derinden etkilenen başlıca gruplardan biridir.

Araújo ve arkadaşlarının dikkat çektiği gibi hastalık riski, hastalıkla mücadele kapsamında alınan karantina ve kısıtlama önlemleri, sosyal izolasyon, ebeveynlerin ya da bakıcıların artan stres düzeyi nedeniyle Covid-19 gibi salgınlar ve pandemiler çocuklar ve gelişimleri açısından potansiyel riskler üretmektedir (2021, s. 370). Tabii ki çocuklar da tıpkı yetişkinler gibi kendilerinin ya da

yakınlarının hastalanması, yakınlarını kaybetme riski karşısında endişe yaşamaktadırlar. Ekonomik koşullardaki çalkantılar, ebeveynlerin iş ve/veya gelir kaybı ya da bunun olasılığı çocuklar açısından da önemli bir kaygı kaynağı olabilmektedir. Ama bunların yanında öncelikle hemen tüm çocuklar, pandemi nedeniyle gündelik rutinlerinin tamamen ters yüz olduğunu deneyimlemişlerdir. Okullar kapatılarak uzaktan eğitime geçilmiştir ki bu durumun çocuklar üzerindeki etkileri az sonra daha ayrıntılı şekilde incelenecektir. Ev içi şiddet ve istismar vakalarının arttığı yönünde çok sayıda rapor ve tahmin bulunmaktadır (Kechagia & Metaxas, 2021; Ghosh vd., 2020, s. 228; Sserwanja vd., 2020). Çocuk işçiliğinde artışın yaşandığını gösteren raporlar ve bu artışın devam edeceği öngörülerini, halihazırda önemli bir toplumsal sorun olarak varlığını sürdüren çocuğun ekonomik istismarının kötüye gittiğine, bununla başa çıkmak için uzun zamandır verilen mücadelelerdeki kazanımların tehlikede olduğuna işaret etmektedir (ILO & UNICEF, 2021). Bu durumda Covid-19'un doğrudan sağlık riskinden olmasa da yarattığı sosyal ve ekonomik koşullardan çocukların çok daha ciddi şekilde etkilendiğini söylemek mümkündür. Dahası birbirinden farklı çocukluklar olduğunu göz önünde bulundurarak kesşimsel açıdan baktığımızda mülteci çocuklar, engelli çocuklar, kurumlarda kalan çocuklar ve benzerleri gibi çocuk olma dezavantajının yanında başka tür dezavantajlara da sahip olanların çok daha şiddetli bir şekilde etkilendikleri açıktır (Alexa, & Baciu, 2021; OECD, 2020; Mitchell 2020).

Çocukların pandemi karşısındaki kırılganlıklarına işaret etmek ve yüz yüze kaldıkları olumsuzlukların yaygınlığına dikkat çekmek için, örneğin Tummala ve Muhammad bu durumu, yani çocukların bu süreçte karşılaştıkları olumsuz koşulları "ikincil pandemi" olarak tanımlamaktadırlar (2020). Benzer şekilde süreçten ne kadar olumsuz etkilendiklerini ifade etmek için UNICEF çocukları Covid-19 salgınının "gizli kurbanları" (tarih yok), Vyjayanthi ve arkadaşları ise "sessiz kurbanları" (2020) olarak adlandırmışlardır. Campbell ve arkadaşları, pandeminin çocuklar üzerindeki etkilerinin uzun vadeli olacağına dikkat çektikleri çalışmalarında "görünmez kurbanlar" kavramını kullanmışlardır (2021, s. 106). Dolayısıyla çocukların pandemi sürecinden çok daha şiddetli etkileniyor olmalarına rağmen bu durumun farkında olunmadığı konusunda görüş birliği alan yazında dikkat çekmektedir. Nitekim Campbell ve arkadaşları, ülkelerin pandemiye verdikleri yanıtların, çocukların ve ergenlerin çıkarlarının yetişkinlerin çıkarlarına tabi olduğunu gösterdiğini ifade etmektedirler (2021, s. 106) ki bu açıklama yine çocuk düşmanlığı kavramını çağırılmaktadır.

Aslında çocukların her kriz döneminde, olumsuz sosyal ve ekonomik koşullar karşısında en kırılgan grup olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bagattini, çocukluğun tartışmasız insan yaşamının en savunmasız dönemi olduğunu dile getirmektedir. Çocuklar, temel ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına son derece bağımlıdırlar ve bu durum onları özellikle savunmasız hale getirmektedir. Dahası başkalarının kendileri için verdikleri kararlara bağımlıdırlar

ki bu, çocukların kırılabilirliğinin en belirgin kaynağı olarak görünmektedir (Bagattini, 2019, s. 211). Giesinger da benzer şekilde, çocukların özellikle savunmasız olarak tanımlanabileceğini öne sürerken kırılabilirlik kavramının bağımlılık kavramıyla yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Ve çocukları, kırılabilirliklerinden korumak için onların bakımını üstlenecek özel sosyal düzenlemeler getirilmişse de çocukların bunlara bağımlı kılınmış olduğuna dikkat çekmektedir. Böylece bağımlı kılınan çocukların ilgi ve ihtiyaçlarının ihmal edilebilir olduğunu ileri sürmektedir (Giesinger, 2019). Benzer şekilde Young-Bruehl da yasal yapılardan kültürel ürünlere kadar toplumun her alanında çocuklara zarar veren ya da gereksinimlerini karşılamayan pek çok sosyal ve politik düzenlemenin varlığına işaret etmektedir (2009, s. 7). Bu bağlamda Covid-19 sürecine baktığımızda, salgınla mücadele kapsamında alınan halk sağlığı önlemlerinde çocukların gereksinimlerinin göz ardı edildiğini ve hatta çocuklara zarar verme pahasına uygulandığını iddia etmek yanlış görünmemektedir.

Covid-19 Halk Sağlığı Önlemlerinde Çocuk Düşmanlığı

Hastalıkların önlenmesi ve sağlığın geliştirilmesi, bulaşıcı hastalıkların kontrolü, sağlık hizmetlerinin organizasyonu halk sağlığının konusudur. Toplumun sağlığını ve refahını iyileştirmeyi amaçlayan bilimsel, teknik, sosyal ve politik bir çabadır. Diğer bir ifadeyle sağlığı ve refahı etkiledikleri ölçüde tüm siyasi kararlar aslında halk sağlığı kararlarıdır ve resmi halk sağlığı önerileri son derece politiktir. Dolayısıyla da halk sağlığı politikaları hemen her zaman, geleneksel güç ilişkilerinin ana hatlarını takip eden ve bazı hayatları diğerlerini korumak için feda eden politik epidemiyoloji süreçlerini içermektedir. Bu perspektiften, halk sağlığı politikası, bazı yaşamların diğerlerine göre öncelendiği ve yaşama ayrıcalığının her zaman, tarihsel olarak baskın gruplara verildiği kalıcı bir triyaj durumunu yansıtmaktadır. Toby Rollo, çocukların ve gençlerin daima halk sağlığı politikasının “kurbanlık kuzular”ı olduklarını iddia etmektedir ki bu durumun Covid-19’un politik epidemiyolojisinde tekrarlandığı görülmektedir. Çocuk felci, İspanyol gribi gibi geçmişteki salgınlara verilen tepkiler -yoksulluk, kirlilik ve savaşa verilen liberal tepkiler gibi- yetişkinleri ve onların çıkarlarını korumak adına çocukları orantısız bir şekilde hastalık ve ölüm riski ile karşı karşıya bırakan bir dizi halk sağlığı kararı yansıtmaktadır (Rollo, 2020, s. 75-76). Bu durum ise büyük oranda çocukların karar alma süreçlerinden dışlanmış olmalarıyla açıklanabilmektedir. Rollo burada “childism” kavramını, çocukların politik alandan geleneksel dışlanmışlığına gönderme yapmak amacıyla kullanmak ve çocukların, bu süreçlere formel katılım için mücadele eden siyahi, yerli ve beyaz olmayan insanlardan farklı olduğunun altını çizmektedir. Çocuklar, geleneksel olarak politik süreçlerden resmi ve sürekli olarak dışlanmakla kalmamakta, aynı zamanda kalıcı olarak ihmal ve göz ardı edilebilir bir konuma yerleştirilmektedirler. (Rollo, 2020, s. 77-78). Bunu söylediğinde ise “childism” kavramını, çocuk düşmanlığı anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Çocukların ihmal ve göz ardı edilebilir olmalarından dolayı küresel kıtlık ve açlığın, insan kaçakçılığının ve zorunlu

göçün, yanı sıra bulaşıcı hastalıkların birincil kurbanları olmaları şaşırtıcı değildir. Her yıl milyonlarca çocuk önlenebilir çatışmalar, koşullar ve hastalıklar nedeniyle ölmektedir. Oysa Covid-19, yetişkinler için tehdit oluşturduğundan, sosyal ve ekonomik yaşamın radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasını gerektiren bir kriz olarak görülmekte iken pandeminin yarattığı koşulların en derinden çocukları etkilediği gerçeği dikkate alınmamaktadır (Rollo, 2020, s. 77). Bu durumda halk sağlığı kararlarının, yetişkinleri, onların politik ve ekonomik çıkarlarını korumak için tasarlandığını, bu nedenle de çocuk düşmanı olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

“Süper bulaştırıcılar” olarak etiketlenen çocuklar

Salgının başlarında, daha önce de anlatıldığı gibi, çocukların, virüsün doğrudan etkilerine karşı daha avantajlı oldukları sıklıkla tekrar edilmiştir. Ancak tartışma çocukların virüsün yayılmasındaki rolleri etrafında yoğunlaşmıştır (Heald-Sargent & Muller, 2020; Sözcü, 2020; HaberTürk, 2020; T24, 2021)⁶. Adami ve Dineen, çocukların “vektörler” (hastalık taşıyıcılar) olarak adlandırılmasının, hareketlerini kontrol altına almak için kullanıldığını iddia etmektedirler. Ayrıca yazarlar, sıklıkla hastalık taşıyan hayvanları veya parazitleri tanımlamak için kullanılan bir sözcük olan ve insanlara atıfta bulunmak için kullanıldığı pek görülmemiş olan vektör’ün çocuklar için kullanılmasının küçük düşürücü olduğunu ifade etmektedirler. Bu adlandırmanın dahi yetişkinlere öncelik verdiğini ve bizi, Covid’li çocukları sadece yetişkinler üzerindeki etkileri açısından düşünmeye teşvik ettiğini savunmaktadırlar. Hatta bu dilin çocuk düşmanlığının ve mizopedinin (çocuklara karşı nefret) ifadesi olarak görülebileceğini ileri sürmektedirler (Adami & Dineen, 2021, s. 360-361).

Spray ve Hunleth de çocuk düşmanlığına dikkat çekmekte ve bu dilin geleneksel yetişkin-çocuk hiyerarşisini yeniden kurmak için kullanıldığını savunmaktadırlar; pandeminin başında çocukların hastalığa karşı belirgin şekilde dokunulmaz görülmeleri, kırılğan çocuk ve koruyucu yetişkin hikayesini bozmaktaydı. Bu durumda çocuklar hemen asemptomatik (belirti göstermeyen) hastalık taşıyıcısı olma potansiyelleri nedeniyle riskli ve yetişkinler için tehlikeli olarak yeniden kurgulanmışlardır (Spray & Hunleth, 2020, s. 44). Ve bu dil, çocuk ile yetişkin arasındaki güç ilişkilerini yetişkin lehine yeniden kurarken bir yandan da çocukların yaşamlarının kontrol altına alınmasına ve sınırlandırılmasına hizmet etmiştir.

⁶ Kısa süre içinde çocukların hastalığı yetişkinlerden daha fazla yaymadığı anlaşılmış, hatta daha az bulaştırdıklarını gösteren araştırmalar gündeme gelmiştir (Aktan, 2020; HaberGlobal, 2020; NTV, 2020)

Salgınla mücadelede çocuklar

Virüsün yayılımının hızını kesmek adına alınan ilk önlemlerden biri okulların kapatılması olmuştur. Böylece süper bulaştırıcılar olarak görülen çocukların hareketliliği büyük oranda sınırlandırılmıştır. UNICEF, Nisan 2020 (yani salgının pandemi ilan edilmesinden kısa bir süre sonra) yayınladığı raporunda dünya çapında, on sekiz yaşın altındaki çocukların %99'unun, Covid-19 nedeniyle bir tür hareket kısıtlaması uygulanan ülkelerde yaşadığını belirtmiştir. Eğitim açısından bakıldığında dünya genelinde 1,57 milyardan fazla öğrencinin (%91) eğitimi aksamıştır (UNICEF, 2020). Nitekim Birleşmiş Milletler (UN, 2020, s. 7), yayınladığı politika özetinde Covid-19 nedeniyle uygulanan okul kapatmalarının tarih boyunca dünya genelinde bu kadar yaygın başka bir örneğinin daha bulunmadığına vurgu yapmaktadır. Türkiye ise, Eğitim-Sen'in raporuna göre, 2020-2021 yılında, işgünü açısından bakıldığında okulların en uzun süre kapalı kaldığı ülkeler arasında yer almıştır (2021, s. 2).

Aslında okulların kapanmasının gerekliliği konusunda bir fikir birliği de yoktur. Bu konuda yazarların bir kısım çocukların da yetişkinler kadar enfekte olduğunu ve hastalığın yayılmasında önemli rol oynadıklarını iddia ederken (Hyde, 2020; Hyde, 2021; Sah vd., 2021) diğer bazı yazarlar, Covid-19'a yakalanma risklerinin yetişkinlerden daha az olduğunu ve yama olasılıklarının da daha düşük olduğunu savunmaktadırlar (WHO Regional Office for Europe, 2021; Britton vd., 2021; Bülbül & Hacımustafaoğlu, 2020, s. 259). Buna rağmen yukarıda ifade ettiğimiz gibi ilk alınan önlemlerden biri okulların kapatılması olmuştur ki geçmiş salgınlarda da bu önlemin sıklıkla uygulandığı görülmektedir (Chavez Villegas vd., 2021; Ager vd., 2020; Jackson vd., 2013; Stern vd., 2009). Ancak okulların kapatılmasının, çocukların gereksinimleri, gelişimleri, hakları açısından ne tür olumsuzluklar barındırdığına ilişkin çok geniş bir literatürün birikmiş olduğunu da eklemek gerekmektedir.

Okul çocuklar için eğitim işlevinin ötesinde akranlarıyla bir araya gelme imkanı sağladığı için çok önemlidir. Autzen ve arkadaşları okul kapatmaların bir yandan çocukların öğrenimlerini kesintiye uğrattığını ama bir yandan da savunmasız çocukların yardıma erişmeleri için önemli bir iletişim hattını kopardığını ve bu durumun yarattığı olumsuz tabloyu klinisyenlerin "sessiz şiddet salgını" olarak tanımladıklarını belirtmektedirler (2021, s. 1355). Ebevynerin ve/veya bakıcıların pandeminin yarattığı olumsuz sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle artan stress ve kaygılarına bağlı olarak çocuklara yönelik ev içi şiddet ve istismar vakalarındaki artışa ilişkin raporlar ve tahminler (Ghosh vd., 2020, s. 228; Đapic vd., 2020, s. 185; Kechagia & Metaxas, 2021) evin her zaman çocuklar için güvenli olmadığını hatırlatmaktadır. Okulların kapalı olması tehlike içinde olan çocukların evden uzaklaşabilme imkanlarını ellerinden almaktadır. Daha önemlisi, süregiden bir şiddet ve/veya istismar vakasının açığa çıkmasında önemli rol oynayan öğretmen, rehber veya arkadaşların gözetiminden uzaklaştırmakta ve

diğer koruyucu mekanizmalara erişimi engellemektedir. Özellikle yabancı literatürde, en çok da dezavantajlı hanelerden gelen çocukların okullardaki ücretsiz yemek olanağından mahrum kalmasının çok ciddi bir sorun olduğu vurgulanmaktadır (Chang & Yano, 2022; UNICEF, 2020). Ancak maalesef Türkiye’de, devlet okullarında hâlihazırda zaten öğrencilere beslenme verilmediğinden burada söz etmek anlamlı olmayacaktır. Yine de yeri gelmişken ücretsiz yemek verilmesinin, özellikle de ekonomik koşulların iyice bozulduğu bu süreçte yoksul ailelerin çocuklarının sağlıklı gelişimleri açısından ne derece önemli olduğunun altını çizmek önemlidir.

Öte yandan eğitimin kesintiye uğraması çocukların eğitimden kopmasına neden olabilmektedir. Pandemi sonrasında milyonlarca çocuğun okula dönmeyeceği tahmin edilmektedir. Çocuk evliliklerinin, çocuk yaşta gebeliklerin ve çocuk işçiliğinin artması (Save The Children, 2020; Halk Sağlığı Uzmanları Derneği Çocuk Sağlığı Çalışma Grubu, 2021) bu dönemde çocukları bekleyen tehlikeler olarak ortaya konmaktadır ki bu riskler çocukların bugünlerini olduğu kadar yetişkin yaşamlarını da olumsuz etkileyecektir. Çocuk işçiliği özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır; erken yaşlarda sağlıklı gelişimine ve eğitimine zarar verecek şekilde çalışan çocukların gelecekte yeterli ücret kazanma olasılığını düşürerek yoksulluk ve eşitsizliği sürekli kılmaktadır.

Bu tablonun karşısında okulların kapatılması ve çocukların hareketliliğinin kısıtlanması önlemlerinin uygulanmasında çocukların refahı ve iyilik haline ilişkin endişelerin ön planda tutulduğu kuşkuludur. Bunun en bariz örneğini ülkemizde meslek liselilerin durumunda görebiliriz. Zira Milli Eğitim Bakanlığı’nın web sayfasında duyurduğu gibi, 2020 yılında üretimden elde ettiği gelir son iki yılda yüzde yüz artan (MEB, 2021) Meslek Liselerinde, tüm okulların kapanıp uzaktan eğitime geçildiği dönemlerde, uygulama kazanımları başlığı altında yüz yüze eğitimler sürdürülmüştür (Kablay, 2021; T24, 2020). Bu açıdan salgınla mücadele adına alınan önlemlerde üretimin ve sermayenin öncelendiğini, üretimde etkin olmayan çocukların ise ayak altından çekildiklerini görmek önemlidir. Spray ve Hunleth (2020), Covid-19 döneminde çocukların görünmez olduklarından söz ederken gereksinimlerinin görmezden gelenebilir ve ihmal edilebilir olduğunu ifade etmektedirler. Oysa alınan tedbirler sonucunda çocukların, kelimenin tam anlamıyla görünmez olduklarını da saptamak gerekmektedir. Çocukları hastalığa karşı koruma endişesiyle alınmış olduğu iddia edilebilecek bu önlemler, çocukların refahını ve iyilik halini sadece fiziksel sağlığa indirgenmiş olması nedeniyle çocuk düşmanıdır.

Okulların kapatılmasının eğitimde yol açtığı kayıpların yarattığı endişe nedeniyle ülkeler mümkün olduğunca kısa sürede -ama farklı tarihlerde ve farklı düzenlemelerle- yüz yüze eğitime geçmişlerdir. Fakat bu sefer de çocuklar arasında Covid-19 vakalarının artışına tanık olunmuştur. Nitekim halk sağlığı uzmanı olan

Nisreen A. Alwan, çocukların pandeminin ilk yılında, okulların kapanmasıyla, yetişkinleri korumak için büyük bir bedel ödemiş olduklarını belirtmektedir. Fakat bundan sonra yeterli önlemler alınmadan okulların açılması ve böylece hastalığın çocuklar arasında hızla yayılmasına izin verilmesinin adil olmadığını, dahası bunun çocuk düşmanı bir uygulama olduğunu savunmaktadır (Alwan, 2021). Nitekim yaklaşık bir buçuk yıl aranın ardından Türkiye’de okulların açılmasıyla, diğer ülkelere benzer şekilde çocuk vaka sayılarının artması gündeme geldiğinde dönemin Milli Eğitim Bakanı, yüz yüze eğitimin her koşulda devam edeceği açıklamasını yaparken “okulların açık kalması milli güvenlik meselesidir” ifadesini kullanmıştır (Diken, 2021). Bunun, toplumsal yararı çocukların üstün yararının önüne koyan ve çocukları ancak geleceğin yetişkinleri olarak gören, bu nedenle de sadece sosyalizasyon ve eğitim bağlamında dikkate alan geleneksel paradigmanın sınırlarında kaldığını, dolayısıyla da çocuk düşmanı bir tutum olduğunu görmemiz önemlidir.

Salgınla mücadele amacıyla kısa zamanda geliştirilen aşilar riskli gruplardan itibaren hızla uygulanmaya başladığında da çocukların aşılınması konusu yetişkinlerinkinden farklı tartışılmıştır. Öncelikle çocukların en son aşılınan grup olduğunu hatırlayarak başlamak uygun olacaktır. Ancak bunun da ötesinde karar vericilerin, yetişkinlerin aşılınması konusunda ısrarcı olurken çocukların olası bir aşı riskini almalarını istemektense enfeksiyon yoluyla oluşturulan doğal bağışıklıkla daha iyi korunabilecekleri öne sürülmüştür. Oysa koronavirüs enfeksiyonu yoluyla edinilen antikor seviyesinin kişiden kişiye değiştiğini gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Üstelik yetişkinler, hastalık geçirmiş olsalar dahi aşılınmaktadırlar. Daha açık ifade etmek gerekirse çocuklar için enfeksiyon yoluyla oluşturulan doğal bağışıklığın üstünlüğünden söz ederken, yetişkinler için aşının sağladığı korumanın doğal enfeksiyondan daha üstün olduğu düşünülmektedir. Autzen ve arkadaşları bu düşüncenin tutarsızlığına dikkat çekmekte ve bu tür tutarsızlıkların çocuklara karşı yapısal önyargının kanıtı olduğunu savunmaktadırlar (Autzen vd., 2021, s. 1355).

Pandemi sürecinde alınan önlemler ve çocukların aşılınması konusunda çekingen davranılmasının nedenleri düşünüldüğünde, suyun yüzünde kuşkusuz çocukların üstün yararı kavramı görünecektir. Oysa Ann Oakley, bu “üstün yararı” dilinin tehlikesine dikkat çekmektedir. Bu, koruma kılıfına sokulmuş kontrol ve dışlama felsefesidir (1994, s. 17). Onun görüşlerini takip ederek bu koruma dilinin pandemi sürecinde çocukların sosyal yaşamdan dışlanmalarına ve böylece gündelik rutinlerinin alt üst olmasına, izolasyon, yalnızlık ve sosyal destek kaybı nedeniyle güvenlik duygularının zarar görmesine, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimlerinin kısıtlanması yoluyla temel haklarını kullanmaktan ve gereksinimlerinin karşılanmasından mahrum kalmalarına yol açtığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Yirmi birinci yüzyılın şimdilik en ciddi halk sağlığı sorunu olan Covid-19 pandemisi büyük oranda hızını kesmiş olsa da geride, üzerine konuşulacak çok konu bırakmıştır. Covid-19'un yarattığı koşullar, sonuçları vb. üzerine konuşmak anlamlı ve gerekli görünmektedir çünkü gelecek salgınlarla mücadelede yol gösterici olabilecektir. Zira bu pandeminin iyice su yüzüne çıkardığı bir konu da insanın doğa üzerinde kurduğu ve sürekli olarak baskısını arttırdığı tahakküme, ekolojik dengede yol açtığı bozulmalara paralel olarak salgın hastalıkların, pandemilerin giderek daha yoğun ve şiddetli yaşanacağı beklentisidir. Bu yüzden zaten son dönemde Covid-19 üzerine kaleme alınan yazılarda söz konusu pandeminin beklenen bir kriz olduğu tekrarlanmaktadır (Saad-Filho, 2020, s. 2; Tsiamis, 2021, s. 18). Dünya Sağlık Örgütü de dünya genelinde refahı, toplumlari ve ekonomileri önemli ölçüde etkileyen grip salgınlarının öngörülemez ama tekrarlayan olaylar olduğunu ifade etmektedir (WHO, 2018, s. 2). Dolayısıyla salgınlar ve salgınlarla mücadele önemli bir gündem maddesi olduğu ölçüde çocukların durumu, üzerinde ısrarla durulması gereken bir konu olarak görülmelidir.

Bobbie Person ve arkadaşları, hızla gelişen yeni salgınlar ortaya çıktığında harekete geçirilen halk sağlığı stratejilerinin, toplumun sağlığının korunması ile belirli gruplara karşı korkuya, damgalamaya ve ayrımcılığa yol açabilecek dışlayıcı uygulamalar ve tedaviler başlatmak arasında hassas bir denge gerektirdiğine işaret etmektedirler (Person vd., 2004, s. 358). Ancak yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Covid-19 pandemisi ile mücadele amacıyla gündeme gelen halk sağlığı stratejileri, bazı gruplar için damgalanma ve dışlanma ile sonuçlanan uygulamaları getirmiştir. Bu bağlamda çalışma, söz konusu bu gruplardan olan çocuklara odaklanmıştır. Pandeminin başından itibaren çocukların süper bulaştırıcılar olarak etiketlenmesi, toplumsal yaşama katılımlarının kısıtlanması ve temel haklarının pek çoğuna erişimlerinin engellenmesi anlamına gelen uygulamalar, toplumsal yapı içinde çocukların ve çocukluğun nasıl inşa edildiği ile doğrudan ilişkili görünmektedir. Diğer bir deyişle Covid-19 salgını sırasında yetişkinlerin gereksinimlerine, çocuklar pahasına öncelik veren politika kararlarının temelinde, çocuğa karşı süregiden yapısal önyargı ve dışlamanın olduğunu söyleyebiliriz ki bu durumu açıklamak için Young-Bruehl'in çocuk düşmanlığı kavramı işlevsel görülmektedir.

Çocuk düşmanlığı kavramı, yetişkinler ile çocuklar arasında yaşa bağlı farklılıklar ve eşitsizlikler hakkındaki inançlara dayalı önyargı ve ayrımcılığı ifade etmektedir. Toplumsal yaşamın her alanına sızmış olan bu önyargı ve ayrımcılığı normalleştirerek sürdüren politika, uygulama ve düzenlemelere gömülü olan yapısal adaletsizliği işaretlemektedir. Bu açıdan baktığımızda çocuğun yetişkinin ötekisi olarak kurgulandığı ve ona bağımlı kılındığı yetişkin toplumdaki pandemi

sürecindeki halk sağlığı önlemlerinin ve düzenlemelerin çocuk düşmanı olduğunu görmek önemlidir.

Bu durumun çocukların bağımlılığı ile açıklanabileceğinden söz etmiştik, bunun da çocuğun karar alma süreçlerinde hiçbir etkisinin olmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim Rollo, Covid-19'un politik epidemiyolojisinden söz ettiği çalışmasında çocukların oy hakkının olmamasının, halk sağlığı düzenlemelerinde göz ardı edilebilmelerine yol açtığını savunmaktadır (2020, s. 76-79). Bu açıdan düşündüğümüzde ise Wall'un çocukizm kavramı akla gelmektedir. Çocukizm, çocukların ve haklarının tanınmasının savunulması açısından olanaklar sunmaktadır. Daniel T. Cook, Wall'un asıl amacının, çocukların deneyimlerinin ve ihtiyaçlarının, gücün nasıl uygulandığına ilişkin bir farkındalık yaratmasını sağlamak olduğunu anlatmaktadır. Çünkü, açıktır ki politikacılar tipik olarak oy verme yetkisine sahip vatandaşların çıkarları konusunda daha dikkatlidirler (Cook, 2020, s. 356). Covid-19 sürecine bu pencereden bakarsak, çocukların temel gereksinimlerinin ve haklarının kolayca ihmal edilebilir görülmesinde çocukların tam bir politik statüye sahip olmalarının (Franklin, 1995, s. 36) rolünü dikkate almamız gerekmektedir.

Bora, kadınlara karşı ayrımcılığın farkına varılmasının her zaman çok kolay olmadığını zira kadın düşmanlığının her zaman açık olmadığını vurgulamaktadır. Hatta ““Cennet annelerin ayaklarının altındadır”, “kadınlar çiçektir”...” gibi örneklerin çoğu zaman kadınların yüceltildiği yanılığına yol açtığına dikkat çekmektedir (2020, s. 109). Benzer şekilde çocuklara karşı ayrımcılığın ayırdına varmak da hiç kolay değildir çünkü hemen her zaman çocuklara karşı ayrımcılık onların refahı ve üstün yararı iddiasının altına gizlenmektedir. Bu ise hemen her zaman çocukların korunması ve kontrol edilmesi gereken, yetişkinlerin ise onları koruyan, kollayan ve kontrol eden olarak kurgulandığı yetişkin bir toplumsal yapıyı olanaklı kılmaktadır. Koruma ve kontrole yapılan bu vurgu ise hemen her zaman dışlama ve ayrımcılığı da beraberinde getirmektedir. Nitekim E. Webb, çocuk haklarının geliştirilmesi konusunda samimi bir görüş birliği olduğu durumda bile çocuk düşmanlığı dediğimiz bu dışlama ve ayrımcılığın farkında olmamanın çocuk haklarının gerçekleştirilmesinin önünde önemli engeller oluşturduğunu savunmaktadır (Webb, 2004, s. 805). Diğer bir deyişle çocukları, yetersiz ve bağımlı, yetişkinin ötekisi olarak kuran toplumsal normların farkına varmak çocuk haklarının gelişmesi, çocukların gelecekteki olası benzer kriz dönemlerinde kolayca ihmal edilebilir olarak görülmemeleri için önem taşımaktadır.

Sonuç olarak yeni çocukluk çalışmalarında yer alan araştırmacılar olarak, çocuklara yönelik yapısal ayrımcılığa, çocuk düşmanlığına işaret etmek sorumluluk olmalıdır. Bu bağlamda Covid-19 pandemisi, çocukları hedef alan ve genellikle göz ardı edilen ya da farkına varılmayan önyargı ve ayrımcılık sistemleri üzerine düşünmek için elverişli bir alan sunmaktadır. Bunun için ise çocukları güvenilir ve

değerli birer bilgi kaynağı olarak görmeyen geleneksel epistemik adaletsizliğe karşı çocukların deneyimlerinin ve sözlerinin önemine vurgu yapan çocukizm işlevsel bir araç olarak görünmektedir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adami, R. & Dineen, K. (2021). Discourses of childism: How Covid-19 has unveiled prejudice, discrimination and social injustice against children in the everyday. *The International Journal of Children's Rights* (29), 353-370. <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/discourses-of-childism.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.10.2021)

Ager, P., Eriksson, K., Karger, E., Nencka, P. & Thomasson, M. A. (2020). School closures during the 1918 flu pandemic. National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w28246/w28246.pdf, (Erişim Tarihi: 21.11.2022)

Aktan, S. (2020, 11 04). Çocuklar Covid-19 salgınının yayılmasında önemli bir etken mi? *Euronews*. <https://tr.euronews.com/2020/11/04/cocuklar-covid-19-salg-n-n-n-yay-lmas-nda-onemli-bir-etken-mi>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

Alexa, S. & Baciu, E. L. (2021). 15 challenges in supporting disadvantaged children's access to education during the COVID-19 pandemic. *Revista de Asistență Socială*, XX (1), 43-58.

Altın Z. (2020). Covid-19 pandemisinde yaşlılar. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30(Ek sayı): 49-57. <https://jag.journalagent.com/terh/pdfs/TERH-93723-REVIEW-ALTIN.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.09.2022)

Alwan, N. A. (2021). We must call out childism in covid-19 policies. *BMJ*, 375 (2641). <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.n2641>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

Araújo, L., Veloso, C., Souza, M., Azevedo, J. & Tarro, G. (2021). The potential impact of the COVID-19 pandemic on child growth and development: A systematic review. *The Journal of Pediatrics*, 97 (4), 369-377. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.08.008>, (Erişim Tarihi: 03.12.2022)

Autzen, B., Dineen, K. & Vaughan, D. (2021). Vaccinating children: fairness and childism. *The Lancet Infectious Diseases*, 21. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(21\)00483-7](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(21)00483-7), (Erişim Tarihi: 05.01.2022)

Aydın-Düzgıt, S., Kutlay, M. & Keyman, E.F. (2021). Politics of Pandemic Management in Turkey.

<https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20211025-00101541.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.11.2021)

Bagattini, A. (2019). Children's well-being and vulnerability. *Ethics and Social Welfare*, 13 (3), 211-215. <https://doi.org/10.1080/17496535.2019.1647973>, (Erişim Tarihi: 08.11.2020)

Bora, A. (2020). Toplumsal cinsiyet açısından ayrımcılık: Kadınların dışlanmaları mı hizaya sokulmaları mı? *Toplum ve Hekim*, 35 (2), 109-110.

Bora, A. (2021, 11 17). Meselenin adı: Çocuk düşmanlığı. (A. Özbek, Röportaj Yapan) *Bianet*. https://m.bianet.org/bianet/kitap/253417-meselenin-adi-cocuk-dusmanligi?fbclid=IwAR3rK_GCM9IXAaNw6RcAaZ7CZ057QJuaX8xXYImBT_Z9tgHnKsI69PvUQW1s, (Erişim Tarihi: 12.05.2022)

Britton, P. N., Koirala, A. & Wood, N. (2021). Covid-19, children and schools: overlooked and at risk. *The Medical Journal of Australia*, 214 (4). <http://doi.org/10.5694/mja2.50938>, (Erişim Tarihi: 13.10.2021)

Brooke, J. & Jackson, D. (2020). Older people and COVID-19: Isolation, risk and ageism. *Journal of Clinical Nursing*, 29 (13-14), 2044-2046. <https://doi.org/10.1111/jocn.15274>, (Erişim Tarihi: 30.09.2022)

Bülbül, B. & Hacımustafaoğlu, M. (2020). Covid-19 epidemiyolojisinde okulların açılmasının etkisi. *Klinik İpuçları*, 14 (4), 257-260. <https://adc.bmj.com/content/archdisc/early/2020/08/06/archdisc-hild-2020-319910.full.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.10.2021)

Campbell, S., Cicero Oneto, C., Saini, M. P. S., Attaran, N., Makansi, N., Passos Dos Santos, R., Pukuma, S. & Carnevale, F. A. (2021). Impacts of the COVID-19 pandemic on children: An ethical analysis with a global-child lens. *Global Studies of Childhood*, 11 (1), 105-114. <https://doi.org/10.1177/2043610620976142>, (Erişim Tarihi: 23.01.2022)

Chang, G.-C., & Yano, S. (2022, 05 19). *How Are Countries Addressing the Covid-19 Challenges in Education? A Snapshot of Policy Measures*. UNESCO: <https://world-education-blog.org/2020/03/24/how-are-countries-addressing-the-covid-19-challenges-in-education-a-snapshot-of-policy-measures>, (Erişim Tarihi: 09.08.2022)

Chavez Villegas, C., Peirola, S., Rocca, M., Ipince, A. & Bakrania, S. (2021). Impacts of health-related school closures on child protection outcomes: a review of evidence from past pandemics and epidemics and lessons learned for COVID-19. *International Journal of Educational Development*, 84. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8132744/pdf/main.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.06.2022)

Cocuzzo, B., Wrench, A. & O'Malley, C. (2022). Effects of Covid-19 on older adults: physical, mental, emotional, social, and financial problems seen and unseen. *Cureus*, 14 (9), e29493, <https://www.cureus.com/articles/115491-effects-of-covid-19-on-older-adults-physical-mental-emotional-social-and-financial-problems-seen-and-unseen#!/>, (Erişim Tarihi: 08.02.2023)

Cook, D. T. (Ed.). (2020). *The Sage Encyclopedia of Children and Childhood Studies* (Vols. 1-4). Sage Publication. <https://dx.doi.org/10.4135/9781529>, (Erişim Tarihi: 09.10.2022)

Đapıć, M., Flander, G. & Prijatelj, K. (2020). Children behind closed doors due to COVID-19 isolation: Abuse, neglect and domestic violence. *Archives of Psychiatry Research* (56), 181-192. <https://doi.org/10.20471/dec.2020.56.02.06>, (Eriřim Tarihi: 03.11.2021)

Diken. (2021, 09 13). *Milli Eğitim Bakanı: Okulların Açıık Kalması Milli Güvenlik Meselesi*. <https://www.diken.com.tr/milli-egitim-bakani-okullarin-acik-kalmasi-milli-guvenlik-meselesi>, (Erişim Tarihi: 15.09.2021)

EğitimSen. (2021). *2020-2021 Eğitim Öğretim Yılında Eğitimin Durumu*. <https://egitimsen.org.tr/2020-2021-egitim-ogretim-yili-sonunda-egitimin-durumu>, (Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Franklin, B. (1995). Çocukların Politik Hakları. *Çocuk Hakları içinde* (A. Türker, Çev.), (ss. 36-67). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gambetti, Z. (2021). Covid-19 Pandemisi gerekçesiyle iktidarlarca getirilen kısıtların siyasal ve toplumsal etkileri. *Toplum ve Hekim*, 36 (3), 218-230. https://www.belgelik.dr.tr/ToplumHekim/kayit_goster.php?Id=3046, (Erişim Tarihi: 11.11.2021)

Gayatri, M. (2021). The wellbeing of elderly people during the COVID-19 pandemic: A narrative review. *Nutrition And Healthy Aging*, 6 (4), 249-256. <http://content.iospress.com/articles/nutrition-and-healthy-aging/nha210132>, (Erişim Tarihi: 30.09.2022)

Ghosh, R., Dubey, M.J., Chatterjee, S. & Dubey, S. (2020). Impact of COVID-19 on children: special focus on the psychosocial aspect. *Minerva Pediatr*, 72 (3), 226-235. <https://www.minervamedica.it/en/getfreepdf/ZGV4dHlZL2VWU2dBZVd1MVdjT0c0cjRhRTZkeGxGeklDeVFVQWE0UXc0RVhlVmhlVURPK2ovdGIFeU5qNVFOcQ%253D%253D/R15Y2020N03A0226.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.09.2021)

Giesinger, J. (2019). Vulnerability and autonomy – children and adults., *Ethics and Social Welfare*, 13 (3), 216-229. <https://doi.org/10.1080/17496535.2019.1647262>, (Erişim Tarihi: 08.11.2020)

HaberGlobal. (2020, 06 06). Koronavirüs Araştırmasından Çarpıcı Sonuç: Çocuklar Süper Taşıyıcı Değil! *Haber Global*. <https://haberglobal.com.tr/saglik/koronavirus-arastirmasindan-carpici-sonuc-cocuklar-super-tasiyici-degil-50665>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

HaberTürk. (2020, 03 28). Bilim Kurulu'ndan Çocuk Uyarısı! "Süper Taşıyıcı!". <https://www.haberturk.com/son-dakika-koronavirus-cocuklar-bilim-kurulu-ndan-cocuk-uyarisi-super-tasiyici-haberler-2627154>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

Halk Sağlığı Uzmanları Derneği Çocuk Sağlığı Çalışma Grubu. (2021). *Pandemi Koşullarında Okullarda Yüz Yüze Eğitime Başlanmasına İlişkin Rapor*. <https://www.sivilsayfalar.org/wp-content/uploads/2021/02/Okullarda-Yuzyuze-Egitime-Baslanmasına-I%CC%87liskin-Rapor-HASUDER.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

Heald-Sargent, T. & Muller, W. J. (2020). Age-related differences in nasopharyngeal severe acute respiratory syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2) levels in patients with mild to moderate Coronavirus disease 2019 (COVID-19). *JAMA Pediatrics*, 174 (9), 902-903. <https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/fullarticle/2768952>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Hyde, Z. (2020). COVID-19, children and schools: overlooked and at risk. *The Medical Journal of Australia*, 213 (10), <https://www.mja.com.au/journal/2020/213/10/covid-19-children-and-schools-overlooked-and-risk>, (Erişim Tarihi: 11.09.2021)

Hyde, Z. (2021). COVID-19, children and schools: overlooked and at risk. *The Medical Journal of Australia*, 214 (4), 190-191. <https://doi.org/10.5694/mja2.50934>, (Erişim Tarihi: 11.09.2021)

ILO & UNICEF. (2021). *Child Labour: Global Estimates 2020, Trends And The Road Forward*. New York: ILO and UNICEF. https://www.ilo.org/ipec/Informationresources/WCMS_797515/lang--en/index.htm, (Erişim Tarihi: 14.07.2021)

Jackson, C., Vynnycky, E., Hawker, J., Olowokure, B. & Mangtani, P. (2013). School closures and influenza: systematic review of epidemiological studies. *BMJ Open* (3). <https://bmjopen.bmj.com/content/bmjopen/3/2/e002149.full.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.11.2021)

Kablay, S. (2021). Covid-19 stajyerlere uğramaz mı? *Çalışma Ortamı* (167), 21-26.

Kechagia, P. & Metaxas, T. (2021). Are working children in developing countries hidden victims of pandemics? *Social Sciences*, 10 (321). <https://doi.org/10.3390/socsci10090321>, (Erişim Tarihi: 20.09.2021)

MEB. (2021). Yılın ilk 9 ayında Meslek Liselerinin ekonomiye katkısı 418 milyon liraya ulaştı. <https://mtegm.meb.gov.tr/www/yilin-ilk-9-ayinda-meslek-liselerinin-ekonomiye-katkisi-418-milyon-liraya-ulasti/icerik/2996>, (Erişim Tarihi: 23.10.2021)

Mitchell, F. (2020). Covid-19's Disproportionate Effects on Children of Color Will Challenge the Next Generation. <https://www.urban.org/urban-wire/covid-19s-disproportionate-effects-children-color-will-challenge-next-generation>, (Erişim Tarihi: 14.07.2022)

NTV. (2020, 09 02). Çocuklar corona virüsü yetişkinlerden altı kat daha az yayıyor. NTV. <https://www.ntv.com.tr/saglik/cocuklar-corona-virusu-yetiskinlerden-alti-kat-daha-az-yayiyor,LTtB6tKzCEOYpyeSm8Rykw>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

Oakley, A. (1994). Women and children first and last: parallels and differences. *Children's Childhoods: Observed and Exeprienced* içinde (ss. 13-32). London: The Falmer Press.

OECD (2020). Combatting Covid-19's Effects on Children. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132643-m91j2scsyh&title=Combatting-COVID-19-s-effect-on-children, (Erişim Tarihi: 23.11.2021)

Person, B., Sy, F., Holton, K., Govert, B. & Liang, A. (2004). Fear and stigma: The epidemic within the SARS outbreak. *Emerging Infectious Diseases*, 10(2), 358-363. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3322940/pdf/03-0750.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.03.2022)

Pierce, C. M. & Allen, G. B. (1975). Childism. *Psychiatric Annals* , 5 (7), 266-270. <https://www.proquest.com/central/docview/894194164/fulltextPDF/728DDB562BCA46ABPQ/8?accountid=16568>, (Erişim Tarihi: 09.07.2017)

Rollo, T. (2020). Babies and boomers intergenerational democracy and the political epidemiology of COVID-19. *Democratic Theory*, 7 (2), 75-81. <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/democratic-theory/7/2/dt070210.xml#container-4281-item-4278>, (Erişim Tarihi: 16.09.2021)

Saad-Filho, A. (2020). From Covid-19 to the end of neoliberalism. *Critical Sociology*, 46 (4-5). <https://journals.sagepub.com>, (Erişim Tarihi: 05.07.2020)

Sah, P., Fitzpatrick, M. C., Zimmer, C. F., Abdollahi, E. & Juden-Kel, L. (2021). Asymptomatic SARS-CoV-2 infection: A systematic review and meta-

Childism (Çocuk Düşmanlığı /Çocukizm)... DEU Journal of GSSS, Vol: 25, Issue:2

analysis. *PNAS*, 118 (34). <https://doi.org/10.1073/pnas.2109229118>, (Erişim Tarihi: 11.09.2021)

Save The Children. (2020). *The Global Girlhood Report 2020: How COVID-19 Is Putting Progress in Peril*. <https://s3.savethechildren.it/public/files/uploads/pubblicazioni/global-girlhood-report-2020.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.09.2021)

Sözcü. (2020, 10 05). Çocuklar ve Gençler Covid-19'un 'Süper Taşıyıcıları' mı? <https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/cocuklar-ve-gencler-covid-19un-super-tasiyicilari-mi-6067643>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

Spray, J. & Hunleth, J. (2020). Where have all the children gone? Against children's invisibility in the COVID-19 pandemic. *Anthropology Now*, 12 (2), 39-52. <https://doi.org/10.1080/19428200.2020.1824856>, (Erişim Tarihi: 02.04.2022)

Sserwanja, Q., Kawuki, J. & Kim, J.H. (2020). Increased child abuse in Uganda amidst Covid-19 pandemic. *Journal of Pediatrics and Child Health*, 57 (2), 188-191. <https://doi.org/10.1111/jpc.15289>, (Erişim Tarihi: 01.09.2021)

Stern, A. M., Cetron, M. S. & Markel, H. (2009). Closing the schools: lessons from the 1918-19 U.S. influenza pandemic. *Health Affairs*, 28 (6). <http://content.healthaffairs.org/content/28/6/w1066>, (Erişim Tarihi: 12.11.2021)

T24. (2020, 10 02). Covid-19 Gölgesinde Meslek Liseleri Yüz Yüze Eğitime Başlıyor! <https://t24.com.tr/haber/covid-19-golgesinde-meslek-liseleri-yuz-yuze-egitime-basliyor,906868>, (Erişim Tarihi: 16.09.2021)

T24. (2021, 12 30). "18 yaş altı, Omicron'da süper bulaştırıcı grupta". <https://t24.com.tr/haber/omicron-da-18-yas-alti-super-bulastirici-grupta,1004635>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

Tsiamis, C. (2021). From Justinianic Plague to Covid-19: A Timeless. *Perspectives on the Pandemic*, s. 17-21. https://blog.degruyter.com/wp-content/uploads/2021/02/DG_13perspectives_humanities.pdf, (Erişim Tarihi: 28.02.2021)

Tummala, P., & Muhammad, T. (2020). Conclusion for special issue on COVID-19: How can we better protect the mental health of children in this current global environment? *Child Abuse & Neglect* (110), 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104808>, (Erişim Tarihi: 02.06.2021)

UN. (2020). *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Children*. <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-children>, (Erişim Tarihi: 05.09.2021)

UNICEF. (2020). *Don't Let Children Be The Hidden Victims of COVID-19 Pandemic*. <https://www.unicef.org/press-releases/dont-let-children-be-hidden-victims-covid-19-pandemic>, (Erişim Tarihi: 11.11.2021)

UNICEF. (tarih yok). *Children Are The Hidden Victims of The Pandemic*. <https://www.unicef.ie/stories/children-hidden-victims-pandemic/>, (Erişim Tarihi: 10.09.2022)

Vyjayanthi, N. V., Banerjee, D., & Rao, T. S. (2020). The silent victims of the Pandemic: Children and adolescents during the COVID-19 crisis. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, (16), 17-31. <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/0973134220200302>, (Erişim Tarihi: 11.03.2022)

Wall, J. (2007). Fatherhood, childism and the creation of society. *Journal of The American Academy of Religion*, 75(1), 52-76. <https://www.jstor.org/stable/4139838>, (Erişim Tarihi: 16.07.2022)

Wall, J. (2013). Childism the Challenge of Childhood to Ethics and the Humanities. *The Children's Table* içinde (ss. 68-84). Athens: The University of Georgia Press.

Wall, J. (2019). From childhood studies to childism: reconstructing the scholarly and social imaginations. *Children's Geographies*. 20 (3), 257-270. <https://doi.org/10.1080/14733285.2019.1668912>, (Erişim Tarihi: 16.07.2022)

Wall, J. (tarih yok). <https://johnwall.camden.rutgers.edu/>, (Erişim Tarihi: 28.09.2022)

Webb, E. (2004). Discrimination against children. *Archives of Disease in Childhood*, (89), 804-808. <http://dx.doi.org/10.1136/adc.2003.046300>, (Erişim Tarihi: 08.06.2015)

Wilson, P. (2013). Childism: Confronting prejudice against children by Young-Bruehl, Elisabeth. *British Journal of Psychotherapy*, 29 (2), 264-267. <https://doi.org/10.1111/bjp.12022>, (Erişim Tarihi: 29.09.2022)

WHO. (2018, 01 03). *A Checklist For Pandemic Influenza Risk and Impact Management: Building Capacity For Pandemic Response*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241513623>, (Erişim Tarihi: 09.05.2021)

WHO Regional Office for Europe. (2021). *Schooling During COVID-19: Recommendations From The European Technical Advisory Group For Schooling During COVID-19*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/340872>, (Erişim Tarihi: 11.09.2021)

Young-Bruehl, E. (2009). Childism—Prejudice against children. *Contemporary Psychoanalysis*, 45 (2), 251-265. <https://doi.org/10.1080/00107530.2009.10745998>, (Erişim Tarihi: 04.03.2022)

Yung-Bruehl, E. (2012). *Childism : Confronting Prejudice Against Children*. Michigan: Yale University Press.

Childism (Çocuk Düşmanlığı /Çocukizm)... DEU Journal of GSSS, Vol: 25, Issue:2

Young-Bruehl, E. (2021). *Çocuk Düşmanlığı*. (A. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim.

Yayın Geliş Tarihi: 15.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 02.05.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1265541>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 844-860
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRK SPOR GAZETELERİNDE DEPREM ALGISI: 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ ÖRNEĞİ¹

*Ersin AFACAN**

*Meltem Işık AFACAN***

Öz

06 Şubat Pazartesi günü önce Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ilçesinde 7,7 ve sonra Elbistan ilçesinde 7.6 büyüklüğünde 2 deprem meydana geldi. Bu iki deprem Kahramanmaraş, Osmaniye, Şanlıurfa, Kilis, Adana, Diyarbakır, Adıyaman, Hatay, Malatya ve Gaziantep olmak üzere 10 ilde çok ciddi can ve mal kaybına neden oldu. Bu nedenle Kahramanmaraş depremi sadece Türkiye Cumhuriyeti tarihinin değil, Anadolu tarihinin de gördüğü en ağır doğal ve toplumsal afetlerden biri oldu. Yukarıda adı geçen 10 il Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinin kentleşme ve sanayileşme açısından en yoğun illerdir. Depremin geniş bir coğrafyayı etkilemesi nedeniyle geçmişte yaşanan diğer depremlere göre halk arasında daha fazla korku ve kaygı meydana gelmiştir. Türkiye gibi sürekli depremlerin yaşandığı bir ülkede deprem ve medya ilişkisi, deprem nedeniyle yaşanan kaosu, belirsizliği ve tepkileri anlamak açısından önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Kahramanmaraş depremi sonrası yaşananlar özelinde Türk spor gazetelerinde deprem algısını irdelemektir. İrdeleme amacı doğrultusunda deprem hakkında Türkiye’de yayımlanan spor gazetelerinde Milli Yas sürecinde çıkan haberlerin içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada spor gazetelerinin ilk sayfaları ve manşetleri incelenirken, Graeme Burton’un (1995) yaptığı çalışmada belirlediği haber değerleri ile ilgili alt boyutlar dikkate alınmıştır. Bu alt boyutlar; olumsuzluk, yakınlık, popülerlik, devamlılık, basitlikle ilgili genel değerler, ünlüler ve otoritelerle ilgili içerik değerleri ve dramatize edilebilmesi, çatışma içermesi, insanlarla ilgili olması, gerçeklikle ilgili geliştirim değerleri olmak üzere üç temel başlık altında toplanmaktadır.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Afacan, E. & Afacan Işık, M. (2023). Türk spor gazetelerinde deprem algısı: 2023 Kahramanmaraş depremi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 844-860.

¹ Bu makale, 25-27 Mart 2023 tarihinde düzenlenen 3rd International "Artemis" Congresses on Life, Social, Health, and Sports Sciences kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0002-3382-4116, mentorsin@hotmail.com.

**Doktor Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ORCID: 0000-0002-1372-9322, isik.meltem@adu.edu.tr.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Bu çalışma, deprem gibi doğal bir afetin spor gazeteleri tarafından nasıl aktarıldığını ve değerlendirildiğini anlama konusunda önemlidir. Ayrıca bu çalışmanın benzer çalışmalara örnek olacağı tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Deprem, Kahramanmaraş Depremi, Deprem Algısı, Spor Gazetesi.*

THE EARTHQUAKE PERCEPTION IN TURKISH SPORT NEWSPAPERS: THE CASE OF THE KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKE

Abstract

On Monday, February 06, the earthquake, the centre of which is Kahramanmaraş, caused severe loss of life and property in 10 provinces, including Osmaniye, Sanliurfa, Kilis, Adana, Diyarbakir, Adiyaman, Hatay, Malatya and Gaziantep. The Kahramanmaraş earthquake became one of the most severe natural and social disasters seen not only in the history of the Republic of Turkey but also in the history of Anatolia. Due to the fact that the earthquake affected a wide geography, there was more fear and anxiety among the people compared to other earthquakes experienced in the past. In a country like Turkey, where there are constant earthquakes, the relationship between earthquakes and the media is important in terms of understanding the chaos, uncertainty and reactions experienced due to the earthquake. Therefore, the purpose of this study is to examine the perception of earthquakes in Turkish sports newspapers, especially those experienced after the Kahramanmaraş earthquake. In line with the purpose of investigation, content analysis of the news published about the earthquake in the sports newspapers published in Turkey during the National Mourning period was carried out. While the front pages and headlines of sports newspapers were examined in the study, the sub-dimensions related to news values determined by Graeme Burton (1995) were taken into account. This study is important for understanding how a natural disaster such as an earthquake is transmitted and evaluated by sports media.

Keywords: *Earthquake, Kahramanmaraş Earthquake, Earthquake Perception, Sports Newspaper.*

GİRİŞ

Türkiye, deprem olgusunu sıkça yaşayan bir ülkedir (Solmaz & Özel, 2012). Bir deprem ülkesi olarak Türkiye'nin her yerinde deprem olmuyor ama her yerde hissediliyor. Böyle bir coğrafyada tarih boyunca pek çok büyük ve küçük deprem meydana gelmiştir. Bu depremler, sadece can ve mal kaybına neden olmamış, aynı zamanda pek çok ekonomik ve psikososyal soruna yol açmıştır.

Deprem olarak bilinen yer sarsıntıları tarih boyunca insanlığın gündeminde olmuştur (Levy & Salvari, 1995). Yer kabuğu hareketi olan deprem, ne zaman meydana geleceği tam olarak bilinmeyen doğal bir afettir. Depremin aniden oluşu ve meydana getirdiği yıkımlar ve zararlar, bu afete karşı bir toplumsal bilincin oluşmasını zorunluluk durumuna getirmiştir. Çünkü insanların deprem ile ilgili

bilgi sahibi olması ve ona göre hareket etmesi depremin olası zararları karşısında önemli ve gerekli bir sosyolojik durumdur. Dolayısıyla deprem sadece doğa bilimi olan jeofizik biliminin değil, felsefe başta olmak üzere sosyoloji, psikoloji, teoloji ve tarih gibi pek çok sosyal bilimin çalışma alanıdır. Bu yönüyle deprem, yerkürenin hareketinin yanında, mekân ile insan ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi gereken bir doğal afettir.

Deprem nedeniyle rahat ve güvenli evlerinden çadırlara veya konteynerlere geçen insanlar güvenlik ve rahatlık ile ilgili bazı sorunları yaşamaktadırlar (Long & Wong, 2012). Çünkü mekân ile insan ilişkileri kültür konusudur. Çünkü insan, tarihin başlangıcından bu yana her zaman en uygun şekilde barınma, barınılan yerde hareket etme ve kendi yaşam alışkanlıklarını oluşturma amacıyla olmuştur. Bu amaç doğrultusunda insanın fiziksel çevresini şekillendirmesi medeniyet kimliğinin de bir simgesini oluşturmaktadır. Yapılan konutlar da bu simgenin somut örneklerindedir.

Deprem tüm insanlarda etki oluşturduğu için topluma yansımaları olan bir olgudur (Baytiyeh, 2018). Çünkü mimari açıdan mekân, birçok anlamda insanı etkilemektedir. Örneğin renklerin psikolojik yani duygusal etkileri, konfor düzeyi ve verimlilik açısından ekonomik etkileri mekânın mimari etkilerindedir. Tüm bunların yanında mekânın sosyolojik etkileri de bulunmaktadır. Mekânda yaşayan insanların birbirleri ile etkileşimi, mekânı tasarlayan kişinin büyüdüğü ve içinde bulunduğu kültürden etkilenmesi mekânın sosyolojik etkilerine birer örnektir.

Ulusal gazeteler ülke genelinde dağıtımı yapılan, dünyanın ve ülkenin her tarafındaki haberlere yer verdikleri için her türlü siyasi, ekonomik, sosyolojik haberleri, reklam ve ilanları ulusal ve uluslararası boyutta ele alan gazetelerdir (Bodur, 1997). Son yıllarda internetin yaygınlaşması gazeteyle olan ilginin azalmasına neden olsa da yazılı basın spor sayfalarındaki gelişme devam etmekte (Vincent & Crossman, 2007) ve spor haberlerine ulaşmak için gazeteler halen önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır (Afacan & Yurtdaş, 2022). Çünkü gazeteler spor ile ilgili olay, olgu ve objeler hakkında söylemler ve anlatılar oluşturmada etkili bir rol oynamaktadır (Boyle, 2017).

Ulusal gazetelerin bir türü olan spor gazeteleri, sporunun kamunun gündeminde yer alan konularda sempatik ve ilgili olarak nitelendirilmesini, pozitif algı oluşturmalarını sağlamaktadır (Lewis & Weaver, 2015). Ulusal gazeteler, haber üretirken ve haber başlığı seçerken haber değerlerini öne çıkarırlar. Graeme Burton'a göre (1995), haber değerlerinin belirlenmesinde gazetecilerin yüklediği değerlerin ve haber konularının sunulduğu biçimleri birinci derecede etkilidir. Haber değerleri; genel değerler (olumsuzluk, yakınlık, popülerlik, devamlılık, basitlik, kişisellik), içerik değerleri (felaketler, ünlüler, otoritelerle ilgili olması) ve geliştirim değerleri (dramatize edilebilmesi, çatışma içermesi, insanlarla ilgili olması, gerçeklik) olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaktadır (Burton, 1995). Bu nedenle insanların depreme yönelik tutumlarının biçimlendirilmesinde

gazetelerin haberlerinde yer alan mesajların çözümlenmesi insan-mekân ilişkisini anlama açısından önemli ve gereklidir.

Deprem ve Toplumsal Algı

Doğal afetler, geçmişe göre artık daha çok ölüme ve yaralanmaya neden olmaktadır. Bu durum, felakete uğrayan ülkeye oldukça çok ekonomik yük getirmektedir (O'Brien vd., 2006). Doğal afet sonrası iyi yönetilmediği takdirde büyük sosyal felaketler yaşanabilir. Yakın veya uzak dönemde, felaketten etkilenen coğrafya ve sakinleri için her türlü zararlı sonuçlar ortaya çıkabilir (Flanagan vd., 2011). Bu nedenle etkili ve yetkili kişiler; deprem, kasırga, sel ve volkanik patlamalar gibi doğal afetlerin kriz yönetimi sürecinde, ulaştırma başta olmak üzere her türlü soruna hızlı ve etkin bir şekilde çözüm üretmelidir (Barbarosoğlu vd., 2002). Dolayısıyla, deprem öncesi ve sonrasında yapılacak iş ve işlemlerin bilinmesinde ve sürdürülebilir olmasında toplumun deprem afetine karşı olan algısı önemli bir göstergedir.

Türkiye’de yaşanan doğal afetler incelendiğinde %64’lük bir oranla deprem ilk sırada yer almaktadır. Depremi toprak kayması (%16), sel (%15), yangın (%4) ve diğer afetler (%1) takip etmektedir (Yılmaz vd., 2011). Türkiye’de deprem zararlarının azaltılmasına yönelik çalışmalara, 27-12-1939 Erzincan depremi ile başlayan ve 20-12-1942 Niksar Erbaa, 20-06-1943 Adapazarı-Hendek, 26-11-1943 Tosya-Ladik ve 01-02-1944 Bolu Gerede depremlerinin yakın zaman dilimlerinde meydana gelmesi ve çok sayıda can ve mal kayıplarına neden olması sonucunda başlamıştır (Özmen, 2012). 1939’dan günümüze 200’den fazla orta ve büyük ölçekte depremin meydana geldiği, yaklaşık 90 bin insanın öldüğü ve 600 bin konutun ağır hasar gördüğü Türkiye; deprem kaynaklı can kaybı açısından dünyada üçüncü, etkilenen insan sayısı açısından sekizinci sırada yer almaktadır (AFAD, 2022). Bu bağlamda Türkiye’de depremin korkunç bir afet olarak görülmesi, insanlar üzerinde meydana getirdiği geniş çaplı sosyolojik ve psikolojik etkilerden kaynaklanmaktadır.

Makalenin konusu olan Kahramanmaraş Depremi, Türkiye’de yaşanan depremler arasında en zararlı ve en geniş alana yayılmış doğal ve toplumsal afettir. 06 Şubat Pazartesi günü Kahramanmaraş başta olmak üzere Osmaniye, Şanlıurfa, Kilis, Adana, Diyarbakır, Adıyaman, Hatay, Malatya ve Gaziantep illerinde çok ciddi can ve mal kaybına neden olan deprem, bugüne kadar yaşanan depremlerden çok daha fazla sosyolojik ve psikolojik sorunların oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’nin bir deprem ülkesi olduğu ve bu nedenle her an bir depremin olabileceği gerçekliğini sporla ilgilenen her Türk vatandaşı bilmelidir. Bu gerçeklik doğrultusunda öncelikle spor insanlarına hitap eden spor gazetelerine önemli görevler düşmektedir. Bu gazetelerin deprem olayını nasıl işlediği ve aktardığı ile bu haberlerin sporla ilgilenen insanlar üzerinde nasıl bir etki bıraktığı spor gazeteciliği açısından bilinmesi gereken konulardan biridir. Bu bağlamda

yapılan araştırma ile deprem hakkında Türkiye’de yayımlanan spor gazetelerinde Milli Yas sürecinde çıkan haberlerin içerik analizi yapılmıştır.

YÖNTEM

Kahramanmaraş depremine ilişkin olarak ele alınan bu çalışmada, Türk spor gazetelerinin ilk sayfalarında yer alan haberlere dayalı olarak, deprem algısının insan/mekân ilişkileri ve toplumsal bilinçlilik düzeyi açısından çözümlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada haber içerik analizi tekniği kullanılarak medya dilinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Çünkü kelimelerden ve cümlelerden güvenilir ve bilimsel bir sonuç çıkarabilmek için sosyal bilimciler içerik analizi diye bilinen bir teknik ortaya koymuşlardır (Stone vd., 1966). Böylelikle spor medyasının deprem karşısındaki tutumundan hareketle toplumsal algının çözümlenmesine olanak sağlamaktır.

Gazetecilikte haber çerçevelemesi, algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçmek ve belirli bir problem tanımını, nedensellik yorumunu, ahlaki değerlendirmeyi ve işlem önerisini teşvik edecek şekilde iletişimsel bir metinde belirginleştirmektir (Boholm, 2009). Bu işlem gazetelerin toplumun deprem algısını anlamlandırma konusunda bir katkıdır. Çünkü insanlar, gazeteleri okuyup kullanılan kelimelerin ve cümlelerin etkisi altında kalabilmektedirler.

Türkiye’deki spor gazetelerinin depremi algılayış biçimi ile buna bağlı olarak deprem konusundaki bilinçlilik düzeyi ve depremden sonra ortaya konulan tepkilerin neler olduğu bu araştırmanın cevaplamaya çalıştığı konulardır. Spor medyası haberleri aracılığıyla Kahramanmaraş depremi ile ilgili içerik analizinde Türkiye’nin spor gazeteleri olan Fanatik ve Fotomaç gazeteleri çalışmanın sınırlarını oluşturmuştur. Adı geçen gazetelerin depreme verdikleri önemi belirlemek açısından ilk sayfada manşetten verilen haberler ölçüt alınmıştır. Böylelikle gazete haberlerinde deprem haberlerinin analizi üzerinden toplumsal algı yansımaları, belirlenen temalara bağlı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır (Bilgin, 2000). Bu değerlendirmeler, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından yedi gün süreyle ilan edilen millî yas sürecini kapsamaktadır. Milli yas, 12 Şubat 2023 Pazar günü güneşin batışına kadar devam etmiştir (TBMM, 2023).

Makalenin, Türkiye’de deprem algısını güçlendirme, insan/mekân ilişkileri konusunda bilinçlendirme ve spor gazetelerinin afet dönemlerindeki etkisini anlama konusunda katkı sağlayacağı ve benzer çalışmalara örnek olacağı tahmin edilmektedir.

BULGULAR

Bulgular, Graeme Burton (1995)'a ait haber değerleri kategorisine göre değerlendirilmiştir.

1.Genel Değerler: Yakınlık, popülerlik, devamlılık, basitlik ve kurumlarla ilgisi olması.

2.İçerik Değerleri: Ünlüler ve otoritelerle ilgili olması.

3.Geliştirim Değerleri: Dramatize edilebilmesi, çatışma içermesi, insanlarla ilgili olması.

Genel Değerler

06 Şubat Kahramanmaraş Depremine ilişkin olarak spor gazetelerinde yer alan haberlerin içerik analizinde genel değerler bağlamında spor ile ilgili kurum ve kuruluşların haberleri yer almaktadır. Özellikle spor kulüpleri ile federasyonlara ilişkin deprem haberleri ve onların zararları birlikte karşılayabilme adına yaptıklarını anlatan temalar gazetelerin ilk sayfalarında yer alan görünümüdür.

07 Şubat 2023 Salı

- Hatayspor'da İki İsmeye Ulaşılamıyor (Fotomaç Gazetesi)
- Maraşspor'un Kaldığı Otel Yıkıldı (Fotomaç Gazetesi)
- UEFA: Türk Halkının Yanındayız (Fotomaç Gazetesi)
- Hatayspor'a Özel Formül (Fanatik Gazetesi)
- Spor Dünyasından Taziye Mesajları (Fanatik Gazetesi)

08 Şubat 2023 Çarşamba

- Fenerbahçe'de Seferberlik (Fanatik Gazetesi)
- Trabzonspor Tırları Yolda (Fanatik Gazetesi)
- Federasyonlar Seferber Oldu (Fotomaç Gazetesi)
- Hataysporlu Futbolcu Enkazdan Çıkarıldı (Fotomaç Gazetesi)

09 Şubat 2023 Perşembe

- Beşiktaş'ın Stadı Yardım Noktası (Fanatik Gazetesi)
- Trabzonspor Tesislerini Açıyor (Fanatik Gazetesi)
- Fenerbahçe'de Kaptanlar Görevde (Fanatik Gazetesi)
- Galatasaray'da Büyük Seferberlik (Fanatik Gazetesi)
- Amatör Federasyonlar Elele (Fanatik Gazetesi)

- TFF'den Dev Kampanya (Fotomaç Gazetesi)

10 Şubat 2023 Cuma

- Trabzonspor Takım Otobüsü Bölgede (Fanatik Gazetesi,)
- Trabzonspor & Basel Maçı 16 Şubat'ta (Fanatik Gazetesi)
- Fenerbahçe'den Anlamlı Pankart (Fanatik Gazetesi)
- Galatasaray Konteyner Kent Planı (Fanatik Gazetesi)
- Fener Tırları Çocuklar İçin Yolda (Fanatik Gazetesi)
- Beşiktaş'ta Josef & Nobre Devrede (Fanatik Gazetesi)
- TJK, Yabancı Yarışları Başlatıyor (Fanatik Gazetesi)
- NBA'de Saygı Duruşu (Fotomaç Gazetesi)
- AFFA'dan 500 Bin TL (Fotomaç Gazetesi)
- TOSFED'den Dev Yardım (Fotomaç Gazetesi)

11 Şubat 2023 Cumartesi

- Premier Lig'den Siyah Kol Bandı (Fanatik Gazetesi)
- Basel Maçı Geliri Afet Bölgesine (Fanatik Gazetesi)
- TFF'den +1 Yabancı Hakkı (Fotomaç Gazetesi)
- F.Bahçe'de Sağ Beke Yeni Aday (Fotomaç Gazetesi)

12 Şubat 2023 Pazar

- Trabzon ile Fener Elif için Elele (Fanatik Gazetesi)
- Türkiye İçin Oynayacak (Fotomaç Gazetesi)
- Gaziantep FK ve Adanaspor Ligden Çekildi (Fotomaç Gazetesi)
- Aslan'ın Wright Israrı (Fotomaç Gazetesi)
- Kartal'da Joao Atağı (Fotomaç Gazetesi)
- Fener'den Ziyech Teklifi (Fotomaç Gazetesi)

Yukarıda yer alan deprem sonrası spor gazetelerinin başlıkları incelendiğinde, kitlesel etki meydana getirmek için kullanılan (Hoggart, 2005) ve deprem hakkında federasyonların ve kulüplerin tutumlarını öne çıkaran başlıkların kullanıldığı görülmektedir.

Depremden en çok etkilenen iki ilin kulüpleri Hatay spor ve Kahramanmaraş spor özelinde ve Türkiye'nin önde gelen kulüpleri olan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor genelinde yapılan haberler kulüplerin

deprem karşısında ne gibi tutumlar sergiledikleri konusunda somut örneklemeleri oluşturmaktadır. Sınırlı da olsa Avrupa ve ABD kaynaklı kulüp ve federasyon haberlerinin verildiği de görülmüştür.

İçerik Değerleri

Depremi şiddeti ve hasarının büyüklüğü nedeniyle insanlarda korku ve kaygı duygularının dışa vurumu meydana gelmiştir. Normal bir süreç olarak görülebilecek bu durum haber metinlerinde yeniden ele alınmıştır. Duygusalılık temelinde başlık ve metin kullanma biçimi, olağanüstü hallerde basının kullandığı bir yöntemdir (Berger, 2007). Aşağıda yer alan haber başlıklarında da sporla ilgili insanların ve özellikle yöneticilerin duyguları ve düşüncelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda spor insanlarının yaşadıkları korkular, can ile mal kaybına uğramış olanların isimleri ile onların psikososyal durumları dikkat çekicidir.

07 Şubat 2023 Salı

- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Gün Birlik Günüdür (Fanatik Gazetesi)
- Volkan Demirel'in Yardım Çılgılığı (Fanatik Gazetesi)
- Yılmaz Vural: Perişan Haldeyim (Fotomaç Gazetesi)
- Volkan Demirel Ağlayarak Yardım İstedi (Fotomaç Gazetesi)
- Malatya Kalecisi Eyüp Enkaz Altında (Fotomaç Gazetesi)
- Başkan Erdoğan: 7 Gün Süreyle Milli Yas İlan Edilmiştir (Fotomaç Gazetesi)

08 Şubat 2023 Çarşamba

- Cumhurbaşkanı Erdoğan OHAL İlan Etti (Fanatik Gazetesi)
- Çebi: Elele Verip Altından Kalkacağız (Fanatik Gazetesi)
- Volkan Demirel Görev Başında (Fanatik Gazetesi)
- Zaniolo Aslan Oldu (Fanatik Gazetesi)
- Ahmet Nur Çebi 40 İş Makinesi Gönderdi (Fotomaç Gazetesi)
- Lincoln ve Valencia'dan Yardım (Fotomaç Gazetesi)
- Altay: Ne Gerekirse Yapacağız (Fotomaç Gazetesi)
- Arao: Büyük Bir Trajedi (Fotomaç Gazetesi)
- Josef: Bunun Üstesinden Geleceğiz (Fotomaç Gazetesi)
- Zaniolo ve Menajeri Karşılama İstemedi (Fotomaç Gazetesi)
- Kaleci Eyüp'ten Acı Haber Geldi (Fotomaç Gazetesi)

- Söyüncü İngiltere’de Kampanya Başlattı (Fotomaç Gazetesi)

09 Şubat 2023 Perşembe

- Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Mesajlar (Fanatik Gazetesi)
- Hatay’da Meslektaşımızı Kaybettik (Fanatik Gazetesi)
- Kasapoğlu: 150 Bin İnsanımız Tesislerde (Fanatik Gazetesi)
- Zaniolo İmzaladı (Fotomaç Gazetesi)
- Onur Bulut Beşiktaş’ta (Fotomaç Gazetesi)

10 Şubat 2023 Cuma

- Stefan Kuntz’dan Dünya’ya Çağrı (Fanatik Gazetesi)
- Zaniolo, Muhammed İçin 17’yi Giyecek (Fanatik Gazetesi)
- Onur Resmen Kartal (Fanatik Gazetesi)
- Onur Bulut: Problem Yok (Fotomaç Gazetesi)

11 Şubat 2023 Cumartesi

- Valencia & Lincoln Görev Başında (Fanatik Gazetesi)
- Onur İmzayı Attı Desteğe Koştı (Fanatik Gazetesi)
- Coutinho İçin Sıcak Temas (Fotomaç Gazetesi)
- Boupendza Kartal’ın Markajında (Fotomaç Gazetesi)

12 Şubat 2023 Pazar

- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yurtlarımızı Afetzedelere Açıyoruz (Fanatik Gazetesi)
- Özbek: Barış ve Sevgi Olmadan Olmaz (Fanatik Gazetesi)
- Josef De Souza Bölgeye Gidiyor (Fanatik Gazetesi)
- Kuntz Kasiyerlik Yaptı (Fotomaç Gazetesi)
- Trabzonlu Muhtar: Ben de Fenerli Oldum (Fotomaç Gazetesi)

Deprem sonrası yaşanan korku ve kaygı duygularının dışı vurumu, her geçen gün artan ölü, yaralı ve yıkılan bina sayısı ile somutlaşmaktadır. Kahramanmaraş ve Hatay başta olmak üzere pek çok ilimizde hissedilen depremden kaynaklanan kaotik ortam karşısında spor insanlarının açıklamaları depremedeler ile bölgede çalışanlara destek verici nitelikte olmuştur. Böylelikle korku ve kaygı duygularının karşısında güven ve cesaret duyguları ortaya çıkmaya

başlamıştır. Bu manada ünlü spor insanlarının gazete haberleri aracılığıyla duygu ve düşüncelerini aktarmaları Türk halkında depremden kaynaklanan psikolojik ve sosyolojik sorunların artarak gelişimini önlemede yardımcı olmuştur. Bu nedenle deprem gibi doğal afetlerde ve anormal durumlarda toplumun bilgilendirilmesi, eğitilmesi ve sakinleştirilmesi için ünlü insanların desteğine gereksinim duyulmaktadır.

Geliştirme Değerleri

Deprem sonrasında sportif olay ve olgularla ilgili haber başlıkları, diğer önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Okulların tatil olmasından liglerin ertelenmesine kadar pek çok olay spor gazetelerinin ilk sayfalarında yer almaktadır. Depremin yol açtığı zararların birlik, beraberlik ve dayanışma ile telafi edileceğine dair ifade biçimleri de başlıklarda yansıtılmıştır.

07 Şubat 2023 Salı

- Başın Sağ Olsun Türkiyem (Fanatik Gazetesi) - Manşet
- 13 Şubat'a Kadar Okullar Tatil (Fanatik Gazetesi)
- 40'tan Fazla Ülke Destek Gönderdi (Fanatik Gazetesi)
- Ligler 2. Karara Kadar Ertelendi (Fanatik Gazetesi)
- Deprem Sonrası Bunlara Dikkat (Fanatik Gazetesi)
- 85 Milyon Tek Yürek Olma Günü (Fotomaç Gazetesi) – Manşet
- Liglerin Kaderi Bugün Belli Olacak (Fotomaç Gazetesi)
- Yardım Yağıyor (Fotomaç Gazetesi)
- Bütün Spor Müsabakaları Ertelendi (Fotomaç Gazetesi)
- Kulüplerimiz Yardım İçin Seferber Oldu (Fotomaç Gazetesi)
- Tüm Türkiye'de Okullar Bir Hafta Tatil Edildi (Fotomaç Gazetesi)

08 Şubat 2023 Çarşamba

- Yardım Kampanyası (Fanatik Gazetesi)
- Futbola Erteleme (Fanatik Gazetesi) – Manşet
- Vefat Sayısı: 4.544 Yaralı Sayısı: 26.721 (Fanatik Gazetesi)
- Dünyanın En Büyük Felaketi (Fotomaç Gazetesi) - Manşet
- Ligler 1 Hafta Ertelendi (Fotomaç Gazetesi)
- 10 İlimizde OHAL İlanı (Fotomaç Gazetesi)
- Kulüpler TIR'larla Yardım Gönderdi (Fotomaç Gazetesi)

- 8 Güreşçi Kurtarıldı (Fotomaç Gazetesi)
- Dünya Yıldızlarından Türkiye'ye Destek (Fotomaç Gazetesi)

09 Şubat 2023 Perşembe

- Tek Yürek (Fanatik Gazetesi) - Manşet
- Biz Beraberiz (Fanatik Gazetesi)
- Ara Transfer Dönemi Uzuyor (Fanatik Gazetesi)
- Yardım Seferberliği Çığ Gibi Büyüyor (Fanatik Gazetesi)
- Spor Dünyasından Acı Kayıplar (Fanatik Gazetesi)
- Vefat Sayısı: 9.057, Yaralı Sayısı: 52.979, Yıkılan Bina: 6.444 (Fanatik Gazetesi)
- Seferber Olduk (Fotomaç Gazetesi)
- Yardım Yağıyor (Fotomaç Gazetesi)
- Transfer Dönemi 10 Gün Uzatıldı (Fotomaç Gazetesi)

10 Şubat 2023 Cuma

- 17 Takımla Devam (Fanatik Gazetesi) - Manşet
- Dünya Bir Anda Durdu (Fanatik Gazetesi)
- İstismarcılara Fitne Fesatçılara Yağmalamalara Geçit Vermeyeceğiz (Fanatik Gazetesi)
- Vefat Sayısı: 17.674, Yaralı Sayısı: 72.879, Yıkılan Bina: 6.444 (Fanatik Gazetesi)
- Futbolda Yeni Dönem (Fotomaç Gazetesi) - Manşet
- Yıldızlardan Destek Yağıyor (Fotomaç Gazetesi)
- Endişe Etmeyin Ümitsiz Olmayın (Fotomaç Gazetesi)
- Maç Oynanacak (Fotomaç Gazetesi)

11 Şubat 2023 Cumartesi

- Dünya Ayakta (Fanatik Gazetesi) - Manşet
- Şimdi Tam Zamanı (Fanatik Gazetesi)
- Her Kuruş Afetzedelere Gidecek (Fanatik Gazetesi)
- Koltuk Değneğiyle Deprem Yardımına (Fanatik Gazetesi)

•Vefat Sayısı: 19.388, Yaralı Sayısı: 77.771, Yıkılan Bina: 12.141 (Fanatik Gazetesi)

- Tarihi Dayanışma (Fotomaç Gazetesi) - Manşet
- Bir Yıl Kira Yardımı Yapacağız (Fotomaç Gazetesi)
- Dostluk TIR'ları Yola Çıktı (Fotomaç Gazetesi)

12 Şubat 2023 Pazar

•Tüm Dünyada Seferberlik (Fanatik Gazetesi) - Manşet

•Afet Çok Büyük Acılar Çok Taze (Fanatik Gazetesi)

•119. Saatte Fener Formasıyla Mucize (Fanatik Gazetesi)

•Vefat Sayısı: 21.848, Yaralı Sayısı: 80.104, Yıkılan Bina: 12.141 (Fanatik Gazetesi)

- Dünya Ayakta (Fotomaç Gazetesi) - Manşet
- 1999'dan 3 Kat Daha Yıkıcı (Fotomaç Gazetesi)
- An Birlik Olma Anıdır (Fotomaç Gazetesi)
- Gidilecek Çok Maçımız Var (Fotomaç Gazetesi)

Spor gazetelerin haberlerinde yer alan deprem ile ilgili olaylar farklı açılardan yorumlanabilir. Yukarıda yer alan haberler, deprem karşısında girilen eylemlerin geniş bir insan kitlesini ilgilendirmesi açısından büyük eylemler olduğunu göstermektedir. Deprem sonrasında yapılan yardımların çeşitli ülkeler ve kulüpler tarafından yapıldığının vurgulanması önemlidir. Daha da önemlisi depremden sonra liglerin ve okulların tatil edilip tüm ülke olarak yardım konusunda seferberlik içinde olunduğunun haberler ile sunulmasıdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışma, sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde 06-Şubat-2023 Kahramanmaraş depreminin ardından Türk toplumunda deprem konusu tekrar tartışmaya açılmıştır. Yaşanılan depremin büyüklüğü, genişliği ve neden olduğu hasar dikkate alındığında, Türkiye'nin bir deprem ülkesi olduğu gerçeği yeniden gündeme gelmiştir.

Öncelikle deprem olgusunun toplumsal bir gerçeklik olarak kabul edilmesi, sonra da depremden korunma ve zararlarını azaltma konusunda halkın bilgilendirilmesi gereklidir (Kümbetoğlu, 2001). Bu nedenle her ne kadar incelenen iki spor gazetesinin Milli Yas sürecinde verdikleri haberlerde birbirlerine benzer başlıklar kullandıkları görülse de, deprem konusunda toplumsal bilinç düzeyinin artışına katkı sağladıkları görülmüştür. Gazete başlıklarındaki açıklamalarda da görüldüğü gibi spor federasyonlarının ve kulüplerinin deprem ile ilgili iş ve

işlemleri arama, kurtarma ve yardım çalışmalarının hızlanmasında önemi bir etki oluşturmuştur. Türkiye'deki kulüplerin ve federasyonların yanında uluslararası spor yönetimlerinin de deprem ile ilgili girişimleri Türk toplumundaki deprem algısına etki etmiştir. Böylelikle Türk spor gazeteleri deprem aracılığıyla küresel yardımlaşma bağlarının yeniden kurgusuna katkı yapmıştır.

Yapılan bir araştırmaya göre doğal afetlerle ilgili gazete haberleri daha çok olay odaklı olup sınırlı da olsa eğitici ve magazinsel içeriklere yer verilmektedir (Koç, 2013). Ülke genelinde seferberlik ve milli yas ilan edilmesi ile Türk spor gazetelerinin kullandığı manşetler örtüşmektedir. Başın Sağ Olsun Türkiyem, 85 Milyon Tek Yürek Olma Günü, Seferber Olduk, Tek Yürek, Tarihi Dayanışma gibi manşetler, hem ülke içi hem de ülke dışı dayanışmanın ve acının paylaşılmasının bir örneği olarak sunulmuştur.

Depremden sonra sivil toplum örgütlerinin varlığı ve çalışmaları önemlidir (Mahruki, 2008). Bu bağlamda Kahramanmaraş depremin ortaya çıkardığı bir diğer konu, spor kulüpleri arasındaki birlik ve beraberlik algısının güçlenmesidir. Dayanışma ve yardımlaşma temaları üzerinden ilerletilen bu çaba, özellikle ezeli rekabet içindeki Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor gibi takımları duygusal anlamda birbirlerine yaklaştırmıştır. Fenerli olduğunu söyleyen Trabzonlu muhtar haberinde olduğu gibi, deprem sonrası spor kulüplerinin taraftarları arasında da yeni bir dönemin başlayacağını yorumlamak gerekir. Bundan sonraki süreçte de spor kulüplerinin deprem bölgesindeki gereksinimler, beklentiler ve istekler konusunda daha planlı uygulamalar yapacağı tahmin edilmektedir. Çünkü dünyanın en büyük depremlerinden biri olan bu doğal afette devlet kurumlarının yanında Sivil Toplum Kuruluşlarının da yardımları çok önemlidir. Yoksa deprem sonrası haberlerde arama, kurtarma ve yardım konusunda tek sorumluluğu devletin kurum ve kuruluşlarına yüklemek ciddi bir sosyolojik sorun ve tartışma alanı olur.

1924 Erzurum Depremi hakkında yapılan bir araştırmada dönemin Cumhurbaşkanı olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün depremden sonra Erzurum'a gelişi, bölgedeki incelemeleri ve direktifleri gazeteler tarafından aktarılmıştır (Aydın & Ergün, 2018). Kahramanmaraş depreminden sonra da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın deprem bölgesine ziyareti ve açıklamaları Türk spor gazetelerinde yer almıştır.

1939 Erzincan Depreminde Türk basını ulusal birlik ve dayanışmayı sağlama çabası içerisinde olup bu süreçte deprem ile ilgili bilgi vermenin yanında, mağdurların sesi olma ve toplumsal dayanışmayı destekleme işlevi görmüştür (Yıldız & Dursun, 2021). Kahramanmaraş depreminde de Türk spor gazetelerinin ortaya koyduğu bir diğer algı, spor insanlarının yardımlaşma ve destek açısından ellerinden gelenleri yapmaya çalışmasıdır. Özellikle Hatayspor takımının teknik direktörü olan Volkan Demirel ile Y.Malatyaspor'un teknik direktörü olan Yılmaz Vural'ın çabaları ve açıklamaları diğer spor insanlarının hemen harekete geçmesini sağlamıştır. Bunun yanında spor kulüplerinin başkanlarının demeçlerinin de

deprem bölgesine daha çok dikkat edilmesine olumlu katkı yaptığı olarak düşünülebilir. Dolayısıyla resmi kurum ve kuruluşların başkanları ile uzmanların yaptığı açıklamaların yanında, antrenör ve futbolcu gibi spor insanlarının açıklamaları da Türk halkının deprem karşısında manevi gücünü artırmada fayda sağladığı görülmektedir.

17 Ağustos Marmara Depremine ile ilgili yapılan bir araştırmaya göre gazetelerde yer alan haberlerde can ve mal kaybına uğramış insanların psikosozal durumları da işlenen temalardan biri olmuştur (Kolukırık & Tuna, 2009). Kahramanmaraş Depremi sonrasında da Türk spor gazeteleri, deprem karşısında insanların psikosozal durumlarını ve verdikleri sosyal tepkiyi yansıtmaları açısından önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Örneğin spor gazetelerinin yardımlaşma ve dayanışma temaları üzerinden depremi anlatması, yapısal çözüm üretmede destekleyici bir özellik olarak kabul edilebilir. Sadece kişisel değil, kurumsal olarak da deprem ile ilgili verilen haberler Türkiye'deki spor ortamının deprem karşısında elinden geldiğince maddi ve manevi fedakârlık yaptığını göstermektedir.

Diğer önemli bir nokta bu depremin, Türk halkında yeni tartışma alanları başlattığıdır. Özellikle Kahramanmaraş depreminin verdiği zararın Türk insanında depreme karşı olan algıyı yeniden sorgulamaya ittiği, halkın bilinçlilik düzeyinin yükselerek bilim insanlarını daha çok dinlemeye başladıkları görülmüştür. Bununla birlikte Kahramanmaraş depremi sonrasında toplum ve deprem konusunda Türkiye Cumhuriyeti Devletinden somut yeni önlemler ve düzenlemeler yapması çeşitli kesimler tarafından beklenmektedir. Bu nedenle insan/mekân ilişkisinin sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve politik gibi pek çok açıdan tekrar ele alınmasına, inşaat sektörü ile ilgili yeni projelerin üretilmesine ve insanın fiziksel çevresiyle olan ilişkilerinin bir kültür ve varoluş konusu olduğunun Türk insanı tarafından yeterince içselleştirmesine gereksinim bulunmaktadır. Böylece mekân/insan ilişkisinde bütüncül bir değerlendirme yapılabilir. Bu değerlendirme yoluyla deprem karşısında gerekli önlemlerin neler olduğu ve bunların hangilerinin eksik alındığını da daha net anlaşılır.

Tüm bunların yanında depremin üçüncü gününden itibaren Onur Bulut ve Zaniolo transferleri gibi transfer haberlerinin az da olsa yazılmaya başlanması spor gazeteleri için normal hayatın devam ettiğine dair bir işaret olarak kabul edilebilir.

Günümüz dünyasında spor haberciliği çok büyük kitlelere hitap eden bir gazetecilik alanıdır. Spora ilgi duyan insan sayısının tüm dünyada artması spor gazeteciliğinin yapısını ve işlevlerini etkilemiştir (Özsoy, 2011). Bu bağlamda 10 ilde çok büyük sayıda can ve mal kaybına neden olan Kahramanmaraş depremlerinin Türkiye'deki spor gazetelerindeki verilmiş biçimleri haber değeri olarak genel, içerik ve geliştirme değerleri açısından okurlarına olumlu katkı sunmuştur.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar eşit oranda katkıda bulunmuş ve çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

KAYNAKÇA

Afacan, M. I. & Yurtdaş, Ş.Ş. (2022). Tokyo 2020 paralimpik oyunlarının Türk mediasındaki yerine ilişkin bir analiz. Namlı K.A., Bingölbali A. (Ed). *Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları*. (ss.212-227). İstanbul: Efe Akademi.

Aydın, N. & Ergün, E. (2018). 1924 Erzurum depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1 (2), 145-168.

Barbarosoğlu, G., Özdamar, L. & Cevik, A. (2002). An interactive approach for hierarchical analysis of helicopter logistics in disaster relief operations. *European Journal of Operational Research*, 140 (1), 118-133.

Baytiyeh, H. (2018). Online learning during post-earthquake school closures. *Disaster Prevention and Management*, 215-227.

Berger, A. A. (2007). *Media and society: A critical perspective*, Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.

Bilgin, N. (2000). *İçerik analizi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bodur, F. (1997) *Yerel basında yönetim ve örgüt yapısı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Boholm, M. (2009). Risk and causality in newspaper reporting. *Risk Analysis: An International Journal*, 29 (11), 1566-1577.

Boyle R. (2017). *The written press and social/new media perspectives*. (1st Edition) In Routledge handbook of sports event management. London: Routledge.

Burton, G. (1995) *Medya analizlerine giriş: Görünenden fazlası*, Çev: Nefin Dinç, İstanbul: Alan Yayını.

Flanagan, B. E., Gregory, E. W., Hallisey, E. J., Heitgerd, J. L. & Lewis, B. (2011). A social vulnerability index for disaster management, *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 8 (1), 1-22.

Hoggart, R. (2005). *Mass media in a mass society: Myth and Reality*, New York: Continuum.

Koç, H. (2013). Türk basınının doğal afetlere ilişkin bakış açısını belirlemeye yönelik bir inceleme. *Journal of World of Turks (ZfWT)*, 5 (2),121-137.

Kolukırcık, S. & Tuna, M. (2009). Türk mediasında deprem algısı: Marmara depremi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (28), 286-298.

Kümbetoğlu, B. (2001). *Deprem sonrası bir kent (Adapazarı) ve bir kadın projesi, 21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*, (içinde), Derleyen: Firdevs Gümüšoğlu, (ss. 263-274). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Levy, M. & Salvari, M. (1995). *Deprem kuşağı deprem nedir? Ne değildir?* Çev: Turgut Gürer, İstanbul: Doğan Kitabevi.

Lewis, A. & Weaver, J. (2015). More than a game: Sports media framing effects on attitudes, intentions, and enjoy mentnicky, *Communication & Sport*, 3 (2).

Long, D. & Wong, Y. L. R. (2012). Time bound: The timescape of secondary trauma of the surviving teachers of the Wenchuan Earthquake. *American Journal of Orthopsychiatry*, 241–250.

Mahruki, A. N. (2008). *Deprem eğitimi el kitabı*, İstanbul: Akut Arama Kurtarma Derneği Yayınları.

Stone, P. J., Dunphy, D. C. & Smith, M. S. (1966). *The General inquirer: A computer approach to content analysis*. The M.I.T. Press, Massachusetts.

Solmaz, G. & Özel, A. (2012). Türkiye’de deprem tekrarlanma zamanının tahmini ve neotektonik bölgelere göre deprenselliğin markov zinciri ile incelenmesi. *Çankaya University Journal of Science and Engineering*, 9 (2), 2.

O'brien, G., O'keefe, P., Rose, J. & Wisner, B. (2006). Climate change and disaster management, *Disasters*, 30 (1), 64-80.

Özmen, B. (2012). Türkiye deprem bölgeleri haritalarının tarihsel gelişimi, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 55 (1).

Özsoy, S. (2011). Türkiye’de bilişim teknolojisi ile değişen spor gazeteciliği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (41), 81-102.

Vincent J. & Crossman, J. (2007). Champions, a celebrity crossover, and a capitulator: The construction of gender in broadsheet newspaper’s narratives about selected competitors at Wimbledon. *International Journal of Sport Communication*, 1 (1), 78-102

Yıldız, F. & Dursun, O. (2021). ‘Milli bir felaket’ ve yaraları sarma çabasında bir basın gazetelerde 1939 Erzincan depremi ve ulusal dayanışmanın inşası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (54), 49-76. doi: 10.47998/ikad.875256

Yılmaz, A., Kokmaz, S. Z. & Korur, S. (2011). Depremler ve sonrasında karşılaşılan çevre sorunları. *Engineering Sciences*, 6 (4), 1212-1223.

İnternet Kaynakları

AFAD (2022). <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda/> (Erişim Tarihi: 09.02.2023).

TBMM (2023). TBMM'deki 'Milli egemenliği'nin simgesi olan Türk bayrağı dışındaki bayraklar yarıya indirildi. <https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=ea2196c5-81b5-4578-8e36-0186284da8c2> (Erişim Tarihi: 07.02.2023).

Yayın Geliş Tarihi: 20.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 11.04.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1253688>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 861-876
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YÜZYILLIK ÇINARLAR: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK GİRİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hale Eda AKDURU*

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarında girişimcilik hareketleri genç hükümet tarafından desteklenmiş olup, finansal yetersizlikler, istikrarsızlıklar ve girişim eksiklikleri gibi çeşitli nedenlerle dönemde kurulan işletmelerin çoğunluğunun varlığını uzun vadede sürdürmediği bilinmektedir. Ancak buna karşın bazı işletmeler ise izledikleri politikalarla varlıklarını o tarihten bugünlere kadar sürdürebilmeyi başarmışlardır. Bu çalışmada cumhuriyet rejiminin ilk beş yılında Türkiye’de kurularak günümüze kadar varlığını korumayı başaran beş Türk işletmesi seçilmiş, kuruluş, faaliyet alanı, finansal yapı, uyguladıkları stratejiler ve sosyal sorumluluk hamlelerinin incelenmesi yoluyla girişimleri uzun ömürlü kılan özelliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çoklu örnek olay araştırma yöntemi kullanılarak ve günümüze kadar ulaşabilen girişimlere odaklanılması bağlamında özgün olan bu çalışmayla işletmecilik tarihi literatürüne farklı bir açıdan bakılmakta ve dönemin girişimcilik bakımından ortak problemleri vurgulanarak, işletmelerin uzun ömürlülük hedefleri konusuna yönelik çeşitli çıkarımlar yapılmaktadır. Buna göre erken cumhuriyet döneminde kurularak günümüze kadar gelebilen girişimlerin ortak özellikleri arasında özel girişimlerin aile işletmesi olması, ihtiyaç olan sektörlerde faaliyet göstermeleri, finansal altyapılarının dönem şartlarına göre güçlü olması, zaman içerisinde değişime ayak uydurmaları, faaliyetlerini ve ürünlerini çeşitlendirmeleri, büyüme stratejisi uygulamaları, sosyal sorumluluk konularında hassas olmaları sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Tarihi, İşletme Tarihi, Uzun Ömürlü İşletmeler, Girişimcilik.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akduru, H. E. (2023). Yüzyıllık çınarlar: Erken Cumhuriyet Dönemi Türk girişimleri üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 861-876.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Milas Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0003-4022-2364, haleedaakduru@mu.edu.tr.

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

CENTURY-OLD COLOSSUS: AN INVESTIGATION ON TURKISH ENTERPRISES IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

Abstract

Entrepreneurship movements were supported by the young government in the first years of the Republic, and it is known that the majority of the enterprises established in the period could not survive in the long term due to various reasons such as financial insufficiencies, instability and lack of entrepreneurship. However, some businesses, on the other hand, have managed to maintain their existence from that date to today with the policies they follow. In this study, five Turkish enterprises that were established in Turkey in the first five years of the republican regime and managed to maintain their existence until today were selected, and it was aimed to determine the reasons of their longevity (establishment and organization, field of activity, financial structure, strategies and social responsibility moves) through multi-case study. This study, which is unique in the context of focusing on the businesses that have survived to the present day by using the multiple case study method, looks at the business history literature from a different perspective and emphasizes the common problems of the period in terms of entrepreneurship, and various inferences are made about the longevity goals of the businesses. According to findings one of the common features of the enterprises that were established in the early republican period and survived until today are that private enterprises are family businesses. They operate in sectors that are needed and have a strong financial infrastructure according to the conditions of the period. They also keep up with the changes over time by diversifying their activities and products. They implement growth strategies. And finally they are all very sensitive to social responsibility issues.

Keywords: *History of the Republic, Business History, Long-lasting Businesses, Entrepreneurship.*

GİRİŞ

İşletme biliminin girişimcilik tarihine ilişkin sınırlı sayıdaki çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin son, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise ilk dönemlerini ele alan çeşitli konular öne çıkmaktadır. Bu durum dönemin gereklilikleri, şartlar ve imkânlar çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerine ilişkin olarak örgütlenme biçimleri ile sosyal-kültürel oluşumlar arasındaki bağlantılar ve girişimciliğin nitelikleri, Türkiye Cumhuriyeti için ise devletin özel girişimler ile ilişkisi ve yabancı örgütsel-idari modellerin nasıl uyumlandığı kuramsal alan yazına doğrudan bağlanan sorulardır (Ağır, 2016, s. 35). Ancak erken cumhuriyet dönemi her ne kadar Osmanlı'nın izleriyle dolu olsa da yeni kurulan bir ülkenin girişimcilik tarihi açısından geçirdiği dönemin başlangıcı olması nedeniyle kendisine has özellikler içermektedir ve incelenmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan tüm işletmelerin varlığını devam ettirme ve büyüme temel amaçlarına yönelik faaliyetler yürütmekte oldukları bilinmekle birlikte, kurumsal uzun ömürlülük hem Türkiye hem de diğer ülkeler nezdinde sık rastlanılmayan bir olgudur ve az sayıdaki uzun ömürlü işletmelere yönelik araştırmalar henüz yeterli sayıya ulaşmamıştır (Dil, 2016, s. 50).

Türkiye’de işletme tarihine ilişkin yapılmış çalışmalara bakıldığında Altıparmak (1998), Aşkın vd. (2011), Candan (2011), Çokgezen vd. (2004), Doğangün (2013), Güler (2011), Kala (1993), Sönmez ve Şimşek (2011)’ in erken cumhuriyet tarihinde girişimcilik hareketlerine ilişkin çalışmaları bulunduğu görülmekte olup, cumhuriyet tarihindeki çalışmaların genellikle belirgin bir sektöre veya işletme gruplarına (Çakmak, 2008; Dirlik ve Altunç, 2016; Doğan, 2013; Cengizkan, 2000; Akkayan, 1979; Buluş ve Arıcıoğlu, 2005; Selekler-Gökşen ve Üsdiken, 2001) odaklanmakta olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet rejiminin ilk yılları, meydana gelen hızlı değişimler ve oluşturulan kendisine has ve stratejik önem taşıyan örgütsel mekanizmalar açısından dikkat çekmektedir. Yeni kurulan ülkenin geleceğini şekillendirecek önemli stratejik adımlar bahsi geçen cumhuriyetin ilanından hemen önceki ve izleyen dönemde atılmıştır (Aydemir, 2020, s.195). Bu dönemde yabancıların hâkimiyetinde bulunan sektörlerde Türk girişimcilerinin ve Türk girişimciliğinin önünün açılması için destekli politikalar uygulanmış ve dönemin olumsuz etkilerinden işletmecilerin korunmaya çalışılması amaçlanmıştır.

1920’li yıllar döneminde ülkenin içerisinde bulunduğu söz konusu bu negatif koşulda bile hâkim olan ekonomik düşünce, piyasa mekanizması temel alınarak, anapara birikiminin özel sektör vasıtasıyla sağlanması yönündedir (Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 254). Uygulanan politikalar ve teşviklere rağmen bu dönemde girişimciler çeşitli sorunlarla yüzleşmiş ve bu problemler nedeniyle bazıları varlıklarını sürdüremezken, bazıları ise aldıkları önlemlerle uzun ömürlü olmayı başarmışlardır.

Bu çalışmada erken dönem cumhuriyet tarihinde Türk sermayesiyle kurulan ve günümüze kadar gelebilen işletmeler arasından seçilen beş başarılı işletmenin kısa hayat öyküsü kuruluşları, faaliyet alanları, uyguladıkları stratejik yaklaşımlar ve sosyal sorumluluk hamleleri bağlamında literatür ile web sitelerindeki bilgiler aracılığıyla incelenmiştir. İşletmecilik tarihinde Türk girişimciliği özelinde yapılan bu çalışma erken cumhuriyet dönemi tarihine ve uzun ömürlü işletmelere dair ortak özelliklere ışık tutacak çeşitli bulgular içermesi nedeniyle özgündür.

LİTERATÜR TARAMASI

Erken Cumhuriyet Döneminde Girişimcilik Adımları

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının hemen öncesinde yaşanan uzun savaş süreci ülkenin zaten sınırlı olan kaynaklarını yok denecek kadar azaltmış bu da genç ülkenin yapılanma çabalarının başında ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Cumhuriyet rejiminin kabulü, önceki döneme ait dış fon kaynaklı; dış fon kaynaklı olduğu gibi aynı zamanda ideoloji endeksli değişim süreçlerinden sıyrılma imkânı sunması bağlamında önem taşıyan bir

seviye olarak değerlendirilir (Güzel, 2014, s. 849). Dolayısıyla erken cumhuriyet döneminin öncelikleri dışta siyasi çalkantıların durulmasına yönelik politikalar ve içte ekonomik bağımsızlığı sağlamaya yönelik çalışmalar olarak belirlenmiştir. Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi bu amaçla toplanmış ve kongrede ulusal ekonomiye yön verecek çeşitli stratejiler belirlenmiştir.

Kongre tamamlandığında alınan kararlardan bazıları aşağıdaki gibidir (Danışık, 2001, s. 27-28);

- Anonim şirket türünün kurulmasını kolaylaştıran uygulamaların kabulü
- Devlet destekli milli bankaların teşekkülü
- Demiryolları yapımının belirli bir program takviminde gerçekleştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması
- Sanayi kolunun gelişiminin desteklenmesi
- Yerli ve ulusal malların kullanılması
- Amele olarak adlandırılan çalışanlara işçi unvanı verilmesi ve bunlara sendikal haklarının tanınması.

Alınan kararlarda da belirtildiği üzere bu süreçte ekonomiyi canlandıracak bir girişimciler grubu yaratma planları göze çarpmaktadır. Yeni kurulan devletin bizzat kendi çabalarıyla sürdürdüğü bu müteşebbis sınıf meydana getirme uğraşlarını somut şekilde örneklemek gerekirse 1927 Sanayi Teşvik Kanunu'nun ardından uygulanan ticari politikalar kapsamında eğitim verilen ve sanayi sektöründe iş görmeleri amacıyla ordudan terhis edilen kökeninde asker olan bürokratların, bizzat yeni kurulan devletin yönlendirmesiyle iktisadi faaliyetler gerçekleştirmeleri maksadıyla yönlendirildikleri açıktır (Candan, 2011, s. 164).

Dolayısıyla bu dönem özel ve kamu girişimlerinin desteklendiği, bu anlamda çeşitli stratejilerin oluşturulduğu bir dönemdir. Ancak bu dönem devletin aşırı derecede müdahale etmesiyle girişimler teşvik edilmeye çalışıldığından liberal bir dönem olarak adlandıramaz. Aksine girişimcilere öncülük etmesi amacıyla bürokrasiden ve kanunların tanıdığı haklardan yararlanan bir dönem yaşanmıştır.

Bu müdahaleler ve haklar arasında genç devletin bizzat kendi eliyle işletmiyor olduğu tekelleri imtiyazlı firmalara dağıtması, devlet ihaleleri aracılığıyla ve geniş kapsamlı teşvikler yardımıyla özel sermaye birikimini hızlandırması gibi yaklaşımlar bulunmaktadır (Esen, 2017, s. 64). Bu çabaların tam anlamıyla o dönemde amacına ulaştığı söylenememekle birlikte, girişimcilik ve ekonomik kalkınma adına önemli adımlar atıldığı söylenebilir. Örneğin söz konusu dönemde kurulan işletmeler ciddi bir istihdam potansiyeli doğurmuş, ayrıca yaşanan olumsuzluklara direnemeyen işletmeciler de edindikleri tecrübeler doğrultusunda ülkenin farklı alanlarda ilklerine önyak olmuşlardır.

Cumhuriyet rejiminin ilanından sonra istihdam gelişimine yönelik olarak, 1927 sanayi sayımında hiçbir sınırlama getirilmeden ülkede bulunan bütün endüstriyel kurumlar inceleme kapsamına dâhil edilmiştir. Bu sayım işleminin neticesi uyarınca, on dört yaşından büyük bireylerde toplamda 124.444 adet işgören, on dört yaşından küçük bireylerde ise toplamda 22.684 işçi istihdam edilmiştir. Aynı kuruluşlarda ise o dönemde toplam 7817 memurun çalışmakta olduğu tespit edilmiştir (Makal, 2010, s.21). Bu yüksek istihdam oranları ekonomide arz-talep döngüsünün devamı ve ekonomik bağımsızlığın kazanılması bağlamında sevindirici gelişmeler olarak cumhuriyet tarihine geçmiştir.

Cumhuriyetin İlk Beş Yılında Kurularak Günümüze Kadar Varlığını Sürdürebilen Beş Önemli Türk Girişimi Üzerine Bir İnceleme

Çukurova Grubu (1923)

Kuruluş/faaliyet alanı: Tanzimat döneminde yaklaşık 1840'ların holdingleşme yaklaşımı aracılığıyla kurulmuş olan *Fabrika-i Hümayun*, diğer bir ifadeyle devlet fabrikaları ismi ile başlatılan bir teşebbüs, dokuma, halı, demir tarzında ara ürün üretecek fabrikalar meydana getirilmesi amacıyla planlanmıştır (Güvemli ve Güvemli, 2018, s. 9). Bu sanayileşme hamlesinin etkisiyle söz konusu süreçte büyük bir coğrafyada birçok fabrikanın temeli atılmış ancak birçoğu başarısız olup varlığını sürdürmemiştir.

Bu akımın devamı olarak günümüzde 'Çukurova Grup' olarak bilinen Çukurova Holding ise 1923 yılında Mehmet Kemal Karamahmet tarafından Tarsus'ta bir dokuma fabrikası şeklinde kurulmuştur. O tarihten itibaren güçlü bir ivme yakalayan büyüyen şirket esas faaliyet konusu olan dokuma alanına inşaat makinelerini de eklemiş, gittikçe güçlenerek sanayi sektörünün önde gelen şirketler gruplarından birisi olarak ismini duyurmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde birçok şirkette olduğu gibi aile şirketi olarak kurulma özelliği taşıyan firma zaman içerisinde faaliyet alanını çeşitlendirmiş, Türkiye'deki ve yurt dışındaki çeşitli firmalarla işbirlikleri gerçekleştirerek yurtdışı pazarında da kendisine yer edinmiştir. Hali hazırda inşaat makinaları, yükleyici, ekskavatör, forklift ve jeneratör üretimi de gerçekleştiren Çukurova Grubu, kâğıt grubuyla birlikte pek çok sanayi ürünü de üretmektedir.

Finansal yapı: Kurulduğu dönemden günümüze güçlü finansal yapısıyla, yenilikçilik yeteneğiyle ve örgütsel yapılanmasıyla varlığını sürdürmeyi başaran firma 'Çukurova Grubu' çatısı altında endüstri alanında on, finansal hizmetler alanında bir tane toplamda ise on bir şirkete ev sahipliği yapmaktadır (<http://www.cukurova.com.tr/tr/endustri.html>, Erişim Tarihi: 24.12.2022). Bu şirketlere bağımsız karar alma özgürlüğü tanıma anlayışını şirket stratejisi haline getiren grup, firmalarına kurumsal vatandaşlık iklimi yaratmaktadır. Firma, küresel çapta üzerinde anlaşılan kurumsal yönetim ve kurumsal risk yönetimi yaklaşımını

benimsediğinden, sorumluluğu altındaki şirketlerin operasyonlarının yönetimine dair bağımsız hareket etmelerine imkân tanımaktadır.

Sosyal sorumluluk: Grup şirketlerinin her biri, önemli kültürel ve sanatsal etkinliklere sponsor olmanın yanı sıra hayır kurumlarına verilen destekle de toplumsal gelişime katkı sağlamaktadırlar. Kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında duyarlı davranışlar sergileyen şirketler finansal desteğin yanı sıra toplumsal sorumlulukları konusunda da hem işgörenler hem de çeşitli seviyelerde görev alan yöneticiler tarafında beklentileri yerine getirmeye odaklanmaktadır.

Çukurova Grubu Cumhuriyetin ilk yılında kurulması nedeniyle duydukları sorumluluk bilinciyle toplumsal gelişim ve ilerlemeye dair konularda etkin bir şekilde katkı sağlamayı amaç edinmişlerdir.

Türkiye İş Bankası (1924)

Kuruluş/faaliyet alanı: Cumhuriyetin kurulmasının ardından kurulan hükümetler finansal açıdan gelişme kaydetmenin yeni kurulan bir ülkede ön koşul olduğunun farkına varmışlar ve üç alanda öncelikli çalışmalar geliştirmişlerdir. Bunlardan birincisi üstyapı yatırımları ile tasarruf teşvikleridir. İkinci öncelik özel sermayenin güçlendirilmesini sağlamak iken üçüncü öncelik ise kaynak transferini gerçekleştirmek için çağdaş finans kurumları aracılığıyla modern bir para/sermaye ekonomisi yaratmaktır (Boztemur, 1995, s. 69-70). Bu stratejik yaklaşımla cumhuriyetin ikinci yılında sermaye birikimlerini özendirerek yatırıma dönüştürmeyi amaçlayan milli finansal kuruluşların oluşturulmasına yönelik bazı girişimler gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemin özel sermaye kullanılarak kurulan ilk büyük iktisadi kurumu Türkiye İş Bankası'dır. Kurucularından 11 tanesi milletvekili, geriye kalan kısmı ise esnaf, sanayici ve tüccardır. İş Bankası'nın ana kuruluş felsefesi ve amacı, üretim yapacak fabrikalar ve farklı iş alanlarında faaliyette bulunacak iş yerleri kurmak ile onları geliştirmek için Türk müteşebbislerinin ihtiyaç duyduğu finansal yardımı sağlamaktır (Özer, 2014, s. 353-354). Atatürk'ün direktifleriyle anonim şirket olarak kurulan Türkiye İş Bankası uzun yıllar sermaye ve idari teşkilatlanması nedeniyle bankaya yönelik olarak halkta bir kamu bankası algısı oluşturmuştur.

İş Bankası Ana Sözleşmesinin 2. Maddesi Bankanın faaliyet alanını oldukça geniş tutmuştur. Geleneksel bankacılık işlemlerinin dışında Bankanın tarım, sanayi, madencilik, bayındırlık alanlarında faaliyette bulunmasının yanı sıra ticaret yapabilmesi mümkündür. Kuruluşu takiben yapılan değişiklikle sigortacılık, ithalat- ihracat, turizm ve enerji alanları da kapsama dâhil edilmiştir (Sönmez, 2002, s. 111).

Finansal yapı: Banka 1 milyon TL sermaye ile işbaşı yapmış ve bu sermayenin dörtte birlik kısmı olan 250.000 TL Atatürk tarafından ödenmiştir

(Bozoklu, 2003, s. 280). İlk şubelerini Ankara’da açan Türkiye İş Bankası günümüzde ise 1132 şubeyle (TBB, 2022, s. 5) hizmet vermeye devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk ulusal ve özel bankası olmak bağlamında Türkiye İş Bankası’nın günümüzdeki stratejisi içsel ve dışsal kaynakları ülke ekonomik gelişiminin önde gelen alanlarına yönlendirerek sürdürülebilir şekilde ve katma değer yaratan büyüme sürecini destekleyecek bilanço yönetimi ve teknolojik dönüşüm sürecinde grup şirketleri ve tüm çözüm ortakları ile birlikte iş modellerini sürekli geliştirerek kurumu geleceğe hazırlama olarak belirlenmiştir.

Sosyal sorumluluk: Banka eğitim, çevre ve kültür-sanat başlıkları altında devam etmekte olan yaklaşık otuz adet kurumsal sosyal sorumluluk projesine destek sağlamaktadır. Cumhuriyetin ilk bankası olmanın verdiği bilinç ve farkındalığı topluma hizmet etme motivasyonu ile sürdürmektedir (www.isbank.com.tr/bankanızı tanıyın, Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Anadolu Sigorta (1925)

Kuruluş/faaliyet alanı: Atatürk’ün yönlendirmesi ve Türkiye İş Bankası’nın öncülüğünde kurulmuş olan Anadolu Sigorta, paket sigortacılık sistemini kapsayan “Mavi Sigorta Poliçeleri” ve en geniş kapsamlı yaşam sigorta poliçesi olarak ifade edilebilen “Geleceğin Sigortası” ürünleri sayesinde Türkiye Cumhuriyeti sigortacılık sektöründe önder olmuştur (Ekinci, 2014, s. 61). 1991 yılında yapılan düzenlemeyle hayat sigortacılığı branşı kanun gereği oluşturulan Anadolu Hayat Sigorta Şirketi’ne devredilmiş, bu sayede firma hizmet çeşitliliğini artırmıştır.

1993 yılında Azerbaycan’da Günay Anadolu Sigorta şirketi ticaret unvanıyla bir iştirak açarak sınır ötesinde firma kuran ilk Türk Sigortacı olmuştur. O tarihten bugüne altyapı geliştirme ve hizmet kalitesi yükseltme amaçlarını strateji edinerek faaliyet gösteren firmanın 2022 itibarıyla yurtiçinde yaklaşık 2500 acentesi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye İş Bankası A.Ş.’nin tüm şubeleri ile Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş., Arap Türk Bankası A.Ş., Alternatifbank A.Ş., Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş. ve Finansbank A.Ş. şubeleri firma acentesi olarak çalışmaktadır.

Anadolu Sigorta yangın, lojistik, kaza, mühendislik, ziraat, hukuki koruma, bireysel kaza, sağlığa ilişkin konular ve kredi tahsisi konularında faaliyet göstermektedir. Firmanın bu alanlarda yıllara yayılmış çeşitli ödülleri bulunmaktadır. Firmanın 2022 ödülleri arasında BT Şirketler Grubu tarafından düzenlenen ‘Teknoloji Kaptanları’ ödülleri AS’lı Görüntüden Hasar Tespit Projesi’ne ‘Yılın İnovasyon Projesi’ kategorisinde birincilik, ‘Yılın Dijital Dönüşüm Projesi’ ve ‘Yılın Maliyet İyileştirme Projesi’ üçüncülük ödülü, Türkiye İtibar Akademisi tarafından gerçekleştirilen Ekonomiye Fayda Endeksi’nde de “Elmas Ligi” ödülü, Happy Place to Work şirketi ve Capital Dergisi’nin ortak araştırmasında sigorta sektöründe birincilik kazanarak “Türkiye’nin En Mutlu İş

Yeri” unvanı ödülü bulunmaktadır
(<https://www.anadolusigorta.com.tr/hakkimizda/odullerimiz>, Erişim Tarihi: 12.01.2023).

Finansal yapı: Anadolu Sigorta dörtte biri ödenmiş beş yüz bin TL sermaye ile Türkiye İş Bankası iştiraki olarak kurulmuştur (Atatürk’ün Bankası Türkiye İş Bankası, 2001, s. 96). Şirketin kuruluş nizamnamesine göre, 1.000 adet kurucu hissesinden %60’ ı İş Bankası, %40’ı ise bir başka sigorta şirketi olan İttihad-ı Milli’dir (Özer, 2014, s. 368). Bu dağılım anaparayı millileştirme çabasına bir örnektir. Ayrıca aynı amaçla nama yazılı hisse senetlerinin TC vatandaşı olmayanlara satışı engellenmiş ve yönetim kurullarının oluşumunda sadece ülke vatandaşlarının bulunmasına izin verilmiştir.

Günümüzde ise şirketin 430.000.000 TL tutarındaki sermayesinin %64’lük kısmı yine Türkiye İş Bankası’na, %20’si Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi’ne, %15’i Halka, %1’i ise Milli Reasürans T.A.Ş.’ye aittir (<https://www.anadoluhayat.com.tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 12.01.2023).

Sosyal sorumluluk: Kurumsal değerleri arasında ‘köklülük’ bulunan firma bu bağlamda çeşitli sosyal sorumluluk projelerine de imza atmıştır. Sektördeki firmalar arasında ürettikleri primle sürekli ilk sıralarda bulunan ve Türkiye’nin ilk ulusal sigorta firması olan Anadolu Sigorta firmasının (Demir, 2022, s. 113) sözü edilen bu sosyal sorumluluk projeleri ‘Bir Usta Bin Usta’, ‘Ormanın Gözleri’, ‘Deniz Temiz Derneği/Turmepa’, ‘Arya Kadın Yatırım Platformu’ dur.

Koç Holding (1926)

Kuruluş/ faaliyet alanı: Vehbi Koç’un babasının adına kurulmuş olan bakkal dükkânını 31 Mayıs 1926’da Koçzade Ahmet Vehbi ismiyle Ankara Ticaret Odası’na kaydettirmesi itibariyle Koç Topluluğu resmi olarak kurulmuştur. Günümüzde Dünyanın en büyük 500 şirketi arasında yer alan Koç Holding yurt içi ve yurt dışında enerji, finans, dayanıklı tüketim ve otomotiv başta olmak üzere pek çok farklı sektörde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kurumsallaşmaya oldukça önem veren Koç Grubu, örgütsel aidiyet, kurumsal kimlik, etik değerlere bağlılık, sosyal sorumluluk ilkeleri çerçevesinde yönetilen birçok firmaya ve markaya ev sahipliği yapmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin benimsediği endüstrileşme ilkesine uygun olarak, şirketin kuruluşundan itibaren 1940’ların sonuna doğru imalata yönelmekle birlikte, Vehbi Koç’un General Electric firmasıyla iş birliği yapmasıyla Koç ortaklığında ilk ampul fabrikası kurulmuştur. 1950’li yıllarda ise firma üretim şirketleri yatırımlarına başlamış ve üretim süreci biten ürünlerin nakliyesini sağlamak amacıyla ülkenin birçok farklı yöresinde firmalar kurmuştur.1960’lı yıllardan sonra yeni ürün türlerinin de etkisiyle, Koç Topluluğu çatısı altında faaliyet gösteren şirketlerin üretim sahaları dikkate değer şekilde genişlemiştir.

Ardından 1973 yılında otomotiv sektöründe kullanılabilir çeşitli dökümler yapabilen Döktaş Fabrikası faaliyete geçmiştir.1986'da Ford-Otosan İnönü'de dizel motor üretimine başlanmış olup 1997'de SEK şirketi satın alınmıştır.2001'de Türk Otomotiv sektöründe bir kerede yapılmış en büyük yatırım olan Ford Otosan Kocaeli Fabrikası hizmete girmiştir. 2006'da Türkiye bankacılığı tarihinde yaşanan en büyük birleşme şeklinde ifade edilebilen Koçbank-Yapı Kredi firma birleşmesi gerçekleştirilmiş olup, 2011'de Afrika'nın en büyük beyaz eşya üreticisi Defy Appliances satın alınmıştır. 2020 yılında ise Arçelik ve TATA ortaklığıyla Hindistan'da Beko Voltas Şirketi kurulmuştur (www.koc.com.tr/tarihce, Erişim Tarihi: 20.01.2023).

Finansal yapı: Gelirleri, ihracatı, çalışanları ve piyasa değeri açısından Türkiye'nin en büyük sanayi ve hizmetler grubu olarak betimlenen Koç Topluluğunun toplam kombine geliri Türkiye'nin GSYH 'sının %6,4'üne tekabül etmekte olup firmanın ihracat oranları Türkiye'nin toplam mevcut ihracat oranının %6,7'sini oluşturmaktadır. Koç Holding ile Koç Holding'in net aktif değerinin ortalama %85'ini meydana getiren halka açılmış olan firmalarının total değeri, BİST 100 Endeksi'nde işlem görmekte olan firmaların piyasa değeri içerisindeki oranı %19,4 seviyesinde bulunmaktadır (www.koc.com.tr/yatirimci-ilisikleri, Erişim Tarihi: 21.01.2023).

Sosyal sorumluluk: Koç Grubu Cumhuriyet tarihi içerisinde önemli ilklere imza atmış, özellikle sosyal ve toplumsal ilerlemeye ilişkin çeşitli konularda destekler vermiştir. Koç Holding'in beyaz eşya ve otomotiv gibi sektörlerdeki hem çalışan sayısı hem de pazar payı anlamındaki üstünlüğü sendikal adımları da etkilemiş, bu üstünlük sendikal yönetimin genellikle Koç'ta kalması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'de metal alanında üretim sanayi içerisindeki oranı %20'yi aşmakta olan en büyük işveren sendikası olan MESS (Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası) içindeki ağırlığı, Koç Holding'in 1970'lerin ortalarına kadar TİSK yönetiminde de etkili olmasını sağlamıştır (Öztürk, 2009, s. 338).

Üretim ve yatırım ağında sürdürülebilirlik konularına oldukça önem veren Koç Holding, çevreye duyarlı operasyonlar yürütme ve çalışanlarını çevresel konularda yönlendirme bağlamında önemli projelere imza atmaktadır.

Milli Reasürans T.A.Ş. (1929)

Kuruluş/faaliyet alanı: Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen iktisat politikaları gereği, o dönemde yabancı sermaye sahiplerinin hâkimiyetinde bulunmakta olan sigortacılık sektörünün millileştirilmesi, reasürans aracılığıyla yurtdışına yönlendirilen prim tutarlarının ülke sınırları içerisinde tutularak tasarruf ve milli gelir yaratılması için reasürans faaliyetlerini yürütmek üzere İş Bankası tarafından 1929 yılında kurulmuştur (http://www.millire.com.tr/ Erişim Tarihi: 24.01.2023).

Finansal yapı: 1.000.000 TL sermaye ile kurulan Milli Reasürans T.A.Ş'nin kurulmasının ardından çıkartılan 1160 sayılı yasa gereği Türkiye'de faaliyet göstermekte olan tüm sigorta şirketlerinin, sigorta primlerinin düzenlemeyle belirlenen miktarını Millî Reasürans'a devretmeleri zorunluluğu getirilerek bir çeşit reasürans tekeli meydana getirilmiştir. Her ne kadar bu uygulama haksız rekabet yarattığı gerekçesiyle eleştirildiyse de, Milli Reasürans T.A.Ş'nin Türk sigortacılık sektörünün gelişimine katkıları oldukça fazladır.

Sigortacılık sektöründe yurtdışı firmalarla ortak faaliyetler göstermek amacıyla 1974 yılında Türk Reasürans Pool oluşturularak yönetsel sorumluluğu Milli Reasürans'a bırakılmıştır. Bu tarihten 1980'lere kadar olan durağan dönemde ise, her ne kadar üretilen prim miktarında bir yükselme söz konusu olsa da, sigorta sektörü genel olarak girişime açık olmayan bir sektör olarak kalmıştır. 80'lerden sonrasında ise sigortacılık sektöründe hem müşterilere sunulan ürünler, hem de genel yaklaşım bağlamında önemli farklılıklar söz konusu olduğu görülmektedir (Gönül, 2008, s. 18).

Firmanın mevcut durumda %87,60'ı Türkiye İş Bankası'na, %5,88'i Grupama Hayat A.Ş.'ye, %3,37'si Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş.'ye, %2.49'u Ziraat Bankası A.Ş.'ye ve %0,66'sı ise diğer kişilere aittir (Milli Reasürans TAŞ Faaliyet Raporu, 2021, s. 7).

Sosyal sorumluluk: Farklı kurumsal sorumluluk alanlarında da çeşitli adımlar atan firma 1994 yılında Milli Reasürans Sanat Galerisi'ni, 1996'da ise Milli Reasürans Oda Orkestrası'nı hizmete sokmuştur. 2000 yılında Türkiye'de yaşanan 1999 depremi sonrasında deprem nedeniyle yaşanan kayıpları en aza indirebilmek maksadıyla oluşturulan Doğal Afet Sigortaları Kurumu (DASK)'ın yönetsel sorumluluğu da beş yıllığına Milli Reasürans TAŞ'ye verilmiştir.

23.07.1927 tarih ve 1160 sayılı yasa zorunlu reasürans devrini 31.12.2001 tarihi itibariyle sona erdirmiş olup, Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu aracılığıyla kurulan bireysel emeklilik sistemi 27 Ekim 2003 yılı itibariyle uygulamaya geçmiştir.

2007 yılında Singapur Şubesini faaliyete sokan Milli Reasürans, Türkiye'nin aktif tek yerel reasürans şirketi olarak Türkiye İş Bankası A.Ş., Groupama Hayat A.Ş., Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş., T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Ve diğer kuruluşlardan oluşan ortaklık yapısıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

TARTIŞMA

Millî Mücadele sürecinin sona ermesinin ardından 1930'a kadar, özel sektörün ağırlığının hissedildiği sanayileşme programı devletçe sağlanan her türlü teşvike rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğe güvenle bakmasını sağlayacak miktarda üretim potansiyeline ulaşamamıştır (Semiz ve Toplu, 2019, s.

31). Bu durumun birincil sebebi yaşanan savaşlar nedeniyle sermayenin çok azalması ve ekonomik anlamda yabancılara bağımlı olunmasıdır. Dolayısıyla erken dönem Cumhuriyet Türkiye'sinin idari kadroları içinde egemen olan anlayış, vatandaşlara ulusalcı bir bakış açısının edindirilmesine dair çalışmalara ağırlık vermek olmuştur (Akman, 2011, s. 83). Atatürk'ün önderliğinde başlatılan bu süreçte özel girişimlerinin önünü açmaya yönelik stratejiler planlanmış ancak bazı sektörlerde devlet müdahaleleri gerekli olmuştur.

1922–1929 döneminde genel olarak dünya finansal yapısının en belirgin niteliği ziraat sektöründe söz konusu olan yüksek miktardaki zirai üretim artışıdır. Aynı tarih aralığında Türkiye'deki ziraat ürünleri üretim kapasitesi artışında bir paralellik vardır (Topuz, 2007, s. 382). Sanayi alanında ise zirai alandaki kadar bir gelişme söz konusu olmaması bu alana devletin daha yüksek seviyede müdahalesini gerektirmiştir.

Yapılan yatırımlar beklenen kapasiteye ulaştığında devlet müdahalelerinin bitirilmesi ve özel sektöre devredilmesi amaçlanmış olup, yüz yıllık süreçte birçok sektörde bu planlar başarıya ulaşmıştır.

İşletme tarihi açısından bakıldığında alanda yapılan çalışmalar genellikle ekonomiye yön veren politikalar açısından incelenmiş olup, kurumların tarihi araştırmacılarca çok ilgi görmemiştir (Kurt, 2016, s. 4). Hâlbuki yoğun rekabet koşulları altında uzun ömürlü olabilmek, varlığını sürdürebilmek işletmeler açısından en büyük amaçtır.

Bu çalışmayla incelenen beş işletmenin varlığını cumhuriyetin ilk beş yılından günümüze kadar sürdürebilmiş olması günümüz işletmelerine uzun ömürlü olabilmek adına yol gösterebilecek önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle çalışmanın verileri aşağıda Tablo 1'de derlenmiştir.

Tablo1: Özet Veriler

Firma	Yaş	Kuruluş	Faaliyet Alanı	Uyguladığı Strateji	Sosyal Sorumluluk Projeleri
Çukurova Holding	100	Özel- Aile İşletmesi	Endüstri ve Finansal Hizmetler	Büyüme- Bağımlı, Bağımsız, İlişkili, İlişkisiz	Bulunuyor
Türkiye İş Bankası	99	Devlet Destekli	Finans	Büyüme- Bağımsız, İlişkili	Bulunuyor
Anadolu Sigorta	98	Devlet Destekli	Sigortacılık	Büyüme- Bağımlı, Bağımsız, İlişkili	Bulunuyor
Koç Holding	97	Özel- Aile İşletmesi	Enerji, Finans, Endüstri	Büyüme- Bağımlı, Bağımsız, İlişkili, İlişkisiz	Bulunuyor

Milli Reasürans T.A.Ş.	94	Devlet Destekli	Reasürans ve Uluslararası İlişkiler	Büyüme- Bağımlı, Bağımsız, İlişkili	Bulunuyor
---------------------------	----	--------------------	---	--	-----------

Daha önce de aktarıldığı üzere literatüre göre işletmelerde erken cumhuriyet döneminde karşılaşılan ortak problemlerin başlıcaları arasında aşağıdaki konular sayılabilir:

- Finansal problemler (Sermaye Bulma ve Koruma)
- Yönetim zafiyetleri (Kurucuların tecrübe eksikliği, profesyonel yaklaşılmaması, bürokrat veya asker kökenli olmaları)
- Altyapı eksikliği
- Eğitim eksikliği
- Devlet müdahaleleri (düzenlemeler, yasalar vs.)

Tüm bu olumsuzluklara karşı araştırma kapsamındaki işletmelerin benzeştiği özellikler arasında aşağıdaki noktalar bulunmaktadır:

- Özel girişimlerin aile işletmesi şeklinde kurulmuş olmaları
- Dönem için ihtiyaç hâsıl olan sektörlerde faaliyet göstermeleri
- Vizyoner yaklaşımla yeniliklere ayak uydurmaları
- Zaman içerisinde farklı faaliyet alanlarına eğilmeleri, ürünlerini çeşitlendirmeleri, büyüme stratejisi uygulamaları
- Kurumsal sosyal sorumluluklarını sürdürmeleri
- Milli bilinçle hareket etmiş olmaları
- Çalışanlarına değer vermeyi kurum kültürü olarak benimsemiş olmaları (misyon, vizyon ve değerlerinde bu durumu belirtmeleri)

Söz konusu girişimlerin günümüzde de prestiji, kurumsal kimliği ve aidiyeti çalışanlarına benimsetmeye yönelik olarak harcadıkları çaba dikkate değerdir. Bu bağlamda cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuş ve günümüze ulaşmayı başarmış işletmelerin girişimcilik tarihi bakımından önemli dönüm noktaları yaşamakla beraber yukarıda belirtilen stratejik adımlarla ayakta kaldıkları söylenebilecektir. Bu durum günümüz işletmelerine ve yöneticilerine yön göstermesi bakımından önemli sonuçlar içermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Alan yazında Cumhuriyet döneminin ilk evresi olarak isimlendirilen evre esasında ulusal ekonomik düzenin yerleştirilmesi evresidir. Bu süreçte hem yabancı yatırımcıların farklı iş alanlarındaki egemenlikleri bitirilmeye uğraşmış, hem de

yerel girişimciliği desteklemek adına birçok önlem alınmıştır (Aşkın vd., 2011, s. 66). Ancak savaşın izlerinin devamının hissedildiği bu süreçte girişimcilik hareketlerinin ivme kazanması da belirli bir süreç gerektirmiştir. Sermaye yetersizliğinin engel olduğu özel girişimcilik faaliyetleri bizzat devlet eliyle desteklenen girişimler aracılığıyla teşvik edilmiştir.

Modernleşme eğilimini Batı'nın ulus devletlerinde ve kolonyal devletlerinde meydana geldiğinden değişik bir usulde yaşayan; hatta bu durumu bagajındaki köklü geçmişi unutmayı ve yeni bir hatırlatma şeklini tercih ederek yaratan Cumhuriyet inkılabı, radikal bir yaratım evresine tekabül eder (Sarı, 2021, s.36). Bu dönemde kurulan girişimlerin büyük bir çoğunluğu uzun ömürlü olamamış dönem şartlarında piyasadan silinmiştir. Bununla beraber bazıları ise finansal kaynaklar yaratmak ve stratejik adımlar atmak suretiyle girişimcilik yolculuğunu sürdürmeyi başarmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne neredeyse asırlık bir süredir varlığını sürdürmeyi başarabilen bu girişimlerin izledikleri yaklaşım ve politikalar özellikle rekabet yoğun piyasalarda faaliyet göstermekte olan günümüz işletmeleri açısından önemle takip edilmelidir. İleride benzer çalışmaların sektörler bazında incelenmesi veya örnekleme dâhil edilen işletmelerin yöneticileriyle görüşmeler yapılarak elde edilebilecek yeni bulgular ışığında araştırmanın kapsamı genişletilebilecektir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ağır, S. (2016). İşletmecilik tarihi açısından Osmanlı iktisat tarihi birikimine bakış. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 45, 26-39.

Akkayan, S. C. (1979). Türkiye'de kâğıt ve karton üretiminin özel sektör yönünden incelenmesi. *Istanbul University Journal Of The Faculty Of Forestry*, 29 (1), 183-199.

Akman, Ş. T. (2011). Türk tarih tezi bağlamında erken cumhuriyet dönemi resmî tarih yazımının ideolojik ve politik karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 80-109.

Altıparmak, A. (1998). Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında müteşebbis sınıfının gelişimi, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13, 169-183.

Anadolu Hayat Sigorta, www.anadoluhayat.com.tr/hakkimizda (Erişim Tarihi: 12.01.2023).

Anadolu Hayat Sigortacılık, Ödüllerimiz Hakkında, www.anadolusigorta.com.tr/hakkimizda/odullerimiz (Erişim Tarihi: 12.01.2023)

Aşkın, A, Nehir, S. & Vural, S. Ö. (2011). Tarihsel süreçte girişimcilik kavramı ve gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (2), 55-72.

Atatürk'ün bankası Türkiye İş Bankası (2001). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aydemir, M. (2020). Türk İşletme tarihi ve yönetim bilimi açısından birinci İzmir İktisat Kongresi: banka merkezli işletme gruplarının oluşumu. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 194-213.

Bozoklu, D. (2003). Atatürk döneminde bankacılık sistemi ve gelişimine genel bir bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 269-302.

Boztemur, R. (1995). Özel girişimciliğin gelişiminde devletin rolü: İş Bankası örneği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), 63-79.

Buluş, A. & Arıcıoğlu A. (2005). Başkaları aracılığıyla iş gördürmeye tarihsel bir örneklem: Hereke Fabrikasında yönetim ve örgütlenme anlayışı, *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 15, 217-236.

Candan, H. (2011). Osmanlı'dan günümüze Türk topraklarında girişimcilik serüvenine dair bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 157-174.

Cengizkan, A. (2000). Türkiye'de fabrika ve işçi konutları: İstanbul Silahtarğa Elektrik Santrali. *ODTÜ, MFD*. 20 (1-2), 29-55.

Çakmak, B. (2008). 20. Yüzyıl başında Uşak'ta kurulan ip fabrikaları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 41-58.

Çokgezen, M., Genç, H. & Koraltürk, M. (2004). Cumhuriyetin ilk yıllarında iş dünyasının profili. *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 216, 62-75.

Çukurova Holding, www.cukurova.com.tr/tr/endustri.html, (Erişim Tarihi: 24.12.2022).

Danı sık, Ş. (2001). *Türkiye'deki girişimci profili*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Demir, G. (2022). Hayat dışı sigorta sektöründe kurumsal performansın Psı-Sd Tabanlı Mabac Metodu ile ölçülmesi: Anadolu Sigorta örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 112-136.

Dil, E. (2016). Türkiye'de uzun ömürlü işletmeler: kim? nerede? ne yapıyor? *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45, 49-69.

Dirlik, S. & Altunç, Ö.F. (2016). Türkiye'deki makro iktisadi bağlamın işletme gruplarının çeşitlendirme stratejilerine etkileri: 1975-2010 dönemi için boylamsal bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 39-61.

Doğan, M. (2013). Türkiye sanayileşme sürecine genel bir bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 211-231.

Doğangün, B. (2013). 19. YY'dan Cumhuriyete Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan girişimcilik mirası. *Akademik Bakış Dergisi*, 39, 1-21.

Ekinci, M. (2014). *Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyası kapsamındaki eğitim projelerinin katılımcılar üzerinden topluma sağladığı katkı: Anadolu Sigorta bir usta bin usta örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Esen, Ş. (2017). Atatürk döneminde girişimcilik ve Türklerde girişimcilik kültürü. Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi (Tudsak 2017) Bildiri Kitabı içinde (ss. 60-66), Antalya: Tudsak Yayınevi.

Gönül, Ü. İ. (2008). *Sigorta pazarlamasında bireysel emeklilik hizmetlerinin planlanması ve bir uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güler, H. (2011). Türkiye'nin erken dönem sanayileşme serüveni. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1). 63-87.

Güvemli, O. & Güvemli, B. (2018). Türk işletme tarihi üzerine. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, 5-46.

Güzel, S. (2014). Cumhuriyet dönemi toplumsal dinamikler. *Belgi*, 7 (1), 845-854.

Kala A. (1993). Osmanlı Devletinde sanayileşmenin ilk yıllarında özel fabrikalar, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 83, 107-132.

Koç Holding, www.koc.com.tr/tarihce, (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

Koç Holding, www.koc.com.tr/yatirimci-ilisikleri (Erişim Tarihi: 21.01.2023).

Kurt, M. (2016). İşletmecilik tarihi: özel sayıya giriş. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 45, 2-8.

Makal, A. (2010). Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde kadın emeği. *Çalışma ve Toplum*, 2, 13-39.

Milli Reasürans T.A.Ş., Milli Reasürans T.A.Ş. 2021 Yılı Faaliyet Raporu https://www.millire.com/FaaliyetRaporu_TR_2021.pdf, (Erişim Tarihi: 02.01.2023).

Milli Reasürans T.A.Ş. www.millire.com.tr/ (Erişim Tarihi:24.01.2023)

Özer, M. H. (2014). Cumhuriyetin ilk yıllarında milli tüccar oluşturma çabalarında İş Bankası'nın rolü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69 (2), 351-377.

Özçelik, Ö. & Tuncer, G.(2007). Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 253-266.

Öztürk, Ö. (2009). Türkiye’de sendikal mücadele, sermaye birikimi, MESS ve Koç Holding. *Praksis*, 19, 337-361.

Sarı, H. G. (2021). Erken Cumhuriyet dönemi kültür inşası: Türkiye’de tek parti dönemi ile İtalyan faşist yönetiminin kültür üretimi bağlamında karşılaştırmalı bir analiz. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17 (61), 34-65.

Selekler Gökşen, N. S. & Üsdiken, B. (2001). Uniformity and diversity in Turkish business groups: effects of scale and time of founding. *British Journal of Management*, 12 (4), 325-340.

Semiz, Y. & Toplu, Y. (2019). Cumhuriyet döneminde devlet tarafından kurulan ilk sanayi kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası. *SUTAD*, 45, 29-59.

Sönmez, S. (2002). Türkiye İş Bankası’nın misyonu ve iştirakçilik politikası (1924-1945). *Mülkiye Dergisi*, 25 (231), 111-148.

Sönmez, A. & Şimşek, F. (2011). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin küçük ölçekli bir aile işletmesi üzerindeki etkileri. *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 6 (2). 93-114.

Topuz, H. (2007). Cumhuriyet dönemi ekonomisinde tarımsal yapının incelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 367-380.

Türkiye Bankalar Birliği, TBB 2021- 2022 Faaliyet Raporu, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8849/Faaliyer_Raporu_2021-2022.pdf, (Erişim Tarihi: 09.01.2023)

Türkiye İş Bankası, [www.isbank.com.tr/bankanızı tanıyın](http://www.isbank.com.tr/bankanızı_tanıyın), (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Yayın Geliş Tarihi: 30.01.2023
Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1244555>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 877-901
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

21. YÜZYILDA DÜNYADA KURUMLARIN YÖNETİM KADEMELERİNDEKİ SORUNSAK: CİNSİYET AYRIMCILIĞI

Rabia Bahar ÜSTE*

Sırrı CEM**

Öz

Yapılan bu çalışmada, temel olarak 21. yüzyılda ABD, Avrupa, Asya ülkeleri ile Türkiye’de yönetim kademelerinde yer alan kadınların karşılaştıkları cinsiyet ayrımcılığı sorunlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Birinci kısımda, cinsiyet ayrımcılığının ülkelerdeki mevcut durumuna yönelik literatür bulguları özetlenmiştir. İkinci kısımda, Türkiye’de kamu yönetimi ve özel sektörde kadın yöneticilerin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerilerine yönelik bilgiler verilmiştir.

Cinsiyet ayrımcılığı araştırmalarının çoğu, cinsiyet ayrımcılığının tek yönüne odaklanmasına rağmen çalışmada değişik ülkelere ait mobbing, fiziksel taciz, kariyer gelişimi olumsuzlukları ve ücret farklılıkları gibi çeşitli temel konulara değinilmiştir. Konu, hem kadın çalışanlar hem de kadın yöneticiler açısından ele alınmıştır. Diğer yandan farklı ülkelerde, içinde bulunduğumuz yüzyılda cinsiyet ayrımcılığına nasıl bakıldığı, bunlara ait çalışmaların bulgularının neler olabileceği, konunun evrensel bir bütünlük içinde dikkate alınmasının neden önemli olduğu sorularına da cevap aranmıştır. Çünkü farklı ülkeler ve kültürlerde çalışan ve yöneticilik yapan kadınların sorunlarının aynı olduğuna yönelik tespitler ve bunların toplumlarda çözüme yönelik karşılığının neler olduğu da inceleme konuları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, İş Yaşamı, Kamu Yönetimi, Özel Sektör, Cinsiyet Ayrımcılığı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Üste, R. B. & Cem, S. (2023). 21. yüzyılda dünyada kurumların yönetim kademelerindeki sorunsal: Cinsiyet ayrımcılığı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 877-901.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0002-2525-0968, rabia.uste@deu.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Kadın ve Aile Çalışmaları Programı, ORCID: 0000-0003-3751-4841, sirri.cem@ege.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

THE PROBLEM OF ORGANIZATIONS' MANAGEMENT LEVELS ACROSS THE WORLD IN THE 21st CENTURY: GENDER DISCRIMINATION

Abstract

The main purpose of this study is to examine the gender discrimination problems faced by women at management levels in the US, Europe, Asia and Turkey in the 21st century. In the first part, the literature findings on the current situation of gender discrimination in countries were summarized. In the second part, data related to the problems faced by women managers in the public administration and private sector in Turkey and relevant solution suggestions were given.

Although most of the gender discrimination studies focus on a single aspect of gender discrimination, various fundamental issues such as mobbing, physical harassment, career development constraints and wage differences in different countries were mentioned in the study. The topic has been discussed in terms of both female employees and managers. On the other hand, answers were sought to the questions of how gender discrimination is viewed in different countries in 21st century, what the findings of the studies related to these might be, and why it is important to consider these issues in a universal integrity. Because in different countries and cultures, the fact that the problems faced by women employees and managers are similar and what their solution-oriented counterparts are in the societies were also among the topics of analysis.

Keywords: *Women, Work Life, Public Administration, Private Sector, Gender Discrimination.*

GİRİŞ

Cinsiyet ayrımcılığı (gender discrimination), herhangi bir yerde veya zamanda meydana gelebilecek yaygın olarak görülen bir sorundur. Cinsiyet ayrımcılığının en büyük mağdurları işyerlerindeki çalışanlardır. Genel olarak cinsiyet ayrımcılığı kavramı, kişinin cinsiyeti veya cinsel yönelimi nedeniyle iş görüşmesinde ya da iş sırasında kendisine farklı veya daha az elverişli bir şekilde davranılması olarak tanımlanmaktadır (Suresh-Kumar & Rao, 2021, s. 3934). Bazı araştırmacılar ise işyerinde cinsiyet ayrımcılığını, bir kişinin cinsiyetine dayalı olarak haksız işlem yapılması ve bazen kadınların öncelikle eş ve anne rollerini ön plana çıkararak kültürel kalıp yargılara dayandırılması olarak tanımlamaktadır (Patterson & Walcut, 2013, s. 85).

Dünya genelinde işgücü piyasalarındaki kadın çalışanların ve yöneticilerin sayısının artması, hem çalışan kadınlar hem de onları istihdam eden kuruluşlar için çeşitli olumlu sonuçlar doğurmuştur. Pek çok olumlu sonuca rağmen istihdam kararlarında cinsiyet ayrımcılığı ve cinsel taciz gibi durumlar, tüm dünyada kadınlar ve çalışma yaşamı arasında sıkça karşılaşılan sorunlardır (Shaffer vd., 2000, s. 396). Ayrımcılığa ve tacize maruz kalan kadınlar, mesleki kariyer ve iş kaybı yaşayabilmekte ve çeşitli fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik olumsuz etkilere maruz kalmaktadırlar (Okin, 2015; Mucci vd., 2019, s. 120). Bu araştırma

alanında damgalama, ayrımcılık ve/veya taciz deneyimlerinin insan bedenindeki psikolojik, davranışsal ve fizyolojik stres tepkilerine neden olduğu (Casey vd., 2019, s. 1455) ve bu tepkilerin etkilerinin zaman içinde birikerek, çeşitli hastalıklara ve sağlıkla ilgili olumsuz davranışlara yol açtığı gösterilmiştir (Meyer, 2003, s. 674). Cinsiyet ayrımcılığının meydana geldiği iş yaşamında, çalışanların devir hızının artması, dava masrafları, tazminat ödemeleri ve en önemlisi, iş yerleri için çok sayıda olumsuzluğa yol açabilecek kurumsal itibar kaybı söz konusu olmaktadır.

Özellikle son üç yıldaki araştırmalar, Covid-19'un neden olduğu ekonomik ve sosyal sonuçları cinsiyet ayrımcılığı açısından incelemiştir. Kısıtlamalar ve önlemler nedeniyle birçok insan için, evde aile ve çocuklarla geçirilen süre artarken, ücretli işte geçirilen süre azalmıştır. Covid-19 sonrasında ev yaşamından tekrar ofise geçiş, evde eğitim ve izolasyonun kadınları daha fazla etkilediği savunulmaktadır (Czymara vd., 2021, s. 569). Almanya'da yapılan çalışmalar, genellikle annelerin çocuk bakımı sağladığını ve hane halkının yalnızca küçük bir kısmının bakım işini eşler arasında eşit olarak paylaştığını doğrulamaktadır (Hank & Steinback, 2021, s. 59). Bu dönemde yapılan araştırmalar, İngiltere (Zhou vd., 2020), Kanada (Shafer vd., 2020) ve İspanyada (Farré vd., 2020) da kadınların cinsiyet rolleri bakımından daha olumsuz etkilendiğini ortaya çıkarırken, özellikle ABD (Carlson vd., 2020) ve Avustralya'da (Craig & Churchill, 2021) bu farklılığın daha az olduğu belirlenmiştir. Erkek istihdamını, kadın istihdamından daha fazla etkileyen "normal" resesyonlarla karşılaştırıldığında, Covid-19'da sosyal mesafe önlemlerine bağlı istihdam düşüşünün, kadın istihdamı üzerinde yüksek olduğu sektörler tarafından da doğrulanmıştır (Alon vd., 2020).

Sadece, olağanüstü dönemlerde değil, olağan dönemlerde de çalışma yaşamının değişik alanlarında kadın çalışanların toplumsal rollerine bağlı olarak güçlüklerle karşılaştıkları tespit edilen noktalar arasındadır. Bu çalışma alanlarından biri de, akademi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya'da genel olarak bakıldığında, akademide kadın öğretim üyeleri hem eşitsizlikle hem de ayrımcılıkla karşı karşıyadır (Monroe vd., 2008, s. 215). Kadınların, özel alanda daha fazla hizmet yüküne sahip olmaları böylece erkek meslektaşlarıyla aynı araştırma başarılarını elde etme olasılıklarını azaltmaktadır. Beyaz olmayan kadınlar, cinsiyetleri ve kökenleri nedeniyle çifte ayrımcılık yaşamakta ve bu durum, akademide mesleki kalıcılıklarını zorlaştırmaktadır (Ong vd., 2011, s. 172). Diğer yandan Covid-19 salgını, kadınların tanınma ve kariyer basamaklarında karşılaştıkları cinsiyet eşitsizliği kavramını devam ettirmiştir. Bu engeller, akademide ekonomik eşitsizliğin ortaya çıkmasına yol açan öğretim, hizmet ve araştırma boyutlarında da kadınlar açısından kendisini hissettirmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde, özellikle beyaz olmayan kadın öğretim üyeleri açısından maaş eşitsizlikleri nedeniyle ekonomik stresin arttığı belirtilmiştir (Malisch vd., 2020, s.15379).

Türkiye’de yapılan çalışmalarda da yönetici pozisyonlarına ulaşmak isteyen kadınların birçok engelle karşılaştıkları ortaya çıkmıştır. Bu engellerin başlıca nedenleri, kadınlara ilişkin toplumsal beklentiler ve iş hayatındaki ayrımcılıklardır. Türkiye’deki cinsiyet ayrımcılığının dünyadaki birçok ülkedeki gibi yüksek olduğu belirlenmiştir (Karatepe & Arıbaş, 2017, s. 7). Kamu kurumlarındaki yöneticilerin daha az sayıda kadın olduğu ve genellikle cam tavan sendromunun kadınların üst düzey yöneticiliğe yükselmeleri için engel teşkil ettiği tespit edilmiştir (Bingöl vd., 2011, s. 130).

İŞ YAŞAMINDA CİNSİYET AYRIMCILIĞI

Ayrımcılık kavramı cinsiyet, ırk, etnik köken, milliyet, din, sosyal sınıf, yaş, engellilik, cinsel yönelim, transseksüellik gibi sosyal olarak tanımlanmış bir grubun üyeliğine dayalı olarak insanlara eşit olmayan davranışları ifade etmektedir (Rafferty, 2020, s. 317). İş yaşamında en önemli konulardan birisi, cinsiyete dayalı ücret farkıdır. Bu ayrımcılık insanların istihdama erişimini kısıtlayabilir, kariyer ilerleyişini engelleyebilir ve ücret artışlarını sınırlayabilir (Brynin & Güveli, 2012, s. 574). Ayrımcılık deneyimi insanların zihinsel sağlıklarını da olumsuz etkilemektedir (Gee vd., 2007, s. 265). Ayrımcılığın işgücü piyasasının gelişimi üzerinde olumsuz etkilere sahip olması nedeniyle ayrımcı engellerle karşılaşan bireylerin, kendi yeteneklerine uymayan işlerde çalışma olasılığı daha yüksektir (Rafferty, 2020, s. 318).

Toplum tarafından belirlenen erkeklik ve kadınlık kalıpları, sadece bireylerin toplumdaki davranışlarının belirleyicisi değil, aynı zamanda kaynakların üretimi ve dağılımının da belirleyicisidir. Toplumların istikrarlı gelişimi, kadın ve erkeklerin kendi yaşamlarını şekillendirmek, ailelerine, toplumlarına ve ülkelerine katkıda bulunmak için eşit fırsatlara, kaynaklara ve eşit güce sahip olduklarında sağlanabilir. Söz konusu toplumsal cinsiyet eşitliğinin, uluslararası açıdan kabul görmüş göstergeleri dört ayrı boyutta ele alınmaktadır: “Ekonomik Katılım ve Fırsat”, “Eğitim Durumu”, “Sağlık ve Hayatta Kalma” ve “Siyasi Güçlendirme”dir (Çobanoğlu, 2018, s. 97).

Ekonomik katılım ve fırsat bakımından cinsiyete dayalı ücret farklılıkları genç nüfusun istihdam koşulları, insanların evliliğe bakışlarını, aile kurmaya yönelik tutumlarını ve kararlarını da etkilemektedir. Küçük çocuğu olan kadınların çalışmaya devam etmede zorlanması, çalışan kadınların evlenip çocuk sahibi olma konusunda tereddüt yaşayabilmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, iş ve aile sorumluluklarının cinsiyete dayalı dağılımı göz önüne alındığında, genel olarak evli ve çocuklu erkekler aile yaşamlarını sürdüreceği maddi güce sahip olmak zorunda kalmaları, buna karşın sözleşmeli ve daha yüksek ücretli işlerin

sayısındaki azalma¹ nedeniyle erkeklerin aile kurmaya yönelmesi de giderek zorlaşmaktadır (Takenoshita, 2020, s. 41). Bu nedenle, cinsiyet eşitsizliği hem kadınların hem de erkeklerin geçimlerini sağlamalarını, aile kurmalarını veya bağımsız yaşamalarını zorlaştırmaktadır. Cinsiyet eşitsizliğine dayalı toplumsal kültür unsurları, erkekleri de iş yaşamında çözüm arama yollarına yöneltmektedir.

ABD’de Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Mevcut Durum

21. yüzyılda kadınlar, kamu kurumları veya özel sektörde aynı zamanda hayatlarının birçok alanında yaygın ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmektedirler. Bu alanlar genellikle sağlık hizmetleri, özel iş yerleri ve yükseköğrenim olarak belirtilmiştir. Burada yaşadıkları olumsuzluklar, cinsiyete yönelik hakaretler, mikro saldırılar ve taciz şeklindeki kişisel etkileşimleri içermektedir. ABD’de kadınların ayrımcılık deneyimleri etnik geçmişe, LGBTQ kimliğine ve diğer sosyo-demografik faktörlere göre büyük farklılıklar gösterirken, Amerika’nın yerli kadınları daha yüksek oranlarda cinsiyet ayrımcılığına ve tacize iş yaşamında da maruz kalmaktadırlar (Steelfisher vd., 2019, s. 1452).

ABD’de Pew Research Center tarafından 2017 yılında yapılan bir ankette, çalışan yetişkinler arasında kadınların erkeklere göre işyerinde cinsiyet ayrımcılığı türlerinden en az birini iki kat yüksek oranda yaşadıkları belirlenmiştir (kadınlar için %42, erkekler için %22). Bu araştırmaya göre, en büyük cinsiyet ayrımcılığından biri gelir boyutudur. Çalışan dört kadından biri, aynı işi yapan bir erkekte daha az kazandığını belirtmiştir. Ayrıca, kadınlara cinsiyetleri nedeniyle kendilerine yetkin değillermiş gibi davranılma olasılığı erkeklere göre dört kat fazla bulunmuştur (kadınlarda %23, erkeklerde %6). Hakaret ve küçümsemeye maruz kalma durumu kadınlarda %16, erkeklerde %5 olarak tespit edilmiştir. Çalışan kadınların %15’i, üst düzey yöneticilerden aynı işi yapan bir erkeğe göre daha az destek aldıklarını söylerken, çalışan erkeklerin sadece %7’si benzer bir deneyim yaşadığını belirtmiştir. Son olarak her on çalışan kadından biri, cinsiyetleri nedeniyle önemli görevlere getirilmediğini öne sürmüştür (Parker & Funk, 2017, s. 2).

Prado vd. (2021), ABD ve Meksika’daki erkek ve kadın çiftçiler arasında işyerinde cinsel tacize ilişkin tutumları, bakış açıları ve deneyimleri araştırmışlardır. Çiftçiler, iş arkadaşlarının, ailelerinin ve yöneticilerin yardımıyla işyerinde cinsel tacizi kendi başlarına çözmeye çalışsalar da, özellikle kadınlar mağdur olarak susturulduklarını ve cinsel tacizin devam etmesine neden olan önemli engelleri kaldırmak için güçlüklerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

¹ Türkiye’de olduğu gibi dünyada da enflasyonun neden olduğu ekonomik kriz, tüketici ürün-hizmet fiyatlarının artmasına ve alım gücünün düşmesine neden olmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için “daha yüksek maaşlı işlerin sayısındaki azalma” ifadesi, asgari ücretin hızla yükselerek işgücünün çoğunluğunun bu seviyeye gelmesini temsil etmektedir.

ABD’de, 50 yaş ve üzeri çalışanlarla yapılan ulusal bir ankete dayalı olarak, işyerinde algılanan ayrımcılığın durumu incelenmiştir. Sonuçlar, bir yıl içinde yaşı ileri işçilerin %81’inden fazlasının işyerinde en az bir ayrımcı davranışa maruz kaldığını göstermiştir. Düşük eğitim düzeyi, genç yaş, erkek ve etnik azınlık statüde olma durumunun, katılımcıların algıladıkları işyeri ayrımcılığı ile pozitif olarak ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca üstlerin desteğinin işyeri ayrımcılığı ile negatif ilişkili olduğu, üstlerden alınan desteğin arttıkça ayrımcılık algısının azaldığı tespit edilmiştir. Son olarak, ücretler ile algılanan işyeri ayrımcılığı arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğu, orta sınıftaki ücret grubundaki kadınların işyerinde daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığı gözlemlenmiştir (Chou & Choi, 2011, s. 1051).

Casey vd. (2019), ABD’de LGBTQ yetişkinlere yönelik kişilerarası ayrımcılık türleri arasında hakaretler (%57), küçük saldırılar (%53), cinsel taciz (%51), şiddet (%51) ve tuvalet kullanımıyla ilgili tacizlerin (%34) yaygın olduğunu belirtmişlerdir. Yaklaşık beş LGBTQ yetişkinden birisi, ayrımcılık nedeniyle sağlık hizmetlerinden kaçındığını bildirirken (%18), %16’sı sağlık hizmetinin karşılanmasında ayrımcılık bildirmiştir. LGBTQ üyesi etnik azınlıkların iş başvurusunda bulunurken, oy vermeye veya siyasete katılmaya çalışırken ve yasal sistemle etkileşime girerken, LGBTQ kimliklerine dayalı olarak beyazlara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek ayrımcılığa maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

ABD şirketlerinin üst yönetim kademelerinde yer alan kadınların, işyerindeki diğer kadınların kariyerler engellerini azaltmaya yardımcı olup olmadığı da incelenmiştir. Temel bulgular, kadın üst düzey yöneticilerin payındaki artışın, şirketlerde orta düzey yönetici pozisyonlarındaki kadınların payındaki artışlarla ilişkili olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar, ayrıca üst düzey liderlik pozisyonlarındaki kadınların yönetsel cinsiyet çeşitliliği üzerindeki olumlu etkisinin zaman içinde azaldığını tespit etmiştir (Kurtulus & Tomaskovic-Devey, 2012, s. 173). Bu durum, üst düzey yönetimdeki kadınların kariyer ilerlemesinde olumlu ancak geçici bir rol oynadığını öne sürmektedir. Başka bir çalışmada ise, kadınların kurumsal alanda terfi etmesinin yalnızca diğer kadınların desteğine ve yardımına bağlı olduğuna dair bir kanıt bulunamamıştır (Johnson & Mathur-Helm, 2011, s. 47).

ABD’de büyük kamu şirketlerindeki CEO’ların işten çıkarılmasına yönelik bir çalışmada, 2000 yılından 2014’e kadar gerçekleşen 641 işten çıkarmaya dayanarak kadın CEO’ların işten çıkarılma olasılığının erkek CEO’lara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ancak daha da önemlisi, erkek CEO’ların şirket performansı yüksek olduğunda işten çıkarılma olasılığı düşükken, kadın CEO’ların şirket performansından bağımsız olarak (performans düşük olmasa bile) işten çıkarılma olasılığı olduğu görülmüştür (Gupta vd., 2020). Cinsiyete dayalı işten çıkarmaları açıklamada İstatistiksel Ayrımcılık Teorisi

kullanılmaktadır. Bu teori, işverenlerin gruplar arasındaki üretkenlik farklılıklarına ilişkin istatistiksel kanıtlara dayalı olarak “rasyonel” seçimler yaptığını ileri sürmektedir (Baumle & Fossett, 2005). Kadınların erkeklerden daha az üretken olduğuna dair tutarlı bir kanıt olmamasına rağmen (Tomaskovic-Devey & Skaggs, 1999), işverenler kadınların işten çıkarılmasını meşrulaştırmak için kadınlar arasındaki düşük verimlilik algısı oluşturabilmekte ve bunu doğru istatistikler olarak yorumlamaktadırlar (Tomaskovic-Devey, 1993). Doğum izni kapsamındaki sorunlar, iş yerinde hamile kadınlara farklı davranmak için tamamen ekonomik bir motivasyon da sunmaktadır. Hamilelik, sağlık sigortası masrafları ve hastalık izni talepleri nedeniyle işverenler tarafından ekonomik bir yükümlülük olarak kabul edilebilmektedir (Byron, 2008).

Avrupa’da Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Mevcut Durum

Danimarka, Lihtenştayn ve Birleşik Krallık dışındaki tüm Avrupa ülkelerinin Anayasalarında cinsiyet ayrımcılığı açıkça yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra çok sayıda ülke (Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lihtenştayn, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Karadağ, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovenya, İspanya, Türkiye) Anayasalarında kadın-erkek eşitliğine ilişkin hükümler kabul edilmiştir. Yunan Anayasası, ayrıca yasama organının ve diğer bütün devlet makamlarının, tüm alanlarda cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için gerekli ve uygun olan her türlü olumlu önlemi almasını şart koşmaktadır (Böök vd., 2021, s. 11).

Cinsiyete dayalı ücret farkının önlenmesi, Avrupa Birliği’nin (AB) politika gündemini farklı bir boyuta taşımıştır. Cinsiyet eşitliğine ilişkin 2003 yılında yapılan uluslararası çalışmalarda, cinsiyetler arası ücret farkını azaltmanın; sektörel ve mesleki ayırım, eğitim ve öğretim, iş sınıflandırmaları ve ücret sistemleri, bilinçlendirme ve şeffaflık gibi pek çok faktörü dikkate alan çok yönlü bir yaklaşımla sağlanacağı öne sürülmüştür (Rubery vd., 2005, s. 185). 1970’li yıllardan günümüze kadar pek çok AB yönergelerinin amacı ayrımcılıkta mücadele etmek olmuştur. Bu yönergeler kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Kadın ve erkeklere eşit ücret ilkesinin uygulanmasına yönelik üye ülke kanunlarının yaklaştırılmasına ilişkin yönerge (75/117/EEC)
- Kadın ve erkeğe eşit işlem yapılması ilkesine ilişkin yönerge (76/207/EEC)
- Sosyal güvenlik alanında kadın ve erkeğe eşit muamele ilkesinin aşamalı şekilde uygulanmasına ilişkin yönerge (79/7/EEC)
- Mesleki sosyal güvenlik sistemlerinde kadın ve erkek için eşit işlem ilkesinin uygulanmasına ilişkin yönerge (86/378/EEC)

• Tarım sektörü dahil serbest çalışan kadın ve erkeğe eşit işlem ilkesinin uygulanmasına ve serbest çalışan kadınların hamilelik ve doğum hallerinde korunmasına ilişkin yönerge (86/613/EEC)

• Hamile, loğusa ve emziren çalışanların iş sağlığı ve güvenliğini geliştirmeyi teşvik eden önlemlerin getirilmesine ilişkin yönerge (92/85/EEC)

• Ebeveynlik izni çerçeve sözleşmesine ilişkin yönerge (96/34/EC)

• Cinsiyet temelli ayrımcılık davalarında ispat yüküne ilişkin yönerge (97/80/EC)

• Kısmi zamanlı çalışma hakkında çerçeve sözleşmeye ilişkin yönerge (97/81/EC)

• Irk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığa karşı yönerge (2000/43/EC)

• İşe girişte ve işyerinde eşit işlem için genel çerçeve oluşturan yönerge (2000/78/EC)

• Kadın ve erkeğe eşit işlem yapılması ilkesine ilişkin yönergeyi değiştiren yönerge (2002/73/EC)

• Mal ve hizmetlere erişim konusunda cinsiyete dayalı ayrımcılığın kaldırılmasına ilişkin yönerge (2004/113/EC)

• İstihdam ve meslek hususunda kadın ve erkek için fırsat eşitliği ve eşit işlem ilkesinin uygulanmasına ilişkin yönerge (2006/54/EC)

• Ebeveynlik izni çerçeve sözleşmesine ilişkin yönergeyi değiştiren ebeveynlik izni yönergesi (2010/18/EU)

• Ebeveynlik izni yönergesini değiştiren yönerge (2019/1158/EU)

Avrupa ülkelerinde cinsiyet ayrımcılığına yönelik temel unsurlar ortak olsa da, uygulamada her ülkenin kendine göre kuralları mevcuttur. Örneğin, hamilelik ve doğum izni sırasında işten çıkarılmaya karşı koruma konusunda genel düzenlemeler ortaktır. Uygulamada ise doğum izni süresi, zorunlu süre, doğum iznini babayla paylaşma imkânı ve ücret bakımından ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Almanya, Belçika, Avusturya, Finlandiya, İspanya, İsveç, Türkiye, Litvanya, Malta, Romanya, Norveç ve Hollanda'da doğum izni süresi 14-18 haftayken, Lüksemburg'da 20 hafta, İtalya'da 22 hafta, Slovakya'da 34 hafta, Polonya'da 37 haftaya kadar çıkabilmektedir (Böök vd., 2021, ss. 85-89). İstihdamı koruma mevzuatına yönelik katı düzenlemeler, işçilerin işten çıkarılma düzeyini azaltmakta, böylece yeni kurulan istihdam ilişkilerini istikrara kavuşturmakta ve haksız işten çıkarmaya karşı koruma sağlamaktadır (Gebel & Giesecke, 2016, s. 487). 1990'lı yıllarda Danimarka, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde pek çok davanın ortaya çıkması sonucunda işten çıkarmaya yönelik mevzuat

güçlendirilmiştir. Bu davalarda ortak olarak hamile kadınların gece çalışmasını yasaklayan ulusal yasaya rağmen süresiz bir sözleşmeyle gece çalıştırılan hamile kadınların işten çıkarılması söz konusu olmuştur (Cichowski, 2004, ss. 503-504).

Avrupa'da cinsiyet ayrımcılığına ilişkin yapılan güncel araştırmalarda, cinsel yönelim yanı sıra yaş, etnik köken, din, engellilik gibi diğer unsurlara da yer verildiği görülmektedir. Avrupa'da göç alan ülkelerin yapısı ve kültürel çeşitliliğinin bu açıdan önemli olduğu anlaşılmaktadır. Clark, D'Ambrosio ve Zhu (2021), işyerinde cinsiyet kriterleri ile çalışanların algılanan iş kalitesi arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Çalışmada, hem aynı unvana sahip işçilerin cinsiyet dağılımı hem de üst düzey yöneticinin cinsiyeti dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler, işyerinde cinsiyet dağılımının dengeli olduğu iş pozisyonlarında erkeklerin iş kalitesini daha yüksek değerlendirildiği, kadınların ise cinsiyet dağılımının dengeli olduğu veya erkek egemen pozisyonlarda iş kalitesi algılarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Yöneticinin cinsiyeti, çalışanların iş değerlendirmesinde anlamlı bir rol oynamazken, aracı değişkenler olarak işyerinde arkadaş desteği ve yardımı, cinsiyet ayrımcılığı ve istenmeyen cinsel ilginin iş kalitesi ve cinsiyet dağılımı ilişkisinde çok az etkili olduğu tespit edilmiştir. Burada kadınların iş kalitesi algısının kadın ağırlıklı işyerlerinde daha düşük olması, erkek egemen veya cinsiyetin dengeli dağıldığı işyerlerinde ise yüksek olması önemli bir bulgudur.

Di Stasio ve Larsen (2020), cinsiyet ve ırk temelinde işe alma ayrımcılığını analiz etmek için beş Avrupa ülkesinde yürütülen bir saha çalışması yapmışlardır. Bulgulara göre, işverenlerin, kadın stereotipi işler için erkekler yerine beyaz kadınları işe almayı tercih ettiği, buna karşılık beyaz olmayan kadınların, beyaz erkeklere göre herhangi bir avantajının olmadığı görülmüştür. Ayrıca siyahi ve Ortadoğulu erkekler, erkek stereotipi işlerde en güçlü ırk ayrımcılığıyla karşılaşmıştır. Burada mesleki bağlam tarafından öne çıkarılan kalıplaşmış maskülenliğin tehdit edici bir unsur olarak algılanması önemli bir veri olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla farklı cinsiyete ve ırka sahip çalışanların istihdam şansının, başvurulan işin feminen veya maskülen özellikleriyle algılanan uyumuna büyük ölçüde bağlı olduğu savunulabilir.

Rafferty (2020), otuz Avrupa ülkesinde ırk, etnik köken, milliyet, din, cinsiyet, yaş, engellilik ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığın yetersiz beceri kullanımı ve eksik beceri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çeşitli işyeri ayrımcılığı biçimlerine maruz kalan kişilerin, işleri için gerekli olandan daha zorlu pozisyonlar için iş alımlarında kapasitelerinin altında beceriler sunma olasılıkları yüksek bulunmuştur. Çelişkili olarak işgücü piyasasındaki ayrımcılığın bazı türleri ise, insanların iş rollerini yerine getirmek için daha fazla eğitime ihtiyaç duyduklarını ifade eden yetersiz becerilerle ilişkili bulunmuştur. Milliyet, etnik köken, ırk, cinsiyet veya yaşa dayalı ayrımcılıkta çalışanlar, mevcut rollerinden daha zorlu işleri üstlenecek becerilere sahip olduklarını bildirirken, dini inanca, engelli olmaya, cinsel yönelime dayalı ayrımcılık bildiren kişilerin, becerilerini yetersiz kullanma riski altında olabileceği tespit edilmiştir.

Lössbroek ve Radl (2019), birçok Avrupa Hükümeti'nin yaşlanan bir nüfusla karşı karşıya olduğunu ve daha yüksek bir yaşa kadar çalışmayı teşvik ettiğini belirtmişlerdir. Daha yaşlı çalışanların uzun süre çalışmasını desteklemenin, hizmet içi veya diğer farklı eğitimlere katılımın artmasıyla mümkün olduğu öne sürülmüştür. Yaşlı işçileri işgücü piyasasında tutmaya yönelik bu istihdam merkezli yaklaşım, erken yaşta emekliliğin getirdiği olumsuzlukların aksine, sosyal açıdan daha sürdürülebilir niteliktedir (Hofäcker & Radl, 2016, s. 2). Mevcut kanıtlar, yaşlı çalışanları eğitmenin daha yüksek motivasyona (Leppel, Brucker & Cochran, 2012, s. 62) ve emekliliğin gecikmesine (Picchio & van Ours, 2013, s. 29) yol açtığını göstermektedir. İşe yönelik eğitimin, daha yüksek ücretlere katkıda bulunabileceği için çalışanlara somut faydalar sağladığı da gösterilmiştir (O'Connell & Byrne, 2012, s. 283). Dokuz Avrupa ülkesinde yapılan bir çalışmada, yaşı ileri olan kadınların, yaşı ileri olan erkeklere göre eğitim programlarına kayıt olmak için daha sıklıkla ödeme yaptıkları, yönetsel yaş ayrımcılığının öncelikle yaşı ileri kadınları hedef aldığı, kadın çalışanların erkek meslektaşlarına sunulan eğitim fırsatlarından dışlandığı görülmüştür. Bu bulgulara rağmen kadın yöneticilerin, yaşı ileri kadın çalışanlara kıyasla yaşı ileri erkek çalışanlara daha fazla eğitim fırsatı sundukları tespit edilmiştir (Lössbroek & Radl, 2019, s. 2170). Buradan hareketle, kadın yöneticilerin hemcinslerine karşı yaptığı olumsuz ayrımcılık da ortaya çıkmaktadır.

Asya'da Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Mevcut Durum

Diğer ülkelerde olduğu gibi Asya ülkelerinde de iş yaşamındaki cinsiyet ayrımcılığı, yönetici ve çalışanlar adına kendisini göstermektedir. Asya topluluklarında, Japonya ve Kore'de ataerkil düzenin son derece etkili olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kadınların sosyal ve ekonomik yaşamlarında bağımsızlıklarını kazanmaları zorlaşmaktadır. Bu ülkelerde ayrıca ücret ayrımcılığı ve cinsel taciz sorunlarının devam ettiği görülmektedir. İstismar raporları, beklenen maaşların ödenmemesi, keyfi işten çıkarmalar ve sınır dışı etme gibi hususlar Doğu, Güneydoğu ve Batı Asya'nın emek ithal ettiği belirlenen ülkelerde yaygındır (Bélangier & Tran-Giang, 2013). Shaffer vd. (2000) tarafından yapılan araştırmada ABD, Çin ve Hong Kong'daki 583 kadın çalışana yönelik cinsiyet ayrımcılığının, işle ilgili olumsuz çıktılarının güçlü bir şekilde belirleyicisi olduğu görülmüştür. Cinsel tacizle karşılaştırıldığında, cinsiyete göre farklı davranmanın iş tatmini, duygusal bağlılık ve işten ayrılma niyetleriyle daha güçlü bir şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İşyerinde kadınlar tarafından istenmeyen ilginin iş tatminini doğrudan olumsuz etkilediği, cinsel tacizin ise işten ayrılma nedenlerini artırdığı belirlenmiştir. Çalışma sonuçları, cinsiyet ayrımcılığının iş tatmini ve duygusal bağlılık ile negatif, işten ayrılma niyeti ve yaşam stresi ile pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermiştir. Coğrafi bölgeler arasındaki farklılıkların da cinsiyet ayrımcılığı ile bunun sonuçları arasındaki ilişkide önemli olduğu ortaya konulmuştur.

Japonya’da, 1985 yılında “Eşit İstihdam Fırsatı Yasası’nın” yürürlüğe girmiş olmasına rağmen OECD tarafından yayınlanan cinsiyet raporunda vurguladığı üzere, Japon kadınlarının ekonomik durumu, diğer gelişmiş ülkelerdeki kadınlarla karşılaştırıldığında ortalamanın altında kalmaktadır (OECD, 2012, s. 2). Japonya’da daha uzun çalışma saatleri ve sık sık fazla mesai yapılması, evli ve küçük çocuklu kadınların standart bir çalışma düzeniyle işçi olarak çalışmaya devam etmelerini engellemiştir (Nishimura, 2016). Bu nedenle, kadınların evlendikten veya doğum yaptıktan sonra işten ayrılma olasılığı daha yüksektir. Asyalı kadınların daha düşük ücret almaları ve bazı durumlarda evlendikten sonra işten çıkarılmaları, erkek çalışanlara göre işyerinde pazarlık güçlerinin azalmasına yol açmıştır (Seguino, 2000, s. 51). Japonya’da 2006 yılında kadınların evlilik, hamilelik veya doğum nedeniyle işten çıkarılması yasağı güçlendirilmiştir. Geçmişte kadınların evlenmeleri, hamile kalmaları veya çocuk sahibi olmaları nedeniyle işten çıkarılmasının ayrımcılık olduğu gerekçesiyle fiilen işten çıkarma yasaktır. Ancak işverenler, kadınların işteki rollerini değiştirerek veya işyerinde diğer olumsuz davranma biçimlerine başvurarak evli, hamile veya çocuklu kadınlara karşı ayrımcılık yapabilmişlerdir. Günümüzde ise evlilik, hamilelik veya doğum temelinde her türlü dezavantaj yaratacak davranış yasaklanmıştır. Burada hamile veya yeni doğum yapmış bir kadın işten çıkarılırsa, işveren bu işten çıkarmanın çocuk veya hamilelikten kaynaklanmadığını kanıtlamak zorundadır (Courmadias vd., 2010, s. 111). Öte yandan, erkeklerin aile geçimini sağlaması beklendiğinden, düzenli çalışan olarak iş hayatına devam ettikleri belirlenmiştir. Kadınlar, çocuk bakımı ve diğer ev faaliyetlerinde daha fazla sorumluluğa sahip olmaları nedeniyle işgücünden birkaç yıl ayrıldıktan sonra, düzenli bir çalışan olarak yeniden işe alınmaları bu ülkelerde de zordur. Yapılan çalışmalar, işgücü piyasasından birkaç yıl uzak kalan kadınların, yarı zamanlı bir çalışan olma eğiliminin arttığını göstermektedir. Ayrıca, Japonya’da düzenli ve düzenli olmayan çalışanlar arasında daha büyük bir ücret eşitsizliği bulunmaktadır (Genda, 2005). Bu işgücü piyasası koşulları, cinsiyet ayrımcılığı yanında, cinsiyet eşitsizliği de yaratmaktadır (Nishimura, 2016). Kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajı ve çocuk yetiştirme yıllarında çalışmanın zorluğu göz önüne alındığında, istikrarlı bir aile yaşamı için finansal ihtiyaçları karşılayan ve daha yüksek ücret alan erkeklerle evlenmeleri söz konusu olmaktadır. 21. yüzyıla birlikte, daha fazla kazanan erkeklerin sayısı, uzun vadeli ekonomik durgunluk ve artan işgücü piyasası istikrarsızlığı nedeniyle azalmıştır. Dolayısıyla kadınların daha fazla ücret alan bir erkekle evlenmelerinin kolay olmadığı bu süreçte, evliliği erteleme ve evli kalmama eğiliminde oldukları da görülmüştür (Matsuda, 2013’ten akt: Takenoshita, 2020, s. 42).

Takenoshita (2020), Japonya, Güney Kore ve Tayvan’da cinsiyet ayrımcılığına yönelik anlamlı bulgulara rastlarken, Singapur’da kadın-erkek arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Sonuçlara göre, Japonya’nın makro düzeyde daha fazla toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sahip bir ülke olduğu tespit edilmiştir. Çünkü beşeri sermaye, cinsiyet ayrımcılığı ve aile sorumluluklarının

cinsiyetler arası ücret farkını ortaya çıkardığını belirtmiştir. Tayvan’da ise, toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğini şekillendirmede beşeri sermaye ve mesleki anlamda cinsiyet ayrımcılığının herhangi bir etkisi belirlenememiş, ancak Tayvan’ın egaliteryan (eşitlikçi) toplumunda, kadınların evlilik ile ilgili yaşadıkları olumsuzlukların (evliliğin ceza olarak kabul görmesi), toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Yapılan bir çalışmada, Japonya’daki kadın çalışanlar ile ABD, İsveç ve İspanya’da çalışan kadınlar karşılaştırılmıştır. Çalışma bulgularına göre, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, Japonya’da şirket yöneticisi, devlet memurları, siyasetçiler ve araştırmacılar/bilim insanları açısından kadın oranının, bu ülkelere göre düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir (Estévez-Abe, 2013, s. 85). Suzuki ve Naka (2022) Japonya’da kendi işyerine sahip kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını değerlendirmişlerdir. Kendi adına çalışan kadınların, standart dışı sözleşmelerle çalışan kadın çalışanlara göre daha iyi bir konumda olduğu ve cinsiyet eşitsizliğine daha az maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Ancak kendi adına çalışan kadınlar, Covid-19 salgını sürecinde ciddi zararlar görmelerine neden olan ani gelir kaybına karşı, işgücü piyasası tarafından korunmamışlardır.

Yüksek ekonomik büyüme oranlarıyla birlikte Hindistan’da cinsiyet ayrımcılığı, özellikle marjinal gruplar arasında belirgindir. İstihdam ve işe alımda karar verme sürecinde kadınlar ile erkekler arasında kadınların aleyhine farklılıklar mevcuttur. Hindistan’ın kadınların iş yaşamına katılımı ve cinsiyet eşitliği konusundaki olumsuz performansı, “Birleşmiş Milletler (BM) Gelişim Programı (UNDP)”nın “Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi”ndeki düşük sıralaması, Dünya Bankası verileriyle de desteklenmiştir (UNDP, 2022). Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, sağlık, güçlendirme ve işgücü piyasası olmak üzere üç alandaki göstergeyi içermektedir. Sağlık boyutunda, anne ölüm oranı ve ergenlikte doğum oranı, güçlendirme boyutunda kadınların parlamentoda sahip oldukları oran ve en azından orta öğretimi mezunu olmaları, işgücü boyutunda ise işgücüne katılım oranı ölçülmektedir (Berik, 2022, s.12).

Suresh-Kumar ve Rao (2021) yaptıkları çalışmada, Hintlilerin %92’sinin, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini ifade ettiklerini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte, özellikle zor işlerde veya yükseköğretimde hangi cinsiyetin öncelikli olması gerektiği sorulduğunda, dünyadaki diğer birçok ülkeyle karşılaştırıldığında, Hindistan’daki tutumlar cinsiyet ayrımcılığını ön plana çıkarmıştır. Katılımcıların çoğu (%95), kadınların ev dışında çalışmak için donanımlı olması gerektiği konusunda hemfikirken, katılımcıların %84’ü zor işler ve yükseköğretimde erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla çalışma hakkına sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Kore’de, işyeri cinsiyet ayrımcılığına ilişkin 1990-2010 yılları arasındaki literatür araştırmalarının analiz edilmesi sonucunda, özellikle 2000’li yılların başında işyeri ayrımcılığının azalmasına rağmen sürekliliğin devam ettiği ve hem

kadın hem de erkek akademisyenler tarafından bu alana yönelik çalışmaların arttığı gözlemlenmiştir. Günümüzde yapılan araştırmalar, Kore Hükümeti'nin toplumsal cinsiyet sorunlarını azaltmada kaydettiği yasal ilerlemeyi öne çıkarırken, diğer yandan çeşitli yasaların kapsamı ve uygulanmasında birçok sınırlılığın olduğu tespit edilmiştir (Patterson & Walcutt, 2013, s. 85). 2019 yılında yapılan bir çalışmada ise, işyerindeki cinsiyet ayrımcılığının, Güney Koreli kadınlar arasında gebelik planlama/doğum deneyimi olasılığının azalmasıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca düşük ve orta gelir grubuna ait ücret alan çalışan kadınlar hamilelik planlarken, işyerindeki yönetici sıfatı taşıyan kadınların iş kaybını göze alamadıkları için böyle bir planlarının olmadığı belirlenmiştir (Kim vd., 2019, s. 2672).

Türkiye’de Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Mevcut Durum

Türkiye, uluslararası sözleşmeler ve diğer belgeler aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamayı taahhüt eden ülkeler arasındadır. Bu taahhüdü gerçekleştirmek amacıyla Avrupa’da olduğu gibi uluslararası stratejiler temel alınmaktadır. Uluslararası stratejiler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin tüm yasalar, politikalar, programlar, uygulamalar ve izlemeler kapsamında gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte, kurumsal yapıları geliştirmek ve bağımsızlaştırmak, politikaları hayata geçirecek aktörleri, kurumları ve faaliyetleri içeren eylem planlarını hazırlamak, etkinlik ölçümü için cinsiyet temelli verileri düzenli olarak toplayan ve yayınlayan bir ülkedir (Toksöz vd., 2022, s.18).

Tarihsel geçmiş incelendiğinde, Türkiye’de kadınların iş yaşamlarına yönelik birçok özellik, Osmanlı’nın son yıllarındaki modernleşme süreci ile değişmeye başlamıştır. Bu dönemde eğitim fırsatlarından yararlanan kadınların sayısındaki artış, iş yaşamına katılımlarına yönelik gelişimlerin de habercisi olmuştur. Ancak yeni iş deneyimlerinin geleneksel, dini ve kültürel faktörler çerçevesinde özellikle erkek egemen yapıya bağlı olarak ayrımcılığa uğradığı belirtilmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte kadının bireysel ve toplumsal yaşamına yönelik birçok kapsamlı yasal düzenlemeler yapılmıştır (Çokoğullar, 2022, s. 141). Kadın kimliğinin hangi öğelerle donatılacağı, kadının toplumsal üretimdeki yerinin ne olacağı ve kamusal alanda nasıl bir yere sahip olacağı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak cinsel kimliğe ait izlerin ve görüntülerin kontrol altına alınarak bu kimliğin öne çıkmasını engelleyecek “cinsiyetsizlendirme” politikası da zaman zaman benimsenmiştir (Kandiyoti, 1997, s. 217).

Dünya’daki gelişmelere bağlı olarak, 1980’li yıllardan itibaren kadına şiddetin önlenmesine ve bunu teşvik edici söylemlerin toplumsal bir sorun olarak tanınmasına yönelik düzenlemeler ortaya çıkmıştır. 1990’lı yıllarda kamu politikalarının hukuka yansımaları sağlanarak 4320 sayılı “Ailenin Korunması Kanunu” yürürlüğe girmiştir. 2000’li yılların başında AB’ye uyum süreci çerçevesinde hızlanan hukuk reformları ile Anayasa’nın 10. maddesinde 2004 yılında yapılan düzenlemelerden başlayarak Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İş

Hukuku gibi başlıca hukuk alanlarında eşitlik içeren düzenlemeler uygulanmaya başlanmıştır (Akçabay, 2022, ss. 161-162).

Günümüzde Türkiye’de iş yaşamındaki kadınlar, özel sektörde ve kamuda istihdam edildikleri oranda üst düzey yönetici pozisyonlarında bulunmamaktadırlar (Tahtaloğlu, 2016, s. 89). Türkiye’deki kamu ve özel sektöre yönelik yönetim kademelerindeki kadın ve erkeklerin sayıları üzerinden yapılan karşılaştırmalarda, tüm meslek gruplarında erkeklerin daha fazla yer aldığı görülmektedir. TÜİK verilerine göre, kadın çalışanların en fazla “nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri” ile “nitelik gerektirmeyen işler”de çalıştıkları belirlenmiştir. 2000’li yıllardan itibaren yöneticilik açısından yıllara göre ortalamalara bakıldığında, 180 kadın yöneticiye karşılık 1100 erkek yöneticinin bulunduğu tespit edilmiştir (Eroğlu & İrdem, 2016, s. 22). Tarihsel geçmişte siyasete katılım açısından da kadınların yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Türkiye’de 50. 51. ve 52. hükümetler kurulduğunda Tansu Çiller, ilk kadın başbakan olarak tarihe geçmiştir. Mesleği açısından ekonomist ve akademisyen olan Çiller’in, siyasetin maskülen görünümü karşısında bir kadın olarak, oluşturduğu politikalarda eril söylemi devam ettirdiği eleştirilerine maruz kalmıştır (Aydın & Kahraman, 2015, s. 61).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu’na göre, 2022 yılında Türkiye’de üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonlarında ve parlamentoda yer almaya yönelik CEİD skorları, diğer ülkelere göre alt sıralardadır. Türkiye’de kadınlar, üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonunda 38.62, parlamentoda ise 35.25 puana sahiptir. ABD’de bu puanlar sırasıyla üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonunda 84.18 ve parlamentoda ise 55.05, Finlandiya’da üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonunda 76.24 ve parlamentoda ise 92.08, Fransa’da üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonunda 70.30 ve parlamentoda ise 79.21, İtalya’da üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonunda 46.54 ve parlamentoda ise 71.69, İspanya’da üst ve orta düzey yöneticilik pozisyonunda 74.26 ve parlamentoda ise 88.12 olarak belirlenmiştir. Japonya ve Kore’de ise, orta ve üst düzey yöneticiliği ile parlamentodaki kadın oranı Türkiye’den çok daha düşüktür (Toksöz vd., 2022, ss.185-186).

Kamu ve özel sektörde kadın yöneticiler

Türkiye’de kamu alanında kadın temsiline yönelik çalışmalar, kamu kurumlarının özel sektöre göre daha erkek egemen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye’deki çalışmalar genel olarak incelendiğinde, çalışma yaşamındaki kadınları olumsuz etkileyen cinsiyet ayrımcılığı, dünyadaki ayrımcılık bulgularına göre Asya ülkelerine göre düşük, Avrupa ve İskandinav ülkelerine göre yüksektir (Karatepe & Arıbaş, 2017, s. 7). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ankara Merkez Teşkilatı’nda yürütülen bir çalışmada, kadınların hiyerarşik olarak yükselmelerinin önündeki engeller kadınların birden fazla rol üstlenmesi, kişisel tercih ve algıları, örgüt kültürü ve örgüt politikaları, informal iletişim ağları,

mentorluk, mesleki ayrımcılık ve stereotipler olarak belirlenmiştir (Bingöl vd., 2011, s. 115).

Kamu örgütlerinde müsteşar, müsteşar yardımcıları, bağlı kurum başkanları ve yardımcıları, kurul başkanları ve genel müdürler olmak üzere, üst düzey kadın yöneticilerin oranı azdır. Kamuda yapılan başka bir çalışmada, kadın yöneticilerin en sık karşılaştıkları sorunlar, ev ve çocuk bakımı gibi ailevi öncelikleri, toplumun dayattığı cinsiyet rolleri, işe alım ve terfi süreçlerinde fırsat eşitliğinin tanınmaması şeklinde sıralanmıştır (Negiz & Yemen, 2011, s. 204). 2022 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilatı'nın üst yönetiminde yapılan bir çalışmada da, 3 Bakan Yardımcılığı kadrolarının tümüne, 17 Genel Müdürlük kadrosundan 16'sına, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Teftiş Kurulu Başkanlığı, İç Denetim Birimi Başkanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı kadrolarının ise tamamına erkeklerin atandığı belirlenmiştir. Ana hizmet birimlerinde bulunan 140 daire başkanının 124'üne erkek, 16'sına ise kadın yönetici atanmıştır (Taşar, 2022, s. 794).

Özel sektörde kadınların yönetime katılımları biraz daha olumlu olsa da, genel anlamda erkek yönetici üstünlüğünün devam ettiği gözlemlenmektedir. Borsa İstanbul (BIST) şirketlerinde 134, BIST-100'de bulunan 25 şirketin yönetim kurullarının tamamı erkeklerden oluşmaktadır. BIST şirketinde 37 yönetim kurulu başkanı kadınken, kadın CEO'ların sayısı 14'tür. 2019 yılında yönetim kurullarında yer alan kadınların oranı %13.7'den, 2020 yılında %15.6'ya yükselmiştir (Medyascope, 2020).

Özel sektörde yapılan araştırmalarda en önemli ayrımcılıklardan biri işten çıkarmalardır. Yönetici ve işverenlerle yapılan bir çalışmada, işten ilk çıkarılan yönetici ve çalışanların kadınlar olduğu belirlenmiştir (Alparşlan vd., 2015). Konaklama işletmelerinde yapılan farklı bir çalışmada, benzer biçimde, işten ilk çıkarılacak kişiler arasında yarı zamanlı çalışan işçi kadınlar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca finansal bir kriz durumunda ilk işten çıkarılacakların hamile kadınlar olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla hamileliğin, işverenler tarafından kadın çalışanları işten çıkarmak için bir gerekçe olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. İkinci sırada ise, kadın yöneticiler bekâr erkeklerin, erkek yöneticiler ise bekâr kadınların işten çıkarılması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Dalkıranoğlu & Çetinel, 2008). Kitlesele işten çıkarmalar, kadınların ev geçimini sağlamak yerine geçime yardım ettikleri algısı olması nedeniyle kadınlarda daha fazladır (Yalçın, 2015). Covid-19 krizinde de özel sektörde işine son verilen kesimin daha çok kadın çalışanlar olduğu görülmüştür (Beken, 2020).

Yükseköğretim kurumlarında kadın yöneticiler

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi ve kadınların güçlendirilmesi, BM Milenyum Kalkınma Hedeflerinden biridir. Avrupa'daki projeler, akademik faaliyetler için benzer hedefler içermektedir. Ayrıca, kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarında yeterince temsil edilmediği ve artırılması gerektiği kabul

edilmektedir. Kadın yöneticiler açısından finans, hukuk, endüstri alanlarında birçok araştırma olmasına rağmen akademi için bu çalışmalar nispeten sınırlıdır (Gunluk-Senesen, 2009, s. 305).

Birçok Batı ülkesinde son 50 yılda üniversitelerde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda birçok çalışma yapılmasına rağmen bu ülkelerin akademilerinde erkek akademisyen oranı halen yüksektir. Dünyada, kadınların akademiye karşılaştıkları güçlükler, gizli ya da üstü örtülü ayrımcılık terimleriyle ifade edilmektedir (Roos & Gatta, 2009, s. 177). Türkiye, akademisyen kadın sayısı ve akademiye kadın yöneticiler açısından Avrupa ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye’de akademi söz konusu olduğunda, cinsiyetçilik ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına yönelik veriler sunan araştırmalar da bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de mühendislik bölümlerinde kadınların oranının ABD’den daha yüksek olduğunu belirleyen çalışmalar olsa bile, bu bölümlerdeki kız öğrencilerin erkek akranlarına göre daha az sayıda olduğu da ortaya konulmaktadır (Smith & Dengiz, 2010, s. 52). Mühendislik bölümlerinde, lisansüstü kadın öğrencileri mühendislik alanlarına yönlendirme eğilimi için çaba gösteren akademisyenlerin yanında, erkek sınıf arkadaşlarının kız öğrencilere yönelik ötekileştirici tutumlar sergiledikleri yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir (Zengin-Arslan, 2002, s. 407).

Yükseköğretim kurumlarındaki paradoks, çeşitli anabilim dallarında kadın lisans öğrencilerinin katılım oranı önemli ölçüde artmasına rağmen, kadınların akademiye yer alma oranı aynı biçimde artmamaktadır (Machado-Taylor & Özkanlı, 2013, s. 346). Buna rağmen, 25 Avrupa Birliği ülkesi ile karşılaştırıldığında Türkiye’deki kayıtlı kadın işgücü piyasasına katılım oranı düşük olmasına rağmen kadın akademisyen oranı daha yüksektir (Healy vd., 2005, s. 247). Yukarıdaki çalışmalarda belirtildiği gibi, Portekiz ve Türkiye’deki üniversitelerde yapılan bir karşılaştırmada, kadınların akademiye özellikle matematik ve mühendislikte erkeklerin gerisinde kalmaya devam ettiği görülmüştür (Machado-Taylor & Özkanlı, 2013, s. 346). Kadınların sosyal bilimler ve eğitim bilimlerinde, erkeklerin fizik, mühendislik gibi doğa bilimlerindeki oran olarak fazla olması yıllardır eleştirel olan bu konunun devam ettiğini göstermektedir.

Türk akademisyen kadınların kariyerlerinde başarılı oldukları ölçüde bunun bir bedeli olduğu, çoğunun akademik kariyerde yükselirken evlenmedikleri yapılan çalışmalarla gözlemlenmiştir. Bu sosyokültürel beklentinin, akademiye kadınının sosyo-ekonomik hiyerarşide evlilikten önce kariyer başarısı elde etmek için çaba gösterdiği, bu durumun evliliği zorlaştırdığı belirtilmiştir (Özbilgin & Healy, 2004, ss. 365-366). Bu tarz kültürel normlar, kadınları akademik kariyer ile özel yaşamları arasında tercih yapmaya zorlarken, kariyer yapmaktan caydırabilmekte ve bu anlamda cinsiyet ayrımcılığının bir aracı olarak işlev görmektedir (Neale & Özkanlı, 2010, s. 552). Akademisyen kadınlar evlenip çocuk sahibi oldukları ölçüde, bir yandan eş ve anne olmakla diğer yandan akademisyen

olmak arasında bir rol çatışmasıyla karşı karşıya kalabilecekler ve aynı zamanda ailelerine öncelik vermeleri beklenebilecektir (Sağlamer vd., 2018, s. 42). Göktürk ve Tülübaş (2021), Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinden 28 kadın akademisyenle derinlemesine görüşmeler yaparak akademik statü ve saygınlık kazanmayı başaran akademisyen kadınların, bunun bedelini özel hayatlarında ödediklerini ve ruhsal sağlıkları için çok şey verdiklerini ortaya çıkarmışlardır. Türkiye'de 1990-2010 yılları arasındaki cam tavan çalışmaları, yükseköğretimde üst yönetim pozisyonları için değerlendirildiğinde, cinsiyet ayrımcılığının oran olarak azalsa da devam ettiğini ortaya koymaktadır (Gunluk-Senesen, 2009, s. 305).

Üniversitelerde çalışan kadın akademisyen oranı ile üst düzey yönetici olan akademisyen kadın oranı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Akademide toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için kadınların da üniversite yönetiminde daha fazla oranda yer alması önem taşımaktadır (Ustun & Gümüşeli, 2017, s. 123). Atay (2017) tarafından yapılan bir vaka çalışmasında, akademide kadın yönetici oranının artırılabilmesi için, akademik hareketlilik, özel alandaki yüklerinin paylaşılması, çocuk bakımı için destek, akademide yönetsel alandaki stratejiler sayesinde kadın yöneticilerin sayısının artırılabilmesi sonucuna varılmıştır (Atay, 2017, s. 215). Akademide kadın yöneticiler, gelecek nesillere doğru rol modeller oluşturmayı amaçladıklarını da ifade etmektedirler. Diğer bir ifadeyle, akademide üst düzey kadın yöneticiler, üniversitelerde genç kadın akademisyenlere örnek olmaya devam edeceklerini ve bununla ilgili çalışmalara destek verdiklerini de vurgulamaktadırlar. 21. yüzyılda, kadın yönetici olmanın zorluklarını, cam tavan sendromu çerçevesinde, kendilerine karşı direnç gösterilmesi ve erkeklerin yönetim kademelerinde sayıca çok olmalarına da bağlamaktadırlar (Ustun & Gumuseli, 2017, s. 126).

SONUÇ

Tarihe, bilime ve siyasete yön veren birçok kadın, yönetim anlayışının gelişimine de katkıda bulunmuştur. İhtiyaçlar kadınları değişik alanlarda icat ve buluşlara yönlendirmiş, kadınlar kimi zaman sağlıkta, kimi zaman eğitimde, kimi zaman sanayide ya da ticari alanlarda bir iş yerinde başarı göstermelerinin yanında, kendi işlerini kurarak bir girişimci olarak tarih sayfalarındaki yerlerini almışlardır.

Cinsiyet kavramı ile ayrımcılığı bir arada yaşayan kadınlar, iş yaşamında sadece girdikleri işlerle ya da kurdukları işlerle değil aynı zamanda cinsiyet ayrımcılığı kavramı ile de mücadele etmişlerdir. Kadınların eğitimleri, yaşları, yetenekleri, tecrübeleri ne olursa olsun hem kamusal alan da hem de özel alanda daha fazla çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Bu mücadelede ben de varım diyen kadınlar yanında, bu mücadeleden çekilen kadın sayısı da azımsanmayacak kadar fazla olmuştur. Kadınlar iyi eğitim alabilmek, eğitimleri doğrultusunda kariyer yapabilmek, girdikleri kurumlarda kendilerini anlatabilmek ve özellikle yükselebilmek için tarih yolculuğunda beklenenin üzerinde bir çaba

göstermişlerdir. Dünyanın hangi coğrafyasında olursa olsunlar bu mücadeleleri birbirine benzer olmuştur.

Özellikle iş yaşamında kadın ve erkeğin eşit şartlarda iş yapabilmesi için sadece ulusal ve uluslararası kanunlar ile sözleşmeler yeterli değildir. Öncelikle, 21. yüzyılda kadın- erkek demeden iş yaşamında bir zihniyet farklılığına giderek, bu sürecin yaşar hale getirilmesi gerekmektedir. Öncelikle aile içi ilişkilerden başlayarak, sosyal çevre ve eğitim basamaklarında eşitliğin söylemden çıkarak, yaşanır bir durum alması bunu iş yaşamına da taşıyabilecektir.

Toplumsal kültür, iş yaşamındaki cinsiyet ayrımcılığını azaltabilecek önemli unsurlardan biridir. Toplumların, beşeri sermayesi olan kadın-erkek yerine, insan kavramını kullanarak yol alması gerekmektedir. Cinsiyete bakılmaksızın, herkesin her işi yapabileceği inancının oluşması ve fırsat eşitliğinin sağlanması ülkelerin kalkınmasında da büyük bir role sahip olabilecektir. Olağan ya da olağanüstü durumlarda dünya, kadın-erkek her sektörde beraber çalışmanın gücünü görmüş ve görmeye devam etmektedir. Özellikle, pandemi süreci tüm dünyaya, her alanda kadın-erkek bir arada güç birliği ile hareket edildiğinde; imkânsızlıkların nasıl imkânlı hale getirildiğini yakın bir geçmişte tarihe yazılmasını sağlamıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Makalenin araştırma ve yazım sürecinde, yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır. Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akçabay, F.C. (2022). İstanbul Sözleşmesi'nin ardından: kadına yönelik şiddetle mücadelede IV. Ulusal Eylem Planı'na dair bir inceleme. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 43, 161-174.

Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. & Tertilt, M. (2020). *The impact of COVID-19 on gender equality* (No. 26947). National Bureau of Economic Research.

Alparslan, A.M., Bozkurt, Ö.Ç. & Özgöz, A. (2015). İşletmelerde cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışanların sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 66-81.

Atay, Ö. (2017). Gendered success and strategies for change in a Turkish university. In *Gendered Success in Higher Education* içinde (pp. 215-232). London: Palgrave Macmillan.

Aydın, A. & Kahraman, Ö. F. (2015). Türkiye'de kadın temsili sorunsalına kadın bakanlar bağlamında bir bakış. *Yasama Dergisi*, 31, 46-64.

Baumle, A.K. & Fossett, M. (2005). Statistical discrimination in employment. *American Behavioral Scientist*, 48 (9), 1250-1274.

Beken, N. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde kadın istihdamı: Türkiye örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ek Sayı), 47-74.

Bélangier, D. & Tran-Giang, L. (2013). Precarity, gender and work: Vietnamese migrant workers in Asia. *Diversities*, 15 (1), 5-20.

Berik, G. (2022). Towards improved measures of gender inequality: An evaluation of the UNDP gender inequality index and a proposal. UNWOMEN.

Bingöl, D., Aydoğan, E., Şenel, G. & Erden, P. (2011). Cam tavan sendromu ve kadınların hiyerarşik yükselmelerindeki engeller: TC. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ankara Merkez Teşkilatı örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 115-132.

Böök, B., Burri, S., Senden L. & Timmer, A. (2021). A comparative analysis of gender equality law in Europe 2020: The 27 EU Member States, Albania, Iceland, Liechtenstein, Montenegro, North Macedonia, Norway, Serbia, Turkey and the United Kingdom compared. Brussels: European Commission.

Brynin, M. & Güveli, A. (2012). Understanding the ethnic pay gap in Britain. *Work, Employment and Society*, 26 (4), 574-587.

Byron, R. (2008). Stereotypes and the bottom line: Learning lessons from gender based firing discrimination cases.

Carlson, D. L., Petts, R. & Pepin, J. (2020). US' couples divisions of housework and childcare during COVID-19 pandemic, SocArXiv.doi:10.31235/osf.io/jy8fn

Casey, L. S., Reisner, S. L., Findling, M. G., Blendon, R. J., Benson, J. M., Sayde, J. M. & Miller, C. (2019). Discrimination in the United States: Experiences of lesbian, gay, bisexual, transgender, and queer Americans. *Health Services Research*, 54, 1454-1466.

Chou, R. J. A. & Choi, N. G. (2011). Prevalence and correlates of perceived workplace discrimination among older workers in the United States of America. *Ageing & Society*, 31 (6), 1051-1070.

Cichowski, R.A. (2004). Women's rights, the European court, and supranational constitutionalism. *Law Society Review*, 38 (3), 489-512.

Clark, A. E., D'ambrosio, C. & Zhu, R. (2021). Job quality and workplace gender diversity in Europe. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 183, 420-432.

Courmadias, N., Fujimoto, Y. & Härtel, C.E.J. (2010). Japanese Equal Employment Opportunity Law: implications for diversity management in Japan. In M.F. Özbilgin & J. Syed (Eds.), *Managing Gender Diversity in Asia* (pp. 104-118). UK and USA: Edward Elgar Publishing.

Craig, L. & Churchill, B. (2021). Dual-earner parent couples' work and care during COVID-19'. *Gender, Work & Organization*, 28, 66-79.

Czymara, C. S., Langenkamp, A. & Cano, T. (2021). Cause for concerns: gender inequality in experiencing the COVID-19 lockdown in Germany. *European Societies*, 23 (1), 568-581.

Çobanoğlu, F. (2018). Gender equality in Turkish higher education. *International Journal of Higher Education*, 7 (5), 97-113.

Çokoğullar, E. (2022), "Marjinalite" ve "maruziyet" arasında Türkiye'de kadınlık. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 139-164.

Dalkıranoğlu, T. & Çetinel, F.G. (2008). Konaklama işletmelerinde kadın ve erkek yöneticilerin cinsiyet ayrımcılığına karşı tutumlarının karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 277-298.

Di Stasio, V. & Larsen, E. N. (2020). The racialized and gendered workplace: applying an intersectional lens to a field experiment on hiring discrimination in five European labor markets. *Social Psychology Quarterly*, 83 (3), 229-250.

Eroğlu, F. & İrdem, Ş. (2016). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve yönetim kademelerindeki yansımaları. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 3 (2), 11-35.

Estévez-Abe, M. (2013). An international comparison of gender equality: Why is the Japanese gender gap so persistent. *Japan Labor Review*, 10 (2), 82-100.

Farré, L., Fawaz, Y., González, L. & Graves, J. (2020). How the COVID-19 lockdown affected gender inequality in paid and unpaid work in Spain. Economic Working Paper, No. 1728.

Gebel, M. & Giesecke, J. (2016). Does deregulation help? The impact of employment protection reforms on youths' unemployment and temporary employment risks in Europe. *European Sociological Review*, 32 (4), 486-500.

Gee, G. C., Pavalko, E. K. & Long, J. S. (2007). Age, cohort and perceived age discrimination: Using the life course to assess self-reported age discrimination. *Social Forces*, 86 (1), 265-290.

Genda, Y. (2005). *Nagging sense of job insecurity: The new reality facing Japanese youth*. Tokyo: International House of Japan.

Göktürk, Ş. & Tülübaş, T. (2021). Survival of the fittest: women's academic experiences of navigating neoliberal expectations in Turkish universities. *Gender and Education*, 33 (3), 267-284.

Gunluk-Senesen, G. (2009). Glass ceiling in academic administration in Turkey: 1990s versus 2000s. *Tertiary Education and Management*, 15 (4), 305-322.

Gupta, V.K., Mortal, S.C., Silveri, S., Sun, M. & Turban, D.B. (2020). You're fired! Gender disparities in CEO dismissal. *Journal of Management*, 46 (4), 560-582.

Hank, K. & Steinbach, A. (2021). The virus changed everything, didn't it? Couples' division of housework and childcare before and during the Corona crisis. *Journal of Family Research*, 33 (1), 99-114.

Healy, G., Özbilgin, M. & Aliefendioğlu, H. (2005). Academic employment and gender: A Turkish challenge to vertical sex segregation. *European Journal of Industrial Relations*, 11 (2), 247-264.

Hofäcker, D. & Radl, J. (2016). Retirement transitions in times of institutional change. D. Hofäcker, M. Hess ve S. König (Ed.), *Delaying retirement: progress and challenges of active ageing in Europe, the United States and Japan* içinde (ss. 1-21). London: Palgrave Macmillan.

Johnson, Z. & Mathur-Helm, B. (2011). Experiences with queen bees: A South African study exploring the reluctance of women executives to promote other women in the workplace. *South African Journal of Business Management*, 42 (4), 47-56.

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Karatepe, S. & Arıbaş, N. N. (2017). İş hayatında kadın yöneticilere ilişkin cinsiyet ayrımcılığı: Türkiye için bir değerlendirme. *Yasama Dergisi*, 31, 7-23.

Kim, J. H., Oh, S. S., Bae, S. W., Park, E. C. & Jang, S. I. (2019). Gender discrimination in the workplace: effects on pregnancy planning and childbirth among South Korean women. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (15), 2672.

Kurtulus, F.A. & Tomaskovic-Devey, D. (2012). Do female top managers help women to advance? A panel study using EEO-1 records. *The Annals of the American Academy*, 639, 173-197.

Leppel, K., Brucker, E. & Cochran, J. (2012). The importance of job training to job satisfaction of older workers. *Journal of Aging and Social Policy*, 24, 62-76.

Lössbroek, J. & Radl, J. (2019). Teaching older workers new tricks: workplace practices and gender training differences in nine European countries. *Ageing & Society*, 39 (10), 2170-2193.

Machado-Taylor, M. & Özkanlı, Ö. (2013). Gender and academic careers in Portuguese and Turkish higher education institutions. *Education in Science*, 38 (169), 346-356.

Malisch, J. L., Harris, B. N., Sherrer, S. M., Lewis, K. A., Shepherd, S. L., McCarthy, P. C. & Deitloff, J. (2020). In the wake of COVID-19, academia needs new solutions to ensure gender equity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117 (27), 15378-15381.

Matsuda, S. (2013). *Declining birthrate*. Tokyo: Keiso Shobo.

Medyascope. (2020). “2020 Yönetim Kurulunda Kadın Türkiye Raporuna göre, kadın direktör sayısı bir yılda yüzde 5 arttı”, <https://medyascope.tv/2020/11/20/2020-yonetim-kurulunda-kadin-turkiye-raporuna-gore-kadin-direktor-sayisi-bir-yilda-yuzde-5-artti/> (Erişim Tarihi: 3.1.2023)

Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129, 674-697.

Monroe, K., Ozyurt, S., Wrigley, T. & Alexander, A. (2008). Gender equality in academia: Bad news from the trenches, and some possible solutions. *Perspectives on Politics*, 6, 215-233.

Mucci, N., Traversini, V., Giorgi, G., Tommasi, E., De Sio, S. & Arcangeli, G. (2019). Migrant workers and psychological health: A systematic review. *Sustainability*, 12 (1), 120.

Neale, J. & Özkanlı, Ö. (2010). Organisational barriers for women in senior management: A comparison of Turkish and New Zealand universities. *Gender and Education*, 22 (5), 547-563.

Negiz, N. & Yemen, A. (2011). Kamu örgütlerinde kadın yöneticiler: yönetici ve çalışan açısından yönetimde kadın sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 195-214.

Nishimura, J. (2016). *Motherhood and work in contemporary Japan*. London: Routledge.

O’Connell, P.J. & Byrne, D. (2012). The determinants and effects of training at work: bringing the workplace back in. *European Sociological Review*, 28, 283-300.

OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development]. (2012). *Closing the gender gap*. Paris: OECD.

Okin, S. M. (2015). Justice, gender, and the family. *Justice, Politics, and the Family* içinde (ss. 63-87). Routledge.

Ong, M., Wright, C., Espinosa, L. & Orfield, G. (2011). Inside the double bind: A synthesis of empirical research on undergraduate and graduate women of color in science, technology, engineering, and mathematics. *Harvard Educational Review*, 81 (2), 172-209.

Özbilgin, M. & Healy, G. (2004). The gendered nature of career development of university professors: The case of Turkey. *Journal of Vocational Behavior*, 64 (2), 358-371.

Parker, K. & Funk, C. (2017). *Gender discrimination comes in many forms for today's working women*. Pew Research Center.

Patterson, L. & Walcutt, B. (2013). Korean workplace gender discrimination research analysis: A review of the literature from 1990 to 2010. *Asia Pacific Business Review*, 19 (1), 85-101.

Picchio M. & Van Ours, J.C. (2013). Retaining through training even for older workers. *Economics of Education Review*, 32, 29-48.

Prado, K.Y., Rivera-Heredi, M.E., Martínez-Servín, L.G., Guzmán-Carillo, K-Y. & McCurdy, S.A. (2021). "It's wrong because it could be my sister, wife, or mother": Workplace sexual harassment among men and women farmworkers in USA and Mexico. *Journal of Agromedicine*, 26 (2), 220-230.

Rafferty, A. (2020). Skill underutilization and under-skilling in Europe: The role of workplace discrimination. *Work, Employment and Society*, 34 (2), 317-335.

Roos, P. A. & Gatta, M. L. (2009). Gender (in)equity in the academy: Subtle mechanisms and the production of inequality. *Research in Social Stratification and Mobility*, 27 (3), 177-200.

Rubery, J., Grimshaw, D. & Figueiredo, H. (2005). How to close the gender pay gap in Europe: towards the gender mainstreaming of pay policy. *Industrial Relations Journal*, 36 (3), 184-213.

Sağlamer, G., Tan, M. G., Çebi, P. D., Çağlayan, H., Gümüsoğlu, N. K., Poyraz, B. & Kahraman, S. Ö. (2018). Gendered patterns of higher education in Turkey: Advances and challenges. *Women's Studies International Forum*, 66 (2018), 33-47.

Seguino, S. (2000). Accounting for gender in Asian economic growth. *Feminist Economics*, 6 (3), 27-58.

Shafer, K., Milkie, M. & Scheibling, C. (2020). The division of labour before & during the COVID-19 pandemic in Canada. SocArXiv. doi:10.31235/osf.io/24j87.

Shaffer, M. A., Joplin, J. R., Bell, M. P., Lau, T. & Oguz, C. (2000). Gender discrimination and job-related outcomes: A cross-cultural comparison of

working women in the United States and China. *Journal of Vocational Behavior*, 57 (3), 395-427.

Smith, A. E. & Dengiz, B. (2010). Women in engineering in Turkey – a large scale quantitative and qualitative examination. *European Journal of Engineering Education*, 35 (1), 45-57.

Steeffisher, G. K., Findling, M. G., Bleich, S. N., Casey, L. S., Blendon, R. J., Benson, J. M., Sayde, J.M. & Miller, C. (2019). Gender discrimination in the United States: Experiences of women. *Health Services Research*, 54, 1442-1453.

Suresh-Kumar, M. & Rao, C. (2021). Comparative analysis of gender equality in India with selected countries and study of legal protection of women against gender discrimination. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*, 32 (2), 3934-3946.

Suzuki, K. & Naka, S. (2022). Being doubly disadvantaged or escaping gender discrimination?: female self-employment in Japan and their responses to the COVID-19 crisis. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 32 (4), 244-261.

Tahtaloğlu, H. (2016). Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında cam tavan sendromunun kadınlar üzerindeki etkileri. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 89-105.

Takenoshita, H. (2020). The gender wage gap in four Asian countries: Japan, Singapore, South Korea, and Taiwan. *Low fertility in advanced Asian economies* içinde (ss. 41-59). Singapore: Springer.

Taşar, H. H. (2022). Millî Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilatı üst yönetiminde kadın temsili. *Mülkiye Dergisi*, 46 (3), 794-815.

Toksöz, G., Şener, Ü., Demircan, S., Karababa, R., Memiş, E., Arslan, H., Kaptanoğlu, İ.Y., Kabadayı, A., Akyıldırım, O. & İnanç, B. (2022). *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini izleme raporu 2021-2022*. CEİD Yayınları.

Tomaskovic-Devey, D. (1993). *Gender and racial inequality at work*. Ithaca: Industrial Labor Relations Press.

Tomaskovic-Devey, D., & Skaggs, S. (1999). An establishment-level test of the statistical discrimination hypothesis. *Work and Occupations*, 26 (4), 422-445.

UNDP. Gender inequality index (GII), <https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index#/indicies/GII>, (Erişim: 25.12.2022)

Ustun, S. & Gümüseli A. I. (2017). Many lives of women rectors at Turkish universities. *Journal of Education and Training Studies*, 5 (8), 123-131.

Yalçın, Ç. (2015). Türkiye’de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ve ekonomik şiddet. *Feminist Eleştiri Dergisi*, 7 (1), 50-60.

Zengin-Arslan, B. (2002). Women in engineering education in Turkey: Understanding the gendered distribution. *International Journal of Engineering Education*, 18 (4), 400-408.

Zhou, M., Hertog, E., Kolpashnikova, K. & Kan, M. Y. (2020). Gender inequalities: Changes in income, time use and well-being before and during the UK COVID-19 lockdown. SocArXiv. doi:10.31235/osf.io/u8ytc.10.31235/osf.io/u8ytc.

Yayın Geliş Tarihi: 18.01.2023
Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1238692>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 902-926
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GLAMPING İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR GIDA FARKINDALIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Özgür SARIBAŞ*

Buğcan GÜVENOL**

Öz¹

Doğa temelli turizm çeşitlerinden biri olarak nitelendirilen glampingler fiziksel özellikleri ve hedef kitleleri ile çevreye duyarlı bir izlenim sergilemektedir. Bu araştırmanın amacı da giderek yaygınlaşan glamping işletmelerindeki sürdürülebilir gıda anlayışına ve sürdürülebilir gıda uygulamalarına yönelik farkındalık düzeyini ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Veriler video konferans tekniği ile kayıt altına alınarak elde edilmiştir. Katılımcılar "amaçlı örnekleme" yöntemine göre seçilmiş ve veriler MAXQDA programıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, glamping işletmelerinde sürdürülebilir gıda anlayışına yönelik farkındalığın umut verici, ancak yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Sürdürülebilir gıda uygulamalarına ilişkin bilgi düzeyinin ise yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca katılımcıların farkındalık düzeyleri ile temsil ettikleri işletmelerdeki uygulamaların örtüşmediği araştırmanın sonuçları arasındadır. Araştırmanın sürdürülebilirlik, turizm ve gastronomi literatürüne katkı sağlayacağı, yapılan değerlendirmelerin, küresel gıda sisteminin tartışıldığı bir dönemde fayda yaratıcı olacağı öngörülmektedir. Bu çalışma araştırma alandaki boşlukla birlikte popüler kültür ve sürdürülebilirlik paradoksuna da işaret ederek gelecek araştırmalara katkı sağlayıcı nitelikte olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Gıda, Sürdürülebilir Turizm, Turizm İşletmeleri, Gastronomi, Glamping.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sarıbaş, Ö. & Güvenol, B. (2023). Glamping işletmelerinde sürdürülebilir gıda farkındalığı üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 902-926.

* Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0003-0567-3039, ozgur.saribas@ikcu.edu.tr.

** Araştırma Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0003-3776-8470, bugcan.guvenol@ikcu.edu.tr.

¹ Bu araştırma İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'nun 05.07.2022 tarihli toplantısı 2022/12-03 karar numarası ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

A RESEARCH ON SUSTAINABLE FOOD AWARENESS IN GLAMPING BUSINESSES

Abstract

Glamping, which is defined as one of the nature-based tourism types, exhibits an environmentally sensitive impression with its physical characteristics and target groups. The aim of this research is to reveal the level of awareness towards sustainable food understanding and sustainable food practices in glamping businesses that are becoming increasingly widespread. Content analysis, one of the qualitative research methods, was used in the research. The data were obtained by recording with the video conference technique. Participants were selected according to the “purposive sampling” method and the data were analyzed with the MAXQDA program. The findings show that the awareness of sustainable food in glamping establishments is promising but not sufficient. It has been observed that the level of knowledge on sustainable food practices is insufficient. It is among the results of the research that the awareness levels of the participants and the practices in the businesses they are in do not match. It is predicted that the research will contribute to the sustainability, tourism and gastronomy literature and that the evaluations will be beneficial in a period where the global food system is discussed. This study will contribute to future research by pointing out the popular culture and sustainability paradox along with the gap in the research area.

Keywords: *Sustainable Food, Sustainable Tourism, Tourism Enterprises, Gastronomy, Glamping.*

GİRİŞ

Gıda yaşamın sürdürülebilmesi, büyüme ve sağlığın desteklenmesi için ihtiyaç duyulan enerji ve besinleri ifade eden (Roday, 2012), yaşamın temel kaynaklarından biridir (Soylu, 2022). Literatürde, nüfus artışı (Pimentel vd., 1997; Hopfenberg & Pimentel, 2001; Maskey, 2001; Gilland, 2002; Alexandratos, 2005; Schneider vd., 2011), iklim değişiklikleri (Gregory vd., 2005; Tirado vd., 2010; Cheeseman, 2016; Holdsworth & Bricas, 2016), sosyo-kültürel ve ekonomik nedenler (Musaiger, 1993; Gupta ve Mishra, 2014) gibi faktörlerin gıda arzı, talebi ve gıda güvenliği üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar yer almaktadır. Bu araştırmalar göstermektedir ki artan küresel nüfusla birlikte bilinçsiz ve aşırı tüketim gıda ürünlerinin gelecek nesillere taşınması konusunda soru işaretleri doğurmaktadır. Böylece gıda küresel bir endişe halini almaktadır. Godfray vd. (2010), dünyadaki tüm bireyler için sağlıklı ve çevresel olarak sürdürülebilir beslenme sağlama yeteneği konusunda artan bir endişe olduğundan, Conaré (2019) ise yaşanan krizlere bağlı olarak tarımsal hammadde fiyatları ve gıda kaynaklı sağlık sorunları gibi nedenlerden dolayı gıdanın küresel bir tartışma konusu olduğundan bahsetmektedir. Bu bağlamlarda sürdürülebilir gıda, gıdanın sürdürülebilirliği, sürdürülebilir gıda zinciri, sürdürülebilir gıda tüketimi, sürdürülebilir gıda sistemleri ve sürdürülebilir gıda güvenliği gibi pek çok başlık karşımıza çıkmaktadır. Gıdanın güvenliği ve sürdürülebilirliği konusundaki

endişeler de artış göstermektedir. Bu endişeleri gidermek için gerekli hususlardan biri de bahsedilen bu süreçlere ilişkin gelişen farkındalaktır.

Sürdürülebilir gıda farkındalığı çok boyutlu bir yaklaşımdır ve içerisinde sürdürülebilirliğin pek çok yönünü barındırmaktadır. Bu kapsamda özellikle üretim süreçleri, gıda güvenliği ve tüketim hususları ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilir üretim “çevreyi kirletmeyen, yenilenemeyen enerji ve doğal kaynakları koruyan, ekonomik açıdan verimli, çalışanlar, topluluklar ve tüketiciler için güvenli ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeyen süreçler ve sistemleri kullanan bir üretim yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (Foresight, 2011). Sürdürülebilir gıda üretimi ve gıda güvenliği, Soylu (2022) tarafından “çevreye saygılı, doğayı kirletmeyen, doğal kaynakları ve enerji kaynaklarını bilinçli kullanan, ekonomik anlamda güvenli gıdaya ulaşabilen toplumların oluşmasını amaçlayan, kullanıcılar için güvenli olan ve gelecek nesillerin ihtiyaç ve haklarını koruyan güvenilir gıda üretim süreç ve sistemleri” olarak ifade edilmiştir. Sürdürülebilir gıda güvenliğini sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir tarım ve yeşil kalkınma gibi anlayışlardan kopuk bir şekilde sağlamak mümkün değildir (Soylu, 2022). Tüm bunların yanı sıra gıda satın alırken de sürdürülebilirliğin önemi unutulmamalıdır. Tüketicilerin beslenme alışkanlıklarını çevre dostu yöntemlere yönlendirmedikleri sürece gıda tüketiminin neden olduğu çevresel etkilerin artış göstereceğini söylemek mümkündür (Kurtgil & Beyhan, 2021).

Bu tartışmalarla birlikte gıdanın sürdürülebilirliğine ilişkin eleştiri odaklarından biri de turizm işletmeleri ve bu işletmelerdeki yeme-içme faaliyetleridir. Özellikle turizm işletmelerinde yaşanan gıda israfına ilişkin çok sayıda araştırma (Marthinsen vd., 2012; Papargyropoulo vd., 2016; Curtis & Slocum, 2016; İlyasov, 2018; Juvan vd., 2018; Gretzel vd., 2019; Keskin vd., 2019; Akmeşe & Kaba İlyasov, 2022) bulunmaktadır. Yiyecek-içecek tüketimi bağlamında sürdürülebilirlik ve turizm konularını bir arada ele alan araştırmalara da rastlamak mümkündür (de Jong & Varley, 2018; Martin-Rios vd., 2018; Özdemir & Güçer, 2018). Bu açıdan bakıldığında turizm, gastronomi ve sürdürülebilirlik ilişkisi daha da önem kazanmaktadır. Bu kapsamda doğa temelli olarak nitelendirilen glamping işletmeleri (O’Neill vd., 2010) ve turizm ile olan ilişkisi, bir turizm destinasyonunun doğru sürdürülebilir gelişimi için etkili bir araç olarak görülmektedir (Fernandes vd., 2021). Böylece, glamping konaklamanın yanı sıra yiyecek-içecek hizmeti de sunan, bu yönü ile de gıdanın sürdürülebilirliği açısından da önem arz eden işletmelerden biri olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, gezginler arasında popüler olmasına rağmen literatürde çok az ilgi gören bir turizm olgusu olarak karşımıza çıkmakta (Sun & Huang, 2023) ve her ne kadar “lüks kampçılık” olarak ifade edilse de Türkçe literatürde de sıklıkla glamping olarak yer almaktadır. Bu araştırmada da öncelikle glamping işletmelerindeki sürdürülebilir gıda uygulamalarına ve sürdürülebilir gıda anlayışına yönelik farkındalık düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Sonrasında glamping işletmelerinin temel kuruluş felsefesine ve işleyiş fonksiyonlarına uygun şekilde hareket edip

etmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle de araştırma bulguları hem literatüre katkı sağlayıcı bir nitelik taşımakta, hem de sektörel anlamda fayda yaratacak sonuçları içermektedir.

TEORİK ÇERÇEVE

Glampingler doğa temelli turizm çeşitlerinden biri olarak nitelendirilmektedir (O'Neill vd., 2010; Ergüven vd., 2015, Gökteş & Kızıllırmak, 2017; Konak & Özhasar, 2019; Ardıç Yetiş, 2021). Glamping gösteriş/cazibe ve kamp kelimelerinin birleşimi olarak ifade edilen ve doğa ile konforu birleştiren, kampçılıkla ilgili bir kavramdır (Brochado & Pereira, 2017). Günümüzde geleneksel kampçılığa yönelik artan talebe rağmen kamp esnasında yaşanabilecek bazı olumsuz durumlar insanların bu faaliyete katılımını engelleyebilmektedir. Bu olumsuz durumlara örnek olarak ıslak ve soğuk ortamda uyumak, hava değişimleri nedeniyle yaşanabilecek fiziksel rahatsızlıklar, tuvaletlere ve sıcak suya erişim güçlükleri (Lu vd., 2022), çadırların sızdırabilmesi, kötü kokulu uyku tulumları ve doğaçlama hazırlanan yiyecekler (Boscoboinik & Bourquard, 2012) gösterilmektedir. Glamping türü kamp anlayışı ise bu durumlar karşısında bir alternatif olarak sunulmaktadır (Boscoboinik & Bourquard, 2012). Glamping, Longman sözlüğünde “her zamankinden daha konforlu ve daha iyi donanımına sahip bir çadırda kamp yapmak” olarak tanımlanmaktadır (Longman, 2014). Ayrıca, geleneksel kampçılıktan daha konforlu ve daha lüks bir kamp türü olarak da tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, 2022). Glamping kelimesi kavramsal olarak “*lüks, konfor, kaliteli hizmet, maceralı aktiviteler, kaçış, rahatlama, çevre dostu, vahşi yaşam, savurganlık, barış, yeni konfor trendi, yenilikçi konaklama türü, benzersiz deneyim ve samimiyet*” gibi ifadelerle bağdaştırılmaktadır. Ancak, kavrama dair yapılan tanımlamalarda 'lüks' ve 'konfor' sözcüklerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Vrtodušić Hrgović vd., 2018). Bu bağlamda glamping Türkçeleştirilirken “lüks kamp” olarak ifade edilebilir. Ergüven vd., (2015) de glamping kelimesini “lüks kampçılık” olarak ifade etmektedir. Nitekim Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca hazırladığı ve Resmî Gazete'de yayınlanan yönetmelikte de bu tür faaliyetler lüks kavramıyla ilişkilendirilmiştir (Lüks Çadır Yatırımlarıyla İlgili Nitelikler Yönetmeliği, 2022). Glamping alanlarındaki konaklama türleri genel olarak ağaç evler, kabinler, karavanlar ve birbirinden farklı çadırlar (kubbe, safari, yurt vb.) oluşturmaktadır (International Glamping Federation, 2023). Ayrıca konaklama birimleri içerisinde var olan yataklar, çarşaf, halılar, banyolar gibi imkânlar lüks, kaliteli ve şık olacak şekilde döşenmiştir (Brooker & Joppe, 2013).

Glamping, kamp alanlarının kamp merkezlerine dönüşmesini sağlamakta ve otel ile kampçılığı ortak paydada birleştirmektedir. Bu sayede glampingler, turizm endüstrisinde artan rekabet nedeniyle hizmet ve konaklama kalitesinin artması sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Eremić, 2021). Ek olarak bu işletmeler kişilere doğada yaşam deneyimi ve doğa ile çevre sayesinde oluşan

atmosferin tadını çıkarma hissini sunmaktadır. Ancak, kişiler her ne kadar doğada bulunsun da bir glamping işletmesinin varlığı teknolojiden ayrı düşünülemez. Çünkü, bu tesislerde genellikle ısıtma sistemi, banyo ve internet erişimi (wifi) gibi olanaklar bulunmaktadır (Diwyarthi vd., 2023). Bu aşamada da glamping tanımlarken sıklıkla bahsedilen “lüks” kelimesinin yanına, “teknoloji” kelimesini de eklemek yanlış olmayacaktır.

Glampinge yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde glamping ve covid-19 pandemisini ilişkilendiren araştırmalar dikkat çekmektedir. Özellikle salgın döneminde glamping sektörüne yönelik turist eğiliminin ve sektörün farkındalığının arttığı görülmektedir (Kutlu, 2022; Zorlu vd., 2022; Düzgün, 2021; Craig & Karabas, 2021). Bir glamping deneyimini harika yapan nedir? Başlıklı araştırma sonuçlarına göre glamping deneyimini eşsiz hale getiren 11 tema bulunmaktadır. Bunlar “deneyim, otel, öğrenme, ev sahibi, kamp, doğa, yemek, malzemeler, farklılık, ekoloji ve yoga” olarak sıralanmıştır (Brochado & Brochado, 2019). Glamping deneyimini eşsiz hale getiren unsurlardan bir tanesi de yemek deneyimidir. Brochado ve Brochado (2019), organik ve yerel kaynaklı ürünlerle hazırlanan lezzetli yemeklerin glamping deneyimlerinin önemli bir parçası olduğu söylemektedir. Lu ve Stepchenkova'nın (2012) ekoturistlerle ilgili yaptığı araştırmada belirlediği yedi kategoriden biri “yemek” tir ve ziyaretçilerin yiyeceklerin tazeliği ve yerel yiyeceklerden bahsettikleri söylenmektedir. Brochado ve Pereira'da (2017) konukların yemeklerin hazırlanmasında ve sunumunda sağlıklı, organik ve taze malzemelerin kullanılmasının yanı sıra özgün lezzetler ve sadeliğin üzerinde durduğundan bahsetmektedir. Vres ve Vres (2015) glamping örneklerine ve deneyimlerine dayanarak glampinglerde verilen hizmetler altına “sunulan kaliteli gastronomi” maddesini eklemiştir.

Glampinglerin özdeşleştiği hususlardan biri de sürdürülebilirliktir. Glampingler, sürdürülebilir turizm gelişimine, turistik destinasyonların tanıtımına, destinasyondaki konaklama kalitesi seviyesinin yükseltilmesine ve turist çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır (Petruşa ve Vlahov, 2019). Ergüven vd. (2015) glampingi ekoturizm temelli bir ürün olarak nitelendirmiş ve sürdürülebilir kalkınma için bir yerel kalkınma modeli oluşturabileceğinden bahsetmiştir. Gökteş ve Kızıllırmak da (2017) glampingi ekoturizm ve sürdürülebilir turizm odaklı ve kırsal kalkınmaya faydalı bir yapı olarak nitelendirmektedir.

Kavramsal Olarak Sürdürülebilir Turizm ve Sürdürülebilir Gıda

Sürdürülebilir turizm, doğal kaynaklara zarar vermeden çevresel bir alan bağlamında faaliyetler geliştirmenin bir yoludur. Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve erişilebilir turizm kavramlarını birleştirerek, tüm boyutlarını ayrıcalıklı kılmayı hedefleyen bir planlama modelinin operasyonel hale getirilmesinden kaynaklanmaktadır (Fernandes vd., 2021). Sürdürülebilir turizm kavramı üzerindeki tartışmalar 1980/90'lara dayanmaktadır (Swarbrooke, 1999; Portney, 2015) ancak kökenleri yüzyıllardır var olan ve daha geniş bir kapsama

sahip sürdürülebilir kalkınma kavramına kadar uzanmaktadır (Swarbrooke, 1999). Kalkınmayı sürdürülebilir kılmak için ise sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği bütünleştirmek gerekmektedir (Goodland, 1995). Sürdürülebilir turizm kavramı da doğal ve çevresel kaynakların rasyonel yönetimi ihtiyacını vurgulayan daha geniş sürdürülebilir kalkınma anlayışına atıfta bulunmaktadır (Butowski, 2012).

Turizmle etkileşime giren dış sistemler sürdürülebilir değilse veya sürdürülebilir sonuçlara ters düşüyorsa, sürdürülebilir turizm konusu da tartışmaya açık hale gelmektedir (Gössling vd., 2009). Bu bağlamda turizmle etkileşimde bulunan, turistik bir ürün olarak değerlendirilen gıdanın da sürdürülebilir turizm modeli içerisinde kendine yer edindiği söylenebilir.

Sürdürülebilir gıda sistemi

Gıda sistemi, gıda, atık ve gerekli kaynakların üretimi, yayılması, işlenmesi ve kullanımı ile ilgili ve birbiriyle girintili bir yapıyı ifade etmektedir (Bricas, 2019). Gıda tüketimi ise, “çevre, birey ve halk sağlığı, sosyal uyum ve ekonomi” üzerindeki etkisi nedeniyle sürdürülebilir tüketim ve üretim planlamasında önemli bir konudur (Reisch vd., 2013). Çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülemezliğin altında yatan süreçler kısmen insan ve doğal bileşenler arasındaki etkileşimleri içeren gıda sisteminden kaynaklanmaktadır (Allen & Prospero, 2016). Bugün küresel gıda sisteminin sürdürülebilir olmadığı konusunda geniş bir kabul vardır (Meybeck & Girz, 2017). Küresel gıda sistemi, insanların ihtiyaçlarını karşılamada ve doğal kaynakların ve çevrenin korunmasını sağlamada yetersiz kalmaktadır (Gorgitano & Sodano, 2014). Demografik değişim ve küresel nüfus karşısında, gıda sistemlerinden kaynaklanan sürdürülebilirlik sorunlarının daha ciddi hale geleceği düşünülmektedir (Reisch vd., 2013). Küresel gıda üretimi ve tüketimi, sürekli artan karbon, su ve ekolojik ayak izi sürdürülebilir gıda tüketimini her geçen yıl daha da acil hale getirmektedir (Verain vd., 2012).

Mevcut gıda sisteminde küresel bütünleşmeye, ekonomik konsolidasyona ve çevresel bozulmaya yönelik artan eğilimlere yanıt olarak topluluklar, alternatif, daha sürdürülebilir gıda ve tarım sistemleri geliştirmektedir (Feenstra, 2002). Sürdürülebilir gıda ürünlerine yönelik artan talep üreticileri sertifikasyon gibi yeniliklere zorlamaktadır (Annunziata vd., 2019). Sürdürülebilir gıda tüketimi sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir yönü olarak görülmektedir. Günümüzde gıda tüketimi, yalnızca sosyo-demografik faktörlerle açıklanamayacak kadar karmaşıktır ve daha geniş bir bakış açısına ihtiyaç vardır (Verain vd., 2012).

Sürdürülebilir bir gıda sistemi, çevrede minimum olumsuz etki yaratarak mevcut gıda ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek nesiller için gıda sağlayabilecek sağlıklı ekosistemleri de korumaktadır. Bunları yaparken insancıl ve adil bir düzenle çiftçileri, işçileri, tüketicileri ve toplulukları da korumaktadır (Story vd., 2009). Sürdürülebilir gıda sistemleri oluşturmak, gıda sistemlerini ve politikalarını

belirlenen hedeflere ve gelişmiş toplumsal refaha yönlendirmeyi amaçlayan bir çaba haline gelmiştir. Gıda sistemleri sosyo-ekolojik bir yapıya sahiptir ve sürdürülebilirliği sürecinde insanlık ve doğanın sistematik etkileşimi önem arz etmektedir (Allen & Prospero, 2016).

Bu araştırmada konaklama ve yeme-içme hizmeti sunan glamping işletmelerinde sürdürülebilir gıda konusuna odaklanılmıştır. Glamping yapılan tanımlardan ve ilgili araştırmalardan da anlaşılacağı gibi kampçılıkla ilişkilendirilmektedir ve doğa temelli olarak nitelendirilmektedir. Bu yönü ile de Allen ve Prospero'nun (2016) da gıda sistemleri ile ilgili olarak söylediği gibi, glampingler sosyo-ekolojik bir yapı içerisindedir. Bu yapının korunması, dengenin sağlanması ve sürdürülebilirliği için glamping işletmeleri yani işletme sahipleri ve yöneticileri sürece bilinçli olarak dâhil olmalıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı, Kısıtları ve Önemi

Çalışmanın temel amacı glamping işletmelerindeki sürdürülebilir gıda farkındalığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda sürdürülebilir gıda üretimi, tüketimi ve uygulamalarına ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Araştırma evreninin İzmir ili içerisinde bulunan glamping işletmeleriyle sınırlı tutulması araştırmanın kısıtları arasında yer almaktadır. Araştırmada gıdanın sürdürülebilirliğinin, glamping işletmeleri gibi yeni konaklama akımlarından biri olarak gösterilebilecek alanlarda incelenmesine yönelik yeterli sayıda çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum da araştırmanın kısıtları arasında yer almakla birlikte, alandaki teorik ve metodolojik araştırma boşluğunu da işaret etmektedir. Bu açıdan araştırmanın sürdürülebilirlik, turizm ve gastronomi literatürüne katkı sağlayacağı, elde edilen bulguların ve değerlendirmelerin turizm işletmelerinde gıdanın sürdürülebilirliği konusunda fayda yaratacağı öngörülmektedir.

Araştırma Yöntemi - Örneklem/Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın evrenini İzmir ilinde yer alan glamping işletmeleri oluşturmaktadır. Katılımcılar araştırmanın amacına en uygun yanıt verebilecek bireyler arasından belirlenerek (Aziz, 2020) “amaçlı örneklem” yöntemine göre seçilmiştir. İzmir il sınırları içerisinde faaliyet yürüten ve işletme adında/web sayfasında glamping geçen tüm işletmelerle iletişime geçilmiş, toplamda 12 işletme ile görüşülmüştür. Araştırmada glamping işletme sayısı bu anlayıştaki otellerin satışını veya tanıtımını yapan siteler incelenerek elde edilmiştir. Araştırma 2022 Temmuz ayı içerisinde farklı günlerde gerçekleştirilmiştir. İletişime geçilen 12 işletmeden 11'i görüşmeyi kabul etmiş, görüşmeler ortalama 20-30 dakika aralığında sürmüştür. Katılımcıların iş yoğunluğu nedeniyle görüşmeler için video konferans tekniği tercih edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmış, bu kapsamda oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu

ile veriler elde edilmiştir. Nitel araştırmanın önemli bir parçası, katılımcıların iç dünyalarını anlamaktır. Araştırmacının katılımcıların zihnine girmesini ve onların gördüklerini ve hissettiklerini görüp hissetmesi gerekir (Johnson, 1997). Bu durum da göz önüne alınarak araştırmada yarı yapılandırılmış soru formu kullanım kararı, sorular yöneltilirken esnek bir yapının olmasının araştırmanın derinliği açısından önemli olduğu düşüncesinden yola çıkılarak alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulurken sürdürülebilir gıda, sürdürülebilir gıda üretimi ve tüketimine ilişkin literatürden faydalanılmıştır. Hazırlanan görüşme formundaki soruların ve kavramların son halinin oluşmasında nitel araştırmalardaki inandırıcılığın artırılmasına yardımcı olan (Lincoln & Guba, 1985) uzman görüşü tekniğinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda alanında uzman bir akademisyen tarafından görüşme sorularının anlaşılabilirliği ve genel kavramlar hakkında değerlendirme istenmiştir. Katılımcı teyidi, nitel araştırmalardaki inandırıcılığın sağlanmasına katkı sağlamakta, görüşmelerde elde edilen verilerin katılımcılara özetlenerek katılımcıların herhangi bir olgu hatasını o an düzeltmesine ve araştırmacı tarafından yapılan yorumlara itiraz etmesine olanak sağlamaktadır (Erlandson vd., 1993). Bu nedenle araştırmada katılımcı teyidinden faydalanılmıştır. Ayrıca, çalışma içerisinde aktarılabilişliliği sağlayabilmek adına araştırmanın yöntemi, katılımcıların seçilme şekli, katılımcılar ve işletmeler ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilirken araştırmacılar tarafından düzenli not tutulmuş, herhangi bir veri kaybının önüne geçilebilmesi ve araştırmanın güvenilirlişliliği için katılımcılardan izin almak koşuluyla ses kaydı ve/veya video-ekran kaydı alınmıştır. Görüşmelerin ardından kayıtlar araştırmacılar tarafından deşifre edilerek metne dönüştürülmüştür. Deşifre sürecinden sonraki basamaklardan biri “veri aşinalığı”dır (Çelik vd., 2020). Bu kapsamda metne dönüştürülen veriler araştırmacılar tarafından veri analizine geçmeden önce tekrar tekrar okunarak üzerinde düşünölmüştür. Elde edilen veriler öncelikle açık kodlama yapmak ve kod anahtarı oluşturmak üzere MAXQDA nitel veri analizi bilgisayar yazılım programına aktarılmıştır. Araştırmanın sonraki adımı ise kodlamadır. Day (1993), nitel analizin temelinde iki yönünün bulunduğunu, bunların ilkinin bir miktar veriyi seçmek ve diğlerinin ise verileri bir kategoriye atamak yani kodlamak olduğunu söylemektedir. Diğeri bir söylemle ilk adım nitel araştırma verilerinin yazıya dökölmesi ve yönetilmesi, ikinci adım ise kodlama veya nitel verileri düzenleme ve sıralama süreci olarak ifade edilmektedir (Stuckey 2015). Kodlama ve analiz eş anlamlı değildir, ancak kodlama analizin çok önemli bir yönü (Basit, 2003) ve nitel araştırmalarda güvenilirlişliliğin temel adımlarından biri (Ghiglione 1978’den aktaran Bilgin, 2014) olarak görölmektedir. Nitel veri analizi sürecinde verilerin kodlanması en önemli aşama (Wong, 2008) ve nitel araştırmanın ayrılmaz bir parçası (Parameswaran vd., 2020) olarak vurgulanmaktadır. Nitel verileri işlemede elle kodlama yapma tekniğı hata yapmaya daha yatkın olmakla birlikte araştırmacıya önemli ölçüde yavaşlık da katabilmektedir. Ancak bilgisayar destekli yazılım programlarının kullanılması aynı verinin birden çok şekilde ve kolayca kodlanabilmesine, farklı kodlamaların

benzer bir tema altında karşılaştırılmasına ve farklı yaklaşımların kullanılmasına yardımcı olmaktadır (Bogdan & Biklen, 2007). Kullanım kolaylığına ek olarak bu yazılımlar nitel araştırmalardaki inandırıcılık, aktarabilirlik gibi unsurlardaki endişeleri gidermeye yardımcı olmaktadır (Leitch vd., 2016). Bu bağlamda verilerin kodlanması, analizi ve görselleştirilmesi amacıyla MAXQDA paket programı kullanılmış ve deşifreler tarafsız bir şekilde kodlanmıştır. Kodlama aşamasında oluşan her bir yeni kod için daha önce kodlanmış belgeler tekrardan incelenmiş bu sayede veri kaybının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çalışmada katılımcılar her bir katılımcıyı ve işletmeyi temsil etmek üzere K1, K2, K3.....K11 olarak kodlanmış, ayrıca katılımcıların bir konu hakkında dile getirdikleri karşıt veya en sık ifadeler direkt alıntı şeklinde gösterilmiştir. Nitel araştırmalarda kodlama, toplanan verilerin bir araya getirilmesine, kategorilere ayrılmasına ve tematik olarak sıralanmasına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda verilerde gömülü olan temaların ortaya konmasında da önemli bir adımdır (Williams & Moser, 2019). Bu kapsamda araştırma açık kodlama, kodlama, benzer kodların bir araya getirilmesiyle oluşturulan kategoriler ve temalaştırma bağlamında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada onaylanabilirliğin artırılması amacıyla, bulgular araştırmacılar tarafından fikir birliğine varılarak sonuç bölümünde uygun bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'nun 05.07.2022 tarihli toplantısı 2022/12-03 karar numarası ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle araştırmaya dâhil olan katılımcılar ve işletmelere yönelik açıklayıcı özellikler verilmiş olup ardından çalışmanın amacını oluşturan bulgulara değinilmiştir.

Katılımcıların demografik özellikleri ve işletmelerindeki görevleri incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun erkek, üniversite mezunu ve 30-40 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcılar kendilerini çoğunlukla işletme sahibi olarak ifade etmektedir.

Tablo 1: İşletmelere Yönelik Bilgiler

<i>İşletmeler</i>	<i>İlk Faaliyet Yılı</i>	<i>Glamping Türü</i>	<i>Yiyecek Hizmeti</i>	<i>Konukların Milliyeti</i>
<i>K1</i>	2021	Kanvas Çadır, Karavan, Standart Oda	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli
<i>K2</i>	2017	Tiny House, Karavan, Kanvas Çadır	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli
<i>K3</i>	2021	Kanvas Çadır, Standart Oda	Kahvaltı dâhil	Yerli
<i>K4</i>	2021	Dome Çadır	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli ve yabancı
<i>K5</i>	2021	Kanvas ve Dome Çadır	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli ve yabancı

K6	2020	Dome Çadır, Tiny House	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli ve yabancı
K7	2019	Karavan	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli
K8	2020	Dome Çadır	Yiyecek hizmeti bulunmamaktadır.	Yerli
K9	2021	Mantar Çadır	Yiyecek hizmeti bulunmamaktadır.	Yerli ve yabancı
K10	2021	Kanvas Çadır	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli ve yabancı
K11	2021	Kanvas ve Dome Çadır	Kahvaltı dâhil, İsteğe bağlı öğün	Yerli

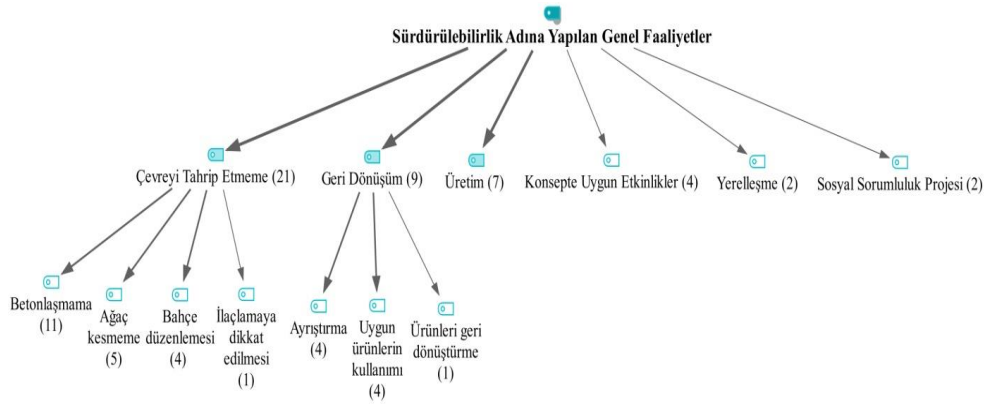
Tablo 1’de katılımcı işletmelerin açıklayıcı özellikleri yer almaktadır. Tabloya göre, işletmelerin ilk faaliyet dönemlerinin çoğunlukla 2021 yılı olduğu görülmektedir. İşletmelerde glamping türü konaklamada kullanılan ürünlerin farklılık göstermesiyle birlikte kanvas ve dome tipi çadırların yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir. İki işletmede (K1 ve K3) klasik konaklama türüne uygun standart odaların olduğu görülmektedir. Ancak işletmeler standart odaları kendilerinin inşa etmediklerini faaliyet alanlarının içerisinde önceden var olduklarını ifade etmişlerdir. İşletmeleri tercih eden konukların genel olarak milliyetleri arasında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Bazı işletmeleri sıklıkla yerli konuklar tercih ederken bazı işletmeleri ise hem yerli hem de yabancı konuklar tercih edebilmektedir. Ayrıca işletmelerin konuklarına yeme-içme hizmeti verdiği görülmektedir. Bu bağlamda işletmeler çoğunlukla kahvaltı dâhil olarak çalışmakta, misafirlerinin talebine bağlı olarak öğlen ve akşam yemeği gibi hizmetleri de sunmaktadır. Sadece iki işletmede (K8 ve K9) yeme-içme hizmeti verilmemektedir. Bu işletmeler yeme-içme hizmetinin kamp kültürünü tam anlamıyla yansıtmayacağını ve maliyetlerin de artacağını belirtmişlerdir. Ancak işletmeler konuklarına yiyecek hazırlayabilecekleri bir alan sunmuşlardır. Benzer şekilde diğer bir işletme (K2) konukları için mutfak alanı oluşturduklarını ve kamp kültürüne aykırı olduklarını düşünseler de konuklarının taleplerine yönelik kahvaltı hizmeti vermeye başladıklarını ifade etmiştir.

“Ortak bir mutfağımız var. Burada misafirlerin ihtiyaçları olabilecek bütün malzemeleri koyduk. Aslında biz ilk başta kahvaltı vermek istemedik. Çünkü kamp yapmakta serpmeye kahvaltı çok yakışan bir şey değil. Bunu çok direktmiştik, yani kahvaltının konseptte uymadığını düşünüyorduk açıkçası. Her zaman kendi yaptığımız konsept ya da fikir iyi bir fikir iyi bir niyet olabilir ama işte biz burayı işletirken edindiğimiz tecrübelerden biri de bazen sizi talepler yönetmek zorundadır. Çünkü o kadar fazla bir talep oldu ki ve satış aşamasında bizi etkilemeye de başladı. Dolayısıyla mecburen fikrimizi değiştirmek zorunda kaldık ve kahvaltı vermeye başladık.” (K2)

Şekil 1’de katılımcıların sürdürülebilirlik adına yaptıkları genel faaliyetler görülmektedir. Şekilde gıda ile ilgili gerçekleştirilen özel faaliyetlere yer

verilmemiş, çalışmanın ana amacına bağlı olarak gıda ile ilgili sürdürülebilirlik faaliyetleri ayrıca incelenmiştir.

Şekil 1: İşletmelerin Sürdürülebilirlik Adına Yaptıkları Genel Faaliyetlere İlişkin Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Şekil 1’de işletmelerin sürdürülebilirlik adına yaptıkları genel faaliyetlerin çevreyi tahrip etme kategorisi altında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda işletmelerin tamamı (f=11) özellikle betonlaşmamaya dikkat ettiklerini vurgulamaktadır. Faaliyet alanlarında yer alan ağaçları kesme (f=5), bahçe düzenlemeleri ile ağaçlandırmayı artırma (f=4), çevreye uygun ilaçlama faaliyetleri (f=1) de yanıtların dağıldığı diğer kodlar olarak görülmektedir.

Yine işletmelerin büyük çoğunluğunun geri dönüşüm faaliyetlerini önemsedikleri bulgusuna ulaşılmaktadır. Bu kapsamda çöplerin ayrıştırılması (f=4), geri dönüşüme uygun ürün kullanımı (f=4) ve kurulum aşamasında kullanılan ürünlerin geri dönüşüme uygunluğu (f=1) da diğer yanıtlar arasında yer almaktadır.

Katılımcıların çoğunluğunun (f=7) faaliyet alanlarında üretim yaptıklarını söylemek mümkündür. Alınan yanıtlardan özellikle meyve-sebze üretimi yapıldığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik temasına uygun etkinlikler gerçekleştirdiklerini söyleyenlerin sayısı (f=4) iken (doğa yürüyüşleri, yoga etkinlikleri, bisiklet turları örnek gösterilmiştir), yerleşmeyi önemseyenler (f=2), sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirenler ise (f=2) olarak gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Gıda Alışverişinde Tercihini Etkileyen Faktörler

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
▼ Gıda Alışverişi											
▼ Gıda Alışverişi Yapan İşletmeler											
• Kalite	■	■	■	■			■				■
• Organiklik	■	■	■		■					■	
• Yerellik						■				■	■
• Fiyat			■	■	■						
• Tazelik	■					■					■
• Sağlıklı						■				■	
• Marka				■			■				
• Raf Ömrü		■					■				
• Ulaşılabilirlik					■						
▼ Gıda Alışverişi Yapmayan İşletmeler											
• Ulaşılabilirlik									■		
• Fiyat									■		
• Organiklik								■		■	
• Kalite								■			
• Yerellik								■			

Tablo 2'ye göre işletmeler gıda alışverişi yapan ve gıda alışverişi yapmayan (K8 ve K9) olarak kategorilere ayrılmaktadır. Gıda alışverişi yapan işletmelerin tercihlerini etkileyen faktörlerin çoğunlukla ürünün kaliteli olması ve organik olması olduğu görülmektedir. Bu faktörleri yerellik, fiyat ve tazelik takip etmektedir. Ayrıca, günümüz şartlarında bir ürünün organik olmasının güç olacağını düşünen katılımcılar ürünlerinin taze ve yerel olmasına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin katılımcıların ifadeleri şöyledir;

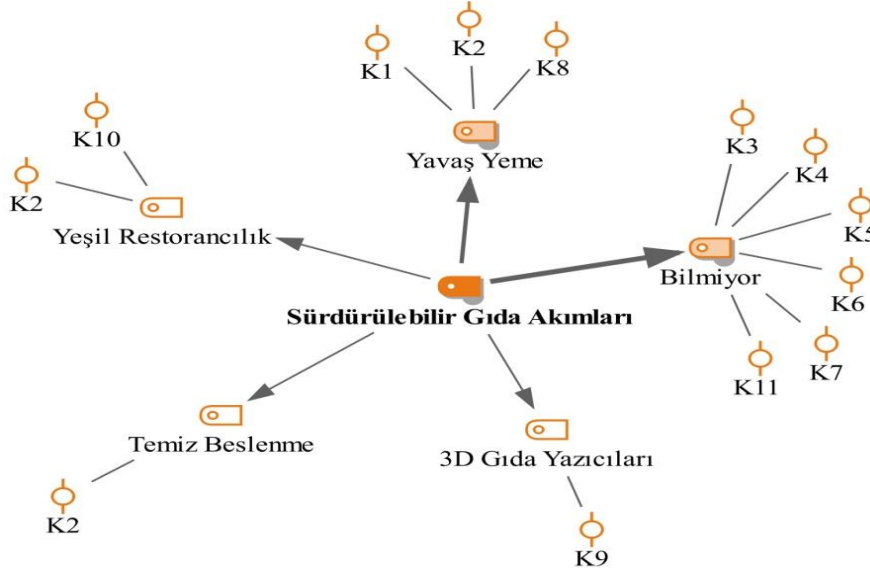
“Dışarıdan ne alırsan al organik olma sıfatı altında bir şey barındırmıyor yani. Köy pazarları kurulur bizim buralarda oralardan alışveriş yapıyoruz biz genelde. Yumurtamızı bildiğimiz yerlerden alıyoruz, endüstriyel üretim olmayan yerlerden alıyoruz. Burası mandıra bölgesi, etin sütünü Türkiye'ye sağlandığı bir bölge, sütlerimizi de oradan alıyoruz. Etimizi yine bildiğimiz et üreticisinden alıyoruz. İşlenmiş et almıyoruz, mutlaka taze kesilmiş oluyor biz dinlendiriyoruz burada.” (K6)

“İlk olarak organik olması denilebilir. Taze olması açıkçası, organik yetiştirmek bizim ülkemizde biraz zor. Ben organik yetiştiriyorum mesela ama yan arsadaki eğer ilaç atıyorsa maalesef benim ürünümün de organikliği kalmıyor. O yüzden çok organikmiş şeyiyle yaklaşmıyorum. Yüzde yüz organik bir yer olsa herkes oradan alır. Tazeliği en önemlisi aslında o ürünün diye düşünüyorum. Ayrıca, bölgede ürün yetiştiren üreticiden almak o şekilde kazan-kazan mantığıyla hareket etmeyi seviyorum.” (K11)

Gıda alışverişi yapmayan işletmelerden biri olan K8 gıda alışverişi gerçekleştirirse ürünün kalitesine, yerelliğine ve organik olmasına dikkat edeceğini ifade etmiştir. K9 ise yakın dönemde restoran açma girişimlerinin olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda restoranları için gıda alışverişinde dikkat edecekleri faktörlerin ürünün kalitesi ve fiyatı olacağını söylemiş, aynı zamanda hizmet

kalitesinin standart olabilmesi için kullanılacak gıda ürünlerinin ulaşılabilir yani stok durumunun sürekli olmasına özen göstereceklerini ifade etmiştir.

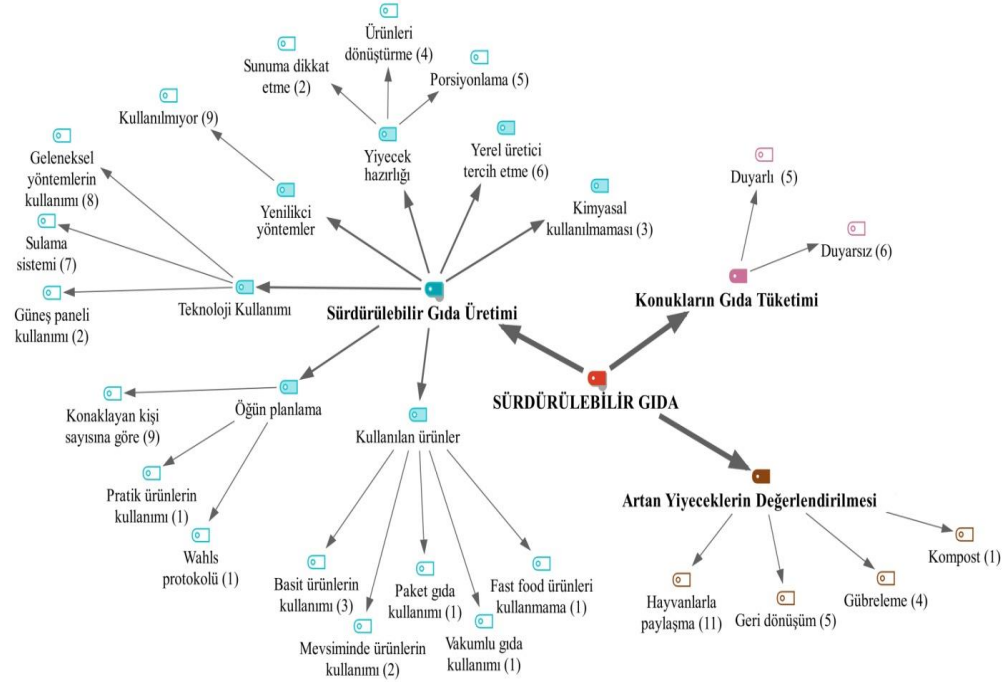
Şekil 2: Sürdürülebilir Gıda Akımlarına Yönelik Kod-Alt Kod Modeli

Şekil 2’de görüldüğü gibi, katılımcıların çoğunluğu sürdürülebilir gıda akımlarını daha önce duymadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar tarafından bilinen akımlar Yavaş Yeme (*Slow Food*), Yeşil Restorancılık, Temiz Beslenme (*Clean Eating*), ve 3D Gıda Yazıcıları akımlarıdır. Sürdürülebilir gıda akımları hakkında bilgi sahibi olan bazı katılımcılar işletmelerinde gıdanın sürdürülebilirliğine önem vermelerine rağmen özellikle herhangi bir akıma katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılardan farklı olarak K8 ve K9 herhangi bir gıda hizmeti sunmamasına rağmen sürdürülebilir gıda akımlarından örnek verebilmesi dikkat çekici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Yani tabii ki de duyularımız var ama bu şekilde akımlara katılmak yok. Öğrenmeye çalışıyoruz diyeyim. *Slow food* akımını mesela misafirimizden duydum ben. Yani bunun akım olarak çıktığını öğrettiler bize. Biz bu akımları tabii ki de destekleriz yani. Akımlara katılmış olur muyuz olmaz mıyız bilmiyorum ama tabii ki de destekliyoruz.” (K1)

Şekil 3: Sürdürülebilir Gıda Temasına İlişkin Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Şekil 3’de sürdürülebilir gıda temasına yönelik yapılan içerik analizi bulguları yer almaktadır. Bu bağlamda katılımcı ifadelerine göre kodlamalar yapılmış ve bu kodlar “Artan Yiyeceklerin Değerlendirilmesi”, “Konukların Gıda Tüketimleri” ve “Sürdürülebilir Gıda Üretimi” kategorilerini oluşturmuştur. Kategoriler incelendiğinde “konukların gıda tüketimlerinde” sürdürülebilirlik anlayışında belirgin bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre bazı işletmelerdeki konuklar gıda tüketimlerinde duyarlı davranışlar sergilerken (f=5), bazılarında ise durum tam tersi (f=6) olabilmektedir.

“Gıda tüketimine hani bence herkes o kadar duyarlı değil. Yani şöyle, duyarlı olarak gelip ya da burada işte konuk olup bir yandan doğal yaşamı destekleyen kitleler, bir yandan yeme içme konusunda buna duysız davrandıklarını çok tezat bir şekilde görüyorum.” (K1)

“Artan yiyeceklerin değerlendirilmesi” kategorisine göre işletmelerin tamamı (f=11) artan yiyeceklerini hayvanlarla paylaşmaktadır. Ayrıca, artan ürünlerin geri dönüştürülmesi (f=5), uygun ürünlerin gübrelemede kullanımı (f=4) ve kompost yapımı (f=1) verilen diğer yanıtlar arasındadır.

“Neredeyse sıfır atık projesiyle gidiyoruz biz. Malzemenin tekrar geri dönüştürülebilir geri dönüştürülemez olduğuna bakıp ya geri dönüşüm yapıyoruz,

atıyorum bizde ekmek bayatlama diye bir şey yoktur. Bunu kullanıp hamurundan güzel bir pizza çıkabiliyor mesela ama baktık geri dönüştürülemeyecek hale gelmişse tabi ki de dostlarımızla paylaşıyoruz.” (K10)

“Sürdürülebilir gıda üretimini” kategorisinin altında birden çok kod ve bu kodları açıklayan alt kodların olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki kimyasal kullanımıdır ve katılımcılardan yalnızca 3’ü kimyasal kullanımı ile ilgili görüş bildirmiştir. Bahçelerinde kimyasal herhangi bir ilaçlama yapmadığını özellikle ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

“Biz tohumdan yetiştirilmiş ve dikilebilir hale gelen demetleri alıyoruz. Ne yapmıyoruz mesela ilaç kullanmıyoruz. Gübre doğal kullanıyoruz eğer gübre kullanacaksak kimyasal gübre kullanmıyoruz.” (K6)

Katılımcılara göre işletmeler sürdürülebilir gıda üretimine destek olmak için genellikle (f=6) yerel üreticileri tercih etmektedir.

“Elimizden geldiğince yerli malı almaya çalışarak devam ettik ve yaşadığımız yerden çözmeye çalıştık. Çünkü bu da sürdürülebilirliğin önemli bir kısmı.. Yerli mal kullanma, işte küçük işletmelerden alışveriş yapmak.” (K2)

Bazı işletmeler yiyecek hazırlığında porsiyonlamalara dikkat ederek (f=5) ve var olan ürünleri birden fazla şekilde kullanarak (f= 4) atık oluşma miktarını azaltma çabasındadırlar.

“Kahvaltıyı hazırlarken çeşit sayımız fazlaydı, baktık ki yarısından fazlası kalıyor, ona göre düzenlemeler yaptık. Ortalama bir tüketimi baz alarak porsiyonlarımızı ayarlamaya başladık.” (K10)

Gıda hizmeti veren işletmelerin tamamı (f=9) gıda üretimine veya tüketimine yönelik yenilikçi (*akıllı çatal, akıllı yumurta saklayıcısı gibi*) yöntemler kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar yenilikçi yöntemlere karşı bakış açılarını aşağıdaki ifadelerle göstermişlerdir;

“Bizim üretimimiz tamamen eski usul. Çünkü insanlar bu kadar akıllı şeyleri glampingde aramıyor zaten. İnsanlar birazcık daha doğallığı seviyor.” (K5)

“Yenilikçi yöntemler duymadım, bilmem belki gereklidir ama duymadık açıkçası böyle bir şeyi. Onların hepsi biraz da teknolojiyi doğru kullanmaya çalışmak ya da yanlış kullanmaya çalışmakla ilgili bilmiyorum. Biz o tarz şeylere girmiyoruz.” (K7)

Gıda üretimi yapan işletmeler arasında sürdürülebilir gıda üretimine yönelik teknoloji kullanımının akıllı sulama sistemleri (f=7) ile sınırlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İşletmeler gerek mutfaklarında gerekse faaliyet alanlarında teknolojiden ziyade geleneksel yöntemleri tercih ettiklerini ve bu bağlamda aile büyüklerinden öğrendikleri gibi üretim yaptıklarını ifade etmişlerdir.

“Aslında glamping işletmeleri baktığınızda lüks konaklama. Konaklanan yerden de ziyade mutfakta o tip şeylere imkânı var. Ha bizde var mı dediğinizde maalesef bizde yok. Ben şu an dedemden babaannemden ne gördüysem bahçemde de onu kullanıyorum. Onu hortumla veya damlama ile sulamasını yapıyorum.” (K11)

Öğün planlamalarında ise çoğunlukla (f=9) konaklayacak misafir sayısına göre planlamalarını yapıldığı görülmektedir.

“Biz rezervasyonlu çalıştığımız için önceden bu sayıyı biliyoruz ona göre alışveriş yapıyoruz.” (K2)

Kodlara göre işletmeler kullandıkları ürünlerde basit (temel) ürünlerin kullanılması (f=3) en çok verilen yanıt olarak dikkat çekmektedir. Bu yanıtı mevsimine göre ürün kullanımı yanıtı takip etmektedir.

“Biz ürünü hazır bulundurmadan çok en basit şekilde yapılabilecek düzeyde hazırlıyoruz. Bu zaten hem tüketimi hem atığı azaltıyor.” (K1)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Artan ve genellikle kötü kontrol edilen kentleşmenin kentsel yayılmaya, sosyo-mekânsal eşitsizliğe, kirliliğe ve sürdürülemez üretim ve tüketim biçimleriyle ilişkili çevresel bozulmaya yol açtığı konusunda artan bir farkındalık vardır (Conaré, 2019). Tüm bu maddelerin ilişkili olduğu konulardan biri de sürdürülebilir gıda ve ilgili farkındalıktır. Bu çalışmada sürdürülebilir gıda farkındalığı üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiş, uygulama alanı olarak ise doğa temelli konaklama alanlarından biri olan glampingler seçilmiştir.

Glampingler, kuruluş yerleri, fiziksel koşulları ve hedef kitlesi ile çevreye duyarlı bir izlenim sergileyen, giderek yaygınlaşarak tercih sebebi olmaya başlayan konaklama işletmeleridir. Bu aşamada akıllara gelen sorulardan biri ekonomik kaygılarla birlikte glampinglerin popüler kültürün bir parçası olup olmayacağı sorusudur. Çünkü popüler kültür öğelerinin zamanla popülerliklerini korumak adına yenilenmeye ihtiyaç duydukları ve değişime açık oldukları düşüncesi bir tartışma konusudur. Bu düşünceyle aslında çevresel duyarlılıkla hareket eden glampinglerin de zamanla popülerliğe ve popülerliğin pratiğiyle birlikte eleştirilere maruz kalabileceği söylenebilir. Bu durum, konaklamanın yanı sıra yeme içme hizmeti de sunan glampingler sahip olmaları beklenen farkındalıklardan uzaklaşır mı? sorusunu akıllara getirmektedir.

Popülerleşme beraberinde kitlesel hareketleri de tetikleyebilmektedir. Bu durum glamping gibi çevresel duyarlılık temeline dayan oluşumları olumsuz etkileyebilmektedir. Bu aşamada risk altındaki unsurlardan biri de glamping işletmelerinde sunulan gıda maddeleridir. Glamping işletmelerinde gıdanın sürdürülebilirliği için de en önemli unsurlardan biri işletmecilerin farkındalık

düzeyleridir. Bu araştırma da bahsedilen temeller üzerine oturtulmuş, glamping işletmelerinde sürdürülebilir gıda farkındalığı üzerine gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonuçları glamping işletmelerin sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tarımı önemsediklerini göstermektedir. Literatürde bu bulguyu destekler nitelikte sonuçlara ulaşmak mümkündür (Ardıç Yetiş, 2021). Aynı zamanda glampinglerin, sürdürülebilir gıda üretimine destek olmak için yerel üreticilerin tercih edilmesi, kaliteli ve organik gıda temini (Brochado & Pereira, 2017; Brochado & Brochado, 2019), artan yiyeceklerin değerlendirilmesi ve geri dönüşümü (Cheng, 2016), atık oluşma miktarını azaltma çabaları ve öğün planlamaları gibi hususlarda da duyarlı oldukları anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlar organik gıdaya ulaşmada zorluklar yaşandığını, hatta organik gıdanın neredeyse erişilemez hale geldiği ve kimyasal kullanımının görüldüğü de göstermektedir. İşletmeler tarafından gıda üretimine ve tüketimine yönelik yenilikçi yöntemlerin kullanılmadığı, gıda üretimi yapan işletmeler arasında sürdürülebilir gıda üretimine yönelik teknoloji kullanımının yeterli olmadığı sonucuna da erişilmektedir. Tüm bunların yanı sıra elde edilen sonuçlar konukların da gıda tüketimine dikkat etmediklerini göstermektedir. Aynı zamanda literatürde kaliteli ve organik gıdanın glampingler açısından önemli bir çekim unsuru olarak görüldüğünü ancak bu bilginin detaylandırılmadığını ve sürdürülebilir gıda ve glamping üzerine kapsamlı araştırmalarının gerçekleştirilmediğini söylemek de mümkündür.

Glamping işletmelerinde sürdürülebilir gıda farkındalığına yönelik elde edilen sonuçlar farkındalık düzeyinin umut verici nitelikte olduğunu ancak yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Sürdürülebilir gıda uygulamaları hakkında ise yeterli bilincin oluşmadığı gözlemlenmektedir. Çıkarılabilecek diğer bir sonuç da farkındalık ve işletmelerdeki uygulamalar arasında uyum olmadığı olarak yorumlanabilir. İşletmeler genel olarak sürdürülebilir gıda konusunda bilinçli ve yapıcı yorumlarda bulunmalarına rağmen uygulamadaki eksiklikleri göre çarpmıştır. Yukarıda bahsi geçen popüler kültürün glampingler üzerinde olumsuz etkisini yoğunlaşması ihtimali ise uygulama eksikliklerinin yanı sıra maddi kaygıları da doğurarak glampingleri temelini oluşturan felsefeden uzaklaştırabilir. Bu risk hem turizm hem de gıda sektörüne yönelik geçmiş örnekler düşünüldüğünde küçümsenemeyecek derecede önemlidir.

Turizm endüstrisi gıda israfının yoğun olarak gerçekleştiği endüstrilerden biridir ve bu konuda çok sayıda araştırmaya erişmek mümkündür (Marthinsen vd., 2012; Papargyropoulo vd., 2016; Juvan vd., 2018; Gretzel vd., 2019). Bu araştırmada doğa temelli oldukları için glampingler seçilmiştir. Literatürde de otel işletmelerinde gıda israfı ve gıdanın sürdürülebilirliği üzerine yapılan araştırmaların olduğu görülmektedir (Sandaruwani & Gnanapala, 2016; Özdemir & Güçer, 2018; Okumuş, 2019; Ruiz Molina vd., 2022). Gelecekte farklı turizm işletmelerinde gerçekleştirilecek araştırmalar konuya ilişkin daha kapsamlı

sonuçlara erişilmesini sağlayacaktır. Ayrıca turizm işletmelerinde gıda farkındalığı üzerine gerçekleştirilebilecek nicel veri içeren kapsamlı araştırmalar, gelecek çalışmalarda ele alınabilecek yönetsel bir öneridir. Aynı zamanda geleceğin gıda politikaları hem tarım hem de sağlık sektörlerini dikkate almalı, böylece nihai olarak tarım, insan sağlığı ve çevreye fayda sağlayacak tutarlı ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesini sağlamalıdır (Kearney, 2010).

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akmese, H. & Kaba İlyasov, A. (2022). Açık büfe servis sisteminde gıda israfı: Rus misafirler üzerine bir inceleme. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 3 (1), 1-14. <https://doi.org/10.54493/jgtr.996373>

Alexandratos, N. (2005). Countries with rapid population growth and resource constraints: Issues of food, agriculture, and development. *Population and Development Review*, 31 (2), 237–258. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2005.00064.x>

Allen, T. & Prosperi, P. (2016). Modeling sustainable food systems. *Environmental Management*, 57, 956–975. <https://doi.org/10.1007/s00267-016-0664-8>

Annunziata, A., Mariani, A. & Vecchio, R. (2019). Effectiveness of sustainability labels in guiding food choices: Analysis of visibility and understanding among young adults. *Sustainable Production and Consumption*, 17, 108-115. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2018.09.005>

Ardıç Yetiş, Ş. (2021). Kapadokya’da turistik ürün olarak kamping mi glamping mi? *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 131-148. <https://doi.org/10.32572/guntad.876479>

Aziz, A. (2020). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Basit, T. (2003). Manual or electronic? The role of coding in qualitative data analysis. *Educational Research*, 45 (2), 143-154. <https://doi.org/10.1080/0013188032000133548>

Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Bricas, N. (2019). Urbanization issues affecting food system sustainability. C. Brand vd., (Ed.), *Designing Urban Food Policies* içinde (ss. 1-25). Cham, Switzerland: Springer.

Brochado, A. & Brochado, F. (2019). What makes a glamping experience great? *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 10 (1), 15-27. <https://doi.org/10.1108/JHTT-06-2017-0039>

Brochado, A. & Pereira, C. (2017). Comfortable experiences in nature accommodation: Perceived service quality in glamping. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 17, 77-83. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2017.01.005>

Brooker, E. & Joppe, M. (2013). Trends in camping and outdoor hospitality - An international review. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 3 (4), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2013.04.005>

Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theories and methods* (5. baskı). USA: Pearson.

Boscoboinik, A. & Bourquard, E. (2012). Glamping and rural imaginary. H. Horáková ve A. Boscoboinik (Ed.), *From Production to Consumption: Transformation of Rural Communities* içinde (ss. 149-164). LIT Verlag.

Butowski, L. (2012). Sustainable tourism - a model approach. M. Sarimoğlu (Ed.), *Visions for Global Tourism Industry - Creating and Sustaining Competitive Strategies* içinde (ss. 3-20). Croatia: InTech.

Cambridge Dictionary (2022). Glamping in English. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/glamping>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

Cheeseman, J. (2016). Food security in the face of salinity, drought, climate change, and population growth. M. A. Khan, M. Ozturk, B. Gul ve M. Z. Ahmed (Ed.), *Halophytes for food security in dry lands* içinde (ss, 111-123). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801854-5.00007-8>.

Cheng, L. Y. S. (2016). *Potentials of glamping in hong kong's country parks (HKCP)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). The Chinese University of Hong Kong, Hong Kong.

Conaré, D. (2019). Introduction. C. Brand vd., (Ed.), *Designing Urban Food Policies* içinde (ss. 11-18). Cham, Switzerland: Springer.

Craig, C. A. & Karabas, I. (2021). Glamping after the coronavirus pandemic. *Tourism and Hospitality Research*, 21 (2). <https://doi.org/10.1177/1467358421993864>

Curtis, K. R. & Slocum, S. L. (2016). The role of sustainability certification programs in reducing food waste in tourism. *Journal of Developments in Sustainable Agriculture*, 11, 1-7.

Çelik, H., Başer Baykal, N. & Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 379-406. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>

Day, I. (1993). *Qualitative data analysis*. London: Routledge.

de Jong, A. & Varley, P. (2018). Food tourism and events as tools for social sustainability?. *Journal of Place Management and Development*, 11 (3), 277-295. <https://doi.org/10.1108/JPMD-06-2017-0048>

Diwyarthi, N. D. M. S., Pratama, W. A. & Eddy, W. T. (2023). Tourist perspective towards glamping accomodation in the era of industry 4.0 and society 5.0. *Jurnal Syntax Transformation*, 4 (1), 59-76. <https://doi.org/10.46799/jst.v4i1.672>

Düzgün, E. (2021). Pandemi sonrası yeni turist tercihi: Glamping turizmi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 145-158. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.870381>

Eremić, G. (2021). New trends in camping tourism – Glamping and family campsites. *Geoadria*, 26 (1), 59-82. <https://doi.org/10.15291/geoadria.3095>

Erlanson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L. & Allen, S. D. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*. USA: Sage.

Ergüven, M. H., Yılmaz, A. & Kutlu, D. (2015). Turistik ürün çeşitlendirme bağlamında hibrit turizm: Glamping örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 41, 255-265. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3174>

Feenstra, G. (2002). Creating space for sustainable food systems: Lessons from the field. *Agriculture and Human Values*, 19, 99-106.

Fernandes, S., Ferreira, D., Alves, T., & de Sousa, B. M. B. (2021). Glamping and the development of sustainable tourism: A portuguese case study. A. Lubowiecki-Vikuk, B. M. B. de Sousa, B. M. Đerčan, & W. Leal Filho (Ed.), *Handbook of Sustainable Development and Leisure Services*, World Sustainability Series içinde (ss. 201-222). Cham: Springer.

Foresight. (2011). The future of food and farming; Challenges and choices for global sustainability, Final Project Report. The Government Office for Science, London.

Gilland, B. (2002). World population and food supply: can food production keep pace with population growth in the next half-century? *Food Policy*, 27 (1), 47-63. [https://doi.org/10.1016/S0306-9192\(02\)00002-7](https://doi.org/10.1016/S0306-9192(02)00002-7)

Godfray, H. C. J., Crute, I. R., Haddad, L. Lawrence, D., Muir, J. F., Nisbett, N. Prett, J., Robinson, S., Toulmin, C. & Whiteley, R. (2010). The future

of the global food system. *Philosophical Transactions of the Royal Society B.*, 365 (1554), 2769-2777. <http://doi.org/10.1098/rstb.2010.0180>

Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26, 1-24.

Gorgitano, M. T. & Sodano, V. (2014). Sustainable food consumption: Concept and policies. *Calitatea*, 15 (S1), 207-212.

Göktaş, L. S. & Kızılrnak, İ. (2017). Bolu yedigöller milli parkı'nın glamping turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 43-51. <https://doi.org/10.26677/tutad.2017.18>

Gössling, S., Hall, C. M. & Weaver, D. B. (2009). *Sustainable tourism futures: Perspectives on systems, restructuring and innovations*. New York: Routledge.

Gregory, P. J., Ingram, J. S. I. & Brklacich, M. (2005). Climate change and food security. *Philosophical Transactions of the Royal Society B.*, 360 (1463), 2139-2148. <http://doi.org/10.1098/rstb.2005.1745>

Gretzel, U., Murphy, J., Pesonen, J. & Blanton, C. (2019). Food waste in tourist households: A perspective article. *Tourism Review*, 75 (1), 235-238. <https://doi.org/10.1108/TR-05-2019-0170>

Guapta, A. & Mishra, D. K. (2014). Food consumption pattern in rural India: A regional perspective. *Journal of Economic & Social Development*, 1, 1-16.

Holdsworth, M. & Bricas, N. (2016). Impact of Climate change on food consumption and nutrition. E. Torquebiau (Ed.), *Climate change and agriculture worldwide* içinde (ss. 227-238). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-7462-8_17

Hopfenberg, R. & Pimentel, D. (2001). Human population numbers as a function of food supply. *Environment, Development and Sustainability*, 3, 1-15. <https://doi.org/10.1023/A:1011463231976>

International Glamping Federation. (2023). *Types of Glamping Accommodation*, <https://internationalglampingfederation.com/glamping-types/> (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

İlyasov, A. (2018). *Gıda israfı: Türk misafirlerin gıda israfı tutumları üzerine beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma: Alanya örneği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Johnson, R. B. (1997). Examining the validity structure of qualitative research. *Education*, 118 (2), 282-292.

Juvan, E., Grün, B., & Dolnicar, S. (2018). Biting off more than they can chew: Food waste at hotel breakfast buffets. *Journal of Travel Research*, 57 (2), 232-242.

Kearney, J. (2010). Food consumption trends and drivers. *Philosophical Transactions of the Royal Society B.*, 365 (1554), 2793-2807.

Keskin, E., İstanbullu Dinçer, F. & Dinçer, M. Z. (2019). Her şey dâhil konaklama işletmelerinde gıda israfı. *IV. International Gastronomy Tourism Studies Congress* (ss. 48-55), Nevşehir.

Konak, S. & Özhasar, Y. (2019). Türkiye'deki glamping işletmelerinin web site içeriklerinin analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 937-949. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.400>

Kurtgil, S. & Beyhan, Y. (2021). Yaşam döngüsü ve sürdürülebilir beslenmenin rolü. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11 (3), 425-430.

Kutlu, D. (2022). Glamping. S. Yıldız & D. Kutlu (Ed.). *Turizmde Değişen Tüketici Eğilimleri* içinde (ss. 55-82). Iksad Publishing House.

Leitch, J., Oktay, J. & Meehan, B. (2016). A dual instructional model for computer-assisted qualitative data analysis software integrating faculty member and specialized instructor: Implementation, reflections, and recommendations. *Qualitative Social Work*, 15 (3), 392-406. <https://doi.org/10.1177/1473325015618773>

Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. USA: Sage.

Longman (2014). *Longman dictionary of contemporary english* (6. Baskı). UK: Pearson.

Lu, C. Y., Suhartanto, D. & Chen, B. T. (2022). Exploration of new outdoor leisure activities (glamping) during the post-pandemic era. *Tourism Recreation Research*, <https://doi.org/10.1080/02508281.2022.2111628>

Lu, W. & Stepchenkova, S. (2012), Ecotourism experiences reported online: Classification of satisfaction attributes. *Tourism Management*, 33 (3), 702-712. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.08.003>

Lüks Çadır Yatırımlarıyla İlgili Nitelikler Yönetmeliği. (23 Eylül 2022). *T.C. Resmî Gazete*, (31962). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/09/20220923-2.htm>

Martin-Rios, C., Demen-Meier, C., Gössling, S. & Cornuz, C. (2018). Food waste management innovations in the foodservice industry. *Waste Management*, 79, 196-206. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2018.07.033>.

Marthinsen, J., Sundt, P., Kaysen, O. & Kirkevaag, K. (2012). *Prevention of food waste in restaurants, hotels, canteens and catering. Copenhagen, Denmark.* London: Nordic Council of Ministers. <http://dx.doi.org/10.6027/TN2012-537>

Maskey, R. (2001). Population growth and food production: Issues, problems and prospects. *Outlook on Agriculture*, 30 (3), 155–160. <https://doi.org/10.5367/000000001101293607>

Meybeck, A. & Girz, V. (2017). Sustainable diets within sustainable food systems. *Proceedings of the Nutrition Society*, 76 (1), 1-11. <https://doi.org/10.1017/S0029665116000653>

Musaiger A. O. (1993). Socio-cultural and economic factors affecting food consumption patterns in the Arab countries. *Journal of the Royal Society of Health*, 113 (2), 68–74. <https://doi.org/10.1177/146642409311300205>

O'Neill, M., Riscinto Kozub, K. & Hyfte, M. (2010). Defining visitor satisfaction in the context of camping oriented nature-based tourism — the driving force of quality! *Journal of Vacation Marketing*, 16 (2), 141–156. <https://doi.org/10.1177/1356766710364541>

Okumuş, B. (2019). How do hotels manage food waste? Evidence from hotels in Orlando, Florida. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29 (3), 291-309. <https://doi.org/10.1080/19368623.2019.1618775>

Özdemir, G. & Güçer E. (2018). Food waste management within sustainability perspective: A study on five-star chain hotels. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (1), 280-299. <https://doi.org/10.21325/jotags.2018.187>

Papargyropoulou, E., Wright, N., Lozano, R., Steinberger, J., Padfield, R. & Ujang, Z. (2016). Conceptual framework for the study of food waste generation and prevention in the hospitality sector. *Waste Management*, 49, 326-336. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2016.01.017>

Parameswaran, U. D., Ozawa-Kirk, J. L. & Latendresse, G. (2020). To live (code) or to not: A new method for coding in qualitative research. *Qualitative Social Work*, 19 (4), 630–644. <https://doi.org/10.1177/1473325019840394>

Petrusa, I. & Vlahov, A. (2019). The role of glamping in development of camping tourism offer–possibilities and future prospects in the republic of croatia. *Proceedings of FEB Zagreb 10th International Odyssey Conference on Economics and Business* içinde (s. 834-844). Opatija, Croatia.

Pimentel, D., Huang, X., Cordova, A. & Pimentel, M. (1997). Impact of population growth on food supplies and environment. *Population and Environment*, 19 (1), 9-14.

Portney, K. E. (2015). *Sustainability*. USA: MIT Press

Reisch, L., Eberle, U. & Lorek, S. (2013). Sustainable food consumption: An overview of contemporary issues and policies. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 9 (2), 7-25. <https://doi.org/10.1080/15487733.2013.11908111>

Roday, S. (2012). *Food science and nutrition*. India: Oxford University Press.

Ruiz Molina, M. E., Belda-Miquel, S., Hytti, A. & Gil-Saura, I. (2022). Addressing sustainable food management in hotels: Proposing a framework and examining hotel groups. *British Food Journal*, 124 (2), /462-492. <https://doi.org/10.1108/BFJ-12-2020-1171>

Sandaruwani, J. A. R. C. & Gnanapala, W. K. A. C. (2016). Food wastage and its impacts on sustainable business operations: A study on Sri Lankan tourist hotels. *Procedia Food Science*, 6, 133-135. <https://doi.org/10.1016/j.profoo.2016.02.031>

Schneider, U. A., Havlík, P., Schmid, E., Valin, H., Mosnier, A., Obersteiner, M., Böttcher, H., Skalský, R., Balkovič, J., Sauer, T. & Fritz, S. (2011). Impacts of population growth, economic development, and technical change on global food production and consumption. *Agricultural Systems*, 104 (2), 204-215. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2010.11.003>.

Soylu, A. C. (2022). Sürdürülebilir kalkınma ve gıda güvenliği ilişkisi. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 100-111.

Story, M., Hamm, M. W. & Wallinga, D. (2009). Food systems and public health: linkages to achieve healthier diets and healthier communities. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 4 (3-4), 219-224. <https://doi.org/10.1080/19320240903351463>

Stuckey, H. L. (2015). The second step in data analysis: Coding qualitative research data. *Journal of Social Health and Diabetes*, 3 (1), 7-10. <https://doi.org/10.4103/2321-0656.140875>

Sun, T. & Huang, T. (2023). Research of glamping tourism based on the aesthetics of atmosphere. *Sustainability*, 15 (581), 1-15. <https://doi.org/10.3390/su15010581>

Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable tourism management*. London: CABİ Publishing.

Tirado, M. C., Clarke, R., Jaykus, L. A., McQuatters-Gollop, A. & Frank, J. M. (2010). Climate change and food safety: A review. *Food Research International*, 43, 1745-1765. <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2010.07.003>

Williams, M. & Moser, T. (2019). The art of coding and thematic exploration in qualitative research. *International Management Review*, 15 (1), 45-55.

Wong, L. (2008). Data analysis in qualitative research: A brief guide to using NVIVO. *Malays Fam Physician*, 3 (1), 14-20.

Verain, M. C. D., Bartels, J., Dagevos, H., Sijtsma, S. J., Onwezen, M. C. & Antonides, G. (2012). Segments of sustainable food consumers: A literature review. *International Journal of Consumer Studies*, 36 (2), 123-132. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2011.01082.x>

Vres, G. & Vres, T. D. (2015). Garden village bled glamping kot inovativna revitalizacija degradirane krajine. *AR. Arhitektura, raziskave*, 15 (2) 40-47.

Vrtodušić Hrgović, A. M., Cvelić Bonifačić, J. & Licul, I. (2018). Glamping–new outdoor accommodation. *Ekonomska Misao i Praksa, Dubrovnik*, 27 (2), 621-639.

Zorlu, K., Tuncer, M. & Taşkın, G. A. (2022). The effect of COVID-19 on tourists' attitudes and travel intentions: an empirical study on camping/glamping tourism in Turkey during COVID-19. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*. <https://doi.org/10.1108/JHTI-02-2022-0069>

Yayın Geliş Tarihi: 08.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1248929>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 927-939
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

XVI. YÜZYILDA SELENDİ KAZASI'NDA KONAR GÖÇER VE PIYADEGÂN CEMAATLERİN İSTATİSTİKLERİ (1530-1584)

*Huriye BOSTANOĞLU**

Selenge ırmağından taşınan Türkmen adı

Yıllar sonra Selene'de kışladı

Selinus'lar Selene'yi dışladı

*Dil kıymetin bilmez ise kaç para?**

Öz

Selendi, 1530-1584 tarihleri arasında idari taksimatta İçil Sancağı'na tabi kaza statüsündedir. Kaza halkı, yerleşik köylü ile üretim biçimine bağlı olarak belirli coğrafyalar arasında göçerlik eden konar göçer cemaatlerden oluşmaktadır. Bu cemaatler Oğuzhanlı, İkizce, Piyadegân-ı Veli Mukaddem, Piyadegân-ı Veled-i Bahşiş, Piyadegân-ı Hacı Mehmed, Saçıkara, Ucarı, Bey, Beriyye, Ketakara, Hacı Habibli, Burhanlar, Veled-i Köpek, İncüğöz, Dayıcık (Taycık), Çakmak ve Canavarcık olup adı geçen gruplar yalnızca tahrir kayıtlarından araştırmaya konu olan döneme ait olanlardır. Çalışmaya esas teşkil eden cemaatlerin nüfusu sadece nefer sayıları esas alınarak hesaplanmış olup ilgili kesimlerin gerçek sayılarının bulunmasına yönelik bir hesaplama gidilmemiştir. Tahrirlerin gerçekleştiği yıllar arasındaki nefer sayısındaki değişim, cemaatlerin nüfus açısından birbirleriyle mukayese edilmesi, her cemaatin kendisine mahsus rakamsal verileri, istatistiksel olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Selendi, Cemaat, Oğuzhanlı, İkizce, Yörük.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bostanoğlu, H. (2023). XVI. Yüzyılda Selendi Kazası'nda konar göçer ve piyadegân cemaatlerin istatistikleri (1530-1584). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 927-939.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-3575-2785, huriyebostanoglu7@gmail.com.

** Ali Yıldız'ın "Yaylalara Ağır" adlı şiirinden alınmıştır, Bkz, (Yıldız, 2009, s. 323).

Bu çalışma için herhangi bir etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

STATISTICS OF NOMADS AND PIYADEGAN COMMUNIONS IN SELENDI DISTRICT IN THE 16TH CENTURY (1530-1584)

Abstract

Selendi was in the status of a district subject to İçil Sanjak in administrative division between 1530 and 1584. The people of district are composed of settled peasants and nomadic communions that migrate between certain geographies depending on the mode of production. These communions are Oğuzhanlı, İkizce, Piyadegân-ı Veli Mukaddem, Piyadegân-ı Veled-i Bahşış, Piyadegân-ı Hacı Mehmed, Saçıkara, Ucarı, Bey, Beriyye, Ketakara, Hacı Habibli, Burhanlar, Veled-i Köpek, İncügüz, Dayıcık (Tayıcık), Cakmak and Canavarcık only those belonging to the period that is the subject of the research from the tahrir registers. The population of the aforementioned communions has been calculated only on the basis of the number of soldiers and is not intended to find the actual numbers of the relevant sections. The change in the number of soldiers between the years when the censuses took place, the comparison of the communities with each other in terms of population, the numerical data of each community were statistically evaluated.

Keywords: *Selendi, Communion, Oguzhanlı, İkizce, Nomad.*

GİRİŞ

Selendi¹, Osmanlı döneminde ortalama bu günkü sınırlarına yakın bir coğrafyada konumlanmıştır. İdari taksimattaki değişikliklere istinaden bazı kır yerleşim merkezlerinin Anamur'la Selendi arasında yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı taşra teşkilatında idari taksimattaki düzenlemelerden kaynaklı olarak bazı yerleşim sahalarının tabi olduğu idari birimin değişmesi sıklıkla görülen bir uygulamadır. Ancak Selendi'de, bu mutata uygulamanın dışında özellikle konar göçer reayanın üretim ve yaşam biçiminden kaynaklı bir durum söz konusudur. Bölgedeki konar göçerler daimî suretle bir mahalde yerleşik olmadıkları, işğal alanlarının sadece hayvancılık olmayıp zirai faaliyetlerde de buldukları, dolayısıyla bazen esas konumlandıkları yer dışında kaydedildikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cemaatlerin demografik istatistiklerini içeren bu çalışmada ilgili kesimin esasen hangi idari birimde kayıtlı olduğu değil, üretim faaliyetlerine istinaden vergisini nerenin sipahisine ödediği hususu temel alınmıştır.

Kazada kır yerleşimlerinin çoğunda Yörük ve piyadegân cemaatleri yerleşik köylüden ayrı tutularak kaydedilmiştir. Bunlar çoğunluğu yarı göçebe

¹ Günümüzde Antalya'nın Gazipaşa ilçesidir. Selendi, incelemeye tabi tutulan 1530-1584 yılları arasında idari taksimatta Karaman Eyaleti'nin İçil Sancağı'na bağlıdır. 1518-1522 yılları arasında Gülnar'a bağlı bir nahiye iken, bu tarihten sonra kaza statüsündedir, Bkz., (Çelik, 1994, s. 37-38). 1551'de kaza statüsünde olup söz konusu tarihte Anamur, Selendi'ye bağlı bir nahiyedir, Bkz., (BOA, TD. 272, s. 1). 1584 tarihli defterde tüm kazaların nahiye olarak kaydedilmiş olduğu, Anamur'un idari taksimatta Selendi'den ayrıldığı görülmektedir (TKGM. KKA. Td. 128, s. 1).

yaşam biçimine sahip konar göçer cemaatlerdir. Konar göçerlik², iktisadi bir faaliyet biçimi ve yaşam tarzıdır. Söz konusu yaşam şeklinde adı geçen teşekküller, sadece belirli sınırlar içerisinde yaylak-kışlakları arasında hayvancılık ve kısmen ziraatla iştigal etmişlerdir. Dolayısıyla konar göçerlik, daimî göçebe çobanlık ve büyük hayvan sürülerini beslemeye yönelik göçebelikten farklı olarak yerleşikliğe yakın bir hayat biçimidir (Gündüz, 2002, s. 161).

İçel Sancağı'nda XVI. yüzyılda kırsal kesimdeki nüfusun büyük bir kısmı köylerde yerleşik vaziyette iken; konar göçer veya Yörük olarak zikredilen az bir kısım ise mevsime göre yaylak ve kışlak alanları arasında hareket halinde bir yaşam sürdürmüştür. Ancak köylerde meskûn olan çiftçi, köylü kesim de kendi yerleşim alanında daimî suretle yerleşik olmayıp, yaz mevsimlerinde üretim faaliyetlerine bağlı olarak yaylak veya ziraat mahalline göç etmektedir. Dolayısıyla İçil Sancağı köylüsü, yarı göçebe bir hayat tarzına sahip olup bunların, Oğuz boylarının yerleşik hayata geçmeden evvelki göçebe veya yarı göçebe kültürünü sürdürdükleri anlaşılmaktadır (Çelik, 1994, s. 183). İskenderun'dan Alanya'ya dek uzanan kıyı şeridi boyunca Ramazanoğulları Beyliği'nin bakiyesi olabileceği tahmin edilen Ramazanlı Ulusu taifeleri konumlanmıştır. Bunlardan Silifke civarında sakin olanlar İç-il Yörükleri olarak adlandırılmıştır (Halaçoğlu, 2009, s. 140).

Selendi'deki İçil Yörükleri Oğuzhanlı (Avşar), İkizce (Yıva), Piyadegân-1 Veli Mukaddem (Yıva), Piyadegân-1 Veled-i Bahşiş (Yıva), Piyadegân-1 Hacı

² Anadolu'da konar göçer kesimle alakalı iki temel grup karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Yörükler ve Türkmenlerdir. Maveraünnehir'deki Müslümanlar, Oğuz boyları içerisinde İslâmiyet'i kabul etmiş olanlara, onları diğer gayri Müslim kardeşlerinden ayırt edebilmek için Türkmen adını vermişlerdir. Bu isimlendirmenin tarihi biraz daha eskiye dayanmakta olup, Orta Asya'da İslâmiyet'i ilk kabul etmiş Türk kavmi olan, Balasagun ile Murki arasında yaşam süren konar göçerlere 'Müslüman Türk' anlamına gelen Türkmen adı verildiği için, Maveraünnehir Müslümanları da bu isimlendirmeye tabi tutulmuşlardır, Bkz., (Sümer, 1999, s. 79). Kazada hâkim olan konar göçerler Yörüklerdir. Yörük/Yörükler yürümek, yürümek fiilinden gelmektedir. Göçebe, göçer-ev, göçer manalarında kullanılmıştır, Bkz., (Sümer, 2013, s. 570). Türkmen ve Yörük arasında etnik, dini, iktisadi ve yaşam biçimi açısından bir ayırım söz konusu değildir. Her iki kesim de Oğuz boyuna mensup Müslüman Türk konar göçer grubu ifade eder. Aralarındaki ayırım sadece bölgesel olup, Anadolu coğrafyasında Kızılırmak yayının doğusunda kalan coğrafyada yaşayanlar Türkmen, batısında kalanlar ile Rumeli'dekiler ise Yörük olarak adlandırılmışlardır, Bkz., (Gündüz, 2003, s. 358). Ancak Anadolu ve Rumeli Yörükleri arasında da bazı farklılıklar söz konusu olmuştur. Rumeli yörükleri, Osmanlı Devleti tarafından kendilerine askeri ve idari amaçlarla özel bir nizam verilerek teşkilatlandırılmışlardır. Anadolu'daki Yörük grupları için de aşiret tabiri kullanılmış olup bunlar bazen üretim faaliyetlerine (yüncü, darıcı, ellici gibi), bazen de buldukları coğrafyaya göre (Ankara, Bolu, Afyon Yörükleri gibi) adlandırılmışlardır. Ancak Yörükler, Türkmenlere göre zirai faaliyetlere daha yatkın olup daha hızlı yerleşik hayata geçme kabiliyetine sahip olmuşlardır, Bkz., (Orhonlu, 1987, s. 18).

Mehmed (Yıva), Saçıkara (Hoca Yunuslu/Varsak), Ucarı (Beğdili), Bey (Yıva), Beriyye (Yıva), Ketakara (Yıva), Hacı Habibli (Yıva), Burhanlar (Bozdoğan Yörükleri/Varsak), Veled-i Köpek, İncügez, Dayıcık (Taycık), Çakmak ve Canavarcık cemaatleridir (Halaçoğlu, 2009, s. 222 vd.).

PİYADEGÂN CEMAATLER

1530'da kazada Veli Mukaddem ve Veled-i Bahşış teşekkülleri piyadegân³ olarak kaydedilmiştir. Veli Mukaddem ile Veled-i Bahşış, herhangi bir isim grubuna dahil olmayan diğer piyadegânlardan daha kalabalıktır. Bahşışler ve Mukaddemler 1530'da kaza genelinde toplam 20 köye dağılmış vaziyettedir. Her iki cemaat toplamda 200 hane, 285 neferdir (BOA, TD. 387, s. 319-320).

1530'da Veli Mukaddemler Hayrados, Doğancı, Bey Obası, Kırağıca, Sabuk, İlı Suluk, Kuru, Kuru En, Aydınlar, Kükür, Ucarı, Koçi köylerinde konumlanmıştır. Mukaddemlerin Anamur sınırları dahilindeki köylerde daha kalabalık bir nüfusu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Anamur'a bağlı Kuru En, Aydınlar, Kükür, Ucarı ve Koçi köylerinde kayıtlı Mukaddemler toplam 81 hane olup Selendi Kazası'ndaki tüm Mukaddemlerin %85'ini oluşturmaktadır. Kaza genelinde cemaat 95 hane, 141 neferdir (BOA, TD. 387, s. 319-320).

1551'de Mukaddemler Kuru, İlı Suluk, Sabuk, Gücükler, Kırağıca, Bey Obası, Doğancı ve Hayrados köylerinde kayıtlıdır. Cemaat söz konusu köylerde toplam 76 neferdir. Sayılarının en kalabalık olduğu yerler 29 (%38) neferi olan Gücükler ile 24 (%32) nefer kaydı tutulmuş Kuru köyleridir. Diğer köylerden Doğancı 11 (%14), İlı Suluk 7 (%9), Bey Obası 2 (%3), Hayrados, Kırağıca ve Sabuk köyleri 1'er neferdir (BOA, TD. 272, s. 43-73).

³ Selendi dahilinde sakin olan piyadegânlar, ordunun geri hizmetlerinde destek kuvvet olarak vazifeleri bulunan, aynı zamanda diğer Osmanlı raiyyeti gibi vergi mükellefliği bulunan cemaatleri ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu dönemlerinde ordusu, atlı birliklerden müteşekkil akıncı kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Orhan Bey devrinde de söz konusu akıncı birliklerinden istifade edildi ise de Bursa'nın kuşatılması esnasında söz konusu kuvvetlerin özellikle kale muhasaralarında yeterli olmayacağına kanaat getirildi. Daha teşkilatlı bir ordunun teşkil edilmesine ihtiyaç duyularak böylece yaya ve müsellemler adı verilen piyade ve süvari teşkilatı oluşturuldu, Bkz., (Uzunçarşılı, 1988, s. 1-2) Osmanlıların kuruluş devirlerinde devletin en önemli askeri gücünü piyade ve müsellemler birlikleri teşkil etmekteydi. Söz konusu askeri birlikler daha çok gönüllülerden oluşup sefer zamanı belirli miktarda ulufe alıyorlardı. Ancak fetihlerle birlikte ordu teşkilatındaki bazı değişiklikler, Kapıkulu ocağının kurulması ve gelişmesiyle birlikte piyade ve müsellemler birlikleri muharip özelliklerini kaybetmişlerdir. Söz konusu birlikler bundan sonraki dönemlerde tasarruf etmekte oldukları çiftliklere karşılık, tersane, nakliye, maden, inşaat gibi alanlarda ordunun geri hizmetlerinde görev almışlardır, Bkz., (Emecen, 1989, s. 142).

1584'te Mukaddemlerin kaza genelindeki sayısı 89 neferdir⁴. Bu sayının 44 (%49) neferi Gücükler köyünde yer almaktadır (TKGM, KKA. Td. 128, s. 110). Gücükler, Koru, İlı Suluk ve Doğancı köylerinde müstakil olarak kaydedilmiş olan topluluk, Bey Obası köyünde İkizce ve Ketakara cemaatleriyle müşterek olarak yazılmıştır (TKGM. KKA. Td. 128, s. 116-163).

Diğer piyadegân grup Veled-i Bahşiş'in adı kaynaklarda (Bahşılı, Bahşiş, Bahşılı, Bahşayış) gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Cemaatin yerleşim sahası İçil Sancağı'na bağlı Mamuriye (Anamur), Selendi (Gazipaşa) ile Tarsus, Adana, Sis ve Alaiye (Alanya) bölgeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkey, 2001, s. 191). 1530'da Anamur'a tabi köylerden birisi bizzat Bahşişler adıyla yazılmıştır (BOA, TD. 387, s. 319).

1530'da Bahşişlerin piyadegân statüsünde olanları Canavarcık, Kırağica, Gündüğün, Tatlu, İlı Suluk, Koru, Yivil, Karga, Bahşişler, Büyük Güney, Endişe Güney köyleri ile Kaladıran mevkiinde konumlanmıştır. Köylerde toplam 105 hanede 144 nefer kayıtlıdır. Cemaat, Anamur'a bağlı köylerde hane ve nefer açısından daha kalabalıktır. Anamur köylerindeki hane sayısı 77 (%73) iken nefer sayısı 103 (%71) olarak görünmektedir. Ayrıca cemaatin piyadegân olmayan 3 hanelik küçük bir perakendesini de Kıcık (Kokıcık) köyünde olup 3 neferdir (BOA, TD. 387, s. 320).

1551'de Bahşişler 33 neferle Koru, İlı Suluk, Tatlu, Gündüğün, Kırağica ve Kokıcık (Kıcık) köylerine dağılmış vaziyettedir. Cemaatin en kalabalık grubu 11 (%33) neferle İlı Suluk köyüdür. Diğer köylerden Kırağica 8 (%24), Tatlu 6 (%18), Gündüğün ve Kokıcık (Kıcık) 3'er (%9) ve Koru 2 (%6) nefer olarak kaydedilmiştir (BOA, TD. 272, s. 43-67).

1584'te Bahşişler Tatlu, Kırağica, İlı Suluk, Gündüğün, Karga ve Hayrados köylerinden 51 nefer olarak kaydedilmiştir. Bahşişlerin bölgedeki en kalabalık grubu 21 neferle (%51) Karga köyünden olup Arslan Gazi sınırında ziraatle işigal etmektedir. Hayrados köyünde ise Bahşişler, Oğuzhanlı ve İkizce cemaatleri ile birlikte 44 neferdir⁵ (TKGM. KKA. Td. 128, s. 148-179).

1530'da Anamur'a bağlı köylerden Kuru En, Sarp Dere ve Otak'ta piyadegân olarak kaydı tutulmuş diğer gruplar yer almaktadır. Bunlar sadece piyadegân olarak yazılmış olup mensup olduğu grup belirtilmemiştir. Bahsi geçen gruplar toplam 76 nefer, 59 hanedir. Selendi'nin köylerinde bu grup sadece Eyüb Fakih (Kadılar) köyünde görülmüş olup 9 hane ve 12 neferdir (BOA, TD. 387, s. 317-320). 1551'de piyadegânların bir grubu sadece Kurd köyünde görülmekte olup 12 nefer olarak kaydedilmiştir (BOA, TD. 272, s. 61). 1584'te, söz konusu grup Dermiş ve Otak köylerinde görülmektedir. Otak köyünde 36, Dermiş'te ise

⁴ Bey Obası köyünde diğer cemaatlerle birlikte toplam 15 vergi nüfusu sayılmış olup bu rakam kaza geneli toplamına ilave edilmemiştir.

⁵ Bu sayı kaza genelindeki toplam Veled-i Bahşiş sayısı hesaplanırken eklenmemiştir.

Oğuzhanlılarla müşterek yazılmış 13 nefer yer almaktadır (TKGM. KKA. Td. 128, s. 132-133).

Piyadegânlardan Hacı Mehmed'ler 1530'da Anamur'a tabi yerleşim yerlerinde konumlanmış vaziyettedir. Cemaatin esas merkezi Anamur olup, Kuru En köyü ile Kaladıran mevkiinde perakendeleri bulunmaktadır. Cemaat toplamda 92 nefer,73 hanedir (BOA, TD. 387, s. 319-320). 1584'te Hacı Mehmed'ler, Anamur'a tabi Şevik Güney köyü, Arslan Gazi sınırında İvizce ve Ketakara cemaatleriyle aynı yerde konumlanmıştır. Hacı Mehmedler ilgili tarihte 98 neferdir (TKGM, KKA. Td. 128, s. 144,145).

OĞUZHANLI CEMAATI

İçil'in fetih süreci Selçuklular devrinde başlanmış, ancak Karamanoğulları Beyliği devrinde tamamlanmıştır. Bölgedeki Karamanoğlu Türkmenleri, bundan sonraki devirlerde beyliğin en güvendiği ve destek aldığı unsurlardan birisi haline gelmiştir. 2. Bayezid devrinde İçil Sancağı Selendi, Ermenek, Silifke, Gülnar, Karataş ve Mut olarak 6 idari birime ayrılmıştır. Bölge halkı yerleşik köylüleri ve ziraatle de iştigal edip oymak teşkilatını sürdüren konar göçerlerden oluşmaktadır. Söz konusu konar göçerlerden Oğuzhanlılar Selendi ve Anamur'da konumlanmıştır (Sümer, 1999, s. 199).

1530'da kazada Oğuzhanlı cemaati 22 köyde tespit edilmiştir. Köylerde toplamda 391 Oğuzhanlı hanesi, 581 nefer kayıtlıdır. Gevinde köyü, cemaatin en kalabalık olduğu yerleşim yeri olarak görülmektedir. Cemaat, köydeki 55 hanesiyle toplam Oğuzhanlılara ait hanelerin %14'ünü; ayrıca 73 neferle Oğuzhanlıların %13'ünü sağlamaktadır. Kuru Karı ise 39 hane (%10), 61 neferle (%10) Oğuzhanlıların kalabalık olduğu ikinci yerleşim yeridir. Diğer köylerden Hacı Alaeddin 34 hane (%9), 48 nefer (%8); Beyovası 33 hane (%8), 46 nefer (%8); Kürd 32 hane (%8), 47 nefer (%8); Murtal/Murtluin 32 hane (%8), 43 nefer (%7); Hayrados 29 hane (%7), 41 nefer (%7); Burhanlar 25 hane (%6), 43 nefer (%7) olarak sayımları yapılmıştır. Oğuzhanlıların daha küçük grupları ise Kadılar (1 hane, 1 nefer), Bucak (2/4), Çörüş (3 / 5), Canavarcık (3 / 5), Kuru (4 /9), Sabuk (4 /11), Demircüler (8 /11), Gündüğün (8 / 10) köyelerine dağılmış vaziyettedir (BOA, TD. 387, s. 317-319).

1551'de Oğuzhanlı cemaati 21 köyde 475 neferdir. Cemaatin nefer sayısı 1530'a göre %18 azalmıştır. 1551'de cemaat bazı köylerde daha kalabalıktır. Buna göre Oğuzhanlıların %14'ünü 66 neferle Hacı Alaeddin köyü oluşturmaktadır. Cemaatin %11'i 54 neferle Gevinde köyünde kaydedilmiştir. Diğer köylerden Murtluin 47 (%10), Kuru Karı 46 (%10), Burhanlar 41 (%9), Hayrados 29 (%6), İncügez 27 (%6), Gücükler 24 (%5), Demirciler 21 (%4), Sivastı 20 (%4), Hacı Yusufu 19 (%4), Kadavgar 18 (%4), Kara Çukur 17 (%4), Hasanlar 11 (%2), Sabuk 8 (%2), Canavarcık ve Kuru 7'şer (%1), Gündüğün 6 (%1), Çörüş 5 (%1) neferdir. Bucak ve Kadılar'da ise 1'er nefer kaydedilmiştir.

Gündüğün'de kayıtlı olan 6 nefer Sabuk köyünde perakendedir (BOA.TD. 272, s. 44-75).

1584'te Oğuzhanlı cemaati 22 köyde konumlanmıştır. Cemaat 5 köyde müstakil yazılmamış olup ya köy halkı ya da başka cemaatlerle müşterek kaydedilmiştir. Cemaatin müstakil olarak kaydedildiği köylerdeki toplam nefer sayısı 647'dir. Oğuzhanlıların en kalabalık olduğu yerler Hacı Alaeddin (Yöreme) (%25) ve Kurd (%22) köyleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer köylerden Kuru Karı 55 (%9), Zeytin Alanı 49 (%8), Gücükler 42 (%6), Endişe Güney 32 (%5), Kara Çukur ve Gevinde 32'ser (%4), Kadavgar 19 (%3), İncügez 18 (%3), Hasanlar 16 (%2), Hacı Yusufu 14 (%2), Kristine 13 (%2), Yörükli ve Sivastı 10'ar (%2), Sabuk 7 (%1), Çörüş 6 (%1) neferdir (BOA. TD. 272, s. 43-74).

Cemaatin nefer sayısı 1530'a göre ortalama %11 ve üzerinde artış göstermiştir. Cemaat Bey Obası, Dermiş, Hayrados köylerinde diğer cemaatlerle, Murtluin ve Burhanlar köylerinde yerleşik köylü ile birlikte kaydedilmiştir. Dolayısıyla söz konusu köylerdeki cemaat sayısı net olmadığından bu hesaplama dahil değildir. 1584'te cemaatin nefer sayısının 1551'e göre %36 artmış olduğu anlaşılmaktadır.

İKİZCE CEMAATI

İkizce cemaati, kaynaklarda İkizce, İkizcililer, İkizceli (İkizcelü) gibi benzer isimlerle zikredilmiştir. Cemaat, Osmanlı döneminde Anadolu'da Hüdavendigar Livası (Bursa), Karahisar-ı Sahip Sancağı, İçil Sancağı (Selendi, Mamuriye, Ermenek), Konya Sancağı (Sahra), Hamid Sancağı (Eğirdir), Kocaeli Sancağı (Şile)'nda görülmektedir (Türkay, 2001, s. 367).

1530'da Selendi'de İkizce cemaati 23 köyde konumlanmıştır. Cemaatin köylerde 246 hane, 335 neferi kaydedilmiştir. Hasanlar 78 (%32) hane, 88 (%26) neferle cemaatin en kalabalık olduğu köy olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer köylerden Murtal/Murtluin köyü 21 hane (%9), 29 nefer (%9); Hacı Yusufu köyü 12 hane (%5), 21 nefer (%6); İncügez köyü 15 hane (%6), 17 nefer (%5); Gücükler köyü 10 hane (%4), 21 nefer (%6); Kuru köyü 11 hane (%4), 15 nefer (%4); Gevinde köyü 12 hane (%5), 16 nefer (%5); Dayıcık (Taycık) köyü 9 hane (%4), 19 nefer (%6); Hisarcık köyü 10 hane (%4), 17 nefer (%5); Burhanlar köyü 9 hane (%4), 12 nefer (%4); İli Suluk köyü 8 hane (%3), 11 nefer (%3); Gündüğün köyü 8 hane (%3), 11 nefer (%3); Kırağca köyü 5 hane (%2), 6 nefer (%2); Kurd köyü 6 hane (%2), 9 nefer (%3); Kocıcık (Kıcık) köyü 6 hane (%2), 7 nefer (%2); Sabuk ve Canavarcık köyleri 5'er hane (%2), 8'er nefer (%2); Şahna köyü 7 hane (%3), 5 nefer (%1); Bucak köyü 4 hane (%2), 6 nefer (%2); Hayrados köyü 3 hane (%1), 5 nefer (%1)'dir. İkizce cemaatinin en az yerleştiği köyler Bey Obası, Bey Obası ve Tatlu köyleridir. Tatlu köyünde 1 hane, 3 nefer, Bey Obası'nda ise 1 hane, 1 nefer kayıtlıdır. Bey Obası'nda sadece 1 nefer kaydedilmiştir (BOA, TD. 387, s. 317-319).

1551'de İvizce cemaati 20 köyde konumlanmıştır. Kuru, İli Suluk, Tatlu, Bucak, Bey Obası, Gündüğün, Sabuk, Dayıcık, Gücükler, Kırağica, Canavarcık, Hacı Yusuf, Murtluin, Burhan, Hisarcık, İncügez, Hasanlar, Gevinde, Şahna ve Yabani Yakası köylerinde 298 nefere sahiptir. Cemaatin %25'i 75 nefer ile Hasanlar köyünde kaydedilmiştir. Dayıcık ve İncügez 21'er (%7), Gevinde 20(%7), Hisarcık, Burhanlar ve Kuru 18'er (%6), Sabuk 17 (%6), Murtluin 15 (%5), Gücükler 14 (%5), Hacı Yusuf 12(%4), Gündüğün ve Canavarcık 10'ar (%3), İli Suluk 9(%3), Bucak 6(%2), Kırağica 5(%2), Şahna 4(%1), Tatlu 3(%1) nefer kaydedilmiştir. Bey Obası köyüne kayıtlı 2 nefer yer almakta olup bunlardan 1'i Yabani Yakası'nda perakendedir (BOA. TD. 272, s. 43-74).

1584'te İvizce cemaati 25 köyde konumlanmıştır. Köylerde yaklaşık 653 nefer tespit edilmiştir. Ancak bu rakama köy halkı ile diğer cemaatlerin müşterek yazılması dolayısıyla sayıları tespit edilemeyen Hayrados, Bey Obası, Şahna ve Endişe Güney köyleri dahil değildir. Hasanlar 210 nefer (%32), Şevik Güney 138 nefer (%21) ve İncügez 74 nefer (%11) ile cemaatin daha kalabalık nüfuslu köyleri olarak görülmektedir. Diğer köylerden ise Kuru 24 (%4), Gücükler 22 (%3), Murtluin 20 (%3), Hisarcık 19 (%3), Yörüklü-Gevinde ve Sabuk 15'er (%2), Kıcık 14 (%2), Burhanlar sınırı ve İli Suluk 13'er (%2), Dayıcık 12 (%2), Bucak 11 (%2), Hacı Yusuf 10 (%2), Kurd 9 (%1), Canavarcık 8 (%1) nefer kayıtlıdır. Tatlu, Kırağica ve Gündüğün, cemaatin en az görüldüğü yerler olup tamamında 11(%2) nefer sayılmıştır (TKGM. KKA. Td. 128, s. 115-186). 1584'te cemaatin nefer sayısı 1530'a göre %95 artmıştır. 1584'teki bu rakam cemaat neferinin müstakil olarak yazıldığı 21 köyün nüfusudur. 1584'teki nefer sayısı, 1551'e göre %112 artış göstermiştir. Ancak 1551'de ise nefer sayısı 1530'a nazaran %11 azalmıştır.

KÖY ADLARINI TAŞIYAN CEMAATLER İLE SADECE PERAKENDELERİ BULUNANLAR

Kazada bazı cemaatlerin meskûn oldukları köylere kendi isimlerini verdikleri anlaşılmaktadır. Günümüzde söz konusu köylerin (mahallelerin) aynı isimlerle tanınmıyor olması buna işaret etmektedir. Bunlardan Ketakara/Kadavgara/Gidavgar (Kadavgar), Bey Obası, Canavarcık, Burhanlar, Çakmak, İncügez (İnceğiz) adlı yerleşim yerleri halen Selendi (Gazipaşa)'de aynı isimlerle kullanılmaktadır. 1530'da Ketakara/Kadavgara köyünün yerleşik köylüsü 24 hane, 27 neferdir. Köyün adı cemaatle birlikte zikredildiğine göre buranın yerleşik köylüsü Ketakara/Kadavgara adlı cemaatten müteşekkildir. Cemaatin İli Suluk ve Bey Ovası köylerinde perakendeleri kaydedilmiştir. Söz konusu köylerden İli Suluk'ta 3 nefer, 2 hane; Bey Ovası'nda ise 2 nefer, 2 hane kayıtlıdır (BOA, TD. 387, s. 317-319). 1584'te cemaatin Selendi sınırları dışında da grupları görülmektedir. Cemaatin bu tarihte Anamur'a tabi Şevik Güney köyü Arslan Gazi sınırında 39, Alaiyye Livasında 6 neferi kayıtlıdır (TKGM. KKA. Td. 128, s. 145-186).

1530'da Çakmak cemaati, kendisiyle aynı isme sahip köyde 17 hane, 23 neferdir (BOA, TD. 387, s. 319).

Bey cemaati, İçil Yörüklerinden olup Yıva boyuna mensuptur (Halaçoğlu, 2009, s. 300). Cemaat 1530'da aynı isimle zikredilen Bey Ovası köyünde konumlanmıştır. Burası günümüzde şehir merkezi sınırları içerisinde yer alan Bey Obası mahallesidir. Köydeki diğer cemaat Habibli (Hacı Habibli), yerleşik köy halkıyla müşterek yazılmış olup orta sınıra tabidir. Habibli cemaati ile birlikte yerleşik köylü 6 hane, 12 neferdir. Bey cemaati ise 2 nefer ve 2 hanedir (BOA, TD. 387, s. 317). 1551'de Bey cemaati aynı köyde 4 nefer olarak kaydedilmiştir (BOA, TD. 272, s. 49). 1551 ve 1584'teki tahrir sayımlarına göre Hacı Alaeddin köyünde halk yerlerini terk etmiş olup, köy arazisi Hacı Habibli cemaatinden bazı kimseler tarafından tasarruf edilmektedir. Köyde cemaatten zemin vergisi⁶ ödeyen 7 vergi nüfusu görülmektedir (BOA, TD. 272, s. 56; TKGM. KKA. Td. 128, s. 120).

Canavarcık (Kızıl Senir) köyü, adını kendisiyle aynı isme sahip cemaatten almıştır. Günümüzde Selendi (Gazipaşa)'nin şehir merkezinde Kuru Başı mahallesi hudutları içerisinde yer almaktadır. Köy, 1530'da kendisiyle aynı adlı cemaat ile kaydedilmiştir. Köyde sadece Canavarcık değil Veled-i Köpek cemaatinin perakendeside yer almaktadır. Canavarcık cemaati 22 nefer, 15 hanedir. Köydeki diğer cemaat perakendeside Veled-i Köpek ise 2 nefer, 2 hanedir (BOA, TD. 387, s. 318). 1551'de ise Canavarcık cemaati 20 neferdir. Aynı tarihte Veled-i Köpek perakendeside 3 neferdir (BOA, TD. 272, s. 54-55).

Burhanlar cemaati, Bozdoğan aşiretine tabi en kalabalık ve en eski cemaatlerden birisidir. Cemaatin, Bozdoğan teşekküllerinin ana unsurlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak cemaat çoğu kez, Bozdoğanların diğer gruplarıyla müşterek kaydedildiğinden İçil Sancağı'ndaki nüfusu hakkında net bilgi edinmek mümkün olmamaktadır (Demir, 2000, s. 32). Cemaatin Selendi dışında Gülnar, Mud, Larende, Anamur, Ermenek, Sinanlı, Silifke ve Karataş kazalarında perakendeleri yer almaktadır⁷. Selendi'deki perakendeside müstakil olarak kaydedilmiştir. Cemaat burada 6 hane, 13 neferdir (BOA, TD. 387, s. 318).

İncügez cemaati perakendeside 12 nefer, 9 hane olarak Ayaş köyünde kaydedilmiştir. Dayıcık (Taycık) cemaati ise Ak Meşhed'e tabi olup 6 nefer, 3 hanedir (BOA, TD. 387, s. 317-318).

Ucarı cemaati 1584'te, Anamur sınırları dahilindeki köylerde görülmektedir. Cemaat Anamur'da kendisiyle aynı ada sahip köy ile birlikte Kiristine, Yörüklü, Arablar (?), Pir Gazi'de perakende olarak kaydedilmiştir. Cemaat, Kiristine, Yörüklü, Arablar (?) köylerinde toplam 45 nefer olup Pir Gazi

⁶ Resm-i Zemin, yerleşik veya konar göçer reyanın çiftlik statüsü haricindeki toprakları tasarruf etmek amacıyla ödemiş oldukları vergidir, Bkz., (Tabakoğlu, 2007, s. 583)

⁷ Anadolu'da Burhanlar cemaatinin konumlandığı yerleşim bölgeleri için Bkz., (Türkay, 2001, s. 224-225).

köyündeki perakendesı mumciyan cemaatiyle müşterek kaydedildiğinden sayısı belirlenememiştir (TKGM. KKA. Td. 128, s. 131, 134, 166, 167).

Beriyye cemaati, İçil Yörüklerinden olup Yıva boyuna mensuptur. Belirli bir yurdu olmayan Beriyyeliler, perakende olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Halaçoğlu, 2009:343). Selendi'de Beriyyeliler toplam 390 neferdir. Cemaatin Alaiyye Livası'ndaki perakendesı ise 35 neferdir (TKGM. KKA. Td. 128, s. 174).

Saçı Kara cemaati, İçil Yörüklerinden olup Varsak boyuna mensuptur (Halaçoğlu, 2009, s. 1919). Selendi'de Saçı Kara cemaatinin Hoca Yunuslu kolundan perakendeleri kayıtlıdır. Cemaat kış aylarını Karakaya'da geçirip yaz aylarında Selendi'ye göç etmektedir. 12 neferi olan cemaatten bazıları Beriyyelilere kayd olmuştur (TKGM. KKA. Td. 128, s. 178-179).

Tablo I: Selendi Kazası'nda Konar Göçer Cemaatlerin İstatistikleri (1530-1584)

	1530		1551		1584	
	Nefer	Konulandığı Köy Sayısı	Nefer	Konulandığı Yerleşim Yeri	Nefer	Konulandığı Yerleşim Yeri
Oğuzhanlı	581	22	475	21	647	22
İkizce	335	23	298	20	653	25
Veli Mukaddem	141	12	76	8	89	5
Veled-i Bahşış	144	12	33	6	51	6
Hacı Mehmed	92	2	x	x	98	1
Saçı Kara	x	x	x	x	12	x
Beriyye	x	x	x	x	390	x
Çakmak	23	1	x	x	x	x
Burhanlar	13	1	x	x	x	x
Bey	2	1	4	1	x	x
İncüğez	12	1	x	x	x	x
Canavarcık	22	1	20	1	x	x
Veled-i Köpek	2	1	3	1	x	x
Ketakara	32	3	x	x	39	1
Ucarı	x	x	x	x	45	5
Dayıcık (Tayıcık)	6	1	x	x	x	x

Hacı Habibli	12 ⁸	1	x	x	x	x
Diğer Piyadegânlar	x	x	x	x	36+	2

SONUÇ

Selendi, 1530 ve 1584 yılları arasında konar göçer cemaatlerden en fazla Oğuzhanlıları, dolayısıyla Oğuzların Avşar boyunu bünyesinde barındırmıştır. Cemaat 1530'da kaza dahilinde sayımı yapılmış tüm cemaatlerin %41'ini, 1551'de %52'sini ve 1584'te ise %31'ini oluşturmaktadır. Kazada nefer sayısı bakımından ikinci derecede kalabalık olan cemaat ise İkiçedir. Cemaat 1530'da tüm cemaatlerin %24'ünü, 1551'de %33'ünü, 1584'te %32'sini teşkil etmektedir. 1584'te İkiçice cemaati kaza genelinde nefer sayısı olarak Oğuzhanlılardan 6 kişi fazladır. Piyadegânlardan Veli Mukaddem ve Bahşiş ise Oğuzhanlı ve İkiçeden sonra üçüncü derecede kalabalık grubu temsil etmektedir. Bunlardan Mukaddemler 1530'da tüm cemaatlerin %10'unu, 1551'de %8'ini ve 1584'te %4'ünü; Bahşiş ise 1530'da tüm cemaatlerin %10'unu, 1551'de %4'ünü ve 1584'te %2'sini oluşturmaktadır. Piyadegânlardan Hacı Mehmed 1530'da cemaatlerin %6'sını, 1584'te ise %5'ini meydana getirmektedir. Bunların haricinde köy isimlerini taşıyan cemaatlerden Ketakara'nın 1530 ve 1584'te tüm cemaatlerin %2'sini temsil ettiği anlaşılmaktadır. Cemaatlerin kazada konumlandıkları köylerin tarihlere göre bazen değişiklikler göstermesi nüfus hareketliliğinden kaynaklıdır.

1551 tarihli tahrirden cemaatlerin nefer sayısında, çalışmada istifade edilen bir önceki tahrir verilerine nazaran %35 azalma olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum idari taksimata bağlı düzenlemeler ve konar göçer grupların yaşam biçimleri gereği bu tarihte başka idari birimin sınırlarında sayıma tabi tutulmasıyla alakalı olabilir. 1584 tarihinde ise kazanın cemaatler bazında nefer sayısı 1530'a göre %47, 1551'e göre %127 artış göstermiştir.

Osmanlı taşra teşkilatında zaman içerisinde meydana gelen düzenlemeler neticesinde köy, mezra, sınır gibi kır yerleşimleri farklı tarihlerde farklı idari birimlerin dahilinde yer alabilmektedir. Ayrıca konar göçer cemaatlerdeki nüfus hareketliliği, üretim biçimi ve tahrir kayıtlarında bazen cemaatlerin yerleşik köylü veya başka gruplarla müşterek kaydedilmesi gibi değişkenler söz konusu cemaatlere ilişkin istatistik çalışmalarına tesir etmektedir. Çünkü ilgili değişkenler, cemaatlere yönelik çalışmalardaki rakamları en az olacak şekilde ortaya çıkarmaktadır.

⁸ Hacı Habibli cemaati, Bey Ovası köyündeki yerleşik köylü ile birlikte yazılmıştır. 12 nefer ilgili cemaat ve meskûn köylünün ortak sayısıdır.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür. Çalışmaya ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), TD (Tahrir Defteri). 387.

BOA, TD. 272.

TKGM (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü). KKA (Kuyud-ı Kadime Arşivi). Td. (Tahrir Defteri), 128.

Çelik, Ş. (1994). *Osmanlı taşra teşkilatında İçel Sancağı: 1800-1584*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demir, A. (2000). *16. yüzyılda İçel ve çevresinde Bozdoğan cemaati*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Emecen, M. F. (1989). *XVI. asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gündüz, T. (2002). Konar göçer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 26, ss. 161-163). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündüz, T. (2003). Osmanlı ekonomisi içinde konar-göçerler. S.Yalçın (Yay. Haz.), *60. ilim ve fikir yılında Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a armağan kitabı* içinde (ss.358-366). Ankara: Berikan Yayınevi.

Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da aşiretler, cemaatler, oymaklar (1453-1650) I*, Ankara: TTK Basımevi.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretlerin iskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Tabakoğlu, A. (2007). Resim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 34, ss. 582-584). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler), tarihleri- boy teşkilatı – destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Sümer, F. (2013). Yörükler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 43, ss. 570-573). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkay, C. (2001). *Başbakanlık arşivi belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda oymak, aşiret ve cemaatler*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilatından Kapıkulu ocakları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yıldız, A. (2009). *Dünden bugüne Gazipaşa tarihi (Selene-Sallune-Selinus-Selinti-Gazipaşa)*. Antalya: Maraton Ofset.

Yayın Geliş Tarihi: 31.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 02.05.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1274508>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 940-959
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AKADEMİK GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNİN KARIYER MOTİVASYONU ÜZERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMeye İLİŞKİN NİCEL BİR ARAŞTIRMA

*Figen SÜTAY**

*Çağrı BULUT***

Öz¹

Girişimciliğin, ekonomik gelişme ve istihdam üzerindeki etkilerini ortaya koyan araştırma sayısının artması, girişimcilik ve girişimciliğe ilişkin kavramlara yönelik ilginin de hızla artmasına yol açmaktadır. Bilim insanlarının, kariyerleri boyunca yaptıkları araştırmalar, edindikleri bilgi ve deneyimlerini ticarileştirmeleri, ekonomik ve sosyal fayda yaratmaları akademik girişimciliğin çıkış noktası olarak ifade edilmektedir. Üniversitelerin öğretim ve araştırma görevlerini ekonomik kalkınma ile uyumlaştırılması sonucu ortaya çıkan girişimci üniversite kavramı, akademik girişimcilik kavramına temel oluşturmaktadır. Bu çalışmada akademik personelin girişimcilik yönelimlerinin akademik personelin kariyer motivasyonuna etkileri araştırılmaktadır. Çalışmanın temel amacı ise; kariyer motivasyonunu belirleyen akademik girişimcilik boyutlarını belirlemektir. Araştırma verisi, Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) bünyesinde fakültelerde çalışan 1425 akademik personel ile gerçekleştirilen ve 81 cevabın elde edildiği online anket ile toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre; kariyer motivasyonunu belirleyen akademik girişimcilik boyutunun yenilikçilik olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik, Akademik Girişimcilik, Kariyer, Kariyer Motivasyonu.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sütay, F. & Bulut, Ç. (2023). Akademik girişimcilik yöneliminin kariyer motivasyonu üzerine etkisini belirlemeye ilişkin nicel bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 940-959.

* Dr. Öğretim Görevlisi, İzmir Meslek Yüksekokulu, İnşaat Bölümü, İnşaat Teknolojisi Programı, ORCID: 0000-0001-8442-1694, figen.sutay@deu.edu.tr.

** Prof. Dr., Yaşar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-3291-673X, cagri.bulut@yasar.edu.tr.

¹ Bu makale, "Akademik girişimcilik yönelimi ve kariyer motivasyonu" isimli doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma için Yaşar Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 08.05.2017 tarihli, 9 sayılı Etik Komisyonu toplantısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

A QUANTITATIVE RESEARCH ON DETERMINING THE EFFECT OF ACADEMIC ENTREPRENEURSHIP ORIENTATION ON CAREER MOTIVATION

Abstract

The increase in the number of studies revealing the effects of entrepreneurship on economic development and employment leads to a rapid increase in the interest in entrepreneurship and concepts related to entrepreneurship. The starting point of academic entrepreneurship is that scientists do research throughout their careers, commercialize their knowledge and experience, and create economic and social benefits. The entrepreneurial university concept, which emerged as a result of the harmonization of the teaching and research duties of universities with economic development, forms the basis of the academic entrepreneurship concept. In this study, the effect of the entrepreneurial orientation of academic staff on their career motivation is investigated. The main purpose of the study is; to determine the dimensions of academic entrepreneurship that determine career motivation. The research data was collected through an online survey conducted with 1425 academic staff working in faculties of Dokuz Eylul University (DEU) and 81 answers were obtained. According to the findings obtained as a result of the analysis; it can be said that the academic entrepreneurship dimension that determines career motivation is innovation.

Keywords: *Entrepreneurship, Academic Entrepreneurship, Career, Career Motivation.*

GİRİŞ

Bir araştırma alanı olarak girişimcilik, her geçen gün biraz daha fazla ilgi çekmekte ve araştırmaların bu alana odaklanmasına neden olmaktadır. Bu ilginin nedeni ise; yeni fikirler üretmenin ve bu fikirlerin ekonomik girişimlere dönüşmesinin, ülkelerin ekonomik kalkınmasını artırması ve toplumsal refahın sağlanmasıdır. Bu nedenle girişimcilik bir yandan ilgi çekici bir araştırma alanı olarak görülürken diğer yandan motive edilmesi ve desteklenmesi gereken bir alan olarak da görölmektedir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de girişimcilik alanında özellikle üniversitelerde birçok düzenleme ve bilimsel çalışma yapılmaktadır. Yapılan bu çalışmaların, girişimciliğin gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Girişimciliği, “yeni örgütlerin kurulması” olarak tanımlamak, kavramın anlamını son derece dar bir çerçevede bırakmaktadır. Girişimciliğin ekonomik sistem üzerindeki etkisine odaklanan araştırmalar (özellikle Schumpeter, 1934 ile başlayan), diğer bir deyişle girişimci eylemin sonuçlarıyla ilgilenen araştırmalar, girişimciliği; yeni iş fırsatları, mevcut işi geliştirme, teknolojik gelişme, sermaye artırımı gibi ekonomik faaliyetler açısından ele almakta, kısaca ekonomik fayda yaratan bir araç olarak ifade etmektedir (Stevenson & Jarillo 2007; Yenez vd, 2020).

Girişimcilerin nasıl davrandığını ortaya koymaya çalışan araştırmalar, fırsatları izleyen dahası fırsatları yaratan girişimciyi ele almakta, yeni girişimler için başarı formülleri üretme çabası ile girişimci yaratıcılık ve fırsatları görebilme önerilerine odaklanmaktadır (Mintzberg & McHugh 1985; Chung & Chen, October 2020). Bu açıdan bakıldığında girişimcilik; kaynaklar, yaratıcılık, fırsatlar, fırsatların değerlendirilmesi, keşif süreçleri gibi kavramları içerecek şekilde ifade edilmektedir.

Girişimciliği psikolojik ve sosyolojik açıdan inceleyen araştırmalar, girişimciyi birey olarak ele alıp, girişimci insanların arka planını, değerlerini, hedeflerini, motivasyonlarını inceleyen araştırmalardır (Stevenson & Jarillo, 2007). Özellikle bireysel girişimci eylemin nedenleri, girişimcinin ortalama davranış normlarından neden ayrıldığı, girişimci birey olarak geçmişleri ve çevreleri temel ilgi alanı olarak ele alınmaktadır.

Ancak girişimciliği analiz etmek için odaklanılan alan, özel sektörle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda eğitimde de (bkz. Etzkowitz, 1983; Mazzoni & Clugston, 1987) tartışılmaktadır. Üniversiteler genellikle ekonomik faaliyet için yararlı olan teknolojileri geliştirme kaynağı olarak görülmesine (Shane, 2004) rağmen girişimcilikte lider olarak görülmemektedir. Dahası potansiyel ticari veya pratik uygulanabilirliğe sahip düşüncelerin ve buluş arayışının, üniversitenin meşru bir fonksiyonu olarak kabul edilen bilim ve gerçek arayışına uygun olmayan bir odak olduğu da düşünülmektedir (Louis vd., 1989).

Bununla birlikte, girişimciliğin, bilim insanlarının ulusal ekonomiye ve topluma eleştirel bir katkı sağlayarak bilimsel düşüncelerin ticari alana doğru hızlı bir şekilde hareket etmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Louis vd., 1989). Ayrıca girişimciliğe, üniversitelerin ekonomideki dinamik rolü perspektifinden bakıldığında, ABD'deki Stanford Üniversitesi, Silikon Vadisi ve İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi örnekleri genellikle taklit edilecek modeller olarak görülmekte ve ticari aktiviteyi akademik yaşamın bir parçası olarak meşrulaştırarak üniversitelerdeki girişimcilik potansiyelinin aktif olarak uyarılması gerektiğine dair algı her geçen gün artmaktadır (Brennan & McGowan, 2006).

Ticari alanda üretim faktörlerinin etkinliğini arttırmak için yenilik hayati öneme sahiptir, yenilik ise bilgi ekonomisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Üniversiteler, bu anlayışla toplumun bilgi üretim sisteminin merkezine doğru ilerlemektedir (Philpott vd., 2011). Ayrıca bilgi transferi, hem üniversiteler için bir gelir kaynağı hem de hükümetler için ekonomik kalkınma arayışında bir politika aracı olarak önemli bir stratejik konu haline gelmiştir. Burada "bilgi transferi"nin tek bir tanımı olmamakla birlikte, genellikle araştırmanın ticari sonuçlara bağlanmasına atıfta bulunmaktadır -ki bu sonuçları spin-out (*var olan bir şirketin bir bölümünden yeni bir şirket oluşması*) veya spin-in (*var olan bir şirketin çalışanlarının veya bağlı kuruluşlarının fikri mülkiyeti ile yeni bir şirket oluşturması*) şirketler, girişimci inkübatörler, start-up işletmeler, ticari patent ve lisanslama, araştırma yeniliklerinin

pazarlanması ve dışarıdan başvuru ilişkileri olarak sıralamak mümkündür (Shore & McLauchlan, 2012).

Hükümetlerin ticarileştirmeye yönelik bilim ve teknoloji programlarının, üniversite araştırmalarının yönünü etkileyerek ve ticarileşme bağlantısını aşırı vurgulayarak, üniversite araştırmalarının özelliklerini değiştirdiği ileri sürülmektedir. Özellikle ABD üniversitelerinde söz konusu programların endüstriden gelen bilgi akışını önemli ölçüde arttırdığı, bu durumun göreceli olarak patent kalitesini arttırdığı ancak araştırma kapsamını daralttığı, yeni teknolojilerin çeşitliliğini azalttığı ve teknolojik çığır açan sonuçların ortaya çıkma olasılığını da azalttığı görülmektedir (Hyun & Jeongsik, 2014).

Günümüzde, üniversitelerin neredeyse tamamı -akademik girişimciliği ekonomik kalkınma misyonlarına son yıllarda eklemiş olsalar da (Siegel & Wright, 2015)- bir şekilde teknoloji transferiyle uğraşmaktadır ve bu alandaki veriler üniversitenin teknoloji transfer faaliyetlerinde güçlü ve istikrarlı bir artış olduğunu göstermektedir (Woods, 2011).

Bir yandan hükümetlerin ekonomik kalkınma politikalarında, akademik girişimciliği önemli bir stratejik araç olarak ele alması, diğer yandan üniversitelerin bir araştırma ve öğretim kurumundan, ticari aktivitenin akademik yaşamın bir parçası olduğu üniversite modeline doğru geçirdikleri dönüşüm; akademik girişimci kavramının önemini ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler ışığında, akademisyenleri girişimci olmaya yönlendiren faktörleri daha iyi anlamak ve bu alandaki bilgi ve anlayışın gelişmesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Kariyer motivasyonunun; çalışanların kariyer ortamlarına proaktif olarak uyum göstermesini sağlayan bireysel özellik olarak ele alınması, bu özelliği belirleyen girişimcilik boyutlarının belirlenmesinin önemini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın özgün katkısı; akademik girişimcilik yöneliminin, alt boyutlar açısından farklılık gösterse de kariyer motivasyonu üzerine etkisini ortaya koymasındadır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde; akademik girişimci, akademik girişimcilik yönelimi ve kariyer motivasyonu ile ilgili kavramsal çerçeveye odaklanılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Genel olarak, akademik girişimcilik literatürü oldukça parçalıdır ve çoğu araştırma, ticarileştirme sürecini odağına alarak tasarlanmıştır (Woods, 2011). Üniversitenin, ekonominin yararlandığı uygulamalı araştırma ve endüstri odaklı faaliyetler üretme argümanı içine yerleştirilen akademik girişimci ise, yeni bir organizasyon yaratan ve yarattığı yenilik / buluş / çözümünü ticari bir fırsat olarak pazara sunan akademisyen olarak tanımlanabilmektedir (Ozgul & Kunday, 2015). Bu alanda yapılan ilk araştırmalarda akademik girişimcilik, üniversite ortamında başlatılan ve üniversite araştırmalarından elde edilen teknolojiye dayanan yeni girişimler olarak tanımlanırken, son yıllarda, yenilikçi ve risk unsuru içeren ve birey veya kurum için finansal ödüllere yol açabilecek geleneksel öğretim ve

araştırma rollerinin ötesinde gerçekleşen herhangi bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır (Huyghe & Knockaert, 2015).

Üniversitelerde, girişimci akademisyenler, akademik becerilerini girişimci iş zekasıyla etkin bir şekilde birleştirebilen, genel olarak dış kaynaklardan faydalanabilen, devlet teşvikleri ya da araştırma projeleri yoluyla önemli miktarda para toplayan ve bu tür hibeleri temin etmek için iş dünyası ile ilişki kurabilen kişiler olarak ifade edilmektedir (Shore & McLauchlan, 2012). Girişimciliği açıklayabilecek temel faktörün kurumsal yapılar ve politikalar olduğunu ileri süren Louis vd. (1989) üniversite bilim insanlarının girişimcilik faaliyetlerini araştırmış ve akademik girişimciyi ayırt etmek için beş farklı seviye belirlemiştir. Bunlar (Louis vd., 1989); (1) dışarıdan finanse edilen geniş çaplı bilimsel araştırmalar, (2) ek gelire sonuçlanan danışmanlık hizmetleri veya bilgi transferi, (3) üniversite araştırması için sanayi desteği kazanmak, üniversite-sanayi ilişkilerinden yararlanmak (4) fikri mülkiyet veya patent almak, ve (5) ticarileşme, araştırma sonucuna dayanarak şirket oluşturma - bir fakülte üyesinin kendi araştırmasına dayalı olarak özel şirketlerde hisse senedi sahibi olması.

Diğer bir bakış açısında ise; girişimciliğe kültürel desteğin önemi vurgulanmaktadır. Araştırmalar, bu anlamda yerel kültürün, daha geniş toplumsal değerlerden çok daha önemli olduğunu göstermektedir (Louis vd., 1989). Ancak bu araştırmalarda temel fikir, üniversite araştırmalarının yeniliklere yol açması ve bu yeniliklerden bazılarının girişimcilik faaliyetlerine yol açan ticari uygulamalara sahip olması şeklinde ortaya konmaktadır (Woods, 2011).

Üniversite bilim insanı ve akademik girişimcilik, bilim insanının bireysel özelliklerinden çevresel etkilere kadar geniş bir bakış açısı ile ve bir bütün olarak ekonomik etki ve performans ölçümlerine kadar farklı alanlarda incelenmiştir (Lundqvist & Middleton , 2013). Bazı araştırmalar ise, akademik girişimcilik sürecini ele alırken süreç boyunca etkin olan temel paydaş rollerini tanımlamaya odaklanmış ve bir bireyin kavramsal olarak birbirinden ayrı olan rolleri üstlenmesinin ticari başarı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmaların bir bölümünde akademik girişimcilerin üç farklı profile sahip olduğunu ileri sürülmüştür: birincisi, akademik çalışmaya ek olarak girişimci çabalara sahip olan akademik girişimci; ikincisi bir ticari girişimde tamamen bilimsel ilgi alanlarında tam zamanlı çalışan bilimsel girişimci; üçüncüsü ise bir firmaya katılarak hem bilimsel hem de ticari alanda çalışan girişimci bilim insanı (Lundqvist & Middleton , 2013).

Araştırmalar akademik girişimlerin ortaya çıkması ve geliştirilmesiyle ilgili konuları daha iyi anlamaya, açıklamaya ve tahmin etmeye çalışmışlardır (Woods, 2011). Birçok araştırmada, bir teknoloji transfer ofisinin çabalarıyla başlayan patent başvurusu gibi ticari uygulamalarla tanımlanmış olsa da yaygın görüş akademik girişimciliğin ticari çıktılarla ölçülebilir olması gerektiği ve birçok farklı seviyede ve farklı türde ortaya çıkabildiği yönündedir. Araştırma sonuçlarını

ticarileştirmenin çok da kolay olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, üniversitelerde bulunan girişimci potansiyelin analiz edilmesi ve girişimcilik faaliyetine girme olasılığı yüksek olan araştırmacı bilim insanlarının tanımlanmasının son derece önemli olduğu ileri sürülmektedir (Huyghe & Knockaert, 2015). Bu noktada potansiyel girişimci, girişimci davranış özelliklerine sahip olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle akademik girişimcilik yönelimi de girişimcilik sürecinde, başlangıçtan bir adım önceki aşama olarak ifade edilir. Diğer bir deyişle, bir bireyin risk almak için açık ve net bir planı olmasa da girişimciliğe karşı olumlu bir tutumu olabilir (Koe, 2016).

Kariyer motivasyonu, birey ve çevresi arasında köprü oluşturan bireysel özellikler olarak ifade edilmektedir; uyum sağlamayı kolaylaştıran özellik, değişime yanıt verme becerisi, sürekli hazır olma eğilimi ve açıkça proaktif bir yaklaşımla ilgilidir. Bu nedenle çalışmada kariyer motivasyonunu belirleyen akademik girişimcilik yönelimini boyutları araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bolton ve Lane (2012) tarafından geliştirilen “girişimcilik yönelimi” ile Fugate ve Kinicki (2008) tarafından geliştirilen “kariyer motivasyonu” ölçekleri üzerinden aşağıda temel kavramlar ve alt boyutları açıklanmaktadır.

1. Akademik Girişimcilik Yönelimi

Girişimcilik yönelimi araştırmaları, başlangıçta firmaların girişimcilik performansını ölçmek için kullanılan beş boyuta bağlı olarak ele alınmış ve bu boyutlarda yüksek puan alan firmalar girişimci olarak da değerlendirilmişlerdir. Lumpkin ve Dess'e göre bu boyutlar; risk alma, yenilikçilik, proaktiflik, rekabetçilik ve özerkliliktir. Girişimcilik yönelimi araştırmalarının kuramsal temeli, girişimci işletmelerin diğer firmalardan farklı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Girişimci işletmeler, “bir yandan ürün-pazar stratejilerinde önemli riskler alırken diğer yandan cesurca ve düzenli olarak yenilik yapma” konusundaki isteklilikleri ile karakterize edilmiştir (Miller & Friesen, 1982). Benzer şekilde girişimcilik yönelimi alanında yenilik, proaktiflik ve risk almanın bir araya getirildiği araştırmalar yapılmıştır. Örneğin (Covin & Slevin, 1989) girişimcilik alanında araştırma yürütürken yenilik, proaktiflik ve risk almanın bir araya getirilmesi gerektiğini, gerçekten girişimcilik yönelimi olan bir firmanın her bir boyutun yüksek düzeylerini sergileyeceğini ileri sürmüşlerdir. Diğer yandan bir bireyin tutumu veya davranışı, girişimci bir organizasyonu tanımlamak için de kullanıldığından, girişimci yönelim boyutları da bireye uygulanabilmektedir (Bolton & Lane, 2012). Bu nedenle bireysel girişimcilik yönelimi, bireyin işini yapmasını sağlayacak kişisel nitelikleri ve/veya tutumları olarak kabul edilmektedir. Bolton ve Lane (2012) tarafından geliştirilen girişimcilik yönelimi ölçeğinin alt boyutları olan risk alma, yenilikçilik ve proaktiflik alt boyutlarına ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmektedir:

Risk alma: Risk alma kavramı uzun süredir girişimciyle ilişkilendirilmektedir. Girişimcilik tanımlanırken, girişimcilerin hesaplanmış işle

ilgili risklere girme istekliliğine odaklanılmıştır. 1700'lerde Cantillon, girişimciliği, ücret karşılığında başka biri için çalışmak yerine kendi başına çalışan olarak ifade etmiş ve girişimciyi çalışandan ayıran esas faktörün belirsizlik ve risk olduğunu ileri sürmüştür. Bu durum, kişisel risk üstlenme fikrinin doğmasına neden olmuştur (Lumpkin & Dess, 1996). 1800'lerde ise, John Stuart Mill, risk almanın girişimcilerin en önemli özelliği olduğunu iddia etmiştir (Kreiser, Marino, & Weaver, 2002). Finansal analizde bir terim olarak risk, özellikle bir kayıp veya olumsuz sonuç olasılığının bulunduğu ortamda bilinen risk-kazanç dengesi bağlamında kullanılmaktadır (Lumpkin & Dess, 1996). Kreiser vd. (2002) Palich ve Bagby'nin (1995), girişimcilerin iş durumlarının girişimci olmayanlardan daha az risk taşıdığını ve bilişsel olarak daha olumlu bir şekilde kategorize etmeye yatkın olduklarını tespit ettiğini aktarmıştır. Busenitz (1999) ise; girişimcilerin girişimci olmayanlara göre durumu daha iyi görmeye eğilimli olduğunu, girişimcilerin karar verme süreçlerinde daha fazla temsilci kullandıklarını öne sürmüştür (Busenitz, 1999).

Yenilikçilik: Yenilikçilik yeni ürünlerin / hizmetlerin ve yeniliklerin, teknolojik liderliğin ve yeni süreçlerin geliştirilmesinde yaratıcılık ve deneyime destek verme isteği şeklinde tanımlanabilmektedir (Lumpkin & Dess, 2001). Bu kavramsallaştırmadan sonra yeniliğin girişimciliğin tam merkezinde olduğu (Kreiser, Marino, & Weaver, 2002), tüm girişimcilik biçimlerinin altında yatan tek ortak tema olduğu ileri sürülmüştür (Covin & Miles, 1999). Benzer şekilde birçok çalışmada girişimcilik “yeni ürünler ya da pazarlar geliştirme süreci” olarak tanımlanırken yeniliğin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca girişimciliğin boyutu olarak yenilik, ürün ve/veya hizmetlerin geliştirilmesi, örgütsel işlevlerin yerine getirilmesi için yeni yönetsel teknikler ve teknolojiler ve örgütün karşı karşıya olduğu zorluklara yaratıcı veya yeni çözümler arayışını da ifade etmektedir (Knight, 1997). Yenilikçilik, işletmeler açısından, yeni ürünlere, hizmetlere veya teknolojik süreçlere yol açabilecek yeni fikirleri, yenilikleri, deneyleri ve yaratıcı süreçleri devreye alma ve destekleme eğilimini yansıtmakta, ayrıca araştırma ve geliştirmeye tahsis edilen kaynaklar da yenilikçi faaliyetlere katılımı temsil etmektedir (Lumpkin & Dess, 1996).

Proaktiflik: Schumpeter'den beri iktisat bilginleri girişimcilik sürecinde inisiyatifin önemini vurgulamışlardır (Lumpkin & Dess, 1996). Girişimcilik yönelimi için proaktiflik çok önemli olabilir, çünkü yenilikçi veya yeni girişim aktivitesi ile birlikte ileriye dönük bir bakış açısı önermektedir (Lumpkin & Dess, 1996). Lumpkin ve Dess (2001) tarafından, değişim yaratmak ve çevreyi şekillendirmek için gelecekteki ihtiyaçlara yönelik yenilikler sunarak rekabet eden, fırsat arayan, ileriye dönük bir perspektif olarak tanımlanmıştır. Yenilikçiliğin en hızlısı olan ve yeniliği ilk olarak tanıtan işletmeler için kullanılmış olsa da; proaktiflik, her zaman ilk olmaksızın ancak hızlı olmaya, gelecekteki ihtiyaçları öngörebilmeye ve harekete geçmeye yönelik süreçlere atıfta bulunarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle proaktif bir işletme bir takipçiden ziyade bir lider

olmaktadır, çünkü her zaman bir ilk olmasa bile yeni fırsatları ele geçirme iradesine ve öngörüsüne sahip olduğu düşünülmektedir (Lumpkin & Dess, 1996).

Proaktiflik, bir işletmenin pazar fırsatlarıyla ilişkisini ifade etmektedir. Bu ilişki çevreyi şekillendirmek, yani eğilimleri etkilemek ve hatta belki de talep yaratmak için inisiyatif ele geçirerek ve oportünist bir biçimde hareket etmek şeklinde gerçekleşmektedir (Lumpkin & Dess, 1996). Lumpkin ve Dess (2001) Penrose'nin (1959), girişimci yöneticilerin, işletmelerin büyümesinde çok önemli rol oynadıklarını, çünkü fırsat odaklı büyüme için gerekli olan vizyon ve hayal gücüne sahip olduklarını ileri sürdüğünü aktarmıştır. Proaktiflik, reaktifliğin karşıtıdır ve rakiplere göre daha agresif bir tavırla ilişkilendirilmiştir (Knight, 1997). Saldırgan bir yürütme şekli üzerinde durulmaktadır. Burada temel vurgu, işletmenin amaçlarına doğru her ne olursa olsun saldırgan bir yöntem ile ilerlemesine yapılmaktadır. Engelleri aşmak için çalışılan uygulamalı bir yönetim tarzı anlamına gelmektedir (Davis, vd., 1991).

Girişimcilik yönelimi olan organizasyonlarda, proaktif fırsat arama ve problem çözme davranışları gerçekleştirilmektedir (Knight, 1997). Araştırmalar, öncülerin daha yüksek ekonomik karlar elde etme yeteneklerine vurgu yaparak pazar fırsatlarından yararlanmak için en iyi strateji olduğunu ve ilk hareket edenlerin takip edenlere göre önemli avantajlar elde edebildiğini ileri sürmüştür (Kreiser, vd., 2002). Stevenson ve Jarillo (1990) girişimci işletmelerdede proaktif davranışların oluşumunu incelemişler ve proaktifliği, işletmenin olumlu ya da elverişli olduğu düşünülen iş fırsatlarının örgütsel takibi olarak kavramsallaştırmışlardır. Bu nedenle birçok araştırmacı (Miller & Friesen, 1982), (Covin & Slevin, 1989), işletmelere, yeni prosedürlerin ve teknolojilerin geliştirilmesinden ve yeni ürün veya hizmetlerin geliştirilmesinden daha çok, işletmenin liderlik eğilimlerini sorgulamasını sağlayarak işletme düzeyinde proaktifliği sağlamaya çalışmışlardır.

2. Kariyer Motivasyonu

Motivasyon terimi genellikle, sadece yetenekle açıklanamayan kararları ve davranışları açıklamak için kullanılmaktadır (London, 1983). İş motivasyonu, genellikle mevcut işini yapmak için istek anlamına gelmektedir, yönetsel motivasyon kavramı ise, yönetsel rol ihtiyaçları ile ilgilidir ve bu tür davranışlara yönelme (örneğin liderlik yapma, rutin yönetsel faaliyetler yürütme) isteğini ifade etmektedir (London, 1983). Kariyer kavramı ise, kişinin kendisine ve örgüte ait gerçekçi algılara sahip olması ve bu algıları kariyer hedefleriyle ilişkilendirmesini ifade etmektedir (London, 1983).

Kariyer motivasyonu kavramı iş motivasyonu ve yönetim motivasyonunu kapsamakta ve çok çeşitli kariyer kararları ve davranışları ile ilgili motivasyonu da içermektedir. Bunlar arasında bir işi aramak ve kabul etmek, bir organizasyonda kalmaya karar vermek, bir kişinin kariyer planlarını gözden geçirmek, eğitim ve

yeni iş deneyimleri aramak ve kariyer hedeflerini gerçekleştirmeye ve yapmaya çalışmak yer almaktadır. Kariyer motivasyonu, kişinin kariyer kimliğini, kariyerini etkileyen faktörlere ilişkin kavrayışını ve olumsuz kariyer koşulları karşısında esnekliği yansıtan bireysel özellikler ve ilişkili kariyer kararları ve davranışları kümesi olarak tanımlanmaktadır (London, 1983).

London (1983) tarafından ifade edilen kariyer motivasyonu kavramı, bireysel farklılıkları üç alanda tanımlamaktadır: kariyer esnekliği, kariyer anlayışı ve kariyer kimliği (London, 1983). Böylece, kariyer motivasyonunu tek boyutlu bir yapı olarak değil, bir değişkenler dizisi olarak ele almak gerekmektedir, bununla beraber söz konusu değişkenler dizisinin tüm bireysel özellikleri kapsaması da gerekmektedir.

Fugate ve Kinicki (2008) tarafından geliştirilen kariyer motivasyonu ölçeğinin alt boyutları olan değişime açıklık, kariyer esnekliği, kariyerde proaktivite, kariyer motivasyonu ve kariyer kimliği alt boyutlarına ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmektedir:

Değişime açıklık: Günümüzde çalışanlar daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde ve çok daha büyük değişikliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bazı çalışanlar değişimden rahatsız olmaksızın, öğrenmeye yönelik bir şans olarak değerlendirebilirken, bazıları ise, en küçük değişikliklere bile olumsuz tepki verebilmektedir. (Wanberg & Banas, 2000). Değişime açıklık, istihdam edilebilirlik için temel özelliklerden biri olarak görülmektedir. Çünkü beraberinde yeni deneyimlere açık olmayı ve sürekli öğrenmeyi getirmektedir. Kişinin yeni kariyer fırsatlarını fark etmesini sağlayarak kişisel uyumu gerçekleştirmektedir (Fugate & Kinicki, 2008). Değişim hakkında çalışanlara bilgi vermek, başka bir deyişle olası değişimlerden, bu değişimlerin sonuçlarından ve çalışanların yeni rollerinden haberdar olmalarını sağlamak, değişime karşı açıklığın artmasına katkıda bulunabilmektedir (VanDam, Oreg, & Schyns, 2008). Değişime açıklık, çalışan uyumu olarak da görülmekte ve çalışanların örgütlenme, iş, departman veya yer değiştirme gibi kurum içi iş geçişlerine katılmaya hazır olmaları olarak da tanımlanmaktadır (VanDam, vd., 2008). Wanberg ve Banas (2000), değişime açık olanların aynı zamanda yüksek düzeyde benlik saygısı olan, iyimser, algılanan kontrolü yüksek ve esnek kişiliğe sahip bireyler olduklarını ileri sürmektedir. Ayrıca açıklığın, yaratıcılık gerektiren işler haricinde kariyer başarısı ile açıkça bağlantılı olmadığı, ancak kariyer memnuniyeti ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu ifade edilmiştir.

Kariyer esnekliği: Kariyer esnekliği, şartlar cesaret kırıcı veya yıkıcı olsa bile, değişen koşullara uyum sağlama yeteneği olarak ifade edilmektedir. Bireyin kendine olan inancı, risk almaya istekli olması ve başarıya ihtiyaç duyması gibi özelliklerden oluşmaktadır (Day & Allen, 2004). London (1983), kariyer esnekliğini, bir kişinin optimal ortamdan daha düşük seviye bir ortamda kariyerinin bozulmasına karşı gösterdiği direnç olarak açıklamaktadır. Ancak kariyer esnekliği

kavramının tanımlanması ve işlevsel hale getirilmesi ile ilgili büyük belirsizliklerin bulunduğu da ileri sürülmektedir (Mishra & McDonald, 2017). Kariyer esnekliği kavramı erken dönem çalışmalarda, örneğin London (1983) kariyer motivasyonunun bir boyutu, benzer şekilde kariyer bağlılığının bir boyutu gibi daha geniş kavramların bir alanı olarak ele alınmıştır. Yeni araştırmalar ise (örneğin Mishra ve McDonald, 2017) kariyer esnekliği kavramını ayrı bir yapı olarak ele almıştır. Kariyer esnekliği kavramının karşıtı, kariyer zayıflığı veya kariyerde savunmasızlık olarak da ifade edilebilmektedir, şöyle ki; kişi optimal koşullardan daha düşük seviye bir ortamla karşı karşıya kaldığında (örneğin kariyer hedeflerinin önündeki engeller, belirsizlik, iş arkadaşlarıyla zayıf ilişkiler) yaşadığı psikolojik kırılmanın kapsamı olarak açıklanmaktadır (London, 1983). Benzer şekilde kariyer esnekliğini problemlerden, engellerden kurtulma becerisi olarak ele alan araştırmalar da bulunmaktadır. Ancak problemler veya stresli durumlardan kurtulma yeteneğinin sabit bir özellik olmadığı da bilinmektedir (Mishra & McDonald, 2017). Ayrıca kariyer esnekliğinin yüksek olması, kişinin bu tür çevresel koşullara karşı duyarsız olduğu anlamına gelmemekte; daha çok olumsuz bir çalışma durumuyla daha etkili şekilde başa çıkabileceğini göstermektedir (London, 1983). Kariyer esnekliği kavramı ile ilgili özellikler göz önüne alındığında, zorluklara, değişen olaylara ve aksaklıklara rağmen, bireyin kariyerinde devam eden, uyarlayan ve / veya gelişen bir gelişim süreci olarak da tanımlanmaktadır (Mishra & McDonald, 2017).

Kariyerde proaktivite: Yüksek düzeyde istihdam edilebilir bireyler çevre ile ilgili bilgileri genellikle proaktif olarak elde etmektedirler. Kariyer çıkarlarıyla ilgili bilgi toplamak, mesleki fırsatların daha net bir şekilde tanımlanmasını ve gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktadır (Fugate & Kinicki, 2008). Proaktif davranış, Crant (2000) tarafından, mevcut koşullara pasif olarak uyum sağlamaktan ziyade “mevcut koşulların iyileştirilmesi için inisiyatif almak veya yenilerini yaratmak” olarak tanımlanmaktadır. Ng vd. (2005) nesnel ve öznel kariyer başarısının göstergelerini araştırdıkları analizde; bireysel farklılık değişkenleri açısından proaktifliğin, nesnel kariyer başarısı olarak ele alınan maaş ve terfilerle olumlu ancak zayıf bir şekilde ilgili olduğunu, bunun yanı sıra kariyer tatmini ile ise, güçlü bir ilişkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Proaktifliğin kariyer başarısını arttırması beklenmektedir, çünkü proaktif insanların, kariyerlerini ilerletmek için fırsatlar sunma olasılıkları daha yüksek olan çalışma durumlarını ve çevreyi seçme, oluşturma ve etkileme girişimini kullanma olasılıkları daha yüksektir (Seibert, vd., 2001). Proaktif insanlar aktif olarak bir şeyleri geliştirmek için bilgi ve fırsatlar aramakta, pasif olarak bilginin ve fırsatların onlara gelmesini beklememektedirler (Crant, 2000). Örneğin, Frese ve Fay (2001) kişisel inisiyatif kavramını, proaktif ve işe kendi kendine başlama yaklaşımı (bu yaklaşım kişinin açık bir talimat almadan veya açık bir rol gereksinimi olmadan, söylenmeden bir işi yapması anlamına gelmektedir) olarak tanımlamışlardır. Proaktif davranışların etkinliği hakkındaki beklentiler, proaktif bir şekilde hareket etme kararlarında yol

gösterici bir rol oynamaktadır. Çalışanlar, proaktif davranışlarda bulunup bulunmamaya karar verirken, bir maliyet-fayda analizi yaparak potansiyel eylemin beklenen dezavantajlarını da hesaplamaktadırlar. Proaktif davranışların imaj, iş performansı, iş tutumu, kariyer ilerleyişi ve diğer ilgili sonuçlar için potansiyel maliyetleri ve faydaları dikkate alınmaktadır. Bireyin, proaktif davranışlarla uğraşmasının kendi imajına zarar vereceği riskini algılaması durumunda proaktif davranışlarda bulunma olasılığı daha düşük olacaktır. Aksi yönde ise, bir çalışan politik olarak yönlendirilmiş motivasyon nedeniyle proaktif davranış sergilemeyi tercih edebilecektir (Crant, 2000).

Kariyer motivasyonu: Kariyer motivasyonunun, motivasyon kontrolü ve öğrenme yönelimi üzerine inşa edildiği ileri sürülmektedir (Fugate & Kinicki, 2008). Kanfer ve Ackerman, 2004 motivasyonda kişilik özelliklerinin rolü üzerine teori ve araştırmaların çok uzun bir süredir ortadan kaldırdığını, kişilerin işle ilgili davranışlarında kişi ve durum arasındaki etkileşimi esas alan modellerin benimsenmesi gerektiğini, çalışanların kendi motivasyonel durumları üzerinde kontrol sahibi olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Yüksek motivasyon kontrolüne sahip bireylerin, işyerinde daha fazla motive oldukları, zor dönemlerde daha fazla çaba sarf ettikleri ve ısrarcı oldukları savunulmuştur (Fugate & Kinicki, 2008). Benzer şekilde işyerinde öğrenme yönelimi, bireyin geleceğini planlama, öğrenme ve eğitim fırsatlarını değerlendirme ve durumsal talepleri karşılayabilmek için değişime istekli olma şeklinde kendini göstermektedir. Bu nedenle motivasyon kontrolü ve öğrenme yönelimini temel alan kariyer motivasyonu istihdam edilebilirliğin en önemli belirleyicisi olarak görülmektedir (Fugate & Kinicki, 2008)

Okul döneminde veya çalışma hayatı dışında erken yaşta edinilen deneyimler, bireyin iş hayatındaki becerilerini, seçeneklerini ve inançlarını geliştirme konusundaki etkileriyle yaşam boyu iş motivasyonuna katkıda bulunabilmektedir. Benzer şekilde, genç yetişkinlik döneminde başarı yönelimi gibi güdülerde bulunan bireysel farklılıklar da, hayat boyu öğrenme veya beceri geliştirme ihtiyacını hafifletecek veya güçlendirecek şekilde meslek seçimlerini ve kariyer yollarını şekillendirmektedir. Bu nedenle gelişim modellerinde, iş motivasyonunun fırsatları veya kısıtlamaları, dinamik iç kuvvetlerin (kariyer ve iş tercihleri gibi) ve dış güçlerin (teknoloji ve ekonomik koşullardaki değişiklikler gibi) birleşiminden kaynaklandığı varsayılmaktadır (Kanfer & Ackerman, 2004).

Araştırmacılar genellikle üç temel varsayımla çalışmaktadırlar: (1) Bireyin özellikleri yetişkinliğe ulaşıncaya kadar değişebilir (yetişkinlerin on sekiz yaşın üzerindeki bireyler olarak tanımlandığı durumlarda). (2) yetişkin gelişimi ise, sıralı ve genellikle düzenli bir ilerlemedir. (3) yetişkinlikteki gelişme sadece çocuk ve ergen gelişiminin bir uzantısı değildir. Bu durum iki farklı bireysel farklılık türünün göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir: birincisi, bireyler arasındaki farklılıklar ve ikincisi, gelişim sırasında yaşanan bireysel değişim.

Dolayısı ile yapılan motivasyon araştırmaların sonuçları, örnekler homojen olduğunda; ilişkilerin bir anlık görüntüsünü temsil etmekte, örnekler yaşlandıkça ise; heterojen olmakta ve yaşlanma etkileri nedeniyle karışması söz konusu olmaktadır. Geleneksel olarak insanların uzun bir süre boyunca takip edildiği, boylamsal çalışmalardan elde edilen sonuçlar bireylerarası farklılıkların kanıtları olarak değerlendirilmektedir (Kanfer & Ackerman, 2004).

Kariyer kimliği: Kişinin kariyeri aynı zamanda kişinin kimliği olarak tanımlanmaktadır (London, 1983). Day ve Allen, (2004) kariyer kimliğini, kişinin kendisini işi ile tanımladığı boyut olarak ifade etmektedir. Bu durumda iş, kişinin ilerleme ve tanınma ihtiyacıyla ilişkilendirilmektedir (Day & Allen, 2004).

Kariyerde kimlik iki alt alandan oluşmaktadır: işe katılım ve yukarı doğru hareket isteği. Kariyer kimliği yüksek olan bireylerin, diğer yaşam alanlarından duyduğu memnuniyetinden daha önemli bir kariyer memnuniyetine sahip olması beklenmektedir. Yukarı doğru hareketlilik alt alanı, ilerleme, tanınma, baskınlık ve paraya yönelik ihtiyaçları içermektedir (London, 1983).

Araştırma

Bu araştırmada; akademik personelin girişimcilik yönelimlerinin belirlenmesi ve girişimcilik yönelimi ile kariyer motivasyonu ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmada Bolton ve Lane (2012) tarafından geliştirilen “girişimcilik yönelimi” ölçeği ile Fugate ve Kinicki (2008) tarafından geliştirilen “kariyer motivasyonu” ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) bünyesinde fakültelerde çalışan akademik personel oluşturmaktadır. Fakültelerde çalışan 1425 öğretim üyesine iletilen anketlerden geri dönen anket sayısı 81 olmuştur (geri dönüşüm oranı % 5.6'dır).

Girişimcilik Yönelimi ölçeğinin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alpha); risk alma alt boyutu .64; yenilikçilik alt boyutu .79; proaktiflik alt boyutu .65 şeklindedir. Alt boyutlar arasında risk alma ve proaktiflik alt boyutlarının güvenilirliğinin göreceli olarak düşük olduğu görülmekte, ancak bu oran sosyal bilimler alanındaki ölçüm araçları için “kabul edilebilir” düzeyde değerlendirilmektedir. Tüm maddelerin birlikte iç tutarlılık katsayısına bakıldığında; 10 maddelik girişimcilik yönelimi ölçeğinin iç tutarlılık katsayısının .837 olduğu görülmektedir. **Kariyer Motivasyonu** ölçeğinin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları; değişime açıklık alt boyutu .882; kariyer esnekliği alt boyutu .937; kariyerde proaktivite alt boyutu .810; kariyer motivasyonu alt boyutu için .878, kariyerde kimlik alt boyutu için .887 şeklindedir. Tüm alt boyutların güvenilirlik değerlerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Tüm maddelerin birlikte iç tutarlılık katsayısına bakıldığında; 25 maddelik kariyer motivasyonu ölçeğinin iç tutarlılık katsayısının .947 olduğu görülmektedir.

Girişimcilik Yönelimi ve Kariyer Motivasyonu Ölçeklerine İlişkin Korelasyon Analizleri

Girişimcilik Yönelimi Ölçeğinin Boyutları Arasındaki İlişkiler:

Girişimcilik yönelimi ölçeğinin alt boyutlarının birbirleriyle ilişkilerini anlamak üzere Pearson Korelasyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçekler arası korelasyon katsayılarının ,322 ile ,715 arasında değiştiği gözlenmiştir. Gerçekleştirilen korelasyon analizlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Sonuçlara göre, risk alma ve yenilikçilik arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,474$; $p<0,01$); risk alma ve proaktiflik arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,322$; $p>0,01$); yenilikçilik ve proaktiflik arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,715$; $p<0,01$) bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre; risk alma ve yenilikçilik ile risk alma ve proaktiflik boyutları arasındaki ilişki düzeylerinin zayıf olduğu söylenebilir. Yenilikçilik ve proaktiflik boyutları arasındaki ilişki ise yüksek düzeydedir.

Kariyer Motivasyonu Ölçeğinin Boyutları Arasındaki İlişkiler:

Kariyer motivasyonu ölçeğinin alt boyutlarının birbirleriyle ilişkilerini anlamak üzere Pearson Korelasyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçekler arası korelasyon katsayılarının ,400 ile ,793 arasında değiştiği gözlenmiştir. Gerçekleştirilen korelasyon analizlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Sonuçlara göre, değişime açıklık ile kariyer esnekliği arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,793$; $p<0,01$); değişime açıklık ile kariyerde proaktivite arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,637$; $p<0,01$); değişime açıklık ile kariyer motivasyonu arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,684$; $p<0,01$); değişime açıklık ile kariyerde kimlik arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,400$; $p<0,01$); kariyer esnekliği ile kariyerde proaktivite arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,639$; $p<0,01$); kariyer esnekliği ile kariyer motivasyonu arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,665$; $p<0,01$); kariyer esnekliği ile kariyerde kimlik arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,417$; $p<0,01$); kariyerde proaktivite ve kariyer motivasyonu arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,727$; $p<0,01$); kariyerde proaktivite ile kariyerde kimlik arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,423$; $p<0,01$); kariyer motivasyonu ile kariyerde kimlik arasında aynı yönde anlamlı bir ilişki ($r=,595$; $p<0,01$) bulunmaktadır. Buna göre; değişime açıklık ve kariyer esnekliği ile kariyerde proaktivite ve kariyer motivasyonu arasındaki ilişki düzeylerinin kuvvetli olduğu görülmektedir. Değişime açıklık ve kariyerde proaktivite, değişime açıklık ve kariyer motivasyonu, kariyer esnekliği ve kariyerde proaktivite, kariyer esnekliği ve kariyer motivasyonu, kariyer motivasyonu ve kariyerde kimlik arasındaki ilişki düzeylerinin orta olduğu görülmektedir. Değişime açıklık ve kariyerde kimlik, kariyer esnekliği ve kariyerde kimlik, kariyerde proaktivite ve kariyerde kimlik boyutları arasındaki ilişki düzeylerinin ise düşük olduğu görülmektedir.

Girişimcilik Yönelimi ve Kariyer Motivasyonu Arasındaki İlişkiler:

Girişimcilik yönelimi ile kariyer motivasyonu alt boyutları arasındaki ilişkileri anlamak üzere Pearson Korelasyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçekler arası

korelasyon katsayılarının ,095 ile ,575 arasında değiştiği gözlenmiştir. Korelasyon testinin sonuçları, aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1: Girişimcilik Yönelimi ile Kariyer Motivasyonu-Korelasyon Analizi

Değişkenler	Değişime Açıklık	Kariyer Esnekliği	Kariyerde Proaktivite	Kariyer Motivasyonu	Kariyerde Kimlik
Risk Alma	,268*	,427**	,299**	,368**	,136
Yenilikçilik	,501**	,575**	,532**	,523**	,409**
Proaktiflik	,357**	,398**	,565**	,409**	,382**

* p<,05 ** p<,01

Tablodan da görüldüğü gibi, risk alma boyutu; değişime açıklık ile zayıf düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyer esnekliği ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyerde proaktivite ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyer motivasyonu ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı ilişki göstermektedir. Yenilikçilik boyutu; değişime açıklık ile orta düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyer esnekliği ile orta düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyerde proaktivite ile orta düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyer motivasyonu ile orta düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyerde kimlik ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı ilişki göstermektedir. Proaktiflik boyutu; değişime açıklık ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyer esnekliği ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyerde proaktivite ile orta düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyer motivasyonu ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı, kariyerde kimlik ile düşük düzeyde aynı yönde anlamlı ilişki göstermektedir.

Kariyer Motivasyonunu Öngören Girişimcilik Yönelimi Boyutlarını Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi

Katılımcıların Kariyer Motivasyonu boyutları olan değişime açıklık, kariyer esnekliği, kariyerde proaktivite, kariyer motivasyonu ve kariyerde kimlik boyutlarını öngören değişkenleri saptayabilmek amacıyla Çoklu Regresyon Analizi (Stepwise yöntemiyle) gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların değişime açıklık düzeyini öngören değişkenleri saptayabilmek amacıyla gerçekleştirilen Regresyon Analizinin sonuçlarına göre; toplam varyansın % 32'sini (R kare: ,32) açıklayan bir değişkenin olduğu ortaya çıkmıştır (F=20,18; p<,001). Değişime açıklık düzeyini öngören bu değişken; Yenilikçilik'tir (t=4,72; p<,001; β =,44). Bu sonuca göre bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, değişime açıklık puanları da yükselmektedir.

Katılımcıların kariyer esnekliği düzeyini öngören değişkenleri saptayabilmek amacıyla gerçekleştirilen Regresyon Analizinin sonuçlarına göre; toplam varyansın % 32'sini (R kare: ,382) açıklayan bir değişkenin olduğu ortaya çıkmıştır (F=25,88; p<,001). Kariyer esnekliği düzeyini öngören bu değişken;

Yenilikçilik'tir ($t=5,86$; $p<,001$; $\beta =,54$). Bu sonuca göre bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyer esnekliği puanları da yükselmektedir.

Katılımcıların kariyerde proaktivite düzeyini öngören değişkenleri saptayabilmek amacıyla gerçekleştirilen Regresyon Analizinin sonuçlarına göre; toplam varyansın % 33'sini (R kare: ,33) açıklayan iki tane değişkenin olduğu ortaya çıkmıştır ($F=21,22$; $p<,001$). Kariyerde proaktivite düzeyini öngören bu değişkenler sırasıyla şunlardır; Proaktiflik ($t=2,89$; $p<,05$; $\beta =,43$) ve yenilikçilik ($t=2,01$; $p<,05$; $\beta =,29$). Bu sonuçlara göre bireylerin proaktiflik ve yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyerde proaktivite puanları da yükselmektedir.

Katılımcıların kariyer motivasyonu düzeyini öngören değişkenleri saptayabilmek amacıyla gerçekleştirilen Regresyon Analizinin sonuçlarına göre; toplam varyansın % 26'sını (R kare: ,26) açıklayan bir tane değişkenin olduğu ortaya çıkmıştır ($F=29,79$; $p<,001$). Kariyer motivasyonu düzeyini öngören bu değişken; Yenilikçilik'tir ($t=5,45$; $p<,001$; $\beta =,47$). Bu sonuca göre bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyer motivasyonu puanları da yükselmektedir.

Katılımcıların kariyerde kimlik düzeyini öngören değişkenleri saptayabilmek amacıyla gerçekleştirilen Regresyon Analizinin sonuçlarına göre; toplam varyansın % 15'ini (R kare: ,15) açıklayan bir tane değişkenin olduğu ortaya çıkmıştır ($F=15,86$; $p<,001$). Kariyerde kimlik düzeyini öngören bu değişken; Yenilikçilik'tir ($t=3,98$; $p<,001$; $\beta =,42$). Bu sonuca göre bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyerde kimlik puanları da yükselmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Akademik girişimcilik yönelimi hakkında uluslararası literatürde yapılan temel çalışmaların (Knockaert vd., 2015; Prodan & Drnovsek, 2010; Huyghe & Knockaert, 2015; Obschonka vd., 2010; Ferreira vd., 2015) yanı sıra, ulusal literatürde yapılan çalışmalar (Fiş & Wasti, 2009; Altuntas & Donmez, 2009; Bulut & Aslan, 2014; Cagle & Ozen, 2019) incelendiğinde; özellikle son yıllarda araştırmacıların bu konuya ilgi gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada da temel olarak akademisyenlerin girişimcilik yönelimine dair bilgi ve anlayışı genişletmek hedeflenmiştir. Bu amaçla akademik girişimciler için uygun ortam sağladığı düşünülen Teknoloji Geliştirme Bölgesine sahip bir üniversitenin çeşitli disiplinlerine odaklanılmıştır. Çalışmada elde edilecek bulgular ışığında; akademisyenlerin girişimcilik faaliyetlerine katılımını teşvik etmek üzere üniversitelerin yeni bir bakış açısı kazanmasına yardımcı olmak hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda akademisyenlerin girişimcilik yönelimlerinin belirlenmesi ve akademik personelin kariyer motivasyonu ile ilişkisinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışmada, Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) bünyesinde fakültelerde çalışan akademik personel üzerinde bir alan araştırması

gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında kullanılan anketi oluşturan ölçeklerin madde analizleri ve güvenilirlik analizleri dikkate alınarak, ölçeklerin orijinal yapılarına sadık kalınması tercih edilmiştir. Güvenilir ölçüm araçları kullanılarak gerçekleştirilen bu araştırmanın temel bulgularına ve bulgulara ilişkin tartışma ve önerilere aşağıda maddeler halinde yer verilmektedir.

○ Çalışmada; kariyer motivasyonunu belirleyen girişimcilik yönelimi boyutları incelenmiş; buna göre kariyer motivasyonu boyutlarından *değişime açıklık* boyutunu belirleyen boyutun (girişimcilik yönelimi boyutlarından) *yenilikçilik* olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, değişime açıklık puanları da yükselmektedir.

○ Kariyer motivasyonu boyutlarından *kariyer esnekliği* boyutunu belirleyen boyutun (girişimcilik yönelimi boyutlarından) *yenilikçilik* olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyer esnekliği puanları da yükselmektedir.

○ Kariyer motivasyonu boyutlarından *kariyerde proaktivite* boyutunu belirleyen boyutların (girişimcilik yönelimi boyutlarından) *proaktiflik* ve *yenilikçilik* boyutları olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, bireylerin proaktiflik ve yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyerde proaktivite puanları da yükselmektedir.

○ Kariyer motivasyonu boyutlarından *kariyer motivasyonu* boyutunu belirleyen boyutların (girişimcilik yönelimi boyutlarından) *yenilikçilik* boyutu olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyer motivasyonu puanları da yükselmektedir.

○ Kariyer motivasyonu boyutlarından *kariyerde kimlik* boyutunu belirleyen boyutların (girişimcilik yönelimi boyutlarından) *yenilikçilik* boyutu olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, bireylerin yenilikçilik puanları yükseldikçe, kariyerde kimlik puanları da yükselmektedir.

Bulgular değerlendirildiğinde; konuya ilişkin bazı öneriler geliştirilebilir:

Yeni nesil üniversitelerin gelişimini başlatacak, bu gelişimi yükseltecek ve mevcut çağın gerekliliklerine uygun şekilde değişimi sürdürecektir akademisyenlerin değişime açık olma eğilimleri en belirgin unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu varsayımlar ve çalışmanın bulguları doğrultusunda; bireylerin yenilikçilik eğilimleri ve öznel norm algıları (ki bu durum akademik girişimcilik davranışlarının çevreden aldığı sosyal destek olarak da yorumlanabilir) değişime açık olmayı, kariyer motivasyonunu ve kariyerde esnekliği beraberinde getirmektedir. Buna göre hem örgütsel hem de toplumsal anlamda değişen üniversite anlayışının doğru şekilde anlatılması ve sosyal destek mekanizmalarının güçlendirici şekilde bu sistemde yerini alması gerekmektedir. Hem kariyerleri hem de çalıştıkları kuruma ilişkin sahip oldukları amaçları gerçekleştirmeye çalışan

akademisyenler için, sosyal çevrenin kısıtlayıcı değil destekleyici bir mekanizma olma görevini üstlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Yenilikçilik aynı zamanda geleceğe ilişkin öngörülü olabilme içeriğini temsil eden proaktiflik anlayışıyla birleştiğinde, akademisyenlerin kariyerlerinde daha proaktif bir yaklaşım benimsemeleri ve kendi kariyerleri ile ilgili inisiyatif olarak ilerleme ve gelişme fırsatlarını kullanabildikleri görülmektedir. Kariyerde proaktifliğin yenilikçi yaklaşımlarla birleşerek kariyer başarısını artırdığına ilişkin literatür bilgisi, bu çalışmanın bulgusuyla da desteklenmektedir. Ayrıca kariyerde proaktif davranan kişilerin; iş çevrelerini değiştirme, etkileme ve dönüştürme güçleri düşünüldüğünde, yönetsel mekanizma ve uygulamalarla bu kişilerin desteklenmesi ve bu davranış kalıbının pekiştirilmesi önerilebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Makaleye yazarlar eşit katkı sunmuştur ve herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Altuntas, G. & Donmez, D. (2009). Girişimcilik yönelimi ve örgütsel performans ilişkisi: Çanakkale bölgesinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 1-50.

Bolton, D. L. & Lane, M. D. (2012). Individual entrepreneurial orientation: Development of a measurement instrument. *Education + Training*, 219-233.

Brennan, M. C. & McGowan, P. (2006). Academic entrepreneurship: an exploratory case study. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 12 (3), 144-164.

Bulut, C. & Aslan, G. (2014). Üniversitelerde gerçekleşen girişimcilik faaliyetlerinin değerlendirilmesi. *International Journal of Management Economics and Business*, 119-129.

Busenitz, L. W. (1999). Entrepreneurial risk and strategic decision making: It's a matter of perspective. *The Journal of Applied Behavioral Science*.

Cagle, M. & Ozen, A. (2019). Girişimcilik yönelimi ve finansal performans ilişkisinin araştırılmasında aile şirketlerinin moderatör rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 879-902.

Chung, Y.-Y. & Chen, M.-H. (October 2020). Creative entrepreneurs' creativity, opportunity recognition, and career success: Is resource availability a double-edged sword? *European Management Journal*, 750-762.

Covin, J. G. & Miles, M. P. (1999). Corporate entrepreneurship and the pursuit of competitive advantage. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23 (3), 47-63.

Covin, J. G. & Slevin, D. P. (1989). Strategic management of small firms in hostile and benign environments. *Strategic Management Journal*, 10(1), 75-87.

Crant, M. J. (2000). Proactive Behavior in Organizations. *Journal of Management*, 26 (3), 435-462.

Davis, D., Morris, M. & Allen, J. (1991). Perceived environmental turbulence and its effect on selected entrepreneurship, marketing, and organizational characteristics in industrial firms. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19 (1), 43-51.

Day, R. & Allen, T. D. (2004). The relationship between career motivation and self-efficacy with protege career success. *Journal of Vocational Behavior*, 64, 72-91.

Etzkowitz, H. (1983). Entrepreneurial scientists and entrepreneurial universities in american academic science. *Minerva*, 198-233.

Ferreira, F. A., Marques, C. S., Bento, P., Ferreira, J. J. & Jalali, M. S. (2015). Operationalizing and measuring individual entrepreneurial orientation using cognitive mapping and MCDA techniques. *Journal of Business Research*, 68, 2691-2702.

Fiş, A. M. & Wasti, A. S. (2009). Örgüt kültürü ve girişimcilik yönelimi ilişkisi. *METU Studies In Development*, 127-164.

Frese, M. & Fay, D. (2001). Personal initiative: An active performance concept for work in the 21st century. *Research in Organizational Behavior*, 133-187.

Fugate, M. & Kinicki, A. J. (2008). A dispositional approach to employability: development of a measure and test of implications for employee reactions to organizational change . *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 81, 503-527.

Huyghe, A. & Knockaert, M. (2015). The influence of organizational culture and climate on entrepreneurial intentions among research scientists. *The Journal of Technology Transfer*, 40 (1), 138-160.

Hyun, J. J. & Jeongsik, L. J. (2014). The impacts of science and technology policy interventions on university research: Evidence from the U.S. National Nanotechnology Initiative. *Research Policy*, 43, 74-91.

Kanfer, R. & Ackerman, P. L. (2004). Aging, adult development, and work motivation. *Academy of Management Review*, 29 (3), 440-458.

Knight, G. A. (1997). Cross-Cultural reliability and validity of a scale to measure firm entrepreneurial orientation. *Journal of Business Venturing*, 12 (3), 213-225.

Knockaert, M., Foo, M. D., Erikson, T. & Cools, E. (2015). Growth intentions among research scientists: A cognitive style perspective. *Technovation*, 38, 64-74.

Koe, W.-L. (2016). The relationship between individual entrepreneurial orientation (ieo) and entrepreneurial intention. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6-13.

Kreiser, P. M., Marino, L. D. & Weaver, K. (2002). Assessing the psychometric properties of the entrepreneurial orientation scale: a multi-country analysis. *Entrepreneurship Theory and Practise*, 26 (4), 71-93.

London, M. (1983). Toward a theory of career motivation. *Academy of Management Review*, 8 (4), 620-630.

Louis, K. S., Blumenthal, D., Gluck, M. E. & Stoto, M. A. (1989). Entrepreneurs in Academe: an exploration of behaviors among life scientists. *Administrative Science Quarterly*, 34, 110-131.

Lumpkin, G. T. & Dess, G. G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review* 21 (1), 135-172., 21, 135-172.

Lumpkin, G. & Dess, G. G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: the moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing*, 16, 429-451.

Lundqvist, A. M. & Middleton, K. L. (2013). Academic entrepreneurship revisited – university scientists and venture creation. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 20 (3), 603-617.

Mazzoni, T. L. & Clugston, R. M. (1987). Big business as a policy innovator in state school reform: a minnesota case study. *EEPA*.

Miller, D. & Friesen, P. H. (1982). Innovation in conservative and entrepreneurial firms: two models of strategic momentum. *Strategic Management Journal*, 3 (1), 1-25.

Mintzberg, H. & McHugh, A. (1985). Strategy formation in an adhocracy. *Administrative Science Quarterly*, 30 (2), 160-197.

Mishra, P. & McDonald, K. (2017). Career resilience: an integrated review of the empirical literature. *Human Resource Development Review*, 16 (3), 207-234.

Obschonka, M., Silbereisen, R. K. & Schmitt-Rodermund, E. (2010). Entrepreneurial intention as developmental outcome. *Journal of Vocational Behavior*, 77, 63-72.

Ozgul, U. & Kunday, O. (2015). Conceptual development of academic entrepreneurial intentions scale. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195,

881-887.

Palich, L. E. & Bagby, D. R. (1995). Using cognitive theory to explain entrepreneurial risk-taking: Challenging conventional wisdom. *Journal of Business Venturing*, 425-438.

Philpott, K., Dooley, L., O'Reilly, C. & Lupton, G. (2011). The entrepreneurial university: Examining the underlying academic tensions. *Technovation*, 31, 161-170.

Prodan, I. & Drnovsek, M. (2010). Conceptualizing academic-entrepreneurial intentions: An empirical test. *Technovation*, 332-347.

Seibert, S. E., Kraimer, M. L. & Crant, M. J. (2001). What do proactive people do? a longitudinal model linking proactive personality and career success. *Personnel Psychology*, 54, 845-874.

Shane, S. (2004). Encouraging university entrepreneurship? the effect of the bayh-dole act on university patenting in the United States. *Journal of Business Venturing*, 19, 127-151.

Shore, C. & McLauchlan, L. (2012). 'Third mission' activities, commercialisation and academic entrepreneurs. *Social Anthropology*, 20 (3), 267-286.

Siegel, D. & Wright, M. (2015, October). Academic entrepreneurship: time for a rethink? *British Journal of Management*, 26(4), 582-595.

Stevenson, H. H. & Jarillo, J. C. (2007). A paradigm of entrepreneurship: entrepreneurial management. In A. Cuervo, D. Ribeiro, & S. Roig (Eds.), *Entrepreneurship Concepts, Theory and Perspective* (pp. 155-170). Berlin: Springer.

VanDam, K., Oreg, S. & Schyns, B. (2008). Daily work contexts and resistance to organisational change: the role of leader– member exchange, development climate, and change process characteristics. *Applied Psychology: An International Review*, 57 (2), 313-334.

Wanberg, C. R. & Banas, J. T. (2000). Predictors and outcomes of openness to changes in a reorganizing workplace. *Journal of Applied Psychology*, 85 (1), 132-142.

Woods, M. S. (2011). A process model of academic entrepreneurship. *Business Horizons*, 54, 153-161.

Yepez, E., Marin-Carillo, G. M., Casado-Belmonte, M. & Capobianco-Uriarte, M. M. (2020). Sustainable entrepreneurship: Review of its evolution and new trends. *Journal of Cleaner Production*.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

TÜRKİYE’DE SİGORTA ARAŞTIRMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ: DOKTORA TEZLERİNİN İÇERİK ANALİZİ Behlül ERSOY, Hasan MERAL	480
DIŞ KAYNAK KULLANIMI AÇISINDAN INFLUENCER’LARIN GÜCÜ: INSTAGRAM ÖRNEĞİ Feride BAL, Emrah Sitki YILMAZ	499
EDEBİYATTA SAVAŞ YARATMAK: POST APOKALİPTİK GELECEK SENARYOSU TEMELİNDE NİKOLAY LİPNİTSKİY’İN EVE GİDEN YOL ESERİNDE “III. DÜNYA SAVAŞI” Gülhanım Bihter YETKİN	529
BİR ADALET KRİTİĞİ: JOHN RAWLS’ IN ADALET ANLAYIŞI HAKKINDA Emine CENGİZ	556
GLOBAL EMTİA ENDEKSİ İLE BIST SEKTÖR ENDEKSLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER: YEREL VE ULUSLARARASI YATIRIMCILAR İÇİN ÇIKARIMLAR Mevlüt CAMGÖZ	580
YOĞUN BAKIM ÜNİTELERİNDE KAPASİTE DEĞERLENDİRMESİ VE PLANLAMASI: 3. BASAMAK HASTANELER İÇİN SİMÜLASYON MODELLEMESİ Alkan DURMUŞ, Ali ÖZDEMİR, Necati GÖKMEN	599
İKTİSADİYAT MECMUASI ve OSMANLI DEVLETİ’NİN EKONOMİK SORUNLARI Kenan DEMİR	621
“CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK MALİ SKANDALI”: İSTANBUL ESNAF BANKASI T.A.Ş. Kader AKDAĞ SARI	653
PANDEMİ GÖLGESİNDE YARATICI ENDÜSTRİLER EKOSİSTEMİ İÇİN KÜLTÜR POLİTİKALARININ ROLÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK Serhat KAYMAS	678
İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ (İKY) İÇİN “ÇEVİK” NE ANLAMA GELİYOR? İKY VE ÇEVİKLİK KAVRAMINA İLİŞKİN BİR SİSTEMATİK DERLEME ÇALIŞMASI Merve GERÇEK	708
İŞGÖRENLER TARAFINDAN ALGILANAN AÇIK LİDERLİĞİN YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞINA ETKİSİNDE YÖNETİCİ DESTEK ALGISİNİN ARACILIK ROLÜ Zeki UÇAR, Barış GÜNDOĞDU	740
CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE’DE ÇALIŞMA STANDARTLARI Gökhan GÜLLÜ, Yusuf ARSLAN	766
CHILDISM (ÇOCUK DÜŞMANLIĞI / ÇOCUKİZM) KAVRAMI VE COVID-19 PANDEMİSİNİN BU BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ Aydın DİKMEN ÖZARSLAN	816
TÜRK SPOR GAZETELERİNDE DEPREM ALGISI: 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ ÖRNEĞİ Ersin AFACAN, Meltem IŞIK AFACAN	844
YÜZYILLIK ÇINARLAR: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK GİRİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME Hale Eda AKDURU	861
21. YÜZYILDA DÜNYADA KURUMLARIN YÖNETİM KADEMELERİNDEKİ SORUNSAK: CİNSİYET AYRIMCILIĞI Rabia Bahar ÜSTE, Sırrı CEM	877
GLAMPİNG İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR GIDA FARKINDALIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA Özgür SARIBAŞ, Buğcan GÜVENOL	902
XVI. YÜZYILDA SELENDİ KAZASI’NDA KONAR GÖÇER VE PİYADEGÂN CEMAATLERİN İSTATİSTİKLERİ (1530-1584) Huriye BOSTANOĞLU	927
AKADEMİK GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİNİN KARIYER MOTİVASYONU ÜZERİNE ETKİSİNİ BELİRLEMeye İLİŞKİN NİCEL BİR ARAŞTIRMA Figen SÜTAY, Çağrı BULUT	940